

E-ISSN: 1304 – 8899

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Cukurova University Institute of Social Sciences

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Cukurova University Institute of Social Sciences

Cilt/ Vol: 32	Sayı/ No: 1	Yıl/ Year: 2023
---------------	-------------	-----------------

Çukurova Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences

Sahibi / Owner

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Enstitü

Müdürü Prof. Dr. Serap ÇABUK

Editörler / Board of Editors

Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, (Baş Editör)

Prof. C. Hakan ÇUHADAR Çukurova Üniversitesi, Devlet Konservatuarı

Prof. Dr. Kenan LOPCU Çukurova Üniversitesi, İİBF, Ekonometri

Prof. Dr. Haşim AKÇA Çukurova Üniversitesi, İİBF, Maliye

Prof. Dr. Engin ÇETİN Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. F. Engin ALPAT Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Sadık Erol ER Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar

Prof. Dr. Onur DURSUN Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik

Doç. Dr. Ayten Pınar BAL Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Birsal AYBEK Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Fehime Yeşim GÜRANİ Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç. Dr. Mustafa YAŞAR Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim

Doç. Dr. Marella BODUR ÜN Çukurova Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Doç. Dr. Fatma Şahin Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji

Dr. Öğr. Üyesi Bekir Tahir TAHİROĞLU Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Nurcihan ÖZDOĞAN Çukurova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru KAYA Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Dil Editörleri

Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ, Çukurova Üniversitesi, Türkçe

Doç. Dr. Adnan BİÇER, Çukurova Üniversitesi, İngilizce

Dr. Öğr. Üyesi Nihat Yavuz, Çukurova Üniversitesi, Almanca

İstatistik Editörü

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif ACARLIOĞLU, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Marcel ERDAL, Johann Wolfgang Goethe-University

Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEGNEL, Freie University Berlin

Prof. Dr. Yunus KİSHALI, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer KOÇEL, İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÜNAL, University München-Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Birol YEŞİLADA, Portland State University

Prof. Dr. Ali YILDIRIM, Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Todd Alan PRICE, National Louis University

Prof. Dr. Andreas SCHACHNER, Deutsches Archäologisches Institut

Prof. Dr. Dilek ZAMANTILI NAYIR, Marmara Üniversitesi

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Bekir Tahir TAHİROĞLU

Sekreteryaya/Dizgi-Mizanpaj / Typesetter

Doç. Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ ve Arş. Gör. Abdil ARIK

Copyright©Ekim 2011

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Elektronik veya mekanik yöntemlerle (fotokopi dâhil) herhangi biçimde basılamaz ve / veya çoğaltılamaz. Dergimiz 2003-2013 yılları arasında ve 2018 yılı ilk sayısından itibaren Tübitak Ulakbim TR Dizinde taranmaktadır.

Adres / Address:

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

01330 Balcalı / ADANA

Tel: 0 (322) 338 65 74

Faks: 0 (322) 338 69 47

E- Posta: sosbil@cu.edu.tr

İnternet adresi: <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr>

Kapak Tasarımı: Metin AYGÜN

İÇİNDEKİLER

1	Prof. Dr. Songül TÜMKAYA Nesrin HÜRRİYETOĞLU	Matematik Ve Fen Eğitiminde Mobil Uygulama Kullanım Eğilimleri: Bir İçerik Analizi	1-19
2	Ecem TURGUT Doç. Dr. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN	Çevre Kirliliğinin Bir Göstergesi Olarak Malzeme Ayak İzi İçin Panel Veri Analizi	20-29
3	Merve DENİZ TAK Prof. Dr. Hicran Hanım HALAÇ	Tarsus'un Kültürel Mirasında Ritüelistik Bir Kutlama Olan Hıdırellez'in Kent Turizmüne Kazandırılması	30-47
4	Salih GENCER	Uluslararası Dış Kaynaklanma Ticaretinin Belirleyicileri	48-65
5	Doç. Dr. Fatih KAPLAN Melisa BOLAT	İhracatçı Firmaların Covid-19 Salgını Sonrası Dış Pazar Stratejileri Üzerine Bir İnceleme	66-79
6	Arş. Gör. Safura İNAN	Kürk Mantolu Madonna Romanında Özgün Deyimler	80-89
7	Dr. Öğr. Üyesi Filiz TEPECİK	Türk Ceza Adalet Sistemi ve Suç: Panel Veri Analizi	90-106
8	Dr. Öğr. Üyesi Aydın ŞENOL Sergen SANCAK	Covid-19 ve Rusya-Ukrayna Savaşının Sağlık Sektörüne Finansal Etkilerinin Analizi: Bist Şirketleri Örneği	107-120
9	Celalettin Bulut BOSTAN	Kül Tegin Yazıtı Kuzey 10. Satırdaki Öd Tenri Rsy Kişi Oğlu Kop Ölgeli Törümü İbaresini Üzerine	121-131
10	Öğr. Gör. Kemal ENES Prof. Dr. Levent KOŞAN Eren İzzet ÖZKAN	Covid-19 Sebebiyle Oluşan Pandemi Krizinin Fine-Dining Restoranlarında Yönetimi: İyi Uygulama Örneği	132-143
11	Öğr. Gör. Yunus Emre ÇEKİCİ	Yeni Adana Gazetesinde Türkçe Öğretimiyle İlgili Haberler: 1938-1955	144-159
12	Dr. Öğr. Üyesi Seval SÜZÜLMÜŞ Dr. Öğr. Üyesi Yedigöller POLAT	Kafe ve Lokantalarda Sıfır Atık Projesi Uygulamasının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Değerlendirilmesi: Kilis İli Örneği	160-178
13	Dr. Öğr. Üyesi Canan YILMAZ UZ	Marka İmajı Ve Hizmet Kalitesinin Güven Üzerindeki Etkisinde Müşteri Tatmininin Aracılık Rolü	179-194
14	Öğr. Gör. İbrahim YÜKSEL	Bireylerin Hekim Tercihini Etkileyen Kriterler	195-206
15	Sümevra AK Prof. Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER Yasin YILMAZ	Ergenlerde Reaktif-Proaktif Saldırganlığı Yordamada Kişilik Özellikleri, Duygusal ve Davranışsal Sorunların Rolü	207-226
16	Julide Begüm YALÇIN DITGEN	Instruments of Ancient Mesopotamian and Anatolian Culture	227-237
17	Arş. Gör. Dr. Merve KOYUNCU	Cengiz Aytmatov'un Eserleri Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme	238-246
18	Öğr. Gör. Mukaddes GÜLER	Çalışma Kültüründe Yeni Bir Kavram: Sessiz İstifa	247-261

19	Özden ALTINDAĞ Gökten ÖNGEL	Entrepreneurial Orientation As A New Aggressive Business Model	262-279
20	Arş. Gör. Mahmure ERCAN	Sosyal Sermaye ve İnovasyon: Oecd Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz	280-291
21	Prof. Dr. Salih YEŞİL Yüksel MAVİ Dr. Öğr. Üyesi Merve SELÇUK	Örgüt İkliminin Çalışanlar Üzerine Etkileri: Bir Alan Araştırması	292-312
22	Dr. Öğr. Üyesi Sema GÖKENÇ GÜLEZ	Modern Çin Eğitim Sisteminde Geleneksel İzler: Konfüçyüsçü Eğitimin Yeniden Canlanması	313-327
23	Pınar ÇETİN Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali ALTIN	Mobilya Tasarım Yarışmalarının Paydaş Görüşleri Üzerinden Değerlendirilmesi	328-343

Makalelerin sıralaması sisteme giriş ve kabul tarihleri esas alınarak oluşturulmuştur.
The order of the articles is based on the date of entry and acceptance into the system.

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us evaluate the articles sent for the current issue of our journal.

HAKEMLER/REFEREES

PROF. DR. ABDULLAH MESUD KÜÇÜKKALAY	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ABDULLAH TEMİZKAN	EGE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ADEM ÖĞÜT	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. AKİF TABAK	İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. BAŞARAN GENÇDOĞAN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. BELİR TECİMER	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. BİROL MERCAN	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. EMEL KOÇ	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. GÜRCAN ŞEVKET AVCIOĞLU	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. HARUN ÖZTÜRKLER	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. HÜSEYİN YILMAZ	AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. KADİR ARSLANBOĞA	ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. KAHRAMAN ÇATI	İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. KAMURAN REÇBER	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. KEMAL BİRDİR	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MEHMET MARANGOZ	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MELİH ÖZÇALIK	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MURAT GENÇ	DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. REFİYE OKUŞLUK ŞENESEN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SEÇİL ŞATIR	FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SERDAR ÖZTÜRK	ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SEZEN BOZYİĞİT	TARSUS ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SİBEL ATAN	ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. TUNA USLU	FENERBAHÇE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. UĞUR ALPAGUT	BOLU İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. YASEMİN BAL	YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. YETER TORUN ÖĞRETMEN	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ABDULLAH SÜRÜCÜ	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ALIM SELİN MUTDOĞAN	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ARKUN TATAR	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ASLIHAN NAKİBOĞLU	NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. AYDIN ÇAM	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. BURCU BERKE	NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. CEMAL ÖZTÜRK	BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ERHAN DEMİRELLİ	GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ESRA BOZKURT ALTAN	SİNOP ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. FATMA ÖZGE BARUÖNÜ	DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. FAYSAL OKAN ATASOY	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. FUNDA ÇONDUR AYDIN	ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. GÖKHAN ATİK	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. KAZIM BARIŞ ATICI	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. KÜRŞAD EMRAH YILDIRIM	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MEHMET ALİ BURAK NAKİBOĞLU	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MEHMET EMRE ÇELİK	ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MELTEM CANOĞLU	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. METİN REYHANOĞLU	HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MUSTAFA AYDEMİR	AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MÜGE AKBAĞ	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. NİHAL ARDA AKYILDIZ	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. NURAN ÖZTÜRK BAŞPINAR	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. OĞUZ ERGENE	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ONUR ÇELİK	ADANA ALPARSLAN TÜRKER BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ÖZLEM AYAZLI	SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ÖZLEM KAF	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. RAŞİT AVCI	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SERCAN GÜRLER	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SERDAR UĞURLU	BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SERKAN SAY	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SEVDA DOĞAN DOLAPÇIOĞLU	HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SİDDİK BOZKURT	OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SUNA MUĞAN ERTUĞRAL	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SUZAN AKKUŞ MUTLU	NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ŞAMİL YEŞİLYURT	NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ŞENGÜL DEMİREL	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. TOLGA ŞENTÜRK	İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. UĞUR UZUNKAYA	ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. VOLKAN SONER ÖZSOY	AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. TOGAN TONG	YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET MÜNİR GÖKMEN	İSTANBUL ESENYURT ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLTEN ŞEN	KÜTAHYA Dumlupınar ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ İPEK DURUKAN	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MAHMUT ATILLA SÖĞÜT	MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZGE APİŞ	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ RANA SAĞIROĞLU	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ SELÇUK YASİN YILDIZ	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEVTAP SARIOĞLU UĞUR	SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ YUSUF BAHADIR KAVAS	AMASYA ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEP MERVE ÜNAL	İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
ARŞ. GÖR. DR. ŞÜKRÜ AKTAŞ	AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
DR. PINAR KAYNAK	ETH ZÜRİCH (EIDGENÖSSISCHE TECHNISCHE HOCHSCHULE)

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek makalelerin yazımında uyulması gerekli kurallar aşağıda özetlenmiştir:

- ✓ Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- ✓ Gönderilecek makalenin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması zorunludur.
- ✓ Makaleler, **Türkçe, İngilizce, Fransızca** ya da **Almanca** olarak yayımlanabilir. Eğer makale İngilizce, Fransızca ya da Almanca dillerinden biriyle yazılırsa, mutlaka Türkçe özete yer verilmelidir.
- ✓ Makaleler Türk Dil Kurumu yazım kurallarına uygun yazılmalıdır.
- ✓ Makaleler, Microsoft Word 2003 veya üzeri sürümlerde yazılıp internet üzerinden online olarak gönderilmelidir.
- ✓ Makalelerin başlığı metne uygun, ortalı; kısa ve açık ifadeli; büyük harflerle yazılmış olmalıdır.
- ✓ Yazar adı, makaleye ortalanmalı; yazar birden fazla ise, adları yan yana yazılmalıdır. Yazarlara ait bilgiler (Üniversite adı, Fakülte adı, e-mail adresi, Orcid No) dipnotta verilmelidir.
- ✓ Makalenin ilk sayfası sadece **ÖZ** ve **ABSTRACT**'tan oluşmalı, bu sayfa **Makale Şablonu**'na yerleştirilerek oluşturulmalıdır (**bk. Makale Şablonu**)
- ✓ Makalelerde kâğıt boyutu: A-4 dikey, sayfa yapısı alt: 2,5 cm, üst: 2,5 cm, sol: 2,5 cm, sağ: 2,5 cm, üst bilgi: 3 cm, alt bilgi: 3 cm, yazı tipi: Times New Roman, punto: 10, satır aralığı: tek olarak ayarlanmalıdır. Makalenin tümü 8000 kelimeyi geçmemelidir.
- ✓ Dipnotlar Times New Roman fontu kullanılarak 8 punto ile ve satır aralığı "tek" olacak şekilde yazılmalıdır. Eski harfli metin çalışmalarına dair notlar ve çalışmaya dair önemli açıklamalar dışında dipnot kullanılmamalıdır.
- ✓ Öz 8 punto ve Times New Roman fontuyla yazılmalıdır. Bir paragraftan oluşmalı (birkaç paragraftan oluşsa da bir paragrafa sığdırılmalı), satır aralığı "tek" olacak şekilde ayarlanmalıdır. En az 150 en fazla 250 kelimedeyi meydana getirmelidir. Öz büyük harflerle metnin sol kenarına konulmalıdır.
- ✓ Orijinal makalelerde bölümler aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir:
GİRİŞ (en fazla 3 sayfa)
LİTERATÜR TARAMASI
YÖNTEM
ARAŞTIRMA BULGULARI
SONUÇ
Yukarıdaki ana bölüm başlıkları bold olarak büyük harfle sola yaslı yazılmalıdır. Başlıklara numara verilmemeli, paragraf girintisi olmamalıdır.
- ✓ Alt bölüm başlıkları her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde italik ve koyu yazılmalı, 0,5 cm. içeriden başlamalıdır. Bütün paragraf girintileri aynı hizada olmalıdır.
- ✓ Metinde tablolara yer verilecekse tablolar şu şekilde gösterilmelidir: "**Tablo 1.**". Tablo ismi her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde tablonun üzerine ortalı bir şekilde yazılmalı, italik olmamalıdır. Şekillerde ise "**Şekil 1.**" denilerek her harfi büyük olacak şekilde şeklin altına ortalı yazılmalıdır. Şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli; fotoğraf veya resimlerin çözünürlüğü yüksek olmalı, numaralandırılmalıdır.
- ✓ Çalışmada hipotezlere yer verilecekse, hipotez gösterimi şöyle olmalıdır: "H₁". Hipotezler italik yazılmamalıdır.
- ✓ Makalede yararlanılan kaynaklar "**SONUÇ**" bölümünden sonra "**KAYNAKLAR**" başlığı altında verilmelidir. Times New Roman fontuyla 10 punto, sağ-sol 0, asılı 1,25, satır aralığı "tek" olacak şekilde hazırlanmalıdır. Her kaynaktan sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır.
- ✓ Makaledeki kaynaklar APA 7 (<https://apastyle.apa.org/>) stiline uygun olarak yazılmalıdır. Örnek kaynak gösterimini ve makale yazımında uyulması gereken kuralları ayrıntılı olarak inceleyebilmek için **Makale Şablonu**'na bakabilirsiniz.

REQUIRED FORMAT FOR ARTICLES

Guidelines for writing articles to be sent to the journal:

- ✓ The Journal of Institute of Social Sciences of Cukurova University is a peer-reviewed journal published at least twice a year.
 - ✓ Papers must be submitted on the understanding that they have not been published elsewhere.
 - ✓ The articles can be written in Turkish, English, French or German. If the article has been written in English, French or German, a summary in Turkish must also be included.
 - ✓ The articles should be written in accordance with the spelling rules of the Turkish Language Association.
 - ✓ Articles should be written in Microsoft Word 2003 or higher and they should be submitted through the online system.
 - ✓ Use a concise and clearly written title that reflects the paper's content. Use capital letters and center alignment.
 - ✓ Author names should be center aligned on the article; if there is more than one author, their names should be written side by side. Authorship information (University name, Faculty name, e-mail address, ORCID number) should be given in the footnote.
 - ✓ The first page of the article should consist of only **SUMMARY** and **ABSTRACT** using the Article Template (see **Article Template**).
 - ✓ Please adhere to the following formatting guidelines:
 - Paper size: A-4 vertical
 - Page layout: bottom 2.5 cm, top: 2.5 cm, left: 2.5 cm, right: 2.5 cm, header: 3 cm, footer: 3 cm.
 - Font: Times New Roman 10.
 - Use single line spacing. The entire article should not exceed 8,000 words.
 - ✓ Write the footnotes using Times New Roman 8 and single line spacing. Footnotes should not be used except for end notes about studies on texts with archaic letters and important explanation about the study.
 - ✓ The summary should be written using Times New Roman, 8 font size. It should not exceed one paragraph (it should fit into one paragraph if it should exceed one). Use single line spacing. The word length should be at least 150 and at the most 250. Align the summary to the left-hand side of the text.
 - ✓ **Please adhere to the following formatting guidelines for the sections of the paper:**
 - INTRODUCTION (max. 3 pages)**
 - LITERATURE REVIEW**
 - METHODOLOGY**
 - RESEARCH FINDINGS**
 - RESULTS/CONCLUSION**
- The section headings above should be written in **bold** with uppercase letters and aligned to the left. Titles should not be numbered and indented.
- ✓ The subtitles should be written in italics and in bold starting each word with a capital letter. Indent the start of a paragraph 0.5 cm. and align all the paragraphs.
 - ✓ Guidelines for the tables in your article:
 - Add a numbered caption such as "**Table 1.**". The caption should be written above each table and center aligned starting with a capital letter, not italic. For the figures, add a numbered caption such as "**Figure 1.**" below each figure and center align starting with a capital letter. Use the table-function of your word processor. Provide each figure in a high-resolution format and number each one.
 - ✓ If hypotheses are to be included in the study, they should be given as follows: "H¹:" Hypotheses should not be written in italics.
 - ✓ The references section should appear at the end of the article after the "**CONCLUSIONS**" section and titled as "**REFERENCES**". Use Times New Roman 10 with left-right 0 and hanging 1,25. Use single line spacing and leave 1 space after each reference.
 - ✓ Make sure that the information in each reference is complete and accurate according to the APA style guide, 7th edition (<https://apastyle.apa.org/>). Refer to the Article Template for a detailed review of samples and the rules to follow in article writing.

SUNUŞ

Akademik yazıların vitrini, akademik dergilerdir. Bilindiği gibi üniversite dergileri arasında Enstitüsü dergileri ayrı bir yer tutar. 1987 tarihinden beri yayın hayatını devam ettiren ayrıcalıklı dergilerden birisi de Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisidir. Dergi uzun yıllar basılı olarak yayımlanmış, elektronik imkân bulduğunda ise basılı yayından yavaş yavaş elektronik olana geçmiştir. Nihayetinde pek çok dergi gibi kısa adı ile ÇÜSBED olan Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi de 2023 yılından itibaren yayınlarını tamamen e-ISSN ile devam ettirecek olup derginin ana sayfasındaki görünümüne 32/1 cilt ve sayıda yansıtılmış olacaktır.

Toplamda 343 sayfalık bir hacimde olan bu sayıda 23 makale bulunmaktadır ve makalelerin her biri bilimsel birikime katkı sağlayacak niteliktedir. Bunlardan birisi olan *Matematik ve Fen Eğitiminde Mobil Uygulama Kullanım Eğilimleri: Bir İçerik Analizi* başlıklı makale Temel eğitim kapsamındadır. Söz konusu makalenin bilimsel kıymetinin yanı sıra manevi bir değeri de taşıdığını belirtmek isterim. Çünkü bu makalenin yazarlarından Nesrin HÜRRİYETOĞLU maalesef 6 Şubat 2023 tarihli depremde vefat etmiştir.

İstatistiksel bir çalışma olan ve güncel problemlerden birine değinen *Kafe ve Lokantalarda Sıfır Atık Projesi Uygulamasının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Değerlendirilmesi: Kilis İli Örneği* başlıklı yazı, alanına katkı sağlar niteliktedir.

Önceki sayımızda olduğu gibi bu sayıda da uluslararası iktisat ve işletme alanında yazılmış makaleler Dergimizde çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunlardan birisi *Çevre Kirliliğinin Bir Göstergesi Olarak Malzeme Ayak İzi İçin Panel Veri Analizi*, bir diğeri, *Uluslararası Dış Kaynaklanma Ticaretinin Belirleyicileri* ve bir başkası, Covid-19 ile de ilişkilendirilmiş olan *İhracatçı Firmaların Covid-19 Salgını Sonrası Dış Pazar Stratejileri Üzerine Bir İnceleme* başlıklı makaledir. Yine Covid-19 ile ilişkilendirilen *Covid-19 ve Rusya-Ukrayna Savaşının Sağlık Sektörüne Finansal Etkilerinin Analizi: Bist Şirketleri Örneği* adlı makale ise Ukrayna Savaşının etkilerini de ele almaktadır. İşletme alanındaki yazılardan olan ve yine Covid-19 ile bağlantılı olarak restoran sektörünün durumunu analiz eden makale ise *Managing Pandemic Crisis Caused By Covid-19: Example Of Good Practices In A Fine Dining Restaurant* başlıklı makaledir. İktisat alanında yazılmış makalelerden olan *Sosyal Sermaye ve İnovasyon: OECD Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz* adlı yazı sosyal sermaye ve yenilikçilik üzerinedir.

İşletme alanındaki bir diğer makale, *Marka İmağı ve Hizmet Kalitesinin Güven Üzerindeki Etkisinde Müşteri Tatmininin Aracılık Rolü* adlı yazıdır. Sağlık işletmeciliği alanında yazılmış bir makale olan *Bireylerin Hekim Tercihini Etkileyen Kriterler* başlıklı yazı ise hekim tercihleri hakkındaki ölçütleri belirlemek üzerinedir. İşletme konulu bir diğer yazı ise dergimizde *Örgüt İkliminin Çalışanlar Üzerine Etkileri: Bir Alan Araştırması* başlığı ile yerini almıştır.

Yönetim ve organizasyon kapsamındaki bir çalışma olan *Çalışma Kültüründe Yeni Bir Kavram: Sessiz İstifa* başlıklı makale de güncel dairedir.

Girişimcilik ve aile firmaları üzerine yapılmış bir araştırmanın ürünü olan makale ise *Entrepreneurial Orientation As A New Aggressive Business Model In The Family And Non-Family Firms: A Literature Review* ve aynı zamanda dergimizin bu sayısındaki üç adet İngilizce makalesinden biridir.

Rehberlik ve Psikolojik danışmanlık hakkındaki *Ergenlerde Reaktif-Proaktif Saldırganlığı Yordamada Kişilik Özellikleri, Duyusal ve Davranışsal Sorunların Rolü* başlıklı makalenin yöntemi, sonuç ve önerileri alanındaki çalışmalara katkı sağlar niteliktedir.

Müzik alanında yazılan *Instruments of Ancient Mesopotamian And Anatolian Culture* başlıklı yazı Antik dönem Mezopotamya ve Anadolu çalgılarını konu edinmiştir.

Felsefe ve edebiyat ilişkisine örnek bir çalışma olan *Cengiz Aytmatov'un Eserleri Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme* başlıklı makale ise Kırgız edebiyatının dünyaca tanınan yazarı Cengiz Aytmatov'un eserleri hakkındadır.

Mimarlık konusunda yazılmış iki makaleden birisi, *Tarsus'un Kültürel Mirasında Ritüelistik Bir Kutlama Olan Hidrelez'in Kent Turizmine Kazandırılması*, bir diğeri ise *Mobilya Tasarım Yarışmalarının Paydaş Görüşleri Üzerinden Değerlendirilmesi* adlı makaledir.

Türkçe öğretmenliği programında lisansüstü bir tez çalışmasından üretilen *Kürk Mantolu Madonna Romanında Özgün Deyimler* adlı makale ile Türk edebiyatının önemli yazarlarından Sabahattin Ali ve onun ünlü eserinin deyimler bakımından irdelendiği bir yazıdır.

Türkçe öğretiminin tarihçesi ile ilişkili olan *Yeni Adana Gazetesinde Türkçe Öğretimiyle İlgili Haberler: 1938-1955* başlıklı yazı ise Türkçe öğretiminin tarihine olduğu kadar Adana basın tarihine de ışık tutar niteliktedir.

Hukuk alanında yazılmış *Türk Ceza Adalet Sistemi ve Suç: Panel Veri Analizi* adlı yazı ile suç ve adalet sistemi arasındaki caydırıcılık ilişkisi çalışılmıştır.

Eski Türk Dili alanında, Göktürk yazıtları hakkında yazılmış olan *Kül Tegin Yazıtı Kuzey 10. Satırdaki Öd Tenri Rsy Kişi Oğlu Kop Ölgeli Törümüş İbaresini Üzerine* başlıklı makalenin alana katkı sağlayacak özellikte bir çalışma olduğu görülmektedir.

Son olarak Uzakdoğu kültürlerinden Çin konusunda yazılmış olan *Modern Çin Eğitim Sisteminde Geleneksel İzler: Konfüçyüsçü Eğitimin Yeniden Canlanması* adlı makaleyi de anarak Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin nice yıllar, nice nice bilimsel makalelere zemin olması temennisiyle yazımı burada sonlandırmak isterim.

Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK
Editör

MATEMATİK VE FEN EĞİTİMİNDE MOBİL UYGULAMA KULLANIM EĞİLİMLERİ: BİR İÇERİK ANALİZİ

Songül TÜMKAYA¹, Nesrin HÜRRIYETOĞLU²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1080364

Makale Geçmişi:

Geliş 28.02.2022

Kabul 03.11.2022

Anahtar Kelimeler:

Matematik Eğitimi,

Fen Bilimleri,

Mobil Uygulamalar.

ÖZ

Bu çalışmada, yurt içi ve yurt dışında 2011-2021 yılları arasında matematik ve fen bilimleri alanında mobil uygulamalar kullanarak yapılan ve yayımlanan çalışmaların eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmalar ULAKBİM, ProQuest, Türk Eğitim İndeksi, ERIC, Google Akademik, Academia. edu veri tabanları ve Ulusal Tez Merkezi üzerinden taranmıştır. Tarama sonucunda erişilen araştırmaların; çalışmanın türü, yayın yılı, yayın dili, dizin bilgisi, uygulamanın çeşidi, çalışılan alan, araştırma yöntemi, araştırma deseni, örnekleme türü, örneklem/çalışma grubu, örneklem/çalışma grubu büyüklüğü, ölçme araçları, veri çözümleme teknikleri ve çalışma sonuçları betimsel içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, matematik ve fen bilimleri alanında mobil uygulamalar kullanılarak yürütülen 25'i makale, 3'ü yüksek lisans, 1'i doktora tezi olmak üzere 29 bilimsel araştırmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaların 16'sı matematik alanında, 9'u fen bilimleri alanında, 4'ü ise matematik ve fen bilimleri alanında ortak yürütülmüştür. Araştırmanın bulgularına göre, mobil uygulamalarının kullanıldığı çalışmaların en fazla 2019 yılında yapıldığı, yayın dillerine göre dağılımı incelendiğinde İngilizcenin Türkçe diline göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalarda daha çok nicel araştırma yönteminde yarı deneysel desene çalışıldığı gözlenmiştir. İncelenen çalışmaların çoğunlukla TR dizinli dergilerde yayımlandığı, sınıf öğretmeni, (12-16 yaş) öğrenci grubu, matematik ve fen bilimleri öğretmenleri ile çalışıldığı, örneklem büyüklüğünün 1-101 üstü arasında değişkenlik gösterdiği, verilerin analizinde ise, nicel çalışmalarda t-testi ve nitel çalışmalarda içerik analizlerinin daha sık kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışmaların sonuçlarında mobil uygulamaların çoğunlukla olumlu özelliklerinden bahsedilmiş, internet alt yapı sorunu sınırlılık olarak belirtilmiştir.

MOBILE APPLICATION USAGE TRENDS IN MATHEMATICS AND SCIENCE EDUCATION: A CONTENT ANALYSIS

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1080364

Article history:

Received 28.02.2022

Accepted 03.11.2022

Keywords:

Mathematic Education,

Science,

Mobile Applications.

ABSTRACT

This research aims to determine the trends of studies conducted and published using mobile applications in the fields of mathematics and science between 2011 and 2021 in Turkey and abroad. Studies were searched through databases ULAKBİM, ProQuest, Turkish Education Index, ERIC, Google Academic, Academia.edu, and the National Thesis Center. The researches accessed as a result of the scanning; type of study, publication year, publication language, index information, type of application, study area, research method, research design, sampling type, sample/study group, sample/study group size, measurement tools, data analysis techniques and study results descriptive content analysis analyzed using the technique. According to the research findings, it was determined that 29 scientific research papers, 25 articles, 3 master's theses, and 1 doctoral thesis were conducted using mobile applications in the fields of mathematics and science. 16 of these studies were carried out jointly in the field of mathematics, 9 in the field of science, and 4 in the field of mathematics and science. According to the findings of the research, the most studies using mobile applications were conducted in 2019, and when the distribution according to the publication languages is examined, it has been determined that English is more common than Turkish. In the studies examined, it was observed that the quantitative research method was mostly studied with a quasi-experimental design. The analyzed studies were mostly published in TR indexed journals. They were studied with classroom teachers, (12-16 year old) student group, mathematics and science teachers. The sample size varied between 1-101, and in the analysis of the data, t-tests in quantitative studies and qualitative studies were found. It was concluded that content analysis was used more frequently. In the results of the studies, mostly positive features of mobile applications were mentioned, and the internet infrastructure problem was stated as a limitation.

¹Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, stumkaya@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0140-4640.

² Hatay Bahçeşehir Koleji, akrannesrin19@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0503-1741.

Alıntılanmak için/Cite as: Tümkaya, S.ve Hürriyetoğlu, N. (2023). Matematik ve fen eğitiminde mobil uygulama kullanım eğilimleri: Bir içerik analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 1-19.

GİRİŞ

Günümüzde tabletler, bilgisayarlar, akıllı telefonlar, taşınabilir ortam oynatıcıları gibi çok sayıda mobil cihaz kullanılmaktadır. Bu cihazların yaygın olarak tercih edilmesinin nedeni taşınabilir olmaları ve kullanım rahatlıklarıdır. Gün geçtikçe performansı artan mobil cihazlar, kullanıcılara zaman ve mekân konusunda esneklik sağlamaktadır. İçerik zenginliği de sunan bu cihazlar hem yetişkinler hem de çocuklar tarafından yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de mobil teknoloji ürünleri büyük bir hızla yayılmaktadır. Mobil İletişim Araçları ve Bilgi Teknolojileri İş Adamları Derneği (MOBİSAD), İstanbul Üniversitesi Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi iş birliğiyle hazırladığı “Mobil İletişim Sektörü Raporu”nda 2019 yılında Türkiye’de mobil iletişim cihazlarının yetişkinlerin yüzde 98’i tarafından kullanıldığı belirtilmiştir. Yine MOBİSAD raporuna göre, Türkiye’de nüfusun yüzde 67’sine karşılık gelen 54 milyon internet kullanıcısının yüzde 36’sı masaüstü veya dizüstü bilgisayarlarından, yüzde 62’si cep telefonundan, yüzde 3’ü ise tabletlerinden internete bağlanmaktadır.

21. yüzyılın mobil çağ olarak tanımlanması ve mobil öğrenmenin günümüzün yeni bir paradigması olarak görülmesi (Traxler, 2009) eğitim alanında uygulamaların yaygın bir şekilde kullanılması ve çeşitlendirilmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Eğitim alanında çok sayıda online platforma uygun çevrimiçi ve çevrim dışı uygulamalar geliştirilmiştir. Özellikle öğrencilerin soyut içerikler barındıran ve öğrenmede güçlük çektikleri, karmaşık ve algılanması zor derslerde (Rosnick, 1981) geliştirilen çevrimiçi ve çevrim dışı uygulamalar öğrencilerin öğrenme ortamlarının gelişmesini sağlamıştır.

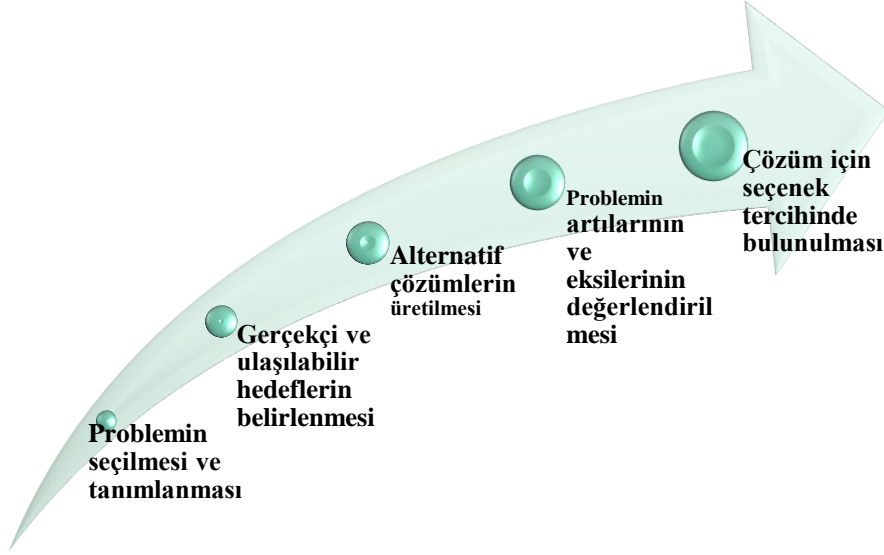
Geçmiş yıllarda kullanılan geleneksel öğrenme yaklaşımlarından sonra uzaktan öğrenmenin bir alt türü olan e-öğrenmeye geçilmiştir. Ancak e-öğrenmede öğrencilerin okul ve sınıf atmosferinden yararlanamamaları, e-öğrenme için gerekli teknik altyapının maliyet açısından pahalı olması ve öğrencilerin grup birlikteliğinin sağlayabileceği sosyal ortamları doğuramaması gibi sınırlılıkları nedeniyle öğrenmede birtakım eksiklikler meydana gelmiştir (Koruyucu ve Biçer, 2019). Bu özellikleriyle e-öğrenmenin sınırlılıkları mobil cihazlarla giderilmeye başlanmış ve zaman içerisinde mobil cihazların eğitimde sıklıkla kullanılması mobil öğrenme kavramını meydana getirmiştir (Kuşkonmaz, 2011). Raua ve diğerleri (2008), mobil öğrenmenin, uzaktan öğrenme ve e-öğrenme alanlarının ortak bir sonucu olarak mekândan ve zamandan bağımsız şekilde iletişim ve bilgiye erişimi sağlayan öğrenme şekli olarak tanımlanmıştır.

Teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile eğitimin elektronik platformda somutlaştırılması öğrencilerin de öğrenmelerini kolaylaştırabilmektedir (Genç, Issı ve Yıldız, 2017). Öğrencilerin öğrenmelerini mekândan bağımsız gerçekleştirmeleri (Tınmaz, 2013), öğrencilerin mobil uygulamaları gündelik hayatlarında sıklıkla ve keyifle kullanıyor olmaları, öğrencilerin mobil uygulamalara yönelik olumlu tutum sergilemelerini ve uygulamaları daha işlevsel kullanmalarına destek olmaktadır. Öğrencilerin öğrenme süreçlerinin mobil öğrenme ile birleştirilmesi öğrenmenin öğrenci adına keyifli hale getirilmesini sağlamaktadır. Derslerin ölçme ve değerlendirme boyutunda öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal alanlarda desteklenmesi ve öğrenmenin daha nitelikli şekilde sağlanabilmesi açısından derslerin mobil öğrenme ile zenginleştirilmesinin yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla mobil öğrenmeyi kullanarak eğitim ve öğretimi dört duvar arasından açık alanlara taşımak mümkün olabilmektedir (Kapıdere ve Çetinkaya, 2017). Bununla birlikte derslerin sınıf dışında yapılması gereken durumlarda veya zaman alıcı bir uygulama olması halinde sürecin mobil öğrenme ile desteklenmesi hem öğrenci hem de öğretmen açısından zaman ve emek kaybının oluşmasını engelleyebilmektedir (Tekin ve Özdemir, 2014). Dolayısıyla öğrenme sürecinde mobil öğrenmenin öğrencilere çoklu ortam sunması ve kalıcı öğrenmeye katkı sağladığı söylenilebilir.

Mobil öğrenmenin yaygın olarak kullanıldığı derslerin başında fen bilimleri ve matematik gelmektedir (Sung, Chang ve Liu, 2016). Bu derslerin içeriğinin soyut ve anlaşılması güç konular içermesi öğrencilerin de öğrenme sürecini uzatmaktadır. Bu iki dersin disiplin olarak birbiriyle ilişkili olması öğrencilerin akademik başarı sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Matematik dersinde başarılı olan bir öğrencinin aynı zamanda fen bilimleri dersinde de başarılı olduğu gözlenen bir durumdur (Uzun, Bütünler ve Yiğit, 2010; Bütünler ve Uzun, 2011). Galileo’nun “Doğa (evren) matematiksel dil kullanılarak yazıldı” (Yıldırım, 2005) açıklaması da Fen Bilimleri ve Matematik arasındaki ilişkiyi ve önemi ifade etmektedir. Teknolojinin matematik ve fen bilimleri derslerinde kullanılmasıyla kazanımların ve konu değerlendirme dönütlerinin öğrencilere anında verilmesi (Stacey ve Wiliam, 2013) bu anlamda eğitim-öğretim sürecinin daha nitelikli ilerlemesine destek olmuştur.

Mobil öğrenme aynı zamanda öğrencilerin problem çözme becerilerinin gelişmesini sağlamaktadır (Tatlısu, 2019). Problem çözme becerisi, öncesinde karşılaşılmamış olan bir sorunun çözümü için kullanılan bilişsel süreç şeklinde tanımlanmaktadır (Keane ve Eysenck, 2010). Problem çözme becerisi, öğrencilerin hem matematiksel

düşünme becerilerinin hem de fen bilimlerine yönelik düşünme yeteneklerinin geliştirilmesini sağlamaktadır (Gelen ve Özer, 2010; İnce ve Mısır, 2018). Aynı zamanda, öğrencilerin yaratıcı ve stratejik düşüncelerini destekleyen, hayal güçlerinin gelişimini ve sorunlarda kendilerine özgü yaratıcı çözümler üretmelerini sağlayan, eğer konu uygunsa yeni bir ürün ortaya koymalarını hususunda onları motive eden beceridir. Dolayısıyla problem çözme becerisi, her iki bilim alanı için de önem arz etmektedir. Rosen, Morse ve Reynolds (2011), problem çözme basamaklarını Şekil 1’deki gibi açıklamaktadır.

Şekil 1. Problem Çözme Basamakları (Rosen, Morse ve Reynolds, 2011)

Şekil 1’de ifade edilen basamaklar öğrencilerin problem çözme basamaklarını bilinçli olarak gerçekleştirmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Nitekim öğrencilerin sorunlara çözüm bulmalarının bilişsel düzeyi soyut bir durum olduğundan hangi yol ile sonuca ulaştıklarını tespit etmek zor bir durumdur. Öğrenci yeni bir çözüm yolu bulmuş olabilir veya yanlış bir varsayım ile sonuca ulaşmış olabilir (Rosen, Morse ve Reynolds, 2011). Böyle bir durumda problem çözme basamaklarının kullanılması, sonucun süreç basamağının nitelikli olarak gerçekleşmesine olanak sağlayabilir. Günümüzde problem çözme basamakları, konu kazanımı için hazırlanan ölçme ve değerlendirme soruları teknoloji ile desteklenmekte, bu sorular genellikle öğrencilerin günlük hayat problemlerinin çözümünde sıkça kullanılan problem türleri olarak hazırlanmaktadır (Sanca, Artun, Bakırcı ve Okur, 2021). Son yıllarda özellikle matematik ve fen bilimleri derslerinin soyut ve karmaşık bir yapıya sahip olması öğrencilerin çoğu zaman kaygılanmalarına neden olmakta ancak (Medikoğlu, 2020; Rosnick, 1981; Yalçıntaş, 2019), mobil uygulamaların yaygınlaşması ve eğitime entegre edilmesi öğrencilerin problem çözme basamaklarını da takip etme sürecini kolaylaştırmalarına destek olmaktadır (Aktaş, Bulut ve Aktaş, 2018). Öğrencilerin soyut içerikler barındıran ve öğrenmede güçlük çektikleri, karmaşık ve algılanması zor derslerden biri olan matematik dersini geliştirilen çevrimiçi ve çevrim dışı uygulamalarla matematik zevkli ve öğrenilmesi daha kolay bir ders hale getirmiştir (Rosnick, 1981). Özellikle ilkökul düzeyindeki öğrencilerin somut öğrenme düzeyinde olmalarından dolayı matematiğe karşı önyargılı oldukları ve bu durumun onların öğrenmelerini olumsuz yönde etkilemesinden (Altıparmak, Aklar ve Dursun, 2017) dolayı mobil uygulamaların öğrencilerin önyargılarını yıkmalarına destek olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin fen bilimleri derslerinde de karşılaştıkları problemleri çözebilmeleri için problem çözme becerilerine sahip olmaları gerektiği ve teknoloji ile desteklenen öğrencilerin diğer gruba kıyasla anlamlı derecede daha başarılı oldukları belirtilmiştir (Durgun ve Önder, 2019; Erdoğan ve Dede, 2015). Dolayısıyla eğitimde mobil uygulamaların kullanılması öğrencilerin farklı kaynaklardan çeşitli formatlarda sunulan bilgiyi eleştirel olarak anlama ve kullanma becerisinin gelişmesini desteklemektedir (Lankshear ve Knobel, 2008). Mobil Uygulamaların gerek video, görsel ve işitsel kaynaklar içermesi gerekse kinestetik anlamda destekleyici alt yapıya sahip olması, duyu organlarına hitap etmesi nedeniyle öğrencilerin konuları içselleştirmesini ve kalıcı bilgi edinimi sağlamalarına destek olması yönünden değerli görülmektedir (Ergin, 1998).

Günümüzde mobil uygulamaların kullanım ve puanlama düzeylerine ait bilgilerin kullanıcıların uygulama indirme sekmelerinde gösterilmesi kullanıcılara yararlılık noktasında fikir vermesi açısından değerli olduğu söylenilebilir. Kullanıcıların eğitim kategorisinde belirtilen mobil uygulamalarının indirilme ve puanlama türlerine bakıldığında en sık kullanılan uygulamaların Kahoot, Wordwall, Blooket ve Baamboozle anlaşılmaktadır (WEB1; WEB2; WEB3; WEB4). Bu uygulamaların ortak noktaları: içeriklerinin öğrenme stillerine uygun olması, konu seçiminin esnek olması, kullanıcı tarafından soru türü ve konu ekleyebilme imkânının sınırsız olmasıdır. Uygulamalar kendi içeriklerine göre renkli, sesli, üç boyutlu, şekil, grafik yönünden zengin bir alt yapıya sahiptir. Dolayısıyla bu uygulamalar derste kullanılacak hazır içeriklerin yanı sıra öğretmenlerin de yaratıcılığına açık uygulamalar olarak tasarlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Mobil uygulamaların gün geçtikçe artması (Kavaklı ve Yakın, 2019) ve geniş bir yelpazeye sahip olması bu konudaki çalışmaların takibini zorlaştırabilmektedir. Yapılan çalışmalara yenilerinin eklenmesi ve çalışmaların tekrara düşmesinin önüne geçilmesi açısından literatüre katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışma ile yurt içi ve yurt dışında 2011-2021 yılları arasında matematik ve fen bilimleri alanında mobil uygulamalar kullanarak yapılan ve yayınlanan çalışmaların eğilimlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Mobil uygulamalara yönelik çeşitli disiplinlerdeki eğilim belirleme çalışmalarına literatürde de sıklıkla rastlanmaktadır (Altunçekiç, 2020; Crompton, Burke, Dregory ve Grabe, 2016; Korkmaz, 2015; Krull ve Duarte, 2017; Ortiz ve Green, 2019; Yıldız ve arkadaşları, 2020). Bu çalışmaların sıklıkla yapılması araştırmacıların güncel takipleri rahatlıkla yapabilmesi ve çalışmalarına yön vermesi açısından yararlı olduğu söylenilebilir. Bu çalışmanın da, matematik ve fen eğitimindeki araştırmalarda kullanılan mobil uygulamalara yönelik eğilimleri belirleyerek gelecekte yapılacak araştırmaların hangi doğrultuda planlanması gerektiğine ilişkin yol gösterici olması, ortak paydaların ve eksikliklerin neler olduğu yönündeki bilgilere ulaşılabilmesi açısından değerli olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda çalışmanın, araştırmacılara güncel literatür hakkında fikir sahibi olmalarına katkı sağlaması beklenmektedir. Araştırmada, incelenen çalışmaların güncel eğilimleri, araştırma yöntemleri, örneklemleri, veri toplama ve analiz teknikleri gibi temel özellikleri yanında demografik özellikleri de ortaya konmuştur. Bu bağlamda araştırmanın, benzer konularda çalışma yapmayı düşünen araştırmacıların tekrara düşmelerini engellenmek açısından yararlı olması umulmaktadır. Bu nedenler göz önüne alındığında bu araştırmanın, eğitiminin iyileştirilmesi ve temellerin daha iyi oluşturulması noktasında daha sonra yapılacak çalışmalarda araştırmacılara yol gösterici olması beklenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmada, yurt içi ve yurt dışında 2011-2021 yılları arasında Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan ve yayınlanan çalışmaların eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda ele alınan çalışmaların demografik ve yöntemsel kısımlarına ilişkin şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Araştırmaların demografik özellikleri nasıldır?

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan araştırmaların;

- 1.1. Türlerine göre dağılımı nasıldır?
- 1.2. Yıllara göre dağılımı nasıldır?
- 1.3. Yayın diline göre dağılımı nasıldır?
- 1.4. Dizinlere göre dağılımı nasıldır?
- 1.5. Uygulama çeşitlerine göre dağılımı nasıldır?
- 1.6. Alanlarına göre dağılımı nasıldır?
- 1.7. Mobil uygulamalara ilişkin görüşlere göre dağılımı nasıldır?

2. Araştırmaların yöntemsel özelliklere nasıldır?

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan araştırmaların;

- 2.1. Yöntemine göre dağılımı nasıldır?
- 2.2. Desenine göre dağılımı nasıldır?
- 2.3. Örnekleme/çalışma grubuna göre dağılımı nasıldır?
- 2.4. Örnekleme/çalışma grubu büyüklüğüne göre dağılımı nasıldır?
- 2.5. Veri çözümleme tekniklerine göre dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, içerik analizi türlerinden biri olan betimsel içerik analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel içerik analiz tekniği, daha çok doküman temelli veri toplama ve analizi temeline dayanan nitel çözümlenmelerdeki verilerin özgün biçimlerine sadık kalınarak yapılan genel eğilimleri veya sonuçları sistematik bir biçimde sunan nitel araştırma desenlerinden biridir (Çalık ve Sözbilir, 2014; Karadağ, 2010).

Evren/Örneklem

Bu çalışmada yurt içi ve yurt dışında 2011-2021 yılları arasında Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan araştırmalar yer almaktadır. Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme olarak seçilmiştir. Amaçlı örnekleme, belirli niteliklere sahip olay, olgu ve durumların seçilmesi ve bunların derinlemesine incelenmesi amacıyla tercih edilmektedir (Büyüköztürk, Kılıç, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014). Matematik ve fen bilimleri derslerinin soyut ifadeler içermesi ve öğrencilerin zorlandığı dersler (Yalçıntaş, 2019; Medikoğlu, 2020) olması göz önünde bulundurularak yapılan bu çalışmada belirlenen temel ölçütlerinden biri çalışmanın matematik ve fen bilimleri derslerinde yapılmış olmasıdır. Diğer ölçütler ise 2011-2021 yıllarını kapsaması, yayınlanmış olması ve Kahoot, Word Wall, Blooket ve Baamboozle mobil uygulamalarından birinin ya da birden fazlasının kullanılmış olmasıdır. *Kahoot*, *Word Wall*, *Blooket* ve *Baamboozle* mobil uygulamalarının ölçüt olarak belirlenmesinin çıkış noktası uygulamaların kullanıcılar tarafından mobil uygulama üzerinde eğitim kategorisi bölümünde 4.5 ve üzerinde puanlanmasıdır (WEB1; WEB2; WEB3; WEB4). Çalışmada, bu mobil uygulamaların kullanıcılar ile araştırmacılar arasındaki tercihlerinin karşılaştırılmasının literatüre çeşitlilik ve farkındalık anlamında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Tablo 1’de eğitim alanında mobil uygulamaların kullanım sıklığına göre mobil uygulama sistemindeki puanlama sırası verilmiştir.

Tablo 1. Akademik Çalışmalarda Kullanılan Mobil Uygulamalar

	Puanı	Kullanıldığı ders
Kahoot	4.5	Tüm Dersler
Blooket	4.7	Tüm Dersler
Word Wall	4.8	Tüm Dersler
Baamboozle	5	Tüm Dersler

Tablo 1 incelendiğinde eğitimde kullanılan mobil uygulamaların kullanım tercihlerine göre puanlarının sırasıyla Kahoot (4.5), Word Wall (4.8), Blooket (4.7) ve Baamboozle (5) olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Matematik ve Fen bilimleri derslerinde kullanılan uygulamalar araştırılırken belirtilen gerekçeler doğrultusunda Tablo 1’de görülen uygulamalar temel alınarak sınırlandırılmıştır.

Araştırmada incelenen çalışmalar, ULAKBİM, ProQuest, Türk Eğitim İndeksi, ERIC, Google Akademik, Academia. edu veri tabanları ve Ulusal Tez Merkezi üzerinden taranmıştır. Yapılan aramada matematik eğitimi, fen bilimleri, mobil uygulamalar, mobil öğrenme, Kahoot, Word Wall, Blooket ve Baamboozle, mobil apps, mobile learning, mathematics education, science, anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır. Erişim sağlanan çalışmalar incelenmiş ve 2011 yılından önce yapılan veya içeriğe bakıldığında m-öğrenmeyi desteklemeyen araştırmalar elenmiştir. Sonuçta ölçütlere uygun 29 çalışmaya araştırma kapsamında incelenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini 2011 ile 2021 yılları arasında yayınlanan 4 lisansüstü tez ile 25 makale olmak üzere toplam 29 akademik çalışma oluşturmuştur.

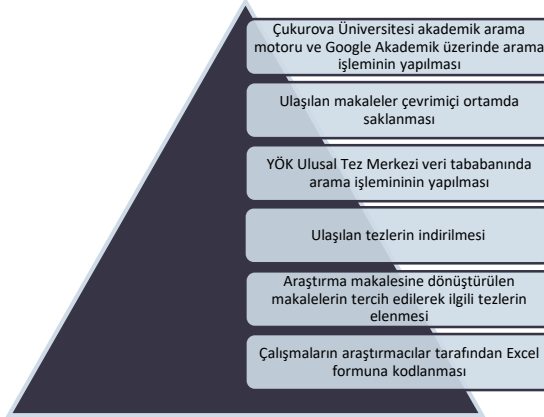
Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada, veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan “Mobil Uygulama İnceleme Formu (MUIF)” kullanılmıştır. Hazırlanan formda sıra numarası, yayın türü, yayın yılı, yayın dili, uygulama adı, ders alanı, araştırma yöntemi, araştırma deseni, örnekleme türü, örnekleme/çalışma grubu, örnekleme/çalışma grubu büyüklüğü, ölçme araçları, veri çözümleme teknikleri, dizin bilgisi alanlarına sırasıyla yer verilmiştir.

Veri Toplama Sürecinde İzlenen Adımlar

Araştırma verilerinin toplanması sürecinde şu adımlar takip edilmiştir:

1. Taramalar *matematik eğitimi, fen bilimleri, mobil uygulamalar, mobil öğrenme, kahoot, word wall, blooet ve baamboozle, mobil apps, mobile learning, mathematics education, science*, anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır. Taramalar 05.10.2021- 19.12.2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.
2. Taramalar Türkçe ve İngilizce dillerinde yapılmıştır.
3. Türkiye'deki tezler için Ulusal Tez Merkezi 2011-2021 yılları ile sınırlandırılarak tarama yaptırılmıştır.
4. Yurt dışındaki tezler için ProQuest üzerinden 2011-2021 yılları ile sınırlandırılarak tarama yaptırılmıştır.
5. Makaleler için ULAKBİM, Türk Eğitim İndeksi, ERIC (The Education Resources Information Center), Google Akademik, Çukurova Üniversitesi Akademik Arama Motoru ve Academia. edu adresleri üzerinde tarama yapılmıştır.
6. Veri tabanlarında yapılan tarama sonucunda ölçütlere uygun 29 adet makaleye ulaşılmıştır. Sonuçta 4'ü lisansüstü tez, 25'i makale olmak üzere toplamda 29 adet çalışma incelenmiştir.
7. Çalışmaları her iki kodlayıcı Microsoft Excel'de oluşturulan forma kodlamıştır. Kodlama işlemi, yazarların beyanlarına göre gerçekleştirilmiştir.
8. Veri toplama sürecinde izlenen adımlar aşağıda verilmiştir (Şekil. 2).

Şekil 2. Veri Toplama Süreci Özeti

Verilerin Analizi

Araştırmaların incelenmesi sonucunda elde edilen veriler forma aktarılmıştır. Daha sonra veri analizi yapılarak frekans ve yüzdelere ilişkin betimsel istatistikler elde edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen verilerle pivot tablolar oluşturulmuş ve bu tabloların yorumlarına bulgular bölümünde yer verilmiştir.

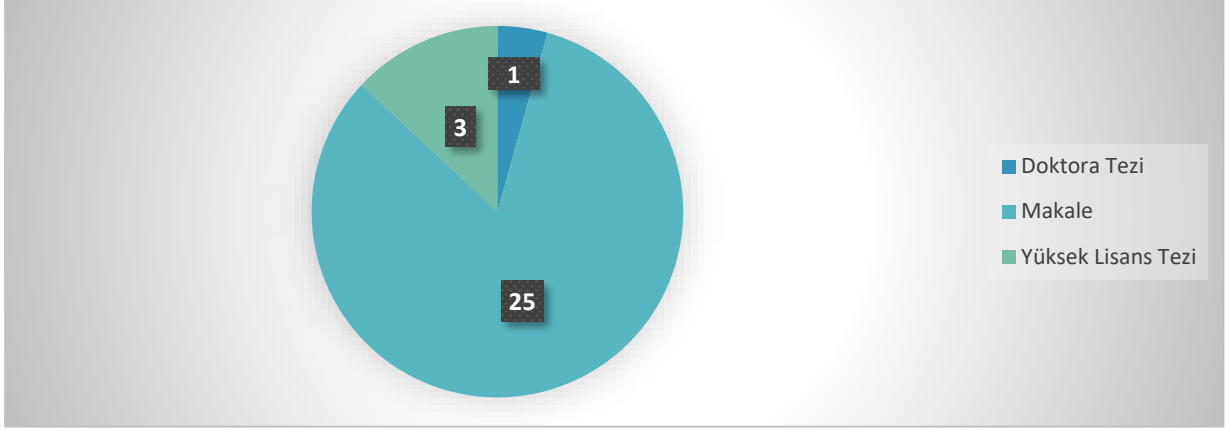
BULGULAR

Bu bölümünde, betimsel içerik analizinden elde edilen bulgular, demografik özellikler ve yöntemsel açılardan incelenmiştir. İnceleme sonucunda elde edilen bulgular sırasıyla sunulmuştur.

1. Çalışmaların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

1.1. Türlerine göre çalışmaların dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların türlerine göre dağılımı Şekil 3'te verilmiştir.

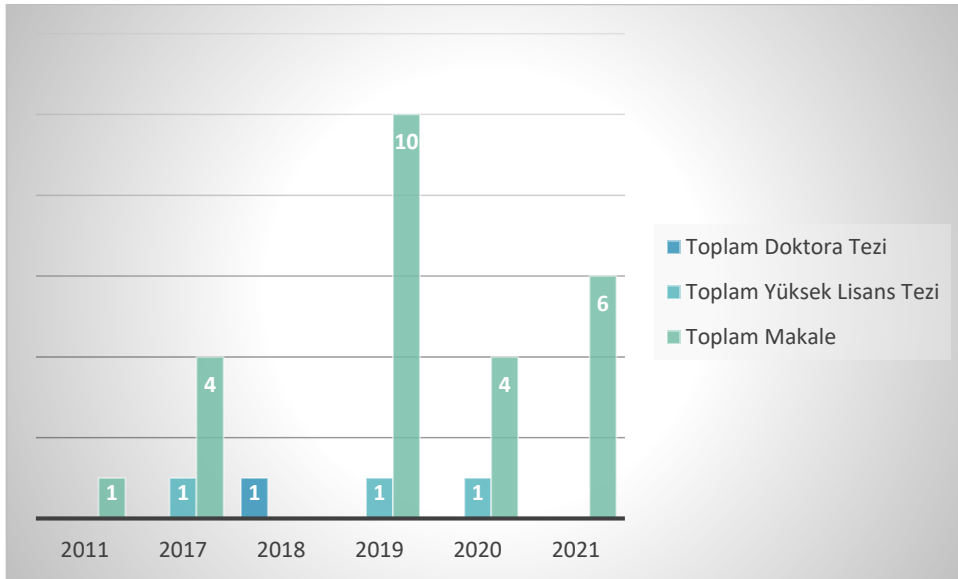

Şekil 3. Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Şekil 3 incelendiğinde, Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların 25'inin Makale, 3'ünün Yüksek Lisans Tezi ve 1'inin Doktora Tezi olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. Yıllara göre çalışmaların dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı Şekil 4'te verilmiştir.

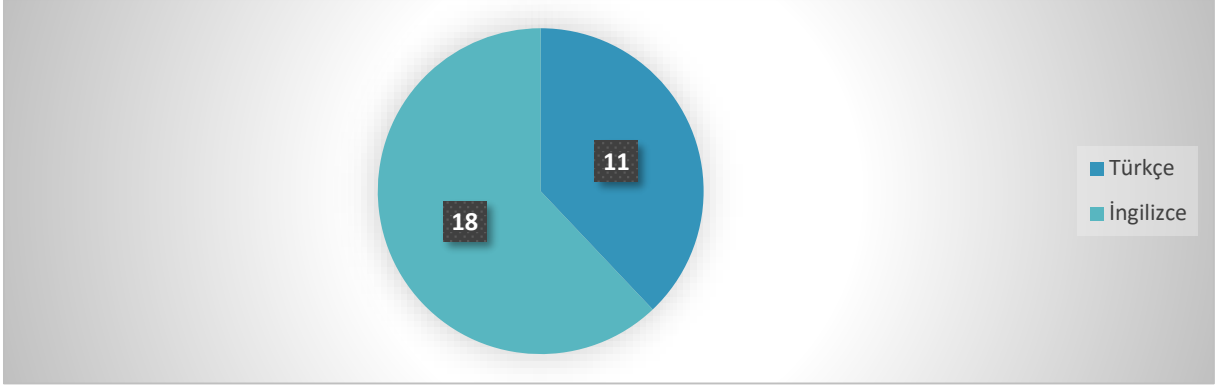

Şekil 4. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 4 incelendiğinde, Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamaların kullanıldığı çalışmalara ilişkin sayıdaki artışın yıllara göre değişkenlik gösterdiği gözlenmektedir. Yapılan çalışmaların 2011 yılında bir çalışma ile sınırlı olduğu anlaşılırken, en çok çalışmanın 2019 yılında yapıldığı görülmüştür.

1.3. Çalışmaların Türkçe ve İngilizce Yayın dillerine göre dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların yayın diline göre dağılımı Şekil 5'te verilmiştir.

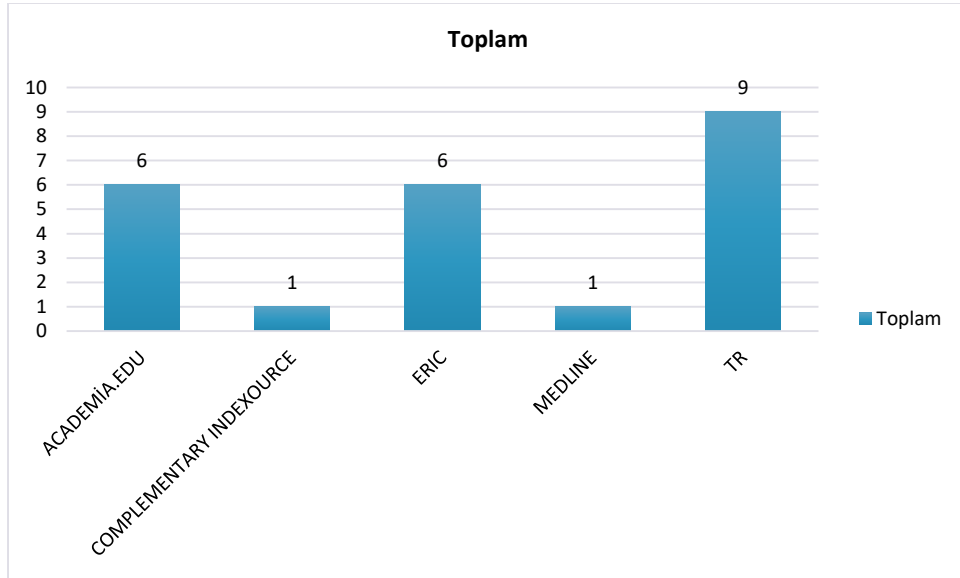

Şekil 5. Çalışmaların Yayın Diline Göre Dağılımı

Şekil 5 incelendiğinde yayın dili Türkçe olan çalışmaların sayısının 11, yayın dili İngilizce olanların ise 18 olduğu görülmektedir. Buna göre literatürde İngilizce dilinde yayınlanmış çalışmaların Türkçe dilinde yayınlanmış çalışmalardan fazla olduğu söylenebilir.

1.4. Araştırma dizinlerine göre çalışmaların dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların dizinlerine göre dağılımı Şekil 6'da verilmiştir.

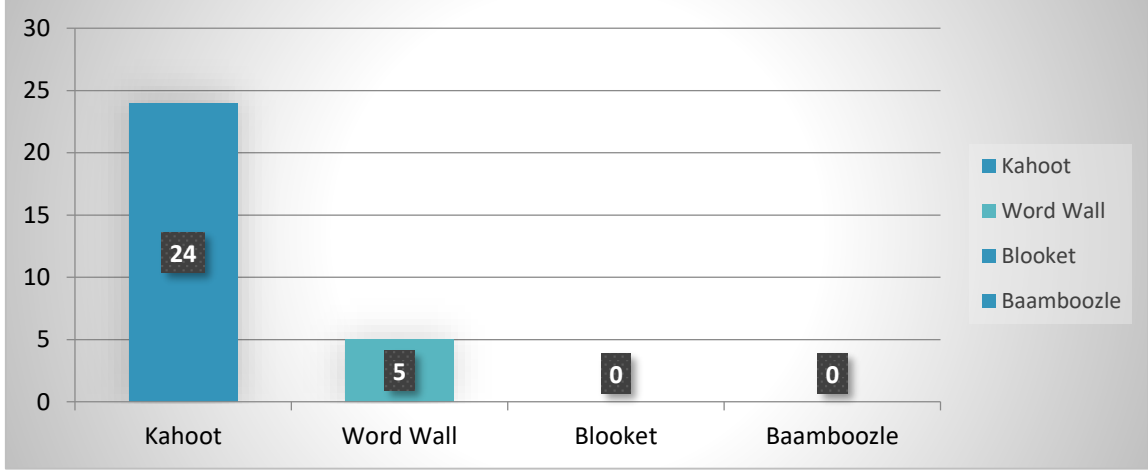

Şekil 6. Çalışmaların Yayın Dizinine Göre Dağılımı

Şekil 6 incelendiğinde Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların yayınlandığı dizinlerin en fazla TR dizin olduğu görülmektedir.

1.5. Uygulamaların çeşitlerine göre dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların uygulama çeşitlerine göre dağılımı Şekil 7’de verilmiştir.

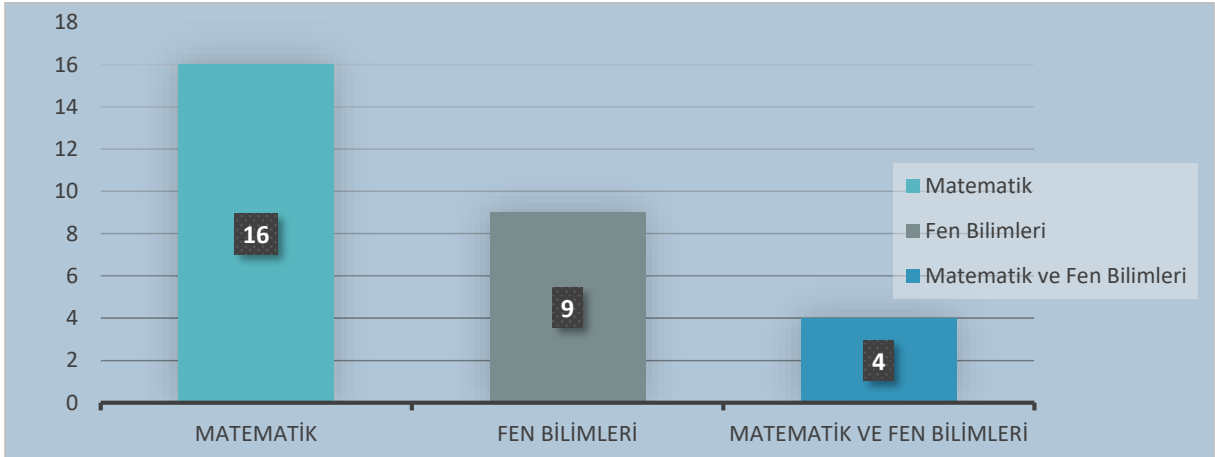

Şekil 7. Çalışmaların Uygulama Çeşitlerine Göre Dağılımı

Şekil 7 incelendiğinde Blooket, Word Wall, Baamboozle, Kahoot uygulamalarının akademik çalışmalarda kullanım sıklıkları sırasıyla Kahoot ve Word Wall şeklindedir. Uygulamalar arasında en yaygın kullanılan mobil uygulama %82.7 ile Kahoot uygulamasıdır. Bunu %17.2 oranla Word Wall uygulaması izlemiştir. İncelenen araştırmalarda Baamboozle ve Blooket uygulamaları ile ilgili çalışmalara rastlanmamıştır.

1.6. Alanlarına göre çalışmaların dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların alanlarına göre dağılımı Şekil 8’de verilmiştir.

Şekil 8. Çalışmaların Uygulama Alanlarına Göre Dağılımı

Şekil 8 incelendiğinde Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların daha çok %55.1 oranla Matematik alanında olduğu görülmektedir. Ardından Fen Bilimleri alanında %31 oranla 9 çalışma, %13.7 oranla 4 Matematik ve Fen Bilimleri çalışmalarına ulaşılmıştır.

1.7. Çalışmalarda kullanılan mobil uygulamalara ilişkin görüşlerin dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmalarda, mobil uygulamaların olumlu yanları ve sınırlılıklarına ilişkin ifade edilen görüşler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Çalışmalarda Kullanılan Mobil Uygulamalara İlişkin Görüşler

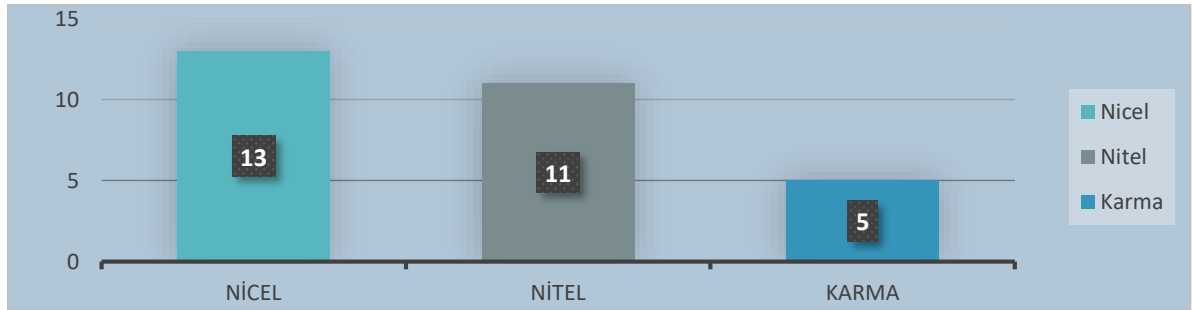
<i>Olumlu Yanları</i>	<i>f</i>	<i>Sınırlılıkları</i>	<i>f</i>
Değerlendirme sürecinde uygulanabilir olması	8	Teknolojik alt yapı yetersizliği	6
Değerlendirmeyi kolaylaştırıcı olması	9	Rekabet ortamı yaratması	3
Ayrıntılı ve anlık veri analizi sunması	1	Stres	1
Ekonomik olması	5	Kaygı	1
Zaman tasarrufu sağlaması	2	Demoralizasyon	1
Etkin katılımı sağlaması	8	Teknolojik materyal eksikliği	1
Motivasyon artırıcı olması	7	İçeriğin karmaşık olması	1
Eğitimde teknoloji entegrasyonu yeterliği sağlaması	5	Sıkıcı olması	1
İş birliği sağlaması	4		
Öz-yeterlik algıları üzerinde olumlu etki yaratması	5		
21. yy. becerilerini geliştirmesi	4		
Kaygı ve kavram yanlışlarının giderilmesini sağlaması	1		
Kalıcı/Anlamlı öğrenme sağlaması	9		
Eğlenceli olması	10		
Özgüven artırıcı olması	2		

Tablo 2 incelendiğinde Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanılarak yapılan çalışmaların sonucunda, mobil uygulamaların olumlu yanlarıyla birlikte bazı sınırlılıklarının da ifade edildiği anlaşılmaktadır. İncelenen çalışmalarda mobil uygulamaların daha çok; eğlenceli ve değerlendirme kolaylaştırıcı ve uygulanabilir olduğu, kalıcı-anlamlı öğrenme ve etkin katılımı sağladığı, motivasyonu arttırdığı yönünde olumlu yanlarının olduğu bildirilirken, sınırlılık olarak ise en fazla teknolojik alt yapı yetersizliği ifade edilmiştir.

2. Araştırmaların Yöntemsel Özelliklerine İlişkin Bulgular

2.1. Yöntemine göre çalışmaların dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların araştırma yöntemine göre dağılımı Şekil 9’da verilmiştir.

Şekil 9. Çalışmaların Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Şekil 9 incelendiğinde, yapılan çalışmalarda sırasıyla nicel, nitel ve karma yöntemde yapılmış oldukları görülmektedir. Ancak Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmalarda diğer yöntemlere kıyasla nicel yöntemin daha fazla tercih edildiği söylenebilir.

2.2. Araştırma desenine göre çalışmaların dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların araştırma desenine göre dağılımı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Çalışmaların Araştırma Desenlerine Göre Dağılımı

Nicel Yöntem Araştırma Deseni	f	Nitel Yöntem Araştırma Deseni	f	Karma Yöntem Araştırma Deseni	f
Tek gruplu ön test son test araştırma deseni	1	Durum Çalışması	3	İç İçe Karma Desen	1
Keşif Çalışması	1	Özel Durum Çalışması	2	Yarı deneysel	9
Deneysel Desen	1	Belirtilmemiş	4	Zayıf Deneysel Desen	1
Eylem Araştırması	1	Kesitsel Tarama Modeli	1		
Betimsel Araştırma	3	Olgubilim	1		

Tablo 3 incelendiğinde, nicel yöntemle yapılan çalışmaların aynı oranda kullanıldığı görülmektedir. Nitel yöntemle yapılan çalışmalarda ise durum çalışmasının daha sık tercih edildiği göze çarpmaktadır. Son olarak, karma yöntemle yapılan çalışmaların ise en çok yarı deneysel çalışma deseniyle yapıldığı gözlenmektedir. Tablo 3'ün geneline bakıldığında Matematik ve Fen Bilimleri alanındaki Mobil Uygulama ile ilgili çalışmaların en sık yarı deneysel desen ile yapıldığı anlaşılmaktadır.

2.3. Örneklem/Çalışma grubuna göre çalışmaların dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların örneklem/çalışma grubuna göre dağılımı Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Çalışmaların Örneklem/Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

Örneklem/Çalışma Grubu	f
Matematik Öğretmeni	196
Matematik Öğretmen Adayı	195
Fen Bilimleri Öğretmeni	8
Fen Bilimleri Öğretmen Adayı	42
Matematik ve Fen Bilimleri Öğretmeni	192
Sınıf Öğretmeni	546
Sınıf Öğretmeni Adayı	85
Üniversite öğrencileri	185
Üniversite Mezunu (Farklı Branşlar)	85
Özel Eğitim Öğretmeni	36
21 yaşındaki engelli öğrenciler	10
(12-16) Öğrenci grubu	350

Tablo 4 incelendiğinde Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmalarda en çok çalışılan örneklem/çalışma grubunun sınıf öğretmenleri olduğu görülmektedir (546). Bu çalışma grubunu (12-16) Öğrenci grubu (350), Matematik Öğretmeni (196), Matematik Öğretmen Adayı (195),

Matematik ve Fen Bilimleri Öğretmeni (192) izlemektedir. Örneklem/çalışma grubu olarak en az tercih edilen grup ise Fen Bilimleri Öğretmenleri (8) olmuştur.

2.4. Örneklem/Çalışma grubu büyüklüğüne göre çalışmaların dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların örneklem/çalışma grubu büyüklüğüne göre dağılımı Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Çalışmaların Örneklem/Çalışma Grubu Büyüklüğüne Göre Dağılımı

Örneklem/Çalışma Grubu Büyüklüğü	Nicel Araştırma	Nitel Araştırma	Karma Araştırma
	f	f	f
1-20 arası	1	5	-
21-40 arası	2	3	1
41-60 arası	1	1	2
61-80 arası	3	1	1
81-100 arası	3	-	-
101- üstü	2	1	1

Tablo 5 incelendiğinde nicel araştırmalarda 1-20 ile 101 ve üstü arasında örneklem büyüklüğü ile çalışıldığı görülmektedir. İncelenen nitel çalışmaların büyük bir kısmında çalışma grubunun 1-20 ile 21-40 aralığında olduğu görülmüştür. Nicel çalışmalarda çoğunlukla 61-80 ile 81-100 arasındaki örneklem büyüklüğü ile çalışıldığı görülmektedir. Nitel araştırmalarda ise örneklem büyüklüğünün değişkenlik gösterdiği söylenilebilir. Karma yöntem kullanılan çalışmalarda ise en fazla 41-60 kişi ile çalışıldığı tespit edilmiştir.

2.5. Veri çözümleme tekniklerine göre çalışmaların dağılımı

Matematik ve Fen Bilimleri alanında Mobil Uygulamalar kullanarak yapılan çalışmaların örnekleme yöntemine göre dağılımı Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Çalışmaların Veri Analiz Tekniğine Göre Dağılımı

Nicel Analiz Tekniği	f	Nitel Analiz Tekniği	f
Shapiro-Wilk testi	1	Betimsel Analiz	3
T-testi	6	İçerik Analizi	4
ANOVA	2	MaxQda	2
Mann Whitney U-Testi	4		
Wilcoxon Testleri	3		
Skewness ve Kurtosis Testi	1		
Ortamala ve Standart Sapma	1		
ANCOVA	2		

Tablo 6 incelendiğinde nicel araştırmalarda veri analiz tekniği olarak en sık kullanılan tekniğin t-testi tekniği olduğu göze çarpmaktadır. Nitel araştırmaların veri analiz teknikleri incelendiğinde ise en sık kullanılan tekniğin içerik analizi olduğu görülmektedir.

SONUÇ TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu araştırmada yurt içi ve yurt dışında 2011-2021 yılları arasında farklı öğretim kademelerinde yürütülen Matematik ve Fen Bilimleri eğitimi alanında kullanılan mobil uygulamalar ile ilgili yayınlanan çalışmaların eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda akademik çalışmalar ULAKBİM, Türk Eğitim İndeksi, ERIC, ProQuest, Google Akademik, Academia.edu gibi veri tabanları ve Ulusal Tez Merkezi üzerinden taranmıştır. Tarama sonucunda erişilen araştırmalar; çalışmanın türü, yayın yılı, yayın dili, dizin bilgisi, çalışma alanı, uygulamalar, araştırma yöntemi, araştırma deseni, örneklem türü, örneklem/çalışma grubu, örneklem/çalışma grubu büyüklüğü, ölçme araçları, veri çözümleme teknikleri, mobil uygulama ile ilgili görüşler alanlarının yer aldığı Mobil Uygulama İnceleme Formu (MUIF) aracılığıyla incelenmiştir ve elde edilen veriler betimsel içerik analizi tekniği ile çözümlenmiş ve analiz edilmiştir.

Araştırmanın demografik bulguları ele alındığında, Matematik ve Fen Bilimleri eğitiminde kullanılan mobil uygulamalara ilişkin 25'i makale, 3'ü yüksek lisans, 1'i doktora tezi olmak üzere 29 bilimsel araştırmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaların 16'sı Matematik alanında, 9'u Fen Bilimleri alanında, 4'ü ise Matematik ve Fen Bilimleri alanında ortak yürütülmüştür. Araştırmanın bulgularına göre, Mobil Uygulamalar kullanılarak yapılan çalışmaların en fazla 2019 yılında yapıldığı, Türkçe ve İngilizce dillerinde, incelenen çalışmalarda İngilizce dilindeki çalışmaların sayıca daha fazla olduğu, daha çok karma araştırma yönteminde yarı deneysel desenle çalışıldığı gözlenmiştir. İncelenen çalışmaların çoğunlukla TR dizinli dergilerde yayınlandığı, Sınıf Öğretmeni ile çalışıldığı, örneklem büyüklüğünün 1-101 üstü arasında değişkenlik gösterdiği, verilerin analizinde ise, nicel çalışmalarda t-testi ve nitel çalışmalarda içerik analizlerinin daha sık kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mobil öğrenme üzerine yapılan yurt içi ve yurt dışı akademik çalışmaların türü incelendiğinde bu çalışmaların çoğunlukla makale türünde olduğu belirlenmiştir. En az çalışma yapılan tür ise doktora tezi olarak tespit edilmiştir. Ulaşılan yayın sayısının azlığı ise mobil cihazların eğitim alanında kullanılmaya başlanmasının yeni olmasından kaynakladığı düşünülmektedir. Mobil öğrenme ile ilgili öğrenme platformlarının geliştirilmesi bu alana duyulan ihtiyacın günden güne arttığı yönündeki tahminleri de destekler niteliktedir (Çankır, 2011; Kuşkonmaz, 2011). Bununla birlikte bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik çalışmalar da devam etmektedir. Nitekim Çankır (2011) mobil öğrenmeye yönelik yazılım geliştirdiği çalışmasında mobil öğrenmeye yönelik yazılım geliştirdiği çalışmasında mobil öğrenmeye yönelik uygulamaların henüz yaygınlaşmadığını ifade etmiştir. Yine Kuşkonmaz (2011) mobil öğrenmeye yönelik eğitim uygulamalarına ihtiyaç duyulduğunu bu alana yönelik çalışmaların artırılması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada erişilen akademik çalışmalarının niceliksel olarak azlığının nedeni olarak mobil öğrenmenin eğitim alanına giren yeni bir araştırma konusu olduğu söylenebilir. Araştırma bulgularına göre mobil öğrenmeye yönelik çalışmaların en yaygın olduğu yıl 2019 yılı olarak tespit edilmiştir. Bunun Covid-19 salgını ile ilişkili olduğu düşünülebilir. İnsanların evlerinden dışarı çıkamadığı ve uzun bir süre eğitime online platformlar üzerinden devam ettiği salgın döneminde öğrenciler mobil cihazlarındaki eğitim uygulamalarına yönelerek eğitim-öğretim süreçlerini devam ettirmeye çalışmışlardır. Araştırmada incelenen çalışmaların yayın dilleri Türkçe ve İngilizce olarak kullanılmıştır. Bu durumun nedeni olarak mobil öğrenme alanının evrensel bir çerçeveye sahip olması, aynı derecede tüm dünyada bu uygulamalara ihtiyacın artması, uygulamaların içerik zenginliğine sahip olması bu durumu açıklar niteliktedir. İncelenen çalışmaların dizinlerine bakıldığında çalışmaların yaygın olarak TR dizinli dergilerde yayınlandığı gözlenmektedir. Bununla birlikte araştırmada incelenen uygulamalar arasında (Blooket, Word Wall, Baamboozle, Kahoot) en sık tercih edilen uygulamanın Kahoot olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak Kahoot uygulamasının eğitimde uygulanabilir niteliğe ve içerik zenginliğine sahip olması, zaman tasarrufu sağlaması ve anlık olarak veri analizi sağlaması söylenebilir (Zengin ve diğerleri, 2017). Araştırmada mobil uygulamalarla ilgili en yaygın tercih edilen konu alanın matematik olduğu tespit edilmiştir. Matematikğin soyut ifadeler ve semboller içermesi özellikle ilkökul çağındaki öğrencilerin konuları somutlaştırması ve öğrencilerin eğlenerek öğrendikleri bir öğrenme ortamı sağlaması yönünden bu alanın daha sık tercih edildiği düşünülmektedir. İncelenen çalışmalarda belirtilen mobil uygulamalara yönelik görüşler değerlendirildiğinde, mobil uygulamaların hem olumlu yanlarına hem de sınırlılıklarına dikkat çekildiği anlaşılmıştır. Mobil uygulamaların olumlu yönleri olarak öğrencilerin derse katılımlarının artması, kalıcı öğrenme sağlaması, 21. yy. becerilerini geliştirmesi, değerlendirme sürecini kolaylaştırması, öğrenciye ayrıntılı ve anlık veri analizi sunması, zaman tasarrufu sağlaması, ücretsiz olması, takım çalışması ve iş birliğine yönelik etkinlikler içermesi belirtilmiştir. Bazı çalışmalarda sınırlılıklar olarak internet alt yapısının yetersiz olması, mobil uygulamaları kullanırken internet alt yapısına ihtiyaç duyulması, rekabetçi bir ortam yaratması, İngilizce ara yüzüne sahip olması ve Türkçe dil desteğinin yetersiz olması ifade edilmiştir. Bu bulgulara paralel olarak bazı çalışmalarda da

özellikle Kahoot uygulaması hakkında öğrencileri rekabete yönelttiği ve bu durumun bazı öğrencilerin motivasyonlarını düşürdüğü, öğretmenlerde strese sebep olduğuna değinilmiştir. (Kevser, 2021; Zengin ve diğerleri, 2017). Bu görüşler dikkate alındığında uygulamaların sınıf etkinliği olarak ders kazanımlarına entegre edilmesinde güçlük yaşandığı söylenebilir (Gürsoy ve Göksun, 2019).

Araştırmanın yöntemsel bulguları ele alındığında, Matematik ve Fen Bilimleri eğitiminde Mobil Uygulama kullanılarak yapılan çalışmalarda en sık nicel yöntemin kullanıldığı gözlenmiştir. İncelenen çalışmalarda nicel araştırmalarda en çok yarı deneysel desen kullanılırken, nitel araştırmalarda ise en sık tercih edilen desen ise durum çalışmasıdır. Çalışmalarda çoğunlukla sınıf öğretmeni (546) grubu ile çalışılmıştır. Örneklem/çalışma grubu büyüklüğüne bakıldığında çalışma yöntemine göre örneklem büyüklüğünün de değiştiği gözlenmiştir. Nitel çalışmalarda tercih edilen örneklem/çalışma grubu büyüklüğü 1-20 kişi aralığında iken nicel çalışmalarda 61-80 ile 81-100 kişi, karma çalışmalarda ise 41-60 kişi aralığında değişme göstermektedir. Ancak genel olarak çalışmalarda büyük örneklem/çalışma gruplarının tercih edilmediği görülmüştür. Solmaz ve Gökçearsan'ın (2016), yapmış oldukları içerik analizi çalışmasında büyük örneklem gruplarına rastlanılmadığı yönündeki bulguları ile bu çalışmadaki bulgular arasında paralellik olduğu görülmektedir. Yine Koruyucu ve Biçer (2019), yaptıkları içerik analizi çalışmasında büyük örneklem/çalışma gruplarının kullanıldığı araştırmaya rastlamadıklarını belirtmişlerdir.

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, Matematik ve Fen Bilimleri dersi öğretim programlarının (2018) amaçları doğrultusunda öğrencilerin matematiksel becerilerinin geliştirilmesi, matematik okuryazarlığının desteklenmesi, problem çözme becerilerinin geliştirilmesi noktasında mobil uygulamaların öğrencilerin bu husustaki becerilerinde gelişme göstereceği ve öğrencilerin matematiğe ve fen bilimlerine karşı olumlu tutum geliştirecekleri ön görülmektedir. Bu bağlamda mobil uygulamaların eğitim programı ile entegre edilmesinin, araştırmacıların bu alandaki çalışmalara daha sık yer vermeleri noktasında önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Mobil uygulamaların (Kahoot, Word Wall, Blooket ve Baamboozle) incelendiği bu araştırmada çoğunlukla Kahoot uygulaması ile ilgili çalışmaların literatürde yer aldığı tespit edilmiştir. Word Wall ile ilgili az sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Ek olarak, Blooket ve Baamboozle ile ilgili hiçbir çalışmaya ulaşılmamıştır. Bu sonuçlar göz önüne alındığında özellikle 21.yy. becerilerinin kazandırılması ve teknolojik gelişmelerin eğitime entegrasyonunun artması gerekçeleriyle mobil uygulamalar ile ilgili çalışmalarda az olan çalışmaların artırılması, hiç çalışılmamış uygulamalar ile ilgili çalışmaların yapılması önerilmektedir. Bu uygulamalardaki çeşitliliğin genel olarak artırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmalardaki örneklemeler incelendiğinde, ilkökul düzeyinde yapılan çok az sayıda çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Özellikle matematik dersinin soyut ifadeler içermesi ve fen bilimlerinin somut öğrenme ile kalıcı hale getirilebileceği dikkate alındığında, ilkökul kademesinde bu derslerde mobil uygulamalar kullanarak yapılacak deneysel çalışmaların artırılması önerilmektedir.

Yapılan literatür taramasında genel olarak nicel çalışmaların ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. Karma yöntem ile hem çalışmaların nicel verileri tespit edildiğinden hem de çalışılan grubun nitel verileri de elde edileceğinden her iki koşul hakkında da araştırmacı bilgi toplayabilmektedir. Eğitim-öğretimde mobil uygulama kullanımının güncel bir durum olması sebebiyle öğrencilerden konu hakkında veri toplarken sürecin bir bütün olarak incelenmesi nicel ve nitel yöntemlerin birlikte ele alındığı karma yöntemin kullanılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu sayede araştırmacıların çalışmaları ile ilgili daha detaylı veri toplayabilme, daha doğru tespitlerde bulunabilme ve mobil uygulamaların eğitim-öğretim sürecine katkısını her iki yönden de anlayabilme fırsatları olacağından çalışmaların karma yöntemle yürütülmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Altıparmak, K., Aklar, M. A. & Dursun, G. (2017). Bir günlüğüne matematik öğretmeni olsaydım, neler yapardım/yapmazdım: Öğrenci görüşleri. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal Of Education Faculty)*, 14(1), 1117-1140. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/344632>
- Altunçekiç, A. (2020). 2010-2020 yılları arasında mobil öğrenme çalışmalarının içerik analiz yöntemi ile değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(3), 1087-1104. <https://doi.org/10.17152/gefad.816555>.

- Büttüner, S. Ö., & Uzun, S. (2011). Fen öğretiminde karşılaşılan matematik temelli sıkıntılar: Fen ve teknoloji öğretmenlerinin tecrübelerinden yansımalar. *Journal of Theoretical Educational Science*, 4(2), 262-272.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri (17. Baskı). Pegem Yayınları.
- Crompton, H., Burke, D., Gregory, K.H. & Grabe, C. (2016). The use of mobile learning in science: A systematic review. *Journal of Science Education Technology* 25, 149–160. <https://doi.org/10.1007/s10956-015-9597-x>
- Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174),33-38. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3412>
- Durgun, E., & Önder, İ. (2019). Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri başarıları ile okuduğunu anlama, grafik okuma ve problem çözme becerileri arasındaki ilişki. *Journal of Individual Differences in Education*, 1(1), 1-13. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jide/issue/45463/560395>
- Erdoğan, Y., & Dede, D. (2015). Computer assisted project-based instruction: The effects on science achievement, computer achievement and portfolio assessment. *International Journal of Instruction*, 8(2). 177-188.
- Ergin, A. (1998). Öğretim teknolojisi iletişim. Anı Yayıncılık.
- Gelen, İ., & Bayram, Ö.(2010). Oyunlaştırmanın beşinci sınıf matematik dersinde problem çözme becerisi ve derse karşı tutum üzerindeki etkisi. *Education Sciences*, 5(1),71-88. <https://dergipark.org.tr/en/pub/nwsaedu/issue/19825/212361>
- Genç, E. D., Issı, H. N., & Yıldız, O. (2017). Matematik öğretimi için nokta belirleme tekniğine dayalı bir mobil uygulama. *İstanbul Journal of Innovation in Education*, 3(1),55-62. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/427282>
- Kapıdere, M., & Çetinkaya, H. N. (2017). Eğitim bilişim ağı (EBA) mobil uygulamasının değerlendirilmesi. *International Journal of Active Learning*, 2(2),1-14. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijal/issue/31225/327858>
- Karadağ, E. (2010). Eğitim bilimleri doktora tezlerinde kullanılan araştırma modelleri: Nitelik düzeyleri ve analitik hata tipleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 49-71.
- Kavaklı, A., & Yakın, İ. (2019). Mobil öğrenme: 2015–2019 çalışmalarına yönelik bir içerik analizi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 251-268. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/898126>
- Kayahan, İ., Mısır, M. E., Küpeli, M. A., & Fırat, A. (2018). 5. sınıf fen bilimleri dersi yer kabuğunun gizemi ünitesinin öğretiminde STEM temelli yaklaşımın öğrencilerin problem çözme becerisi ve akademik başarısına etkisinin incelenmesi. *Journal of STEAM Education*, 1(1),64-78. <https://dergipark.org.tr/en/pub/steam/issue/37516/427538>
- Keane, M. W. & Eysenck, M. T. (2010). Cognitive psychology: A student's handbook (6th Ed.). Hove, Eng.: Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9781315778006>
- Korkmaz, Ö. (2015). New trends on mobile learning in the light of recent studies. *Participatory Educational Research*, 2 (1), 1-10.
- Korucu, A. T., & Biçer, H. (2019). Mobil öğrenme: 2010-2017 çalışmalarına yönelik bir içerik analizi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(1), 32-43. <https://doi.org/10.24315/tred.516911>

- Krull, G. & Duarte, J. (2017). Research trends in mobile learning in higher education: A systematic review of articles (2011–2015). *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 18(7),1-23. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v18i7.2893>
- Kurniawan, H., Supriyono, S., Tursilowati, T., & Kustiningsih, I. J. (2022). Action research: CPA math word wall group competition to improve conceptual understanding in algebra problem solving activities. In *2nd International Conference on Education and Technology (ICETECH 2021)* (pp. 358-364). Atlantis Press.
- Kuşkonmaz, H. (2011). *İlköğretim okullarındaki öğretmenlerin mobil öğrenmeye yönelik algı düzeylerinin belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi].
- Lai, C. L. (2020), Trends of mobile learning: A review of the top 100 highly cited papers. *Journal Education Technology*, 51, 721-742. doi:10.1111/bjet.12884.
- Lankshear, C., & Knobel, M. (Eds.). (2008). Digital literacies: Concepts, policies and practices (Vol. 30). Peter Lang. https://researchonline.jcu.edu.au/27788/1/27788_Lankshear_and_Knobel_2008.pdf adresinden alınmıştır.
- Medikoğlu, O. (2020). İlkokul öğrencilerinin matematik öz yeterlik kaynakları ile matematik kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 35-52. DOI: 10.38089/ekud.2020.2
- Ortiz, S., & Green, M. (2019). Trends and patterns of mobile learning: A study of mobile learning management system access. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 20(1),161-176. DOI: 10.17718/tojde.522464.
- Özpinar, İ. (2020). Preservice teachers' use of web 2.0 tools and perspectives on their use in real classroom environments. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 11(3), 814-841. <https://doi.org/10.16949/turkbilmat.736600>
- Rau, P. L. P., Gao, Q., & Wu, L. M. (2008). Using mobile communication technology in high school education: Motivation, pressure, and learning performance. *Computers & Education*, 50(1),1-22. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2006.03.008>
- Rosen, D., Morse, J. & Reynolds, C. (2011). Adapting problem-solving therapy for depressed older adults in methadone maintenance treatment. *Journal for Substance Abuse Treatment* 40(2),132–141. <https://doi.org/10.1016/j.jsat.2010.09.003>.
- Rosnick, P. (1981). Some misconceptions concerning the concept of variable. *The Mathematics Teacher*, 74(6), 418-450. <https://doi.org/10.5951/MT.74.6.0418>.
- Sanca, M., Artun, H., Bakırcı, H., & Murat, O. (2021). Ortaokul beceri temelli soruların yeniden yapılandırılmış Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 219-248. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.859585>
- Solmaz, E. & Gökçearslan, Ş. (2016). Mobil öğrenme: Lisansüstü tezlere yönelik bir içerik analizi çalışması. 10th International Computer and Instructional Technologies Symposium (ICITS), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize-Türkiye.
- Stacey, K., & Wiliam, D. (2012). *Technology and assessment in mathematics*. Third international handbook of mathematics education, 721-751. DOI: 10.1007/978-1-4614-4684-2_23.

- Sung, Y.T., Chang, K.E., & Liu T.Z. (2016). The effects of integrating mobilde devices with teaching and learning on students' learning performance: A meta-analysis and research synthesis. *Computers & Education, 94*, 252-275. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.11.008>
- Tatlısu, M. (2019). *Eğitsel robotik uygulamalarda probleme dayalı öğrenmenin ilkokul öğrencilerinin problem çözme becerilerine etkisi* [Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi].
- Tekin, E. G. & Özdemir, A. Ş. (2014). Effect of formative assessment on mathematics success and retention. *Proceedings of international conference on education in mathematics, science & technology*, 638-648.
- Tınmaz, H. (2013). Öğretim teknolojinin temelleri: Teoriler, araştırmalar, eğilimler, (Ed. Kürşat Çağıltay ve Yüksel Gökteş), Pegem Akademi Yayınları.
- Traxler, J. (2009). Learning in a mobile age. *International Journal of Mobile and Blended Learning, 1*(1), 1–12. DOI: 10.4018/jmbl.2009010101.
- Uzun, S., Bütüner, S. Ö. & Yiğit, N. (2010). 1999-2007 TIMSS fen bilimleri ve matematik sonuçlarının karşılaştırılması: Sınavda en başarılı ilk beş ülke-Türkiye örneği. *İlköğretim Online, 9*(3), 1174-1188.
- Yalçıntaş, M. (2019). *Fen bilimleri öğretiminde kuantum öğrenme modeli kullanmanın ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin akademik merak, kaygı, özyeterlik ve başarı düzeylerine etkisi* [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Yıldırım, C. (2005). *Bilimin öncüleri. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları* (22. Basım), Yenigün Matbaası.
- Yıldız, G., Yıldırım, A., Akça, B. A., Kök, A., Özer, A., & Karataş, S. (2020). Research trends in mobile learning. *Internatioanl review of Research in Open and Distributed Learning, 21*(3),175-196. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v21i3.4804>
- (WEB1) GooglePlay, (Kahoot Uygulaması, 2021). <https://play.google.com/store/search?q=kahoot&c=apps&gl=TR> adresinden 16 Ekim tarihinde adresinden edinilmiştir.
- (WEB2) GooglePlay, (Word Wall Uygulaması, 2021). <https://play.google.com/store/search?q=word%20wall&c=apps&gl=TR> adresinden 16 Ekim tarihinde adresinden edinilmiştir.
- (WEB3) GooglePlay, (Baamboozle Uygulaması, 2021). <https://play.google.com/store/search?q=baamboozle+game&c=apps&gl=TR> adresinden 16 Ekim tarihinde adresinden edinilmiştir.
- (WEB4) GooglePlay, (Blooket Uygulaması, 2021). <https://play.google.com/store/search?q=blooket&c=apps&gl=TR> adresinden 16 Ekim tarihinde adresinden edinilmiştir.

İçerik Analizinde İncelenen Çalışmalar

- Aktaş, M., Bulut, G. G., & Aktaş, B. K. (2018). Dört işleme yönelik geliştirilen mobil oyunun 6. sınıf öğrencilerinin zihinden işlem yapma becerisine etkisi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 90-100. <https://dergipark.org.tr/en/pub/etad/issue/41884/435513>
- Aldana, I. L. (2020). The effects of review games using Kahoot! On students' quiz scores. Online Submission.

- Alvarado, N. C., Coelho, D., & Dougherty, E. (2016). Mobile apps for ELLs: Supporting language learning with engaging digital tools. *Argentinian Journal of Applied Linguistics*, 4(1), 43-58.
- Anindyajati, Y. R., & Choiri, A. S. (2017). The effectiveness of using word wall media to increase science-based vocabulary of students with hearing impairment. *European Journal of Special Education Research*, 2(2), 14-23. DOI: <http://dx.doi.org/10.46827/ejse.v0i0.441>
- Baguio, F., Rama, F. M. I., Rico, J. M. L., & Salazar, D. A. (2021). Grade 8 learner's achievement and motivation level in geometry using kahoot! as a formative assessment. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1835, No. 1, p. 012014). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1835/1/012014>
- Bayrak, N., & Bayrak, G. (2021). Sınıf öğretmenlerinin fen bilimleri dersine yönelik teknolojik pedagojik alan bilgisi öz güvenlerinin ve Web 2.0 öz yeterliklerinin hizmet içi eğitimlerle değişimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(232), 51-69. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.723290>
- Bolat, Y. İ., Şimşek, Ö., & Ülker, Ü. (2017). Oyunlaştırılmış çevrimiçi sınıf yanıtı sistemlerinin akademik başarıya etkisi ve sisteme yönelik görüşler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 1741-1761. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.32772-363964>
- Burçin, İ. M., & Erduran, A. (2020). Matematik eğitimine teknoloji entegrasyon sürecinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50, 258-273.
- Curto Prieto, M., Orcos Palma, L., Blázquez Tobías, P. J., & León, F. J. M. (2019). Student assessment of the use of Kahoot in the learning process of science and mathematics. *Education Sciences*, 9(1), 55. <https://doi.org/10.3390/educsci9010055>
- Çakır, H. (2011). Mobil öğrenmeye ilişkin bir yazılım geliştirme ve değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(40), 1-9.
- Gros, H., Sander, E., & Thibaut, J. P. (2019). When masters of abstraction run into a concrete wall: Experts failing arithmetic word problems. *Psychonomic Bulletin & Review*, 26(5), 1738-1746. <https://doi.org/10.3758/s13423-019-01628-3>
- Gürleroğlu, L. (2019). *5E modeline uygun Web 2.0 uygulamaları ile gerçekleştirilen fen bilimleri öğretiminin öğrenci başarısına motivasyonuna tutumuna ve dijital okuryazarlığına etkisinin incelenmesi* [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Gürsoy, G., & Goksun, D. O. (2019). The experiences of pre-service science teachers in educational content development using Web 2.0 tools. *Contemporary Educational Technology*, 10(4), 338-357. <https://doi.org/10.30935/cet.634168>
- Higa, J. M. (2017). *Instructional math technology in secondary special education: Teacher-reported practices and perceptions* [Doktora Tezi, University of Nevada].
- Kaleci, F. (2018). *Bilgi ve iletişim teknolojilerinin matematik eğitimi sürecine entegrasyonuna yönelik hizmet içi eğitim programı uygulaması ve etkililiği* [Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi].
- Kevser, H., & Şen, E. Ö. (2021). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının Kahoot uygulamasına yönelik görüşleri ile memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 559-573. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2021.21.62826-823135>

- Kımk Topalsan, A. (2019). Öğretmen adaylarının yenilikçi öğretim uygulamaları sonrası fen bilimleri dersi öğretimi sırasında tercih ettikleri strateji, yöntem, teknik ve taktiklerin değerlendirilmesi. *Education Sciences*, 14 (2), 81-96. Doi :10.12739/NWSA.2019.14.2.1C0691
- Mahoney, J., & Hall, C. (2017). Using technology to differentiate and accommodate students with disabilities. *E-Learning and Digital Media*, 14(5), 291-303. <https://doi.org/10.1177/2042753017751517>
- Daňga, R. M. (2016). Effects of interactive science word wall in improving the performance level of select grade 6 slow-learners in Antonio G. Llamas elementary school. https://www.academia.edu/34097881/The_Effects_of_Science_Word_Wall
- Mdlalose, N., Ramaila, S., & Ramnarain, U. (2022). Using Kahoot! as a formative assessment tool in science teacher education. *International Journal of Higher Education*, 11(2), 43-51. DOI: 10.5430/ijhe.v11n2p43
- Onbaşılı, Ü. I. (2020). The effects of science teaching practice supported with Web 2.0 tools on prospective elementary school teachers' self-efficacy beliefs. *International Journal of Progressive Education*, 16(2), 91-110. DOI: 10.29329/ijpe.2020.241.7
- Polat, M. (2019). Yükseköğretimde Kahoot kullanmak ya da kullanmamak: Öğretmen adaylarının Kahoot'la öğretime yönelik görüşleri. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 3(2),139-157. <https://doi.org/10.32960/uead.587469>.
- Saracoglu, G., & Kocabatmaz, H. (2019). A study on Kahoot and Socrative in line with preservice teachers' views. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 14(4),31-46. <https://doi.org/10.29329/epasr.2019.220.2>
- Timur, S., Timur, B., Arcagök, S., & Öztürk, G. (2020). Fen bilimleri öğretmenlerinin Web 2.0 araçlarına yönelik görüşleri. *Journal of Kırşehir Education Faculty*, 21(1),63-108. DOI: 10.29299/kefad.2020.21.01.003
- Ting, F.S.T., Lam, W. H., & Shroff, R. H. (2019). Active learning via problem-based collaborative games in a large mathematics university course in Hong Kong. *Education Sciences*, 9(3),172. <https://doi.org/10.3390/educsci9030172>
- Wahyuni, M., Fauziddin, M., & Rizki, L. M. (2021). The effects of using Kahoot! on understanding the concept of mathematical symbols in higher education. *Al-Ishlah: Jurnal Pendidikan*, 13(3), 1539-1545.
- Yates, P. H., Cuthrell, K., & Rose, M. (2011). Out of the room and into the hall: Making content word walls work. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 84(1), 31-36. <https://doi.org/10.1080/00098655.2010.496810>
- Yenmez, A. A., & Gokce, S. (2021). Teachers' opinions on Web 2.0 tools used for measurement and evaluation purposes in distance education. *HAYEF: Journal of Education*, 18(2), 167-179.
- Zengin, Y., Mehmet, B., & Şimşek, Ö. (2017). Matematik öğretiminin biçimlendirici değerlendirme sürecinde Kahoot! ve Plickers uygulamalarının İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(2), 602-626. <https://doi.org/10.12984/eegefd.318647>.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmada yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

ÇEVRE KİRLİLİĞİNİN BİR GÖSTERGESİ OLARAK MALZEME AYAK İZİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Ecem TURGUT¹, Yeliz SARIÖZ GÖKTEN²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1102966

Makale Geçmişi:

Geliş 13.04.2022

Kabul 03.11.2022

Anahtar Kelimeler:

Malzeme Ayak İzi,

Çevresel Kirlenme,

Çevre Ekonomisi.

ÖZ

Dünya üzerinde gerek ekonomik gerekse de sosyal gelişmeler yaşandıkça malzeme tüketiminde birtakım artışlar kendini göstermektedir. Dolayısıyla bu malzeme kullanımının çevre kirliliği üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bunun tespit edilebilmesi için de malzeme ayak izi önemli bir belirleyici olarak kendini göstermektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada malzeme ayak izi üzerinde etkili olabilecek değişkenlerin belirlenmesi, böylece çevresel kirlenmeye neden olabilecek unsurların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada malzeme ayak izi bağımlı değişken olarak ele alınırken; malzeme ayak izi üzerinde etkili olabileceği düşünülen malzeme tüketimi, malzeme verimliliği, nüfus, enerji tüketimi, ekonomik büyüme, ticari açıklık ve küreselleşme değişkenleri bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Bu amaçla dünyada en çok malzeme tüketen ilk beş ülkenin (Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Brezilya, Japonya) 1990-2016 dönemi verilerinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edilmesinde ise Panel ARDL MG yöntemi kullanılmıştır. Sonuçta söz konusu ülkelerde malzeme tüketimi, ekonomik büyüme ve nüfus ile malzeme ayak izi arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

PANEL DATA ANALYSIS FOR MATERIAL FOOTPRINT AS AN INDICATOR OF ENVIRONMENTAL POLLUTION

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1102966

Article History:

Received 13.04.2022

Accepted 03.11.2022

Keywords:

Material Footprint,

Environmental Pollution,

Environmental Economics.

ABSTRACT

As both economic and social developments take place in the world, some increases in material consumption show themselves. Therefore, the use of such materials has significant effects on environmental pollution. In order to determine this, the material footprint is an important determinant. Accordingly, in this study, it is aimed to determine the variables that may affect the material footprint and thus to determine the factors that may cause environmental pollution. While the material footprint is considered as the dependent variable in the study, the material consumption, material efficiency, population, energy consumption, economic growth, trade openness and globalization variables, which are thought to be effective on the material footprint, are considered as independent variables. For this purpose, the 1990-2016 period data of the top five countries that consume the most materials in the world (China, United States of America, India, Brazil, Japan) are used. Panel ARDL MG method is used to analyze the relationship between variables. As a result, a positive relationship was found between material consumption, economic growth, population and material footprint in these countries.

¹ Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisat Bölümü, ecemtrgtt@gmail.com, ORCID:0000-0003-2385-1580.

² Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisat Bölümü, yezsarioz@hotmail.com, ORCID:0000-0002-6900-9017.

Alıntılanak için/Cite as: Turgut, E. ve Gökten, Y.S. (2023), Çevre kirliliğinin bir göstergesi olarak malzeme ayak izi için panel veri analizi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (1), 20-29.

GİRİŞ

Dünyada daha önce benzeri görülmemiş bir hızla değişen iklim; insanlık, doğal yaşam ve küresel sürdürülebilir bir çevre için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. İklim değişikliğinin en önemli nedeni de kuşkusuz atmosfere salınan sera gazlarındaki artıştır. Yenilenemeyen enerjinin üretimi ve tüketimi, ormanların yok edilmesi gibi insan eliyle gerçekleşen faaliyetler, küresel ısınmaya yol açan sera gazlarının da temel sorumlusudur. Küresel ısınmanın yansımaları hem çevre hem de insanlık için (şimdi ve gelecekteki) büyük bir tehlike haline gelmiş durumdadır. Günümüzde her gün bir yenisini duyulan deniz seviyesindeki yükselme, seller, kuraklık, buzulların erimesi, hayvan ve bitki türlerinde yaşanan kayıplar küresel ısınmanın dünyaya yansımalarıdır (Sahoo ve diğ., 2021, s. 37689).

Yakın zamana kadar ekonomik büyüme, bir ülkenin gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilmiştir. 2008 krizine kadar ülkelerin büyüme performansları gözler önüne serilmiş ve küresel ölçekte gelişme olarak kabul edilmiştir. Bu büyüme rakamlarına ulaşmak adına da özellikle Çin ve Hindistan başta olmak üzere ülkeler yüksek düzeylerde doğal kaynak kullanımına başvurdular. 2008 krizi ve 2020’de başlayan Covid pandemisiyle birlikte de artık durma zamanının geldiğine yönelik tartışmalar alevlenmiştir. Sürdürülebilir bir dünyanın gerekliliği yeniden gözler önüne serilmiştir.

Aslında tam 1987’de Bruntland Komisyonu tarafından ekonomik kalkınma ve çevresel istikrarı birbirine bağlamak amacıyla yayınlanan “Ortak Geleceğimiz” raporunda, sürdürülebilir kalkınmanın “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden karşılayan kalkınma” olduğuna vurgu yapılmıştır (United Nations General Assembly, 1987, s. 43). Ancak sürdürülebilir kalkınma, ne yazık ki büyüme için feda edilmiş; büyümenin neye rağmen gerçekleştiği üzerinde de çok fazla durulmamıştır.

Bir ekonominin en önemli göstergesi olarak kabul gören büyümenin çevre ile ilişkisine dair literatürde oldukça kapsamlı bir yazın bulunmaktadır. Anaakım iktisatçılar büyümenin uzun dönemde çevre kirliliğini azaltıcı etkisi olduğuna vurgu yaparken, alternatif bazı ekoller büyümenin çevre üzerindeki tahribatına dikkat çekmektedir. Özellikle multidisipliner ekoller, iktisat literatüründe oldukça fazla yer bulan karbon emisyonlarının (CO₂) ve çevresel baskılara ilişkin göstergelerin (1) tedarik zincirlerinin farklı aşamalarında gerçekleşen veya (2) gecikmeye bağlı olarak ortaya çıkan baskılardan dolayı büyümenin çevreye etkilerini kapsamlı bir biçimde ortaya koymadıklarını savunur. Bu bilim insanları, çevresel baskıların analizinde malzeme ayak izinin (material footprint) daha anlamlı bir gösterge olduğuna vurgu yapmaktadırlar (Agnoluccia ve diğ., 2017, s. 415).

Çevreye ilişkin göstergeler genellikle çevrenin durumunu ve gelişimini veya çevreyi etkileyen koşulları gösteren bir sayıdan ibarettir. Tıpkı bir ülkenin genel görünümünü analiz edilirken kullanılan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), Net Milli Gelir, sanayi üretimi, işsizlik oranları ve cari işlemler dengesi gibi. Benzer şekilde, bir dizi çevresel gösterge, deyim yerindeyse adeta çevrenin durumunun bir fotoğrafını çekmek içindir. Hem ekonomi hem de çevre söz konusu olduğunda, göstergeler daha çok istatistiki bilgi vermektense öteye geçmemektedir. Örneğin bu veriler, ortaya çıkan hava kirliliğinin insan üzerindeki etkilerini ortaya koymada yetersiz kalmaktadır (Alfsen ve Sæbø, 1993, s. 416; 418).

Hammadde elde etmede uluslararası ticarete bağımlılığın ve rekabetin giderek artması, belli kilit kaynakların kıtlığının her geçen gün çoğalması ve buna bağlı olarak yaşanan fiyat artışları doğal kaynak güvenliğini dünya çapında önemli hale getirmiştir. Kaynak kullanımının sürdürülebilirliğini ölçmek ve karar süreçlerini desteklemek adına, yerel malzeme tüketimi (Domestic Material Consumption) (DMC) gibi malzeme akışı hesaplama ölçütleri, hükümetler ve yetkililer tarafından sürdürülebilirlik göstergeleri olarak benimsenmiştir. Örneğin, Avrupa Komisyonu, Avrupa’nın kaynak verimliliği ana göstergesi olarak GSYH/DMC şeklinde tanımlanan “kaynak üretkenliği”ni önermektedir. Benzer bir biçimde Avrupa İstatistik Ofisin (EUORSTAT) de kalkınma stratejisinin ana göstergelerinden biri olarak GSYH/DMC’yi kullanmaya başlamıştır. Yine Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) de yeşil büyüme stratejilerinin bir göstergesi olarak GSYH/DMC’yi benimsemiştir. Bununla birlikte, DMC’nin kapsamı, bir ekonomide kullanılan malzeme miktarı ile sınırlıdır. Ülke içerisinde kullanılan malzeme miktarı doğal olarak ülke dışında gerçekleşen ithalat ve ihracatla ilgili hammaddeleri içermemektedir (Wiedmann ve diğ., 2015, s. 6271).

Özellikle son zamanlarda yukarıda da belirtilen yetersizliklerin bir sonucu olarak malzeme ayak izi ülkelerin çevreye verdikleri tahribatın boyutlarını analiz etmede önemli bir değişken olarak kullanılmaya başlanmıştır. Malzeme ayak izi, küresel malzeme çıkarımının bir ülkenin yerel nihai talebine atfedilmesidir. Toplam malzeme ayak izi; biyokütle, fosil yakıtlar, metal cevherleri ve metal olmayan cevherlerin malzeme ayak izi toplamından

oluşmaktadır. Yerli Malzeme Tüketimi (DMC) ve Malzeme Ayak İzi (MFP) bir ekonomide hem üretimi hem de tüketimi kapsadıkları için birlikte ele alınmaktadır (UNSTAT, 2021).

Çevreye ilişkin yapılan çalışmalar daha çok karbon salınımı üzerinedir. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan literatürde çok fazla yer almayan malzeme ayak izinin bağımlı değişken olarak analize dahil edilmiş olmasıdır. Çalışmada MFP'nin belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak konuya ilişkin literatür ayrıntılı bir şekilde açıklandıktan sonra ampirik kısma geçilmiş ve analize yatay kesit bağımlılığı test edilerek başlanmıştır. Daha sonra Delta homojenlik testi yapılmış ve bu iki testten elde edilen sonuçlar doğrultusunda Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testi yapılmıştır. Son olarak ise değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için gecikmesi dağıtılmış otoregresif test ortalama grup tahmincisine (ARDL MG) başvurulmuştur. Yapılan çalışma neticesinde söz konusu değişkenlerden malzeme tüketimi, ekonomik büyüme ve nüfus'un malzeme ayak izini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

LİTERATÜR

Sanayileşmedeki artışla birlikte birçok teknolojik gelişme ortaya çıkmış, bu da çevre kirliliğine yönelik önlemlerin önemini arttırmıştır. Özellikle malzeme kullanımının çevre üzerinde öngörülemez derecede önemli bir payı bulunmaktadır. Bu sebepten yakın dönemde gündeme gelen malzeme ayak izi literatürde önemli yer tutmaya başlamış ve bu konuda çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Çalışmanın bu kısmında özellikle malzeme ayak izi veya malzeme tüketimi ile ilgili literatürde gerçekleştirilmiş çalışmalara yer verilmiş ve bu çalışmalar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.Malzeme Ayak İzi İle İlgili Literatür İncelemesi

Yazar	Ülke	Yıl	Sonuç
Alola, Akadiri ve Usman (2021)	28 AB ülkesi	2000-2017	Yerel malzeme tüketimi çevre kalitesini kötüleştirirken, kişi başına gelir uzun vadede çevresel sürdürülebilirliğe yardımcı olmaktadır. Ayrıca yenilenebilir enerji çevresel sürdürülebilirliği iyileştirmektedir.
Kassouri vd. (2021)	12 yükselen ekonomi ülkeleri	1970-2017	Ekonomik büyüme malzeme tüketimini artırırken, malzeme verimliliği malzeme tüketimi üzerinde düzenleyici bir etkiye sahiptir ve bu etki azaltıcı yöndedir.
Razzaq vd. (2021)	En çok malzeme tüketen 11 ülke	1990-2017	Altyapı geliştirme ve ekonomik büyüme malzeme ayak izini artırmaktadır. Buna karşın yeşil inovasyon malzeme ayak izini azaltmaktadır.
Sahoo, Saini ve Villanthenkodath (2021)	BRICS ülkeleri	1990-2016	Ekonomik büyüme, doğal kaynaklar, yenilenebilir enerji ve kentleşme çevresel kaliteyi düşürürken dış ticaret ve insan sermayesi çevresel kaliteyi artırmaktadır.
Ansari, Haider ve Khan (2020)	37 Asya ülkesi	1991-2017	Enerji tüketimi, küreselleşme ve kentleşme hem ekolojik ayak izi hem de malzeme ayak izi üzerinde geliştirerek artırıcı bir etkiye sahiptir.
Charlier ve Fizaine (2020)	Çoklu ülke örnekleme	1990-2015	Ekonomik büyüme, kalkınma ve hammadde tüketimi arasında hem güçlü he de kalıcı bir bağlantı bulunmaktadır.
Ibrahim ve Alola (2020)	MENA ülkeleri	1990-2014	Enerji verimliliği çevresel kaliteyi kötüleştirmekte ve dolayısıyla uzun vadede çevresel sürdürülebilirliği artırmamaktadır. Ayrıca ekonomik büyüme bölgenin çevresel sürdürülebilirliği için zararlı olmaktadır.
Ulucak vd. (2020)	28 AB ülkesi	2000-2017	Ekonomik büyüme, toplam faktör verimliliği ve nüfus malzeme tüketimini artırırken, insan sermayesi ve küreselleşme malzeme tüketimini azaltmaktadır.
Usman vd. (2020)	Amerika Birleşik Devletleri	1985-2014	Ekonomik büyüme ve biyolojik kapasite, ekolojik ayak izi üzerinde artış yönünde etkide bulunmaktadır. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketimi ve ticaret politikası çevre üzerinde bozulmaya neden olmaktadır.
Fernández-Herrero ve Doru (2019)	94 seçilmiş ülke	1990-2010	Tarım (%GSYİH), malzeme verimliliği üzerinde en uygun açıklayıcı değişken olurken bunu refah takip etmektedir. Nüfus yoğunluğu ve ticari açıklığın ise malzeme verimliliği üzerinde bu değişkenlerden daha düşük bir etkiye sahiptir.
Grabarczyk vd. (2018)	8 OECD ülkesi	1990-2006	Ekonomik gelişme ile malzeme kullanımı arasındaki ilişkiyi analiz ederek U şeklinde bir malzeme Kuznets eğrisi hipotezinin geçeli olup olmadığını inceleyen çalışmada ikinci dereceden eşbütünleşik bir ilişki tespit edilerek malzeme Kuznets eğrisi'nin yaygınlığına ilişkin kanıtlar vardır.
Agnolucci vd. (2017)	32 Avrupa Ülkesi	2000-2014	Gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) büyüme oranını artırmanın Batı Avrupa için malzeme tüketimi büyüme oranının artmasına neden olurken, etki Doğu Avrupa ekonomileri ve bir bütün olarak Avrupa için önemsizdir.

Steger ve Bleischwitz (2011)	AB-15 AB-27	1980-2000 1992-2000	AB-15 ülkeleri için ithalatın GSYH içindeki payı ve kişi başına enerji tüketimi kişi başına malzeme yoğunluğunu artırmaktadır. AB-27 ülkeleri içinde nüfus yoğunluğu, malzeme yoğunluğu üzerinde en güçlü etkiye sahip olup azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca İnşaat sektöründe çalışanların toplam istihdam içindeki payı, sanayi sektörünün brüt katma değerinin GSYH içindeki payı ve inşaat sektöründeki işgücü verimliliği de malzeme yoğunluğu ile pozitif bir korelasyon sergilemektedir.
------------------------------	----------------	------------------------	--

Yapılan literatür incelemesi sonucunda özellikle bu konuda yapılan çalışmaların büyük bir kısmının teorik olduğu ve ampirik çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Uygulanan ampirik çalışmalar incelendiğinde de çalışmaların neredeyse hepsinde çoklu ülke örneklemeden yararlanıldığı saptanmıştır. Bu ülke gruplarının ise birbirinden çok farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca yapılan ampirik çalışmalarda malzeme ayak izi ve malzeme tüketiminin yanı sıra en çok kullanılan değişkenlerin ekonomik büyüme, enerji tüketimi, nüfus, kentleşme, ticaret ve altyapı olduğu saptanmıştır.

METODOLOJİ VE VERİ SETİ

Çevresel kirlenmenin gün geçtikçe daha fazla önem arz etmeye başlaması çevresel kirlenmeye neden olan unsurların incelenmesinin önemini ortaya koymuştur. Özellikle gelişen dünya ile birlikte dünya nüfusunun da sürekli artması dünya çapında malzeme kullanımının artmasına neden olmuş ve böylelikle malzeme ayak izinin belirlenmesi daha da önem kazanmıştır. Bu amaçla bu çalışmada malzeme ayak izinin belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda dünya da en çok malzeme tüketen ilk beş ülkenin (*Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Brezilya, Japonya*) 1990-2016 dönemi verilerinden yararlanılmıştır. Veri döneminin 1990-2016 dönemini kapsamasının nedeni söz konusu değişkenlerin genelinin bu yıllar arasında ortak bir yılda birleşmesidir. Bu kapsamda oluşturulan sekiz değişkenli model Denklem (1)'de verilmiştir.

$$MFP_{it} = b_0 + b_1MC_{it} + b_2MP_{it} + b_3POP_{it} + b_4EC_{it} + b_5GDP_{it} + b_6TRD_{it} + b_7GLB_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Denklem (1)'de *i* ve *t* sırasıyla yatay kesit ve zaman boyutlarını göstermektedir. u_{it} ise hata terimini ifade etmektedir. Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 2'de yapılmıştır.

Tablo 2. Modelde Kullanılan Değişkenlere İlişkin Açıklamalar

Değişken	Açılımı	Temsili	Kaynak
MFP	Malzeme Ayak İzi	Toplam Kişi Başına Malzeme Ayak İzi	Global Material Flows Database
MC	Malzeme Tüketimi	Malzeme Tüketimi	OECD
MP	Malzeme Verimliliği	Malzeme Verimliliği	OECD
POP	Nüfus	Toplam Nüfus	World Bank
EC	Enerji Tüketimi	Yenilenebilir Enerji Tüketimi	World Bank
GDP	Ekonomik Büyüme	Toplam GDP (US \$ Para Birimi)	World Bank
TRD	Ticari Açıklık	Ticaret (%GDP)	World Bank
GLB	Küreselleşme	Küreselleşme İndeksi	KOF Swiss Economic Institute

Tablo 2'de verilen değişkenlerin belirlenmesinde literatür ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve malzeme ayak izi üzerinde etkili olabileceği düşünülen değişkenler modele eklenmiştir. Bu değişkenler kapsamında oluşturulan panel veri analizi bağlamında öncelikle yatay kesit bağımlılığı testi yapılmış ve akabinde homojenlik testiyle birlikte Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testi yapılmıştır. Son olarak ise ARDL MG tahmincisi ile değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen analize ilişkin metodoloji ve sonuçlar çalışmanın bundan sonraki kısmında verilmiştir.

Yatay Kesit Bağımlılığı

Panellerde yatay kesit bağımlılığını test etmede iki alternatif yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar Moran (1948) tarafından öncülük edilen uzamsal korelasyon (spatial correlation) testi ve Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange çarpanı (Lagrange multiplier) yaklaşımıdır. *N* sabit ve $T \rightarrow \infty$ olduğu durumlar için Breusch ve Pagan (1980) özellikle hesaplanması basit ve sistem tahmini gerektirmeyen bir Lagrange çarpanı (LM) istatistiği önermiştir. Bu LM test istatistiği aşağıda gösterilmiştir. (Pesaran, 2004, s. 3-4):

$$CD_{tm} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

burada $\hat{\rho}_{ij}$ kalıntıların ikili korelasyonunun örnek tahminidir. Denklem (3) aşağıda verilmiştir.

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (3)$$

Denklem (3)'de e_{it} , u_{it} tarafından tanımlanan sıradan en küçük kareler (OLS) tahmincisidir. Bu testlere ilaveten son zamanlarda Pesaran (2004) oldukça genel heterojen dinamik modeller ve durağan olmayan modeller de dahil olmak üzere esnek bir model yapısına izin veren CD testi adı verilen çapraz kesit bağımlılığı için başka bir test önermiştir. Test istatistiği aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Sarafidis vd., 2009, s. 4-5; Pesaran, 2004):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (4)$$

N ve T'nin herhangi bir kombinasyonu için nominal seviye dikkate alınır. Pesaran'ın (2004) belirttiği gibi CD testinin güvenilir olabileceği iki önemli durum vardır. İlk olarak hataların dağılımı simetrik olmadığında CD testi geçersiz hale gelerek doğru boyuta sahip olmayabilmektedir. İkinci olarak CD testi alternatiflerin bazı yönlerine doğru yetersiz kalabilmektedir

Delta Homojenlik Testi

Delta homojenlik testi Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından Swamy (1970) testinin standardize edilmiş versiyonudur. Eğitim homojenliği altında Swamy (1970) testi ilk olarak değiştirilir (Oluwu vd., 2019, s. 225):

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}) X_i \frac{M_T X_i}{\hat{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}) \quad (5)$$

Denklem (5)'te $\hat{\beta}_i$ havuzlanmış OLS tahmincisi anlamına gelmektedir. $\hat{\beta}_{WFE}$ ise ağırlıklı sabit etkili havuzlanmış tahmin ediciyi temsil etmektedir. Bu aşamadan sonra standart dağılım istatistikleri hesaplanır:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{2k} \right) \quad (6)$$

Standart dağılım istatistiklerinin ayarlanmış versiyonu da Denklem (7)'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$\tilde{\Delta}_{adj.} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{var(\tilde{z}_{it})}} \right) \quad (7)$$

Im, Pesaran ve Shin (2003) Panel Birim Kök Testi

T zaman periyodunda gözlemlenen N tane kesit olduğu varsayıldığında ve stokastik sürecin, y_{it} birinci dereceden otoregresif süreç tarafından üretildiği varsayıldığında (Im, Pesaran ve Shin, 2003, s. 55):

$$y_{it} = (1 - \phi) \mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it}, \quad i = 1, \dots, N, \quad t = 1, \dots, T \quad (8)$$

burada başlangıç değerleri y_{i0} verilir. Ayrıca tüm i için $\phi_i = 1$ birim kök temel hipotezi test edilir.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + u_{it}, \quad (9)$$

Denklem (9)'da $\alpha_i = (1 - \phi)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ dir. Bu doğrultuda temel hipotez aşağıda verilmiştir.

$$H_0: \beta_i = 0 \quad \text{tüm } i \text{ için} \quad (10)$$

alternatif hipotez ise Denklem (11)'de verilmiştir.

$$H_1: \beta_i < 0 \quad i = 1, 2, \dots, N_1, \quad \beta_i = 0 \quad i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N. \quad (11)$$

Alternatif hipotezin bu formülasyonu, i'nin gruplar arasında farklılık göstermesine izin verir ve homojen alternatif hipotezden daha geneldir. Bu test farklı birim kök istatistiklerinin ortalaması üzerine kurulan dinamik heterojen paneller için birim kök testlerini önermektedir.

Panel ARDL MG Testi

T'nin büyük olduğu durumda Pesaran ve Smith (1995) tarafından önerilen ortalama grup tahmincisi (MG) tutarlıdır. Bu yaklaşım heterojen ve birimler arası korelasyonsuz panel veri modellerinin tahmininde ve heterojen testlerinde türetilmesinde sıklıkla kullanılmaktadır. Ortalama grup tahmincisinin elde edilmesinde, ilk aşamada her bir birimin T adet gözlemi kullanılarak parametreler en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmekte ($\hat{\beta}_i$) ve daha sonra bu bireysel tahmincilerin ortalamaları alınarak β 'nin ortalama değerlerinin tahmincilerine ulaşılabilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 60-61):

$$\hat{\beta}_{MG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i \quad (12)$$

Pesaran ve Smith (1995) ortalama grup tahmincisinin $T \rightarrow \infty$, $N \rightarrow \infty$ ve $\sqrt{N}/T \rightarrow 0$ durumunda tutarlı olduğunu belirtmişlerdir. Hsiao, Pesaran ve Tahmiscioğlu (1999), T'nin küçük olduğu durumda ortalama grup tahmincisinde ciddi sapmalar olacağını ispatlamışlardır. Bu çalışmada yöntem olarak Panel ARDL MG yönteminin seçilmesinin sebebi bu yöntemin yatay kesitin bağımlı olmadığı durumda ve hem homojen hem de heterojenlik varsayımı altında değişkenleri analiz etmeye olanak sağlamasıdır.

EKONOMETRİK UYGULAMA

Panel veri çalışmalarında en önemli olan yatay kesitin bağımlı olup olmadığı sorunudur. Çünkü geriye kalan kısımlar bu doğrultu da şekillenecek ve uygun analiz yöntemleri belirlenecektir. Bu sebepten çalışmaya ilk olarak yatay kesit bağımlılığına bakılarak başlanmıştır. Çalışma kapsamında yapılan LM ve LM CD testleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık
LM	15,1	0,128
LM adj*	-1,243	0,213
LM CD*	-0,564	0,572

Tablo 3'ten elde edilen sonuçlar incelendiğinde olasılık değerinin %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu dolayısıyla yatay kesitin bağımlı olmadığı yönündeki temel hipotezin kabul edildiği görülmektedir. Elde edilen bu sonuç seriler arasından yatay kesit bağımlılığının olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla serilerin birim kök içerip içermediğinin test edilmesinde birinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu doğrultuda öncelikli olarak homojenlik testi yapılarak çıkan sonuçlar doğrultusunda en doğru birinci nesil birim kök testlerinin seçilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda hesaplanmış Delta homojenlik testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Delta Homojenlik Test Sonuçları

Test	Delta	P-value
Δ	4,217	0,000
Δ_{adj}	5,165	0,000

Tablo 4'te Delta Homojenlik testi sonucunda elde edilen sonuçlar incelendiğinde hem delta hem de ayarlanmış delta test sonuçlarında olasılık değerlerinin %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu dolayısıyla homojenlik varsayımını kabul eden temel hipotezin reddedilip, heterojenlik varsayımını kabul eden alternatif hipotezin kabul edildiği görülmektedir. Dolayısıyla heterojenlik varsayımını kabul eden birinci nesil birim kök testlerinin yapılması en doğru sonuçları ortaya koyacaktır. Heterojenlik varsayımını kabul eden birinci nesil birim kök testleri arasında Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala Wu (1999) ve Hadri (2000) yer almaktadır. Bu çalışma da birim kökün test edilmesinde Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testinden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında yapılan Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Im, Pesaran ve Shin (2003) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Düzy		Birinci Fark	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
MFP	-0,162	0,435	-5,850	0,000
MC	0,651	0,742	-5,023	0,000
MP	-0,038	0,484	-5,203	0,000
POP	0,804	0,789	-0,801	0,211
EC	1,044	0,851	-6,936	0,000
GDP	-2,814	0,002	-	-
TRD	1,530	0,937	-6,300	0,000
GLB	3,610	0,999	-7,505	0,000

Tablo 5'ten elde edilen sonuçlar incelendiğinde nüfusu temsil eden POP değişkeninin ikinci farkında durağan olduğu görülürken, ekonomik büyümeyi temsil eden GDP değişkeninin seviyede durağan olduğu görülmektedir. Diğer tüm değişkenlerin ise birinci farkında durağan olduğu saptanmıştır. Değişkenlerin bu şekilde farklı seviyelerde durağan olması değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesinde ARDL analizinin yapılması gerektiğini göstermektedir. Eşbütünleşme tahmincisi olarak Panel ARDL Mean Group (MG) analizi, yatay kesit bağımlılığının olmadığı durumda hem homojenlik hem de heterojenlik varsayımı altında işlem yapabilmektedir. Çalışma kapsamında yapılan MG tahmincisi test sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Panel ARDL MG Test Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
MC	1,514	0,559	0,007
MP	-1,7911	1,794	0,318
POP	0,000	0,000	0,077
EC	-0,209	0,201	0,297
GDP	0,000	0,000	0,010
TRD	-0,029	0,040	0,470
GLB	-0,015	0,068	0,822

* Bağımlı değişken malzeme ayak izi (MFP) dir.
*POP değişkeninin tam değeri (5,99e⁰⁸) olup GDP değişkeninin tam değeri (5,97e¹³) dür.

Tablo 6'dan elde edilen sonuçlar incelendiğinde %5 anlamlılık düzeyinde malzeme tüketimini temsil eden MC değişkeninde meydana gelen bir birimlik bir artışın malzeme ayak izini 1,514 birim artırdığı gözlemlenmiştir. Ayrıca ekonomik büyümede meydana gelen bir artışın malzeme ayak izini çok düşük bir seviyede olmakla birlikte pozitif yönlü etkilediği de elde edilen bulgular doğrultusunda anlaşılmıştır. Son olarak %10 anlamlılık düzeyinde nüfusta meydana gelen bir artışın da malzeme ayak izini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik büyümesinde bir artışın yaşanması çevre kirliliğinin artmasına neden olacağı görülmektedir. Çünkü ülkelerin ekonomik büyümelerinin artması bir ülkedeki özellikle sanayileşme faaliyetlerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Sanayileşmenin artmasının ise çevre kirliliğini artırdığı literatür kapsamında görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlar da bu durumu desteklemektedir.

SONUÇ

Birikim odaklı sistem daima tüketim ve üretim artışı baskısı yaptıkça ve büyüme sistemin vazgeçilmezi olarak görüldükçe çevresel kirlenme de kaçınılmaz olmaktadır. Çevre kirliliğinin en önemli göstergelerinden biri olan malzeme kullanımındaki artışın etkisi ve yol açtığı yıkım ne yazık ki ihmal edilmektedir. Bu sebeple öne çıkan ve dikkatle izlenmesi gereken değişkenlerin en önemlilerinden biri de malzeme ayak izi olmalıdır. Bu amaçla çalışmada şimdiye kadar yapılan çalışmalarda ihmal edilen malzeme ayak izinin belirleyenlerinin tespit

edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla dünyada en fazla malzeme tüketen ilk beş ülkenin 1990-2016 dönemi verilerinden yararlanılmıştır.

Ekonometrik analiz kapsamında ilk olarak panel veri çalışmalarında önemli bir sorun teşkil eden yatay kesit bağımlılığı test edilmiş ve yatay kesitin bağımlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Akabinde ise Delta homojenlik testi yapılarak heterojenlik sonucu elde edilmiştir. Bu doğrultuda değişkenlerin birim kök içerip içermediğini tespit etmede hem yatay kesit bağımsızlığını hem de heterojenlik varsayımını kabul eden ve birinci nesil birim kök testi olan Im, Pesaran ve Shin (2003) birim kök testi yapılmıştır. Test sonucunda ekonomik büyümeyi temsil eden GDP değişkeninin seviye de durağan olduğu tespit edilirken nüfusu temsil eden POP değişkeninin ikinci farkında durağan olduğu tespit edilmiştir. Diğer değişkenlerin ise birinci farkında durağan olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde MG tahmincisinden yararlanılmıştır. Genel panel analizi sonucunda ekonomik büyüme, malzeme tüketimi ve nüfus ile malzeme ayak izi arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Ülke içerisinde sanayileşmenin artması yüksek karbon salınımına neden olmakta ve böylelikle çevre kirliliğine yol açmaktadır. Sanayileşmenin artmasının ise aynı zamanda ekonomik açıdan büyümeyi etkilediği de bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla sanayileşmenin artmasıyla birlikte ekonomik büyümenin gelişmesi çevre kirliliğinin artmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı özellikle sanayileşme geliştirilirken ve sanayi faaliyetleri gerçekleştirilirken gerekli tedbirlerin alınması ve özellikle karbon salınımını engellemek için çeşitli filtreleme tekniklerinin uygulanması önerilmektedir. Böylelikle bir ekonomi gelişirken çevre de korunmuş olunacaktır.

Bir ülke ekonomisinin en önemli gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilen iktisadi büyümeyi sağlama gayreti adına feda edilen en önemli unsurlardan biri kuşkusuz çevredir. Özellikle pandemiyle birlikte insanlığın çevreye verdiği tahribatın önemi/boyutları daha da belirgin bir hal almıştır. Ülkelerin ekonomilerini geliştirmeye yönelik belirlediği politikalar içerisinde çevreyi korumaya yönelik olanlar ne yazık ki oldukça sınırlı kalmaktadır. Sürdürülebilir bir çevre için atılacak en büyük adım yenilenmesi mümkün olmayan veya çok uzun bir sürede kendini yenileyen doğal kaynakların talebini ve kullanım alanlarını daraltmaktır. Aslında Covid 19 pandemisi zaruri olan sektörler ile gereksiz olanlar arasındaki ayrımı çok net bir biçimde gözler önüne sermiştir. Her geçen gün talebi giderek artan malzeme kullanımının belirleyicilerini ortaya koyan bu çalışmadan hareketle politika yapıcılarının çevreye ilişkin aldıkları kararlarda bu değişkenleri göz önünde bulundurarak hareket etmeleri yerinde olacaktır. Çevreyi korumak adına, malzeme kullanımının çok fazla olduğu sektörler belirlenerek üretim süreçlerine müdahaleler yapılabilir. Hatta vergilendirme yoluyla caydırıcı önlemler alınabilir. Ayrıca sanayileşme kapsamında oluşabilecek karbon salınımının ve çevre kirliliğinin engellenebilmesi için önleyici politikaların uygulanması ve özellikle karbon salınımına neden olan yerlerde filtreleme uygulanmasına yönelik zorunlu politikalar geliştirilmesi önerilmektedir. Sınırsız doğa inancına son verilmeli, üretim ve tüketim süreçleri doğanın tahribatına izin vermeyecek şekilde yeniden koordine edilmelidir. Belki de en önemlisi ülkelerin gelişmişlik düzeyi olarak büyümenin görülmesinden ve her şeye rağmen büyüme amacından derhal vazgeçilmeli onun yerine kalkınmayı temel alan ülke politikaları acilen belirlenmelidir.

KAYNAKLAR

- Agnolucci, P., Flachenecker, F., & Söderberg, M. (2017). The causal impact of economic growth on material use in Europe. *Journal of Environmental Economics and Policy*, 6(4), 415-432. <https://doi.org/10.1080/21606544.2017.13257>.
- Alfsen, K.H., & H.V. Sæbø. (1993). Environmental quality indicators: background, principles and examples from Norway. *Environmental & Resource Economics*, 3, 415-435. doi:10.1007/BF00310246.
- Alola, A. A., Akadiri, S. S., & Usman, O. (2021). Domestic material consumption and greenhouse gas emissions in the EU-28 countries: Implications for environmental sustainability targets. *Sustainable Development*, 29(2), 388-397.
- Ansari, M. A., Haider, S., & Khan, N. A. (2020). Environmental Kuznets curve revisited: an analysis using ecological and material footprint. *Ecological Indicators*, 115, 106416.
- Charlier, D., & Fizaine, F. (2020). Does becoming richer lead to a reduction in natural resource consumption? an empirical refutation of the kuznets material curve (No. 2020.05).

- Fernández-Herrero, L., & Duro, J. A. (2019). What causes inequality in material productivity between countries?. *Ecological Economics*, 162, 1-16.
- Grabarczyk, P., Wagner, M., Frondel, M., & Sommer, S. (2018). A cointegrating polynomial regression analysis of the material kuznets curve hypothesis. *Resources Policy*, 57, 236-245.
- Ibrahim, M. D., & Alola, A. A. (2020). Integrated analysis of energy-economic development-environmental sustainability nexus: case study of MENA countries. *Science of the Total Environment*, 737, 139768.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Kassouri, Y., Alola, A. A., & Savaş, S. (2021). The dynamics of material consumption in phases of the economic cycle for selected emerging countries. *Resources Policy*, 70, 101918.
- Olowu, G., Olaseinde-Williams, G. O., & Bein, M. (2019). Does financial and agriculture sector development reduce unemployment rates? evidence from Southern African countries. *Agricultural Economics*, 65(5), 223-231. <https://doi.org/10.17221/263/2018-AGRICECON>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels (IZA Discussion Paper No. 1240). Institute for the Study of Labor (IZA).
- Razzaq, A., Ajaz, T., Li, J. C., Irfan, M., & Suksatan, W. (2021). Investigating the asymmetric linkages between infrastructure development, green innovation, and consumption-based material footprint: Novel empirical estimations from highly resource-consuming economies. *Resources Policy*, 74, 102302.
- Sahoo, M., Saini, S., & Villanthenkodath, M. A. (2021). Determinants of material footprint in BRICS countries: an empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 37689–37704.
- Sarafidis, V., Yamagata, T., & Robertson, D. (2009). A test of cross section dependence for a linear dynamic panel model with regressors. *Journal of Econometrics*, 148(2), 149-161. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2008.10.006>
- Steger, S., & Bleischwitz, R. (2011). Drivers for the use of materials across countries. *Journal of Cleaner Production*, 19(8), 816-826.
- Ulucak, R., Koçak, E., Erdoğan, S., & Kassouri, Y. (2020). Investigating the non-linear effects of globalization on material consumption in the EU countries: evidence from PSTR estimation. *Resources policy*, 67, 101667.
- United Nations General Assembly. (1987). Report of the world commission on environment and development: Our common future. Oslo, Norway: United Nations General Assembly, Development and International Co-operation: Environment.
- UNSTAT, (2021), Material Footprint, <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/files /Metadata-08-04-01.pdf> (E.T. 09.09.2022).
- Usman, O., Alola, A. A., & Sarkodie, S. A. (2020). Assessment of the role of renewable energy consumption and trade policy on environmental degradation using innovation accounting: Evidence from the US. *Renewable Energy*, 150, 266-277.
- Wiedmann, T. O., Schandl, H., Lenzen, M., Moran, D., Suh, S., West, J., & Kanemoto, K. (2015). The material footprint of nations. *Proceedings of the national academy of sciences*, 112(20), 6271-6276.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *İleri panel veri analizi stata uygulamalı*. Beta Yayınevi.

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

TARSUS'UN KÜLTÜREL MİRASINDA RİTÜELİSTİK BİR KUTLAMA OLAN HİDİRELLEZ'İN KENT TURİZMİNE KAZANDIRILMASI

Merve DENİZ¹, Hicran Hanım HALAÇ²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1139442

Makale Geçmişi:

Geliş 05.07.2022

Kabul 10.11.2022

Anahtar Kelimeler:

Tarsus,

Kültürel Miras,

Rota,

Hıdırellez,

Ritüel.

ÖZ

Bireyler; gelenekleri, inanışları, ritüelleri gibi somut olmayan değerlerini mekânlarda gerçekleştirmiş ve belirli bir zaman sonra bu mekânları benimsemiştir. Bu değerler nesilden nesile aktarılarak tüm insanlığın mirası hâline gelmiştir. Hıdırellez ritüeli de bunlardan biri olup her sene baharın gelişini müjdelemek amacıyla kutlanmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan Tarsus kenti, doğal ve kültürel mirasıyla zengin bir bölgedir. Hıdırellez ritüeli ise kentin somut olmayan kültürel miras öğelerindedir. Her yıl Tarsus Belediyesi'nin organizasyonu ile baharı müjdelemek için kutlanmaktadır. Ancak belirli bir plan dâhilinde düzenlenmediği için mekân/kutlama bağlamında kopukluklar yaşanmakta ve genellikle yöre halkının sayıca az katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla kentin sahip olduğu mimari, kültürel ve tarihi değerler de göz ardı edilmektedir. Bu çalışmanın amacı Tarsus için ritüelistik bir kutlama olan Hıdırellez'i kentin turizmüne kazandırmak ve bu sayede yerleşimin tanınma durumunu artırarak sürdürülebilir bir koruma yaklaşımıyla Tarsus'un sahip olduğu değerlerini ortaya çıkartmaktır. Çalışma boyunca literatür taraması yapılmış, ardından yerinde inceleme ve tespit çalışmalarıyla kentin kültürel/doğal mirası ve önceki yıllara ait Hıdırellez'in kutlandığı mekânlar irdelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında bu mekânlar arasında bir bütünlüğün bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda kente özgü bir Hıdırellez ritüeli rota önerisi geliştirilerek hem yörede Hıdırellez'in kent turizmüne kazandırılması hem de yerleşimin evrensel nitelikleriyle beraber muhafaza edilip gelecek kuşaklara aktarılması öngörülmüştür.

OFFERING HİDİRELLEZ, A RITUALISTIC CELEBRATION IN THE CULTURAL HERITAGE OF TARSUS, TO URBAN TOURISM

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1139442

Article History:

Received 05.07.2022

Accepted 10.11.2022

Keywords:

Tarsus,

Cultural Heritage,

Route,

Hıdırellez,

Ritual.

ABSTRACT

Individuals have realized their intangible values such as traditions, beliefs and rituals in places and embraced these places after a certain period of time. These values have been passed down from generation to generation and have become the heritage of all humanity. The Hıdırellez ritual is one of the them and is celebrated every year to herald the arrival of spring. The city known as Tarsus, which is within the scope of the study, is a rich region with its natural and cultural heritage. Furthermore, the Hıdırellez ritual is one of the intangible cultural heritage elements of this city. It is celebrated every year within the organization of Tarsus Municipality to herald the coming of spring. However, since it is not organized within a certain plan, there are some disunity in the context of the space / celebration and it is usually actualized only with the small number of the local people. Therefore, the architectural, cultural and historical values of the city are ignored. The aim of this study is to offer Hıdırellez to the tourism and increase the recognition of the settlement; thus, reveal the values of Tarsus with a sustainable conservation approach. Throughout the study, a literature review was conducted, and then, with on-site examination and determination studies, the cultural/natural heritage of the city and the places where Hıdırellez was celebrated in previous years were examined. In the light of the findings that is collected, it was determined that there was no integrity between these locations. In this context, it is envisaged that a route proposal for the city that is specifically prepared for the Hıdırellez ritual will be developed and that the ritual will be offered to urban tourism in the region and the settlement will be preserved with its universal qualities and transferred to future generations.

¹ Yüksek Mimar, Eskişehir Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, deniz_merve13@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6341-0264.

² Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, hhhalac@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8046-9914.
Alıntılanmak için/Cite as: Deniz, M. ve Halaç, H.H. (2023), Tarsus'un kültürel mirasında ritüelistik bir kutlama olan Hıdırellez'in kent turizmüne kazandırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 30-47.

GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlunun hayatını devam ettirdiği ve kendi mimari, tarihi ve kültürel özelliklerini aktardığı kentler, birer devinim içerisinde olup gelişme göstermiştir. Bu aktarım sayesinde söz konusu özellikler bireylere aktarılmakta ve zamanla evrensel bir değer kazanarak bütün insanlığın mirası haline gelmektedir. Nitekim doğal ile sosyal çevrenin bütünselliği sonucunda çeşitli insan grupları tarafından meydana gelen ve maddi ile manevi elemanların toplamıyla oluşan kültür kavramı; toplumun ortak değerlerini gelecek kuşaklara aktardığında miras niteliğine ulaşmaktadır. Bu bağlamda toplumlar hakkında bilgi veren, kişilerin dayanışma ile beraberliğini kuvvetlendiren ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken somut ile somut olmayan değerlere kültürel miras denilmektedir (Can, 2009, s. 3). UNESCO tarafından somut olmayan kültürel miras; bireylerin, toplulukların ve grupların kültürel miraslarının birer unsuru olarak ifade edilen uygulamalar, anlatımlar, beceriler, temsiller ve bunlarla ilgili araç, gereç ve kültürel mekânlar şeklinde tanımlanmıştır (UNESCO, 2003). Ayrıca yapıları veya doğal çevrenin meydana getirdiği somut kültürel miras ile sözlü anlatımların, el sanatlarının, toplumsal uygulamaların, geleneklerin, ritüellerin, gösteri sanatlarının ve geleneksel yemeklerin oluşturduğu somut olmayan kültürel mirasın sürekliliği, bireylerin bilgi düzeyi ve düşünceleri ile yakından ilgilidir. Bu kapsamda kültürel mirasın toplum tarafından benimsenmesi ve görülmek istenmesine yönelik talebin artması kültür turizminin gelişmesine katkı sağlamıştır. İlaveten insanoğlunun değişik yerleri ziyaret etme arzusu kültürel gezilerin artmasına imkân tanımıştır (Halaç ve Bademci, 2017, s. 930). Bu durum hem somut hem de somut olmayan değerlerin turizme kazandırılmasını hızlandırmıştır. Zira kültür turizmi, mekânların ziyaret edilmesinin yanı sıra alandaki yaşam biçimlerinin öğrenilmesini de bünyesine dâhil etmektedir (Aliağaoğlu, 2004, s. 51). Bu bağlamda söz konusu kavram, geçmiş toplumların kültürleri ile ilgilenip yeni kültürleri tanımak ve bu konudaki eylemleri içeriğine almak olarak açıklanmaktadır (Albayrak, 2011, s. 14). Zira önceleri müzelerin, ören yerlerinin, tarihi çevrelerin, kalıntıların gezilmesi ile başlamış ve kapsamı zamanla geçmiş uygarlıkların yaşam biçimlerinin, geleneklerinin, el sanatlarının, ritüellerinin, toplumsal uygulamalarının, sözlü anlatımlarının öğrenilmek istenmesiyle genişlemiştir (Emekli, 2006, s. 53). Dolayısıyla kültürel turizmin kültürel mirasın korunmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür.

1946 yılında kurulan UNESCO tarafından kültürel mirasın evrensel bir değer taşıdığı ve muhafaza edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. 1972 yılında imzalanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmesi'nde anıtlar, sitler, yapı toplulukları kültürel miras; doğal anıtlar, doğal sitler, hayvan ile bitki türlerinin yetiştiği alanlar ise doğal miras kategorisinde ele alınmıştır (Basat, 2013, s. 62). Dolayısıyla sözleşmenin sadece somut mirası kapsadığını söylemek mümkündür. 2003'te ise UNESCO tarafından kabul edilen 'Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi' ile bu anlayış değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda somut kültürel mirasla birlikte somut olmayan kültürel mirasın da değerlendirilmesi ve korunması kararlaştırılmıştır (UNESCO, 2003, s. 1). Sözleşme kapsamında taraf devletlere somut olmayan kültürel miras değerlerini korumak amacıyla bu mirasların envanterlerini hazırlama yükümlülüğü getirilmiştir. Nitekim gösteri sanatlarının, el sanatlarının, ritüel ile şölenlerin, sözlü gelenek ile anlatımların, toplumsal uygulamaların, doğa ve evrenle ilgili uygulamaların gelecek kuşaklara aktarılması ve toplum tarafından görünür kılınması temel hedeftir (Atasoy, 2014, s. 125). Ancak belirli bir standart belirtilmemiş ve her ülke kendi envanter sistemi dahilinde tespit yapması öngörülmüştür (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2013, s. 15). Aynı sözleşme ışığında korumanın daha iyi gerçekleştirilmesi ve toplumsal farkındalığın kazandırılması amacıyla Somut Olmayan Kültürel Miras Listeleri oluşturulmaya başlanmıştır. 2008'de ise Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi yürürlüğe girmiştir. Bu listeye her sene yeni değerler eklenmektedir. Türkiye şüana kadar bu listeye 21 adet miras unsuru kaydetmiştir. Meddahlık Geleneği, Karagöz, Mesir Macunu Festivali, Türk Kahvesi ve Geleneği, Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı, Bahar Bayramı Hıdırellez bu listede yer alan miraslardan bazılarıdır (URL-1).

Somut kültürel mirası meydana getiren mekânlarda somut olmayan kültürel mirasın izleri bulunmakta ve yapılar, somut olmayan kültürel mirasın dinamikliği ile biçimlenmektedir (Akyıldız ve Olgun, 2020, s. 236). Söz konusu mekânlarda doğum, ölüm, sünnet, evlenme gibi ritüeller; cami, yadır, mezarlık, bayram yeri, türbe, hıdırlık gibi halk inanışları veya köy yaşantısı, yayla şenliği gibi toplumsal yaşantılar gerçekleşmektedir. (Oğuz, 2007, s. 32). Bu nedenle mekânlar, hem yapısal elemanları içermekte hem de somut olmayan kültürel miras unsurlarını bünyelerinde barındırmaktadır. Özellikle iklim, bitki örtüsü, topoğrafya, su kaynakları gibi öğeler mimariyi şekillendirirken çevresel imgeler, sosyal yapı, yaşam şekli ve gelenekler de bu mimariye yön veren değerlerdir (Çal, 2012). Dolayısıyla mekânların biçimlenmesinde somut kültürel miras kadar somut olmayan kültürel mirasın da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira kültürel mirası, ne somut kültürlerden ne de ritüeller, pratikler, anlatma biçimleri gibi somut olmayan kültürlerden bağımsız düşünerek aktarmak yanlıştır. Ayrıca somut olmayan kültürel miras yalnızca somut kültürel mirasla beraber belgelense korumanın bir unsuru olabilmektedir (Karakul,

2007, s. 151). Bu sebeple yapıli çevrelerinin korunmasında somut olmayan kültürel mirasında göz önünde bulundurulup sürece dâhil edilmesi önem arz etmektedir. Bu sayede toplumların geçmişine dair değerler de korunarak geleceğe güvenle aktarılmaktadır.

Somut olmayan kültürel miras unsurlardan biri olan ritüeller, Antik dönemlerden beri insanlığın yaşamında var olmuş ve toplumun inançlarını, yaşam şeklini, sosyal yönünü belirlemiştir. Bu bağlamda ritüeller; toplumsal birlikteliği vurgulayan, kişilerin aidiyet duygusunu kuvvetlendiren önemli geleneksel uygulamalardır. Nitekim düzenli olarak tekrar edilen, kendine has özellikleri bulunan ve içtenlikle yapılan sembolik bir davranış biçimidir (Rappaport, 1999, s. 44). Tarihsel süreç boyunca hemen hemen her toplumun çeşitli uygulamaları zaman içerisinde ritüele dönüşmüştür (Olgun, 2016, s. 84). Özellikle hastalık, ölüm, doğum gibi durumlarda sıklıkla tekrarlanmasının yanında tarımsal etkinliklerin ve av faaliyetlerinin artmasında ya da mevsimsel döngülerin başlamasında da yinelenmiştir. Çoğunlukla her inançlarda bulunmuş ve insan ile evren arasındaki simgesel bir davranış biçimi olarak tanımlanmıştır (Collins, 2012, s. 122). Gordon Marshall (1999, s. 623) ‘‘Sosyoloji Sözlüğü’’ adlı kitabında ritüel kavramını sık sık yinelenen, belirli zamanlarda gerçekleştirilen ve sembollerle aktarılan bir model olarak ifade etmiştir. Bu kapsamda ritüel kavramı; tekrarlayıcılık, simgesellik, standartlaştırılmış ve yavaş değişim gösteren gibi özelliklerden meydana gelmektedir (Emiroğlu ve Aydın, 1997, s. 101). Ritüeller sayesinde bireyler toplumla birlikte yaşama gerekliliği hissetmektedir. Bu bağlamda toplumu bir arada tutma ve toplumsal bağları güçlendirme işlevi bulunmaktadır. Ayrıca gelenekler sürdürüldüğünden ve kültürel değerler geleceğe aktarıldığından toplum canlı bir biçimde ayakta kalmaktadır (And, 2002, s. 307). Belirli mekânlarda gerçekleştirildikleri için de söz konusu mekânlar bu ritüellerin konusuna göre şekillenmektedir. Nitekim mekân, ritüele ait bir yer durumuna gelerek kutsallaşmaktadır (Cox, 2004, s. 139). Dolayısıyla bunlar arasında zamanla bir bağ kurulmakta ve bireylerde ise bu mekânlara dair aitlik duygusu ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntem

Çalışma kapsamında ele alınan Tarsus kenti, MÖ 1650’li yıllarda kurulmuş ve Antik dönemlerden beri her zaman önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Günümüze değin kentte yaşamsal faaliyetlerini sürdürmüş toplumların izlerini mevcutta görmek mümkündür. Dolayısıyla pek çok somut ile somut olmayan kültürel mirası bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan biri ise Hıdırellez ritüeli olup her yıl baharı müjdelemek amacıyla Mayıs ayının ilk haftasında Tarsus Belediyesi’nin organizasyonuyla kutlanmaktadır. Fakat düzenli bir güzergâhta gerçekleştirilmediğinden mekân/kutlama bağlamında kopukluklar yaşanmaktadır. Bu durum kentin sahip olduğu mimari, kültürel ve tarihi değerlerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu çalışmanın amacı Tarsus için ritüelistik bir kutlama olan Hıdırellez’i, kentin turizmine kazandırmak ve bu sayede kentin tanınma durumunu artırarak sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı ile Tarsus’un sahip olduğu değerlerini ortaya çıkartmaktır. Çalışma boyunca kapsamlı bir literatür taraması yapılarak tezlerden, makalelerden, kitaplardan yararlanılıp kavramsal çerçeve oluşturulmuş, ardından yerinde inceleme ve tespit çalışmalarıyla kentin kültürel/doğal mirası ve önceki yıllara ait Hıdırellez’in kutlanıldığı mekânlar irdelenmiştir. Elde edilen veriler ışığında kente özgü bir Hıdırellez ritüeli rota önerisi geliştirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: HİDİRELLEZ RİTÜELİ

Hıdırellez ritüeli, mevsimsel ritüellerden biri olup baharın başlangıcını ifade etmek amacıyla kutlanmaktadır. Dolayısıyla mevsimsel ritüellerin en önemli örnekleri arasında yer almakta ve yazın geldiğini müjdelemektedir. Söz konusu ritüel, Hızır ile İlyas isimli iki mitolojik gencin Hıdırellez günü kavuşarak toprağın tekrardan canlandırıldığına ve evlere bolluk ile bereket getirildiğine dair düşüncenin toplum tarafından kabul görek zamanla kültürel bir mirasa dönüşmesidir. Bu miras, toplumun sosyo-kültürel yapısını yansıtmış ve günümüze değin ulaşabilmiştir. Nitekim Antik çağlardan beri bahar bayramı olarak kutlanmakta ve her yıl belirli gün ile mekanlarda ritüel olarak gerçekleştirilmektedir. Bu günler yaz ayının başlangıcı olan 6 Mayıs tarihine denk gelmektedir. Kökeni Anadolu, Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyası olup Hızır ve İlyas isimleri süreç içerisinde dilden dile aktarılarak Hıdırellez’e dönüşmüştür (Ocak, 1998, s. 313-315). Ayrıca Anadolu’da genellikle ağaçlık ve yeşillik alanlarda uygulanmıştır.

Baharın gelmesi ve beraberinde zorlu kış günlerinin geride bırakılması ile yeni bir döneme geçilen, bu sayede tekrardan bireyler ile doğanın canlandığını ifade eden ve toplumun kültüründe oldukça değerli bir ritüel olan Hıdırellez, hayatın tekrardan doğuşunu baharın gelişi ile tasvir etmektedir (Eliade, 2003, s. 394). Ayrıca söz konusu ritüelin ana kaynağı Hızır ve İlyas mitlerinin oluşturmasının yanı sıra farklı mitolojik kültürleri de bulunmaktadır. Nitekim bu kültürlerden biri su kültürüdür. Zira su, canlıların yaşamsal faaliyetlerinin sürdürülmesinde gerekli olan en esas gereksinimlerden biri olup ayrıca bereketin de simgelerindedir (Roux, 1994, s. 114-117). Bu

bağlamda Hıdırellez'in kapsamında dileklerin suya bırakılması, insanların üzerine suyun atılması, pınardan su içilmesi, su ile el ve yüzün yıkanması ve ritüelin su kenarında gerçekleştirilmesi bu kült ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Eski Türk inanışlarına göre ağacın kutsal bir niteliği bulunmakta ve Tanrı'ya ulaşmada bir araç olarak görülmektedir. Dolayısıyla ağaç kültü nedeniyle Hıdırellez, ağaçların olduğu yerde kutlanmakta ve gül ağaçlarına dilekler asılmaktadır (Ergun, 2004, s. 40). Ateşin de Türk kültüründe ayrı bir yeri olup kötülüklerden arındıran ve kötü ruhları kovduğuna inanılan bir kutsal unsur olarak görülmektedir. Bu kapsamda ateş kültü, ateşin üzerinden atlanarak hastalıklardan ve kötülüklerden korunma olarak Hıdırellez ritüelinde yer edinmiştir.

Hıdırellez kavramının ortaya çıkışında etkili olan Hızır ve İlyas isimli iki mitolojik unsurdan Hızır ateşin sembolü olup ölümsüzlük suyunu içen, halkın arasına karışarak kişilere yardım eden, kötülükleri cezalandıran, toplumun zor anlarına yardım eden ve bireylere sağlık-bolluk-bereket getiren birer kurtarıcı olarak nitelendirilmiştir (Ögel, 1993, s. 88-114). İlyas ise suyun sembolü olup Hızır ile kavuştuğunda halk arasında doğanın yenileneceğine inanılmaktadır (Çay, 1990, s. 16). Ayrıca 6 Mayıs günü kışın sona erip baharın gelmesiyle tabiatın tekrardan dirilmeye başlamakta ve yeni bir mevsime geçilmektedir. Bu durum bireylerin hayat sevincini tazelandirip kişilerde yeni umutlar yeşertmektedir. Nitekim toplumun, beraber eğlendiği ve birlikte yemekler yediği bir kutlama biçimidir. Dolayısıyla söz konusu ritüelin gerçekleşmesinde açık, yeşil ve sulak mekânlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kültlerden bağımsız olarak Hıdırellez günü beyaz kıyafetlerin giyilmesi, yeşil ve sulak alanlara gidilip eğlenilmesi, ağrıyan yere sopayla vurulması ritüel kapsamında yer alan eylemlerdir. Diğer gelenekler arasında ise Hıdırellez günü özellikle etli yemeklerin dağıtılması, sabahleyin süt ya da sütlü kahve içilmesi bulunmaktadır (Balkır, 1936, s. 68). Börek, helva ve katmer de tüketilen yiyecekler arasında yer almaktadır (Aktürk, 2014, s. 119). Özellikle bugün doğanın yeni bir döneme başlayacağı, insan bedeninin ise kötü ruhlardan arınacağı anlayışı hâkim olduğundan kuzu etinin ayrı bir yeri olmuş ve pilav ile birlikte kırlarda yenmiştir (Güngör, 1956, s. 61). Ayrıca sağlığa iyi geldiği bilinenek bireyler birbirlerinin sırtına ısırğanla vurmakta veya yüze kırmızı yumurta sürülmekte, baş ağrısına iyi gelmesi için göze kalem çekilmekte ve gül saça, yakaya ya da kulağa takılarak yıl boyunca bahtın açık olacağı düşünülmektedir (Tekin, 1990, s. 11; Uca, 2007, s. 275). Bolluk ve bereket getirilmesi için torbalara bırakılan baklagillerin ağaca asılması ritüeli de vardır (Santur, 1990, s. 133).

Hıdırellez kutlamalarının vazgeçilmez ögesi müzik olup genellikle yerel türküler ve maniler söylenilmektedir (Toygar, 1986, s. 8). Özellikle yöresel müziklerin çalması bireylerin buldukları yer ile aitlik hissedip sosyalleşmesine katkı sağlamaktadır (Aktürk, 2014, s. 82). Günümüzde ise daha çok gelenekselin yanı sıra popüler müzikler, konserler aracılığıyla dinlenilmektedir. Ayrıca yeşillik ve sulak alanlarda çeşitli yöresel oyunlar oynanmakta, salıncakta sallanılmakta ve hastalıklardan korunmak için yeşilliklerin üzerine oturulmaktadır (And, 2002, s. 104). Söz konusu oyunlar arasında en çok niyet oyunu bilinmektedir. Gençler ve çocukların ise kendi arasında güreş yapması, eski Türk geleneklerinin devam ettiğini göstermektedir (Özdemir, 2005, s. 238). Hıdırellez günü ritüellerin gerçekleştirilmesinin amacı bolluğun ve sevginin sembolü olan Hızır ile İlyas isimli iki kutsal varlığın Miladi takvime göre 6 Mayıs'ta buluşması sonucunda toplumun dileklerinin kabul edileceğine dair inanışın toplumda hâkim olmasıdır (Aslan, 2012, s. 226). Tablo 1'de Hıdırellez ritüelleri gösterilmiştir.

Tablo 1. Hıdırellez Ritüelleri

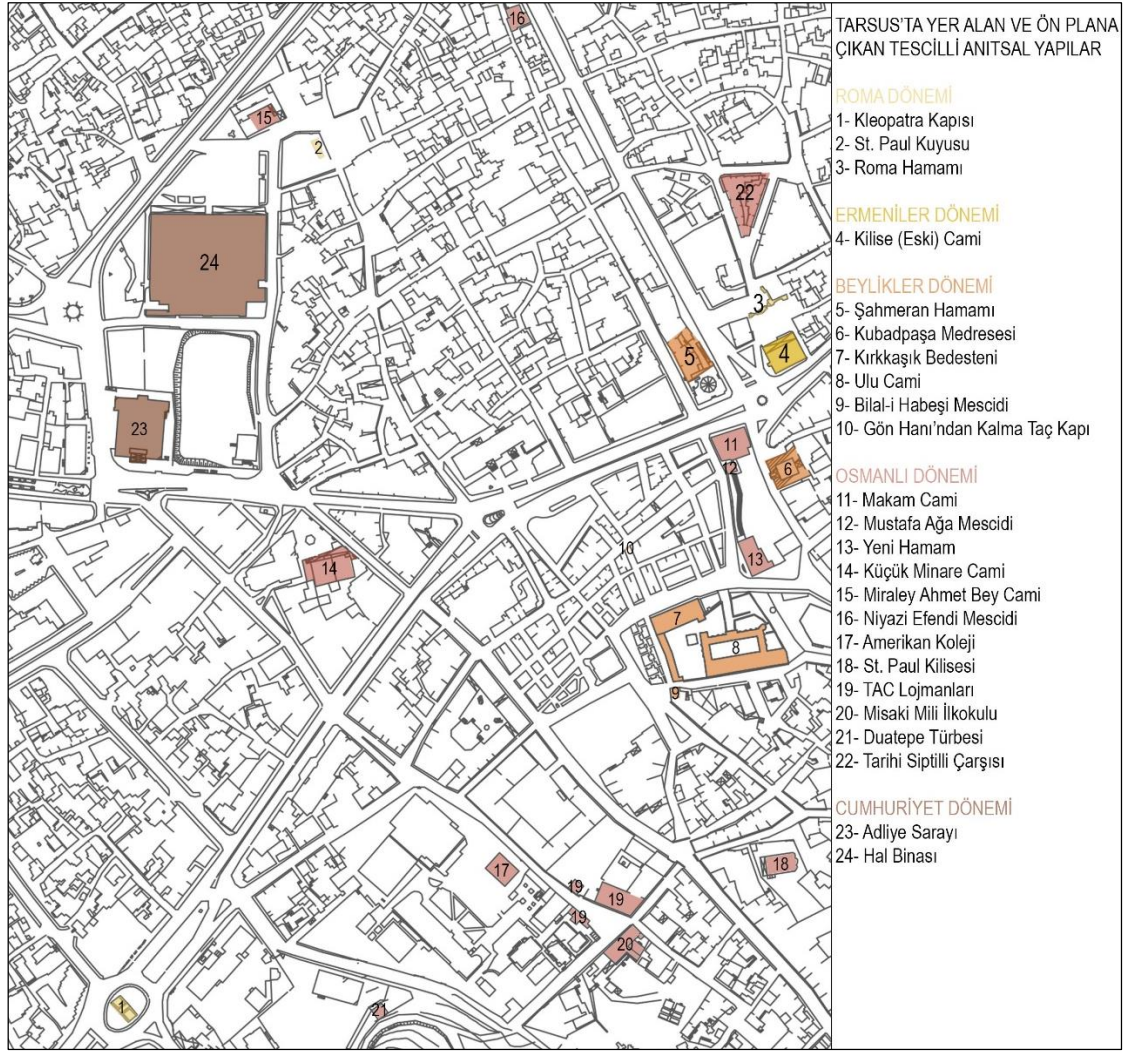
Kültler		Uygulamalar	Yemekler	Oyunlar-Türküler
Ağaç Kültü	Ağaçlık ve Yeşillik Alanlar <ul style="list-style-type: none"> Gül ağacına dileklerin asılması Yeşilliklerin üzerine oturmak 	<ul style="list-style-type: none"> Ağrıyan yere sopayla vurmak Beyaz kıyafet giymek Sırta ısırğanla vurmak Yüze kırmızı yumurta sürmek 	<ul style="list-style-type: none"> Etlü yemeklerin pilavla yenmesi Süt ya da sütlü kahve içmek Börek, helva ve katmer tüketmek 	<ul style="list-style-type: none"> Yerel türküler ve maniler Yöresel oyunlar oynanmakta
Su Kültü	Sulak Alanlar <ul style="list-style-type: none"> Dileğin suya atılması Pınardan su içmek İnsanların üzerine su atmak Su ile el ve yüzü yıkamak 	<ul style="list-style-type: none"> Baş ağrısına iyi gelmesi için göze kalem çekmek Saça, yakaya ya da kulağa gül takmak Torbalara bırakılan baklagilleri ağaca asmak Salıncakta sallanmak 		
Ateş Kültü	<ul style="list-style-type: none"> Ateşin üzerinden atlamak 			

Tarsus'un Kültürel Mirasında Ritüelistik Bir Kutlama: Hıdırellez

Kuruluşu yaklaşık 8000 yıl öncesine dayanan Tarsus kenti, Akdeniz bölgesinde yer almakta ve Mersin ilinin en büyük ilçesi olmaktadır. Şekil 1'de kentin Türkiye sınırları içerisindeki konumu gösterilmiştir. Tarih boyunca çeşitli toplumların hâkimiyet kurmak istediği bir bölge durumuna gelmiştir (Öz, 1991, s. 3). Bu bağlamda kentte yaşayan ilk medeniyetin MÖ 1650'li yıllarda Kizzuwatna Krallığı olduğu bilinmektedir. Bu krallıktan sonra kenti; Hititler, Kue Krallığı, Asurlular, Persler, Kilikyalılar, Selekoslar ve Romalılar idare etmiştir. Roma Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra ise Tarsus; Bizans İmparator İmparatorluğu, Araplar ve Selçuklular, Ramazanoğulları Beyliği ve Osmanlı tarafından yönetilmiştir (Zoroğlu, 1995, s. 69). Bu kapsamda kentin zengin kültürel, doğal, mimari ve tarihi mirasının olduğunu ve bu mirasın günümüzde halen devam ettiğini söylemek mümkündür. Söz konusu toplumlardan kalma pek çok yapı günümüze kadar ulaşmıştır. Şekil 2'de kentte konumlanan ve ön plana çıkan tescilli anıtsal yapılar gösterilmiştir.

Şekil 1. Tarsus Kentinin Konumu

Şekil 2. Kentte Konumlanan ve Ön Plana Çıkan Tescilli Anıtsal Yapılar

Tarsus'un Somut Olmayan Kültürel Miras Değerleri ve Bu Değerlerin Kentteki Mekânlarla İlişkisi

Kentler, çeşitli toplumlara ev sahipliği yaptığından somut kültürel mirasın yanı sıra somut olmayan kültürel mirasıyla da ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda iklimin, bitki örtüsünün, topoğrafyanın, su kaynaklarının, toprak yapısının ve geleneksel yapıların yanında sosyal yapı, barınma kültürü, gelenekler, aile yapısı, folklor, toplumsal uygulamalarda kentlerin şekillenmesinde özellikle de tarihi yerleşimlerin oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Akyıldız ve Olgun, 2020, s. 238). Dolayısıyla bu yerleşimlerde konumlanan ve somut kültürel mirasın bir parçası olan mekânlarda, somut olmayan kültürel mirasın izlerini görmek mümkündür. Tarsus kenti de bu tarihi yerleşimlerden biridir. Anıtsal yapıları ile sivil mimarlık örneklerinin yanı sıra zengin bir somut olmayan kültürel mirası vardır. Nitekim kentin somut kültürel mirasını yansıtan Kırkkışık Bedesteni'nin, Makam Cami'nin, Ulu Cami'nin, Yeni Hamam'ın, Gön Hanı'ndan kalma taç kapısının, Kubad Paşa Medresesi'nin bir arada konumlanması tipik bir Osmanlı kent merkezini yansıtmaktadır. Kentlinin ibadet, alışveriş, temizlik gibi ihtiyaçlarının karşılandığı ve beraberinde sosyalleştiği bir merkezdir. Özellikle ticari faaliyetlerin burada gerçekleştirilmesi yerleşimin gelenek ve göreneklerini yansıtan, toplumun duygu ve düşüncelerini aktaran el sanatlarının, yöresel ve yerel zanaat faaliyetlerinin alanda üretilmesine katkı sağlamıştır. Oyacılık, kilim dokumacılığı, paspas, çuval, minder işlemeciliği gibi el sanatları ile demircilik, bakırcılık, tenekecilik, bıçakçı, kunduracılık, dericilik, gümüşçülük gibi zanaat faaliyetleri halen değerini korumakta ve kentli tarafından üretilmeye devam etmektedir. Ancak günümüzde söz konusu üretilmeye duyulan ilginin giderek azalması, üreticileri ekonomik yönden sıkıntıya uğratmakta ve üretim hızlarını yavaşlatmaktadır. Yine de bu olumsuz durumlara rağmen günümüzde tarihi ticaret

merkezinde yer alan geleneksel dükkânlarda ve Kırkkâşık Bedesteninde toplumun hizmetine sunulmaktadır. Şekil 3'te Kırkkâşık Bedesteninde ve geleneksel çarşıda sergilenen somut olmayan kültürel miras unsurları gösterilmiştir. Bu bağlamda tarihi kent merkezi, gerek çeşitli işlevlere sahip tarihi yapılarıyla gerekse bu yapılarda gerçekleştirilen el sanatları ve zanaat faaliyetleri ile somut ile somut olmayan kültürel mirasın bir arada incelenmesine ışık tutan önemli bir yerdir.

Şekil 3. Kırkkâşık Bedesteninde ve Geleneksel Çarşıda (Gön Hanı Taç Kapısı) Sergilenen Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları

Yerleşimin yöresel kıyafetlerini kadınlarda fistan, şalvar, yelek, kuşak, çorap, yemeni ve takı olarak bilezik, boncuk; erkeklerde ise fes, gömlek, yelek, şalvar, çorap, kuşak, yemeni ve süs eşyası olarak köstekli saat, tespih, değnek oluşturmaktadır (Torun, 2014, s. 83). Bu kıyafetlerin günümüzde halen kentli tarafından kullanıldığını belirtmek muhtemel olup bu durum somut olmayan kültürel mirasın sürdürüldüğüne dair kanıtları desteklemektedir. Ayrıca bireylerin gündelik yaşamlarında tercih etmesinin yanı sıra topluma tanıtılması için Tarsus Müzesi'nde ve Tarsus Kültür Evi'nde sergilenmektedir. Nitekim Tarsus Müzesi, 1950 yılında inşa edilen Adliye Sarayı olup 2020 senesinde tamamlanan restorasyon çalışmaları kapsamında müze olarak yeniden işlevlendirilmiş ve ziyarete açılmıştır. Tarsus Kültür Evi ise 1557'de Ramazanoğulları Bey'i Kubat Paşa tarafından yaptırılan Kubadpaşa Medresesidir. 2020 senesinde yeni fonksiyonuyla birlikte tekrardan hizmet vermeye başlamıştır. Söz konusu müzelerde sadece kentin yöresel kıyafet kültürünü değil aynı zamanda el sanatlarının veya barınma kültürünün yansıtıldığı unsurlara da yer verildiğini söylemek mümkündür. Şekil 4'te Kubadpaşa Medresesinde sergilenen yöresel kıyafetler ile dokumacılığın temsili sunumu gösterilmiştir. Bu bağlamda her iki müzede de somut kültürel miras ile birlikte somut olmayan kültürel mirasın yaşatıldığını söylemek mümkündür. Her ne kadar günümüzde yöresel kıyafetleri tercih eden kullanıcı sayısı azalsa da kentin tarihi ticaret merkezinde bu kıyafetler dikilmeye devam etmektedir. Bu durum kentlinin somut olmayan kültürel mirasını benimsediğinden yok olmasını önlemek istediğiyle alakalı hipotezleri güçlendirmektedir. İlâveten çeşitli etkinliklerde sergilenip bu etkinliklere gelen bireylerin satışına sunulmaktadır.

Şekil 4. Kubadpaşa Medresesinde Sergilenen Yöresel Kıyafetler ve Dokumacılık

Tarsus'un yemek kültürünü konumlandığı coğrafyanın ekonomik faaliyetleri belirlemiştir. Çukurova Bölgesi'nin verimli tarım toprakları ve Akdeniz iklimi yerleşimin bir tarım kenti olarak ön plana çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda yerleşim, kendine has yöresel lezzetleri ile ön plana çıkmış ve sofralarda genellikle sebze yemekleri yer almıştır. Bunun yanı sıra düğün, sünnet, nişan gibi özel günlerde ise dövme pilavı ile beraber

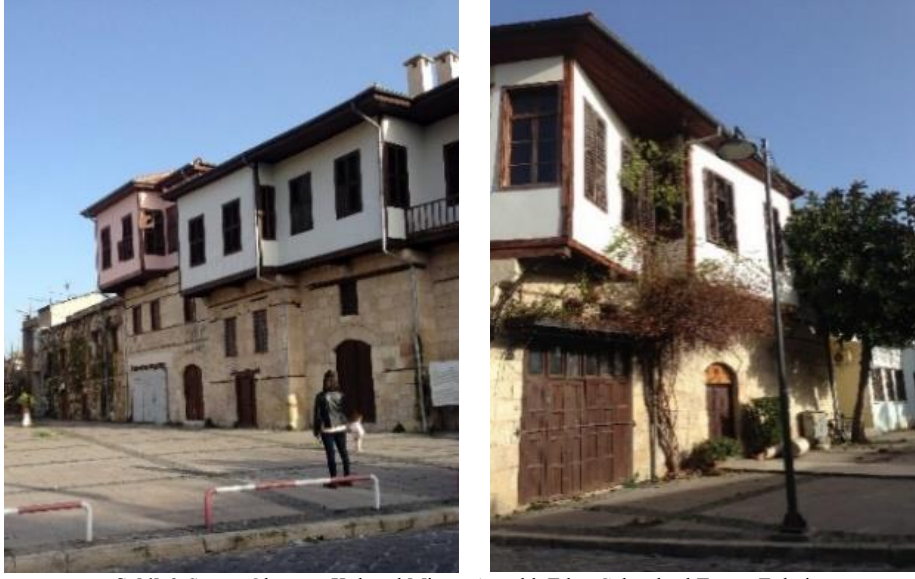
etli yemekler, tatar çorbası, sarma, içli köfte, tantuni, humus, fındık lahmacun, yüksük çorbası, yayla bandırması, cezerye, kerebiç, karakuş tatlısı, karsambaç ve şalgam suyu konuklara sunulmuştur (Torun, 2014, s. 84). Ayrıca sıkma, ıspanaklı börek ve bazlama gibi hamur işleri de toplumun vazgeçilmez tatları arasında olup ilçede bu ürünlerin satışının yapıldığı mekânların sayısı oldukça fazladır. İlaveten çeşitli etkinliklerde de yemek kültürü toplumun hizmetine sunulmaktadır. Kentin sözlü edebiyatını meydana getiren türküler, masalları, hikâyeleri, ninnileri, bilmeceleleri, tekerlemeleri, manileri ve efsaneleri bulunmaktadır. Kentlinin benimsediği en değerli efsanelerden biri ise Şahmeran olup yılanı simgelemekte ve Tarsus'ta ortaya çıktığı söylenilmektedir (Öz, 1998, s. 65).

Tarsus'un somut olmayan kültürel mirasında festivaller ile şölenlerin de ayrı bir yeri vardır. Bu bağlamda çiftçilere üzüm hasatını daha fazla teşvik ettirmek için Tarsus Üzüm Bayramı ve Kültür Festivali gerçekleştirilmektedir. Dedeler Köyü'nde meydana gelen söz konusu festivalde, yarışmalar ile yerel Türk sanat müziği konserleri düzenlenmekte ve yöresel giysiler tanıtılmaktadır (Öger, 2003, s. 332). 1994'den beri genellikle her yıl mayıs ayında yaz dönümünün başlaması sebebiyle Hıdırellez ritüeli kutlanmaktadır. Bu ritüel her sene gerçekleştirildiği için kentte ayrıcalıklı bir yeri olmuştur. Geleneksel Çukurova Karboğazı Zafer Şöleni; Kurtuluş Savaşı sırasında Kuvayı Milliyecilerin Fransızlara karşı gösterdiği üstünlüğü anmak amacıyla yapılmaktadır. Bu kapsamda konserler verilmekte, Kafkas oyunları ile tiyatrolar sergilenmekte ve yöresel oyunlar oynanmaktadır. İlaveten Tarsus'un; Bisiklet Festivali, Yenice Barış ve Kültür Festivali, Karboğazı Doğa ve Spor Festivali, İlyas Avcı Tiyatro Şenliği, Uluslararası Karacaoğlan Şiir Akşamları, Gastronomi Günleri gibi etkinlikleri de vardır. Bu festivaller çeşitli mekânlarda kutlanmaktadır. Bu kapsamda Makam Cami Meydanı önem arz etmektedir. Kentin odak noktalarında biri olduğu için kent merkezinde gerçekleştirilen kutlamalar, etkinlikler ya da festivaller bu meydana hizmet vermekte ve kentin el sanatları, yöresel kıyafetleri, zanaat faaliyetleri, yemek kültürü burada sergilenmektedir. Dolayısıyla söz konusu meydanın somut olmayan kültürel mirasın yaşatılmasına aracılık ettiğini söylemek mümkündür. Şekil 5'te çeşitli festival, etkinlik ve kutlamalara ev sahipliği yapan makam cami meydanı avlu gösterilmiştir.

Şekil 5. Çeşitli Festival, Etkinlik ve Kutlamalara Ev Sahipliği Yapan Makam Cami Meydanı

Tarsus'un somut olmayan kültürel mirasını sürdürmesi, özgün dokusunun sahip olduğu değerleri devam ettiriyor olmasına bağlıdır. Kızılmurat Mahallesinde konumlanan ve genellikle 2 katlı ahşap ve taş malzeme kullanılarak inşa edilen Tarsus evleri, toplumsal özellikleri yansıtan örneklerdendir. Yapılara göre şekillenen sokak yapısında, yapıların birbirine göre konumlarında, sokaklarda gölgelik alanların oluşmasında, avlunun kullanılmasında fiziksel faktörlerin yanında somut olmayan kültürel mirasın da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu tarihi sokaklar, düğün-nişan-sünnet gibi şölenler için dış çekimlerin yapıldığı bir mekân işlevinde olup somut olmayan kültürel mirasın mekân bağlamında gerçekleştirildiğini desteklemektedir. Şekil 6'da geleneksel Tarsus evleri gösterilmiştir.

Şekil 6. Somut Olmayan Kültürel Mirasa Aracılık Eden Geleneksel Tarsus Evleri

Tarsus, sahip olduğu kültürel mirasının yanında doğal mirasıyla da değerli bir yerleşim yeridir. Tarsus Şelalesi, kent merkezinin yaklaşık 4 kilometre uzağında bulunmaktadır. Nitekim “soğuk su” olarak da ifade edilen şelale kentin doğal güzelliklerinden biridir. İlâveten şelale suyunun mevsimsel nedenlerle alçalması neticesinde kayaların oyulmasıyla yapılmış mezarlar ortaya çıkmıştır. Bu mezarların Roma Dönemi’nde kullanıldığı düşünülmektedir (Torun, 2014, s. 104). Tarsus Belediyesi tarafından söz konusu alan tescil edilmiştir. Ayrıca Tarsus Çayı’nın üzerinde ise Tarsus (Berdan) Barajı yer almaktadır. Bu baraj kentin yaklaşık 2 kilometre kuzeyinde Kayadibi, Kösebalcı ve Akçakocalı mahallerinin arasında konumlanmaktadır. Çevre düzenlemesi yapıldığından mesire alanı olarak kullanılmaktadır. Günümüzde Hidrellez gibi somut olmayan kültürel miras unsurları bu alanda gerçekleştirildiği için doğal mirasın yanı sıra somut olmayan kültürel mirasa da aracılık ettiğini belirtmekte fayda vardır. Zira hem kültürel hem doğal mirasın yaşatılmasına ev sahipliği yapan mekânlardır. Şekil 7’de Tarsus Şelalesi ile Tarsus Barajı gösterilmiştir. İlâveten Tablo 2’de makale boyunca anlatılan kentin somut olmayan kültürel miras unsurları özetlenerek aktarılmıştır.

Şekil 7. Tarsus Şelalesi’ndeki Oyma Mezarlar (Torun, 2014, s. 104) ve Tarsus Barajı (URL-2)

Tablo 2. Kentteki Somut Olmayan Değerler

Tarsus’un Somut Olmayan Kültürel Mirası

El Sanatları – Yöresel Zanaatlar	Kıyafetler	Yemekler	Efsaneler – Festivaller
Oyacılık	Fıstan, şalvar	Dövme pilavı	Şahmeran Efsanesi
Kilimcilik	Yelek, kuşak	Sebzeli yemekler	Üzüm Bayramı ve Kültür F.
Örgü paspaslar	Çorap, yemeni	Etlî yemekler, sarma	Hidrellez Festivali
Çuval yapımı	Fes, gömlek	Tatar çorbası, humus,	Çukurova Karboğazı Festivali
Örgü minder	Bilezik, boncuk	İçli köfte, tantuni	Bisiklet Festivali
Bıçakçı	Köstekli saat	Fındık lahmacun	Yenice Barış ve Kültür F.

Bakırcı	Tespah	Yüksük çorbası	Karboğazı Doğa ve Spor F.
Demirci, Tenekeci	Değnek	Cezerye, kerebiç, Karakuş tatlısı	İlyas Avcı Tiyatro Şenliği
Gümüüşçü		Karsambaç, yayla bandırması	Uluslararası Karacaoğlan Şiir Akşamları
Kunduracı		Şalgam suyu	Gastronomi Günleri
Derici		Sıkma, ıspanaklı börek, bazlama	

Tarsus Kentinde Hıdırellez Ritüelinin Tarihsel Gelişimi ve Kutlandığı Mekânlar

Tarsus'ta Hıdırellez Ritüeli, 1994 yılından beri Tarsus Belediyesi tarafından düzenlenmektedir. Genellikle her yıl 5-6 Mayıs tarihleri arasında kutlanmıştır ve bu bağlamda bir takım etkinlikler yapılmıştır. Tablo 3'te görüldüğü gibi 2018 yılına kadar genellikle aynı etkinliklerin aynı mekânlarda gerçekleştirildiği tespit edilmiş ve daima kullanılan alanlar gri renkle belirtilmiştir. 2020, 2021 ve 2022 yılları arasında ise tüm dünyayı tehdit eden Covid-19 salgını sebebiyle ara verilmiştir. Tarihsel gelişimine yönelik yapılan irdelemelerde 2019 yılına kadar yapılan ritüellerde eksikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu yıl ile birlikte ise ateşin yakılması, dileğin ırmağa atılması gibi Hıdırellez'in önemli ritüellerine ve cezerye, humus, şalgam gibi kentin yöresel lezzetlerinin tanıtılmasına yönelik yeni girişimlere yer verildiği görülmektedir. Fakat söz konusu ritüellerin hala yeterli gelmediği Hıdırellez ritüellerini yansıtan kütlerin, uygulamaların, yemeklerin ve oyun ile türkülerin eklenmesi ya da geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca Hıdırellez'in uzun yıllar kentte devam etmesi kentli için arz ettiği önemi göstermektedir. Özellikle kentli tarafından benimsendiğini ve uygulamaların içselleştirildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla atfedilen önemin sürekliliği hem de Tarsus'un kent turizmine kazandırılması için her sene Mayıs ayında kutlanması lüzumdur. Bu sayede kentin tanınma durumunun artırılarak sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı ile sahip olduğu değerlerin ortaya çıkartılacağına inanılmaktadır.

Tablo 3. Hıdırellez Festivali'nin Kentteki Gelişimi
Yıllara Göre Etkinlik ve Mekân Dağılımları

2016 ve 2017 Yılı		2018 Yılı		2019 Yılı		
	Etkinlikler	Mekânlar	Etkinlikler	Mekânlar	Etkinlikler	Mekânlar
1. GÜN	Bisiklet Y.	Eshab-ı Keyf	Bisiklet Y.	Eshab-ı Keyf	Yürüyüş, Halk oyunları gösterisi, sinsin oyunu,	Azkanay parkı
		Cumhuriyet Meydanı		Cumhuriyet Meydanı		Cumhuriyet Meydanı
	Güreş	75. yıl Açık hava Gösteri Merkezi	Konser	Faruk Soydan Tesisleri	Hıdırellez ateşinin yakılması, Konser	Cumhuriyet Meydanı
				Yarenlik Alanı		
Yürüyüş	Makam Cami	Yürüyüş	Makam Cami	Humus, şalgam ve baklava yarışları	Cumhuriyet Meydanı	
			Yarenlik Alanı			
2. GÜN	Konuşmalar, ödüller, ikramlar	Eshab-ı Keyf	Konuşmalar, ödüller, ikramlar	Eshab-ı Keyf	Dans gösterisi, konser, ödüller	Tarsus Barajı
	Güreş	75. Yıl Açık hava Gösteri Merkezi	Uçurtma Şenliği	Eshab-ı Keyf	İkramlar, ırmağa dileğin atılması	Tarsus Barajı
TOPLAM MEKÂN DAĞILIMI	Eshab-ı Keyf	Yarenlik Alanı	Eshab-ı Keyf	Yarenlik Alanı	Azkanay parkı	Cumhuriyet Meydanı
	Cumhuriyet Meydanı	Makam Cami	Cumhuriyet Meydanı	Makam Cami	Tarsus Barajı	
LEJANT		1 kere tekrarlananlar				
		2 kere tekrarlananlar				
		3 kere tekrarlananlar				

Hıdırellez'in gerçekleştirildiği mekânlardan biri olan Yarenlik Alanı, Atatürk Caddesinde yer almakta ve meydan işlevinde kullanılmaktadır. Söz konusu alan araç trafiğine kapalıdır ve etrafında iş yerleri, pasajlar, dükkânlar bulunmaktadır. Nitekim kentin merkezi olup birer sosyalleşme mekânıdır. Hıdırellez ritüeli kapsamında ise yürüyüşler yapıp konserler verilmektedir. Bu ritüel haricinde kentin diğer somut olmayan kültürel miraslarına veya belediye tarafından organize edilen çeşitli aktivitelere de ev sahipliği yapmaktadır. Şekil 8'de 2017 yılında Hıdırellez kapsamında gerçekleştirilen yürüyüş gösterilmiştir. Bu yürüyüşlerin zaman içerisinde Makam Cami Meydanı'nda ya da Anıt Mahallesi'nde konumlanan Azkanay Parkı'nda devam ettiği de görülmüştür.

Şekil 8. Hıdırellez Kapsamında Yarenlik Alanında Gerçekleştirilen Gösteri, 2017 (Tarsus Belediyesi Arşivi, 2022)

Hıdırellez'in kutlandığı diğer bir mekân olan Eshab-ı Keyf Mağarası; Yemliha, Mislina, Sazenuş, Tebernuş, Mekseline, Mernuş, Kefeşetayuş isimli yedi kişinin uyuduğuna rivayet edilen bir yerdir. Söz konusu yer, Tarsus'un Dedeler Köyü'nde bulunmakta ve kentin yaklaşık 13 kilometre uzaklığında yer almaktadır. Hıdırellez kapsamında bisiklet yürüyüşü yapılmış, çeşitli ikram sunulmuş, ödüller verilmiş, uçurtma şenliği düzenlenmiş ve konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak bu gerçekleştirilenlerin Hıdırellez ritüelleriyle bağlantılı olmadığı, mekânın ise ritüeli yansıtan bir yönünün bulunmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Hıdırellez doğrultusunda yapılan kültler, uygulamalar, yemekler, türküler ve oyunlar dikkate alınarak ritüele eklenmesi önem arz etmektedir. Şekil 9'da 2015 yılında Hıdırellez kapsamında gerçekleştirilen bisiklet yürüyüşü gösterilmiştir.

Şekil 9. Hıdırellez Kapsamında Eshab'ı Keyf'te Gerçekleştirilen Bisiklet Yürüyüşü, 2015 (Tarsus Belediyesi Arşivi, 2022)

Çeşitli etkinlikler, festivallere, kutlamalara ve özel günlere ev sahipliği yapan Cumhuriyet Meydanı, Eski Ömerli Mahallesi'nde konumlanmaktadır. Hıdırellez ritüeli de bu günlerden biri olup her sene 5-6 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirildiği zaman bu mekân tercih edilmektedir. Söz konusu ritüel kapsamında bisiklet yürüyüşü, yarışma, gösteri, konser, ödül, ikram gibi çeşitli aktiviteler yapılmıştır. 2019 yılına kadar bu aktivitelerin Hıdırellez'i yansıtmadığı, 2019 yılında ise Hıdırellez ateşinin burada yakılmasının ritüeli temsil ettiği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla aktivitelerin ritüel ile bağlantılı olması önem arz etmektedir. Nitekim bu durumda birkaç uygulama haricinde söz konusu aktivitelerin herhangi bir etkinlikten farkının olmadığı düşünülmektedir. Şekil 10'da 2016'da yapılan Hıdırellez etkinliğine dair bir kesit gösterilmiştir.

Şekil 10. Hıdırellez Kapsamında Cumhuriyet Meydanı, 2016 (Tarsus Belediyesi Arşivi, 2022)

Hıdırellez, 2019 yılında Tarsus Barajı'nda gerçekleştirilmiş ve ritüel kapsamında Tarsus Çayına dilekler atılmıştır. Dolayısıyla daha önceki yıllara göre kıyaslandığında Hıdırellez'in ritüellerinin uygulanması olumlu bir yaklaşım olmuştur. Fakat bu ritüeller sadece bir tane olmayıp çeşitleri vardır. Şekil 11'de 2019 yılında barajda gerçekleştirilen bir kesit gösterilmiştir. Ayrıca Hıdırellez'in yeşillik alanlarda kutlandığı düşünüldüğünde bu alan önem arz etmektedir. Dolayısıyla Hıdırellez'de yer alan kültürler, uygulamalar, yemekler, oyun ile türküler tercih edilerek söz konusu alanda bu ritüelin devam ettirilmesi gerekmektedir. Özellikle Hıdırellez'in önemli ritüellerinden olan yeşilliklerin üzerine oturulması, su ile el ile yüzlerin yıkanması, salıncakta sallanılması, etli yemeklerin yenmesi, süt ya da sütlü kahvenin içilmesi, yöresel oyunların oynanıp türkülerin söylenmesi Tarsus Barajı'nın kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

Şekil 11. Tarsus Barajında Gerçekleştirilen Hıdırellez'den Bir Kesit, 2019 (Tarsus Belediyesi Arşivi, 2022)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sözlü anlatımların, el sanatlarının, toplumsal uygulamaların, geleneklerin, ritüellerin, festivallerin, gösteri sanatlarının ve geleneksel yemeklerin kapsadığı somut olmayan kültürel miraslar evrensel bir değere sahip oldukları için korunarak gelecek kuşaklara aktarılmalı gereklidir. Bu bağlamda UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesinde yer alan Hıdırellez ritüeli, Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar geniş bir coğrafya kadar uzanmakta ve bu ritüelin gelenekleri binlerce yıldır sürdürülmektedir. Bilhassa Türk toplumlarında zorlu geçen kış günlerinden sonra baharın başlangıcını ifade etmek amacıyla 5-6 Mayıs tarihlerinde kutlanmaktadır. Söz konusu tarihlere Hızır ile İlyas isimli gencin kavuştuğu ve bu sayede toprağın yeniden canlanıp evlere bolluk ve bereket getirdiği inancı hâkimdir. Dolayısıyla etkinlik kapsamında yeşil alanlar önem arz ederek su ile ağacın bol olduğu yerler tercih edilmektedir. Günümüzde halen dünyanın pek çok yerinde özellikle de Türk toplumlarının konumlandığı bölgelerde kutlanmaya devam etmektedir. Böylelikle hem birer geleneğe dönüşen ritüellerin yok olmasının önüne geçilmekte hem de bireyler arasındaki sosyal birliktelik sağlanmaktadır.

Bu çalışma boyunca kavramsal çerçeve aktarıldıktan sonra yerinde inceleme ve tespit çalışmalarıyla kent kültürü/doğal mirası ve önceki yıllara ait Hıdırellez'in gerçekleştirildiği mekânlar irdelenmiştir. Söz konusu çalışmanın yapıldığı tarihi Tarsus kentinin kuruluşü MÖ 1650'li yıllara dayanmaktadır. Kent, doğal ve kültürel değerleri ile önemli bir yerleşim yeri olup somut kültürel mirasının yanında somut olmayan kültürel mirası ile de ön plana çıkmaktadır. Zira mekânlarda somut olmayan kültürel mirasa dair unsurların varlığı, somut kültürel mirasın somut olmayan kültürel mirasın yaşatılmasına aracılık ettiğine dair kanıtları desteklemektedir. Bu bağlamda bu miras unsurlarından biri olan Hıdırellez ile ilgili ritüellerin yörede devam ettirildiğini söylemek mümkündür. Nitekim her yıl Tarsus Belediyesi'nin organizasyonu ile Mayıs ayında kutlanmaktadır. Ancak söz konusu kutlamalar belirli bir güzergâhta gerçekleştirilmediğinden mekân/kutlama bağlamında kopukluklar yaşanmaktadır. Özellikle sadece kentli tarafından katılım gösterilmiş, ritüel yeterince kişiye ulaşamamış ve kentin tanıtımı eksik kalmıştır. Bu durum Tarsus'un arka planda kalmasına ve göz ardı edilmesine yol açmaktadır. İlaveten Hıdırellez doğrultusunda kentliye sunulan aktiviteler de tam anlamıyla ritüelin kapsamına uymamaktadır. Bilhassa 2019 yılına kadar yapılan etkinlikler ritüel ile bağlantılı değildir. 2019'da gerçekleştirilen Hıdırellez'de niyetin ırmağa atılması ve Hıdırellez ateşinin yakılması biraz olsun söz konusu kapsama yaklaşırsa da halen yeterli bir seviyeye ulaşmayı ritüellerin daha da geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Hıdırellez'in kent turizmine kazandırılması ve bu sayede yerleşimin tanınma durumunun artırılarak sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı ile sahip olduğu değerlerinin ortaya çıkartılması amacıyla Tarsus'a özgü bir Hıdırellez ritüeli rota önerisi geliştirilmiştir. Zira rotalar dâhilinde belirlenen güzergâhların derin bir tarihi birikimlerinin bulunması, tarihe tanıklık etmeleri ve evrensel değerler taşımaları önem arz etmektedir (Tuğalan, 2020, s. 140). Bu bağlamda Tarsus kentine odaklandığımızda yerleşime özgü bir turistik yürüyüş rotası bulunmaktadır. Şekil 12'de görüldüğü gibi rota Kleopatra Kapısı'ndan başlamakta ve Tarsus Müzesi'nde sonlanmaktadır. Rota güzergâhı boyunca ise kentin somut kültürel mirasını yansıtan yapıların ya da tarihi çevrelerin varlığına yer verildiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda rotalarda somut kültürel miras unsurlarına yer verilmesi önem arz etmektedir. Ancak bunun yanında doğal miras ile somut olmayan kültürel mirasın da yaşatılmasına imkân verilecek çözümlerin sunulması gerekmektedir. Fakat söz konusu yürüyüş rotasında bunlara dair bir verilerin olmayışı rotanın geliştirilmesini elzem kılmaktadır. Bu doğrultuda makale doğrultusunda yapılan araştırmalarda, Tarsus doğal ve kültürel mirasıyla önemli bir yerleşim yeri olduğu ve özellikle somut olmayan kültürel mirasının bilhassa da Hıdırellez'in yaşatılmasına aracılık eden mekânların var olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle öneri olarak sunulan rotada söz konusu miras unsurlarının ziyaretçilere sunulması hedeflenmiştir.

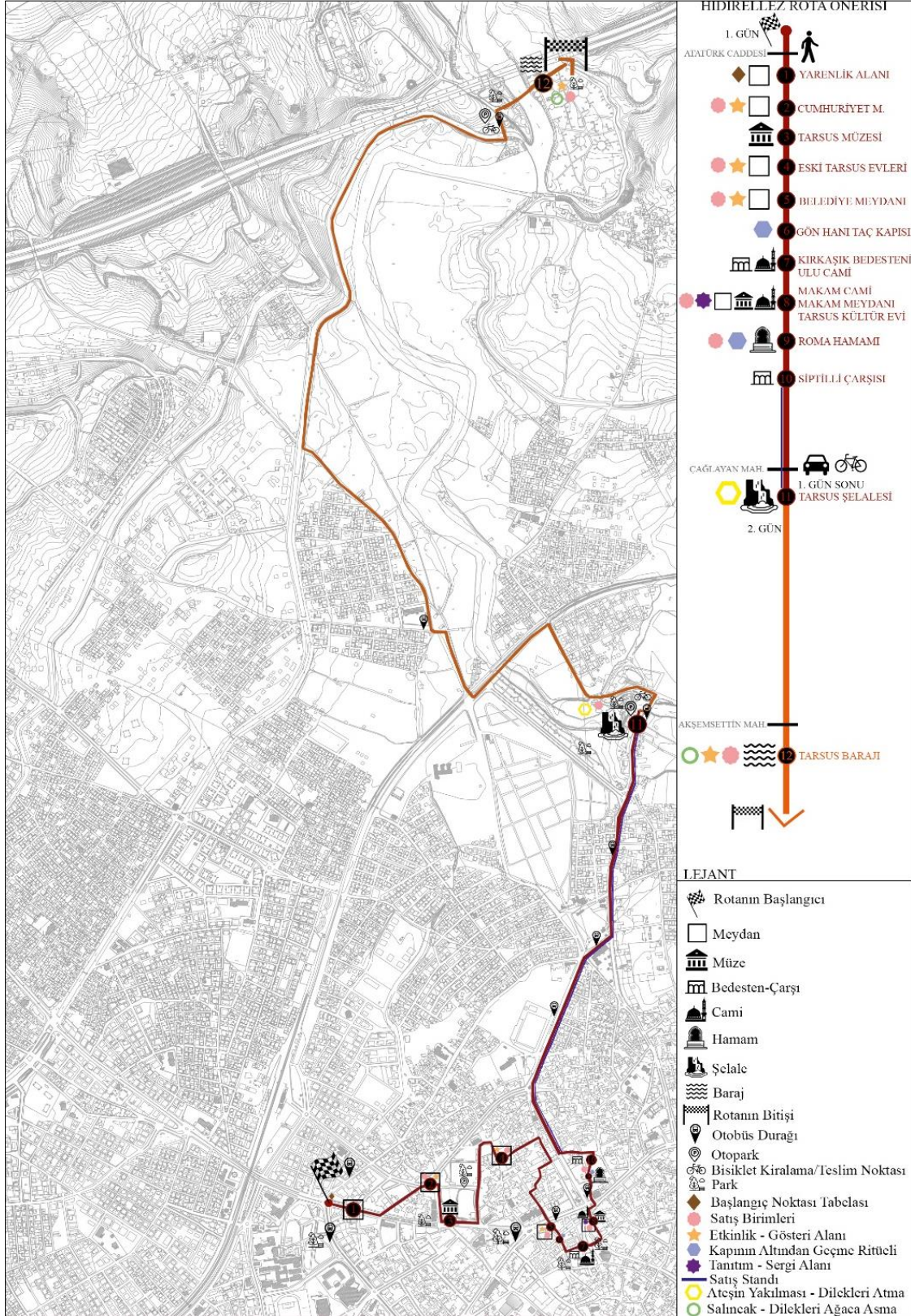

Şekil 12. Tarsus Yürüyüş Rotası (URL-3)

Bu bağlamda Tarsus özelinde önerilen Hıdırellez Ritüeli rotasının karakterini; tarihi kent merkezinde konumlanan somut kültürel miras ile kentin doğal mirası ve Hıdırellez ritüelleri oluşturmaktadır. Hıdırellez'in 2 gün kutlanması sebebiyle rotanın içeriği, 2 gün olarak kurgulanmıştır. İlk gün yaklaşık 1200 metreye, ikinci gün 718 metreye karşılık gelmektedir. Birinci günün Atatürk Caddesi'nde bulunan Yarenlik Alanı'ndan başlayıp Çağlayan Mahallesi'nde konumlanan Tarsus Şelalesi'nde sonlandırılması ve yaya yürüyüşü şeklinde gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Başlangıç noktası olarak Yarenlik Alanı'nın belirlenmesinde daha önceki Hıdırellez kutlamalarına ve kentin diğer etkinliklerine ev sahipliği yapması etkili olmuştur. Tarsus Şelalesi'nde ise yeşil alanların ve su ögesinin varlığı ritüel kapsamında bulunan yeşil alanların tercih edilip ilk gün Hıdırellez ateşinin yakılması ve dileğin suya atılması için uygun bir ortam teşkil ettiğinden seçilmiştir. İkinci günün Tarsus Şelalesi'nden başlayıp Akşemsettin Mahallesi'nde yer alan Tarsus Barajı'nda tamamlanması ve buraya bisiklet ya da motorlu taşıtlarla ulaşılması öngörülmüştür. Hıdırellez'in kapı altından geçme ritüeli için Roma Hamamı (Altından Geçme Hamamı) ve Gön Hanı Taç Kapısı seçilmiştir. Söz konusu hamamın, altından geçme hamamı tabiriyle ifade edilmesi ve taç kapısının kenti simgeleyen yapılardan biri olması bu ritüelin gerçekleştirilmesine uygun bir ortam olduğuna dair kanıları güçlendirmiş ve bu doğrultuda rota kapsamına alınmışlardır. Hıdırellez'in salıncakta sallanma ve dilekleri ağaca asma ritüelleri için ise Tarsus Barajı kararlaştırılmış ve bu seçimde söz konusu barajın önceki yıllarda Hıdırellez mekânı olarak tercih edilmesi önemli bir parametre olmuştur. Ayrıca rotanın içeriğinde kente özgü dans gösterilerinin ve müzikli dinletilerinin yapıldığı, türkülerin çalındığı, oyunların oynandığı etkinlikler ile kentin el sanatlarının, kıyafetlerinin, zanaatlarının ve yemeklerinin tanıtıldığı tanıtım-sergi birimleri kurgulanmıştır. İlaveten rotanın güzergâh noktalarını Cumhuriyet Meydanı, Tarsus Müzesi, Eski Tarsus Evleri, Belediye Meydanı, Kırkkaşık Bedesteni, Ulu Cami, Makam Cami, Makam Meydanı, Tarsus Kültür Evi, Siptilli Çarşısı meydana getirmektedir. Bu mekânların rota kapsamına dâhil edilmesinde kentin görülmeye değer somut kültürel mirasını oluşturmaları, somut olmayan kültürel mirasın yaşatılmasına aracılık eden mekânlar olarak ön plana çıkmaları ve bazılarının daha önce Hıdırellez'in gerçekleştirildiği alanlar olması etkindir. Önerilen rota ile hem kentin kültürel mirasında ritüelistik bir kutlama olan Hıdırellez'in yok olmasının önüne geçilip ritüelin sürekliliğinin sağlanması hem de yerleşimin evrensel nitelikleriyle beraber muhafaza edilerek gelecek kuşaklara aktarılması öngörülmektedir. Tablo 4'te ritüelin sınırları, Şekil 13'te ise rota önerisi gösterilmiştir.

Tablo 4. Hıdırellez Ritüeli Rotasının Kapsamı

	Güzergâh noktaları	Sokak ve Caddeler	Tanımlar
1. GÜN Yaklaşık 1200 metre - Ulaşım Türü: Yaya	Yarenlik Alanı	Atatürk Caddesi	Rotanın başlangıcı
	Cumhuriyet Meydanı	Alparslan Türkeş Bulvarı	Satış Birimleri-Etkinlikler
	Tarsus Müzesi	Atatürk Caddesi	Müze gezintisi
	Eski Tarsus Evleri	2704. 2721. 2705. 2718. 2716. Sokaklar	Satış birimleri-Etkinlikler
	Belediye Meydanı	Adana Bulvarı	Satış birimleri-Etkinlikler
	Gön Hanı	3404. Sokak	Altından geçme ritüeli
	Kırkkaşık Bedesteni	Sayman Caddesi	Bedesten gezintisi
	Ulu Cami	Sayman Caddesi	Cami gezintisi
	Makam Cami	Sayman Caddesi	Cami gezintisi
	Tarsus Kültür Evi	Sayman Caddesi	Ev gezintisi
	Makam Meydanı	Sayman Caddesi	Satış birimleri, tanıtım-sergi
	Roma Hamamı	3003. Sokak	Altından geçme ritüeli
	Tarihi Siptilli Çarşısı	3014. Sokak	Çarşıya ziyaret
2. GÜN Yaklaşık 718 metre - Ulaşım Türü Araç veya Bisiklet	Tarsus Şelalesi	Çağlayan Mahallesi	Ateş yakma-Dileği suya atma
	Tarsus Şelalesi	Çağlayan Mahallesi	Rotanın Devamı
	-	2501. Sokak	Satış Stantları
	-	Mimar Sinan Bulvarı	Satış Stantları
	-	Yavuz Sultan Selim Caddesi	Satış Stantları
Tarsus Barajı	Akşemsettin Mahallesi	Salıncakta sallanma, dilekleri ağaca asma, satış birimleri, etkinlikler	

Şekil 13. Hıdırellez Ritüeli Rota Önerisi

KAYNAKLAR

- Aktürk, S. (2014). *Türkiye’de Hidrellez etrafında oluşan folklorik unsurlar üzerine bir inceleme* [Yüksek Lisans Tezi İstanbul, Üniversitesi].
- Akyıldız, N. A., Olğun, T. N. (2007). Kentsel Büyümenin etkisiyle geleneksel yerleşimlerde yaşanan sorunların sürdürülebilirlik bağlamında irdelenmesi. *VI. Uluslararası Fen, Mühendislik ve Mimarlık Bilimlerinde Akademik Çalışmalar Sempozyumu*, Ankara, 198-210, 2019.
- Akyıldız, N. A., Olğun, T. N. (2020). Somut olmayan kültürel mirasın Anadolu’da tarihi yerleşimlerin korunması ve sürdürülebilirliği bağlamında değerlendirilmesi. *Millî Folklor 128* (Kış), 234-243.
- Albayrak, A. (2011). *Tüketicilerin alternatif turizm türlerini satın alma davranışlarını etkileyen faktörler*. [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Aliğaoğlu, A. (2004). Sosyo-kültürel miras turizmi ve Türkiye’den örnekler. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(2), 50-64.
- And, M. (2002). *Oyun ve bugü*. Yapı Kredi Yayınları.
- Aslan F. (2012). Hidrellez geleneğinin geçmişi, bugünü ve yarını: Ahırkapı örneği. *Folklor Edebiyat Dergisi*, 18(71), 201-235.
- Atasoy, Ö. A. (2014). *Geçmişten geleceğe yaşayan kültür mirasımız* (Türkiye somut olmayan kültürel miras ulusal envanteri). Özyurt Matbaacılık.
- Balkır, O. (1936). Hidrellez inanmaları. *Kaynak*, 4(38), 68-69.
- Basat, E. M. (2013). Somut ve somut olmayan kültürel mirası birlikte koruyabilmek. *Millî Folklor*, 12(100), 61-71.
- Can, M. (2009). *Kültürel miras ve müzecilik*. Çalışma Raporu, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Collins P. (2012). Din ve ritüel: çok yönlü bir yaklaşım. *Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler İçinde* [Çev.: İhsan Çapcıoğlu], İmge Yayınları, 121-149.
- Cox J. (2004). *Kutsalı ifade etmek* [Çev.: Fuat Aydın], İz Yayıncılık.
- Çal, İ. (2012). *Yerel verilerin geleneksel mimari üzerindeki etkilerinin sürdürülebilirlik bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmesi: Akseki-İbradi ve Piemonte-Val D’ossola örneği*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi].
- Çay, A. (1990). *Hidrellez kültür-bahar bayramı*. Kültür Bakanlığı.
- Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş* [Çev.: Lale Arslan], Kabalcı Yayınları.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1), 51-59.
- Emiroğlu K., Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat.
- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültü*. AKM Yayınları.
- Güngör, K. (1956). Anadolu’da Hızır geleneği ve Hidrellez törenlerine dair bir inceleme. *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 1(1), 56-72.

- Halaç, H. H., Bağdemci, F. (2017). Konya turizmin Sille'ye yansımaları. *International Congress on Cultural Heritage And Tourism*, 929-936.
- Karakul, Ö. (2007). folk architecture in historic environments: living spaces for intangible cultural heritage. *Milli Folklor*, 75 (Güz), 151-163.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2013). *Gelenekten geleceğe Türkiye'de somut olmayan kültürel miras*. Desen Ofset.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* [Çev.: Osman Ahıncık ve Derya Kömürcü], Bilim ve Sanat.
- Ocak, A. Y. (1998). Hıdırellez. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- Oğuz, Ö. (2007). Folklor ve kültürel mekân. *Milli Folklor*, 76 (Kış), 30-32.
- Olgun, H. (2016). İbadet, ritüel ve kurban. *Milel ve Nihal*, 13(2), 82-99.
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk eğlence kültürü*. Akçağ Yayınları.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öger, A. (2003). *Tarsus yöresi dağ köylerinde geleneksel halk kültürü üzerine inceleme* [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi].
- Öz, H. (1991). *Tarsus tarihi*. Tarsus Rotary Kulübü ve Tusev Vakfı.
- Öz, H. (1998). *Bilinmeyen Tarsus*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rappaport, A. R. (1999). *Ritual and religion in the making of humanity*. Cambridge University.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini* [Çev.: Aykut Kazancıgil], İşaret.
- Santur, A. (1990). Afyon'da Hıdırellez geleneği. *Türk Halk Kültüründe Derlemeler*, 1(1), 131-135.
- Tekin, M. (1990). *Hıdırellez ve Hatay'da Hızır inancı*. Kültür Ofset Basımevi.
- Torun, E. (2014). *Tarsus'un tarihi-kültürel coğrafya araştırmaları ve turizm potansiyeli* [Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi].
- Toygar, K. (1986). Hıdırellez ve saray eğlenceleri baleleri üzerine. *Milli Kültür*, 1(54), 8-9.
- Tuğalan, E. (2020). *Harran ve çevresinde kültürel mirasın korunması amacıyla kültürel rota oluşturmanın gerekliliği ve önerisi* [Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi].
- Uca, A. (2007). Türk toplumunda Hıdırellez-II. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(35), 251-284.
- UNESCO, *Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi*. Erişim: 3 Nisan 2022. <<https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>>
- URL-1, *Somut olmayan kültürel miras listelerinde Türkiye*. Erişim: 3 Nisan 2022. <<https://www.unesco.org/tr/pages/126/123/unesco-%C4%B0nsanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Somut-Olmayan-K%C3%Bclt%C3%Brel-Miras%C4%B1-Temsil%C3%AE-Listesi>>

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 2023, Sayfa 30-47

URL-2, *Tarsus Barajı*. Erişim: 15 Mayıs 2022. < <https://mapio.net/pic/p-16994935/>>

URL-3, *Tarsus Yürüyüş Rotası*. Erişim: 24 Ekim 2022. < <http://www.tarsus.gov.tr/turistik-yuruyus-rotasi>>

Zoroğlu, L. (1995). *Tarsus tarihi ve tarihsel anıtları*. Kemal Matbaası.

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ULUSLARARASI DIŞ KAYNAKLANMA TİCARETİNİN BELİRLEYİCİLERİ¹

Salih GENCER²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1050331

Makale Geçmişi:

Geliş 29.12.2021

Kabul 22.12.2022

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Dış Kaynaklanma,

Uluslararası Ticaret,

Panel Veri.

ÖZ

Son yıllarda teknolojiadaki ilerlemeler firmalara üretim maliyetlerini düşürmek ve aynı zamanda uluslararası piyasalarda rekabetçi üstünlük sağlamak amacıyla üretim süreçlerini ülkeler arasında parçalama olanağı tanımıştır. Bu nedenle bugünün dünyasında, bir nihai malın üretimi farklı parçalar boyunca parçalanmakta ve üretim sürecinin her parçası firmalar tarafından yurt dışında konumlanmış firmalara kaydırılabilmektedir. Dış kaynaklanmaya (Outsourcing) konu parçalar ev sahibi ülke tarafından nihai malın üretiminde kullanılmak üzere ithal edilmektedir. Böylece uluslararası dış kaynaklanma (Uluslararası Outsourcing) bu süreçte yeni bir ticaret biçimi olarak önem kazanmış ve hem ekonomik araştırmalarda hem de politik tartışmalarda önemli derecede ilgi görmüştür. Teorik ve ampirik katkılar azalan ticaret engellerini, azalan hizmet köprüsü maliyetlerini, ülkeler arasında emek maliyetlerindeki farklılıkları ve döviz kurunu uluslararası dış kaynaklanmanın temel belirleyicileri olarak vurgulamaktadır. Bu çalışmanın amacı 1995-2010 döneminde 31 ülkenin imalat sanayinde uluslararası dış kaynaklanma ticaretinin temel belirleyicilerini analiz etmektir. Panel veri analizinden elde edilen sonuçlar uluslararası dış kaynaklanmanın temel olarak ticaret maliyetleri ve döviz kuru değişkenleri tarafından açıklandığını ortaya koymuştur. Buna göre hem ticaret maliyetlerindeki azalışlar hem de ulusal paralardaki değerlendirme uluslararası dış kaynaklanma üzerinde pozitif etkilere sahiptir.

DETERMINANTS OF INTERNATIONAL OUTSOURCING TRADE

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1050331

Article history:

Received 29.12.2021

Accepted 22.12.2022

Keywords:

International Outsourcing,

International Trade,

Panel Data.

ABSTRACT

During the last decades, the improvements in technology have allowed firms to fragment their production process across countries to reduce their production costs and also gain some competitive advantage in international markets. Therefore, in today's world, production of a final good is fragmented across different parts and each part of the production process can be outsourced by firms to plants located in different countries. These outsourced parts are imported by home country firms to produce final goods. Thus, international outsourcing has gained importance as a new form of trade in this process, and has received considerable attention both in economic research and political debates. Theoretical and empirical contributions highlight the importance of declining trade barriers, decreasing costs for service links, differences in labor costs among countries, and exchange rates as the main determinants of international outsourcing. The aim of this study is to analyze the main determinants of international outsourcing in manufacturing industries of 31 countries during the period 1995-2010. The results obtained from a panel data analysis has revealed that international outsourcing is mainly explained by the trade costs and exchange rate variables. Accordingly, both decrease in trade costs and appreciation in national currencies have positive effects on international outsourcing.

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Fikret Dülger danışmanlığında yürütülen ve Ocak 2015 tarihinde savunularak kabul edilen "Dış Ticaret Teorileri Bağlamında Outsourcing ve Türkiye Uygulamaları" başlıklı Doktora Tezinden hazırlanmıştır.

²Dr., sgencer@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1965-7235.

Alıntılanak için/Cite as: Gencer, S. (2023), Uluslararası dış kaynaklanma ticaretinin belirleyicileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 48-65.

GİRİŞ

Herhangi bir sektörde üretilen bir nihai malın üretim süreci çok sayıda ara girdinin üretimini ve kullanımını gerektirir. Bu ara girdiler ise sektörün kendi bünyesinde üretilen girdiler olabileceği gibi diğer sektörlerce üretilen girdiler de olabilir. Bu bağlamda herhangi bir sektörde üretilen bir nihai mal, hem kendi bünyesinde hem de diğer sektörlerce üretilen girdilerin kullanımını gerektirmektedir. Sektörün bu ara girdileri yurtiçinden ve yurtdışından sağlaması mümkündür. Yurtdışından ithalat aracılığıyla sağlanan girdiler, normal şartlar altında yurtiçinden tedariki mümkün olmayan girdiler olarak sektör üretiminin ithalata bağımlılığını ifade eder ve bunun uluslararası dış kaynaklanma (uluslararası outsourcing) kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir. Uluslararası dış kaynaklanma ancak daha önce firma (sektör) bünyesinde bütünleşik süreçte üretilen girdilerin üretim sürecinin parçalanmasıyla ithalata konu olması durumunda söz konusu olacaktır. Bu bağlamda uluslararası dış kaynaklanma firmanın ihtiyaç duyduğu ara girdilerin ithal maliyetlerinin yurtiçi maliyetlerden düşük olması durumunda, bu girdilerin ithalata temin edilmesiyle ortaya çıkan ticaret biçimini betimlemektedir. Bu da uluslararası dış kaynaklanmanın yurtiçinde üretilen girdilerin ithal girdilerle ikame edilmesi süreci olduğunu ve temel olarak üretim maliyetlerini azaltma güdüsünün bir sonucu olduğunu ifade etmektedir.

Genel olarak uluslararası dış kaynaklanma firmalar açısından faktör donatımlarına ve dolayısıyla da faktör fiyatlarına bağlı olarak iki farklı yapıda ortaya çıkar. Bunlardan birincisi, emek yoğun ara üretim aşamalarının emeğin bol ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırılması iken, ikincisi ise daha sofistike nitelikteki ara girdilerin üretiminin ileri teknoloji ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak üzere gelişmiş ülkelere yönlendirilmesi biçimindedir. İkinci durumdaki uluslararası dış kaynaklanma faaliyeti yurtiçindeki ana firmanın sermaye yoğun mal ve hizmet üretim maliyetini düşürmektedir. Ancak hangi yapıda ortaya çıktığına bakılmaksızın firmaların uluslararası dış kaynaklanma faaliyetine yönelik tercihleri, bu faaliyetin maliyetlerinde azalışlara yol açmasına bağlıdır. Çünkü uluslararası dış kaynaklanma maliyetlerde azalış sağlıyorsa firmanın karlılığını da artırıyor demektir (Cheung, Rossiter ve Zheng, 2008, s. 21).

Firmaların maliyetlerini azaltarak verimliliklerini arttıran ve onların uluslararası piyasalarda daha rekabetçi olabilmelerine imkân tanıyan uluslararası dış kaynaklanmanın hangi gelişmelerden etkilenerek yaygınlaştığı önemli bir konudur. Uluslararası dış kaynaklanmanın ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında etkili olan faktörler konusunda Yeats (1998)'de dört temel faktöre işaret edilmiştir. Bunlar uluslararası faktör (işgücü) fiyatlarındaki farklılıklar, tarife ve tarife dışı ticaret engellerindeki azalışlar, uluslararası taşıma maliyetlerindeki azalışlar ve hükümetlerce uygulanan politikadaki değişikliklerdir. Aslında bu faktörler genel olarak Jones ve Kierzkowski (1990, 2000)'de hizmet köprüleri olarak ifade edilen parçalanmanın firmaya yüklediği maliyetlerle yakından ilişkilidir. Özellikle uluslararası parçalanma durumunda hizmet köprüleri olarak ifade edilen maliyetler içerisinde tarife engellerindeki azalışlar ve taşıma maliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. İktisatçılar arasında da tarife engellerindeki azalışlar ile teknolojik gelişmeler sayesinde hizmet köprüsü maliyetlerinde sağlanan azalışların uluslararası dış kaynaklanmanın önemli belirleyicileri olarak kabul edildiği ifade edilmektedir (Egger ve Egger, 2005, s. 149-150).

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 31 ülkeli bir örneklem üzerinden 1995-2010 dönemi verileriyle imalat sanayi dış kaynaklanma ticaretinin temel belirleyicilerini analiz etmektir. Literatürde uluslararası dış kaynaklanmanın işgücü piyasası ve verimlilik bağlamındaki sonuçlarına odaklanılarak dış kaynaklanmanın belirleyicilerinin teorik ön kabullerle geçiştirildiği, bu alanda yapılmış az sayıda çalışmanın da genellikle sektörel düzeyde oldukları ve/veya tek ülkeye odaklandıkları söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında bu çalışmanın kullandığı veri setinin yanısıra, geniş bir ülke örnekleme dayanması bakımından da özgünlük taşıdığı ifade edilebilir.

Uluslararası Dış Kaynaklanma Ticaretinin Belirleyicileri

Bir firmanın uluslararası dış kaynaklanma kararının gerisinde maliyetlerini azaltma güdüsü bulunmaktadır. Firmalar uluslararası dış kaynaklanmayla verimliliklerini arttırabilirler ve uluslararası faktör fiyatları farklılıklarından yararlanarak maliyetlerinde azalış sağlayabilirler. Ancak üretimin uluslararası parçalanmasıyla olanaklı hale gelen uluslararası dış kaynaklanma firmaya aynı zamanda ilave maliyetler de yükler. Bu nedenle uluslararası dış kaynaklanma eğer firma açısından maliyetli değilse ortaya çıkacaktır (Helg ve Tajoli, 2005, s. 3). Uluslararası dış kaynaklanmayla firmanın maliyetlerinde azalış sağlaması, uluslararası faktör donatımındaki farklılıklar sayesinde olanaklı hale gelmektedir. Görelî faktör donatımındaki farklılıkların dış kaynaklanmanın belirleyicisi olduğu düşüncesi H-O teorisine dayanmaktadır. Ülkeler arası faktör donatımı farklılıkları faktör

fiyatlarının ülkeler arasında farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu ise ülkeleri dış kaynaklanmaya yönelten temel faktörlerden bir tanesidir. Ülkeler görece kıt donatıldıkları faktörü yoğun kullanan ara girdilerin üretimini ülke dışına kaydırarak maliyetlerini azaltmaya yönelirler (Egger ve Egger, 2005, s. 150).

Uluslararası dış kaynaklanmanın firmaya yüklediği maliyetler ise genel olarak ticaret maliyetleri kapsamında değerlendirilebilir. Ticaret maliyetlerinin Jones ve Kierzkowski (1990, 2000)'de hizmet köprüleri olarak ifade edilen maliyet unsurlarına karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Taşıma ve iletişim maliyetleri ile dış ticaretteki tarife engelleri ticaret maliyetlerinin önemli unsurlarıdır. Bu nedenle iktisatçılar arasında tarife engellerindeki düşüşler ile bütünleşik üretim sürecinin parçalanmasıyla yüklenilmesi gereken hizmet köprüsü maliyetlerindeki azalışların uluslararası dış kaynaklanmanın son dönem dinamiklerinin önemli belirleyicileri oldukları konusunda geniş bir uzlaşma bulunmaktadır (Egger ve Egger, 2005, s. 149-150). Çünkü dış kaynaklanmanın görece daha yaygın olduğu imalat sanayinde ülkelerin bir bütün olarak ticaret maliyetlerinde son yıllarda önemli azalışlar gözlenmiştir. Bu durum aşağıdaki tablo 1'den net olarak gözlenebilmektedir.

Ticaret maliyetlerinin önemli bir unsuru olan tarifelerin görece daha yüksek olması durumunda firmanın uluslararası dış kaynaklanma kararının kendisine olan maliyeti görece daha yüksek, tarifelerin görece daha düşük olması durumunda ise firmanın uluslararası dış kaynaklanma kararının kendisine olan maliyeti görece daha düşük olacaktır. Bu nedenle tarife engellerindeki azalışlarla uluslararası dış kaynaklanmanın artması beklenmektedir. Yi (2003), dikey uzmanlaşmaya yönelmiş bir dünyada tarife engellerindeki azalışların nihai mal ticaretine göre daha fazla ülke sınırını aşan parça ve unsur ya da ara girdi ticaret hacminde daha yüksek artışlara yol açacağını ifade etmiştir. Her aşamasının üretimini farklı bir ülkenin üstlendiği, N tane ardışık aşamada üretilen ara girdiyi kullanan bir nihai malın üretim maliyeti yüzde 1'lik bir tarife azalışı durumunda yüzde 1'den daha fazla düşecektir. Oysa normal şartlarda bütünleşik üretim sürecinde tek bir ülkede üretilmesi durumunda yüzde 1'lik bir tarife azalışı maliyetleri de yüzde 1 düzeyinde aşağıya çekebilecektir (Zeddis, 2011, s. 514; Yi, 2003).

Öte yandan uluslararası dış kaynaklanmaya yönelen bir firma ara girdiyi ithal etmek üzere uygun tedarikçi bulma, bu tedarikçiyle görüşme, anlaşma imzalama, malın taşınması sürecinde ilave bazı başka maliyetlere de katlanmak zorundadır. Teknolojideki ve özellikle de bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler sayesinde bu maliyetlerde önemli azalışlar sağlanmıştır. Öyle ki, yüz yüze görüşmeler yapma zorunluluğu ortadan kalkmış, internet aracılığıyla yazışmalar ve anlaşmalar yapılabilir hale gelmiştir. Hizmet köprüsü maliyetleri kapsamındaki üretim blokları arasında malların taşınması ve bloklar arasındaki koordinasyonun sağlanmasına yönelik maliyetler bu anlamda teknolojik gelişmeler sayesinde azalmıştır. Bu bağlamda teknolojik gelişme sayesinde azalış gösteren iletişim maliyetleri, hizmet köprüsü maliyetlerinde önemli azalışlara yol açtığından uluslararası dış kaynaklanmanın bir başka belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Bu maliyetlerdeki azalışlar uluslararası dış kaynaklanmayı özendirilecektir (Baldwin ve Gu, 2008, s. 24-25). Tarife engellerindeki azalışlar ve hizmet köprüsü maliyetlerindeki düşüşler dışında dış kaynaklanmanın başka belirleyicileri de bulunmaktadır. Egger ve Egger (2005), teorik çalışmalardan hareketle dış kaynaklanmanın belirleyicilerini dört grupta özetlemiştir. Bunlar (Egger ve Egger, 2005, s. 149-152):

- i. Görelî faktör donatımındaki farklılıklar (H-O Teorisi)
- ii. Toplam piyasa büyüklüğü ve piyasa büyüklüğündeki farklılıklar (Yeni Ticaret Teorisi)
- iii. Diğer maliyet belirleyicileri (Görelî fiyatlar, reel döviz kuru ve vergiler)
- iv. Altyapı değişkenleri (İnternet, iletişim vb.)

olarak sıralanabilir. Bunlardan birincisi yukarıda da ifade edildiği gibi H-O teorisine dayalı faktör fiyat farklılıklarıdır. İkincisi ise piyasa büyüklüğüdür. Miroudot

Tablo 1. Bazı Ülkelerin İmalat Sanayi Ticaret Maliyetleri (1990=100)

Ticareti Yapan Ülke	Ticaretin Yapıldığı Ülke	1995	2000	2005	2008
Fransa		126	116	98	94
Almanya		102	94	72	71
İtalya	Çin	121	121	104	100
Hollanda		106	91	58	49
İngiltere		125	111	93	94

ABD		91	87	69	69
Fransa		136	135	122	113
Almanya		112	120	107	98
İtalya		132	133	124	115
Hollanda	Hindistan	124	115	84	61
İngiltere		109	112	103	101
ABD		116	113	105	94
Fransa		135	142	144	142
Almanya		127	103	100	95
İtalya		155	144	156	145
Hollanda	Meksika	147	117	95	63
İngiltere		144	129	130	133
ABD		43	34	38	39
Fransa		112	97	87	83
Almanya		81	78	68	68
İtalya		100	96	83	81
Hollanda	Türkiye	101	86	57	50
İngiltere		107	96	83	88
ABD		130	121	123	119
Fransa		112	89	73	68
Almanya		63	52	44	40
İtalya		99	85	74	67
Hollanda	Polonya	81	63	43	30
İngiltere		109	95	79	76
ABD		155	152	142	128

Kaynak: Dünya Bankası

ve diğerleri (2009)'a göre piyasa büyüklüğü iki ülke arasındaki ticaret akımlarının iki temel belirleyicisinden biridir. Bu değişkenin dış kaynaklanmanın belirleyicisi olabileceği düşüncesi eksik rekabet koşullarındaki modern teoriye dayanmaktadır. Buna göre, bir ülke küçük bir ülkeye göre daha büyük bir ülkeyle ticaret yapmayı seçecektir. Çünkü büyük ülke daha çok çeşite sahiptir ve tüketiciler de çeşitleri severler (Miroudot ve diğerleri, 2009, s. 24-25). Aslında piyasa büyüklüğünün dış kaynaklanmanın belirleyicisi olarak kullanımı uluslararası parçalanma teorisiyle de tutarlıdır. Parçalanma teorisine göre, üretimin ölçüğü işbölümünün boyutunu belirleyeceğinden optimal parçalanma derecesi piyasa büyüklüğüne bağlı olacaktır (Athukorala ve Yamashita, 2006, s. 249). Jones ve diğerleri (2005)'te piyasa büyüklüğünün, parçalanmanın ve dolayısıyla dış kaynaklanmanın önemli belirleyicisi olduğu, piyasa büyüklüğünün bir göstergesi olarak ekonomik büyümenin dış kaynaklanmayı arttıracığı ifade edilmiştir.

Dış kaynaklanmanın diğer maliyet belirleyicileri ise reel döviz kuru ve vergiler olarak ifade edilebilir. Kâr ve gelirlere alınan vergiler özellikle ara girdi üretim yerinin seçiminde firma kararları açısından belirleyicidir. Vergi oranlarının yüksek olmasının özellikle firma-içi parçalanma kararı üzerinde olumsuz etkiler yaratacağı söylenebilir. Ancak bunlar esasen kurumsal yapılarla ilişkilidir (Egger ve Egger, 2005, s. 151). Reel döviz kuru ise ticarete konu olan mal üretiminin genel rekabet gücü ölçümü olarak değerlendirilebilir. Örneğin, reel kur yükseldiğinde içerdeki malların üretim maliyetleri ithal malları karşısında artar. İthal mallarının görece daha ucuzlaması ise uluslararası dış kaynaklanmayı özendirir (Yamashita, 2010, s. 54). Sonuçta ulusal paradaki bir değerlendirme yabancı girdi satın alımında bir artış ve yerli girdi satın alımında bir azalış ile birlikte gözlenir

(Swenson, 2000, s. 177). Bu ise ulusal paradaki bir değerlenmenin yurtiçi dış kaynaklanmadan uluslararası dış kaynaklanmaya doğru bir yönelmeyi beraberinde getireceği biçiminde yorumlanabilir.

LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde uluslararası dış kaynaklanmanın belirleyicilerinin analizine odaklanan az sayıda çalışma bulunmakla birlikte bu çalışmaların da kullandıkları modeller, tahmin yöntemleri ve sonuçları bağlanmasında homojenlik sergilemedikleri söylenebilir. Ancak genel bir değerlendirme yapıldığında bu çalışmalarda dış kaynaklanmanın teknolojik gelişmelerin yol açtığı taşıma maliyetlerindeki azalışlardan ve ülke büyüklüğündeki artışlardan pozitif, faktör fiyatlarındaki artışlardan ise negatif yönde etkilendiği yönünde sonuçlara ulaşıklarını ifade etmek mümkündür.

Baldone ve diğerleri (2001), uluslararası parçalanmanın varlığında Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (CEEC) (Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya) arasındaki uluslararası dış kaynaklanmanın belirleyicilerini 1989-1996 dönemi verileriyle ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada Avrupa'daki tekstil ve giyim endüstrisindeki son dönem değişimlere odaklanılmış ve bu kapsamda AB üreticilerinin CEEC ülkelerine yönelik dış kaynaklanma faaliyetlerinin belirleyicileri analiz edilmiştir. Hariçte işleme rejimi kapsamındaki dış kaynaklanma içerisinde CEEC ülkelerinin paylarına bakılarak ülkelere özgü değişkenler belirlenmiştir. AB'nin dört CEEC ülkesinden dış kaynaklanma ticareti CEEC'deki ücretler, ülkeler arasındaki mesafe ve ülkeye özgü değişkenlerin (gelişmiş bir sanayiye sahip olup olmadığı gibi) fonksiyonu olarak modellenmiş ve panel regresyon tahmini yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, işgücü maliyetleri ile coğrafi ve kültürel yakınlık parametrelerinin ülkeye özgü önemli belirleyiciler olduklarını göstermiştir.

Egger ve Egger (2003), Avusturya'nın doğu bloku ülkelerine dış kaynaklanma faaliyetlerinin belirleyicilerini 1990-1998 döneminde incelemiştir. Çalışmada Avusturya'da dış kaynaklanma doğu ülkelerindeki birim işgücü maliyeti, tarife engelleri ve tarife dışı ticaret engelleri değişkenlerinin fonksiyonu olarak modellenmiştir. Sabit etkileri içeren panel regresyon tahmin sonuçları kapsamında, doğu ülkelerine yönelik dış kaynaklanmanın düşük maliyet arayışında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu modelde yer alan birim işgücü maliyeti değişkenine ait katsayının negatif bulunmasına dayandırılmıştır. Ayrıca tarife engellerindeki azalışlarında dış kaynaklanmayı arttırdığı tespit edilmiştir.

Egger and Egger (2005), 12 AB ülkesi için (AB15'ten Avusturya, Finlandiya ve İsveç dışlanmıştır) iki yanlı dış kaynaklanmanın belirleyicilerini araştırmıştır. Dış kaynaklanma, 12 AB ülkesinin 1988-1999 dönemi için yıllık iki yanlı dâhilde ve hariçte işleme ihracat ve ithalat verileri kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada dış kaynaklanma ülke büyüklüğü, göreceli faktör donatımı, reel efektif döviz kuru ve ülkelerin alt yapılarını yansıtacak değişkenlerin fonksiyonu olarak modellenmiştir. Analizler sonucunda reel döviz kuru ile karşı ülkenin uyguladığı vergi düzeylerinin AB 12'nin dâhilde ve hariçte işleme ticaretinin temel belirleyicisi oldukları tespit edilmiştir. Hariçte işleme ticareti için yol ve telefon ağları ya da karşı ülkedeki elektrik arzı önemli altyapı belirleyicileri olarak öne çıkmıştır. Piyasa büyüklüğünün önemli bir etkisi ise tespit edilememiştir. Öte yandan AB ülkelerinin dâhilde işleme rejimi ticaretinde ise maliyet faktörlerinin daha önemli olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda bu bulgular, AB'nin yüksek kalite ve sermaye yoğun üretim aşamalarında uzmanlaştığı ve ekonomik büyüklük ya da karşılaştırmalı üstünlükteki küçük değişimlerin görece daha az önemli belirleyiciler olduklarının göstergesi olarak yorumlanmıştır.

Jones ve diğerleri (2005), parçalanma-dış kaynaklanma çerçevesinin geçerliliğini ampirik verilere karşı test etmişlerdir. Çalışmada dış kaynaklanma, ülke büyüklüğü ve hizmet köprüsü maliyetlerini temsilen ortalama iş bağlantısı masrafları (average business connection charges) olarak iki temel değişkenin fonksiyonu olarak modellenmiştir. Tüm dünya, NAFTA, AB15 ve Doğu Asya için bölge içi ve bölge dışı ticaret ayrımı yapılarak yapılan tahminler sonucunda, ülke büyüklüğü ile ticaret akımları arasında pozitif, hizmet köprüsü değişkeni ile ticaret akımları arasında ise negatif ilişkinin varlığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuçların uluslararası dış kaynaklanmanın küreselleşmenin bir sembolü haline geldiği düşüncesini desteklediği ifade edilmiştir.

Athukorala ve Yamashita (2006), Doğu Asya'da parçalanma ticaretine yol açan faktörleri ağırlık çekim denklemleri ile araştırmışlardır. Uluslararası dış kaynaklanma ülke büyüklüğü, mesafe ve göreceli ücret düzeylerinin bir fonksiyonu olarak modellenmiştir. 36 ülke için 1992-2001 dönemi yıllık verilerle gerçekleştirilen sabit etkiler tahmin sonucunda, ülke büyüklüğü ile göreceli ücret farklılıklarının dış kaynaklanmayı pozitif, mesafenin ise dış kaynaklanmayı negatif etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Kimura, Takahashi ve Hayakawa (2007), uluslararası parçalanmanın yol açtığı parçalanmış mallar ticaretinin karakteristiklerini incelemiştir. Uluslararası parçalanmayı etkileyen faktörler olarak hizmet köprüsü maliyetleri ile yerleşim yeri avantajlarına ilişkin değişkenler uluslararası dış kaynaklanmanın belirleyicileri olarak dikkate alınmıştır. Ağırlık çekim denklemlerinin kullanıldığı çalışmada teorik beklentiler doğrultusunda hizmet köprüsü maliyetlerindeki azalışların ve yerleşim yeri avantajlarındaki farklılıkların Doğu Asya'daki parçalanmış mallar ticaretinin büyüklüğünü belirleyen önemli faktörler olarak tespit edildiği belirtilmiştir.

Miroudot ve diğerleri (2009), OECD ülkelerinde 1995-2005 döneminde ara girdi ticaretinin belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Ticaret maliyetlerinin göstergesi olarak mesafe ile ülke büyüklüğünün göstergesi olarak milli gelir ara girdi ticaretinin temel belirleyicileri olarak kullanılmıştır. Çalışmada dış kaynaklanma üzerinde mesafenin etkisi negatif, ülke büyüklüğünün etkisi ise pozitif bulunmuştur.

Zeddies (2011), AB'de uluslararası parçalanmanın boyutunu ve temel belirleyicilerini analiz etmiştir. Uluslararası dış kaynaklanmanın teorik geri planı dikkate alınarak, ülke örneklemleri yüksek ücretlerin hüküm sürdüğü batı Avrupa ülkeleri (Avusturya, Belçika, Fransa, Almanya, İrlanda, Hollanda, İngiltere), güney Avrupa ülkeleri (İtalya, Portekiz, İspanya) ve doğu Avrupa ülkeleri (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya) olarak belirlenmiştir. Panel OLS ile sabit ve rassal etkiler tahmin yöntemleri kullanılarak 105 ülke çifti için gerçekleştirilen analizler sonucunda, özellikle sektöre özgü faktörler ile iletişim ve taşıma altyapısının uluslararası dış kaynaklanmanın önemli belirleyicileri oldukları tespit edilmiştir.

MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 31 ülke için imalat sanayinde uluslararası dış kaynaklanmanın temel belirleyicileri statik ve dinamik panel veri tahmin yöntemleri aracılığıyla analiz edilmiştir. İmalat sanayi için dış kaynaklanma ticaret maliyetleri, işgücü maliyetleri ve reel efektif döviz kuru değişkenlerinin bir fonksiyonu olarak modellenmiştir:

$$OS = f(Tcost, Lcost, Reer) \quad (1)$$

Burada bağımlı değişken *OS*, imalat sanayinin dış kaynaklanmasını göstermektedir. Belli bir üretim sürecinin firma tarafından kendi bünyesindeki bir tedarikçi değil de dışarıdaki bağımsız bir tedarikçi firma tarafından yürütülecek biçimde dışsallaştırılması süreci dış kaynaklanma olarak ifade edilir (Bottini, Ernst ve Luebker, 2007, s. 3). Literatürde uluslararası dış kaynaklanmanın boyutu ve zaman içerisindeki gelişimi uluslararası dış kaynaklanma endeksleri (Uluslararası Outsourcing Endeksleri) ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Uluslararası dış kaynaklanma endeksleri genel olarak iki aşamalı bir yaklaşımla hesaplanmaktadır. Birinci aşamada her bir sektörde üretilen nihai malın üretiminde kullanılan ithal girdilerin değeri elde edilir. İkinci aşamada ise birinci aşamada elde edilen bu değer girdi, çıktı ve katma değer gibi uygun bir başka değişkenle ağırlıklandırılarak endeksler hesaplanmış olur. Çalışmada dış kaynaklanma endeksleri Horgos (2008, 2009)'dan hareketle ağırlıklandırıldıkları büyüklük bağlamında sınıflandırılmıştır.

Uluslararası dış kaynaklanmanın ölçülmesinde kullanılan endekslerden biri, ithal ara girdilerin toplam ara girdi kullanımı içerisindeki payını gösteren *IITI* (*Imported Input in Total Input*) endeksidir. Bu amaçla kullanılan diğer endeksler ithal ara girdilerin toplam üretim içerisindeki payını gösteren *IIGO* (*Imported Input in Total Output*) ve ithal ara girdilerin toplam katma değer içerisindeki payını gösteren *IIVA* (*Imported Input in Value Added*) endeksleridir. Çalışmada dış kaynaklanma değişkeni için hesaplanan *IITI*, *IIGO* ve *IIVA* göstergeleri alternatif bağımlı değişkenler olarak kullanılmıştır. Alternatif bağımlı değişkenler dikkate alındığında tahmin edilecek üç alternatif modelin doğrusal logaritmik formdaki gösterimleri şöyledir:

$$\ln IITI_{it} = \alpha_i + \beta_1 \ln Tcost_{it} + \beta_2 \ln Lcost_{it} + \beta_3 \ln Reer_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

$$\ln IIGO_{it} = \alpha_i + \beta_1 \ln Tcost_{it} + \beta_2 \ln Lcost_{it} + \beta_3 \ln Reer_{it} + \mu_{it} \quad (3)$$

$$\ln IIVA_{it} = \alpha_i + \beta_1 \ln Tcost_{it} + \beta_2 \ln Lcost_{it} + \beta_3 \ln Reer_{it} + \mu_{it} \quad (4)$$

Burada "*i*" yatay kesit birimler olarak ülkeleri, "*t*" ise zamanı temsil etmektedir. Bağımlı değişken *IITI*, *IIGO* ve *IIVA* sırasıyla toplam girdi, toplam üretim ve katma değere oranlanmış yatay kesit birimi ülkelerin bir bütün olarak dünyadan imalat sanayi dış kaynaklanmasının göstergeleridir. Bağımsız değişkenlere ilişkin tanımlamalar ise şöyledir: *Tcost* yatay kesit birimi ülkelerin imalat sanayilerinin dünya ile olan ticaret maliyetlerini, *Lcost* yatay kesit birimi ülkelerin imalat sanayilerindeki işgücü maliyetlerini ve *Reer* yatay kesit birimi ülkelerin reel efektif döviz kurunu temsil etmektedir. Modelde yer alan *ln* ifadesi ise logaritmik dönüşümü ifade etmektedir. Yukarıdaki teorik açıklamalardan hareketle model parametrelerinin işaretlerine ilişkin beklentiler β_1 'in negatif,

β_2 ve β_3 'ün ise pozitif olacağı yönündedir. Buna göre ticaret maliyetlerindeki artışlar uluslararası dış kaynaklanmayı azaltırken, ticaret maliyetlerindeki azalışlar uluslararası dış kaynaklanmayı arttıracaktır. İşgücü maliyetleri atınca uluslararası dış kaynaklanma artarken, işgücü maliyetleri azalınca uluslararası dış kaynaklanma azalacaktır. Son olarak döviz kuru artınca uluslararası dış kaynaklanma artacak, azalınca azalacaktır.

Modellerde yer alan bağımlı değişkenler dünya girdi-çıktı veri tabanında (WIOD) yer alan 31 ülkenin ulusal girdi-çıktı tablolarından elde edilmiştir. Her ülke için sektörel bazda dış kaynaklanma göstergeleri, geniş tanıma uygun olarak hesaplandıktan sonra imalat sanayi alt sektörleri boyunca toplulaştırılarak kullanılmıştır. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerden ticaret maliyetlerine (*Tcost*) ilişkin veriler ise dünya bankasından alınmıştır. Dünya bankasında ülkelerin karşılıklı ticaret maliyetleri imalat sanayi, tarım ve toplam ticaret için verilmektedir. Buradan imalat sanayi için 31 ülkenin iki yanlı ticaret maliyetleri elde edilmiş, daha sonra her ülkenin imalat sanayi dış kaynaklanmasında ülke payları dikkate alınarak her ülkenin tüm dünya ile olan ticaret maliyeti bu paylarla ağırlıklandırılarak hesaplanmıştır. Sonuçta 31 ülke için imalat sanayinin dünya ile gerçekleşen dış kaynaklanmasına ilişkin ticaret maliyetleri 1995-2011 dönemi için elde edilmiştir.

Ticaret maliyetlerinin iki temel kaynağı bulunmaktadır. Bunlar dışsal ve içsel ticaret maliyetleri unsurlarıdır. Ticaret maliyetinin dışsal unsurları ihracatçı ve ithalatçıyı ayırıştırarak faktörleri içerir. Coğrafik mesafe, taşıma maliyetleri ve ticaret ortakları arasındaki dil, ortak tarih, sınır paylaşımı ve aynı ekonomik topluluğa üyelik gibi ortak nitelikler bu gruptaki maliyetlere örnek olarak verilebilir. Ticaret maliyetlerinin içsel kaynakları ise tedarik performansı (maliyet, gecikme, güvenilirlik), taşıma altyapısının gelişmişliği, tarife ve tarife dışı önlemleri içermektedir (Arvis, Shepherd, Duval ve Utoktham, 2013, s. 1-2). Bu bağlamda modelde ticaret maliyetleri literatürdeki diğer çalışmalarda kullanılan, mesafe, tarife engelleri ve çeşitli altyapı değişkenlerini temsilen Jones ve Kierzkowski (1990, 2000)'de sunulan hizmet köprüsü maliyetlerinin göstergesi olarak kullanılmıştır.

Modelin bir diğer bağımsız değişkeni *Lcost* imalat sanayi işgücü maliyetleridir. Bu değişkene ilişkin veriler OECD ve ILO-KILM veri tabanından alınmıştır. Reel efektif döviz kuru (*Reer*) ise IMF-IFS ve OECD veri tabanından alınan TÜFE bazlı serilerdir.

Ekonometrik Yöntem

Çalışmada statik ve dinamik panel veri tahmin yöntemlerinden yararlanılmıştır. Panel veri tahmininin araştırmacı açısından çeşitli faydaları bulunmaktadır. Panel veri tahmininde hem yatay kesit hem de zaman boyutundaki değişimler eşanlı olarak kapsamaktadır. Bu da araştırmacıya yalnızca zaman serisi ya da yalnızca yatay kesit verilerle çalışılması durumlarında algılanamayacak mevcut tüm verilerin kullanılması avantajını sunmaktadır. Ayrıca panel veri tahmini testlerin gücünü arttırmak suretiyle iyileştirilmiş katsayı tahminlerini de sağlamaktadır (Coşar, 2002, s. 26-27).

Günümüz ekonometrik araştırmalarında yaygın bir şekilde kullanılan panel veriler farklı isimler alabilmektedir. Zaman serisi ve yatay kesit verilerin birleşiminden oluştuğu için bu verilere karma veriler ya da havuzlanmış veriler de (pooled data) denilmektedir. Ayrıca bir değişken veya denekler grubunun zaman boyunca gözlenmesi dolayısıyla uzun kesit veriler (longitudinal data) ifadesi de panel veriler için kullanılmaktadır. Özünde, aralarında ince farklılıklar bulunmasına karşın bu kavramların bütünü aslında yatay kesit birimlerinin zaman içindeki hareketlerini ifade etmektedir. Bu nedenle panel veri terimi diğer bütün terimleri kapsayacak şekilde genel anlamda kullanılmaktadır (Tarı, 2010, s. 475).

Panel veri tahmin yöntemleri arasında en yaygın kullanılan yöntemler havuzlanmış OLS, sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemleridir. Bunlardan havuzlanmış OLS yöntemi ortak sabit yöntemi olarak da bilinmektedir.

$$Y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \mu_{it} \quad (5)$$

Bu yöntem yatay kesit birimleri arasında heterojenliğin bulunmadığını, dolayısıyla da yatay kesit birimlerinin homojenliğini varsaymaktadır. Bu bağlamda denklem 1'de görüldüğü gibi model tüm yatay kesit birimler için ortak bir sabit terim tahmin etmektedir. Modelde tüm yatay kesit birimlerin homojenliği sabitin ortak olmasıyla (sabit terimde "i" alt indisinin bulunmadığına dikkat edelim) ifade edilmektedir. Ancak veri setinin a priori homojen olduğu varsayımı oldukça kısıtlayıcı olduğundan sabit ya da rassal etkiler tahmin yönteminin kullanımı daha yaygındır (Asteriou ve Hall, 2007, s. 345).

Sabit ya da rassal etkiler modellerinde yatay kesit ya da zaman boyutunda gözlemlenemeyen etkiler dikkate alınabilmektedir. Bu etkiler tek ya da çift yönlü olabilirler. Tek yönlü hata bileşen modelinde bireysel etkiler ya da zaman etkilerinden yalnızca birisi dikkate alınmaktadır. Çift yönlü hata bileşen modelinde ise her iki etki yer

almaktadır (Coşar, 2002, s. 27). Bu modellerde gözlemlenmeyen bireysel etkilerin sabit terimde içerildiği kabul edilmektedir. Bu bağlamda bu modellerde sabit terim yatay kesite özgü kabul edilmekte ve her bir yatay kesit birimi için sabit terimin farklılaşmasına izin verilmektedir. Kesit birimlere özgü heterojenlik dikkate alındığında modelin gösterimi denklem 2'deki gibi olur (Asteriou ve Hall, 2007, s. 346).

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta X_{it} + \mu_{it} \quad (6)$$

Kesit birimlere özgü heterojenliği dikkate alan modellerden sabit etkiler modelinin, N sayıdaki belirli bir firma örneklemini üzerine yoğunlaşılacak istendiğinde uygun bir tahmin yöntemi olabileceği ifade edilmektedir. Çünkü böyle bir durumda çıkarımlar bu firmaların davranışları ile sınırlandırılmış olur. Alternatif olarak kesit birimlerin N tane OECD ülkesinden ya da N tane Amerikan eyaletinden oluşması da mümkündür. Bu durumda da çıkarımlar gözlemlenmiş olan belirli N sayıdaki firma, ülke ya da eyalete bağlı olarak ortaya çıkacaktır (Baltagi, 2005, s. 12).

Sabit etkiler yöntemi her yatay kesit birimi için farklı sabit terime izin verecek şekilde tüm kesit birimleri için bir kukla değişkeni içermektedir. Bu nedenle bu yöntem en küçük kareler kukla değişkenler tahmincisi olarak da bilinmektedir. Bu durum aşağıdaki model aracılığıyla daha iyi anlaşılabilir (Asteriou ve Hall, 2007, s. 346):

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \mu_{it} \quad (7)$$

Bu modelin aşağıdaki gibi matris formunda yazılabilmesi mümkündür:

$$Y = D\alpha + X\beta' + u$$

Burada

$$Y = \begin{pmatrix} Y_1 \\ Y_2 \\ \vdots \\ Y_N \end{pmatrix}_{NT \times 1}, \quad D = \begin{pmatrix} i_T & 0 & \dots & 0 \\ 0 & i_T & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & i_T \end{pmatrix}_{NT \times N}, \quad X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1k} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2k} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{N1} & x_{N2} & \dots & x_{nk} \end{pmatrix}_{NT \times k}$$

ve

$$\alpha = \begin{pmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \\ \vdots \\ \alpha_N \end{pmatrix}_{N \times 1}, \quad \beta' = \begin{pmatrix} \beta_1 \\ \beta_2 \\ \vdots \\ \beta_k \end{pmatrix}_{k \times 1}$$

Burada kukla değişken (D) her farklı yatay kesit birim için farklı sabit terim tahminlerini alabilmemizi sağlamaktadır. Ancak bu şekildeki sabit etkiler yönteminin geçerliliği sabit etkilerin modelde yer alıp almaması gereğinin test edilmesini gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle standart F-testi aracılığıyla sabit etkiler, basit ortak sabit OLS yöntemine karşı test edilmektedir. Bu test için boş hipotez "tüm sabitler aynıdır (homojenlik) şeklindedir dolayısıyla ortak sabit yöntemi uygulanabilirliğe sahiptir" biçimindedir (Asteriou ve Hall, 2007, s. 346).

$$H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_N \quad (8)$$

Boş hipotezin istatistiksel açıdan reddedilmesi, sabit etkilerin modelde yer alması gerektiği ve dolayısıyla sabit etkiler yönteminin uygunluğu biçiminde yorumlanacaktır.

Kesit birimlere özgü heterojenliği dikkate alan modellerden bir diğeri rassal etkiler yöntemidir. Sabit etkiler modelinde gözlemlenmeyen bireysel değişkenlerin etkileri (α_i) zaman boyutunda sabit kabul edilmektedir. Rassal etkiler modelinde ise bireysel etkiler rassal değişkenler olarak ele alınmaktadır (Hsiao, 2003, s. 34). Aslında rassal etkiler ile sabit etkiler arasındaki ayırım literatürde geniş bir biçimde tartışılmıştır. Geniş bir örneklem içerisinde N tane birey rassal olarak çekildiğinde rassal etkiler yöntemi sabit etkilere göre daha uygundur. Ancak bu örneklem içerisinde belirli N birey ile ilgileniliyorsa sabit etkiler modeli daha uygun olacaktır (Coşar, 2002, s. 28). Böylece sabit etkiler yönteminden farkı, rassal etkiler yönteminin her yatay kesit birim için sabit terimleri sabit değil de rassal parametreler olarak dikkate alması olarak ifade edilebilir ki burada her yatay kesit birim için sabit terimin değişkenliği

$$\alpha_i = \alpha + v_i$$

gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Burada v_i sıfır ortalamalı standart bir rassal değişkendir. Rassal etkiler modeli aşağıdaki biçimde gösterilebilir (Asteriou ve Hall, 2007, s. 347-348):

$$Y_{it} = (\alpha + v_i) + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \mu_{it} \quad (9)$$

$$Y_{it} = \alpha + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + (v_i + \mu_{it}) \quad (10)$$

Modern ekonometride rassal etki gözlemlenen açıklayıcı değişkenlerle gözlemlenmeyen etki arasındaki korelasyonun sıfır olmasının eşanlamlısıdır. Bu bağlamda rassal etkiler modelinde bireysel rassal etkinin (α_i) açıklayıcı değişkenlerle (X_{it}) korelasyonsuz olduğu varsayılmaktadır. Bu da $Cov(X_{it}, \alpha_{it}) = 0, t = 1, 2, \dots, T$ olduğu anlamına gelmektedir (Wooldridge, 2002, s. 252).

İstatistiksel açıdan rassal etkiler ile sabit etkiler arasındaki seçim Hausman (1978) testi aracılığıyla yapılabilir. Hausman testinde boş ve alternatif hipotezler

H_0 : Rassal etkiler tutarlı ve etkindir.

H_1 : Rassal etkiler tutarsızdır.

biçimindedir. Testin odağında gözlemlenmeyen bireysel rassal etkiler ile tahminciler arasında önemli korelasyonun bulunup bulunmadığı yer almaktadır. Eğer korelasyon bulunmuyorsa rassal etkiler yönteminin seçimi uygun olacaktır. Hausman test istatistiği

$$H = [(\beta^{FE} - \beta^{RE}) / (s_{\beta^{FE}}^2 - s_{\beta^{RE}}^2)] \sim \chi^2(k) \quad (11)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Burada β^{FE} ve β^{RE} sırasıyla sabit etkiler ve rassal etkiler modeli katsayıları iken, $s_{\beta^{FE}}^2$ ve $s_{\beta^{RE}}^2$ ise sırasıyla sabit etkiler ve rassal etkiler model katsayılarının varyanslarıdır. Ki-kare dağılımına sahip olan test istatistiği kritik değerden küçük ise boş hipotez kabul, tersi durumda ise reddedilmektedir (Worral, 2010, s. 186).

Statik modellere dayalı analizlerden elde edilen tahmini parametreler değerlendirilirken bir noktaya dikkat edilmesi gerekir. Bu nokta da statik modellerin bağımlı değişkenin gecikmelerini içermediği için parametrelerin aşırı tahminine (overestimation) yol açabilmesidir. Bu sorunu çözmek için dinamik panel veri tahmin yöntemlerinden GMM tahmin yöntemi kullanılabilir (Garin-Munoz, 2006, s. 288).

Bir dinamik panel veri modeli, bağımlı değişkenin bir gecikmeli değerinin açıklayıcı değişkenler arasında yer almasıyla nitelendirilebilir. Bu bağlamda temel model

$$Y_{i,t} = a_i + \beta_i' X_{i,t} + \gamma Y_{i,t-1} + u_{i,t} \quad (12)$$

biçiminde gösterilebilir. Burada γ gecikmeli bağımlı değişkene ait katsayıyı, β ve $X_{i,t}$ ise $k \times 1$ boyutlu katsayı ve açıklayıcı değişken vektörleridir. Bu şekildeki temel dinamik modelde, tek heterojenlik yatay kesit birimleri arasında farklılaşmasına izin verilen bireysel sabitlerden (a_i) gelir (Asteriou ve Hall, 2007, s. 356).

Bağımlı değişkenin gecikmeli değerini açıklayıcı değişken olarak içeren modeller yapıları gereği dinamik bir karaktere sahiptirler. Dinamik modellerde temel OLS tahmincisi iki nedenden dolayı kullanılamaz. Birinci neden açıklayıcı değişkenlerin katı dışsallığı varsayımının dinamik modellerde sağlanamamasıdır. İkinci neden ise regresyon denkleminin sağ tarafının hata terimi ile korelasyonlu olmasıdır ki bu OLS tahminlerinin yanlı ve tutarsız olmasına yol açacaktır. Yansız tahmin parametreleri elde etmek için dinamik modellerden Arellano ve Bond (1991)'in geliştirdiği genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) dinamik panel veri tahmincisi kullanılabilir. Arellano-Bond tahmincisi bir ve iki aşamalı olmak üzere iki tahminciye sahiptir. Bir aşamalı GMM tahmincisi hatalar homokedastik ve zaman boyunca korelasyonsuz ise etkin bir tahmincidir. İki aşamalı tahminci ise heterokedastisite gibi daha genel koşullar altında etkindir (Aysan ve Hacıhasanoğlu, 2007, s. 21).

Arellano ve Bond (1991)'in GMM tahmincisinde bağımlı değişkenin iki ya da daha fazla gecikmeli değeri gecikmeli bağımlı değişken için geçerli enstrüman değişkenler olarak kabul edilir. Bu da parametrelerin tutarlı ve etkin tahminlerini elde etmeye olanak tanır (Garin-Munoz, 2006, s. 287). Arellano-Bond tahmincisi tüm açıklayıcı değişkenleri genellikle farklarını alarak dönüştürmekle işe başlar ve GMM'i kullanır. Bu nedenle bu yöntem Fark GMM olarak da adlandırılır. Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tahmincisi ise Arellano-Bond tahmincisini ilave bir varsayımla genişletir. Bu varsayım enstrüman değişkenlerinin birinci farklarının sabit etkilerle korelasyonlu olmadığı varsayımdır. Bu daha fazla enstrümanın kullanılmasına olanak tanımakla birlikte etkinliği artırır. Bu yöntem iki denklemlilik bir sisteme (orijinal denklem ve dönüştürülmüş denklem) dayanır ve bu yüzden Sistem GMM olarak adlandırılır (Roodman, 2006, s. 1).

Sistem GMM yöntemi, birinci farklarında ve düzeyde ifade edilen bir denklem sisteminde çalışır. Birinci farkın alınması gözlemlenmeyen heterojenlik ve göz ardı edilmiş değişken yanlılığı (omitted variable bias) ve ayrıca ölçüm hatasının zaman değişmezi bileşenini kontrol eder. Sistem GMM yöntemi ayrıca zamana göre

değişen bileşen olarak içsellik yanlılığını da açıklayıcı değişkenleri enstrüman ederek düzeltir. Farklı alınmış denklemler için enstrümanlar, açıklayıcı değişkenlerin düzey değerlerinin en az iki gecikmesinden elde edilirken, düzey denklemler için enstrümanlar değişkenin gecikmeli farkları olur. İki denklemin sistem GMM ile tahmin edilmesi olası yanlılık problemlerini azaltır (Nayan, Kadir, Ahmad ve Abdullah, 2013, s. 44-45).

GMM tahmincisinin tutarlılığı enstrümanların geçerliliğine bağlıdır. Bu amaçla iki farklı testten yararlanılabilir. Bunlardan birincisi, aşırı belirlenme kısıtlamalarının testine olanak tanıyan Hansen testidir. Hansen testi, tahminde kullanılan bütün enstrümanların geçerliliğini “*bütün enstrümanlar geçerlidir*” şeklindeki boş hipotez kapsamında test eder. İkinci test ise hata terimi için ikinci derecede otokorelasyon testidir. Bu testte “*hata terimlerinde otokorelasyon yoktur*” biçimindeki boş hipotez alternatifine karşı test edilmektedir (Sequeira ve Nures, 2008, s. 2433).

AMPIRİK BULGULAR

Çalışmada yukarıda sunulan üç model için iki aşamalı bir analiz süreci izlenmiştir. Birinci aşamada statik panel veri analizine dayalı tahmin sonuçları sunulmuştur. Bu aşamada, üç model öncelikle havuzlanmış OLS, sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemleriyle test edilmiştir. Söz konusu üç yöntem arasındaki tercihte öncelikle sabit etkiler modeli havuzlanmış OLS’ye karşı test edilmiş, daha sonra da rassal etkiler modeli ile sabit etkiler modeli arasındaki seçim Haussman testine göre gerçekleştirilmiştir. Böylece testler sonucunda uygun tahmin yöntemi belirlenmeye ve ilgili sonuçlar üzerinden yorumlanmaya çalışılmıştır. Analiz sürecinin ikinci aşamasında ise ilgili modellerin açıklayıcı değişkenleri arasına bağımlı değişkenin bir gecikmeli değeri eklenmiş ve Arellano ve Bond (1991)’in Fark GMM analizi ile Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998)’in Sistem GMM analizi gerçekleştirilmiştir. Böylece statik ve dinamik panel veri tahmininden elde edilen sonuçların karşılaştırılması planlanmıştır.

Statik modeller kapsamında bağımlı değişken olarak *lnIITI*’nin kullanıldığı model sonuçları aşağıdaki tablo 2’de sunulmuştur. Tablonun üst panelinde yer alan havuzlanmış OLS tahmini sonuçlarına göre döviz kuru değişkeni dışındaki tüm parametreler anlamlıdır. Ancak parametrelerin işaretleri ticaret maliyetleri değişkeni dışında teorik beklentilerle uyumlu değildir. Teorik olarak negatif işarete sahip olması gereken ticaret maliyetleri değişkenine ilişkin katsayı negatif ve 0.437 olarak tahmin edilmiştir. Ancak bu durum işgücü maliyeti ve reel efektif döviz kuru değişkenleri için geçerli değildir. Her iki değişken için teorik beklentiler pozitif olması gerektiği yönünde iken bu değişkenlere ait katsayıların sırasıyla -0.198 ve -0.046 olarak negatif değerler aldıkları gözlenmiştir.

Tablo 2. Statik Panel Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken *lnIITI*)

<i>Panel OLS</i>			
<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>t-istatistiği</i>	<i>p-değeri</i>
c	5.420***	4.909	0.000
lnTcost	-0.437***	-5.786	0.000
lnLcost	-0.198**	-2.537	0.011
lnReer	-0.046	-0.2137	0.830
Dengesiz Panel (1995-2010): n=31, T=16, N=445 R ² : 0.076, Adj R ² : 0.069, F-ist.: 12.100, P-değeri (F-ist.): 0.000			
<i>Sabit Etkiler</i>			
<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>t-istatistiği</i>	<i>p-değeri</i>
c	4.863***	8.895	0.000
lnTcost	-0.500***	-8.365	0.000
lnLcost	-0.040	-0.949	0.343

InReer	0.196**	2.401	0.016
Dengesiz Panel (1995-2010): n=31, T=16, N=445 R ² : 0.922, Adj R ² : 0.916; F-ist.: 148.558, P-değeri (F-ist.): 0.000 Yatay Kesit F-ist. (30,411): 149.942, P-değeri: 0.000 Yatay Kesit χ^2 (30): 1103.729, P-değeri: 0.000			
Rassal Etkiler			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
c	4.653***	8.862	0.000
lnTcost	-0.492***	-8.412	0.000
lnLcost	-0.044	-1.057	0.290
lnReer	0.200**	2.457	0.014
Dengesiz Panel (1995-2010): n=31, T=16, N=445 R ² : 0.187, Adj R ² : 0.069; F-ist.: 34.022, P-değeri (F-ist.): 0.000 Hausman Testi: Yatay Kesit χ^2 ist. (3): 2.471, P-değeri: 0.480			
***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini göstermektedir.			

Görüldüğü üzere havuzlanmış OLS tahmin sonuçları tatmin edici nitelikte değildir. Bunun nedeni bu yöntemin kesit birimlerini homojen varsayması olabilir. Ele aldığımız 31 ülkenin yapısal özellikleri dikkate alındığında bu ülkelerin tümüyle homojen kabul edilmesi gerçekçi değildir. Bu da modellerin sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemleri ile test edilmesi gereğine işaret etmektedir. Tablo 2'nin orta ve alt panellerinde sabit etkiler yöntemi ile rassal etkiler yöntemi tahmin sonuçları yer almaktadır. Sonuçlara göre ticaret maliyetleri ve döviz kuru değişkenleri her iki model için anlamlı ve teorik olarak beklenen işaretlere sahiptir. Sabit etkiler modelinde ticaret maliyetlerine ilişkin katsayı -0.500, işgücü maliyetinin katsayısı -0.040 ve döviz kuru değişkeninin katsayısı da 0.196 olarak bulunmuştur. Teorik beklentilerle uyumlu olarak ticaret maliyetlerindeki azalışların ve ulusal paralarındaki değerlenmelerin dış kaynaklanma üzerinde pozitif etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum rassal etkiler tahmin sonuçları için de geçerlidir. Bu yöntemle elde edilen sonuçlara göre, ticaret maliyetlerine ilişkin katsayı -0.492, işgücü maliyetinin katsayısı -0.044 ve döviz kuru değişkeninin katsayısı da 0.200 olarak bulunmuştur. Böylece *lnIITI*'nin bağımlı değişken olduğu modelde, sabit etkiler ve rassal etkiler tahmininden elde edilen sonuçlar önemli ölçüde benzerlik sergilemektedir. Her iki model açısından tahmin sonuçlarındaki tek olumsuzluk, işgücü maliyeti değişkeninin teorik olarak beklenen işarete sahip olmaması ve istatistikî açıdan anlamsız olmasıdır. Tablo 2'de sabit etkilerin istatistikî açıdan anlamlılığını gösteren yatay kesit F istatistiği ve Ki-kare istatistiğine ait olasılık değerleri çok düşüktür ve bu sabit etkilerin modelde yer alması gerektiğini ifade etmektedir. Rassal etkiler modelini sabit etkiler modeline karşı sınavan Hausman testi sonuçları ise sabit etkilere karşı rassal etkiler modelinin kullanımının daha uygun olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3'te bağımlı değişkenin *lnIIGO* olduğu model için havuzlanmış OLS, sabit etkiler ve rassal etkiler tahmin yöntemlerinden elde edilen sonuçlar sunulmuştur. Tablonun üst panelinde yer alan havuzlanmış OLS sonuçlarına göre, ticaret maliyetleri ve işgücü maliyeti değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı reel döviz kuru değişkeni ise istatistiksel açıdan anlamsızdır. Teorik beklentilerle uyumlu işarete sahip olan tek değişken ticaret maliyetleridir. Bu bağlamda havuzlanmış OLS tahmin sonuçları tatmin edici niteliğe sahip değildir. Tablonun orta panelinde yer alan sabit etkiler ile alt panelinde yer alan rassal etkiler tahmin sonuçları ise *lnIITI*'nin bağımlı değişken olduğu modelde olduğu gibi ticaret maliyetleri ile reel döviz kuru değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı, işgücü maliyeti değişkeninin ise yine anlamsız olduğunu ortaya koymuştur. Burada da her iki model sonuçları açısından işgücü maliyeti değişkeninin teorik olarak beklenen işarete sahip olmaması sonuçlardaki tek olumsuzluk olarak gözlenmiştir. Yatay kesit F- testi sonuçları sabit etkilerin modelde yer alması gerektiğine, Hausman testi sonuçları ise rassal etkiler yönteminin sabit etkiler tahmin yöntemine karşı daha uygun olduğuna işaret etmiştir.

Tablo 3. Statik Panel Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken lnIIGO)

Panel OLS			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
c	5.268***	4.634	0.000
lnTcost	-0.442***	-5.687	0.000
lnLcost	-0.178**	-2.216	0.027
lnReer	-0.094	-0.419	0.675
Dengesiz Panel (1995-2010): n=31, T=16, N=445 R ² : 0.072, Adj R ² : 0.065, F-ist.: 11.452, P-değeri (F-ist.): 0.000			
Sabit Etkiler			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
c	4.531***	7.850	0.000
lnTcost	-0.571***	-8.705	0.000
lnLcost	-0.017	-0.388	0.697
lnReer	0.210**	2.349	0.019
Dengesiz Panel (1995-2010): n=31, T=16, N=445 R ² : 0.911, Adj R ² : 0.904; F-ist.: 128.917, P-değeri (F-ist.): 0.000 Yatay Kesit F-ist. (30,411): 130.568, P-değeri: 0.000 Yatay Kesit χ^2 (30): 1047.655, P-değeri: 0.000			
Rassal Etkiler			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
c	4.473***	7.801	0.000
lnTcost	-0.558***	-8.724	0.000
lnLcost	-0.023	-0.512	0.608
lnReer	0.216**	2.421	0.015
Dengesiz Panel (1995-2010): n=31, T=16, N=445 R ² : 0.201, Adj R ² : 0.196; F-ist.: 37.116, P-değeri (F-ist.): 0.000 Hausman Testi: Yatay Kesit χ^2 ist. (3): 3.576, P-değeri: 0.310			

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini göstermektedir.

Son olarak tablo 4'te *lnIIVA*'nın bağımlı değişken olduğu model sonuçları sunulmuştur. Havuzlanmış OLS tahmin sonuçlarına göre bağımsız değişkenlerden yalnızca ticaret maliyetleri değişkenine ait katsayı -0.501'dir ve dış kaynaklanmayı açıklamakta istatistiksel olarak anlamlıdır. İşgücü maliyeti ve döviz kuru değişkenleri ise hem teorik beklentilerle uyumlu katsayılara sahip değil hem de istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu haliyle sonuçlar tatmin edici nitelikte değildir. Ancak sabit etkiler dikkate alındığında tahmin sonuçlarında önemli ölçüde iyileşmeler gözlenmektedir. Sabit etkiler yönteminden elde edilen sonuçlara göre, bütün açıklayıcı değişkenler teorik olarak beklenen işarete sahip iken yalnızca ticaret maliyetleri ve döviz kuru değişkenleri

Tablo 4. Statik Panel Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken lnIIVA)

Panel OLS			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
c	7.667***	5.752	0.000
lnTcost	-0.501***	-5.501	0.000
lnLcost	-0.122	-1.298	0.194
lnReer	-0.287	-1.089	0.276
Dengesiz Panel (1995-2010): n=31, T=16, N=446 R ² : 0.065, Adj R ² : 0.059, F-ist.: 10.377, P-değeri (F-ist.): 0.000			
Sabit Etkiler			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri

c	6.400***	8.436	0.000
lnTcost	-0.769***	-8.916	0.000
lnLcost	0.035	0.583	0.559
lnReer	0.265**	2.248	0.025
Dengesiz Panel (1995-2010): n=31, T=16, N=446 R ² : 0.888, Adj R ² : 0.879; F-ist.: 99.489, P-değeri (F-ist.): 0.000 Yatay Kesit F-ist. (30,412): 101.334, P-değeri: 0.000 Yatay Kesit χ^2 (30): 948.058, P-değeri: 0.000			
Rassal Etkiler			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
c	6.257***	8.373	0.000
lnTcost	-0.740***	-8.887	0.000
lnLcost	0.025	0.432	0.665
lnReer	0.274**	2.344	0.019
Dengesiz Panel (1995-2010): n=31, T=16, N=446 R ² : 0.214, Adj R ² : 0.209; F-ist.: 40.330, P-değeri (F-ist.): 0.000 Hausman Testi: Yatay Kesit χ^2 ist. (3): 7.066, P-değeri: 0.069			
***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini göstermektedir.			

istatistiksel açıdan anlamlıdır. İşgücü maliyeti değişkeni ise dış kaynaklanmanın anlamlı bir belirleyicisi değildir. *lnIITI* ve *lnIIGO*'nun bağımlı değişken olduğu modellerle kıyaslandığında dış kaynaklanmanın ticaret maliyetleri ve döviz kuru esnekliklerinde büyümeler tespit edilmiştir. Dış kaynaklanmanın bu değişkenlere olan duyarlılıkları sırasıyla -0.769 ve 0.265 olarak bulunmuştur. Yatay kesit F-testi ve yatay kesit Ki-kare testleri de sabit etkilerin modelde yer alması gerektiğine işaret etmiştir. Öte yandan tablo 4'ün alt panelinde yer alan rassal etkiler tahmini sonuçları da sabit etkiler yönteminden elde edilen sonuçlara oldukça yakındır. Ticaret maliyetleri ve döviz kuru değişkenleri dış kaynaklanmayı açıklamakta anlamlı iken dış kaynaklanmanın bu değişkenlere olan duyarlılıkları sırasıyla -0.740 ve 0.274 olarak bulunmuştur. İşgücü maliyeti değişkeni ise teorik olarak beklenen pozitif işarete sahip olmasına karşın yine dış kaynaklanmanın anlamlı bir belirleyicisi olarak bulunamamıştır. Rassal etkilerin sabit etkilere karşı sınıandığı Hausman testi sonuçları ise yüzde 10 önem düzeyinde bu model için sabit etkilerin tercih edilebileceğini göstermiştir.

Buraya kadar yapılan statik modellere dayalı analizlerden elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, *lnIITI* ve *lnIIGO*'nun bağımlı değişken olduğu modeller için alternatif tahmin yöntemleri bakımından rassal etkiler tahmin yönteminin diğer tahmin yöntemlerine tercih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. *lnIIVA*'nın bağımlı değişken olduğu model içinse, yatay kesit F-testi ve yatay kesit Ki-kare testi ile Hausman testi sonuçları bağlamında sabit etkiler yönteminin diğer tahmin yöntemlerine karşı uygun tahmin yöntemi olduğu tespit edilmiştir. Bu da analize konu ülkelerin özellikleri bağlamında özdeş olmadıklarını, bir başka ifadeyle ülkeye özgü bazı özelliklerin tahmin sürecinde dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak hem sabit etkiler hem de rassal etkiler tahmin sonuçlarının birbirlerine oldukça benzer sonuçlar sunduğu da çalışmada ulaşılan bir başka tespit olarak vurgulanmalıdır. Bu bağlamda her iki model için de dış kaynaklanma ve ticaret maliyetleri arasında negatif, dış kaynaklanma ve reel efektif döviz kuru arasında ise pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu da ticaret maliyetlerindeki azalışlar ile reel döviz kurundaki artışların dış kaynaklanmayı arttıran unsurlar olduğu anlamına gelmektedir. Ülkeler açısından işgücü maliyetlerinin dış kaynaklanma üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisinin olmadığı ise ulaşılan bir diğer bulgudur. Bu bağlamda analize konu ülke örneklemini için kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntemler ışığında, uluslararası dış kaynaklanmayı arttıran temel belirleyicilerinin ticaret maliyetlerindeki azalışlar ve ülke ulusal paralarındaki reel değerlendirmeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada statik panel veri analizlerine dayalı bu sonuçların yanı sıra dinamik panel veri analizine dayalı sonuçlar da elde edilmiştir. Dinamik panel veri tahmin yöntemini kullanmanın avantajı, hem kısa hemde uzun dönem parametrelere eşanlı olarak ulaşılabilmesine olanak tanınmasıdır. Bir başka avantaj ise dinamik panel veri modellerinde verilerin farklarının alınması gerçeğinden gelmektedir. Verilerin farkını almakla, durağan olmama problemi elimine edilmiş olur ve bu yöntem elde edilen katsayıların ve standart hatalarının daha güvenli olmasını sağlar (Garin-Munoz, 2006, s. 287-288). Aşağıdaki tablo 5, tablo 6 ve tablo 7'de sırasıyla *lnIITI*, *lnIIGO* ve

lnIIVA'nın bağımlı değişken olduğu modeller için Fark ve Sistem GMM dinamik panel veri tahmin sonuçları sunulmuştur.³

Tablo 5. Dinamik Panel Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: *lnIITI*)

	Fark GMM		Sistem GMM	
	<i>1-aşamalı (dirençli)</i>	<i>2-aşamalı</i>	<i>1-aşamalı (dirençli)</i>	<i>2-aşamalı</i>
<i>lnIITI</i> _{t-1}	0.392*** (0.000)	0.394*** (0.000)	0.778*** (0.000)	0.777*** (0.000)
<i>lnTcost</i>	-0.439*** (0.000)	-0.435*** (0.000)	-0.053 (0.215)	-0.054*** (0.000)
<i>lnLcost</i>	-0.033 (0.442)	-0.032*** (0.000)	-0.092** (0.016)	-0.091*** (0.000)
<i>lnReer</i>	0.140 (0.111)	0.141*** (0.000)	0.209*** (0.006)	0.210*** (0.000)
AR ₁ (p.v)	0.000	0.000	0.000	0.000
AR ₂ (p.v)	0.769	0.770	0.945	0.946
Hansen (p.v)	0.286	0.286	0.896	0.896
Dif-Hansen (p.v.)			0.292	0.292
Wald test (p.v.)	0.000	0.000	0.000	0.000
Göz. Say.	389	389	420	420

Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini (p.v.) göstermektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini göstermektedir.

lnIITI'nin bağımlı değişken olduğu model sonuçlarının yer aldığı tablo 5'teki sonuçlara göre, fark ve sistem GMM tahminlerinin her ikisinde de gecikmeli bağımlı değişken *lnIITI*_{t-1} pozitif ve istatistikî açıdan anlamlıdır. Bu da bize dış kaynaklanmanın ülke imalat sanayileri için sürekli ve kalıcı bir nitelik taşıdığını, önceki dönemdeki dış kaynaklanma düzeyinin cari dönemdeki dış kaynaklanma düzeyinin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Fark GMM sonuçlarında *lnIITI*_{t-1}'in katsayısı yaklaşık olarak 0.390 düzeyinde iken sistem GMM tahmininde bu değişkenin katsayısı yaklaşık olarak 0.777 olarak bulunmuştur. Diğer açıklayıcı değişkenlere ilişkin bulgulara bakıldığında ise dirençli standart hataların kullanıldığı bir-aşamalı fark GMM tahmin sonuçlarına göre yalnızca ticaret maliyetlerinin dış kaynaklanmayı açıklamakta anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu değişkenin katsayısı statik modellerde elde edilene yakın bir değerde -0.439 olarak teorik beklentiler doğrultusunda bulunmuştur. İşgücü maliyeti ve reel döviz kuru değişkenleri ise istatistikî açıdan anlamlı bulunamamıştır. Ancak iki-aşamalı fark GMM tahmin sonuçları gecikmeli bağımlı değişkenle birlikte tüm açıklayıcı değişkenlerin anlamlı olduğunu göstermektedir. Ticaret maliyetleri değişkeninin katsayısı -0.435, işgücü maliyeti değişkeninin katsayısı -0.032 ve döviz kuru değişkeninin katsayısı ise 0.141 olarak bulunmuştur.

Tablo 6. Dinamik Panel Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: *lnIIGO*)

	Fark GMM		Sistem GMM	
	<i>1-aşamalı (dirençli)</i>	<i>2-aşamalı</i>	<i>1-aşamalı (dirençli)</i>	<i>2-aşamalı</i>
<i>lnIIGO</i> _{t-1}	0.430*** (0.000)	0.429*** (0.000)	0.738*** (0.000)	0.742*** (0.000)
<i>lnTcost</i>	-0.495*** (0.000)	-0.500*** (0.000)	-0.066 (0.205)	-0.064*** (0.000)
<i>lnLcost</i>	-0.024 (0.599)	-0.023** (0.011)	-0.101** (0.016)	-0.100*** (0.000)
<i>lnReer</i>	0.141 (0.112)	0.139*** (0.000)	0.228*** (0.008)	0.223*** (0.000)
AR ₁ (p.v)	0.000	0.000	0.001	0.000
AR ₂ (p.v)	0.559	0.550	0.603	0.607
Hansen (p.v)	0.273	0.273	0.898	0.898
Dif-Hansen (p.v.)			0.277	0.277
Wald test (p.v.)	0.000	0.000	0.000	0.000
Göz. Say.	389	389	420	420

Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini (p.v.) göstermektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini göstermektedir.

³ Tüm modellerde GMM eşitliğinde enstrüman değişken olarak kullanılacak bağımlı değişkenin gecikmeli değeri iki ile kısıtlanmıştır.

| göstermektedir.

Sistem GMM tahmin sonuçları değerlendirildiğinde bir-aşamalı dirençli standart hatalarla sistem GMM sonuçları ticaret maliyetleri değişkeninin istatistiksel olarak anlamsız olduğunu gösterirken, iki-aşamalı sistem GMM tahmin sonuçları gecikmeli bağımlı değişkenle birlikte tüm açıklayıcı değişkenlerin istatistikî önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermiştir. İki-aşamalı fark ve sistem GMM tahmin sonuçları arasındaki farklılık, temelde ticaret maliyetleri değişkenine ait katsayının iki-aşamalı sistem GMM tahmininde -0.054 gibi düşük bir değer alması olarak gözlenmiştir. Bunun dışında ticaret maliyetleri ve döviz kuru değişkenleri teorik olarak beklenen işarete sahipken, teorik beklentilere göre pozitif olması gereken işgücü maliyeti değişkeninin negatif işaretli bir katsayıya sahip olması tahmin sonuçlarındaki en önemli olumsuzluk olarak tespit edilmiştir. Benzer bulgular *lnIIGO* ve *lnIIVA*'nın bağımlı değişken olduğu modeller için de geçerlidir. Fark ve sistem GMM tahmin sonuçları için her iki model için de gecikmeli bağımlı değişkenler pozitif ve istatistikî açıdan anlamlıdır. Gecikmeli bağımlı değişkenle birlikte tüm açıklayıcı değişkenlerin anlamlı olduğu tahmin yöntemleri iki-aşamalı fark ve sistem GMM tahmin yöntemleri olmuştur. Burada ticaret maliyetlerinin dış kaynaklanmayı negatif, döviz kurunun ise pozitif etkilediği tespit edilmiştir. İşgücü maliyetlerinin dış kaynaklanmayı negatif etkilediği yönündeki bulgu ise teorik olarak beklenen işarete sahip olmaması bağlamında yine tahmin sonuçlarındaki temel olumsuzluk olarak göze çarpmıştır.

Tablo 7. Dinamik Panel Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: *lnIIVA*)

	Fark GMM		Sistem GMM	
	1-aşamalı (dirençli)	2-aşamalı	1-aşamalı (dirençli)	2-aşamalı
<i>lnIIVA</i> _{t-1}	0.461 ^{***} (0.000)	0.460 ^{***} (0.000)	0.739 ^{***} (0.000)	0.742 ^{***} (0.000)
<i>lnTcost</i>	-0.693 ^{***} (0.000)	-0.692 ^{***} (0.000)	-0.069 (0.239)	-0.062 ^{***} (0.002)
<i>lnLcost</i>	0.010 (0.863)	0.009 (0.369)	-0.114 ^{***} (0.010)	-0.111 ^{***} (0.000)
<i>lnReer</i>	0.155 (0.222)	0.162 ^{***} (0.000)	0.300 ^{***} (0.001)	0.291 ^{***} (0.000)
AR ₁ (p.v)	0.000	0.000	0.001	0.000
AR ₂ (p.v)	0.557	0.559	0.511	0.512
Hansen (p.v)	0.275	0.275	0.904	0.904
Dif-Hansen (p.v.)			0.282	0.282
Wald test (p.v.)	0.000	0.000	0.000	0.000
Göz. Say.	390	390	421	421

Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini (p.v.) göstermektedir. ^{***}, ^{**}, ^{*} sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini göstermektedir.

Son olarak tablo 5, tablo 6 ve tablo 7'nin alt panellerinde GMM tahmincilerinin geçerliliğine ilişkin Arellano ve Bond (1991)'in otokorelasyon testleri (AR₁ ve AR₂) ile tahminde kullanılan araç değişkenlerin geçerli olup olmadığını test eden Hansen ve Fark-Hansen test istatistiklerine ilişkin olasılık değerlerine de yer verilmiştir. Tahmin sürecinde bağımlı değişkenin iki gecikmesi ile açıklayıcı değişkenlerin farkları enstrüman değişken olarak kullanılmıştır. Sonuçlar tüm modeller için GMM tahmincilerinin geçerliliğine işaret etmektedir. Şöyle ki, her üç bağımlı değişkenin yer aldığı modeller için birinci sıra otokorelasyonun varlığına rağmen ikinci sıra otokorelasyon olmadığı bulgusu geçerlidir. Benzer şekilde her üç model için aşırı belirlenme kısıtlamalarının geçerliliği Hansen ve Fark-Hansen testleri ile onaylanmıştır.

SONUÇ

Son yıllarda teknolojiye ilerlemeler firmalara üretim maliyetlerini düşürmek ve aynı zamanda uluslararası piyasalarda rekabetçi üsütünlük sağlamak amacıyla üretim süreçlerini ülkeler arasında parçalama olanağı tanımıştır. Bu nedenle bugünün dünyasında, bir nihai malın üretimi farklı parçalar boyunca parçalanmakta ve üretim sürecinin her parçası firmalar tarafından yurtdışında konumlanmış firmalara kaydırılabilmektedir. Dış kaynaklanmaya konu parçalar ise ev sahibi ülke tarafından nihai malın üretiminde kullanılmak üzere ithal edilmektedir. Böylece uluslararası dış kaynaklanma bu süreçte yeni bir ticaret biçimi olarak önem kazanmış ve hem ekonomik araştırmalarda hem de politik tartışmalarda önemli derecede ilgi görmüştür. Teorik ve ampirik

katkılar azalan ticaret engellerini, azalan hizmet köprüsü maliyetlerini, ülkeler arasında emek maliyetlerindeki farklılıkları ve döviz kurunu uluslararası dış kaynaklanmanın temel belirleyicileri olarak vurgulamaktadır.

Bu çalışmada 1995-2010 döneminde 31 ülkenin imalat sanayinde uluslararası dış kaynaklanma ticaretinin temel belirleyicileri analiz edilmiştir. Panel veri analizinden elde edilen sonuçlar uluslararası dış kaynaklanmanın temel olarak ticaret maliyetleri ve döviz kuru değişkenleri tarafından açıklandığını ortaya koymuştur. Buna göre hem ticaret maliyetlerindeki azalışlar hemde ulusal paralardaki değerlenme uluslararası dış kaynaklanma üzerinde pozitif etkilere sahiptir.

Çalışmada IITI, IIGO ve IIVA olmak üzere üç farklı dış kaynaklanma endeksi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bununla ekonometrik tahminlerde optimal dış kaynaklanma endeksinin elde edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde farklı dışkaynaklanma endeksleriyle ulaşılan sonuçların benzerliği dikkat çekmiştir. Genel olarak dışkaynaklanma ticaret maliyetleri ile negatif yönlü bir etkileşim içerisindedir ve bu sonuçlar alternatif dış kaynaklanma endekslerinin kullanımı durumunda da geçerlidir.

Uluslararası dış kaynaklanma özünde başlangıçta bütünlük üretim sürecinin parçalanması ve bu parçaların ülke dışında yerleşik bağımsız bir firmadan ithalatla edinilmesi sürecidir. Politika çıkarımı bağlamında değerlendirildiğinde burada önemli olan hususun üretim sürecinin parçalanmasıyla hangi üretim aşamasının dışsallaştırıldığı ve hangi aşamada uzmanlaşmaya yönelindiği hususudur. Ülkeler karşılaştırmalı üstünlük sahibi oldukları parçalarda uzmanlaşmaya yönelirler. Ülkeler açısından önemli olan katma değer zincirinin katma değeri yüksek olan aşamalarında uzmanlaşmaya yönelmektedir. Böylece dış kaynaklanmanın firma açısından maliyet azaltıcı nitelikte olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58 (2), 277-297.
- Arvis, J.F., Shepherd, B., Duval, Y., Utoktham, C., (2013). Trade Costs and Development: A New Data Set. *The World Bank*.
- Asteriou, D., & Hall, S. (2007). Applied Econometrics: a modern approach, revised edition. *Palgrave Macmillan*.
- Athukorala, P. C., & Yamashita, N. (2006). Production fragmentation and trade integration: East Asia in a global context. *The North American Journal of Economics and Finance*, 17 (3), 233-256.
- Aysan, A. F., & Hacıhasanoğlu, Y. S. (2007). Investigation on the determinants of Turkish Export-Boom in 2000s.
- Baldone, S., Sdogati, F., & Tajoli, L. (2001). Patterns and determinants of international fragmentation of production: Evidence from outward processing trade between the EU and Central Eastern European countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 137 (1), 80-104.
- Baldwin, J. R., & Gu, W. (2008). *Outsourcing and offshoring in Canada*. Statistics Canada.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of econometrics*, 87 (1), 115-143.
- Bottini, N., Ernst, C., & Luebker, M. (2007). *Offshoring and the labour market: What are the issues?*. Internat. Labour Office.

- Coşar, E. E. (2002). Price and income elasticities of Turkish export demand: A panel data application. *Central Bank Review*, 2(2), 19-53.
- Egger, H., & Egger, P. (2003). Outsourcing and skill-specific employment in a small economy: Austria after the fall of the Iron Curtain. *Oxford Economic Papers*, 55 (4), 625-643.
- Egger, H., & Egger, P. (2005). The determinants of EU processing trade. *The World Economy*, 28 (2), 147-168.
- Garín-Munoz, T. (2006). Inbound international tourism to Canary Islands: A dynamic panel data model. *Tourism Management*, 27 (2), 281-291.
- Helg, R., & Tajoli, L. (2005). Patterns of international fragmentation of production and the relative demand for labor. *The North American Journal of Economics and Finance*, 16 (2), 233-254.
- Horgos, D. (2008). *International Outsourcing-Some Measurement Problems*. Mimeo.
- Horgos, D. (2009). Labor market effects of international outsourcing: How measurement matters. *International Review of Economics & Finance*, 18 (4), 611-623.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data*, Cambridge University Press.
- Jones, R. W., & Kierzkowski, H. (1990). The Role of Services in Production and International Trade: A Theoretical Framework. Published in *The Political Economy of International Trade*, edited by Ronald W. Jones and Anne O. Krueger, Basil Blackwell. Erişim:http://www.econ.rochester.edu/people/jones/Role_of_Services.pdf
- Jones, R. W., & Kierzkowski, H. (2000). *A Framework for Fragmentation*. Tinbergen Institute Discussion Paper, TI 2000-056/2. Erişim: <http://papers.tinbergen.nl/00056.pdf>
- Jones, R., Kierzkowski, H., & Lurong, C. (2005). What does evidence tell us about fragmentation and outsourcing?. *International Review of Economics & Finance*, 14 (3), 305-316.
- Kimura, F., Takahashi, Y., & Hayakawa, K. (2007). Fragmentation and parts and components trade: Comparison between East Asia and Europe. *The North American Journal of Economics and Finance*, 18 (1), 23-40.
- Miroudot, S., Lanz, R., & Ragoussis, A. (2009). *Trade in intermediate goods and services* (No. 93). OECD Publishing.
- Nayan, S., Kadir, N., Ahmad, M., & Abdullah, M. S. (2013). Revisiting Energy Consumption and GDP: Evidence from Dynamic Panel Data Analysis. *Procedia Economics and Finance*, 7, 42-47.
- Roodman, D. (2006). *How to do xtabond2: An introduction to "difference" and "system" GMM in stata*. Center for Global Development, Working Paper Number 103.
- Sequeira, T. N., & Macas Nunes, P. (2008). Does tourism influence economic growth? A dynamic panel data approach. *Applied Economics*, 40 (18), 2431-2441.
- Swenson, D. L., (2000). Firm Outsourcing Decision: Evidence From U.S. Foreign Trade Zones, *Economic Inquiry*, Vol: 38, No:2, 175-189
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*. Umuttepe Yayınları.

Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT press.

Worrall, J. L. (2010). A user-friendly introduction to panel data modeling. *Journal of Criminal Justice Education*, 21 (2), 182-196.

Yamashita, N. (2010). *International Fragmentation of Production: The Impact of Outsourcing on the Japanese Economy*. Edward Elgar Publishing Limited. UK.

Yi, K. M. (2003). Can vertical specialization explain the growth of world trade?. *Journal of Political Economy*, 111 (1), 52-102.

Zeddies, G. (2011). Determinants of international fragmentation of production in European Union. *Empirica*, 38 (4), 511-537.

İHRACATÇI FİRMALARIN COVID-19 SALGINI SONRASI DIŞ PAZAR STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Fatih KAPLAN², Melisa BOLAT³

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1166960

Makale Geçmişi:

Geliş 25.08.2022

Kabul 28.12.2022

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

İhracat,

Dış Pazar Stratejileri.

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı ihracatçı firmaların Covid-19 salgını sonrası dış pazar stratejilerinde etkili olabilecek faktörleri belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda üç aşamalı bir analiz yapılmıştır. Analizin birinci aşamasında Akdeniz İhracatçı Birlikleri'ne bağlı sekiz birliğe üye firmaların genel ihracat performanslarının değerlendirilmesi için ürün grupları bazında ürün/ülke yoğunlukları 2009-2020 dönemine ait 71 ürün grubu için hesaplanmıştır. Analizin ikinci aşamasında, ürün grupları bazında ihracatı etkileyen faktörler olduğu literatürde genel kabul gören değişkenler ile (ihracat yapılan ülkenin millî geliri, Türkiye'nin millî geliri, reel döviz kuru ve ülkeler arası uzaklık) panel ekonometrik analiz yapılmıştır. Analizin üçüncü aşamasında, birinci ve ikinci aşamada elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurularak politika önerilerinde bulunulmuştur. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde 15 ürün grubunda ülke çeşitlendirmesinin azaldığı gözlemlenirken 56 ürün grubunda ülke çeşitlendirmesinin arttığı tespit edilmiştir. Ülke çeşitlendirmesinin arttığı ürün gruplarında literatürde genel kabul gören değişkenlerin anlamlı etkisinin, ülke çeşitlendirmesinin az olduğu ürün gruplarına göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

A EXAMINATION ON FOREIGN MARKET STRATEGIES OF EXPORTING FIRMS AFTER THE COVID-19 OUTBREAK

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1166960

Article History:

Received 25.08.2022

Accepted 28.12.2022

Keywords:

Covid-19,

Export,

Foreign Market Strategies.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to determine the factors that can be effective in the foreign market strategies of exporting firms after the Covid-19 pandemic. For this purpose, a three-stage analysis was conducted. In the first stage of the analysis, in order to evaluate the overall export performance of the eight union member companies affiliated to the Mediterranean Exporters' Association, product/country intensities on the basis of product groups were calculated for 71 product groups for the period 2009-2020. In the second stage of the analysis, panel econometric analysis was conducted with the variables (national income of export partner country, national income of Turkey, real exchange rate and distance between countries) generally accepted in the literature as the factors affecting exports on the basis of product groups. In the third stage of the analysis, policy recommendations were made considering the results obtained in the first and second stages. When the results of the analysis were evaluated, it was determined that country diversification decreased in 15 product groups, while country diversification increased in 56 product groups. It was determined that the significant effect of the variables generally accepted in the literature in product groups with increased country diversification is greater than in product groups with less country diversification.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Fatih KAPLAN yürütücülüğünde Tarsus Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 'İhracatçı Firmaların Covid-19 Salgını Sonrası Dış Pazar Stratejileri' başlıklı Bilimsel Araştırma Projesi'nden türetilmiştir. Proje Numarası: UBF.20.001

² Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, fkaplan@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7417-1126

³Doktora Öğrencisi, Tarsus Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik ABD, melisa_bolat@tarsus.edu.tr, ORCID:0000-0003-0552-253X

Alıntılanak için/Cite as: Kaplan F. ve Bolat, N. (2023), İhracatçı firmaların Covid-19 Salgını Sonrası Dış Pazar Stratejileri Üzerine Bir İnceleme. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (1), 66-79.

GİRİŞ

Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmada ihracatçı firmalar oldukça önemli bir yere sahiptir. İhracatçı firmaların ticari faaliyetlerini devam ettirebilmeleri ve büyüebilmeleri için karşılaştıkları sorunlara akılcı çözümler üretmeleri ve çeşitli stratejiler geliştirmeleri gerekir. Söz konusu bu akılcı çözümler ve stratejiler ekonomik kriz ve siyasi istikrarsızlık dönemlerinde firmaların ticari faaliyetlerini ve ihracatlarını sürdürebilmelerini sağlamalıdır. 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 (Koronavirüs) virüsünün salgına dönüşmesiyle ülkeler son yılların en büyük ekonomik krizi ile karşı karşıya kalmıştır.

Küresel çapta yaşanan Covid-19 salgını tedarik zincirinin kırılması ile küresel ticareti tehdit etmiştir. Birçok ülkenin salgın karşısında çeşitli tedbirleri hayata geçirmesi nedeniyle dünya ticaretinde bir gerileme yaşanmıştır. Örneğin, ABD'nin 2020 Mart ayı dış ticareti 2019 Mart ayına göre %6,7 oranında, Çin'in dış ticareti ise aynı dönemler için %4 oranında düşmüştür. Türkiye için ise 2020 yılı Mart ayı ihracatı geçen yılın aynı dönemine göre %17,81 oranında azalarak 13 milyar 426 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ihracat rakamlarında azalma olmasına rağmen 2020 yılı Mart ayında ihracatçıları 205 farklı ihracat pazarına ulaşmayı başarmıştır. Ayrıca 2020 yılı Mart ayında ABD'ye ihracat bir önceki yılın aynı ayına göre %11,97, Rusya Federasyonu'na %6,02 ve Hollanda'ya ise %5,79 oranında artış kaydetmiştir (TÜİK, 2020).

2019 yılında dünya mal ve hizmet ihracatı 24,73 trilyon dolar iken 2020 yılında 22,36 trilyon dolar seviyesine gerilemiştir (Dünya Bankası, 2022). Dünya mal ve hizmet ihracatında yaşanan daralmanın temel nedenlerinden biri Covid-19 salgını iken diğer nedeni ise ticaret (gümrük tarifesi) savaşlarıdır. Ülkeler ticaret savaşlarında sistematik olarak gümrük tarifelerini yükseltmişlerdir. 2020 yılında yaşanan Covid-19 salgını döneminde küresel ticaret savaşlarına ara verilmiş gibi görünse de Covid-19 salgını sonrası dönemde dış pazarda rekabetin artacağı, yükselen korumacılık dalgasının devam edeceği ve dünya ticaretini etkileyeceği tahmin edilmektedir (OECD Raporu, 2020, s. 2). Bu bağlamda ihracatçı firmaların dış pazar stratejilerinin ele alınması önem taşımaktadır.

2022 yılı itibarı ile Covid-19 salgını kontrol altına alınmış, ülkelerarası/ülkeiçi toplumsal mutabakat yeniden sağlanmış, ekonomik ve siyasi sistemler tekrardan oluşturulmuştur. Salgın döneminde yeni bir ekonomik düzene geçileceği tüm kesimler tarafından öngörülmüştür. Bu yeni düzenin; çevreye daha duyarlı, teknolojinin tüm nimetlerinden yararlanan, daha bireyselci, çalışma hayatı açısından esnek vs. özellikleri taşıması beklenilmektedir. Yeni ekonomik düzenin öncüsü olması beklenen ve Türkiye'nin de en önemli ticaret partneri olan Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri, hem uygulamaya koymayı planladığı yeşil mutabakat ile hem de Covid-19 salgını sonrası hazırlıkları ile gelecek planları yapmaktadır. Ancak, 2022 yılının Şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimi ile birlikte tüm dikkatler siyasi ve ekonomik olaylara çevrilmiş, yeni ekonomik düzenin getireceği ek maliyetler nedeniyle şimdilik rafa kaldırılmış görülmektedir. Ancak, bu durum Covid-19 salgını gibi tüm dünya ülkelerini etkileyebilecek siyasi ve ekonomik kriz durumunda ihracatçı firmaların uygulaması gereken bir dış pazar stratejisinin varlığının önemini ortaya çıkarmıştır.

Çalışmanın temel araştırma konusu ihracatçı firmaların Covid-19 salgını sonrası dış pazar stratejilerinde etkili olan faktörleri belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın teorik çerçevesi üç aşamada değerlendirilmektedir. Birinci aşamada Akdeniz İhracatçı Birlikleri'ne (AKİB) bağlı sekiz birliğe üye firmaların genel ihracat performansları değerlendirilirken firmaların dış pazarında ürün/ülke yoğunlaşması belirlenmiştir. Firmalar ürün/ülke çeşitlendirmesi bakımından ne kadar gelişmişlerse o kadar iyi performans göstermektedirler. İhracatçı firmaların ürün/ülke çeşitlendirmesi konusu, literatürde az çalışılmış bir alandır. Literatürde makro ihracatın çeşitlendirmesinin ülke ekonomisine etkisi ile ilgili çok sayıda çalışma ve bilimsel tez olmasına rağmen, ihracatçı firmalar düzeyinde ürün/ülke çeşitlendirmesi üzerine oldukça sınırlı sayıda çalışma vardır. İkinci aşamada ürün grupları bazında ihracatı etkileyen faktörler olduğu literatürde genel kabul gören değişkenler (ihracat yapılan ülkenin milli geliri, Türkiye'nin milli geliri, reel döviz kuru ve ülkeler arası uzaklık) analiz edilmiştir. Üçüncü aşamada ise birinci ve ikinci aşamada yapılacak analizler sonucunda firmalara dış pazar stratejileri için genel bir yol haritası belirlenmektedir. Bu çalışmada hem ürün grupları bazında ürün/ülke çeşitlendirmesi incelenirken hem de ihracatçı firmaların ihracatını etkileyen faktörler analiz edilerek sektörel bazda firmalara politika önerilerinde bulunmaktadır. Çalışma bu yönüyle literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında genel bir değerlendirme yapılırken İkinci kısımda çalışmanın amacına uygun olarak daha önce yapılan çalışmalar incelenerek literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü kısımda analizde kullanılan veri seti, model, analiz yöntemleri hakkında detaylı bilgi verilmiş, yapılan analiz sonuçları tablolar hâlinde sunulmuş, politika önerilerinde bulunulmuştur. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın amacına uygun olarak literatür taraması iki grupta ele alınmıştır. Birinci grupta ihracat pazarlama stratejileri ile ihracat performansının incelendiği çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar Türkiye üzerine yapılan çalışmalar ve diğer ülkeler üzerine yapılan çalışmalar olarak ayrılmıştır. İkinci grupta ise Covid-19'un ihracata etkisi üzerine yapılan çalışmalar yer almaktadır.

Türkiye üzerine yapılan ihracat pazarlama stratejileri ile ihracat performansı arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda Mutlu ve Nakipoğlu (2011), Yücel ve Kara (2014), İnce (2019) ve Yücel (2019) pazarlama stratejilerinin ihracat performansı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çınar ve Koç (2017) stratejik pazarlama yeteneğinin ihracat performansı üzerinde pozitif etkisi olduğunu, Durukan ve Hamşioğlu (2015) pazarlama yetenekleri ve ihracat performansı arasında ve pazar yönlülük ile ihracat performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Sağlam ve Pirtini (2019), pazarlama karmaşıklıklarının ihracat performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tunç ve Yücel (2020) ise pazarlama kültürü, ihracat pazarlama stratejileri ve ihracat performansı arasında pozitif bir ilişki gözlemlemiştir.

Diğer ülkeler üzerine yapılan ihracat pazarlama stratejileri ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan Cooper ve Kleinschmidt (1985) Kanada'da ihracat stratejilerinin ihracat satışları ve ihracat büyümesi üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu tespit ederken Cavusgil ve Zou (1994) Amerika Birleşik Devletleri'nde ihracat pazarlama stratejisinin, firmanın ihracat performansının temel belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak Leonidou ve ark. (2002) ise Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'dan elde ettiği veri ile pazarlama stratejisi değişkenlerinin genel ihracat performansı üzerinde olumlu etkilerinin olmasına rağmen etkinin her zaman önemli olmadığı sonucunu vurgulamıştır. Lee ve Griffith (2004) Güney Kore'de ihracat pazarlama stratejilerinin ihracatçı firmalarının performansını olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Covid-19 salgınının ihracata etkisi üzerine Türkiye için yapılan çalışmalardan Ay (2021) Covid-19 salgınının Türkiye'de 2020'nin ilk aylarında (özellikle Nisan ve Mayıs aylarında) ihracata yönelik daraltıcı etkilerinin zirve yaptığını gözlemlemiştir. Adıgüzel (2020) Covid-19 salgınının dış talebin düşmesi nedeniyle Türkiye'nin sadece dış ticaretini değil aynı zamanda cari açık ve diğer makroekonomik göstergelerde de olumsuz etkilere yol açacağını öngörmüştür. Yıldırım (2021), Covid-19 salgınının dış ticaret üzerindeki etkisini AB, ABD, Çin ve Türkiye özelinde incelemiştir. Çalışmada salgın süreci 3 dönemde incelenmiştir. Türkiye için 3 dönemde de ihracatın daraldığı, buna karşın ithalatın 2. dönemde daraldığı ve 3. dönemde ise ithalatta artış yaşandığı belirtilmiştir. AB'de ve ABD'de 3 dönemde ihracatta ve ithalatta düşüş yaşandığı vurgulanmıştır. Çin'de ise ihracatta 1. dönem haricinde artış yaşandığı, ithalatta 3. dönemde artış yaşandığı gözlemlenmiştir.

Lin ve Zhang (2020) Çin'de salgın sırasında şifalı bitki ihracatının önemli ölçüde arttığı, bununla birlikte yenilebilir mantar ve bahçecilik ürünleri gibi malların ihracatının azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Cao vd. (2020) Covid-19 salgınının Çin'in tarımsal ihracatının, çoğunlukla tedarik zincirinin bozulması nedeniyle kısa vadede olumsuz etkilendiğini, uzun vadede ise azalan dış talep ve tarife dışı ticaret engellerinin potansiyel olarak uygulanmasının ihracat üzerinde daha derin ve kalıcı olumsuz etkiler yaratacağı sonucuna ulaşmışlardır. Asghar vd. (2020) Pakistan ihracatında yarı yarıya bir düşüş yaşandığını ve en önemli düşüşün tekstil ve petrol sektöründe yaşandığını belirtmiştir. Zainuddin ve ark. (2020) Covid-19'un Malezya için ikili ticareti 11 sektörde önemli ölçüde azalttığını, 7 sektör için ise artırdığını ifade etmiştir.

Hayakawa ve Mukunaki (2020) ihracatçı ülkelerde emek yoğun sektörlerin Covid-19'un olumsuz etkilerinden daha fazla zarar gördüğünü gözlemlemiştir; özellikle tekstil, ayakkabı ve plastik sektörlerinde olumsuz etkilerinin bulunduğu belirtilmiştir. Gruszczynski (2020) Covid-19 salgınının uluslararası ticaret için kısa vadeli sonuçlarının ciddi olmasına karşın uzun vadede normal işleyişine döneceğini ifade etmiştir. Covid-19 salgınının potansiyel etkisinin ekonomik küreselleşme sürecinde yapısal değişikliklere yol açacak şekilde, tahmin edilenden daha derin olabileceğine vurgu yapılmıştır. Covid-19 salgınının uluslararası ticaret üzerindeki etkisinin salgının uzunluğuna ve şiddetine bağlı olarak derinleşebileceği belirtilmiştir. Vidya ve Prabheesh (2020) Covid-19 salgını öncesi ve sonrasında ülkeler arasındaki ticaretin birbirine bağlılığını ölçmüş ve ticaretin gelecekteki yönünü tahmin etmişlerdir. Covid-19 salgınından sonra ülkeler arasındaki ticari bağlantı ve yoğunlukta ciddi bir azalma olduğu ve Aralık 2020'ye kadar ekonomilerin çoğunun ticaretinde ciddi bir düşüş olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Veri Seti ve Model

Çalışmada AKİB'e bağlı firmaların ürün grupları ihracatı, Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'sı, ihracat yapılan ülkelerin GSYİH'si, ihracat yapılan ülkelerin Türkiye'ye olan uzaklıkları ve reel döviz kuru değişkeni kullanılmıştır. Söz konusu panel veriler 2009-2020 dönemine ait yıllık serilerdir.

Çalışmada AKİB'e bağlı firmaların ihracat verileri AKİB veri tabanından, Türkiye'ye ait reel döviz kuru endeksi TCMB veri tabanından, ülkelerin GSYİH verileri Dünya Bankası veri tabanından, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin başkentleri arasındaki uzaklık verisine ise "distancefromto.net" adlı internet sayfasından ulaşılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları, tanımlamaları ve temin edildikleri veri kaynaklarına ilişkin bilgilere Tablo 1' de yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Kısa Bilgiler

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımı	Kaynak
Expo	AKİB'e bağlı firmaların sektörel ihracatı	AKİB
Gdptr	Türkiye'nin GSYİH'si	Dünya Bankası
Gdp	Türkiye'nin dış ticaret yaptığı ülkenin GSYİH'si	Dünya Bankası
Dist	Türkiye'nin başkenti ile dış ticaret yaptığı ülkenin başkentleri arasındaki uzaklık	Distancefromto.net internet sayfası
Rdk	Reel döviz kuru endeksi	TCMB

Sektörel ihracatı etkileyen faktörler için temel model "Model 1" şeklinde oluşturulmuştur.

$$Expo_{it} = C + \beta_1 GPD_{it} + \beta_2 Gdptr_{it} + \beta_3 Dist_{it} + \beta_4 Rdk_{it} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model (1)'de, $Expo_{it}$ AKİB'e bağlı firmaların toplam ihracatını, GPD_{it} ihracat yapılan ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasını (GSYİH), $Gdptr_{it}$ Türkiye'nin GSYİH'sini, $Dist_{it}$ iki ülke arasındaki mesafeyi, Rdk_{it} reel döviz kuruunu ifade etmektedir. Analizde incelenen sektörler GTIP'in⁴ 2 numaralı sınıflandırılmasına ait verilerden oluşmaktadır.⁵

Entropi Yöntemi ile Bölgesel Çeşitlendirme

Çalışmanın birinci aşamasında AKİB'e bağlı firmaların 2009-2020 dönemi ihracat verileri (ürün-ülke) kullanılarak ihracat stratejilerinde ülke çeşitlendirmesinin olup olmadığı gözlemlenmiştir. Çınar ve Göksel (2010) ile Bolat ve Kaplan (2021) çalışmalarında ürün/ülke çeşitlenmesini/yoğunlaşmasını hesaplarken Entropi Endeksi'nden yararlanmışlardır (Bolat & Kaplan, 2021, s. 279; Çınar & Göksel, 2020, s. 37). Entropi Endeksi kolay uygulanabilir ve kolay anlaşılabilir olması, tarihsel geçerliliği, fen bilimlerdeki gelişimi ve uygulanış şeklinin mantığı nedeniyle diğer endekslere göre daha üstündür (Jacquemin & Berry, 1979, s. 360). Entropi Endeksi hesaplanmasında öncelikle Model 2 hesaplanmıştır.

$$P_i = X_i / \sum_{i=1}^m X_i \quad (2)$$

Model 2'de X_i herhangi bir sektörün/ürün grubunun incelenen bir yılda i ülkesine yaptığı ihracatı, P_i ise sektörün /ürün grubunun o yılki toplam ihracatı m adet ülkeye yapılmışsa sektörün/ürün grubunun ihracatı içinde i ülkesine gerçekleştirilen payını ifade etmektedir.

⁴ Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu

⁵ Analizde incelenen ürün gruplarına ait tanımlamalara Ek 2'de yer verilmiştir.

$$TE = \sum_{i=1}^m P_i \ln \left(\frac{1}{P_i} \right) \quad (3)$$

Model 3’de TE hesaplanan toplam entropi değeridir. Sektörün tüm pazarlara yaptığı toplam ihracatında ülkelerin paylarının ağırlıklı ortalamasını vermektedir. Model 3’de yer alan ln doğal logaritmayı temsil etmektedir. TE değeri sıfıra yaklaştıkça çeşitlendirme düşmekte, sıfırdan uzaklaştıkça çeşitlendirme yükselmektedir. Tüm ihracatın tek bir ülkeye yapılması gibi bir uç durumda TE değeri sıfır olmaktadır.

Negatif Binomial Regresyon (NBREG) Yöntemi

Çalışmanın ikinci aşamasında AKİB’e bağlı firmaların 2009-2020 dönemi ihracat verileri kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Analizde negatif binomial modeli kullanılmıştır. Negatif binomial modeli, çoğu regresyon modelinde olduğu gibi, temel bir olasılık dağılım fonksiyonuna dayanmaktadır (Hilbe, 2011, s. 1). Poisson modeli Poisson olasılık dağılım fonksiyonundan, lojistik regresyon modeli iki terimli olasılık dağılım fonksiyonundan ve normal doğrusal regresyon modeli (sıradan en küçük kareler), Gauss veya normal olasılık dağılım fonksiyonundan türetilmektedir. Geleneksel negatif binomial regresyon modeli ise bir Poisson-gama karışımı dağılımından türetilmiştir (Cameron & Trivedi, 1986). Negatif binomial regresyon modeli Model 4’te gösterilmektedir.

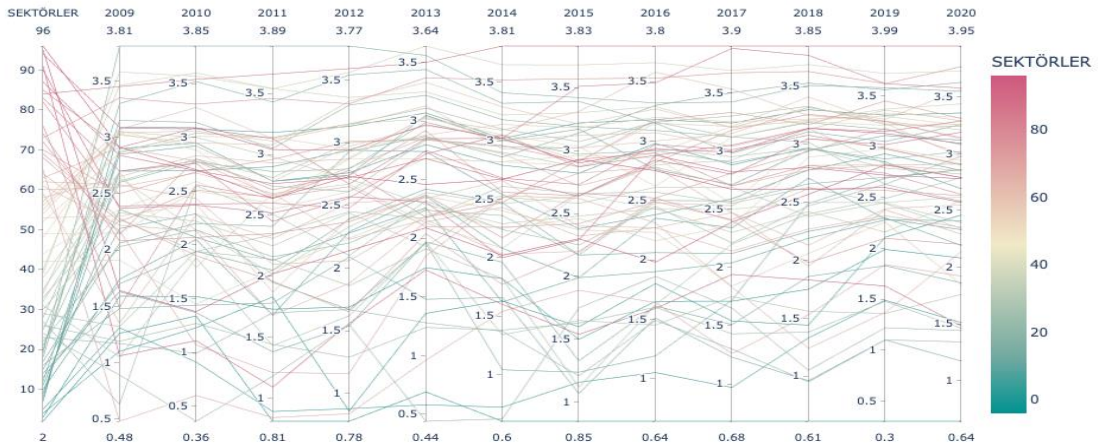
$$\mu_i = \exp(\ln(t_i) + \beta_{1i}X_{1i} + \beta_{2i}X_{2i}, \dots, \beta_{ki}X_{ki}) \quad (4)$$

Bağımlı değişkenin kesikli değer aldığı fakat kategorik olmadığı durumlar söz konusudur. Bu tür veriler sayma verileri olarak ifade edilmektedir (Güneri İşçi & Durmuş, 2020, s. 49). Bağımlı değişkenin sürekli değer aldığı durumlarda doğrusal regresyon analizi için En Küçük Kareler tahmincisi kullanılmaktadır. Bağımlı değişken kesikli veri ya da sayma verisi olduğunda doğrusal regresyon modelleri kullanılarak yapılan analizler etkisiz, tutarsız ve çelişkili sonuçlar verecektir (Güneri İşçi & Durmuş, 2020, s. 48). Bu nedenle sayma verileri için farklı regresyon modelleri geliştirilmiştir. Poisson ve negatif binomial regresyon yöntemleri geliştirilen regresyon modellerindedir. Poisson regresyon modeli, veriler eşit dağılım gösterdiği zaman kullanılmaktadır (Cameron & Trivedi, 2013, s. 69-70). Poisson modelindeki aşırı dağılım durumunda negatif binomial regresyon modeli kullanıma uygundur (Hilbe, 2011, s. 1-3). Söz konusu bu özelliklerinden dolayı çalışmanın analizinde NBREG yöntemi tercih edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın amacına uygun olarak öncelikle AKİB’e bağlı firmaların sektörel ihracatının ülke çeşitlendirmesi Model 2 ve Model 3’ten yararlanılarak hesaplanmıştır. TE değerinin yükselmesi, ilgili ürün grubu ihracatında ülke çeşitlendirmesinin arttığı, çok sayıda ülkeye ihracat yapıldığı anlamına gelmektedir. 2009-2020 dönemine ait 71 ürün grubu için toplam çeşitlendirme değerlerine Grafik 1’de yer verilmiştir. TE hesaplamasının özet sonuçlarına tablo halinde Ek.1’de yer verilmiştir.

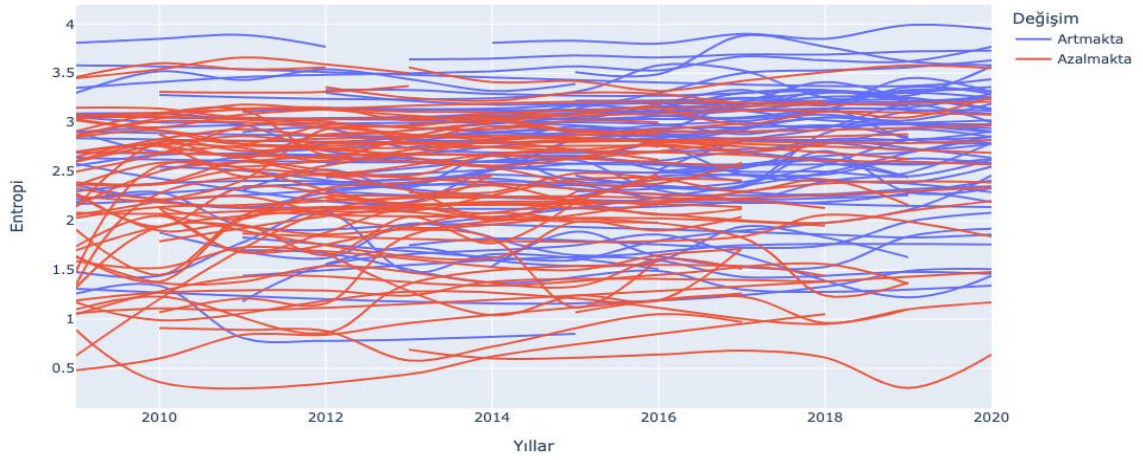
Grafik 1. 71 Ürün Grubuna Ait Ürün Grubunun Toplam Çeşitlendirme Değerleri

Grafik 1’de ürün grupları renklerine göre ayrıştırılmıştır. Ancak ürün grubunun sayısının fazla olması nedeniyle renk geçişleri tam olarak belirgin değildir. Grafiğin birinci sütununda ürün grup numaraları yer alırken diğer sütunlarda sırasıyla zamana göre hesaplanan çeşitlendirme değerleri bulunmaktadır. Grafikte dalgalanan çizgiler ise birinci sütunda bulunan ilgili ürün grubu numarasından başlayarak çeşitlendirme değerlerine göre yıllar içinde hareket etmektedir.

Grafikte yer alan değerlerden 2009 yılı ile 2020 yılı karşılaştırıldığında yıllar içerisinde entropi değerinin ortalamasının yükseldiği görülmektedir. Ek 2’ de verilen detaylı sonuçlara göre de 15 ürün grubunda ülke çeşitlendirmesinin azaldığı 56 ürün grubunda ülke çeşitlendirmesinin arttığı tespit edilmiştir. Yani, 15 ürün grubunda ürün yoğunlaşması yapılırken 56 ürün grubunda ülke çeşitlendirilmesi yapılmaktadır. Grafik 2’ de sektörel toplam çeşitlendirmenin 2009-2020 yılları ortalamasına göre değişimlerine yer verilmiştir.

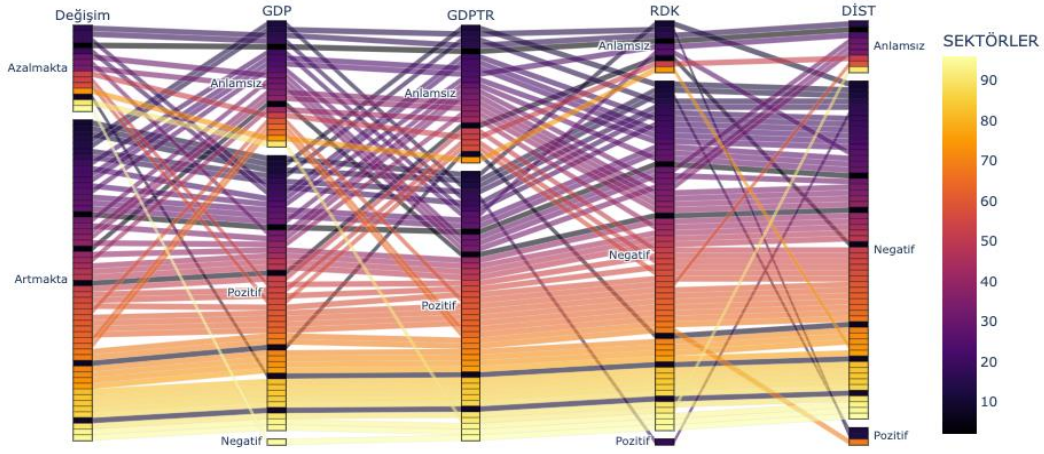
Grafik 2. 71 Ürün Grubunun Çeşitlendirme Değerlerinin Ortalamaya Göre Değişimi

Grafik 2’ de kırmızı ve mavi renkte yer alan çizgiler sırasıyla azalış ve artış değişimlerini ifade etmektedir. İlgili ürün grubunun yıllar itibari hesaplanan değeri 2009-2020 ortalamasında düşük olan ürün grupları kırmızı, yüksek olan ürün grupları ile mavi olarak renklendirilmiştir. Grafik 2 incelendiğinde 2020 yılı itibari ile mavi renk sayısının hem arttığı hem de entropi değerlerinin yükseldiği görülmektedir.

İhracat talebini etkileyen faktörlerin araştırıldığı çalışmalar incelendiğinde ihracat yapılan ülkenin milli geliri, Türkiye’nin milli geliri, reel döviz kuru ve ülkeler arası uzaklık değişkenlerinin çalışmalarda sıkça kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle incelenen ürün gruplarının ihracatını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan analizlerde söz konusu değişkenlere yer verilmiştir. Grafik 3’te ürün grupları ihracatını etkileyen faktörlerin analiz sonuçları gösterilmiştir. Ekonometrik analiz sonuçlarının detaylarına EK.3’te yer verilmiştir.

Grafik 3. Ürün Grupları İhracatını Etkileyen Faktörlerin Analiz Sonuçları

Birinci sütunda, entropi değerlerindeki değişimin 2009-2020 yılı karşılaştırması artış ve azalışlarına göre iki kategoride yer verilmiştir. Birinci sütunda yer alan her bir yatay çizgi, sektörleri ifade etmektedir. Örneğin, grafiğin birinci sütununun en alt satırında yer alan ve sarı renk ile gösterilen çizgi (90 ve üzeri numaralı) ürün grubunun ihracatını, ihracat yapılan ülkenin milli geliri ve Türkiye'nin milli geliri değişkenlerinden pozitif yönde, reel döviz kuru ve ülkeler arası uzaklık değişkenlerinden negatif yönde etkilemektedir.

Ele alınan 71 ürün grubunun 29'unda ihracat partneri ülkenin GSYİH'sindeki artış ve Türkiye'nin GSYİH'sindeki artış ile reel döviz kurudaki azalış ve ülkeler arası mesafedeki azalışın ihracatı etkilemesi beklentiler ile uyumludur. Diğer ürün grupları ise anlamlılık ve katsayı işareti bakımından farklılık göstermektedir.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde hububat bakliyat yağlı tohumlar ve mamulleri birliğine üye olan firmaların ihracatlarında ülke çeşitlendirmesinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu birliğe üye olan firmaların ihracatında ülkelerin ekonomik gelirleri diğer değişkenlere göre göreceli olarak daha fazla etkilidir. İhracat yapılan ülkelerin gelirlerinde bir azalma meydana geldiğinde ihracatları önemli ölçüde etkileneceğinden firmaların ekonomik istikrara sahip çok sayıda ülkeye ihracat yapmaları tavsiye edilmektedir.

Demir ve demir dışı metaller birliğine üye olan firmaların ihracatlarında ülke çeşitlendirmesinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu birliğe üye olan firmaların ihracatında ülkelerin ekonomik gelirleri, döviz kurları ve ülkeler arası mesafe önemli faktörlerdir. Bu nedenle söz konusu ürünlerin ihracatını yapan firmaların ihracatta istikrarsızlıkları da çok fazla olabilecektir. Söz konusu istikrarsızlıklar firma ihracatlarını önemli ölçüde etkileyeceğinden firmaların dış pazar stratejilerinde AB üye ülkelere ihracat yapmaları tavsiye edilmektedir. Çünkü hem dış gelir olarak hem de mesafe olarak AB üye ülkelere ihracat diğer ülkelere göre daha avantajlıdır.

Hazır giyim ve konfeksiyon birliğine üye olan firmaların ihracatlarında ülke çeşitlendirmesinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu birliğe üye olan firmaların ihracatında ülkelerin ekonomik gelirleri ve döviz kurları önemli faktörlerdir. Söz konusu durumda ülke gelirlerinden ve döviz kurlarından önemli ölçüde etkileneceğinden firmaların dış pazarlarını belirli ülkelere odaklamaları tavsiye edilmektedir.

Kimyevi maddeler ve mamulleri birliğine üye olan firmaların ihracatlarında ülke çeşitlendirmesinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu birliğe üye olan firmaların ihracatında ülkelerin döviz kurları en önemli faktörlerdendir. Bu nedenle söz konusu ürünlerin ihracatını yapan firmaların döviz kurlarına karşı dikkat etmeleri gerekmektedir. Söz konusu durumda firmaların ihracatı önemli ölçüde etkileneceğinden firmaların dış pazar stratejilerinde bir yandan ülke portföylerini genişletmelerini diğer yandan ise döviz kuru oynaklıklarını dikkate almaları tavsiye edilmektedir.

Mobilya, kâğıt ve orman ürünleri birliğine üye olan firmaların ihracatlarında ülke çeşitlendirmesinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu birliğe üye olan firmaların ihracatında ülkelerin ekonomik gelirleri, döviz kurları ve ülkeler arası mesafe önemli faktörlerdir. Bu nedenle söz konusu ürünlerin ihracatını yapan firmaların kırılabilirlikleri

da çok fazla olabilecektir. Demir ve demir dışı metaller birliğinde olduğu gibi firmalara AB ülkelerine odaklanmaları tavsiye edilmektedir.

Su ürünleri ve hayvansal mamuller birliğine üye olan firmaların ihracatlarında ülke çeşitlendirmesinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu birliğe üye olan firmaların ihracatında ülkelerin ekonomik gelirleri, döviz kurları ve ülkeler arası mesafe önemli faktörlerdir. Bu nedenle söz konusu ürünlerin ihracatını yapan firmaların kırılganlıkları da çok fazla olabilecektir. Demir ve demir dışı metaller ile mobilya, kâğıt ve orman ürünleri birliğine üye firmalara yapılan tavsiyeler su ürünleri ve hayvansal mamuller birliğine üye firmalar içinde geçerlidir.

Tekstil ve hammaddeleri birliğine üye olan firmaların ihracatlarında ülke çeşitlendirmesinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu birliğe üye olan firmaların ihracatında ülkelerin ekonomik gelirleri ve döviz kurları önemli faktörlerdir. Söz konusu firma ihracatları ülke gelirlerinden ve döviz kurlarından önemli ölçüde etkileneneceğinden firmaların dış pazarlarında ekonomik istikrarı olan ülkeler üzerine odaklanmaları tavsiye edilmektedir.

Yaş meyve sebze birliğine üye olan firmalar için ülke çeşitlendirmesinde yıllar içinde kayda değer bir farklılık bulunmamaktadır. Bu birliğe üye olan firmaların ihracatında partner ülkenin geliri, döviz kurları ve ülkeler arası mesafe önemli faktörlerdir. Bu nedenle söz konusu ürünlerin ihracatını yapan firmaların kırılganlıkları da çok fazla olabilecektir. Söz konusu kırılganlıklar firma ihracatlarını önemli ölçüde etkileyeceğinden firmaların dış pazar stratejisi geliştirmeleri tavsiye edilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, ihracatçı firmaların Covid-19 salgını sonrası dış pazar stratejilerinde etkili olabilecek faktörleri belirlemek için üç aşamalı bir analiz yapılmıştır. Analizin birinci aşamasında Akdeniz İhracatçı Birlikleri'ne (AKİB) bağlı sekiz birliğe üye firmaların genel ihracat performanslarının değerlendirilmesi için öncelikle ürün grubu bazında ürün/ülke yoğunlukları 2009-2020 dönemine ait 71 ürün grubu için hesaplanmıştır. Bu analizin hedefi, firmaların mevcut ihracat stratejilerinde ürün yoğunluklu mu yoksa ülke yoğunluklu mu olduğunun belirlenmesidir. Yapılan analiz sonucunda 15 ürün grubunda ülke çeşitlendirmesinin azaldığı gözlemlenirken, 56 ürün grubunda ülke çeşitlendirmesinin arttığı tespit edilmiştir. Yani 15 ürün grubunda ihracat yapılan ülke sayısı azalırken, 56 ürün grubunda ise ihracat yapılan ülke sayısı artış göstermiştir. Analizin ikinci aşamasında, ele alınan ihracat partneri ülkenin GSYİH'sindeki artışın ihracatı pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir, 48 ürün grubunda ihracat partneri ülkenin GSYİH'sindeki artış ihracatı pozitif yönde etkilemiştir. Türkiye'nin GSYİH'sindeki artışın da ihracatı pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir, 47 ürün grubunda Türkiye'nin GSYİH'sindeki artış ihracatı pozitif yönde etkilemiştir. Reel döviz kurundaki artışın ihracatı negatif yönde etkilemesi beklenmektedir. 61 ürün grubunda reel döviz kurundaki artış ihracatı negatif yönlü etkilemiştir. Ülkeler arasındaki mesafenin artmasının ihracatı negatif yönde etkilemesi beklenmektedir. 59 ürün grubunda ülkeler arasındaki mesafenin artması ihracatı negatif yönde etkilemiştir. 71 ürün grubunun 29'unda ihracat partneri ülkenin GSYİH'sindeki artış ve Türkiye'nin GSYİH'sindeki artış ile reel döviz kurundaki azalış ve ülkeler arası mesafedeki azalışın ihracatı etkilemesi beklentiler ile uyumludur. Diğer ürün gruplarında ise anlamlılık ve katsayı işareti bakımından farklılık göstermektedir. Analizin üçüncü aşamasında ise birinci ve ikinci aşamada elde edilen sonuçlar dikkate alınarak firmalara dış pazar stratejileri için politika önerilerinde bulunulmuştur.

Sonuç olarak bu çalışmanın, kıt olan kaynakların daha verimli ve etkin bir şekilde kullanılması adına ihracatçı firmaların salgın sonrası oluşturacakları dış pazar stratejilerinde etkili olabilecek faktörleri anlamak adına önemli bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Çalışmada, firmaların ürün/ülke yoğunlaşmalarının belirlenmesi ile hangi ürün grubunda hangi ülke için bir yoğunlaşmanın olduğu dış pazar için alacakları stratejik kararlarını belirlemede etkili olacaktır. Ayrıca, ihracatçı firmaların başta Covid-19 salgını sonrası olmak üzere diğer ekonomik ve siyasi krizlere karşı da dış pazar stratejileri geliştirmeleri önem arz etmektedir. Kısaca çalışmada ürün grupları bazında ürün/ülke çeşitlendirmesi incelenerek ürün grupları bazında ihracatı etkileyen faktörler analiz edilmiş ve ihracatçı firmalara söz konusu analizlerin sonucunda politika önerilerinde bulunulmuştur. Çalışmanın bu yönüyle ilgili literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 191-221.
- Asghar, N., Batool, M., Farooq, F. ve ur Rehman, H. (2020). COVID-19 pandemic and Pakistan economy: A preliminary survey. *Review of Economics and Development Studies*, 6(2), 447-459.
- Ay, I.C. (2021). COVID-19 Pandemisinin Türkiye'nin İhracatı Üzerine Etkileri İçin Bir Analiz. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 272-283.
- Bolat, M. ve Kaplan, F. (2021). Sektör-ülke açısından ihracat çeşitlendirmesi ve ihracatı etkileyen faktörler: Türkiye üzerine bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (59), 271-288.
- Cameron, A. C. ve Trivedi, P. K. (1986). Econometric models based on count data: Comparisons and applications of some estimators and tests. *Journal of Applied Econometrics*, 1(1), 29-53.
- Cameron, A. C. ve Trivedi, P. K. (2013). Regression analysis of count data second edition. *Cambridge University Press*, New York.
- Cao, L., Li, T., Wang, R. ve Zhu, J. (2020). Impact of COVID-19 on China's agricultural trade. *China Agricultural Economic Review*.
- Cooper, R. G., ve Kleinschmidt, E. J. (1985). The impact of export strategy on export sales performance. *Journal of International Business Studies*, 16(1), 37-55.
- Cavusgil, S. T. ve Zou, S. (1994). Marketing strategy-performance relationship: An investigation of the empirical link in export market ventures. *Journal of Marketing*, 58(1), 1-21.
- Çınar, B. ve Koç, F. (2017). Pazarlama yeteneklerinin ihracat performansı üzerindeki etkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 115-143.
- Çınar, Y. ve Göksel, T. (2010). İhracatta bölgesel çeşitlendirme ve istikrar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(2), 30-58.
- DistanceFromTo. (2022). *Ülkeler arası uzaklık*. <https://www.distancefromto.net/> adresinden erişildi.
- Durukan, T. ve Hamşioğlu, A. B. (2015). Pazar yönlülük, pazarlama yeteneklerinin rekabet avantajı elde etmede ihracat performansı üzerine etkileri: Ankara ili ihracat işletmelerinde bir uygulama. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 1-19.
- Hayakawa, K. ve Mukunoki, H. (2021). The impact of COVID-19 on international trade: Evidence from the first shock. *Journal of the Japanese and International Economies*, 60, 101135.
- Hilbe, J. M. (2011). Negative Binomial regression. Second Edition. *Cambridge University Press*.
- Gruszczynski, L. (2020). The COVID-19 pandemic and international trade: Temporary turbulence or paradigm shift?. *European Journal of Risk Regulation*, 11(2), 337-342.
- Güneri İşçi, Ö. ve Durmuş, B. (2020). Aşırı ya da eksik yayılım durumunda Poisson ve Negatif Binom regresyon modellerinin karşılaştırılması. *Uluslararası Doğu Anadolu Fen Mühendislik ve Tasarım Dergisi*, 2(1),48-66.

- İnce, H. (2019). İhracat pazarlamasında pazarlama karması stratejilerinin etkisi ve Kahramanmaraş tekstil sektörü üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (2), 53-63.
- Jacquemin, A. P. ve Berry C. H. (1979). Entropy measure of diversification and corporate growth. *The Journal of Industrial Economics*, 27(4), 359-369.
- Lee, C. ve Griffith, D. A. (2004). The marketing strategy-performance relationship in an export-driven developing economy: A Korean illustration. *International Marketing Review*.
- Leonidou, L. C., Katsikeas, C. S. ve Samiee, S. (2002). Marketing strategy determinants of export performance: a Meta-Analysis. *Journal of Business Research*, 55(1), 51-67.
- Lin, B. X. ve Zhang, Y. Y. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on agricultural exports. *Journal of Integrative Agriculture*, 19(12), 2937-2945.
- Mutlu, H. M. ve Nakıpoğlu, A. (2011). Uluslararası pazarlama stratejilerinin ihracat performansı üzerine etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(38), 245-261.
- OECD. (2020). Coronavirus (COVID-19): SME Policy Responses. 1-169.
- Sağlam, M. ve Pirtini, S. (2019). Uluslararası pazarlama karması stratejilerinin ihracat performansı üzerindeki etkisi: Sektörler arası karşılaştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35 (1), s.433-459.
- Tunç, Ş. ve Yücel, N. (2020). Pazarlama kültürü, ihracat pazarlama stratejileri ve ihracat performansı arasındaki ilişkinin nitel analiz yöntemi ile incelenmesi. *Kadim Akademi SBD*, 4(2), 16-38.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2022). Reel efektif döviz kuru. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuru/> adresinden erişildi.
- Vidya, C. T. ve Prabheesh, K. P. (2020) Implications of COVID-19 pandemic on the global trade networks, *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(10), 2408-2421, DOI: 10.1080/1540496X.2020.1785426
- Yıldırım, U. (2021), COVID-19 pandemisinin dış ticaret üzerine etkisi: İstatistiksel bir yaklaşım. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 280-295.
- Yücel, A. (2019). İhracat pazarlaması stratejileri ile firma performansı ilişkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 205-225.
- Yücel, A. ve Kara, C. (2014). İhracat pazarlaması stratejilerinin firma performansı üzerine etkileri: Elazığ'daki ihracat firmaları üzerine bir uygulama. *Firat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 149-172.
- World Bank. (2022). Gdp (current \$). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> adresinden erişildi.
- Zainuddin, M. R. K., Shukor, M. S., Zulkifli, M. S. ve Abdullah, A. H. (2021). Dynamics of Malaysia's bilateral export post COVID-19: A gravity model analysis. *Jurnal Ekonomi Malaysia*, 55(1), 51-69.

EKLER

Ek.1 TE Değerleri

Ürün Grupları	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
2	1,26	1,34	0,81	0,78	0,69	0,6	0,85	0,64	0,68	0,61	0,3	0,64
3	1,59	1,52	1,73	1,69	1,75	1,82	1,5	1,65	1,71	1,75	1,99	2,08
4	1,1	1,23	1,83	0,86	1,36	1,63	1,6	1,8	1,54	1,44	2,11	2,46
5	1,31	0,91	0,89	0,88	0,58	0,72	1,16	1,05	0,97	1,33	1,49	1,51
7	3,08	3,08	3,18	3,13	3,07	3,02	3,22	3,18	3,24	3,3	3,31	3,36
8	2,9	2,95	2,78	2,76	2,8	2,79	2,82	2,98	2,88	2,97	2,85	2,69
9	2,7	2,69	2,9	2,94	2,74	2,54	2,38	2,38	2,59	2,78	2,93	2,85
10	1,74	2,05	1,68	2,29	2,36	2,08	1,99	2,35	2,34	2,71	2,29	2,33
11	2,36	2,07	2,13	2,28	2,26	1,62	1,99	1,9	2,04	2,19	2,28	2,41
12	2,85	2,92	2,78	2,74	3,05	3,002	3,17	2,76	2,71	2,95	3,11	3,12
13	1,7	1,94	2,05	2,39	2,42	2,47	2,17	2,06	2,12	2,25	2,3	2,19
14	1,63	1,37	1,38	1,54	1,97	1,96	1,33	1,61	1,51	1,86	1,83	1,86
15	2,19	2,29	1,95	1,67	1,96	1,04	1,24	1,19	1,72	2,49	2,69	2,86
16	1,48	1,44	1,78	2,09	1,48	1,66	1,07	1,51	1,23	0,96	1,1	1,17
17	2,06	2,2	2,41	2,93	2,87	2,86	3,14	3,3	3,5	3,53	3,56	3,63
18	3,3	3,52	3,43	3,54	3,44	3,32	3,39	3,15	2,98	3,11	3,05	3,26
19	3,81	3,85	3,89	3,77	3,56	3,41	3,42	3,32	3,42	3,51	3,58	3,55
20	3,15	3,14	3,05	3,3	3,22	3,18	3,19	3,09	3,12	3,19	3,17	3,08
21	2,6	2,77	2,86	2,79	2,99	3,003	2,97	2,92	2,9	2,96	2,88	3,02
22	2,03	2,14	2,16	2,2	2,24	2,36	2,17	2,5	2,57	2,66	2,7	2,86
23	1,17	0,99	1,7	1,67	1,28	1,37	1,21	1,49	1,3	0,95	1,1	1,34
24	0,89	0,36	1,18	1,55	0,44	0,62	1,75	1,86	1,65	1,05	1,22	1,44
25	2,7	2,78	2,74	2,61	2,84	2,95	3,02	3,16	3,12	3,02	2,63	2,98
26	1,19	1,27	1,44	1,29	1,24	1,38	1,63	1,6	1,43	1,38	1,48	1,46
27	0,63	2,55	2,51	2,1	2,32	2,24	2,25	2,45	2,21	2,47	2,63	2,58
28	2,87	3,04	3,14	3,15	3,11	3,1	3,07	3,16	3,3	3,33	3,22	3,24
29	1,32	1,94	2,14	1,86	1,91	1,82	1,12	1,62	2,2	2,4	2,49	2,79
30	2,27	1,94	2,34	2,45	2,17	2,61	2,66	2,57	2,55	2,63	2,44	2,34
31	1,05	1,88	1,43	1,62	1,97	1,34	1,65	1,45	1,75	1,56	1,36	1,76
32	2,61	2,8	2,81	3	2,85	2,9	2,87	2,94	2,95	2,97	2,79	2,82
33	2,33	2,22	2,25	2,44	1,93	2,52	2,58	2,61	2,69	2,38	2,45	2,39
34	3,05	3	2,98	2,71	2,29	2,29	2,48	2,43	2,3	2,42	2,16	2,59
35	2,64	2,14	2,02	2,33	2,39	2,46	2,64	2,8	2,92	3,14	2,83	2,79
38	2,69	1,79	2,68	2,67	2,13	2,08	2,65	2,43	2,5	2,5	2,45	2,62
39	3,58	3,57	3,54	3,36	3,25	3,22	3,3	3,29	3,2	3,21	3,37	3,44
40	3,46	3,6	3,54	3,56	3,64	3,65	3,68	3,66	3,69	3,69	3,72	3,73
42	1,91	1,45	2,05	2,24	2,25	2,25	2,46	2,16	2,36	2,89	2,98	2,91
44	2,36	2,59	2,55	2,61	2,68	2,82	2,88	2,9	3,21	3,2	3,33	3,32
48	3,06	2,88	2,64	2,88	3,03	3,05	3,03	2,62	3,12	3,2	3,21	3,26
49	2,15	2,5	2,6	2,87	2,68	2,82	2,96	2,86	2,55	3,05	2,99	2,94
52	2,86	3,01	3,14	2,95	2,88	3,14	3,18	3,2	3,25	3,22	3,3	3,25
53	2,3	2,38	1,87	2,4	2,36	2,4	2,37	2,23	1,84	2,06	2,26	1,84
54	3,03	2,92	2,78	2,97	2,96	3,04	2,92	3,15	3,21	3,41	3,23	2,97
55	3,04	3,06	3,11	3,14	3,13	2,93	3,02	3	3,15	3,32	3,25	3,13
56	3,02	2,95	3,08	3,33	3,33	3,29	3,21	3,27	3,2	3,32	3,27	3,57
57	3,07	3,28	3,13	3,15	3,02	3,09	3,31	3,58	3,53	3,25	3,25	3,21
58	2,65	2,83	2,93	2,87	3,04	3	3,12	3,07	3,04	3,13	3,36	3,29
59	1,35	2,28	2,31	2,52	2,34	2,66	2,4	2,27	2,47	2,13	2,39	2,55
60	2,56	2,67	2,68	2,23	2,16	2,03	2,2	2,48	2,53	2,82	2,82	2,85
61	2,22	2,13	1,68	1,88	2,14	2,43	2,32	2,27	2,14	2,27	2,32	2,35
62	2,58	2,43	2,1	2,06	2,19	2,53	2,62	2,31	1,83	1,24	1,37	2,14
63	2,91	2,78	2,66	2,8	2,86	2,89	2,72	2,78	2,7	2,78	2,82	2,91
64	2,17	1,07	1,21	1,16	1,85	2,51	2,82	2,78	2,47	1,95	2,38	2,29
65	0,48	0,6	0,84	0,84	0,96	1,54	1,89	1,64	1,26	1,53	1,84	1,92
68	2,25	2,51	2,65	2,65	2,1	2,26	2,42	2,49	2,41	2,62	2,57	2,63
69	2,28	1,9	1,96	1,65	2,04	1,77	2,19	2,52	2,81	2,94	3,18	3
70	2,5	2,68	2,96	3,01	2,84	2,96	2,91	3,18	3,33	3,17	3,45	3,31
72	2,14	2,8	2,71	2,74	2,92	2,56	2,64	2,82	3,18	3,26	3,25	3,14
73	3,35	3,31	3,46	3,31	3,37	3,52	3,57	3,53	3,67	3,63	3,62	3,77
74	2,08	2,07	2,35	2,37	2,37	2,17	2,66	2,52	2,4	1,98	2,1	2,2
76	1,49	2,56	2,64	2,78	2,18	2,47	2,93	2,9	2,7	2,82	2,74	2,64
82	2,39	2,38	2,6	2,48	2,75	2,68	2,73	2,97	3,01	3,08	2,98	2,9
83	2,7	2,76	2,45	2,56	2,72	3,05	2,87	2,88	3,05	3,14	3,15	3,29
84	3,45	3,54	3,66	3,59	3,5	3,81	3,83	3,8	3,9	3,85	3,99	3,95
85	2,91	3,09	3,13	2,67	2,85	3,02	3,51	3,49	3,88	3,77	3,62	3,58
87	2,84	2,69	2,76	2,72	2,68	2,67	2,64	2,84	2,8	3,05	3,02	3,19
90	2,37	2,37	2,52	2,57	2,31	2	2,29	2,88	2,82	2,8	2,72	2,78
91	1,06	1,11	1,09	1,56	1,73	1,6	1,54	1,59	1,94	1,83	1,63	1,48
94	3,09	3,09	3,04	2,94	2,97	3,02	2,9	2,93	2,99	3,14	3,13	3,09
95	1,64	1,38	2,02	2,14	2,09	2,02	2,3	1,98	2,39	2,57	2,82	2,79
96	2,91	2,7	2,64	2,73	2,46	2,67	2,93	2,75	2,67	2,61	2,6	2,57

Ek 2. NBREG Analiz sonuçları

Ürün Grubu	C	GDP	GDPTR	RDK	DİST
2	-7,05	-0,02	0,34	0,13	0,01
3	-17,46	0,16*	0,81***	-0,62**	-0,53*
4	-37,34	0,01	1,75*	-1,41*	-0,3*
5	-3,63	0,10*	0,25	-0,53	-0,21**
7	0,51	0,03*	0,13	-0,25*	-0,18*
8	-1,30	0,04*	0,22*	-0,33*	-0,22*
9	-13,78	0,02*	0,69*	-0,56*	-0,12*
10	-14,28	0,07*	0,64***	-0,19	-0,28*
11	3,65	0,01*	0,06	-0,55*	-0,13*
12	-8,92	0,03*	0,56**	-0,77*	-0,23*
13	-37,60	0,01	1,56*	-1,1*	0,16**
14	0,50	0,01	0,02	-0,09	0,19*
15	8,24	0,01***	-0,06	-0,56*	-0,24*
16	-1,95	0,02	0,20	-0,50	0,03
17	-14,02	0,04*	0,75*	-0,86*	-0,21*
18	-5,97	0,00	0,30**	0,14***	-0,09*
19	-6,18	0,009*	0,36*	-0,17*	-0,09*
20	-1,75	0,05*	0,19	-0,38*	-0,12*
21	-10,80	0,01	0,60*	-0,57*	-0,12*
22	6,23	0,02*	0,00	-0,66*	-0,19*
23	-6,45	0,02	0,66	-1,92*	-0,24**
24	-22,05	-0,01	0,93	-0,21	-0,01
25	-0,63	0,04*	0,15	-0,38*	-0,09*
26	-44,35	0,09	1,67**	-0,46	0,00
27	-45,64	0,03*	1,99*	-1,25*	-0,22*
28	-4,21	0,04*	0,3***	-0,54*	-0,07*
29	-9,15	0,07*	0,41	-0,33***	-0,08***
30	-30,64	0,00	1,32*	-0,76*	-0,03
31	-31,22	0,01	1,52**	-1,65*	-0,21**
32	-3,64	0,03*	0,23	-0,32*	0,00
33	-13,06	0,01	0,69*	-0,81*	-0,06
34	-2,80	0,01**	0,29	-0,34*	-0,23*
35	1,52	0,00	0,18	-0,59*	-0,23*
38	3,81	0,00	0,15	-0,91*	-0,25*
39	5,10	0,03*	-0,01	-0,32*	-0,23*
40	-24,76	0,06*	1,12*	-0,75*	-0,23*
42	-7,85	0,01	0,57	-1,13*	-0,16*
44	-13,78	0,01*	0,80*	-0,90*	-0,30*
48	-7,29	0,04*	0,54*	-0,90*	-0,33*
49	-14,30	0,05*	0,66*	-0,41*	-0,20*
52	-1,40	0,09*	0,14	-0,30*	-0,13*
53	-1,15	0,00	0,11	0,09	-0,06
54	-8,49	0,05*	0,51*	-0,61*	-0,22*
55	-2,27	0,04*	0,18	-0,22*	-0,07*
56	-14,45	0,03*	0,78*	-0,89*	-0,22*
57	0,27	0,03*	0,15	-0,42*	-0,15*
58	-33,23	0,06*	1,36*	-0,36*	-0,25*
59	-29,11	0,01	1,22*	-0,49**	-0,10
60	-14,72	0,05*	0,78*	-0,93*	-0,21*
61	-10,69	0,04*	0,56*	-0,58*	-0,14*
62	-9,42	0,06*	0,50*	-0,46*	-0,20*
63	-1,67	0,04*	0,29**	-0,67*	-0,28*
64	-34,16	0,01	1,59*	-1,38*	-0,17*
65	-18,82	0,02	0,88**	-0,69*	-0,12***
68	-24,83	0,02*	1,15*	-0,84*	-0,19*
69	-29,27	0,02*	1,40*	-1,27*	0,26*
70	-17,48	0,03*	0,86*	-0,69*	-0,23*
72	-4,68	0,02*	0,39**	-0,60*	-0,20*
73	-4,41	0,03*	0,34*	-0,40*	-0,20*
74	-6,15	0,01	0,36	-0,27	-0,10**
76	-20,02	0,01*	0,98*	-0,74*	-0,23*
82	-7,83	0,03*	0,52*	-0,80*	-0,22*
83	-6,17	0,02*	0,44*	-0,60*	-0,22*
84	-8,64	0,04*	0,49*	-0,47*	-0,17*
85	-4,49	0,02*	0,41*	-0,68*	-0,24*
87	-2,94	0,03*	0,34**	-0,61*	-0,29*
90	-17,82	0,03*	0,90*	-0,99*	-0,15*
91	-53,20	0,01	2,23*	-1,32*	-0,07
94	-7,54	0,03*	0,51*	-0,60*	-0,29*
95	-26,28	0,02*	1,30*	-1,41*	-0,21*
96	-21,81	-0,01**	1,03*	-0,59*	-0,16*

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 2023, Sayfa 66-79

Ürün Grubu	Tanımı	Değişim	GDP	GDPTR	RDK	DİST
2	Etiler Ve Yenilen Sakatat	Azalmakta	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız
3	Bahklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar Ve Suda Yaşayan Diğer Omurgasız Hayvanlar	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
4	Süt Ürünleri; Kuş Ve Kimes Hayvanlarının Yumurtaları; Tabii Bal; Tarifinin Başka Yerinde Belirtilmeyen Veya Yer Almayan Yenilebilir Hayvansal Menşeli Ürünler	Artmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Negatif
5	Tarifinin Başka Yerinde Belirtilmeyen Veya Yer Almayan Hayvansal Menşeli Ürünler	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Anlamsız	Negatif
7	Yenilen Sebze Ve Bazı Kök Ve Yumrular	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
8	Yenilen Meyveler Ve Yenilen Sert Kabuklu Meyveler; Turungillerin Ve Kavanların Ve Karpuzların Kabukları	Azalmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
9	Kahve, Çay, Paraguay Çayı Ve Baharat	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
10	Hububat	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Anlamsız	Negatif
11	Değirmencilik Ürünleri; Malı; Nişasta; İnfin; Bugday Glütini	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
12	Yağlı Tohum Ve Meyveler; Muhtelif Tane; Tohum Ve Meyveler; Sanayiye De Tipta Kullanılan Bitkiler; Saman Ve Kaba Yem	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
13	Lak; Sakız; Reçine Ve Diğer Bitkisel Özsü Ve Hülasalar	Artmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Pozitif
14	Örülme Elverişli Bitkisel Maddeler; Tarifinin Başka Yerinde Belirtilmeyen Veya Yer Almayan Bitkisel Ürünler	Artmakta	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız	Pozitif
15	Hayvansal Ve Bitkisel Kan Ve Süt Yağlar Ve Bunların Parçalanma Ürünleri; Hazır Yemeklik Kan Yağlar; Hayvansal Ve Bitkisel Mumlar	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
16	Et, Balık, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar Veya Diğer Su Omurgasızlarının Müstahzarları	Azalmakta	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız
17	Şeker Ve Şeker Mamulleri	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
18	Kakao Ve Kakao Müstahzarları	Azalmakta	Anlamsız	Pozitif	Pozitif	Negatif
19	Hububat, Un, Nişasta Veya Süt Müstahzarları; Pastacılık Ürünleri	Azalmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
20	Sebze, Meyveler, Sert Kabuklu Meyveler Ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzarlar	Azalmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
21	Yenilen Çeşitli Gıda Müstahzarları	Artmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Negatif
22	Mezrubat, Alkollü İçkiler Ve Sirke	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
23	Gıda Sanayinin Kalın Ve Döküntüleri; Hayvanlar İçin Hazırlanmış Kaba Yemler	Artmakta	Anlamsız	Anlamsız	Negatif	Negatif
24	Tütün Ve Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler	Artmakta	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız
25	Tuz; Kökür; Topraklar Ve Taşlar; Alçular, Kireçler Ve Cimento	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
26	Metal Cevherleri, Cıruş Ve Kül	Artmakta	Anlamsız	Pozitif	Anlamsız	Negatif
27	Mineral Yağlar, Mineral Yağlar Ve Bunların Damıtılmasından Elde Edilen Ürünler; Bitümenli Maddeler; Mineral Mumlar	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
28	Anorganik Kimyasallar; Kıymetli Metallerin, Radyoaktif Elementlerin; Nadir Toprak Metallerinin Ve İzotopların Organik Veya Anorganik Bileşikleri	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
29	Organik Kimyasal Ürünler	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
30	Bezacılık Ürünleri	Azalmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Anlamsız
31	Göbreler	Artmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Negatif
32	Debagat ve Boyacılıkta Kullanılan Hülasalar; Tanenler Ve Türevleri; Boyalar, Pigmentler Ve Diğer Boyayıcı Maddeler; Müstahzar Boyalar Ve Vernikler; Macunlar; Murekçeler	Azalmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Anlamsız
33	Uçuş Yağlar Ve Rezinoitler; Parfümeri, Kosmetik Veya Tuvalet Müstahzarları	Azalmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Anlamsız
34	Sabunlar, Yüzey-Aktif Organik Maddeler, Yukama Müstahzarları, Yağlama Müstahzarları, Suni Mumlar, Müstahzar Mumlar, Temizleme Veya Bakım Müstahzarları, Işık Temini İçin Kullanılan Her Türü Mumlar Ve Benzerleri, Model Yapımına Mahsus Her Türü Patlar, "Dişiç Mümleri" Ve Alçı Esaslı Dişçilik Müstahzarları	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
35	Albüminoid Maddeler; Değişikliğe Uğramış Nişasta Esaslı Ürünler; Tutkallar; Enzimler	Artmakta	Anlamsız	Anlamsız	Negatif	Negatif
38	Muhtelif Kimyasal Ürünler	Artmakta	Anlamsız	Anlamsız	Negatif	Negatif
39	Plastikler Ve Mamulleri	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
40	Kauçuk ve Mamulleri	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
42	Deri Eşya; Saracıye Eşyası Ve Eyer Ve Korum Takımları; Seyahat Eşyası, El Çantaları Ve Benzeri Mahfazalar; Hayvan Bağırsağından Mamul Eşya (İpek Böceği Bağırsağı Hariç)	Artmakta	Anlamsız	Anlamsız	Negatif	Negatif
44	Ağaç Ve Ağsaz Eşya; Odun Kömürü	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
48	Kağıt Ve Karton; Kağıt Hamurundan, Kağıtan Veya Kartondan Eşya	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
49	Baskı Kitapları, Gazeteler, Resimler Ve Baskı Sanayinin Diğer Mamulleri; El Ve Makina Yazma Metinler Ve Planlar	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
52	Pamuk	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
53	Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler; Kağıt İpliği Ve Kağıt İpliğinden Dokunmuş Mensucat	Azalmakta	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız
54	Senetik Ve Suni Filamentler, Şeritler Ve Benzeri Senetik Ve Suni Dokumaya Elverişli Maddeler	Azalmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
55	Senetik Ve Suni Devamsız Lifler	Artmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
56	Vatka, Keçe Ve Dokunmuş Mensucat; Özel İplikler; Sicim, Kordon, İp, Halat Ve Bunlardan Mamul Eşya	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
57	Hatlar Ve Diğer Dokumaya Elverişli Maddelerden Yer Kaplamaları	Azalmakta	Pozitif	Anlamsız	Negatif	Negatif
58	Özel Dokunmuş Mensucat; Tuftu Edilmiş Dokumaya Elverişli Mensucat; Dantela; Duvar Halıları; Serici Ve Kayınacı Eşyası; İşlemeler	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
59	İmamlık, Sivams, Kaplanmış veya Lamine Edilmiş Dokumaya Elverişli Mensucat; Dokumaya Elverişli Maddelerden Teknik Eşya	Artmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Anlamsız
60	Örme veya Krose Eşya	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
61	Örme veya Krose Giyim Eşyası ve Aksesuarı	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
62	Örülmemiş veya Krose Olmayan Giyim Eşyası ve Aksesuarı	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
63	Dokumaya Elverişli Maddelerden Diğer Hazır Eşya; Takımlar; Kullanılmış Giyim Eşyası Ve Dokumaya Elverişli Maddelerden Kullanılmış Eşya; Paçavralar	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
64	Ayakkabılar, Getirler, Tozluklar Ve Benzeri Eşya; Bunların Aksamı	Artmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Negatif
65	Başlıklar Ve Aksamı	Artmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Negatif
68	Taş, Alçı, Cimento, Amyant, Mika Veya Benzeri Maddelerden Eşya	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
69	Seramik Mamulleri	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Pozitif
70	Cam Ve Cam Eşya	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
72	Demir Ve Çelik	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
73	Demir Veya Çelikten Eşya	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
74	Bakır Ve Bakırdan Eşya	Azalmakta	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız	Negatif
76	Alüminyum Ve Alüminyumdan Eşya	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
82	Adi Metallerden Aletler, Bıçakçı Eşyası Ve Sofra Takımları; Adı Metallerden Bunların Aksamı Ve Parçaları	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
83	Adi Metallerden Çeşitli Eşya	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
84	Nükleer Reaktörler, Kızanlar, Makinalar, Mekanik Cihazlar Ve Aletler; Bunların Aksamı Ve Parçaları	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
85	Elektrikli Makina Ve Cihazlar Ve Bunların Aksam Ve Parçaları; Ses Kaydetmeye Ve Kaydedilen Sesi Tekrar Vermeye Mahsus Cihazlar; Televizyon Görüntü Ve Seslerinin Kaydedilmesine Ve Kaydedilen Görüntü Ve Sesin Tekrar Verilmesine Mahsus Cihazlar Ve Bunların Aksam, Parça Ve Aksesuarı	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
87	Motorlu Kara Taşıtları, Traktörler, Bisikletler, Motosikletler Ve Diğer Kara Taşıtları; Bunların Aksam, Parça Ve Aksesuarı	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
90	Optik Alet Ve Cihazlar, Fotograf, Sinema, Ölçü, Kontrol, Ayar Alet Ve Cihazları, Tıbbi Veya Cerrahi Alet Ve Cihazlar; Bunların Aksam, Parça Ve Aksesuarı	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
91	Saatler Ve Bunların Aksam Ve Parçaları	Azalmakta	Anlamsız	Pozitif	Negatif	Anlamsız
94	Mobilyalar, Tipta Veya Cerrahide Kullanılan Mobilyalar, Yatak Takımları Ve Benzeri Doldurulmuş Eşya; Tarifinin Başka Yerinde Belirtilmeyen Veya Yer Almayan Aydınlatma Cihazları; Reklam Lambaları, Işıklı Tabelalar, Işıklı İsim Plakaları Ve Benzerleri; Pre Fabrik Yapılar	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
95	Oyuncaklar, Oyun Ve Spor Malzemeleri; Bunların Aksam, Parça Ve Aksesuarı	Artmakta	Pozitif	Pozitif	Negatif	Negatif
96	Çeşitli Mamul Eşya	Azalmakta	Negatif	Pozitif	Negatif	Negatif

*Mavi renk artışı, kırmızı renk azalışı, sarı renk istatistiki olarak anlamsızlığı, yeşil renk istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Yazar Katkı Oranı

Uygun yöntemin seçimi, analizlerin yapılması ve analiz sonuçlarının yorumlanarak politika önerilerinde bulunulması başta olmak üzere birinci yazarın araştırmaya katkısı %50'dir. Araştırmanın diğer süreçleri için ikinci yazarın katkı oranı %50'dir.

KÜRK MANTOLU MADONNA ROMANINDA ÖZGÜN DEYİMLER¹

Safura İNAN²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1215852

Makale Geçmişi:

Geliş 07.12.2022

Kabul 04.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Deyim,

Özgün Deyim,

Kürk Mantolu Madonna,

Sabahattin Ali.

ÖZ

Bir kavram ya da durumu etkili, kısa bir biçimde anlatmak için sıklıkla sözcüklerden bir veya birkaçının ilk anlamından uzaklaşarak kalıplaşan ve en az iki sözcükten oluşan dil öbeklerine deyim denir. Bir milletin kültüründe, yaşam tarzında, düşünce hayatındaki gelişme ve değişimlerin etkisiyle söz varlığında olduğu gibi deyimlerde de yeni oluşumlar meydana gelebilir. Doğal bir süreç gibi kabul edilebilecek bu husus dili sanatlı kullanma ihtimamını gösteren yazarların/şairlerin eserlerinde müşahade edilebilir. Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna* romanında da deyimlere ait bu tür yeni oluşumlar tespit edilmiştir. Yazar tarafından oluşturulan bu deyimlere çalışmada *özgün deyim* adının verilmesi uygun görülmüştür. Bu terim; deyim tanımı, yapısına ve oluşum özelliğine uyan ancak sözlüklerde yer almayıp yazarın kendi üretimi şeklinde karşımıza çıkan deyimleri karşılar. İnceleme metni olarak seçilen roman üzerinden hazırlanan bu çalışmada amaç, deyim(ler)in teorik olarak ne olup olmadığını, sınırlılıklarını, çerçevesini belirlemeye çalışmak ayrıca tespit edilen otuz yedi özgün deyim, anlamları ile birlikte açıklamaktır. Ek olarak, özgün deyimlerin tespitiyle bir romanın dile ne gibi zenginlikler katabileceği, dilin yeni deyimler ortaya çıkarabileceği kanıtlanmak istenmiş ve tespit edilen bu deyimlerin hazırlanacak ya da güncellenecek deyimler sözlüklerine eklenmesi teklif edilmiştir.

ORIGINAL IDIOMS IN THE NOVEL KURK MANTOLU MADONNA

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1215852

Article History:

Received 07.12.2022

Accepted 04.01.2023

Keywords:

Idioms,

Original idiom,

Sabahattin Ali,

Kürk Mantolu Madonna.

ABSTRACT

In order to describe a concept or situation in an effective, short way, idioms are phrases consisting of at least two words that are often stereotyped by moving away from the first meaning of one or more of the words. New formations may occur in idioms as well as in vocabulary with the effect of developments and changes in a nation's culture, lifestyle, and intellectual life. This issue, which can be regarded as a natural process, can be observed in the works of writers/poets who show care to use language artistically. In Sabahattin Ali's novel named *Madonna with the Fur Coat* such new formations of idioms were identified. It was deemed appropriate to name these idioms created by the author as the original idiom in the study. This term It meets the idioms that comply with the definition, structure, and formation feature of the idiom, but are not included in the dictionaries and appear as the author's own production. The aim of this study, which is based on the novel chosen as the text of the analysis, is to try to determine what the idiom(s) is theoretically, its limitations and framework, and also to explain the thirty-seven idioms identified together with their meanings. In addition, it was aimed to prove what kind of richness a novel can add to the language by identifying original idioms, and what new idioms the language can create, and it is proposed to add these idioms identified to the idioms dictionaries to be prepared or updated.

¹ Bu çalışma 2020 yılında Prof. Dr. Adnan Rüstü KARABEYOĞLU danışmanlığında hazırlanan "Sabahattin Ali'nin Kürk Mantolu Madonna Adlı Romanında Deyimler ve İmgeler" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

²Arş. Gör., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi,Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Öğretmenliği Programı, safura.inan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6625-1588

Alıntılanmak için/Cite as: İnan S. (2023), Kürk Mantolu Madonna romanında özgün deyimler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 80-89.

GİRİŞ

Dil sözlü iletişim aracıdır; bununla birlikte edebî ürünlerin sunduğu malzemenin okuyucuya ulaşmasını sağlayan ana unsurdur. Şiir, hikâye, tiyatro, roman türü ne olursa olsun hepsi dilin kurallarından yola çıkılarak yazanın koreografi oluşturma sürecinin ürünleridir. Bu nedenle dil, edebî eser üreticileri için ayrı öneme sahiptir denilebilir. Onlar dilin sıradan, alışılmış kullanımları içinde kalmaz; sanatlı, dolaylı ifadelerle eserlerini zenginleştirebildikleri gibi dile yeni katkılar sağlayabilirler.

Türkçenin söz varlığını oluşturan unsurlardan biri de deyimdir. *Deyim*, bir kavram ya da durumu etkili, kısa bir biçimde anlatan ve sıklıkla sözcüklerden bir veya birkaçının gerçek anlamından uzaklaşarak kalıplaşan, en az iki sözcükten oluşan sözcük grubudur. Deyimin en az kaç sözcükten oluştuğu ve isim+yardımcı fiil yapısındaki birleşik sözcüklerin deyim olup olamayacağı konularında farklı görüşler mevcuttur. Çalışmanın ilk bölümünde bu görüş farklılıklarına da değinilecek olmakla birlikte deyim için en az iki sözcüğün olması gerektiği ve hasta ol-, haber ver- gibi isim+yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiillerin deyim olamayacağı yönündeki görüş kabul edilmiştir.

Başlı başına bir bilim dalı olan deyim (İng. Idiomatic, Phraseologie) üzerine pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Yüksek lisans, doktora tezleri ve makalelerle kaynak eser, lehçe, ağız(lar)da var olan deyimler ve anlamları derlenmiş ve derlenmeye, çalışılmaya devam etmektedir. Deyim hakkında verilen bilgiler içinde özellikle lisansüstü tezler özelinde, L. Subaşı'nın 1998 yılında hazırladığı "Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezi, A. T. Sinan'ın 2000 yılında hazırladığı "Türkiye Türkçesindeki Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi (2 Cilt)" başlıklı doktora tezi diğer çalışmalardan farklı noktalara değinmeleri bakımından önemlidir.

Atasözleri ve deyimler üzerine hazırladığı çalışmasında Aksoy, Türkçenin yeni deyimler kazanma yolunda olduğunu, güçlü ve özgün ifadelerin deyim hüviyeti kazanmaya başladığını aktarır (Aksoy, 2018, s. 512). Aksan'ın görüşüne paralel olarak M. Toklu da deyimlerin zamanla unutulabileceğini ve yerlerine yeni deyimlerin oluşabileceğini savunur (Toklu, 2018, s. 153). Değişen ve gelişen toplum hayatının dildeki yansımaları gören ve bunu doğal bir süreç olarak kabul eden Aksoy ve Toklu'nun görüşleri bu çalışmanın ikinci bölümüne temel oluşturmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan çalışmada Sabahattin Ali'nin Kürk Mantolu Madonna romanıyla dilimize kattığı, özgün olarak oluşturduğu otuz yedi deyim incelenmeye çalışılacaktır. Yazar tarafından oluşturulan ve çalışmada *özgün deyim* olarak adlandırılan bu deyimler, deyim tanımına uyan ancak çalışma için belirlenen sözlüklerde karşılaşılmayan deyimleri ifade etmek için kullanılmıştır.

SINIRLILIK, KAPSAM VE YÖNTEM

Çalışmanın temel sınırlılığını deyim(ler) oluşturmaktadır. Türkiye'de yapılan deyim çalışmaları ve konu hakkındaki görüşler ele alınmış ve değerlendirilerek bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Deyim kavramının çerçevesinin oluşturulması aşamasından sonra dilin canlı bir varlık olduğu kabulünden yola çıkılarak sözlüklere girmeyen, bir yazar tarafından üretilen özgün deyimler tespit edilmek istenmiştir. Verileri toplamak için Türk edebiyatında özellikle hikâyeleri ile tanınan Sabahattin Ali'nin Kürk Mantolu Madonna romanı seçilmiştir. Romanın Yapı Kredi Yayınları'ndan 2015 yılında çıkan otuz yedinci baskısı esas alınmıştır. Bu romanın seçilme nedenleri: Sabahattin Ali'nin eserlerinin söz varlığı unsurları açısından ele alınmayışı, sade Türkçeyi benimsemesi, halk diline indirgenen bir üslup benimsemesi ve bu durumun sonucu olarak eserlerinde çokça deyimlere yer vermesidir. Ek olarak bir romanın sayfa sayısına bakılmaksızın dile yeni, özgün deyim(ler) kazandırabilecek zenginlikte olmasıdır.

Deyimlerin tespiti için madde başı en fazla olan ve deyim sözlükleri içerisinde hatırı sayılır öneme sahip beş sözlük seçilmiştir. Bunlar; Ömer Asım Aksoy (2000) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu çevrimiçi *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, M. Ertuğrul Saraçbaşı (2010) *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, Metin Yurtsever (1996) *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, Ali Püsküllüoğlu (2006) *Türkçe Deyimler Sözlüğü*'dür. Ayrıca yazarın eserlerinde halk diline özgü ifadelerin yer alması sebebiyle *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* (1996) sözlüğüne başvurulmuştur. Kaynak roman taranarak deyim tanımına uyan örnekler derlenmiş ardından adı anılan sözlüklerle karşılaştırılmıştır. Bu tarama karşılaştırma işlemi sonucunda sözlüklerde yer almayan otuz yedi *özgün deyim* tespit edilmiştir. Tespit edilen özgün deyimler ise cümle bağlamları ve romanın konu, olay bütünlüğü de göz önünde bulundurularak dilbilimsel yönden irdelenmeye ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Deyim Nedir, Ne Değildir?

Deyim geçmişte darbimesel, ıstılah, tabir gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır. Hemen her dilde örneklerini tespit edebileceğimiz deyimler hakkında çok çeşitli tanımlar vardır. Aksan, deyimleri dilin söz varlığını oluşturan unsurlar arasında gösterir ve “*Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür*” (Aksan, 2009, s. 35) şeklinde tanımlar. Mehmet Hengirmen deyim için “*Genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkileyici yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış sözlere deyim denir*” (Hengirmen, 1999, s. 116) tanımlamasını yaparken Metin Yurtsever “*Anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu*” (Yurtsever, 1996) ve Vecihe Hatipoğlu “*Deyim, anlatım gücünü arttırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır*” (Hatipoğlu, 1982, s.194) şeklinde tanımlar. TDK Güncel Türkçe Sözlük’te ise “*Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir*” tanımı verilir.

Başlı başına bir bilim dalı olan deyim (İng. Idiomatic, Phraseologie) için verilen tanımların sayısını arttırmak mümkündür. Tanımların çeşitli, çalışmaların fazla olmasının nedenlerinden biri de söz konusu kavram üzerine görüş farklılıklarının olmasıdır. Bu görüş farklılıklarını iki madde altında toplayabiliriz:

1. Deyimin en az kaç sözcükten oluşabileceği
2. İsim + Yardımcı fiil yapısındaki birleşik kelimelerin deyim olup olamayacağı

Örnekleri seyrek olsa da deyim tek bir sözcükten de oluşabileceğini söyleyen M. Osman Toklu ve D. Aksan bu görüşlerini desteklemek için *gözde, akşamcı, sudan, kaşarlanmış yağcı...* örneklerini verirler (Toklu, 2018, s. 151; Aksan, 2009, s. 35, 36). Örnekler, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te arandığında *gözde* için “**1.** Benzerleri arasında nitelikleri sebebiyle üstün tutulan, beğenilen, önem verilen (kimse veya şey), favori **2.** Önemli bir kimsenin beğendiği kadın.” tanımları; *akşamcı* için “**1.** Akşamları içki içme alışkanlığında olan kimse. **2.** Çalışmalarını daha yoğun olarak akşam saatlerinde yapan kimse.” tanımları verilmektedir. Toklu ve Aksan’ın verdiği diğer örnekler de TDK’nin çevrimiçi güncel Türkçe sözlüğünde madde başı olarak mevcutken deyimler ve atasözleri sözlüğünde mevcut değildir.

Atasözleri ve deyimler üzerine önemli çalışmalara imza atan Ömer Asım Aksoy da yukarıda örnekleri verilen örnekleri önce deyim olarak kabul etmiş fakat *Çağdaş Eleştiri* dergisinde yayınladığı “*Tek Sözcüklü Deyim Var mı?*” başlıklı yazısında bu kelimelerin deyim olmayıp birer mecazî anlatım olduğunu zikretmiştir. Aksoy adı geçen makalede birden fazla sözcüğün ortak anlamının deyim anlamını oluşturduğunu ifade ederek deyim oluşması için en az iki sözcüğün olması gerektiği şartını öne sürmüştür (Sinan, 2008, s. 95).

Deyim tanımını verirken T. Nejat Gencan “söz öbekleri, takımlar, öbekler” (Gencan, 1979, s. 527), Z. Korkmaz “kelime öbeği” (Korkmaz, 1992, s. 43), A. Püsküllüoğlu “sözcük topluluğu” (Püsküllüoğlu, 2006, s. 7) ifadelerini kullanarak dolaylı olarak deyim oluşması için en az iki sözcüğün var olması gerektiğine atıfta bulunmuşlardır. V. Hatipoğlu ise deyim en az iki en fazla yedi veya sekiz sözcükten oluşabileceğini ifade etmiştir (Hatipoğlu, 1963, s. 222). A. Turan Sinan ise, doktora tezinde en az iki en fazla dokuz sözcükten deyimlerin olduğunu belirtir (Sinan, 2000, s. 107). Çalışmamızda da Gencan, Hatipoğlu ve diğer bilim insanlarının belirttiği üzere deyim en az iki sözcükten müteşekkil olduğu, mecazî anlam taşıyan sözcüklerin deyim olamayacağı görüşü kabul edilmiştir.

Çalışmamızda örnekler deyimler sözlüklerinde taranırken “*haber ver-, emin ol-, ziyan et-, ziyan ol-*” gibi kelime gruplarının TDK’nin çevrimiçi sözlüklerinden deyimler ve atasözleri sözlüğünde yer aldığı dikkati çekmiştir. Ancak deyim olarak belirtilen örnekler incelendiğinde bunların isim+yardımcı fiilden oluşan birleşik fiil olduğu görülmektedir. Birleşik fiil, Zeynep Korkmaz’ın tanımına göre “*... bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad ve ad soylu bir veya birden çok kelime ile esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir*” (Korkmaz, 2017, s. 199). Korkmaz’ın verdiği tanımdan da anlaşılacağı üzere birleşik fiiller tek bir kavrama karşılık gelirler; onlar dilin bir kavramı ifade etmede yetersiz kaldığı yahut bir kavramı daha geniş ifade etmek, nesnelere hareket kavramı katmak için oluşturulmuş sözcük öbekleridir. Dolayısıyla mecazilikten uzak olan bu sözcük gruplarının deyim sayılması tarafımızca doğru kabul edilmemektedir.

Kürk Mantolu Madonna Romanında Özgün Deyimler

Bu bölümde kaynak sözlük olarak seçilen deyimler sözlüğünde yer almayan ancak Kürk Mantolu Madonna romanında tespit edilmiş deyim yapısına uygun otuz yedi deyim incelenmiştir. Tespit edilen deyimler, adı geçen yazar tarafından oluşturulmuş oldukları için *özgün deyim* diye adlandırılmıştır.

Arada Boşluk Bırakmak

“Buna karşı nazik, fakat daima **arada bir boşluk bırakan tavrını muhafaza etti**” (Ali, 2015, s.).

Boşluk sözcüğü için TDK Güncel Türkçe Sözlükte “oyuk, çukur, kapanmamış yer” anlamları verilmiştir. Sözcük anlamının çağrıştırdıklarını ise “uzaklık, mesafe, belirsizlik, karanlık alan” şeklinde sıralayabiliriz. Sözcüğün çağrışım alanlarından mesafe, uzaklık; insan ilişkilerini, iletişimini olumsuz yönde etkileyen unsurlardır. Deyim de sözcüklerin çağrıştırdıklarından faydalanılarak oluşturulmuş ve insan ilişkilerindeki mesafeli duruşu, birinden ya da birilerinden uzak durmayı anlatmaktadır.

Başka Bir Dünyaya Doğar Gibi Uyanmak

“Sihirli bir el tarafından tamamen değiştirileceğimi, ruhumda, küçük kız çocukları gibi masum, fakat aynı zamanda bütün hayatımı kavrayacak kadar kuvvetli heyecanlar duyacağımı, bu sabah uykudan, **başka bir dünyaya doğar gibi uyanacağımı sanmışım**” (Ali, 2015, s. 120).

İnsanın içine doğduğu dünyadan, yaşadığı hayattan sıyrılmayı; bir değişimi, dönüşümü, yeniden var olmayı mecazî olarak anlatmak için üretilmiştir.

Ceza Gibi Kızmak

“Üstleri başları daima bakımsız, yüzleri ve elleri daima kirli ve benizleri daima soluk olan çocuklarına, anlayamadığı melun bir düşmanın musallat ettiği iki **ceza gibi kızıyor**, süslenip sokağa çıkacağı sırada kirli elleriyle üstüne dokunmamaları için onları yanından nasıl uzaklaştıracağını bilemiyordu” (Ali, 2015, s. 29).

Küplere binmek, öfkeden kudurmak, öfkeden deliye dönmek deyimleri ile benzer anlama gelen bu deyim de diğerleri gibi öfke, kızgınlık, sinir durumunu daha etkileyici ifade etmek ve şiddetinin derecesini göstermek için kullanılmıştır.

Diri Diri Mezara Kapanmak

“Her şeyi içinde boğmaya mecbur olmak, **diri diri mezara kapanmaktan başka nedir?**” (Ali, 2015, s. 159).

Deyim, bir insanın varlığını yok etmesinden yani bireyin tüm insanî duygu, düşünce ve eylemlerinden soyutlanmış olmasını anlatır.

Romanın ve cümlelerin bütünlüğünde *diri* sözcüğü yaşayan, canlı; *mezar* sözcüğü ise yaşam belirtilerinin yok olduğu canlıların gömüldüğü yer anlamında yani temel anlamda kullanılmıştır. Mezar denilince ilk akla gelenin ölmüş bir canlı olması beklenir. Ancak burada yazar, yaşayan varlığı anlatan bir kelimenin ardından tüm bilgileri tersyüz ederek devamında mezar kelimesini kullanmış ve kavramsal zıtlıklardan yararlanarak deyimini oluşturmuştur.

Eline Bırakmak

“Zeytinleri silmek, toplamak, fabrikaya götürüp yağ çıkartmak işlerini şunun bunun **eline bıraktım**” (Ali, 2015, s. 146).

İnsan uzuvları arasında el, işlevselliği ve kullanım alanı en geniş olanıdır. Romanın basıldığı dönem (İlk kez 1943’te kitap olarak basılır.) düşünülünce makineleşmenin günümüze oranla daha az olduğu, insan gücüne, insanın el-kol gücüne daha fazla ihtiyaç duyulduğu, üretimin makinelerden ziyade insan kuvveti ile yapıldığı söylenebilir. Bu sebeplerden dolayı, bir işi yaparken özellikle elin kullanılması, *eline bırakmak* deyimini oluşmasına neden olmuştur denilebilir. Bağlam içinde deyim, “(bir işi başkasına) emanet etme” anlamına gelmektedir.

Geniş Ümitler Doğurmak

“Basit, hatta belki de hiç güzel olmayan bir resim bende ne müfrit intibalar bırakmış ne **geniş ümitler doğurmuştu**” (Ali, 2015, s. 69).

Bu özgün deyim ümit/umut etmek birleşik fiilinden ayıran mecazîlik; ümit gibi zaman ve mekânda yer kaplamayan soyut bir kavramın, sıklıkla somut varlıkla birlikte kullanılan *geniş* sözcüğü ve *doğur-* eylemi ile bir arada kullanılması ile ortaya çıkmaktadır. Yalnızca *geniş ümitler* ifadesiyle bile soyut bir kavramın somut gibi anlaşılmasını sağlanmıştır. *Doğurmak* eylem adının öbeğe eklenmesiyle de gerçek manada doğurmanın bir yavru ortaya çıkarmasındaki somutluk bertaraf edilmiş mecaz yoluyla bir şeyin yoktan var olması, ortaya çıkması, görünür olması manası ile birleşerek metaforik anlam ortaya çıkarmıştır.

Gözlerinden Bir Perde Sıyrılmak

"Tam düşüncelerimin burasında gözlerimden bir perde sıyrılır gibi oldu" (Ali, 2015, s. 123).

Kendisi dışında arkasında kalan tüm varlıkların görünmesini, algılanmasını engelleyen bir nesne olan perdenin bu gerçek vasfı mecaz anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Cümleye "(aniden, bir anda) farkına varmak, farkındalık oluşmak" anlamları katmıştır.

Gözlerinden Bulut Geçmek

"Biraz düşündü; gözlerinden bir bulut geçti, birdenbire ciddileşerek" (Ali, 2015, s. 75).

Bulut gökyüzünün görünmesine engeldir ve çeşidine göre (siyah bulutlar) yağmurun habercisidir. Buna ek olarak insanın üzüntü, sevinç, mutluluk gibi pek çok duygusu da göze bakılarak anlaşılabilir. Bulutun göğün gerçek hâlini gölgelemesi insan duygu ve ifadelerinin yansımaları gözle aktararak gözlerdeki o gerçek ifadeyi örtmesi anlatılmak istenmiştir. Geç- fiiliyle birlikte metin bağlamında gözle yansıyan olumsuz duygu ve düşüncenin dağılması, yok olması anlatılmıştır.

Gözü İfadesini Kaybetmek

"Yalnız bazı günler birdenbire vahşileşiyor, gözleri bütün ifadesini kaybediyor, küçülüyor ve kendisine hitap edildiği zaman yavaş, fakat her türlü yaklaşmayı meneden bir sesle cevap veriyordu" (Ali, 2015, s. 34).

Öfke, kızgınlık hâlini anlatan bir diğer özgün deyim ise *gözü ifadesini kaybetmek*dir. Bu deyim sözlüklerde geçen *sinirleri bozulmak* deyimini ile anlamdaş sayılabilir.

Günün Yetmesini Bekleyen Bir Mahpus Gibi

"Adeta gününün yetmesini bekleyen bir mahpus gibiydim" (Ali, 2015, s. 150).

Bu deyim romanın baş kişisi Raif Efendi'nin ruh hâlini anlatır. Raif Efendi kalabalık bir evde, eşi, çocukları ve damatları arasında kendisini âdeta hapsedilmiş, kapatılmış hissedenden ve değer görmeyen bir kişidir. Sabahattin Ali, mahpus hayatı yaşayan bir insanın içinde bulunduğu hâli romanın baş kişisine aktarmıştır. Bu aktarmadan da *çaresiz, güçsüz, âciz hissetmek* anlamına gelebilecek deyim ortaya çıkmıştır.

Hava Yaratmak

"Bir gün, akşamüstü, istasyonla Sergievi arasındaki تنها yolda ağır ağır yürüyor, Ankara'nın harikulade sonbaharını doya doya içime çekerek ruhumda nikbin bir hava yaratmak istiyordum" (Ali, 2015, s. 12).

Deyim, kullanıldığı bağlama göre, bir kimsenin olumlu yahut olumsuz ruhsal/davranışsal durumunun oluşmasını anlatır.

İçi Çekilmek

"En tatlı emellerinin tahakkukunu gördüğüm bir rüyadan acı hakikate uyanan bir insan gibi içim çekiliyordu" (Ali, 2015, s. 122).

İçi çekilmek deyimini korku veya aşırı heyecan gibi duygu durumlarının fizyolojik olarak insanda yarattığı hissin ifade edilmiş hâlidir. Zira kişi panik, heyecan ve özellikle aşırı korku hâlinde vücudundan bilhassa aşağıya doğru bir şeyin aktığını/çekildiğini hissedebilir. Her ne kadar gözlemlenirse de bir hissin aşağı yöne doğru hareketini anlatması somuttan soyuta bir aktarmadır ve deyim bu aktarma ile oluşturulmuştur.

İçinde Boğmak

"Her şeyi içinde boğmaya mecbur olmak, diri diri mezara kapanmaktan başka nedir?" (Ali, 2015, s. 122).

İnsanın duygu ve düşünceleri onun içsel özellikleridir ve bu duygu ve düşüncelerin hayat bulduğu yer insan yüreği olarak kabul edilir. Kaplayan-kaplanan (kaplayan iç, kaplanan tüm duygu ve düşünceler) metonimi yoluyla oluşturulan bu özgün deyim, insanın tüm duygu ve düşüncenin gelişmesine, ortaya çıkmasına engel olması; bunları yüreğinde yok etmesini anlatmaktadır.

Kafanın İçini Tahlil Etmek

"Bir de ben bu halimle kalkıp başka bir insanın kafasının içini tahlil etmek, onun düz veya karmaşık ruhunu görmek istiyordum" (Ali, 2015, s. 37).

Cümle bağlamında bir kimsenin duygularını, isteklerini sezme veya anlamak anlamlarına gelse de Sabahattin Ali, doğrudan anlatımı terk edip mecaz ifadenin gücünden yararlanarak deyimini oluşturmuştur.

Kafaya Nakşetmek

"Resmini günlerce seyrederek **kafama nakşetmiş**, sonra bu tasviri, Madonna tablosuyla adamakıllı ikmal etmişim" (Ali, 2015, s. 74).

İsim veya fiil türünden sözcüklerin sözlük anlamlarının yanında çağrışım alanları, sözcüklerin zihinde uyandırdığı kavramlar söz konusudur. Temel anlamı *Güncel Türkçe Sözlük*'te "süsle-, beze-, işle-" olarak verilen *nakşet-* eyleminin çağrıştırdıklarına bakıldığında bu eylemin zorlu, uzun, yavaş ancak kalıcı ve güzel sonucu olan bir süreci ifade ettiği anlaşılabilir. Ezberleme, unutmama anlamına gelen bu özgün deyim "akılda kalmak" deyimini ile anlamdaştır.

Kalbi Duracak Gibi Olmak

"Yüzümün birkaç santim ilerisine kadar yaklaşan bu saadet karşısında **kalbim duracak gibi oldu**." (Ali, 2015, s. 84).

Bu deyimın çeşitli varyantları olsa da Sabahattin Ali'nin ürettiği şekliyle deyimler sözlüklerinde tespit edilmemiştir. Deyim, içinde geçtiği cümleye çok heyecanlanmak anlamı katmıştır.

Karanlık Yola Girmek

"Hayatımın birdenbire böyle yeni ve ilerisi **karanlık bir yola girmesi benim için belki hayırlı olmayacaktı**" (Ali, 2015, s. 88).

Bağlama göre, ne olacağı belli olmayan durumu yani belirsizliği daha sarsıcı bir şekilde ifade eder. Bu deyimde **karanlığın** varlıkların seçilemeyişi, korkuya sebep olması, sonu olmayışı vs. ile **yolun** uzunluğu, son noktasının sıklıkla belirsiz olması vs. çağrışım alanlarının ortak noktaları zihninde birleştirilip karanlık yola gir-deyimini üretilmiştir.

Kendini Aşılmaz Bir Duvar İçine Almak

"On seneden beri ona karşı duyduğum hiddetin, etrafıma karşı **kendimi aşılmaz bir duvar içine alışımin hakiki sebebini şimdi anlıyorum**" (Ali, 2015, s. 24).

Kabuğuna çekilmek deyimini ile benzer anlama sahip deyim insanlarla ilişkiyi kesmek, hiç kimse ile görüşmemek anlamlarına gelir. Duvar metaforu ile aşılması güç bir nesne olmasına; içinde kalan şeylerin güvenliğini sağlamasına, dışarıdan içeriye rahatça bir geçişin olmamasına yani içeridekinin yalnızlığına, soyutlanışlığına atfen kullanılmıştır denilebilir.

Kendini Unutmak

"**Kendini unutarak**, kapıp koyuvererek yapacaktı" (Ali, 2015, s. 71).

"Bazen **kendimi** bir müddet için **unuttuğum**, bir insanda kendime yakın taraflar bulduğum oluyordu" (Ali, 2015, 147).

Romanda iki yerde örneği tespit edilen bu deyim, bir kişinin kendi varlığını bir kenara bırakması, her şeyden vazgeçmesi anlamlarına gelmektedir.

Kurduğu Binaya Tekme Vurmak

"Böyle düşünmenin ona karşı bir itimsizlik, bir haksızlık, kendi **kurduğum binaya bir tekme vurmak olduğunu hissediyordum**" (Ali, 2015, s. 88).

Bu deyim birine karşı bir duyguyu, düşünceyi zedelemek, sarsmak anlamına gelmektedir. Metin bağlamında bir kimseye karşı güvenin zedelenmesi şeklinde yorumlanabilir. Tekme vurma eylemi yok etmese de vurmanın gerçekleştirildiği nesnede bir tahribat, zedeleme meydana getirebilir. Bu nedenle etki kuvvetini anlatmak ama aynı zamanda yok edecek derece olmayan bir gücü ifade etmek için özellikle seçilmiştir.

Bina kavramının kavram haritasına bakılacak olursa; çok katlıdır, içinde birden fazla hane bulunur, kimisinde alttan üste doğru genişler, dayanıklıdır vs. gibi özellikler sıralanabilir. Burada binanın çok katlı oluşu veya birden fazla haneden meydana gelmesi ile her bir katını aynı şekilde her bir haneyi sevgi, saygı, güven gibi özellikle ikili ilişkilerin temel duyguları ile eşleştirmek; alttan üste doğru genişlemesini ise bu temel duyguların önem derecelerine göre azdan çoğa doğru sıralamak mümkündür. Bütün bunlara ek olarak bu duygularla oluşturulan ilişkiler uzun zaman devam eder, kolayca bitmez. Bu deyim, biri somut diğeri soyut birbirinden farklı iki kavrama ait bilgi birikimi, tecrübe ve kültürel bellek ışığında soyuttan somuta bir aktarma gerçekleştirilerek oluşturulmuştur denilebilir.

Kurt Dişlerini Göstermek

En hoşuma giden ve birçok hususlarda bana yakın olan adamların bile, küçük vesilelerle, bu kurt dişlerini gösterdiklerini; her ikimize aynı derecede zevk veren beraberliklerinden sonra, özür dilemeye, himaye etmeye çalışan, fakat aynı zamanda herhangi bir şekilde muzaffer olduğunu zanneden ahmakça bakışlarla yanıma sokulduklarını gördüm (Ali, 2015, s. 98).

Bir hayvanın onunla bütünleşmiş özelliği esas alınarak üretilen *kurt dişlerini göster-* deyimini eziyet edeceğini ima etmek, acımasızca davranacağını işaret etmek anlamlarını ifade etmektedir.

Kuzuların Ağzından Vahşi Kurt Dişlerinin Sırttığını Görmek

“Ne kuzuların ağzından vahşi kurt dişlerinin sırttığını gördüm...” (Ali, 2015, s. 82).

Bu deyim sözcük sayısı yönüyle romanda tespit edilen en uzun deyimdir. Kurt-kuzu tezatlığı üzerine temellendirilmiştir. Kuzunun uysallığı, masumiyeti karşısında kurdun acımasızlığı, vahşiliği ile masum görünenlerin acımasızlığı, merhametsizliği, kötülüğü, eziyeti, ikiyüzlülüğü anlatılmak istenmiştir.

Nefsini Pazara Çıkarmak / Vücudunu Pazara Çıkarmak / Vücudunu Satmak

Onu, kürk mantolu kadını, haftalardan beri uykumu kaçıran insanı, yanında yaşlı veya genç bir hovarda ile bu masalardan birinde bulacağımı ve bu kadar büyük bir ehemmiyet, bu kadar derin bir mana verdiğim kadının nefisini nasıl pazara çıkardığını görünce boş hülyalarımın kurtulacağımı ümit ediyordum (Ali, 2015, s.69).

“Vücudumu pazara çıkarmayı tercih ederdim” (Ali, 2015, s. 93).

“İhtimal ki iyi bir aile babası veya dürüst bir vatandaş olan bu adamın nasıl bizden sadece sesimizi, gülüşümüzü, vücudumuzu değil insanlığımızı da satmamızı istediğini görseniz irkilirsiniz.” (Ali, 2015, s. 101).

Nefsini pazara çıkarmak, vücudunu pazara çıkarmak, vücudunu satmak deyimleri fahişelik yapmayı anlatmak için kurulan metaforik birer deyimdir. Pazara çıkarılan tüm varlıklar, satın alınması için alıcıların huzurunda sergilenir. Kişinin öz varlığı, bedeni de, aşağılayıcı bir şekilde, satılacak ve satın alınacak birer meta gibi aktarılmıştır. Ancak vücudun pazara çıkması, satılması ile nefsin pazara çıkması arasından bir ayırım da söz konusudur. Vücudun yerine nefsin kullanılmasıyla fahişeliğin de aşağısında bir durum anlatılmak istenmiştir. Nefis, bir kişinin öz varlığı, kişiliğidir ve onun da satılmasıyla bedeninin yanı sıra ruhtan, kişilikten kısacası kendinden de geriye hiçbir şey kalmadığı, yok olduğu bir durum anlatılmak istenmiştir.

Posa Hâline Gelmek

“Bana hareket etmek, görmek, hissetmek, düşünmek, hülâsa yaşamak kabiliyetini veren bir şey içimden çekilip alınmış gibi, posa haline geldiğimi fark ettim” (Ali, 2015, s. 145).

Cümle bağlamı içinde güç bir duruma gelmek, ruhsal çöküntü içinde olmak anlamlarına gelebilir. Tüm “sebze ve meyvelerin suyunun alınması sonucu elde alan artık” anlamına gelen *posa* sözcüğü mecazî olarak insanın psikolojik olarak yıpranmışlık hâlini, insanı insan yapan tinsel varlığın yok olması ile geride yalnızca et yığını kalması anlatılmak istenmiştir. Posa sözcüğünün anlam alanı, zihinde uyandırdıkları insanın ruh durumuna aktarılarak metafor yoluyla deyim oluşturulmuştur.

Sıcak Tatlı Bir Şeyler Beklemek

“Bazen büyük kızına gözlerini diker, ondan bir şeyler, sıcak tatlı bir şeyler bekler gibi dururdu” (Ali, 2015, s. 32).

Besinlerin ve renklerin insan duygularına etkileri araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Tatlı besinlerin içinde bulunan şekerin dopamin hormonu salgılamamıza yardımcı olması diğer bir deyişle mutlu olmamıza etki etmesi tatlının olumlu duygular ile özdeşleşmesine sebep olmaktadır. Renkler ise kültüre has özellikler taşımasının yanında evrensel değerlere de sahiptir. Kalbin kırmızı renkte olması ve sevginin en yoğun kalpte hissedilmesi, sevmesevilmeye anında vücut ısısının yükselmesi ve sıcaklığının da kırmızı renkte olması gibi sebeplerden dolayı sevgi sıcaktır, sevgi kırmızıdır metaforu zihinde yer etmiştir. Bu metaforu Sabahattin Ali bir adım öteye taşıyarak birisi tarafından sevmek, şefkat görmek anlamlarına gelebilecek *sıcak tatlı bir şeyler beklemek* deyimini üretmiştir.

Surata Maske Geçirmek

“Fakat ötekiler de temasta buldukları ahbablarına karşı evlerinin suratına bu şekilde bir maske geçirmeyi muvafık bulmuşlardı” (Ali, 2015, s. 30).

Maskenin bir şeyin aslını, gerçek halini gizleme özelliğinden yararlanarak “sahte olma”yı anlatan bu deyim üretilmiştir.

Sürüklenip Gitmek

"Senelerden beri, boşluğu apaçık görmeden, şöyle böyle bir ömür sürmüş, insanlardan kaçsam bile, bunu tabiatımın acayıplığına vermiş, **sürüklenip gitmişim**, fakat beni memnun edecek hayat hakkında da bir fikrim yoktu" (Ali, 2015, s.122).

Cümleye “kendi hâlinde yaşamak” anlamı katar. Sürüklenme eyleminde yüzey ile temasın söz konusu olması ve bu temas neticesinde yara alma durumları da söz konusu olabilir. Deyim cümleye kendi halinde yaşamak, isteksizce bir işi yapmak anlamları katmış olsa da metnin alt satırlarında aynı zamanda kişinin yaşamı boyunca, mecazî olarak, yaralar aldığı mesajı verilmek istenmiştir.

Sürünmeden Geçinmek

"Beş on kuruş param yaz aylarımı **sürünmeden geçinmemi** temin etti, fakat yaklaşan kış, arkadaş odalarında, sedir üzerinde yatmanın sonu gelmesini içap ettiriyordu" (Ali, 2015, s. 5).

Sözlüklerde benzer anlama gelebilecek “yuvarlanıp gitmek” deyimini mevcuttur ve “kendi halinde, imkânlar dâhilinde geçinmek” anlamına gelir. Ancak sürünme eyleminin görece yuvarlanmaya göre zarar etkisi daha fazladır. Dolayısıyla bu iki deyim anlamı arasında derece olarak bir farklılık söz konusudur. Sürünmeden geçinmek maddî olarak daha aşığî koşulda, yoksulluk içinde geçimi ifade etmektedir.

Talihi Ürkütmek

"Bu hal gerçi birçok fırsatları kaçırmama sebep olurdu, fakat fazlasını isteyerek **talihimi ürkütmekten** her zaman çekinirdim" (Ali, 2015, s. 73).

Kişileştirme yoluyla oluşturulan bu özgün deyim kötü bir durum veya olay ile karşılaşmaktan çekinme, şansın elinden kaçmasından endişe etmeyi anlatmaktadır.

Taze Bir Hasret Duymak

"Kendisinden daha dün ayrılmış gibi **taze bir hasret duydum**" (Ali, 2015, s. 149).

Özlem çekmek, özlemine duymak veya hasret çekmek deyimleri sözlüklerde yer alsada *hasret duy-* deyimini sözlüklerde yer almamaktadır. Somut varlıklara has olan tazelik soyut bir kavrama aktarılmanın yanında *duy-* fiilinin *hisset-* fiiline oranla etkisinin daha fazla olması, onun *gör-* fiilinden sonra ikincil olarak işlevi en yüksek algı fiili olması; bu sözcüklerdeki mecaz ifadelerin *taze bir hasret duy-* fiilinin oluşmasını sağlamıştır.

Tuvalet Tazelemek

"Buralarda, elbiselerinin kopan yerlerini iğne ile tutturmaya çalışan veya ayna karşısında **tuvalet tazeleyen** kadınlar vardı" (Ali, 2015, s. 113).

Bu deyim makyaj tazelemek, makyajı yenilemek anlamlarına gelir. Makyaj, özellikle dış mekânlarda, tuvalette tazelenir ve bu *eylem için mekân* metonimik ilişki temelinde deyim oluşturulmuştur.

Uyuşuk Günlerin Zincirine Yapışıp Kalmak

"Eski sükûnetime dönmek, **uyuşuk günlerin zincirine yapışıp kalmak** daha rahat değil miydi?" (Ali, 2015, s. 88).

Birbirinin devamı halka ve benzeri şekillerden oluşan zincirin o daimilik, devamlılık imgesi ile yapış-eyleminin sabitliği anlatması ve buna ek olarak uyuşukluk halinin de bir hareketsizliği, sabitliği anlatması Sabahattin Ali'nin zihninde birleşerek *uyuşuk günlerin zincirine yapışıp kal-* deyimini oluşturmuştur. Hem bağlam hem de romanın konusu düşünüldüğünde bu deyim cümleye tembel bir şekilde daimilik, devamlılık anlamı katmıştır.

Yanında Yürümek

"Benden bir şey istemeden, bana hâkim olmadan, beni tezlil etmeden beni sevecek ve **yanında yürüyecek** bir erkek..." (Ali, 2015, s. 98).

Sözlüklerde *yanında ol-* deyimini mevcut olsa da *yanında yürü-* deyim ile karşılaşmamıştır. *Yardımcı olmak, desteklemek* anlamlarına gelecek şekilde oluşturulan *yanında yürü-* deyimini ile *yanında ol-* deyimini arasında ince bir ayrım söz konusudur. Bu ayrım ise *ol-* fiili ile *yürü-* fiilinin kılınıp hususiyetinden kaynaklanmaktadır.

En kısa ve anlaşılır tanımıyla kılınış; “*fil tabanındaki olayın gerçekleşme tarzı itibariyle zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmamasıdır*” (Karadoğan, 2009, s. 7). Fiilin kendisinin anlattığı olayda vurgu yaptığı başlama-bitiş sınırları veya süreklilik ifade etmesi fiilin de kılınış hususiyetini belirler. Fiillerdeki bu kılınış özellikleri doğrultusunda *ol-* eylemi bir süreç sonunda gerçekleşmeyi ifade ettiği için anlık olmayan son sınırı vurgulayan fiillerden biriyken *yürü-* sınır vurgulamayan yani süreklilik gösteren bir fiildir. Bu iki fiil arasındaki kılınış farklılığı (*ol-* bitiş kılınışındayken *yürü-* süreklilik kılınışındadır); desteklemenin devamlılığını anlatması, anlık değil süreklilik bildirmesi, bir anlamda destekleme eyleminin gücünü artırması bakımından yeni, özgün bir deyimdir.

Yığın Hâline Gelmek

“*Fakat buna tahammül edemeyeceğimi, bütün gece, hayatının en canlı taraflarını seyrettiğim, hatta birlikte yaşadığım bu insanın birdenbire manasız bir yığın hâline geldiğini göremeyeceğimi hissettim, yavaşça sokağa çıktım*” (Ali, 2015, s.160).

Yukarıdaki örnekte bu kez doğrudan değil dolaylı olarak ölmek anlatılmıştır. İnsanın öldüğü vakit bedenini kontrol edemeyip düşmesi, yığılması onun bir yığın hâline gelmesine sebep olur. Ayrıca metnin devamında “*Raif Efendi'nin ölümü bana o kadar tesir etmemişti*” cümlesi yığın hâline gelmenin ölmeyi anlatmak için metafor yoluyla oluşturulmuş bir deyim olduğunu kanıtlamaktadır.

Zamanın Arkasına Çekilmek

“*Onun şimdi bütün mesafelerin ve zamanın arkasına çekilmiş olduğunu ve oraya kimseyi bırakmayacağını seziyor ve hiç sokulmak teşebbüsünde bulunmuyordum*” (Ali, 2015, s.34).

İnsanın zamandan ve mekândan bağımsız olması söz konusu olamaz. Zaman ise devamlı devinim içinde olan insanın yaşamının her anında belirleyici faktörlerden biridir. *Zamanın arkasına çekilmek* ile kişinin dış dünya ile ilişkisini kesmesi yani zamanın hayatındaki yerini bertaraf etmesi, zamanın kişi hayatında etkisiz faktör haline gelmesi hepsinin de ötesinde kişinin yalnızlığı anlatılmaktadır. Bu yalnızlık durumunu anlatmak için dilimizde hemen herkesçe bilinen “kendi kabuğuna çekilmek” deyimidir ancak bu özgün deyim ile Sabahattin Ali, insandan zamanı ayırıştırarak yalnızlığın daha derin halini anlatmak istemiş olabilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmada Sabahattin Ali'nin 2015 basımı Kürk Mantolu Madonna romanında sözlüklerde yer almayan otuz yedi özgün deyim tespit edilmiş ve her biri cümle bağlamları içinde incelenip açıklanmaya çalışılmış ve anlam önerilerinde bulunulmuştur. Tespit edilen örneklerle birlikte yazar tarafından üretilen ancak sözlüklere girmemiş, henüz kullanımı yaygınlaşmamış deyimler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca dilde yeni deyim üretimlerinin olduğu, deyimlerin yalnızca sözlüklerde yer alan örnekleri ile sınırlı olmadığı gösterilmiştir.

Deyimlerin her biri için cümle bağlamları ve deyimleri oluşturan sözcüklerin bir veya birkaçının kavram alanları, zihinde çağrıştırdıkları göz önünde bulundurularak anlam önerilerinde bulunulmuştur. Otuz yedi deyim on beşinde Sabahattin Ali'nin yalnızlık, öfke, kızgınlık, özlem, merhametsizlik, acımasızlık gibi olumsuz duygu alanlarıyla ilgili deyim oluşturduğu tespit edilmiştir. Romanın konu bütünlüğü dikkate alındığında olumsuz duygu alanına ait özgün deyim sayısının toplam özgün deyim içinde payının fazla olması olağan kabul edilebilir.

Aksan, Püsküllüoğlu, Sinan ve diğer araştırmacıların deyim oluşturan sözcük sayısının en az iki olduğu ve tek sözcükten oluşan akşamcı, yağcı vs. gibi sözcüklerin Aksan'ın da ifade ettiği üzere birer mecazî sözcük olarak kabul edilmesi gerektiği görüşü doğru bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım çerçevesinde edatlar da dâhil olmak üzere iki sözcükten oluşan 12, üç sözcükten 13, dört sözcükten 6, beş sözcükten 2, altı sözcükten 3 ve 7 sözcükten 1 deyim tespit edilmiştir. Çalışmaya konu olan özgün deyimlerin sözcük bakımından en uzununu “*kuzuların ağzından vahşi kurt dişlerinin sırttığını görmek*” olarak kaydedilmiştir.

TDK'nin çevrimiçi *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'de deyim olarak kabul ettiği birleşik fiil gruplarının tamamı etraflıca kontrol edilip gözden geçirilmeli ve varsa yanlışlıklar düzeltilmelidir. Birleşik fiillerin deyim olup olmayacağı hususu konunun anlaşılmasını zorlaştırmakta ve kavramların çerçevesinin belirlenmesini engellemektedir. Görüş farklılıklarının giderilmesi deyim üzerine yapılacak daha çok çalışma ile mümkündür.

Özellikle lisansüstü tezlerde araştırmacılar sözlüklerde yer almayan deyimlerin açığa çıkarılmasına yönelmelidirler. Böylelikle Türkçenin söz varlığını genişletmeye buna ek olarak hazırlanacak yeni deyimler sözlüklerine ve özellikle sürekli güncel tutulan ve genişletilen TDK'nin çevrimiçi deyimler sözlüğüne katkı sağlayacaklardır. Hazırlanan bu çalışma ile alana bu yönde bir katkı sağlandığı düşünülmektedir. Tek bir

romandan tespit edilen bu otuz yedi yeni deyim de varsa yanlışların düzeltilerek TDK'nin deyimler sözlüğünde madde başı olarak eklenmesi ayrıca güncellenecek ya da hazırlanacak deyimler sözlüklerinde yer alması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözcükleri* [1. Baskı]. Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim* [5. Baskı]. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (2018). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2* [37. Baskı]. İnkılap Yayınevi.
- Ali, S. (2015). *Kürk mantolu madonna* [70. Baskı]. Yapı Kredi Yayınları.
- Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler* [2. Baskı] (1996). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi* [4. Baskı]. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1963). Kelime grupları ve kuralları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*. 11: 203-244.
- Hatipoğlu, V. (1982). *Türkçenin söz dizimi* [1. Baskı]. DTCF Yayınları.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri* [1. Baskı]. Engin Yayınevi.
- Hengirmen, M. (2007). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2* [1. Baskı]. Engin Yayınevi.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde kılınış* [1. Baskı]. Divan Kitap.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü* [1. Baskı]. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2006). *Türkçe deyimler sözlüğü* [3. Baskı]. Arkadaş Yayınevi.
- Saraçbaşı, M. E. (2010). *Örnekleriyle büyük deyimler sözlüğü* [1. Baskı]. Yapı Kredi Yayınları.
- Sinan, A. T. (2000). *Türkiye Türkçesindeki deyimler üzerine bir dil incelemesi (2 cilt)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Sinan, A. T. (2008). Deyimler üzerine notlar- I. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2): 91-98.
- Subaşı, L. (1988). *Dilbilimi açısından deyim kavramı ve Türkiye Türkçesindeki örneklerin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Toklu, M. O. (2018). *Dilbilime giriş* [7. Baskı]. Akçağ Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2022, Kasım), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* <https://sozluk.gov.tr/> adresinden aralıklarla 2022 tarihinde alınmıştır.
- Yurtsever, M. (1996). *Örnekleriyle deyimler sözlüğü* [1. Baskı]. Özdemir Yayıncılık.

TÜRK CEZA ADALET SİSTEMİ VE SUÇ: PANEL VERİ ANALİZİ

Filiz TEPECİK¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1164563

Makale Geçmişi:

Geliş 19.08.2022

Kabul 04.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Çaydırıcılık,

Suçun Çözümleme (aydınlatılma) Oranı,

Mahkûmiyet Olasılığı,

Hapis Cezası Oranı,

Heterojen Katsayılı Panel Veri Modelleri.

ÖZ

Bu çalışma, Türk Ceza Adalet Sisteminin suç üzerindeki caydırıcı etkisini analiz etmeyi hedeflemektedir. Ceza adalet sistemleri temelde suçların soruşturulmasını, suçluların belirlenmesini, cezalandırılmasını ve hapsedilmesini içerir. Suçun soruşturulması ve suçluların belirlenmesi savcılık ve polis eliyle yürütülür. Cezalandırma ya da hapsedme kararları ise mahkemeler tarafından verilir. Bu çalışmada suçun ekonomik teorisine uygun olarak bu basamaklar birer açıklayıcı değişken hâline getirilmiştir. Bu nedenle, bu çalışmada Türkiye'deki suç türlerine göre suçun miktarı ile türlerine göre suçun aydınlatılma oranı (suçun temizlenme oranı), mahkemelerce verilen mahkûmiyet karar sayıları ve hapis cezası oranı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Analizde kullanılan panel, 17 suç türünü (Türk Ceza Kanunu 2. kısım da düzenlenen Kişilere Karşı Suçlar başlığı altında yer alan) ve 2009-2020 arası dönemi içermektedir. Veriler Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü'nün kamuya açık verilerinden derlenmiştir. Analizin sonucunda elde edilen bulgular, suçun soruşturulması ve suçlunun tespit edilmesi adı verilen suçun aydınlatılması adımının, herhangi bir suçta verilen cezadan veya hapis cezası olarak düşünülebilecek cezanın şiddetinden daha yüksek caydırıcılığa sahip olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifade ile suçla mücadelede ya da suçu caydırmakta kolluk ve savcılık diğer kurumlardan daha etkili bulunmuştur.

TURKISH CRIMINAL-JUSTICE SYSTEM AND CRIME: PANEL DATA ANALYSIS

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1164563

Article History:

Received 19.08.2022

Accepted 04.01.2023

Keywords:

Deterrence,

Crime Clearance Rate,

Probability of Conviction,

Prison Sentence Rate,

Panel Data Models With Heterogeneous Coefficients.

ABSTRACT

This study aims to analyze the deterrent effect of the Turkish Criminal Justice System on crime. Criminal justice systems basically require investigation of crimes and identification, punishment and imprisonment of criminals. The investigation of the crime and the identification of the criminals are carried out by the prosecutor's office and the police. The courts, on the other hand, decide on the punishment or acquittal and determine the prison sentence if necessary. In this study, these steps were turned into explanatory variables in accordance with the economic theory of crime. Therefore, this study investigates, the relationship between the amount of crime by type in Turkey and the rate of clarification of the crime (clearance rate of crime), the number of convictions given by the courts, and the rate of imprisonment by type is investigated. The panel used in the analysis includes 17 crime types (under the title of Offenses Against Persons regulated in the 2nd chapter of the Turkish Criminal Law) and the period between 2009 and 2020. The data were compiled from the publicly available data of the General Directorate of Criminal Records and Statistics. The findings showed that the step of clarifying the crime, called the investigation of the crime and the identification of the criminal, has a higher deterrence than the punishment given to any crime or the severity of the sentence given as a prison sentence. In other words, law enforcement and prosecutor's office were found to be more effective than other institutions in fighting or deterring crime.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ftepecik@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1858-7423.

Alıntılanmak için/Cite as: Tepecik, F. (2023), Türk ceza adalet sistemi ve suç: Panel veri analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 90-106.

GİRİŞ

Ceza adalet sisteminin suç üzerindeki etkisini değerlendirmek üzerine iktisadi bakış açılı çalışmalar Becker ile başlamıştır. Nobel iktisat ödülü sahibi Gary Stanley Becker (1930-2014), ırk ayrımcılığı, suç, aile, eğitim (beşeri sermaye) gibi diğer sosyal bilimlerin alanındaki bazı konuları ekonomi biliminin alanına taşımıştır. 1968’de yayınlanan “Suç ve cezalandırma: Ekonomik bir yaklaşım (Crime and punishment: An economic approach)” isimli makalesi suç ve ekonomi alanında öncü kabul edilen makalelerdendir. Becker, bu makalede suç arzı konusunda kriminolojide pek çok teori olduğunu, bununla birlikte diğer değişkenler sabit tutulduğunda, bazı kişilerin temel motivasyonları farklı olduğu için değil, aksine fayda ve maliyet değerlendirmeleri farklı olduğu için suç işlediklerini iddia etmektedir (Becker, 1968, s. 177). Diğer bir ifade ile, suç kararı beklenen faydaların ve katlanılacak maliyetlerin karşılaştırması sonucunda verilmektedir ve rasyonel bir karardır. Eğer böyleyse, tıpkı ekonominin diğer kararları gibi, bu karar maliyetler artırılarak ve/veya faydalar azaltılarak değiştirilebilir.

Bir suç eyleminin faydası ve maliyeti nasıl sınıflanabilir? Kabaca hırsızlık ve benzeri suçlarda, elde edilecek ganimet; şiddet suçlarında da belki bir haz suç eyleminin faydası olarak düşünülebilir. Bu nedenle maddi ve manevi olarak iki tür faydadan bahsedilebilir. “Bir suçun tek başına maddi menfaat sağlaması veya sadece manevi menfaat sağlaması (örneğin tecavüzde) mümkündür. Açıktır ki, bireye iki tür faydadan en az birini sunmadıkça bir suç işlenmez” (Palmer, 1977, s. 5).

Maliyet konusu da birkaç başlık altında sınıflanabilir: Suç işlemek için gereken bilgi, beceri ve ekipmandan kaynaklanan maddi maliyetler (1); suçu kötü bulan kişisel değerlerden kaynaklanan moral maliyetler (2); yasal bir işte çalışılması durumunda kazanılabilecek yasal gelirden kaynaklanan fırsat maliyetleri (3) ve son olarak toplumsal düzenin suç karşısındaki tepkisi olarak düşünülebilecek cezalandırmadan kaynaklanan maliyetler (4) (Palmer, 1977, s. 5). İlk maliyet kalemi suç işlemek için bir beşeri sermaye birikimi gerektiğini; üçüncü maliyet bir toplumdaki legal iş olanaklarının önemini; sonuncu kalem ceza adalet sisteminin hukuk dışı fiillere verdiği tepkinin suçun maliyeti olarak düşünülebileceğini söylemektedir. Bütün bu ihtimallere rağmen birçok insan, belirlenme tehlikesi olmadığında bile ahlaki kısıtlar veya dini inançlar nedeniyle suç işlemezler. Bu da ikinci nedenin önemini göstermektedir. Bununla birlikte bu daima geçerli değildir. Dolayısıyla bazı insanların yakalanma ve cezalandırılma ihtimalini düşünerek, suçtan elde edilecek mali kazanç ve ödülleri dikkate alarak, yani fayda ve maliyetleri değerlendirerek, rasyonel bir kararla suçlu haline geldikleri düşünülebilir.

Ampirik çalışmalarda, mikro data olsa bile bütün bu maliyet kalemlerini değerlendirmek zordur. Literatür kısmında da görülebileceği gibi, çalışmalarda genellikle legal iş olanaklarının yarattığı fırsat maliyetleri ve ceza adalet sisteminden kaynaklanan maliyetler değerlendirilmektedir. Bu durum çoğunlukla veri sınırlılıklarından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de de suç ve adalet sisteminin verileri sınırlıdır. Bu makalede kullanılacak data Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü’nün Türk Ceza Adalet Sisteminin iş yükünü görmek amacıyla topladığı veriden gelmektedir. Dolayısıyla bu makalede amaç, Türk Ceza Adalet Sisteminin Türk suç verileri üzerindeki etkisini analiz etmektir. Becker’i takip edersek, teorik olarak bir kişinin suç işleme miktarı, suçun kimin tarafından işlendiğinin anlaşılması ile yani çözümlenmesi ile başlayan tutuklanma ve yargılanma süreci sonucundaki mahkûmiyet olasılığı ile, eğer hüküm giyerse alacağı ceza ile ölçülebilir (Becker, 1968, s. 176). Dolayısıyla bu makalede Türk Ceza Adalet Sisteminin kolluk, savcılık ve mahkeme basamaklarına ilişkin bilgileri, suçun sayısını gösteren ilk soruşturma dosyalarının sayıları ile ilişkilendirilerek bir analiz yapılmıştır.

Bu amaçla makale dört bölümde organize edilmiştir. İlk bölümde alandaki literatür özetlenmiştir. Sonraki bölümde yöntem ve veriye ilişkin bilgiler aktarılmış, hukuk ve ceza kavramlarına yabancı olanların rahatça takip edebilmeleri için Türk Ceza Adalet Sistemi ile onun ürettiği data ve bu makalede araştırma için kullanılan panelin nitelikleri detaylandırılmıştır. Son bölümde de analizin bulguları yorumlanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Ceza adalet sistemi, bir suç işlenip işlenmediğini araştıran, suç varsa faili belirleyen, yakalayan ve cezalandırandır. Bu nedenle de sistemin suç üzerinde bir etkisinin olması beklenir. Hatta bu etki negatif yani azaltıcı ya da önleyici² yönde olmalıdır. Daha önce bahsedilen maliyetlerin tamamı ile birlikte ifade edersek, bir kişinin suç işlemesi, ceza adalet sisteminin tepkisi (yakalanma, gözaltına alınma, tutuklanma, mahkûmiyet ve ceza olasılığı) yanısıra; kanuni ve kanundışı işlerden elde edebileceğini gelir ile ve nihayet kanundışı bir durumda

² Kriminoloji açısından da suç önleyici politikalar maliyeti artırıcı ve/veya faydayı azaltıcı özellikler taşımaktadır. Tanımlamak gerekirse, “suç önleme, = suç ve suçluluğun ortaya çıkmadan engellenmesi” demektir (Aydın, 2014). İki farklı bakış açısından düşünülebilir: özel ve genel önleme. Özel önleme öncelikle suç işlemiş bir bireyi (faili), (korkutarak veya sosyalleştirerek) yeniden suç işlemekten uzak tutmayı; genel önleme ise suç işleyene verilen ceza ile potansiyel failerin korkutulması ya da hukuka sadakatini kuvvetlendirilmesi ile suçun önlenmesini hedeflemektedir (Demirbaş, 2002).

bulunmaya ilişkin (dini, ahlaki vb) kişisel değer yargıları ile ilişkilidir. Sonuç olarak suç fonksiyonu, ceza adalet sistemini değerlendirmek üzere aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Becker, 1968, s. 178):

$$O_j = O_j(p_j, f_j, u_j) \quad (1)$$

Burada O_j belirli bir süre boyunca işlenen suçların sayısını; p_j suç başına mahkûmiyet olasılığını; f_j suç başına cezayı ve u_j tüm bu diğer etkileri temsil etmektedir. Böylece ceza adalet sisteminin işleminin sonuçlarından yakalanma, tutuklanma, mahkûmiyet veya ceza gibi bilgiler suçu açıklamak üzere ön plana çıkarılabilir.

Bu kavramlardan ceza olasılığı (ya da cezanın kesinliği) ilk kez Cesare Beccaria (1738-1794) tarafından dillendirilmiştir. İtalyan hukukçu, filozof, ekonomist olan Beccaria, Suçlar ve Cezalar Hakkında (Dei delitti e delle pene) adlı kitabında, cezanın *kesinliğinin* yanısıra, *hızlı ve şiddetli* olması gerektiğini de ifade etmektedir (Beccaria, 2016). *O'na göre kesinlik*, cezanın açık ve net bir şekilde tanımlanmış olmasını, kişilerin bunu bilmesini ve mutlaka çekeceğine ait bir fikre sahip olmasını; *hızlılık*, suçla ceza arasında sürenin kısa olmasını; *şiddet*, işlenen suçun ağırlığına göre cezanın ağırlaşmasını içerir (Beccaria, 2016). Becker mahkûmiyet olasılığı, ceza olasılığı derken Beccaria'ya atıf yapmaktadır (Becker, 1968, s. 177 ve 209).

Dolayısıyla ceza adalet sisteminin olayları çözerek, failleri yakalayarak ve cezalandırarak suça verdiği tepkinin suç işleme kararı üzerindeki etkisi bu değişkenler aracılığı ile incelenebilir. Becker bu eşitliğin bir sonucu olarak suçla mücadelede optimal yakalama ve cezalandırma oranlarının toplumsal refahı maksimize edeceğini söylemektedir (Becker, 1968, s. 204).

Becker'in teorik çerçevesi pek çok ampirik çalışmayı tetiklemiştir. Örneğin ilk çalışmalardan Ehrlich 1940, 1950 ve 1960 yıllarında, ABD eyaletlerinde yedi tür suç ile tutuklu olma olasılığı ve hapis cezasının süresi arasında bir ilişki aramıştır (1973, s. 545). Bu çalışmada tutukluluk hali suç olaylarının çözümlenmesi, hükümlülük ceza olasılığı, hapis cezasının süresi de cezanın şiddeti gibi düşünülebilir. Ehrlich çalışmasında bu değişkenler ile suç oranları arasında kuvvetli negatif bir ilişki bulmuştur (Ehrlich, 1973, s. 557). Sonraki çalışmalardan Gibbs (1975), 1960'ta ABD'deki eyaletlere ilişkin verileri kullanarak, hapis cezasının hem kesinliğinin hem de ciddiyetinin cinayet oranları üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. (Eide, 1994, s. 117). Tittle (1969) ise 1960 yılı için yedi büyük suç ile cezanın kesinliği arasında negatif; cezanın şiddeti için ise çoğunlukla pozitif korelasyon elde etmiştir (Eide, 1994, s. 117). Dolayısıyla eğer toplanan veri izin verirse, suç ile çözümlenme oranındaki artış ve /veya cezaların ağırlaştırılması gibi iki farklı önleyici politika arasında bir karşılaştırma da yapılabilir. Örneğin Tittle ve Rowe (1974), 1971 verilerini kullanarak Florida'daki belediyeler ve ilçelerdeki toplam suç için yüzde 30 gibi bir kritik sınır olduğunu iddia etmişlerdir. Onların çalışmasına göre bu seviyenin altında çözümlenme (aydınlatma) oranı ile suç oranı arasında bir bağlantı bulunmazken, bu seviyenin üzerinde negatif bir ilişki elde edilmektedir (Eide, 1994, s. 117). Bu dönemin en ilginç çalışmalarından biri Ehrlich'in idam cezasının caydırıcı etkisi üzerine yaptığı çalışmadır. Günümüze kadar çalışmanın çok tekrarı ve eleştirisi yapılmış olmakla birlikte Ehrlich bu çalışmada bir idam cezasının sekiz hayat kurtardığını ve etik kaygılardan bağımsız olarak idam cezasının caydırıcı etkisi olduğunu söylemektedir (Ehrlich, 1975).

Suç analizi için panel veri aracılığı ile yapılan çalışmalardan ilki Cornwell ve Trumbull (1994) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalarında Cornwell ve Trumbull yaptırımın şiddeti, tutuklanma, mahkûmiyet ve hapis cezası olasılıkları gibi adalet sistemi değişkenleri yanı sıra işgücü piyasası içinde açıklayıcı değişkenler oluşturmuşlardır. Onların çalışmaları, suçun önlenmesinde hem işgücü piyasasının hem de ceza adalet sisteminin önemli olduğunu fakat tutuklama ve mahkûmiyetin etkisinin önceki çalışmalardan daha düşük olduğunu düşündürmüştür (Cornwell & Trumbull, 1994, s. 366). Bu çalışmayı takiben farklı devletler için benzer çalışmalar yapılmıştır. Hollanda için Tulder ve Torre (1999) 1957-95 yıllarını kapsayan çalışmalarında, olayların çözümlenme oranının saldırı ve basit hırsızlık suçları üzerinde; Arjantin için Cerro ve Meloni (2000) 1990-1999 dönemi için yakalanma ve cezalandırılma olasılığındaki artışın toplam suçlar üzerinde; Almanya için Entorf ve Spengler (2000) çözümlenme, mahkûmiyet oranları ve cezanın ağırlığının mal varlığına kaşı suçlarda güçlü, kişiye karşı suçlarda zayıf; Yunanistan için Saridakis ve Spengler (2012) 1991-1998 dönemi için yakalanma oranının işsizlik ve suç oranının gecikmeli değerinin mala karşı işlenen suçlar üzerinde azaltıcı etkisini kayıt altına almışlardır. Funk ve Kugler (2003) ise, mahkûmiyet olasılığı ile ceza şiddetinin karşılaştırıldığı İsviçre verilerine dayanan çalışmalarında, daha sert cezaların suç üzerinde etkili olduğunu bulmuşlardır.

Türkiye'deki suç çalışmalarında ise Palmer'in maliyet kavramlarından fırsat maliyeti olarak düşünülebilecek ekonomik değişkenlerin sık kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla da işsizlik, enflasyon, reel kişi başına gelir gibi ekonomik değişkenler; beşerî sermaye göstergesi olarak okullaşma oranı, eğitim düzeyi; sosyal sermaye olarak düşünülebilecek demografik değişkenlerden göç, boşanma ya da evlenme oranı, genç nüfus oranı vb açıklayıcı değişkenler ile bazen polis, bazen hükümlü verisi olan suç göstergeleri arasında bir ilişki arandığı

görülmektedir. Örneğin Cömertler ve Kar (2007) çalışması işsizlik, kişi başına gelir, şehirleşme, eğitim seviyesi, göç, yoksulluk gibi değişkenlerle; Uzun ve Aliğaoğlu (2009) Tokat ili için eğitim ve ekonomik faaliyet göstergelerini; Aksu ve Akkuş (2010) göç, işsizlik oranı, lise mezuniyeti, vergi oranları gibi değişkenlerle mal varlığına karşı suçlar arasındaki ilişkiyi analiz etmişleridir.

Bununla birlikte bu makalenin bakış açısında olduğu gibi ceza adalet sistemi üzerinde durulan ve ceza adalet sisteminin verileri ile çalışılan birkaç makaleden de söz edilebilir. Örneğin Dolu (2009)'da caydırıcılık ve ceza politikasının teorik temelleri aktarılmaktadır. Dolu, Bükler ve Uludağ (2012) çalışmasında ise cezanın kesinliği, şiddeti, olayların çözülme oranları ve çözülme hızı zaman verileri aracılığı ile değerlendirilmektedir. Bununla birlikte çalışma ekonometrik bir analiz içermemektedir.

Ceza adalet sisteminin etkisini dikkate alan diğer bazı çalışmalarda ise yazarların görüşmeler aracılığı ile kendi verilerini elde ettiği gözlenmektedir. Örneğin vergi cezalarının etkisini ölçen Durnaoğlu (2020) çalışması, Afyon vergi mükellefleri arasında yapılan bir anket çalışmasına dayanmaktadır. Çalışmada vergi yasalarının karışıklığı, ceza uygulamasına yakalanmayacağı algısı, ceza indirimi olarak düşünülebilecek uzlaşma mekanizması ve af gibi değişkenler nedeniyle vergi cezalarının ekili olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır (Durnaoğlu, 2020, s. 87). Çocuklara karşı işlenen cinsel suçlara verilen cezaların ve bu suçlar için toplumun adalet beklentisinin araştırıldığı Aygül ve Şensoy (2018) yüz yüze ve ceza soruşturması ve yaptırımların caydırıcılık etkisinin araştırıldığı Hamzaoğlu, Türk ve Sanal (2019) çalışması da online yapılan bir ankete dayanmaktadır.

Sonuç olarak bu makale hem araştırma konusu olarak hem de veri tabanı olarak daha önceki çalışmalardan farklılık içermektedir. Bu çalışma kapsamında veri kısmında anlatılacağı gibi Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından sunulan veriler kullanılmaktadır ve suç ile ceza adalet sistemi arasındaki ilişkinin analiz edilmesi hedeflenmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada 17 suç türü ile Türk Ceza Adalet Sistemi değişkenleri arasında bir ilişki aranmaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi kullanılan data, daha önceki çalışmalardan farklı olarak Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü verilerinden elde edilmiştir. Bu nedenle önce bu veri tabanı ve Türk Ceza Adalet Sistemini tanıtarak başlamak uygun olacaktır. Sonraki adımda yöntemin diğer basamakları ve model anlatılacaktır.

Veri

Suç ile ilgili araştırmalarda suçun ölçülmesi en önemli problemdir. Bir suç olayı ancak olayın tarafları yani bizzat faili, mağduru ya da tanığı resmi makamları bilgilendirdiğinde kayıt altına alınabilir. Tahmin edilebileceği gibi tüm suçlar resmi makamlara iletilmiyor da olabilir. Örneğin toplumdaki kişiler yazılı hukukta olmasına rağmen bir olayı suç olarak görmüyor olabilirler ya da bir fayda maliyet analizi ile, bazı olayları raporlama sürecinin uzun olduğunu ve/veya bezdirici olduğunu düşündükleri için ya da zarar düşük olduğu için resmi makamlara iletmiyor olabilirler. Hatta bilinmesini istemiyor da olabilirler. Dolayısıyla suçla ilgili tüm bilgi kayıt altında değildir.

Suçun resmi makamlar tarafından bilinmeyen kısmına gri sayılar, karanlık alan ya da karanlık sayılar (Dönmezer, 1994, s. 34), kayıt altına alınmış kısmına da görünür suçluluk denmektedir.

Yasal suçluluk, mahkemelerce karar verilen hükümlerin tamamı; görünen suçluluk, soruşturmaya yetkili Adli ve Polis Birimlerin bilgi sahibi olduğu suç olaylarının tamamı; gerçek suçluluk ise, efektif olarak işlenen suçların tamamıdır. Yani istatistikler gerçek suçluluğu değil, yasal ve görünen suçluluğu ölçmektedir (Polat, 2008, s. 3).

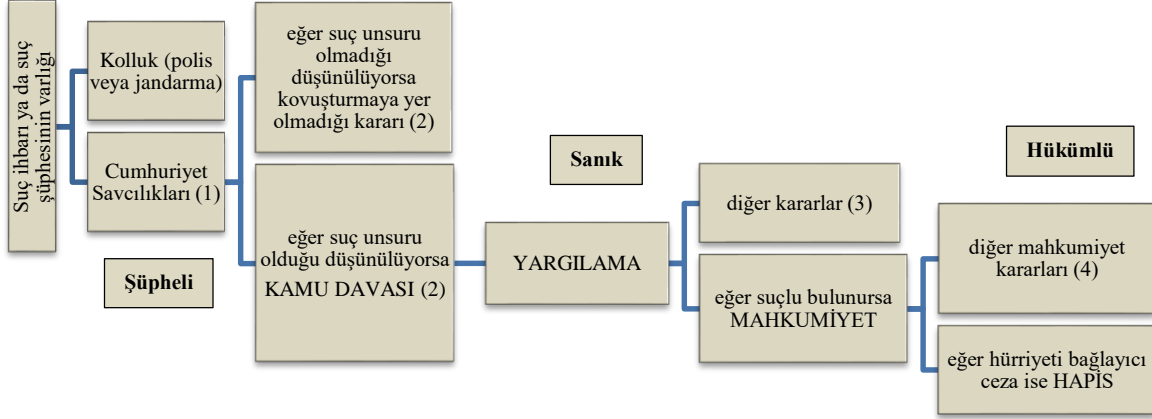
Bu temel ayrım nedeniyle bu alanda toplanan veriyi, suçun görünmeyen (gri, karanlık) kısmıyla ilgilenen fail ya da mağdurla yapılan anketler (ayrıntılı okuma için (Polat & Gül, 2010) aracılığı ile elde edilen veriler ve kayıt altına alınan suç ihbarları üzerinden yani görünür suçluluk aracılığı ile elde edilen veriler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Bu çalışmada kullanılan veriler, kaydedilen/görünür suç bilgileri üzerinden ceza adalet sisteminin etkinliğini ölçmeyi hedeflemektedir.

Şekil 1'de Türk Ceza Adalet Sistemi'nin yapısı görülmektedir. Ülkemizde de bir olayın tanığı, mağduru veya bizzat faili, polise, jandarmaya ya da Cumhuriyet Savcılığı'na durumu bildirdiğinde suç görünür hale gelir ve kayıt altına alınır. Sonraki basamak olan suçun araştırılması, Şekil 1'de görülebileceği gibi, kolluk³ ve onunla

³ Kolluk, temelde polis jandarma ve bekçi birimlerinden oluşur. Bununla birlikte polis suç kayıtları sadece kent suçluluğunu içermektedir. Kırsal kesim suçları ile ilgilenen Jandarma kayıtları henüz kamuya açık değildir.

koordineli⁴ çalışan Cumhuriyet Savcılıkları tarafından yürütülür ve onlar bu araştırma sırasında bir suç olduğuna ikna olurlarsa, savcılık bir iddianame hazırlar ve kamu davası açılır. Sistemin bu kısmı hem kolluk hem de Cumhuriyet savcısı tarafından kayıt altına alınmaktadır. Bu aşamada dosyanın faili, yani suçla itham edilen kişi, henüz bir “şüpheli”dir.

- (1) Cumhuriyet Savcıları ihbar yanı sıra suç şüphesinin varlığı durumunda re'sen, ihbar olmadan kendiliklerinden soruşturma başlatabilirler.
- (2) Cumhuriyet Savcıları, dosyalar hakkında ayrıca Yetkisizlik, Görevsizlik, Dosyaları birleştirme ya da başka büroya devretme kararı verebilir.
- (3) Mahkemenin verebileceği kararlar arasında Yetkisizlik/görevsizlik/birleştirme, Davanın düşmesi, Hükümün açıklanmasının geri bırakılması, Hüküm verilmesine yer olmadığı, Ceza verilmesine yer olmadığı, Davanın reddi ya da Beraat bulunmaktadır.
- (4) Hapis cezası dışındaki mahkûmiyet kararları arasında Adli ve İdari Para Cezası, Hapis Cezasının Ertilenmesi, Tazyik Hapsi bulunmaktadır.

Şekil 1: Ceza Adalet Sisteminin Yapısı, Aldığı Kararlar

Sistemin sonraki adımı mahkeme sürecinden takip edilebilir. Eğer mahkeme sürecinde, yani hâkim önünde, suçun varlığı ve failin suçu işlediği kanıtlanabilirse, (bu aşamada sanık olarak isimlendirilen) fail mahkûm olur ve eğer ceza, hürriyeti bağlayıcı bir ceza olursa da bu ceza infaz kurumlarında çekilir.

Soruşturma, yargılama, mahkûmiyet ve infaz, her üç basamak da sistemin kendi iş yükünü görmek için tuttuğu kayıtlarla belgelenmektedir. Dolayısıyla Emniyet Genel Müdürlüğü, polisin iş yüküne ilişkin bilgileri toplamaktadır ve normal olarak Cumhuriyet Savcılıkları ile koordineli çalıştıkları için suç kayıtları benzer içeriğe sahip olmalıdır (bununla birlikte bu iki kurumun suçları aynı başlıklarla tasnif etmediği gözlenmektedir). Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ek olarak Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Savcılıkları ve mahkeme sürecine ilişkin bilgileri; Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü hükümlü ve tutuklulara ilişkin bilgileri toplamaktadır. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu'da, savcılık, mahkemeler ve infaz kurumlarının bilgilerinin bir kısmını Adalet İstatistikleri adı altında kamu ile paylaşmaktadır. Dolayısıyla bu basamaklara ilişkin bilgiler hem bilgileri toplayan kurumlardan hem de verinin tamamı olmamakla birlikte TÜİK aracılığı ile elde edilebilir.

Türkiye üzerine yapılan suç araştırmalarında, Türkiye'deki suç miktarını göstermek üzere, bu bilgilerden genellikle polis bilgilerinin veya infaz kurumu bilgilerinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Erzurumluoğlu ve Göksu (2009) çalışması Emniyet Genel Müdürlüğü'nün toplam verilerini, Uzun ve Aliagaoglu (2009) çalışması Tokat Emniyet Müdürlüğü'nün, Gerçek (2006) çalışması Zonguldak/Alaplı Emniyet Müdürlüğü'nün, Aytaç, Aytaç ve Bayram (2007) çalışması Bursa Emniyet Müdürlüğü'nün dosyaları aracılığı ile elde edilen bilgiyi kullanmaktadırlar. İnfaz kurumu üzerinden hükümlü bilgilerini kullanan çalışmalar arasında da Cinar ve Tas (2022), Tunca (2019), Erdoğan, Yalçın ve Dereli (2011), Aksu ve Akkuş (2010) çalışmaları örnek gösterilebilir.

⁴ Bu durum Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu, Ek madde 6 (2559 sayılı kanun; 14/7/1937 tarih ve 2751 sayılı RG) da düzenlenmiştir: “Bir suç işlendiği veya işlenmekte olduğu bilgisini edinen polis, olay yerinin korunması, delillerin tespiti, kaybolmaması ya da bozulmaması için acele tedbirleri aldıktan sonra el koyduğu olayları, yakalanan kişiler ile uygulanan tedbirleri derhal Cumhuriyet savcısına bildirir ve Cumhuriyet savcısının emri doğrultusunda işin aydınlatılması için gerekli soruşturma işlemlerini yapar...”

Bu makalede ise Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından sunulan kamuya açık veriler, suç bilgisi olarak ve ceza-adalet sisteminin değerlendirilmesi için gereken açıklayıcı değişkenlerin oluşturulmasında kullanılmaktadır. Ayrıca Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü verisi, diğer veri kaynaklarından daha geniş bir bilgiye sahiptir. Bu veri kaynağı Ceza Kanununa göre suç başlıkları ile ilişkili olarak savcılık ve mahkemelerin iş yüklerini ve çıkan kararları içermektedir. Örneğin belli bir yılda, kaç tane, insan öldürme suçundan soruşturma dosyası olduğu, kaçının çözümlenip kamu davasına dönüştüğü, kaçının mahkûmiyetle sonuçlandığı, mahkûmiyet kararlarından kaçının hapis cezası içerdiği bu bilgilerden elde edilebilir. Dolayısıyla bu çalışmada yapılacağı gibi, suç türü ile savcılık ve mahkeme kararlarının ilişkilendirilmesi ve suç üzerinde adalet sisteminin bir etkisinin olup olmadığının değerlendirilmesi mümkün görünmektedir.

Yeri gelmişken 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun (bundan sonra TCK) (12/10/2004 tarih ve 25611 sayılı RG) sistematüğinden bahsedilebilir. Tablo 2'de bu sistematik özetlenmiştir. TCK dört bölümde suçları ve onlara verilecek cezaları düzenlemektedir. Tablo 2'de TCK birinci kısmın soykırım, göçmen kaçakçılığı, insan ticareti gibi Uluslararası Suçları içerdiği görülebilir. Üçüncü kısımda, toplumun genel güvenliği tehlikeye sokan çevre, uyuşturucu, radyasyon ile ilgili suçlar ve dördüncü kısımda parada veya belgede sahtecilik, ulaşım araçlarına karşı suçlar, fuhuş gibi başlıklarını içeren Millete ve Devlete Karşı Suçlar ve cezaları bulunmaktadır. Bu çalışmada Kişilere Karşı Suçlar başlığı taşıyan ikinci kısmın bilgileri temel alınmıştır.

Tabloda aynı zamanda 2020 yılı için bu suçlardan açılan soruşturma dosyaları, kamu davası sayısı ve mahkûmiyet kararları sayısı da paylaşılmıştır. 2020 yılında Cumhuriyet savcılarının elinde TCK'nun çeşitli maddelerinden açılmış 7 milyonu aşkın dosya bulunmaktadır. Bu dosyaların 13 bini uluslararası niteliğe sahip suç olarak, 5,5 milyonu kişilere karşı suç, 1 milyonu topluma karşı suç, 500 bini millete ve devlete karşı suç olarak sınıflandırılmıştır. Bu sayılardan anlaşılacağı gibi Türkiye'de kişilere karşı suçlar, TCK'nın en çok dosya açılan ve savcılarının en sık karşılaştıkları suç türleridir. Günlük yaşamda da bireylerin en sık bu suçlardan bahsettikleri ya da etkilendikleri söylenebilir.

Tabloda TCK ikinci kısmın alt başlıkları ve hangi suçları düzenlediği de ayrıntılı gösterilmiştir. Bu başlık altında örneğin 81-85.mdderde "hayata karşı suçlar" başlığı (altında kasten ve taksirle öldürme); 86-93.mdderde "vücut dokunulmazlığına karşı suçlar" başlığı (altında kasten ve taksirle yaralama); 141-169.mdderde "mal varlığına karşı suçlar" başlığı (altında hırsızlık, dolandırıcılık vb) suçlar ve cezaları düzenlenmektedir. Bu başlıklar aynı zamanda daha sonra oluşturulacak modelde kullanılan panelin kesit verileri olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Türk Ceza Kanunu ve Adalet İstatistikleri (2020)

	Cumhuriyet savcılarının elindeki dosyalar	Kamu davası açılan	Mahkûmiyet kararı
TCK'ya göre toplam	7 046 154	2 166 010	1 221 176
1.Kısım: Uluslararası Suçlar (TCK Md 76-80)	13 026	7 310	10 692
2.Kısım: Kişilere Karşı Suçlar (TCK Md 81-169)	5 474 698	1 714 828	749 600
1.Bölüm: Hayata Karşı Suçlar (TCK Madde 81-85)	Kasten öldürme (81.m) Kasten öldürmenin ihmali davranışla işlen. (83.m)		
2.Bölüm: Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar (TCK Madde 86-93)	Kasten yaralama (86-8.m) Taksirle yaralama (89.m) İnsan üzerinde deney (90.m) Organ ve doku ticareti (91.m)		
3.Bölüm: İşkence ve Eziyet (TCK Madde 94-96)	İşkence eziyet (94-96.m)		
4.Bölüm: Koruma, Gözetim, Yardım veya Bildirim Yükümlülüğünün İhlali (TCK Madde 97-98)	Terk (97.m)		
5.Bölüm: Çocuk Düşürtme, Düşürme veya Kısırlaştırma (TCK Madde 99-101)	Çocuk düşürtme (99.m)		
6.Bölüm: Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar (TCK Madde 102-105)	Cinsel saldırı (102.m) Taciz (105.m)		
7.Bölüm: Hürriyete Karşı Suçlar (TCK Madde 106-124)	Tehdit (106.m) Şantaj (107.m) Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma (109.m) Konut dokunulmazlığının ihlali (116.m) Kişilerin huzur ve sükununu bozma (123.m)		
8.Bölüm: Şerefe Karşı Suçlar (TCK Madde 125-131)	Şerefe karşı suçlar (125-131.md)		
9.Bölüm: Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar (TCK Madde 132-140)	Özel hayat (132-140.md)		

10. Bölüm: Malvarlığına Karşı Suçlar (TCK Madde 141-169)	Hırsızlık (141-7.md) Yağma (148-50.m) Mala zarar verme (151-4.m) Dolandırıcılık (157-9.m)		
3.Kısım: Toplum Karşı Suçlar (TCK Md 170-246)	1 024767	307 812	330 648
4.Kısım: Millete ve Devlete Karşı Suçlar ve Son Hükümler (TCK Md 247-343)	531 596	136 827	130 124

Panelin Zaman ve Kesit Boyutu

Bu çalışmada Türk Ceza Adalet Sisteminin suç üzerindeki etkisinin ölçülmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla suç türlerinin panelin kesitini oluşturduğu ve 2009-2020 dönemini kapsayan bir panel oluşturulmuştur.

Panelin kesitini oluşturan suç türleri Tablo 2’de görülebilir. Panelin kesiti için TCK 2.Kısımın alt başlıkları dikkate alınmıştır. Örneğin Tablo 1’de TCK 2.kısımın 1.bölümünde düzenlenen Hayata Karşı Suçlar başlığında, bu suçun hem kasıtlı (bile isteye) hem de taksirle (hataen, sonucu öngörülemeyen) işlenebileceği durum birbirinden ayrılmıştır. Bir suçu bilerek işlemekle, deyim uygunsuz taksirle, sonucu öngörülemeyen işlemek arasında hukukun öngördüğü bu fark, suçun cezasının farklı olması yanı sıra bu suçu işleyenlerin sistemin tepkisinden de farklı etkilenmeleri ihtimalini düşündürmektedir. Bu nedenle kasten öldürme ve taksirle öldürme, kasten yaralama ve taksirle yaralama fiillerinin ayrı ayrı sonuçlarının görülebilmesi için, bu alt başlıklar panelde ayrı birimler olarak değerlendirilmiştir.

Benzer şekilde Hürriyete Karşı Suçlar (tehdit, şantaj, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma, konut dokunulmazlığının ihlali, kişilerin huzur ve sükuneti bozma gibi), Malvarlığına Karşı Suçlar (hırsızlık, yağma, dolandırıcılık gibi) ana başlıkları altında düzenlenen suç türleri de içerdikleri suçun ceza adalet sistemi ile ilişkisini görebilmek için panelde ayrı birer birim olarak düşünülmüşlerdir. Bunun sonucu olarak panelde 17 suç türü ile bağlantılı kesit bilgisi oluşturulmuştur.

Tablo 2. Panelin kesitini oluşturan suç türleri

i (Suç Türü)	TCK 2. Kısımın Alt Başlıkları
1	81-84.m Kastan öldürme
2	85.m Kastan öldürmenin ihmali davranışla işlenmesi (taksirle öldürme)
3	86-87.m Kastan yaralama
4	89.m Taksirle yaralama
5	94-96.m İşkence eziyet
6	102-105.m Cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar
7	106.m Tehdit
8	107.m Şantaj
9	109.m. Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma
10	116.m Konut dokunulmazlığının ihlali
11	123.m Kişilerin huzur ve sükununu bozma
12	125-130.m Şerefe karşı suçlar (hakaret)
13	132-138.m Özel hayatın giz. ihl.
14	141-147.m Hırsızlık
15	148-150.m Yağma
16	151-152.m Mala zarar verme
17	157-158.m Dolandırıcılık

Model: Suç Miktarı ve Açıklayıcı Değişkenler

Modelde suç miktarını, suç türleri göre 2009-2020 yılları arasında Cumhuriyet Savcılıklarına gelen ilk ihbarlar ve bunlar için açılan soruşturma dosyaları oluşturmaktadır.

Ceza Adalet Sisteminin etkisini değerlendirmek için de Cumhuriyet Savcılıklarının açtıkları “kamu davası” sayıları, mahkemelerin verdikleri “mahkûmiyet kararları” ve mahkûmiyet kararları içerisinde “hapis cezası” içerenlerin oranları açıklayıcı değişken olarak alınmıştır.

Bu değişkenlerden kamu davası dosyalarının sayıları, kolluk ve savcılığın araştırması sonucunda, savcılık açısından suçun varlığını ve ispatlanabileceğini gösterdiği için “çözümleme miktarı” olarak düşünülmüş ve suç için açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır.

Benzer şekilde mahkemelerde açılan davaların herhangi bir tür mahkûmiyetle sonuçlanmış olanları, “cezanın kesinliği”nin bir göstergesi olarak modele açıklayıcı değişken olarak eklenmiştir.

Hapis kararı oranı ise, mahkûmiyetle sonuçlanan dosyaların ne kadarının hapis cezası içerdiğini göstermektedir. “Cezanın şiddeti”nin bir göstergesi olarak modele eklenmiştir.

Dolayısıyla araştırmanın modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$Y_{it} = O_{it}(X1_{it}, X2_{it}, X3_{it}, u_{it}) \quad i: 1 \dots N \quad t: 1, \dots, T$$

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \sum_{k=1}^K \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad (2)$$

Burada

- Y_{it} : 100000 kişi başına t yılında i suçundan cumhuriyet savcılıklarında açılan soruşturma dosyası sayısı (suç miktarı, Inksuc)
 $X1_{it}$: t yılında i suçundan ihbarlar için kamu davasına açılma oranı (çözümleme olasılığı, Inkamudvsoran);
 $X2_{it}$: 100000 kişi başına t yılında i suçundan açılan davalarda mahkûmiyet miktarı (cezanın kesinliği, Inkmah)
 $X3_{it}$: t yılında i suç için verilen mahkûmiyet kararının hapis cezası olma oranı (cezanın şiddeti, Inhpsoran)
 u_{it} : tüm bu diğer etkileri temsil etmektedir.

Suç (Y_{it}) ve mahkûmiyet ($X2_{it}$) değişkenleri nüfusa bölünerek, nüfus etkisinin azaltılması hedeflenmiştir. Bu nedenle 100000 kişi başına olarak ifade edilmektedir. ($X1_{it}$) ve ($X3_{it}$) oran olarak tanımlanmıştır. Tüm değişkenlerin logaritmaları alınmıştır.

Eşitlik 2 bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin birbiri ile tek bir dönemde (t dönemi) ilişkilendirildiği statik bir model olarak düşünülmüştür.

Eşitlik 3 ise bağımlı değişken Y'nin, X2'in (mahkûmiyet miktarı) ve X3'un (hapis cezası oranı) gecikmeli değerlerinin açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı dinamik bir model olarak tasarlanmıştır.

X1 (kamu davası açma oranı) ceza adalet sisteminin ilk basamağı olduğu için diğer değişkenlerden önce görünür hale gelmektedir. Suçu diğerlerine oranla daha hızlı etkilemesi beklenebilir. Bu nedenle dinamik modele de düzey olarak eklenmiştir. X2 ve X3 ise sistemin çalışması zaman aldığı düşünülerek gecikmeli dönemlerinin suç üzerinde etkisinin görülebilmesi için modele (t-1).dönemleri ilave edilmişlerdir. Dolayısıyla dinamik model eşitlik 3'deki gibi ifade edilebilir:

$$\Delta Y_t = \beta_{0it} + \beta_i(Y_{it-1}) + \beta_i(X1_{it}) + \beta_i(X2_{it-1}) + \beta_i(X3_{it-1}) + u_{it} \quad (3)$$

Burada

- ΔY_t : 100000 kişi başına t yılında i suçundan cumhuriyet savcılıklarında açılan soruşturma dosyası sayısı olarak suç miktarının birinci farkı ($\Delta Y_t = Y - Y_{t-1}$)
 Y_{it-1} : 100000 kişi başına (t-1) yılında i suçundan cumhuriyet savcılıklarında açılan soruşturma dosyası sayısı (suç miktarı);
 $X2_{it-1}$: 100000 kişi başına (t-1) yılında i suçundan açılan davalarda mahkûmiyet miktarı (cezanın kesinliği);
 $X3_{it-1}$: (t-1) yılında i suç için verilen mahkûmiyet kararının hapis cezası olma oranı (cezanın şiddeti)
 u_{it} : tüm bu diğer etkileri temsil etmektedir.

Verilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 3'de değişkenlerin özet bilgileri ve değişkenler arasında korelasyon değerleri görülmektedir. Değişkenlerin dağılımları birbirine yakın olduğu ve korelasyon değerlerinin ekonometrik çalışma için uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Tanımlayıcı istatistikler					
variable	obs	mean	Std dev	min	max
Inksuc	204	7.227831	1.590978	3.269543	9.385995
Inkamudvsoran	204	3.590237	0.427536	2.316865	4.330438
Inkmah	204	5.339888	1.671736	1.032404	7.974664
Inhpsoran	204	3.61477	0.293148	2.740574	4.129389
Korelasyon matrisi					
	Inksuc	Inkamudvsoran	Inkmah	Inhpsoran	
Inksuc	1.0000				
Inkamudvsoran	0.0054	1.0000			
Inkmah	0.8816	0.2041	1.0000		
Inhpsoran	-0.3740	0.3048	-0.1259	1.0000	

Durağanlık ve Yatay Kesit Bağımlılığı

Serilerin ekonometrik bir modelde kullanılabilmesi durağanlıkları ile yakından ilişkilidir. “Durağanlık, bir serinin zaman içerisinde ortalaması, varyansı ve otokovaryansının sabit olması ve uzun dönemde serinin değerinin bir değere yaklaşması ya da beklenen bir değer etrafında dalgalanması anlamına gelir” (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 3). Durağan olmayan panel veri modelleriyle çalışıldığında sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle paneldeki serilerin durağanlığı araştırılmalıdır.

Durağanlık bu çalışmada birim kök testleri ile araştırılmıştır. Panel veriler için birim kök testleri, birimler arası korelasyon varlığına göre birinci ve ikinci kuşak olarak çeşitlenmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 105). Bu nedenle ilk basamakta birimler arası korelasyon (yatay kesit bağımlılığı) sınaması yapılmış sonra elde edilen sonuca göre birim kök test edilmiştir.

Bu çalışmada panelin kesit değerlerini TCK’nın Kişilere Karşı Suçlar başlığı oluşturduğu için, adalet sistemini etkileyen benzer etkilerden ortak etkilenme ihtimalleri, dolayısıyla da veride yatay kesit bağımlılığının olma ihtimali akla yakındır. Çalışmamızda birimler arasında yatay kesit bağımlılığını ($Cov(X_{it}, X_{jt})=0$) test için, heterojen ve homojen serilerde ve $N>T$ iken de kullanılabilen Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılığı testi yapılmıştır.

Tablo 4’de modeldeki bağımlı ve bağımsız değişkenler için, yatay kesit bağımlılığı (CD-test) test sonuçları görülmektedir. p-value (olasılık değeri) 0,01’den küçük olduğu için “yatay kesit bağımlılığı yoktur” olarak ifade edilen H_0 yokluk hipotezi reddedilmiş ve her bir değişken için yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda durağanlık incelemesi için ikinci kuşak panel birim kök testlerinin tercih edilmesi gerekmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 107).

Tabloda ikinci kuşak panel birim kök testlerinden CIPS (Cross-sectionally ImPesaran-Shin (Pesaran M. H., 2007) ve Hadri-Kurozumi (2012) testlerinin sonuçları bulunmaktadır. Bu testlerden CIPS için H_0 hipotezi “seriler I(1) dir” varsayımı içermektedir. Hadri-Kurozumi ise, “seri durağandır” hipotezine sahiptir. Tabloda görülebileceği gibi CIPS istatistiği, lnksuc, lnkamudvsoran ve lnhsoran değişkenleri için de olasılık değeri H_0 yokluk hipotezinin reddedildiğini; Hadri-Kurozumi test sonuçları ise H_0 hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir; dolayısıyla her iki bilgi de serilerin durağan olduğu sonucu ile uyumludur. lnkmah değişkeni için ise, CIPS testine göre trendli olarak durağan, Hadri-Kurozumi testinde ise ZA_SPC testinde durağanlık sonucu vermiştir. Sonuç olarak bütün değişkenlerin durağan olduğu kabul edilmiştir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Birim Kök Test Sonuçları

	<i>lnksuc</i>	<i>lnkamudvsoran</i>	<i>lnkmah</i>	<i>lnhsoran</i>	
CD-test (Pesaran M. H., 2004) (1)	18.937***	20.966***	24.529***	24.863***	
CIPS (Pesaran M. H., 2007) (2)	Sabitli Ho red	-3.1052*** Ho red	-2.7854*** Ho red	-2.2900 Ho kabul	-3.4020*** Ho red
	Sabitli ve Trendli Ho red	-3.8154*** Ho red	-3.6976*** Ho red	-1.7039 Ho red	-10.0503** Ho red
Hadri-Kurozumi (Hadri & Kurozumi, 2012) (3)	Sabitli	ZA_SPC= -1.741 ZA_la= -1.715 H0 kabul	ZA_SPC= -2.835 ZA_la= -2.128 H0 kabul	ZA_SPC= -1.309 ZA_la= 3.883 H0 kabul	ZA_SPC= -1.177 ZA_la= 0.360 H0 kabul
	Trendli	ZA_SPC= -0.424 ZA_la= 0.807 H0 kabul,	ZA_SPC= -2.357 ZA_la= 0.002 H0 kabul	ZA_SPC= -1.355 ZA_la= 19.236 H0 kabul	ZA_SPC= 1.078 ZA_la= 0.760 H0 kabul
	Seri durağan	Seri durağan	Seri CIPSe göre trendli durağan, Hadri-Kurozumi için ZA_SPC e göre durağandır.	Seri durağan	

* p<0.05; ** p<0.01; *** p<0.001; 1) H_0 : “Yatay kesit bağımlılığı yoktur”; 2) H_0 : “Seri I(1) dir”; 3) H_0 : “Seri durağandır.”

Heterojenlik Testi

Son olarak modelin eğim katsayılarının homojen/heterojen olduğunu belirlemek için Pesaran-Yamagato (2008) testi uygulanmıştır. Tablo 5’de görülebileceği gibi, eğim katsayılarının homojen olduğunu söyleyen H_0 hipotezi, olasılık değerleri 0,05’den küçük olduğu için reddedilmektedir. Eğim katsayıları heterojendir.

Tablonun ikinci yarısında ayrıca Pesaran (2015)'e göre hesaplanan hata terimleri için yatay kesit bağımlılığı test sonuçları da görülmektedir. Olasılık değeri 0,009 bulunduğu için yatay kesit bağımlılığının olmadığını söyleyen H_0 yokluk hipotezi red edilmektedir. Kalıntılarda yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 5. Heterojenlik Testi

	Delta	p-value
adj.	5.473	0.000
	7.166	0.000
	Delta (HAC)	p-value
adj.	-1.999	0.046
	-2.618	0.009

Tahminci

Serilerde yatay kesit bağımlılığı ve modelde heterojen katsayılar bulunduğu için tahminci olarak statik modelde Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ortak korelasyonlu etkiler tahmincisinin Eberhardt ve Bond (2009); Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilmiş Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi (Augmented Mean Group - aug-imp) kullanılmıştır.

İkinci modelde verinin dinamik yapısını yakalayabilmek için Chudik ve Pesaran (2015) ile Pesaran ve Smith, (1995) çalışmalarına dayanan Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler Tahmincisi- Ortalama Grup (Dynamic Common Correlated Effects Estimator -DCCE) tahminci olarak seçilmiştir. Tablo 6'da tahminin sonuçları yer almaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 6'da Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi ile tahmin edilen statik modelin (2.nolu eşitlik) ve Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler Tahmincisi- Ortalama Grup Tahminci ile tahmin edilen dinamik modelin (3.nolu eşitlik) sonuçları yer almaktadır.

Tablonun üst kısmında tüm panel için her iki modelin bir bütün olarak tahmini bulunmaktadır. Statik model için Wald istatistiği, dinamik model için F istatistiği modellerin bir bütün olarak anlamlı olduğu göstermektedir. Statik modelde, modelin genel hali için kamu davası açma oranının (X1), hapis oranının (X3) ve sabitin, istatistiki olarak anlamlı katsayıları olduğunu görülebilir. Değişkenlerin katsayıları ile ifade etmek gerekirse, kamu davası açılma oranındaki %1'lik artış kişi başına suç miktarını %0,6 azaltmaktadır. Hapis oranı ise, suç miktarını artırıcı bir etkiye sahiptir. Verilen mahkûmiyet kararları içerisinde hapis cezasının %1 artması, suç miktarını yaklaşık %0,5 artırmaktadır. Suçun azaltılmasının temel politika hedefi olduğu düşünülürse, suçların çözümlenmesi ve savcılık eliyle davaya dönüşmesi suçu azaltan asıl unsur gibi görülmektedir. 100000 kişi başına mahkûmiyet miktarı ise statik modelde istatistiki olarak anlamlı olmayan bir katsayıya sahiptir.

Dinamik model ise 2 yıl bile olsa statik modele göre daha uzun bir zaman aralığının değerlendirilmesine izin vermektedir. Hesaplanan R2 oldukça yüksek 0,85 olarak elde edilmiştir. Modelde bağımlı değişken $d.lnksuc$ (ya da $\Delta lnksuc$) yani suç işleme miktarındaki değişimdir (artış ya da azalış). Suç miktarındaki değişimi açıklamak üzere modelde kullanılan açıklayıcı değişkenlerin hepsi anlamlı ve negatif katsayıya sahip olarak bulunmuştur. Diğer değişkenler sabitken cumhuriyet savcılarının kamu davası açma oranı %1 arttığında suç miktarı %0,8 düşmektedir. Diğer açıklayıcı değişkenlerden (t-1).yılın suç oranı %1 arttığında t yılındaki suç miktarındaki değişim %0,6 olmaktadır. (t-1).yılın 100000 kişi başına mahkûmiyet oranı %1 arttığında suç miktarı %0,2; (t-1).yılın hapis oranı %1 arttığında 0,4 düşmektedir. Dinamik modele göre açıklayıcı değişkenlerin hepsi ile suçun değişmesi arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Önceki yılın suç miktarı, mahkûmiyet miktarı, hapis oranı arttığında t yılının suç miktarının değişim azalma yönünde olmaktadır. Bununla birlikte dinamik modelde en yüksek katsayı Cumhuriyet Savcılıklarının kamu davası açma oranına aittir.

Modellere göre suç türleri için ayrı ayrı elde edilen heterojen katsayılara bakıldığında, modellerin bütününde olduğu gibi, Cumhuriyet Savcılıklarının kamu davası açma oranlarının suç üzerinde en etkili basamak olduğu görülmektedir. Kamu davası açma oranı ile oluşturulan açıklayıcı değişken, statik modelde kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma suçu hariç bütün suçlar için; dinamik modelde de çoğu suç için istatistiki olarak anlamlı ve negatif katsayıya sahiptir.

Diğer açıklayıcı değişken mahkûmiyet oranı, statik modelde sadece işkence ve eziyet (0,5) ile cinsel dokunulmazlığa karşı suçlarda (0,2) istatistiki olarak anlamlı ve negatif katsayıya sahiptir. Diğer suç türlerinden

8'i için ise istatistiki olarak anlamlı fakat pozitif katsayıya sahiptir. Diğer bir ifade ile diğer değişkenler sabitken, kısa dönemde kişi başına mahkûmiyet miktarının %1 artması kişi başına suç miktarını %0,06-0,7 kadar artırmaktadır. Dinamik modelde de ise, sadece 4 suç türü için anlamlı ve negatif katsayı elde edilmiştir. Taksirle öldürme ve yaralama, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar ve hırsızlık önceki yılın mahkûmiyet kararlarından suçun azalması yönünde etkilenebilmektedir. Diğer değişkenler sabitken, dinamik modelde önceki yılın kişi başına mahkûmiyet miktarının %1 artması t yılının kişi başına suç miktarını %0,4-0,5 kadar düşürmektedir.

Mahkûmiyet kararları içerisinde hapis oranı, statik modelde taksirle öldürme, kasten yaralama, şantaj, kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma, özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar ve yağma da istatistiki olarak anlamlı fakat pozitif bir katsayıya sahiptir. Hapis oranının artması kısa dönemde bu suçları artırmaktadır. Dinamik modelde çoğunlukla negatif katsayı gözlenmekle birlikte çok azı istatistiki olarak anlamlıdır. Sadece dört tür suç için (kastan yaralanma, işkence ve eziyet, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar, hırsızlık) uzun dönemde, önceki yılın hapis oranı %1 artığında, t yılının suç miktarı %0,5-1,6 kadar düşmektedir. Yarıca en yüksek katsayı hırsızlık için elde edilmiştir.

Tablo 6. Regresyon Sonuçları

	Genişletilmiş ortalama grup tahmincisi (Eberhardt & Bond, Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator, 2009); (Eberhardt & Teal, 2010) (aug-imp) (Statik model)	Dinamik ortak korelasyonlu etkiler tahmincisi-ortalama grup (Chudik & Pesaran, 2015); (Pesaran & Smith, 1995) (dce) (Dinamik model)		Genişletilmiş ortalama grup tahmincisi (Eberhardt & Bond, Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator, 2009); (Eberhardt & Teal, 2010) (aug-imp) (Statik model)	Dinamik ortak korelasyonlu etkiler tahmincisi-ortalama grup (Chudik & Pesaran, 2015); (Pesaran & Smith, 1995) (dce) (Dinamik model)
GENEL MODEL					
Bağımlı değişken	Inksuç	d.Inksuc		Inksuç	d.Inksuc
Inkamudava~i	-,615 (0,000)				
Inkmah	,093 (0,161)				
Inhpsorani	,488 (0,003)				
_cons	6,993 (0,000)				
Inkamudava~i		-,814 (0,000)			
L.Inksuc		-,638 (0,000)			
L.Inkmah		-,222 (0,001)			
L.Inhpsorani		-,373 (0,050)			
_cons		,084 (0,952)			
N	204	187			
R2		0,85			
F(153,34)		5,76 (0,000)			
Wald chi2	27,8 (0,000)				
BİRİMLERE GÖRE HETEROJEN KATSAYILAR					
KASTEN ÖLDÜRME			TAKSİRLE ÖLDÜRME		
Inkamudava~i	-,256 (,254)		Inkamudava~i	-1,002 (0,000)	
Inkmah	-,133 (,268)		Inkmah	,666 (0,000)	
Inhpsorani	-,288 (,492)		Inhpsorani	1,788 (0,001)	
_cons	8,762 (,000)		_cons	,175 (0,936)	
Inkamudava~i		-1,061 (0,384)	Inkamudava~i		-,885 (0,000)
L.Inksuc		-,375 (0,455)	L.Inksuc		-,957 (0,000)
L.Inkmah		-,29 (0,305)	L.Inkmah		-,613 (0,000)
L.Inhpsorani		-2,113 (0,431)	L.Inhpsorani		-,588 (0,155)
KASTEN YARALAMA			TAKSİRLE YARALAMA		
Inkamudava~i	-,167 (0,210))		Inkamudava~i	,097 (0,837)	
Inkmah	,012 (0,912)		Inkmah	-,046 (0,881)	
Inhpsorani	,697 (0,016)		Inhpsorani	-,590 (0,372)	
_cons	7,162 (0,000)		_cons	9,894 (0,000)	
Inkamudava~i		-,901 (0,000)	Inkamudava~i		-,459 (0,131)
L.Inksuc		-,845 (0,010)	L.Inksuc		-,049 (0,879)

L.Inkmah		-,184 (0,295)	L.Inkmah		-,539 (0,001)
L.Inhpsorani		-,514 (0,025)	L.Inhpsorani		,369 (0,329)
İŞKENCE VE EZİYET			CİNSEL DOKUNULMAZLIĞA KARŞI SUÇLAR		
Inkamudava~i		-,589 (0,004)	Inkamudava~i		-,751 (0,005)
Inkmah		-,481 (0,027)	Inkmah		-,189 (0,084)
Inhpsorani		,390 (0,358)	Inhpsorani		-,229 (0,665)
_cons		4,597 (0,050)	_cons		11,585 (0,000)
Inkamudava~i		-,833 (0,000)	Inkamudava~i		-1,379 (0,000)
L.lksuc		-1,202 (0,000)	L.lksuc		-,777 (0,000)
L.Inkmah		-,125 (0,550)	L.Inkmah		-,375 (0,000)
L.Inhpsorani		-,517 (0,104)	L.Inhpsorani		-,719 (0,000)
TEHDİT			ŞANTAJ		
Inkamudava~i		-,360 (0,000)	Inkamudava~i		-1,471 (0,000)
Inkmah		,056 (0,039)	Inkmah		,415 (0,000)
Inhpsorani		,105 (0,557)	Inhpsorani		1,029 (0,007)
_cons		9,376 (0,000)	_cons		5,426 (0,001)
Inkamudava~i		-,455 (0,011)	Inkamudava~i		-1,359 (0,000)
L.lksuc		-,771 (0,008)	L.lksuc		-,556 (0,079)
L.Inkmah		-,059 (0,708)	L.Inkmah		-,205 (0,377)
L.Inhpsorani		-,039 (0,879)	L.Inhpsorani		,795 (0,238)
KİŞİYİ HÜRRİYETİNDEN YOKSUN KILMA			KONUT DOKUNULMAZLIĞININ İHLALİ		
Inkamudava~i		,021 (0,962)	Inkamudava~i		-,723 (0,000)
Inkmah		,079 (0,546)	Inkmah		,180 (0,000)
Inhpsorani		,721 (0,014)	Inhpsorani		,265 (0,187)
_cons		3,551 (0,111)	_cons		7,945 (0,000)
Inkamudava~i		-1,195 (0,041)	Inkamudava~i		-,678 (0,744)
L.lksuc		-,065 (0,960)	L.lksuc		-1,338 (0,629)
L.Inkmah		-,751 (0,354)	L.Inkmah		,312 (0,793)
L.Inhpsorani		-1,043 (0,324)	L.Inhpsorani		,258 (0,929)
KİŞİLERİN HUZUR VE SÜKUNUNU BOZMA			ŞEREF KARSİ SUÇLAR		
Inkamudava~i		-,312 (0,001)	Inkamudava~i		-,395 (0,000)
Inkmah		,143 (0,098)	Inkmah		,169 (0,034)
Inhpsorani		,240 (0,461)	Inhpsorani		,124 (0,688)
_cons		6,398 (0,000)	_cons		8,934 (0,000)
Inkamudava~i		-,311 (0,002)	Inkamudava~i		-,555 (0,000)
L.lksuc		-,606 (0,000)	L.lksuc		-,638 (0,116)
L.Inkmah		-,127 (0,230)	L.Inkmah		-,062 (0,801)
L.Inhpsorani		,035 (0,780)	L.Inhpsorani		-,270 (0,570)
ÖZEL HAYATA VE HAYATIN GİZLİ ALANINA KARŞI SUÇLAR			HİRSIZLIK		
Inkamudava~i		-1,395 (0,028)	Inkamudava~i		-,377 (0,046)
Inkmah		,414 (0,000)	Inkmah		-,250 (0,426)
Inhpsorani		1,371 (0,040)	Inhpsorani		1,077 (0,149)
_cons		3,933 (0,117)	_cons		7,804 (0,093)
Inkamudava~i		-1,462 (0,108)	Inkamudava~i		-,604 (0,000)
L.lksuc		-,654 (0,146)	L.lksuc		-,601 (0,011)
L.Inkmah		,178 (0,234)	L.Inkmah		-,547 (0,029)
L.Inhpsorani		,771 (0,428)	L.Inhpsorani		-1,546 (0,000)
YAĞMA			MALA ZARAR VERME		
Inkamudava~i		-1,605 (0,015)	Inkamudava~i		-,530 (0,000)
Inkmah		,238 (0,364)	Inkmah		,226 (0,006)
Inhpsorani		1,561 (0,004)	Inhpsorani		,198 (0,597)
_cons		5,328 (0,033)	_cons		7,798 (0,000)
Inkamudava~i		-1,651 (0,000)	Inkamudava~i		,915 (0,127)
L.lksuc		-1,117 (0,000)	L.lksuc		-,423 (0,349)
L.Inkmah		,006 (0,988)	L.Inkmah		-,146 (0,522)
L.Inhpsorani		,247 (0,768)	L.Inhpsorani		-1,061 (0,331)
DOLANDIRICILIK					
Inkamudava~i		-,643 (0,000)			
Inkmah		,079 (0,530)			
Inhpsorani		-,154 (0,767)			
_cons		1,214 (0,000)			
Inkamudava~i		-,971 (0,627)			

L.lksuc		.125 (0,837)		
L.lnkmah		-.243 (0,627)		
L.lnhpsorani		-.409 (0,710)		

Parantez içi değerler p-value değerleridir. İstatistiki olarak anlamlı olan katsayılar koyu renk olarak gösterilmiştir.

Son olarak dinamik model de bulunan önceki yılın kişi başına suç miktarı da t yılının suç miktarındaki değişmeyi negatif etkilemektedir. Önceki yılın suç miktarı %1 arttığında t yılının suç oranı %0,5-1,2 aralığında düşmektedir. Bu kamu davası ya da mahkûmiyet kararından kaynaklanmadığına göre belki tutukluluk halinden kaynaklanıyor olabilir. Soruşturma süresi ortalama bir yıldan uzun sürdüğü için, önceki yılın yüksek suç oranları henüz sistemde sonuçları görülmeden, tutukluluk aracılığı ile sonraki yılın suç miktarını düşürüyor olabilir.

Özel olarak suç türlerini yorumlamak gerekirse, **kasten öldürme** suçu için hem statik model hem de dinamik model negatif katsayılarla sahiptir ama istatistiki olarak hiçbirisi anlamlı değildir.

Taksirle öldürme suçunu, kamu davası açılma oranı, önceki yılın suç miktarı ve mahkûmiyet negatif etkilemektedir. Statik modelde diğer değişkenler sabitken, kamu davası açılma oranı %1 arttığında, bu suçun %1 düştüğü görülmektedir. Dinamik modelde de aynı etki %0,9 gibi elde edilmiştir. Önceki yılın kişi başına mahkûmiyet miktarı %1 arttığında, suçun değişimi %0,6 azalma yönünde olmaktadır.

Kasten yaralama suçu için statik model de sadece hapis oranının istatistiki olarak anlamlı olduğu ama katsayısının işaretinin pozitif olduğu görülmektedir. Dinamik modelde de kamu davası açılma oranının, önceki yılın suç miktarının, önceki yılın hapis oranının azaltıcı etkisi olduğu görülmektedir. Diğer değişkenler sabitken, dinamik modelde t yılının kamu davası açılma oranı %1 arttığında t yılının suç miktarı %0,9; t-1 yılının hapis oranı %1 arttığında suç miktarı %0,5 azalmaktadır.

Taksirle yaralama suçu üzerinde, sadece önceki yılın mahkûmiyet oranının suç azaltıcı etkisi olduğu söylenebilir. Diğer şeyler sabitken, önceki yılın mahkûmiyet oranı %1 arttığında t yılının kişi başına taksirle yaralama suçu miktarı %0,5 azalma yönünde değişmektedir.

İşkence ve eziyet ile cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar üzerinde statik modelde aynı yılın hapis oranı hariç ceza adalet sisteminin tüm basamaklarının etkisi olduğu görülmektedir. Kamu davası açılmasındaki %1'lik artış, işkence ve eziyette diğer değişkenler sabitken statik modelde %0,6, dinamik modelde %0,8; cinsel dokunulmazlığa karşı suçlarda sırasıyla %0,8 ve %1,4'lük bir azalış oluşturmaktadır. Sadece bu iki suç için kısa dönem mahkûmiyet kararları negatif etkiye sahip olarak elde edilmiştir.

Tehdit, şantaj, kişilerin huzur ve sükununu bozma, yağma suçları için sadece kamu davası açılma oranının ve önceki yılın suç düzeyinin negatif etkisi olduğu görülmektedir. Bu suçlardan şantaj ve yağma da kamu davası açılma oranının çok yüksek katsayıya sahip olması dikkat çekmektedir (dinamik modelde şantaj için %1,4; yağma için %1,7). Diğer mala karşı suçların sadece kamu davası açılmasından etkilenmektedirler.

Hırsızlık, yağma, mala zarar verme, dolandırıcılık gibi mala varlığına karşı suçlardan sadece **hırsızlık** suçlarının dinamik modelde tüm açıklayıcı değişkenlere cevap verdiği görülüyor. Bu suç üzerinde en yüksek etkinin ise hapis oranından elde edildiği görülüyor (%1,6). Bu yüksek katsayı, hapis cezasının faillerin infaz kurumunda olduğu sürece suç işleyememesini sağlaması olarak düşünülebilecek aciz bırakma (incapacitation) etkisi ile birlikte düşünülebilir.

Konut dokunulmazlığının ihlali, özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar, mala zarar verme ve dolandırıcılık suçları dinamik model de istatistiki olarak anlamsız katsayılarla sahip görünmektedirler. Geçmiş suç düzeyi, geçmiş mahkûmiyet miktarı ve hapis oranı bu suçlarda negatif ama istatistiki olarak anlamlı olmayan katsayılarla sahiptir.

SONUÇ

Suçun ekonomik modeli, suçluların, bir suç işlemeyen önce yakalanma, mahkûm edilme ve ceza alma riskini değerlendiren rasyonel bireyler olduğunu varsayar. Bu nedenle suç oranı, suçların çözümlenmesinin, mahkûmiyet ve hapis cezası olasılığının bir fonksiyonu olarak modellenmektedir. Bu makalede benzer bir analiz, Türk Ceza Adalet Sistemi verileri aracılığı ile TCK 2.kısımda düzenlenen kişiye karşı suç türleri için yapılmıştır.

Bu analizin sonuçları, Türkiye'de suç oranı üzerindeki en büyük etkinin suçu araştıran ve çözümleyen kolluk ve cumhuriyet savcılıklarının çalışmalarından geldiğini göstermiştir. Mahkeme sürecinin sonuçlarını olan mahkûmiyet ve/veya cezanın hapis cezası olması, suçun çözümlenmesi basamağı kadar etkin değildir.

Bu sonuç durum bir yandan suç oranlarını azaltmak için kolluk ve cumhuriyet savcılıklarına düşen yükü gösteriyor olabilir ya da bütün sistemin içerisinde ilk basamağın önemini vurguluyor olabilir. Becker ve Becceria'nın bakış açısı ile, suçun öğrenilmesi/aydınlatılması, olası mahkûmiyet ve ceza kararlarının başlangıcını

oluşturmaktadır. Bu nedenle modelde diğer basamaklardan daha yüksek bir katsayı değeri elde ediliyor olabilir. Ayrıca bu basamağının etkinliği, bireylerin kısa vadeli bakış açılarını da gösteriyor olabilir. Ceza sisteminin yargılama ve mahkûmiyet basamakları daha sonraki bir zaman diliminde olduğu için, bireylerin görebildikleri ilk basamak onların hareketlerini daha çok yönlendiriyor olabilir.

Mahkûmiyet kararlarında bu kısa vade daha da belirgin hale gelmektedir. Modelde kullanılan kişi başına mahkûmiyet kararı, cezanın kesinliğinin bir göstergesi olarak seçilmiştir. Bu açıklayıcı değişken model için kısa dönemi temsil eden statik modelde, sadece işkence ve eziyet suçu ile cinsel dokunulmazlığa karşı suçlarda azaltıcı bir etkiye sahiptir. Diğer suçlarda, örneğin taksirle öldürme, tehdit, şantaj, konut dokunulmazlığının ihlali, kişilerin huzurunu bozma, şerefe karşı suçlar, özel hayatın gizliliğine yönelik suçlar ve mala zarar verme suçlarında pozitif katsayıya sahiptir. Bu suçlarda mahkûmiyet kararları artarken suç işleme miktarı da artmaktadır. Diğer bir ifade ile mahkûmiyet kararı kısa dönemde sadece işkence ve eziyet suçu ile cinsel dokunulmazlığa karşı suçlarda azaltıcı bir etki yaratmaktadır.

Benzer bir durum cezanın şiddetini göstermek üzere oluşturulan hapis cezası oranı değişkeninde de gözlenmektedir. Eğer hapis cezasının suç üzerinde caydırıcı bir etkisi varsa, modelin bulgularında hapis cezası ile suç arasında negatif bir ilişkiye ulaşılmalıdır. Bununla birlikte kısa dönemde, taksirle öldürme, kasten yaralama, şantaj, kişiyi hürriyetin yoksun kılma, özel hayatın gizliliğine karşı suçlarda ve yağma suçunda istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir katsayı bulunmuştur. Bu sistemin suç ve suçu işleyen için oluşturduğu en sert maliyet olan hapis cezası verilme oranı artarken suç oranlarının da arttığını göstermektedir.

Mahkûmiyet ve ceza oranlarının pozitif ilişkili çıkmasının bir açıklaması olarak, bireylerin kısa dönemde bireylerin mahkûmiyet ve ceza maliyetlerini doğru tahmin edemediği düşünülebilir. Örneğin sosyal medya, televizyon vb haberleşme araçları doğru bilgilendirme yapmıyorsa, bireyler suçun maliyeti konusunda yanlış bir izlenime kapılabilirler. Bu da bireylerin daha yüksek risk almalarına neden oluyor olabilir. Diğer bir açıklama suçun karanlık alanı bilgisinden gelebilir. Başlangıçta bahsedildiği gibi suçların tamamı kayda geçmez. Kayda geçen suç miktarı az olduğu için, mahkûmiyet ve ceza oranları yüksek görünürken, bireyler kendi deneyimlerinden elde ettikleri bilgi ile suçun cezasız kaldığını biliyor, düşünüyor ve işlemeye devam ediyor olabilirler.

Analizde kullanılan dinamik model sisteme bir ikici yılın bilgisinin eklenmesini sağlamıştır. Bu model aracılığı ile elde edilen bulgular, çoğunlukla açıklayıcı değişkenlerle suç miktarı arasında negatif bir ilişki göstermektedir. Taksirle öldürme, taksirle yaralama, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar ve hırsızlık suçlarında önceki yılın mahkûmiyet kararı; kasten yaralama, işkence ve eziyet, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar, hırsızlık suçları üzerinde geçmiş yılın hapis oranı, suçu azaltan bir etkiye sahiptir.

KAYNAKLAR

- Aksu, H., & Akkuş, Y. (2010). Türkiye'de mala karşı suçların sosyoekonomik belirleyicileri üzerine bir deneme: Sınır testi yaklaşımı (1970-2007). *SosyoEkonomi*, 11(11), 307-322.
- Aydın, A. H. (2014). Suç önlemenin önemi ve etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 82-84.
- Aygül, H. H., & Şensoy, A. F. (2018). Çocuklara karşı işlenen cinsel suçlara verilen cezalar ve beklenen toplumsal adalet. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2), 533-551. <https://doi.org/10.21547/jss.384324>
- Aytaç, M., Aytaç, S., & Bayram, N. (2007). Suç türlerini etkileyen faktörlerin istatistiksel analizi. 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, (s. 1-7). Malatya.
- Beccaria, C. (2016). *Suçlar ve cezalar hakkında*. (S. Selçuk, Çev.) İmge Yayınevi.
- Becker, G. (1968). Crime and punishment: An economic approach. 79(2), 169-217. <https://doi.org/10.1086/259394>
- Bond, S., & Eberhardt, M. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. *paper presented at the Nordic Econometrics*.

- Bun, M. J., Kelaher, R., Sarafidis, V., & Weatherburn, D. (2020). Crime, deterrence and punishment revisited. *Empirical Economics*, 59, 2303–2333. <https://doi.org/10.1007/S00181-019-01758-6>
- Cerro, A. M., & Meloni, O. (2000). Determinants of the crime rate in Argentina during the '90s'. *Estudios de Economia*, 27(2), 297-311.
- Chudik, A., & Pesaran, M. (2015). Common correlated effects Estimation of heterogeneous dynamic panel data models with weakly exogenous regressors. *Journal of Econometrics*(188), 393-420. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2015.03.007>
- Cinar, M., & Tas, C. (2022). Türkiye’de bölgesel işsizlik ve suç türleri ilişkisi: Panel veri yaklaşımı. *Business and Economics Research Journal*, 13(2), s. 179-197. <http://dx.doi.org/10.20409/berj.2022.368>
- Cornwell, C., & Trumbull, W. N. (1994). Estimating the economic model of crime with panel data. *The Review of Economics and Statistics*, 76(2), 360-366. <https://doi.org/10.2307/2109893>
- Cömertler, N., & Kar, M. (2007). Türkiye'de suç oranının sosyo-ekonomik belirleyicileri: Yatay kesit analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(2), 37-57. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002018
- Demirbaş, T. (2002). Suçun önlenmesi. www.kriminoloji.com. https://www.kriminoloji.com/Sucun_Onlenmesi-Timur_Demirbas.htm
- Dolu, O. (2009). Rasyonel bir tercih olarak suç: Klasik okul düşüncelerinin suçlu açıklama ve önleme kapasitesinin değerlendirilmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11(4), 89-120.
- Dolu, O., Büker, H., & Uludağ, Ş. (2012). Türk Ceza Adalet Sisteminin caydırıcılık kapasitesine ilişkin eleştirel bir değerlendirme. *AUHFD*, 61(1), 69-106. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001651
- Dönmezer, S. (1994). *Kriminoloji*. Beta Yayınevi.
- Durnaoglu, C. (2020). *Mükelleflere uygulanan vergi cezalarının caydırıcılığı: Afyonkarahisar ili örneği*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. <https://hdl.handle.net/11630/9503>
- Eberhardt, M., & Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. *Economics Series Working Papers 515*. University of Oxford, Department of Economics.
- Ehrlich, I. (1973). Participation in illegitimate activities: A theoretical and empirical investigation. *Journal of Political Economy*, 81(3), 521-565. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/260058>
- Ehrlich, I. (1975). The deterrent effect of capital punishment: A question of life and death. *The American Economic Review*, 65(3), s. 397-417. <https://www.jstor.org/stable/1804842>
- Eide, E. (1994). Previous criminometric studies. *Economics of crime deterrence and the rational offender içinde*. <https://www.emerald.com/insight/publication/doi/10.1108/S0573-8555%281994%29227>
- Entorf, H., & Spengler, H. (2000). Socioeconomic and demographic factors of crime in Germany: Evidence from panel data of the German states. *International Review of Law and Economics*, 20(1), 75-106. [https://doi.org/10.1016/S0144-8188\(00\)00022-3](https://doi.org/10.1016/S0144-8188(00)00022-3)
- Erdoğan, S., Yalçın, M., & Dereli, M. A. (2011). Kriminolojide coğrafi bilgi sistemleri ve mekansal istatistiksel yöntemlerin kullanımı: Hırsızlık örneği. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*. Ankara.

- Erzurumluoğlu, B., & Göksu, T. (2009). Türkiye'deki suç eğilimleri ve polis performansının faktörel etkisi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11(3), 43-60.
- Funk, P., & Kugler, P. (2003). Identifying efficient crime-combating policies by VAR models: The example of Switzerland. *Contemporary Economic Policy* 21(4):525-538, 21(4), 525-538. <https://doi.org/10.1093/cep/byg030>
- Gerçek, L. Ç. (2006). Şüpheli ve mağdur üzerine bir araştırma. *Polis Bilimleri Dergisi*, 8(3-4), 79-98.
- Gibbs, J. (1975). *Crime, punishment and deterrence*. Elsevier.
- Hadri, K., & Kurozumi, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor. *Economics Letters*, 115(1), s. 31-34. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2011.11.036>
- Hamzaoğlu, N., Türk, B., & Sanal, Y. (2019). Ceza soruşturması ve yaptırımlarının caydırıcılık etkisinin değerlendirilmesi. *Adli Tıp Bülteni*, 24(3), 198-208. <https://doi.org/10.17986/blm.2019252288>
- Palmer, J. (1977). Economic analyses of the deterrent effect of punishment: A review. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 14(1), s. 4-21.
- Pesaran, H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 1, 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. (2004) ' . IZA Discussion Paper No. 1240. <https://repec.iza.org/dp1240.pdf>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, s. 265–312.
- Pesaran, M. H. (2015). Testing weak cross-sectional dependence in large panels. *Econometric Reviews*, 34(6-10), s. 1089-1117.
- Pesaran, M., & Smith, R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113. [http://dx.doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01644-F](http://dx.doi.org/10.1016/0304-4076(94)01644-F)
- Polat, A. (2008). Suç istatistiklerine ilişkin sorunlar ve öneriler. *Polis Bilimleri Dergisi*, 10(1), 1-24, 37-59.
- Polat, A., & Gül, S. K. (2010). *Suçun ölçümü*. Adalet Yayınevi.
- Saridakis, G., & Spengler, H. (2012). Crime, deterrence and unemployment in Greece: A panel data approach. *The Social Science Journal*, 49(2), 167-174. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2011.08.005>
- Suçun sosyo-ekonomik belirleyicileri: Panel veri analizi. (2019). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 2767-2784.
- Tittle, R. (1969). Crime rates and social forces. *Sos. Probl*, 16(4), 409-23.
- Tulder, F. V., & Torre, A. V. (1999). Modeling crime and the law enforcement system. *International Review of Law and Economics*, 19(4), 471-486.
- Uzun, A., & Aliağaoğlu, A. (2009). Tokat şehrinde mala karşı suçlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 430-444.

COVID-19 VE RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ SAĞLIK SEKTÖRÜNE FİNANSAL ETKİLERİNİN ANALİZİ: BİST ŞİRKETLERİ ÖRNEĞİ

Aydın ŞENOL¹, Sergen SANCAK²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1152697

Makale Geçmişi:

Geliş 01.08.2022

Kabul 10.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Savaş,

Finansal Etki.

ÖZ

17 Kasım 2019 tarihinde Çin'in Hubei bölgesinin başkenti olan Wuhan'da ortaya çıkan SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu Covid-19 pandemisi, hızlı bir şekilde 6 kıta ve ülkeye yayılım göstermiş olup, korona virüslerin neden olduğu ilk pandemidir. Covid-19'un getirdiği sosyal ve ticari zorlukların yavaş yavaş atlatıldığı "yeni normal" olarak adlandırılan dönemde 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile başlayan savaş, sağlık, sosyal, ekonomik ve ticari boyutlarda dünyamız için yeni bir sıkıntılı dönem başlatmıştır. Bu araştırmanın amacı, (BİST) Borsa İstanbul AŞ.'de işlem gören tıbbi hizmetler ve medikal şirketler aracılığıyla pandemi öncesi ve sonrası yaşanan finansal krizi ve Covid-19'un yansımaları hâlâ dünya çapında devam ederken, Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın finansal etkilerini Covid-19 etkileri ile beraber incelemektir. Çalışma Covid-19 sonrası savaşın etkilerini ele alan ilk ve özgün bir çalışma niteliği taşımaktadır. Araştırma yöntemi olarak nicel nitelikte olan çalışmada, Borsa İstanbul A.Ş.'de sağlık sektöründe faaliyet gösteren 5 şirketin 2017-2022 yıllarına ait mali tabloları Covid dönemindeki etkiyi ölçme amacıyla incelenmiş olup, 2022 yılına ait yayımlanan 9. aya ait mali tablolar ise Rusya-Ukrayna savaşının sağlık sektörü üzerindeki etkisini ölçme amacıyla incelenmiştir. Mali tabloları analiz etmek ve yorumlamak için trend analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, sağlık şirketlerinin Covid-19 sürecinden olumlu etkilendiği, Rusya-Ukrayna savaşının getirdiği enerji fiyatlarının artması, tedarik zincirlerinin bozulması, lojistik sistemlerindeki aksamalar ve enflasyonun artışı ile beraber finansal açıdan olumsuz etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

ANALYSIS OF THE FINANCIAL EFFECTS OF COVID 19 AND THE RUSSIA-UKRAINE WAR ON THE HEALTH SECTOR: THE CASE OF BIST COMPANIES

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1152697

Article history:

Received 01.08.2022

Accepted 10.01.2023

Keywords:

Covid-19,

War,

Financial Impact.

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic, caused by the SARS-CoV-2 virus, which emerged in Wuhan, the capital of the Hubei region of China on November 17, 2019, spread rapidly to 6 continents and countries and is the first pandemic caused by coronaviruses. In the so-called "new normal" period, when the social and commercial difficulties brought by Covid-19 were gradually overcome, the war that started with Russia's invasion of Ukraine on February 24, 2022 started a new troubled period for our world in the health, social, economic, and commercial dimensions. This research aims to examine, in conjunction with the Covid-19 effects of the war between Russia and Ukraine, as the pre-pandemic and post-pandemic financial crisis and the reflections of Covid-19 are still worldwide, via medical services and medical companies traded in the (BIST) Stock Exchange, Istanbul Inc. The study is the first and original study that deals with the effects of the war after Covid-19. In the study, which is quantitative as a research method, the financial statements of 5 companies operating in the health sector in Borsa İstanbul for the years 2017-2022 were examined to measure the impact of the Covid period. The financial statements of the 9th month of 2022, on the other hand, were examined to measure the impact of the Russia-Ukraine war on the health sector. Trend analysis was used to analyze and interpret the financial statements. As a result of the research, it was found that health companies were positively affected by the Covid-19 process, while the increase in energy prices, the deterioration of supply chains, the disruptions in logistics systems, and the increase in inflation caused by the Russia-Ukraine war had negative financial effects.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Sağlık Kurumları İşletmeciliği, Sakarya, asenol@subu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5136-9463.

²Yüksek Lisans Programı, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi, sergensancak@outlook.com.tr, ORCID: 0000-0002-8379-2722.

Alıntılanak için/Cite as: Şenol, A. ve Sancak, S. (2023), Covid-19 ve Rusya-Ukrayna savaşının sağlık sektörüne finansal etkilerinin analizi: Bist şirketleri örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 107-120.

GİRİŞ

Sağlık, temel insani bir hak olmakla birlikte sağlık durumunun sağlanması çeşitli koşullara bağlıdır. Bireylerin sağlık durumuna tam erişebilmesi için kendileri ile birlikte fiziksel ve sosyal çevreleri ile de bu durumu sürdürebilmesi gerekmektedir. 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde tespiti edilen Covid-19 hastalığı (Aydın & Çöl, 2020) kısa sürede yayılım göstermiş ve tüm dünyada endişe uyandırmıştır. Bölgesel olmayan Covid-19 virüsünün dünya çapında yayılımı sonucu 3 Kasım 2022 itibarı ile 6.600,007 kişi hayatını kaybetmiştir (<https://www.worldometers.info/coronavirus/>). Virüsün yayılımını yavaşlatmak adına hükümetlerce gerekli tedbirler alınmış, yayılımın yollarını kısıtlamak adına birçok ülkede sokağa çıkma yasakları uygulanmış ve maske, mesafe, hijyen gibi temel kurallar bireylerin günlük yaşamlarını derinden etkiler hale gelmiştir. Tüm bu hastalık durumlarında ülkeler arasında ulaşım kısıtlamaları getirilmiş, ithalat ihracat bazı sektörlerde durma noktasına gelmiştir. Bunun ekonomik yansımaları tüm dünyada hissedilmiştir.

Covid-19'un etkilerinin sürdüğü ancak küresel normalleşmenin yaşandığı bir dönemde 24 Şubat 2022'de Doğu Avrupa'da Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile dünya gündemine yeni bir kriz yerleşmiştir. Savaştan kaçan Ukrayna vatandaşları komşu ülkelere akın etmeye başlamış böylelikle Avrupa'da yeni bir göç sorununun oluşmasının yanı sıra hastalığın etkilerinin geçmediği bir dönemde hareket halinde olan mültecilerin Covid-19'u yaymamasının önünde hiçbir engel görünmemektedir. Savaşın getirdiği olumsuz koşullar Ukrayna vatandaşlarının yanı sıra tüm dünyayı derinden etkilemektedir. Ukrayna'nın işgal altında kalması ile birlikte dünyada ithalat ve ihracat zincirinde aksamalar meydana gelmektedir. Aynı zamanda işgale karşı olan devletlerin gösterdikleri tutum ve ambargolar ile birlikte dünyada beklenen ekonomik büyüme duraksayıp resesyon beklentisi artmaktadır.

Covid-19'un ardından gelen savaşın başta petrol, doğalgaz, buğday gibi temel hammaddelere olan sınırlılığı, ulaşım, ithalat-ihracat gibi önemli sektörlerde zorluklar yaşatmaktadır. Özellikle pandemi sonrası yıpranan sağlık hizmetlerinin yanı sıra ilaç, tıbbi cihaz ve sarf malzemesi gibi ürünlere ulaşımında aksaklıklar meydana getirmiştir.

Covid 19'un Etkileri Üzerine Literatür İncelemesi

31 Aralık 2019'da Çin'in sebebi henüz belirlenememiş vakaları Dünya Sağlık Örgütüne bildirmesiyle (Çalışkan Pala & Metintaş, 2020) başlayan, hızlı bir bulaşıcılığa sahip olması sebebiyle kısa sürede dünyaya yayılan Covid-19 virüsü, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (Şeker vd., 2020). Covid-19'un hızlı yayılım göstermesi sonucunda en çok etkilenen sektör sağlık sektörü ve sağlık çalışanları olmuştur. Covid sürecinde sağlık sektörü ve sağlık çalışanları fiziksel ve mental açıdan büyük bir yük taşımış olup özellikle sağlık çalışanları hastalığın getirdiği enfeksiyon ve bulaşma riski ile karşı karşıya kalmış, artan vaka sayıları ile birlikte sağlık çalışanlarının maruz kaldığı iş yükü de artmıştır. Pandeminin başlangıcında artan talep neticesinde birçok ülkede tıbbi cihaz, ekipman ve yoğun bakımda yer bulunamamıştır (Çağatay vd., 2021).

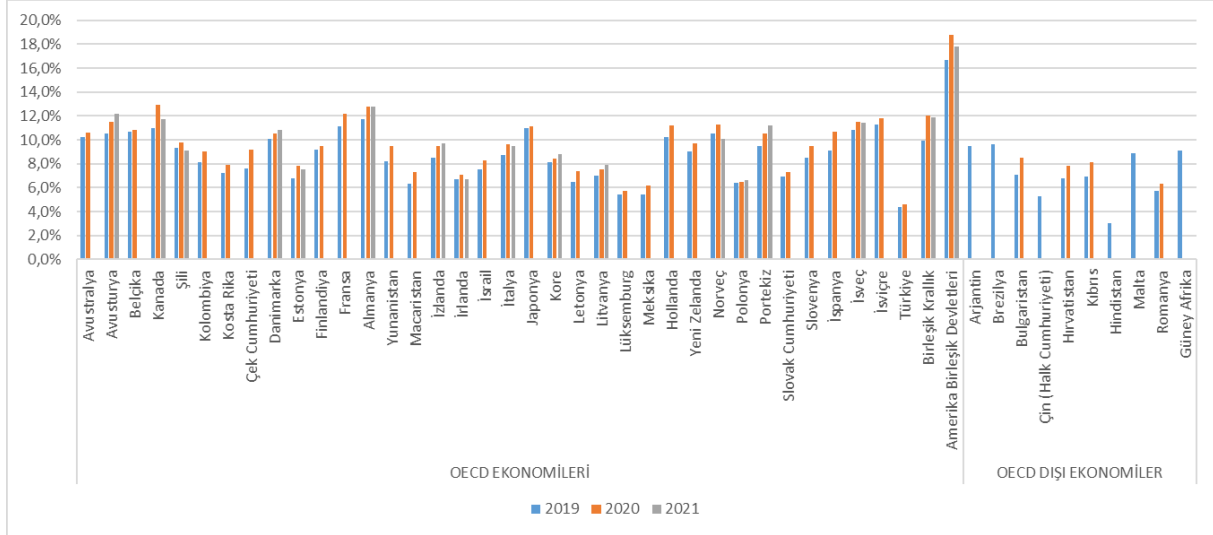
Yüncü & Yılan (2020) tarafından Covid-19'un sağlık çalışanları üzerindeki etkisinin incelendiği bir çalışmada Afyonkarahisar'da bulunan 36 sağlık çalışanı üzerinde araştırma yapılmış, elde edilen veriler neticesinde araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının %63,88'i mevcut süreçte tükendiklerini bildirmişlerdir.

Işık vd. (2021) tarafından Covid-19 sürecinde sağlık çalışanlarının ruh sağlığı üzerine yapılan bir çalışmada 509 sağlık çalışanı ile çalışma tamamlanmış, bu sağlık çalışanlarının %69,2'sini doktorlar ve %30,8'ini hemşireler oluşturmuştur. Elde edilen veriler neticesinde hemşirelerin, kadınların, daha önce psikiyatrik öyküsü olan ve 20 ile 30 yaş grubu aralığında bulunan sağlık çalışanlarının ruhsal bakımdan büyük risk grubunda oldukları tespit edilmiştir.

Bu dönemde küresel ölçekte birçok kamu idaresi, Covid-19 hastalığının yayılmasının ve acil servis polikliniklerine olan talebin azalması için tele-tıbbaya yönelik girişimlerde bulunmakla birlikte birçok ülke tele sağlığın kullanımı yaygınlaştırmak için sahip olduğu kuralları ve düzenlemeleri değiştirmiştir. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Avustralya ve Avrupa ülkelerinin bir kısmı pandemiye karşı birçok düzenlemeye gitmiştir (Korku, 2021).

Covid-19'un ortaya çıktığı Çin'de hastalıkla başa çıkabilmek adına birçok ciddi önlemler alınmış, kitlesel karantinalar ve toplu taşımaya yönelik engellemeler gelmiştir. Aynı zamanda iki adet sağlık hizmeti sunucusu hastane hızlı bir şekilde hizmete açılmış, birçok sağlık personeli Wuhan şehrindeki ve Hubei Eyaletinde bulunan diğer yerleşkelere yollanmıştır. Bu dönemde internet hastaneleri çevrim içi danışmanlık ve tanı hizmeti sunulmuştur. 5G teknolojisi, tanı kitleri, yapay zekâ ve insansız hava araçları ve teşhis kitleri gibi teknolojiler, enfeksiyona maruz kalan bireylerin tespit edilmesi ve takibinin sağlanmasının yanı sıra temas azaltma önlemlerinin kontrolü ve uygulanmasında da kullanılmıştır (İşlek vd., 2021).

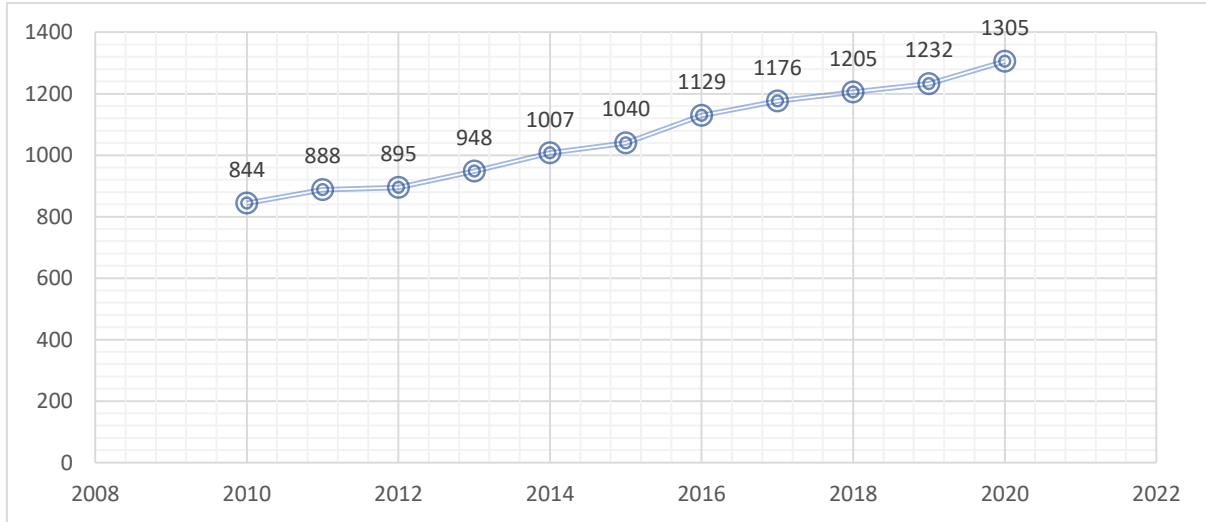
Tablo 1: OECD Ekonomilerinin ve OECD Dışı Ekonomilerin Gayri Safi Milli Hasıla İçerisindeki Sağlık Harcamaları

Kaynak: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA>

Tablo 1 incelendiğinde Covid-19'un başlangıcı olan 2019 yılından 2021 yılına kadar Sağlık Harcamaları ve Finansmanındaki artış gözler önüne serilmektedir. Yüzdeler bazda Tablo 1'deki mevcut veriler incelendiğinde 2020 yılında Sağlık Harcamaları ve Finansmanında OECD Ekonomileri içerisinde %18,8 ile Amerika Birleşik Devletleri ve %12,9 ile Kanada dikkat çekerken, OECD Dışı Ekonomilerin 2020 yılı Sağlık Harcamaları ve Finansmanında ise %8,5 ile Bulgaristan, %8,1 ile de Kıbrıs dikkat çekmektedir. 2021 yılına ait veriler incelendiğinde ise OECD Ekonomileri içerisinde %17,8 ile Amerika Birleşik Devletleri ve %12,8 ile Almanya dikkat çekmektedir.

Tablo 2: Yıllara Göre Türkiye'deki Toplam Sağlık Harcaması (ABD Doları/Kişi)

Kaynak: <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm>

Tablo 2'de ülkemizdeki Toplam Sağlık Harcaması (ABD Doları/Kişi) 2010 yılından 2020 yılına kadar grafik olarak verilmiştir. Covid-19 virüsünün görüldüğü 2019 yılından 2020 yılına Kişi Başına Toplam Sağlık Harcaması 73 (Amerikan Doları) artış göstermiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in yayınlamış olduğu Yıllara Göre Toplam Sağlık Harcaması tablosunda da 2019 yılında toplam sağlık harcaması 201.031(Milyon TL) olarak yer alırken bu rakam 2020 yılında toplam 48.901 (Milyon TL) artış göstererek 249.932(Milyon TL) seviyelerine ulaşmıştır (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2020-37192>).

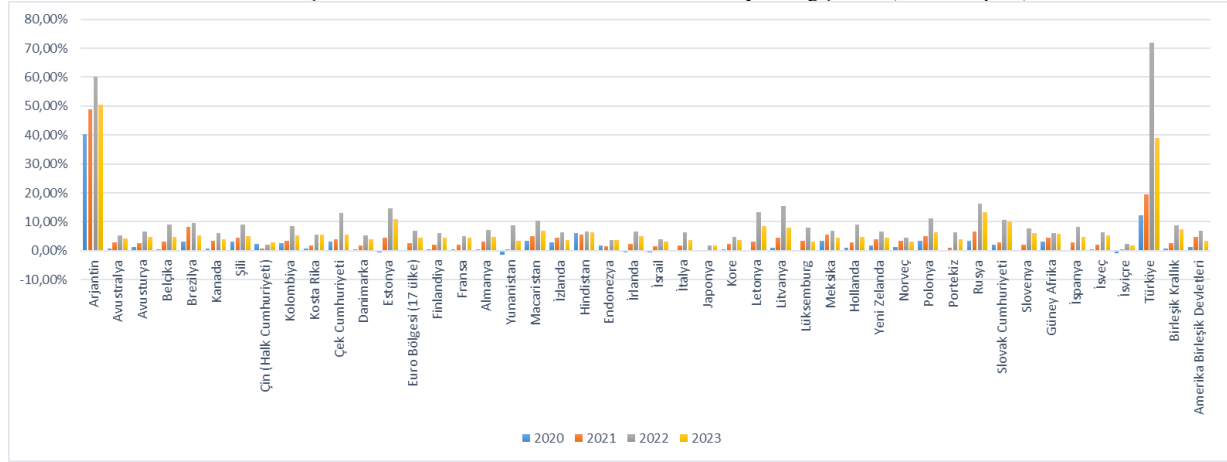
Rusya-Ukrayna Savaşı

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsüne karşı ülkelerin aşılarda aracılığıyla hastalığa dirençli yeni yöntemler geliştirip, hastalığın etkilerinin azaltılmaya çalışıldığı bir dönemde dünya yeni bir kriz ile baş başa kalmış ve insanlığın yeni odak noktası Rusya-Ukrayna arasındaki savaş olmuştur. Rusya'nın 21 Şubat 2022'de

Ukrayna içerisindeki Luhansk ve Donbass bölgelerini işgal altına alıp bu bölgelerin bağımsızlığını tanımasının ardından 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'yı işgal etmesi ile küresel yankı uyandıran Rusya-Ukrayna savaşı başlamıştır (Baltacı, 2022, s. 518). Rusya-Ukrayna arasında başlayan savaş dünyada tedarik zincirinde aksamalara neden olmuştur. Ayrıca Rusya'nın Ukrayna topraklarına saldırması ile birçok ülke Rusya'ya karşı küresel camiada uluslararası kuruluşlardaki üyelik süreçlerini askıya almış ve Rusya'ya karşı kısıtlayıcı önlemler almışlardır. 8 Mart 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline cevap olarak OECD konseyi daha önce yaptığı açıklamaya ek olarak Rusya ve Beyaz Rusya'nın OECD organlarına katılımını hemen askıya almaya karar vermiştir (OECD, 2022). Aynı zamanda Avrupa Birliği'nin resmî web sitesi üzerinden "Ukrayna'nın işgali sonrası AB'nin Rusya'ya yaptırımları" başlıklı yazıda yaptırımlar üzerine bir liste yayınlanmış, bu listede kişi ve kurumlardan-mali-ticari hizmetler açısından önlemlere, ulaştırma sektöründen-enerji sektörüne kadar yaptırımlar hususunda geniş bir yelpazede bahsedilmiştir. İthalat ve ihracat yasakları alt başlığı altında AB'nin Rus kömürüne yönelik ithalat yasağı getirmiş olduğundan bahsedilmiş ve bu durumun Rusya'nın küresel ölçekte kömür ihracatı içerisinde dörtte birini etkilediğinden, Rusya açısından yılda 8 milyar Euro'luk bir gelir kaybından söz edilmiştir (https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en#financial-and-business-service-measures). Avrupa Birliği kendi tüketimi adına üçüncü ülkelerden ithal edilen enerjiye ihtiyacı bulunmaktadır. 2020 yılında ithal edilen enerji, Avrupa Birliğine yapılan enerji ithalatının neredeyse üçte ikisini oluşturmakta olan petrol ürünleri iken, petrol ürünlerini sırasıyla %27 ile doğalgaz, %5 ile katı fosil yakıtlar takip etmiştir (Eurostat, 2022). Avrupa Birliği mevcut Rusya-Ukrayna savaşında Rusya'ya karşı ambargo uygulasa da enerji alımında Rusya'ya bağlı konumdadır. Avrupa Birliği enerji talebi doğrultusunda doğalgazın %41'ini, kömürün %47'sini ve petrolün %27'sini Rusya'dan ithal etmektedir bu durum Avrupa Birliğinin Rusya'ya karşı enerji bağımlılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Mircioğlu, 2022). Rusya'nın petrol, doğalgaz, fosil yakıt vb. ürünlerdeki ihraç eden pozisyonu ve mevcut savaş çerçevesinde durma noktasına gelen ithalat-ihracat sektörü ayrıca uygulanmakta olan ambargolar neticesinde enflasyonist baskılar global ölçekte artmaktadır. Aynı zamanda, Ukrayna ve Rusya titanyum, paladyum, buğday, mısır gibi önemli emtia tedarikçileridir. Mevcut durumda araba, akıllı telefon ve uçak üreticileri gibi emtia kullanıcıları açısından tedarik problemlerinin artması öngörülmektedir (Liadze vd., 2022).

OECD'nin raporundan alınan verilerle Tablo 3'de OECD ekonomilerinin enflasyon projeksiyonları grafikleştirilmiştir.

Grafik 2: Seçili Ekonomilerinin 2020-2023 Yılları Arası Enflasyon Değişimleri (OECD Raporu)

Kaynak: <https://www.oecd.org/economic-outlook/>

Grafik 2 incelendiğinde yıldan yıla seçili ülkelerin ekonomilerinin 2020-2021-2022 yıllarına ait enflasyon oranları ve 2023 yılına ait projeksiyonları yüzdelik olarak verilmiştir. 2022 yılında Türkiye %71,98 enflasyon ile ilk sırada yer alırken sıralamayı %60,13 ile Arjantin ve %16,20 ile de Rusya gibi ülkeler takip etmektedir. 2023 yılına ait tahminler incelendiğinde ise Arjantin %50,57 ile ilk sırada yer alırken, Türkiye 38,92 ile ikinci sırada, Rusya ise %13,28 ile üçüncü sırada yer almıştır.

OECD'nin "Savaşın Bedelini Ödemek" başlıklı ara raporunda (Eylül 2022), Dünya Ekonomisinin Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile savaşın bedelini ödediğini, pandeminin etkileri devam ederken Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın büyümeyi aşığıya çektiğini ayrıca enerji, gıda fiyatlarındaki artış üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ele alırken 2022 yılının ikinci çeyreğinde küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın durağan seviyede olduğunu ve üretimin G20 ekonomilerinde azaldığını belirtmiştir. Ayrıca 1980'li yıllardan 2022 yılının ilk yarısına enflasyonun en yüksek seviyede olduğunu belirtmiştir. Mevcut raporda dört ana çıkarım yapılmış bunlar; dünya ekonomisinin beklenende daha fazla yavaşladığı, enflasyonun yaygınlaştığı, enflasyonun gevşeyeceği ancak yüksek seviyelerde kalmaya devam edeceği, enerji kıtlığının önüne geçmek için talebin azaltılması ve arzın çeşitlendirilmesi gerektiği yönündedir (<https://www.oecd.org/economic-outlook/september-2022/>).

Rusya-Ukrayna Savaşının Etkileri Üzerine Literatür Çalışması

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali kapsamında milyonlarca Ukraynalı ülkelerini terk etmek zorunda kalmış, savaşın ortasında kalan sivil halk metro istasyonlarına veya evlerinin altında bulunan sığınaklarda can güvenliklerini sağlamak zorunda kalmıştır. Covid-19'un devam ettiği bir dönemde bu durum tespit edilmemiş vakaların yayılmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum çocuk felci ve kızamık gibi salgın hastalık riskini de arttırmış olup, mevcut çocuk felcine karşı 3 haftalık devam eden bir aşı kampanyasını da kesintiye uğratmıştır (Choudhary, Saied, Priyanka, Ali ve Maulud, 2022, s. 2). Global ölçekte devam eden Covid-19 virüsünün süreçleri savaş ile birlikte daha zor bir hal almıştır. Özellikle Ukrayna halkının ülke içi ve ülke dışı hareketleri virüsün yayılımında etki eden bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke dışına çıkmaya çalışan mülteciler komşu bir ülkeye ulaşmaya çalışırken sağlık, temel gıda, hijyen gibi temel gereksinimlerden mahrum kalmaktadır. Ülke dışına giden mülteciler sıklıkla soğuk ve susuz olarak günlerce seyahat etmektedir, yolculuk esnasında ve kabul merkezlerinde mecbur kaldıkları kalabalık ortam mültecileri bulaşıcı hastalıklara karşı daha duyarlı hale getirmektedir, bu durum özellikle çocuklarda kızamık, çocuk felci, ishal gibi aşı ile önlenemez hastalıklar açısından büyük bir risk oluşturmaktadır (Murphy vd., 2022). Savaş sebebi ile birçok çocukta psikolojik travma yaşanması beklenmektedir (Ludvigsson & Loboda, 2022). Aynı zamanda ülkelerinden ayrılmayıp savaşın ortasında kalan sivillerin sağlık hizmetlerine ulaşımı da zorlaşmıştır. Ülke içerisinde tam aşılanmanın gerçekleşmemesi de halk sağlığı açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir.

Rusya Ukrayna savaşının ortasında Ukrayna'daki sağlık çalışanları da zor koşullar altında görevlerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Savaşla birlikte birçok kamu kuruluşu tahrip edilmiş özellikle sağlık kuruluşları büyük hasar almıştır. Insecurity Insight izleme grubu 12 Mart 2022 itibarı ile sağlık tesislerine yönelik 47 saldırıyı rapor etmiş, rapor edilen saldırıların 29'unda sağlık tesislerinin hasar gördüğünü veya yıkıldığını, 24 sağlık personelin yaralandığını ve 8 sağlık çalışanının öldürüldüğünü bildirmiştir (Alnahhas vd., 2022). Ukrayna'da sağlık çalışanları kendi hayatlarını riske atıp hayat kurtarmak adına yorulmadan çalışmaktadır (Ahsan, 2022b, s. 896). (Malchrzak, Babicki, Pokorna-Kalwak, Doniec ve Mastalerz-Migas, 2022, s. 1) yaptığı çalışmada, Şubat 2022 itibarı ile süregelen savaş sebebiyle 3 ayda Ukrayna'dan Polonya'ya 3 milyondan fazla sığınmacı geldiğini, bu durumun Avrupa tarihindeki en büyük göç hareketi olduğunu, bu durumun birçok risk faktörünü de beraberinde getirmiş olduğunu bildirmiştir.

Fontanarosa, Flanagin ve Golub (2022, s. 1549) yaptığı çalışmada Ukraynalı sivilleri etkileyen saldırıların, konut komplekslerinin ve tıp merkezlerinin yıkılmasının, kamu altyapısının ve şehirlerin yıkılmasının ve insani koridorların abluka altına alınmasının feci bir sağlık ve insani krize yol açtığını belirtmiştir.

Chumachenko ve Chumachenko (2022, s. 1) yaptığı çalışmada Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesinin, Omicron türünün neden olduğu Covid-19 dalgasının zirvesine denk geldiğini ve savaşın Ukrayna'daki Covid-19 ile ilgili durumu önemli ölçüde kötüleştirdiğini ele almışlardır.

Burki, (2022, s. 1) tarafından yapılan çalışmada Ukrayna'da savaşın başlamasıyla birinci basamak sağlık hizmetlerine ulaşımın kısıtlanmış olduğunu ve bu durumun ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerine doğru birbirini takip eden bir etki yaratacağını bildirmiş, Ukrayna'da savaş başlangıcında tahmini 150.000 doktor, 1630 hastane aynı zamanda 10.000 civarı birinci basamak sağlık kuruluşuna sahip olduğunu, hayati ekipmanlar ve ilaçların güvenli bir şekilde ulaştırılmasını sağlayan insani koridorların mevcut olana kadar tükenmekte olan tedariklerin büyük bir sorun teşkil edeceğinin üzerinde durmuştur.

Tinari (2022, s. 1) Sputnik V aşısı Gamaleya Ulusal Epidemiyoloji ve Mikrobiyoloji Merkezi'ndeki bilim adamları tarafından oluşturulmuş bir aşıdır, Rus Doğrudan Yatırım Fonu (RDIF) tarafından geliştirilip, tanıtılmış ve finanse edilmiştir. 28 Şubat'ta Amerika Birleşik Devletleri Hazine Bakanlığınca, RDIF'i yaptırım uygulanan Rus kuruluşları listesine dahil edilmiş ayrıca Avrupa Konseyi ve dünya çapındaki çeşitli ulusal yöneticiler bu kararın ardından gelmiştir.

MALİ TABLOLAR ANALİZİ

Mali tablo analizi, ilgili ticari faaliyetlerden kaynaklanan mali tablolardaki karmaşık ve büyük miktardaki verilerin anlaşılmasını ve kullanılmasını kolaylaştırmak için çeşitli analitik yöntemlerin uygulanması, geçmiş faaliyet dönemlerindeki sonuçlar, sektör ortalamaları ve mevcut ekonomik koşullar gibi faktörler dikkate alınarak yorumlama ve değerlendirme aşamalarını içeren bir dizi çalışmadır (Özgel, 2007).

Mali tablolar analizi dört başlık altında toplanmaktadır. Bunlar;

- Oran (Rasyo) Analiz,
- Yüzde Yöntemi ile Analiz (Dikey),
- Karşılaştırmalı Tablolar Analizi (Yatay),
- Eğilim (Trend) Yüzdeleri ile Analizdir.

TREND ANALİZİ

Trend analizi, bir şirketin bilanço ve gelir tablosu değerlerinin baz yılın belirli bir yüzdesine ölçeklenmesiyle gerçekleştirilir (Özari, 2019). Baz yıl seçimi yapılırken her açıdan normal bir yıl olması gerekmekte ve Trend analizi yapılırken kullanılacak formül aşağıdaki gibidir (Mazman İtik, 2021).

$$\text{Eğilim Yüzdesi} = \frac{\text{İlgili yıldaki kalemin değeri}}{\text{Baz yıl değeri}} * 100$$

Daha geniş tanımıyla, Trend analizi tekniğinde bir işletmenin geçmiş dönemlerdeki finansal hareketleri yıl veya dönem bazında analiz edilir. Geçmiş dönemlerde tespit edilen trendin yönü, yani artan veya azalan yönü, incelenen dönemi ortaya koymaktadır. Trend analizinde bir baz dönem vardır. Baz yıl kalem değerleri kendi değerlerine bölünür ve 1 elde edilir. Yüzdeye çevirmek için 100 ile çarpıldığında da baz yıl kalem değeri 100 olarak bulunur. Baz yıldan diğer verilerdeki yüzde değişimi hesaplanır. Finansal kalemlerin artışını veya azalışını belirlemek için şirketin gelişme ve düşüş dönemi analiz edilir (Yurtsızoğlu, 2021, s. 131). Trend analizi, finansal yöneticilere ve analistlere bir işletmenin mevcut finansal sağlığını iyileştirme veya kötüye gitme konusunda içgörü sağlayabilen bir analiz olarak ortaya çıkmaktadır (Çil Koçyiğit vd., 2022).

BİST YILDIZ PAZARDA İŞLEM GÖREN SEÇİLİ SAĞLIK FİRMALARININ TREND ANALİZİ

Çalışmada kullanılan firmaların verileri Kamuyu Aydınlatma Platformundan (KAP) alınmış olup, çalışmada mali analiz yöntemlerinden biri olan Trend Analizi yöntemi kullanıldığı için diğer sağlık sektörü şirketlerinin verilerine ulaşmada kısıtlılıkların mevcudiyeti doğrultusunda aşağıdaki firmalar seçilmiştir.

Tablo 4: Borsa İstanbul Yıldız Pazarda İşlem Gören Seçili Sağlık Firmaları

1	SELEC	SELÇUK ECZA DEPOSU TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
2	DEVA	DEVA HOLDİNG A.Ş.
3	ECILC	EİS ECZACIBAŞI İLAÇ SİNAİ VE FİNANSAL YATIRIMLAR SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
4	MPARK	MLP SAĞLIK HİZMETLERİ A.Ş.
5	RTALB	RTA LABORATUVARLARI BİYOLOJİK ÜRÜNLER İLAÇ VE MAKİNE SANAYİ TİCARET A.Ş.

Kaynak: <https://www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler>

SELEC- Selçuk Ecza Deposu Ticaret ve Sanayi A. Ş.

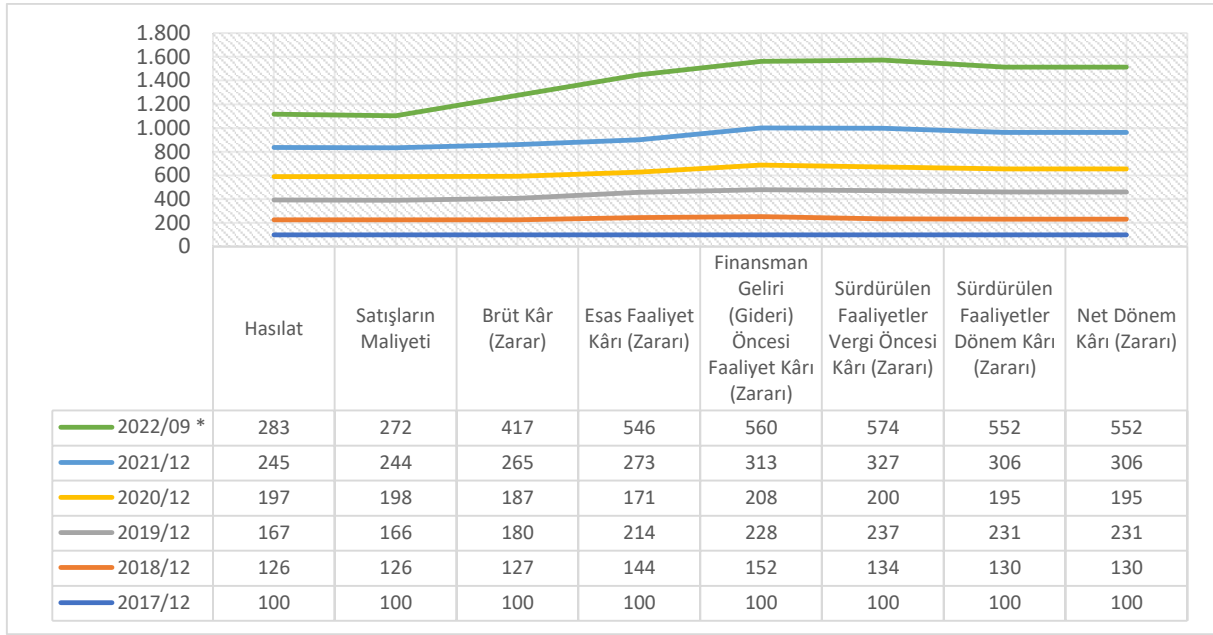
Tablo 3: Selçuk Ecza Deposu Ticaret ve Sanayi A.Ş. Kar veya Zarar Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu

KAR VEYA ZARAR VE DİĞER KAPSAMLI GELİR TABLOSU	2017/12	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12	2022/09 *
Sunum Para Birimi	TL	TL	TL	TL	TL	TL
Finansal Tablo Niteliği	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide
Hasılat	10.686.329.979	13.467.345.526	17.808.667.101	21.027.099.075	26.214.644.330	30.207.869.880
Satışların Maliyeti	-9.866.695.177	12.428.436.807	16.334.135.183	19.490.961.819	24.043.363.743	26.793.170.055
Brüt Kâr (Zarar)	819.634.802	1.038.908.719	1.474.531.918	1.536.137.256	2.171.280.587	3.414.699.825
Esas Faaliyet Kârı (Zararı)	381.291.692	548.940.590	814.713.638	651.759.513	1.041.800.971	2.079.962.254
Finansman Geliri (Gideri)			908.696.307	826.439.405	1.245.477.591	2.225.666.967
Öncesi Faaliyet Kârı (Zararı)	397.681.827	604.795.255				
Sürdürülen Faaliyetler Vergi Öncesi Kârı (Zararı)	376.510.026	503.312.623	891.892.880	754.715.671	1.231.725.184	2.162.659.245
Sürdürülen Faaliyetler Dönem Kârı (Zararı)	301.100.132	391.269.928	694.899.587	586.798.396	922.717.606	1.661.580.546
Net Dönem Kârı (Zararı)	301.098.488	391.267.757	694.899.587	586.798.396	922.717.606	1.661.580.546

Kaynak: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/1420-selcuk-ecza-deposu-ticaret-ve-sanayi-a-s>

Tablo 3'te Selçuk Ecza Deposu Ticaret ve Sanayi AŞ'ye ait Kar veya Zarar Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu 2017-2018-2019-2020-2021 ve 2022 yılının yayınlanan 9 aylık verisi verilmiştir.

Tablo 4: Selçuk Ecza Deposu Ticaret ve Sanayi A.Ş. Trend Analizi

Tablo 4'de Selçuk Ecza Deposu Ticaret ve Sanayi AŞ'nin 2017 yılı baz alınarak Trend Analizi yapılmıştır. Tablo incelendiğinde 2017 yılından 2020 yılına kadar yükseliş gözlemlenirken özellikle 2020 sonrasında pandeminin getirdiği etkiler sonrasında çarpıcı bir yükseliş dikkat çekmektedir. Bunun sebebi pandemi ile birlikte medikal ürünlere (ilaç, sarf malzemesi gibi) olan ihtiyacın artış göstermesidir.

2022 yılında Hasılat kaleminin Satışların Maliyeti kaleminden yüksek olması işletmenin lehine olarak yorumlanabilmektedir. Ancak işletmenin mevcut kalemindeki artış beklenen seviyenin altında yer almıştır. 2022 yılında Brüt Kâr ile Esas Faaliyet Kârı kalemlerindeki farkın artış göstermesi işletmenin faaliyet giderlerinin artış gösterdiği bir döneme işaret etmektedir.

DEVA- Deva Holding A. Ş.

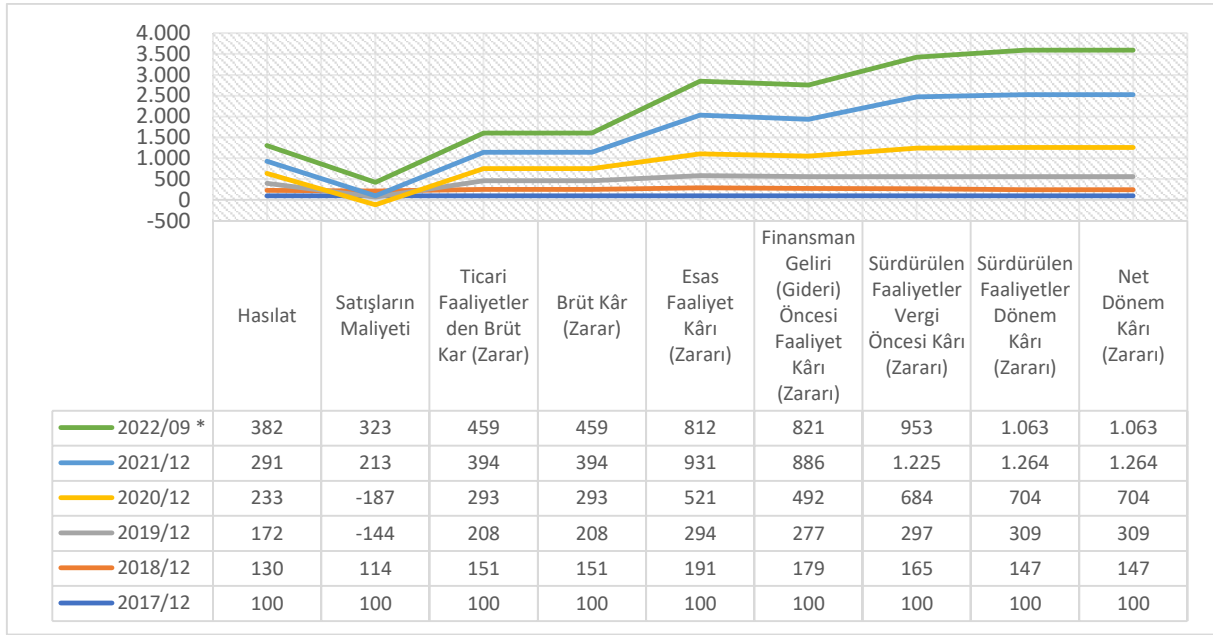
Tablo 5: Deva Holding A.Ş. Kar veya Zarar ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu

KAR VEYA ZARAR VE DİĞER KAPSAMLI GELİR TABLOSU	2017/12	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12	2022/09 *
Sunum Para Birimi	TL	TL	TL	TL	TL	TL
Finansal Tablo Niteliği	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide
Hasılat	800.295.112	1.040.677.048	1.373.983.541	1.863.328.501	2.330.367.791	3.054.735.012
Satışların Maliyeti	455.093.332	-518.658.672	654.824.247	852.464.567	-971.238.808	1.469.909.112
Ticari Faaliyetlerden Brüt Kar (Zarar)	345.201.780	522.018.376	719.159.294	1.010.863.934	1.359.128.983	1.584.825.900
Brüt Kâr (Zarar)	345.201.780	522.018.376	719.159.294	1.010.863.934	1.359.128.983	1.584.825.900
Esas Faaliyet Kârı (Zararı)	145.332.182	277.236.202	426.687.972	756.522.986	1.353.282.819	1.180.559.995
Finansman Geliri (Gideri) Öncesi Faaliyet Kârı (Zararı)	154.773.487	277.787.341	428.855.796	762.254.545	1.370.949.761	1.270.569.185
Sürdürülen Faaliyetler Vergi Öncesi Kârı (Zararı)	94.579.748	155.969.567	280.694.821	646.539.535	1.158.328.215	901.565.412
Sürdürülen Faaliyetler Dönem Kârı (Zararı)	92.542.675	136.361.117	286.015.741	651.448.684	1.170.087.476	983.950.573
Net Dönem Kârı (Zararı)	92.542.675	136.361.117	286.015.741	651.448.684	1.170.087.476	983.950.573

Kaynak: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/916-deva-holding-a-s>

Tablo 5'de Deva Holding AŞ'ye ait Kar veya Zarar Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu 2017-2018-2019-2020-2021 ve 2022 yılının yayınlanan 9 aylık verisi verilmiştir.

Tablo 6: Deva Holding A.Ş. Trend Analizi

Tablo 6’da Deva Holding AŞ’nin Trend Analizi yapılmıştır. 2017 yılı baz alınarak tablo incelendiğinde işletmenin kalemlerindeki yükseliş devam ederken özellikle 2020 sonrasında pandeminin getirdiği etkiler sonrasında yükseliş dikkat çekmektedir. 2021 yılında Brüt Kâr (Zarar) ile Net Dönem Kârı (Zararı) kalemler arasındaki farkın yükseliş göstermesi işletmenin faaliyet giderlerinin artış gösterdiği bir dönem olduğunu göstermekle birlikte Brüt Kâr (Zarar), Esas Faaliyet Kârı (Zararı) ve Net Dönem Kârı (Zararı) kalemleri incelendiğinde karlılık düzeyindeki artış işletmenin geleceğine yönelik olumlu sinyaller vermiştir. 2022 yılının yayınlanan 9 aylık verileri incelendiğinde ise, Hasılat kaleminin önceki yıllara göre artış gösterdiği pandemi sonrası kazanılan ivmenin devam ettiği yönündedir.

ECILC- Eis Eczacıbaşı İlaç Sınai ve Finansal Yatırımlar Sanayi ve Ticaret A. Ş.

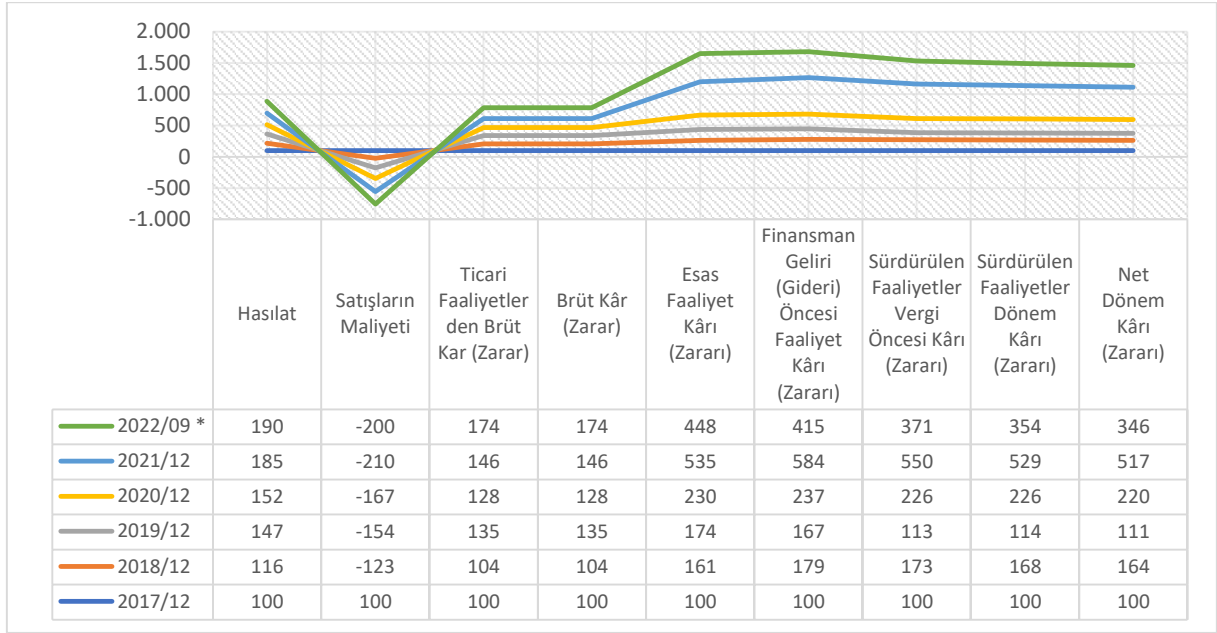
Tablo 7: Eis Eczacıbaşı İlaç Sınai ve Finansal Yatırımlar Sanayi ve Ticaret A.Ş. Kar veya Zarar ve Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu

KAR VEYA ZARAR VE DİĞER KAPSAMLI GELİR TABLOSU	2017/12	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12	2022/09 *
Sunum Para Birimi	TL	TL	TL	TL	TL	TL
Finansal Tablo Niteliği	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide
Hasılat	597.909	692.094	877.076	909.132	1.103.515	1.134.018
Satışların Maliyeti	363.476	-447.692	-561.262	-608.463	-762.136	-726.650
Ticari Faaliyetlerden Brüt Kar (Zarar)	234.433	244.402	315.814	300.669	341.379	407.368
Brüt Kâr (Zarar)	234.433	244.402	315.814	300.669	341.379	407.368
Esas Faaliyet Kârı (Zararı)	129.059	208.363	224.906	297.205	691.053	578.605
Finansman Geliri (Gideri) Öncesi Faaliyet Kârı (Zararı)	159.766	285.964	266.226	379.319	933.495	662.787
Sürdürülen Faaliyetler Vergi Öncesi Kârı (Zararı)	170.877	295.251	193.117	385.966	939.479	633.604
Sürdürülen Faaliyetler Dönem Kârı (Zararı)	142.740	240.089	162.728	322.114	755.072	505.703
Net Dönem Kârı (Zararı)	146.095	240.119	162.728	322.114	755.072	505.703

Kaynak: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/939-eis-eczacibasi-ilac-sinai-ve-finansal-yatirimlar-sanayi-ve-ticaret-a-s>

Tablo 7’de Eis Eczacıbaşı İlaç Sınai ve Finansal Yatırımlar Sanayi ve Ticaret AŞ’ye ait Kar veya Zarar Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu 2017-2018-2019-2020-2021 ve 2022 yılının yayınlanan 9 aylık verisi verilmiştir.

Tablo 8: Eis Eczacıbaşı İlaç Sınai ve Finansal Yatırımlar Sanayi ve Ticaret A.Ş. Trend Analizi

Tablo 8’de Eis Eczacıbaşı İlaç Sınai ve Finansal Yatırımlar Sanayi ve Ticaret AŞ’nin Trend Analizi 2017 yılı baz alınarak incelenmiştir. Pandemi sonrası etkiyi daha rahat anlayabilmek adına 2021 yılına ait kalemler incelendiğinde önceki yıllara göre kalemlerdeki artış belirgin bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Bunun sebebi pandeminin sağlık şirketleri üzerinde yarattığı olumlu etkiden kaynaklanmaktadır. 2022 yılına ait kalemler incelendiğinde ise, özellikle Esas Faaliyet Kârı (Zararı), Finansman Geliri (Gideri) Öncesi Faaliyet Kârı (Zararı), Sürdürülen Faaliyetler Vergi Öncesi Kârı (Zararı), Sürdürülen Faaliyetler Dönem Kârı (Zararı) ve Net Dönem Kârı (Zararı) kalemlerindeki düşüş gözler önüne serilmektedir. Bunun sebebi; pandemi sonrası sağlık şirketlerine olan talebin azalış göstermesi ve Rusya-Ukrayna savaşının ortaya çıkardığı küresel problemler olarak yorumlanabilir.

MPARK- Mlp Sağlık Hizmetleri A.Ş.

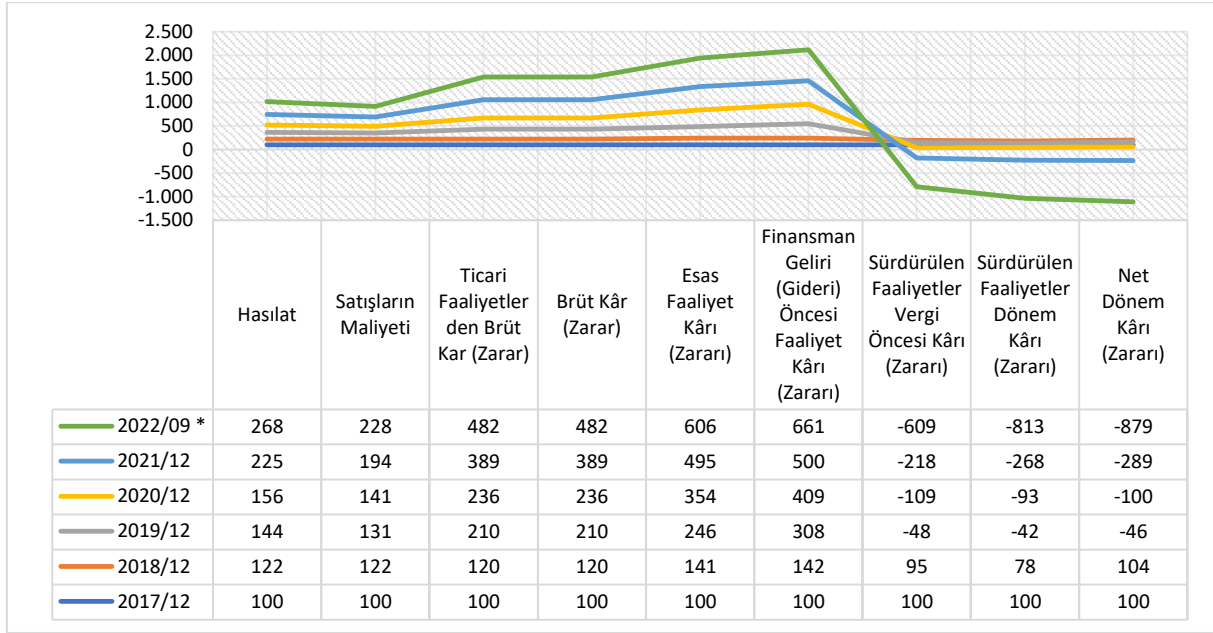
Tablo 9: Mlp Sağlık Hizmetleri A.Ş. Kar veya Zarar Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu

KAR VEYA ZARAR VE DİĞER KAPSAMLI GELİR TABLOSU	2017/12	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12	2022/09 *
Sunum Para Birimi	TL	TL	TL	TL	TL	TL
Finansal Tablo Niteliği	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide
Hasılat	2.576.076	3.131.559	3.703.598	4.014.679	5.795.954	6.892.620
Satışların Maliyeti	-2.170.589	-2.644.048	-2.851.756	-3.058.183	-4.216.994	-4.938.415
Ticari Faaliyetlerden Brüt Kar (Zarar)	405.487	487.511	851.842	956.496	1.578.960	1.954.205
Brüt Kâr (Zarar)	405.487	487.511	851.842	956.496	1.578.960	1.954.205
Esas Faaliyet Kârı (Zararı)	212.738	300.270	522.931	753.606	1.053.052	1.289.420
Finansman Geliri (Gideri) Öncesi Faaliyet Kârı (Zararı)	212.544	301.455	653.784	869.733	1.061.895	1.405.379
Sürdürülen Faaliyetler Vergi Öncesi Kârı (Zararı)	-170.750	-162.398	82.123	185.511	371.885	1.039.372
Sürdürülen Faaliyetler Dönem Kârı (Zararı)	-132.782	-103.680	56.254	122.997	355.209	1.079.429
Net Dönem Kârı (Zararı)	-122.772	-127.651	56.254	122.997	355.209	1.079.429

Kaynak: <https://www.kap.org.tr/sirket-bilgileri/ozet/2118-mlp-saglik-hizmetleri-a-s>

Tablo 9’da Mlp Sağlık Hizmetleri AŞ’ye ait Kar veya Zarar Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu 2017-2018-2019-2020-2021 ve 2022 yılının yayınlanan 9 aylık verisi verilmiştir.

Tablo 10: Mlp Sağlık Hizmetleri A.Ş. Trend Analizi

Tablo 10’da Mlp Sağlık Hizmetleri AŞ’nin Trend Analizi 2017 yılı baz alınarak incelenmiştir. Özellikle Covid sonrası 2021 yılında kalemlerde artış gözler önüne serilirken 2022 yılının 9 aylık verileri incelendiğinde bu etkinin beklenen seviyenin altında kaldığı tespit edilmiştir.

RTALB- Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi Ticaret A.Ş.

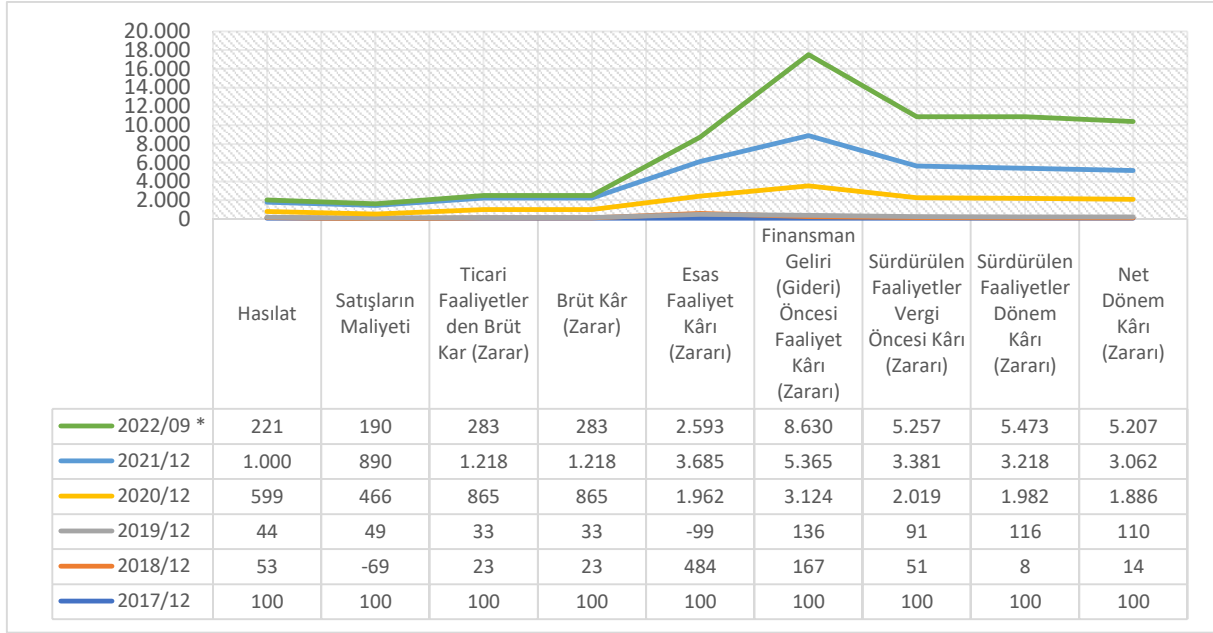
Tablo 11: Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi Ticaret A.Ş. Kar veya Zarar Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu

KAR VEYA ZARAR VE DİĞER KAPSAMLI GELİR TABLOSU	2017/12	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12	2022/09 *
Sunum Para Birimi	TL	TL	TL	TL	TL	TL
Finansal Tablo Niteliği	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide	Konsolide
Hasılat	38.450.168	20.472.876	16.766.007	230.441.888	384.341.641	84.941.591
Satışların Maliyeti	25.630.248	17.574.900	-12.487.886	119.539.151	228.211.294	-48.643.809
Ticari Faaliyetlerden Brüt Kar (Zarar)	12.819.920	2.897.976	4.278.121	110.902.737	156.130.347	36.297.782
Brüt Kâr (Zarar)	12.819.920	2.897.976	4.278.121	110.902.737	156.130.347	36.297.782
Esas Faaliyet Kârı (Zararı)	2.514.247	12.169.234	-2.492.732	49.323.222	92.659.782	65.188.480
Finansman Geliri (Gideri) Öncesi Faaliyet Kârı (Zararı)	2.857.489	4.778.385	3.875.458	89.266.628	153.302.794	246.603.525
Sürdürülen Faaliyetler Vergi Öncesi Kârı (Zararı)	4.358.374	2.227.284	3.951.860	87.988.991	147.359.697	229.106.279
Sürdürülen Faaliyetler Dönem Kârı (Zararı)	3.956.202	330.762	4.572.584	78.398.129	127.300.637	216.505.012
Net Dönem Kârı (Zararı)	4.157.643	601.211	4.572.584	78.398.129	127.300.637	216.505.012

Kaynak: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/2258-rta-laboratuvarlari-biyolojik-urunler-ilac-ve-makine-sanayi-ticaret-a-s>

Tablo 11’de Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi Ticaret AŞ’ye ait Kar veya Zarar Diğer Kapsamlı Gelir Tablosu 2017-2018-2019-2020-2021 ve 2022 yılının yayımlanan 9 aylık verisi verilmiştir.

Tablo 12: Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi Ticaret A.Ş. Trend Analizi

Tablo 12’de Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi Ticaret AŞ’nin Trend Analizi 2017 yılı baz alınarak incelenmiştir. Mevcut tablo incelendiğinde özellikle 2020 ve 2021 yıllarındaki kalemlerde yükselişin temelinde dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinin seçili şirket üzerindeki pozitif etkisi gözler önüne serilirken 2022 yılının 9 aylık verileri incelendiğinde Hasılat, Satışların Maliyeti, Ticari Faaliyetlerden Brüt Kâr (Zarar), Brüt Kâr (Zarar), Esas Faaliyet Kârı (Zararı) kalemlerinde belirgin bir düşüş yer alırken diğer kalemlerde yükseliş dikkat çekmektedir.

SONUÇ

17 Kasım 2019 da Çin’in Hubei bölgesinin başkenti olan Wuhan’da ortaya çıkan Covid-19 adlı virüs büyük ölçekte ölümlere sebep olmuştur. Hızla dünyaya yayılan virüs toplumları normal yaşamın dışına çıkmaya mecbur bırakmıştır. Hükümetlerin Covid-19 virüsünün yayılımını engellemeye yönelik girişimleri; sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları, kalabalık ortamları engelleyici kısıtlamalar, kalabalık ortamlarda maske kullanımı ayrıca dezenfektan kullanma zorunluluğu gibi uygulamalar hayatımızın içerisinde yer edinmiştir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda birçok sektör derinden etkilenmiş bazı sektörler pandemi döneminin getirdiği zorluklarla baş etmekte zorluk yaşarken bazı sektörler de pandemi döneminin getirdiği olumsuz koşullardan normal seyrinin üzerinde bir başarı elde etmiştir. Özellikle insan-hastalık ilişkisinin yoğun olduğu sağlık sektöründeki şirketler Covid-19 döneminin parlayan yıldızları arasında yer almıştır. Tıbbi ilaç ve sarf malzemeye ihtiyacın artmış olduğu Covid-19 döneminde sağlık şirketlerinde bir önceki yıl verilerine göre kâr marjlarında artış meydana gelmiştir.

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19’un etkilerinin eğitimde, sağlıkta, ticarete ve birçok sektörde hâlâ hissedildiği bir dönemde, hızlı bir toparlanma sürecine giren dünyada yeni bir kriz patlak vermiştir. 24 Şubat 2022’de Doğu Avrupa’da Rusya-Ukrayna arasında başlayan savaş ile dünya düzeni yeniden altüst olmuştur. Savaş öncesi Koronavirüse karşı henüz tam aşılamanın sağlanamadığı Ukraynalı sivililerin ülkelerini terk etmek zorunda kalması ile Avrupa’da yeni bir göç dalgası yaşanmıştır. Anavatanlarını terk eden Ukraynalıların hijyenik olmayan şartlarda ayrıca gıdasız ve sağlıksız seyahatleri salgının tamamen kalkmadığı bir ortamda hastalıkların coğrafyalar arası seyahatine olanak taşımıştır. Bu bağlamda Covid-19 salgınının artış göstermesi kaçınılmaz bir hal almıştır. İnsan hayatını derinden etkileyen savaş ve düzensiz göçler yeni varyantları beraberinde getirmekte Covid, maymun çiçeği virüsü gibi hastalıkların da yayılımını ve vaka sayısını arttırmaktadır.

Rusya-Ukrayna arasında yaşanan savaş dünya ticaretinde de aksamalara yol açmıştır. Özellikle Ukrayna’nın liman şehirlerinin ele geçirilmesi ile başta buğday olmak üzere birçok hammadde dünya ticaretine çıkmakta büyük problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Ülkeler arası ticaretin aksaması tıbbi ilaç ve sarf malzemelerinin tedarikinde meydana gelen aksamalar, petrol ürünlerinde fiyat artışı gibi durumlar enflasyonist baskıların her geçen gün artmasına imkân tanımıştır. Rusya ile Ukrayna arasında çıkan savaş, aşılama en çok ihtiyaç olan Covid-19 vaka oranlarının artış gösterdiği günümüz koşullarında, Rusya’nın uluslararası kuruluşlardaki üyeliklerinin askıya alınması ve birçok ülkenin Rusya ile olan ilişkilerinde ambargo süreci başlatması ile Rusya’nın Sputnik V aşısına olan ilginin azalabilmesine de olanak tanımaktadır.

Covid-19 döneminde olağanüstü başarı yakalayan birçok sektör Rusya-Ukrayna savaşının ortaya çıkması ile sektörde üstünlüklerini sürdürmekte sorunlar yaşamıştır.

Çalışmada 5 sağlık şirketinin mevcut trend analizleri incelendiğinde şirketlerin Covid-19'un başlangıcı olan 2019 yılından, pandeminin etkilerinin hissedildiği 2020 ve 2021 yıllarına kadar pozitif yönde bir kırılma gösterdiği tespit edilmiştir.

- Selçuk Ecza Deposu Ticaret ve Sanayi A.Ş. Trend Analizinde Hasılat kalemi 2017-2018-2019 yıllarında normal yükseliş seyrinde ilerlerken 2020 yılı ve sonrasında Covid-19'un getirmiş olduğu yükseliş Trend analizindeki yüzdelere göre önüne serilmektedir. Ancak 2022 yılında şirket beklenen seviyelerin altında kalmıştır.
- Deva Holding A.Ş. Trend Analizi yapılmış olup Hasılat kalemi 2017-2018-2019 yıllarında normal yükseliş seyrinde ilerlerken 2020 ve 2021 yıllarında mevcut yüzdelere üzerinde bir yükseliş gösterdiği tespit edilmiş, özellikle 2022 yılının 9 aylık verileri incelendiğinde daha çok ivme kazandığı tespit edilmiştir.
- Eis Eczacıbaşı İlaç Sınai ve Finansal Yatırımlar Sanayi ve Ticaret A.Ş. Trend Analizinden elde edilen veriler doğrultusunda özellikle Hasılat kaleminde Covid öncesi süreçte normal yükseliş gösterirken Covid sonrası bu yükselişin ivme kazandığı ancak 2022 yılının 9 aylık verilerine bakıldığında ise şirketin pandemi sonrası yaşadığı bu yükselişi devam ettiremediği tespit edilmiştir.
- Mılp Sağlık Hizmetleri A.Ş. Trend Analizi incelendiğinde Hasılat kaleminin Covid öncesi dönemde kademeli bir yükseliş gösterdiği, bu yükselişin Covid sonrası süreçte ivme kazandığı ancak 2022 yılının 9 aylık verileri doğrultusunda şirketin kazanmış olduğu yükselişi aynı hızda devam ettiremediği anlaşılmaktadır.
- Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi Ticaret AŞ'nin Trend Analizi incelendiğinde özellikle 2020 ve 2021 yıllarındaki mevcut kalemlerde pozitif yönde ivme kazandığı tespit edilmiştir bunun sebebi pandeminin sağlık sektörü üzerinde yarattığı pozitif etkiden kaynaklanmaktadır. Spesifik olarak Covid sonrası sürecin etkilerini mevcut kalemlerde rahatlıkla görmek mümkündür. Ancak 2022 yılının yayınlanan 9 aylık verileri incelendiğinde şirketin birçok kaleminde pandemi döneminde yakaladığı ivmenin gerisinde kaldığı tespit edilmiştir. İşletmenin Brüt kar ile Esas Faaliyet Karı Zararı kalemleri arasındaki fark işletmenin faaliyet giderlerindeki artışı göstermektedir.

Buradan sağlık sektöründeki işletmelerin kendi içerisinde de vermiş olduğu hizmetler doğrultusunda kâr marjlarında farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Özellikle Rta Laboratuvarlarının Covid döneminin başlangıcı olan 2019 yılından pandeminin etkilerinin hissedildiği 2020 ve 2021 yıllarına kadar olumlu bir kırılma gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak bu kırılmanın 2022 yılında devam etmediği tespit edilmiştir.

Çalışma sonucunda Covid-19 sonrası Rusya-Ukrayna arasındaki savaşın, Covid-19 sonrası dünyada beklenen büyümenin savaşın getirdiği enflasyonist baskılar neticesinde gereken seviyelere ulaşamadığı tespit edilmiştir. Sınırlı veriler ışığında Borsa İstanbul (BIST)'de işlem gören 5 sağlık firmasının Kamuyu Aydınlatma Platformundan (KAP) alınan verileri doğrultusunda Covid-19 döneminde beklenenin üzerinde bir başarı yaşadıkları tespit edilmiş olup Rusya-Ukrayna savaşının getirdiği mevcut durumu daha iyi anlayabilmek ve gelecek adına projeksiyon çizebilmek için 2022 yılının yayınlanan 9 aylık verileri ve enflasyon oranları incelendiğinde kârlılığın beklenen seviyelerin altında kaldığı tespit edilmiştir.

Covid-19 sonrası Rusya-Ukrayna savaşının sağlık sektörü şirketleri üzerindeki etkilerini daha iyi yorumlayabilmek adına Covid 'in ardından gelen savaşın enflasyonist etkilerinin benzer analizlerin ayrıca perakendecilik sektörü üzerinde de yapılması sağlık ve perakende sektörlerinin karşılaştırılması hususunda önemli bir gösterge olabilir. 2022 yılı sonu verilerinin de ele alınarak yeni çalışmalar yapılmasının literatüre fayda sağlayacağı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahsan, S. (2022). Ukrainian health workers respond to war. *The Lancet*, 399(10328), 896. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(22\)00413-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(22)00413-5)
- Alnahhas, H., Mishori, R., & Heisler, M. (2022). Hospitals and healthcare workers must be protected from the waging of war. *BMJ*, o764. <https://doi.org/10.1136/bmj.o764>
- Aydın, S., & Çöl, M. (2020). *İtalya'daki COVID-19 Salgınına Genel Bir Bakış*.
- Baltacı, A. (2022). *Rusya Ukrayna savaşı kapsamında Türkiye'nin siyasi ve ekonomik rolü*.
- Burki, T. K. (2022). Health of Ukrainian citizens under threat from conflict and displacement. *The Lancet Respiratory Medicine*, 10(5), e49. [https://doi.org/10.1016/S2213-2600\(22\)00093-5](https://doi.org/10.1016/S2213-2600(22)00093-5)
- Choudhary, O. P., Saied, A. A., Priyanka, Ali, R. K., & Maulud, S. Q. (2022). Russo-Ukrainian war: An unexpected event during the COVID-19 pandemic. *Travel Medicine and Infectious Disease*, 48, 102346. <https://doi.org/10.1016/j.tmaid.2022.102346>
- Chumachenko, D., & Chumachenko, T. (2022). Impact of war on the dynamics of COVID-19 in Ukraine. *BMJ Global Health*, 7(4), e009173. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2022-009173>

- Çağatay, A., Arslan, Ü., & Yılmaz, S. (2021). The effect of the Covid-19 pandemic on health services (Evaluation of Health Statistics of OECD Countries). *International Scientific and Vocational Studies Journal*. <https://doi.org/10.47897/bilmes.1035948>
- Çalışkan Pala, S., & Metintaş, S. (2020). COVID-19 pandemisinde sağlık çalışanları. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*. <https://doi.org/10.35232/estudamhsd.789806>
- Çil Koçyiğit, S., Bıyık, E., & Ertaş, Ş. (2022). Özel bir sağlık işletmesinin finansal performansının trend analizi ile değerlendirilmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 165-180. <https://doi.org/10.11616/asbi.1015793>
- Fontanarosa, P. B., Flanagan, A., & Golub, R. M. (2022). Catastrophic health consequences of the war in Ukraine. *JAMA*, 327(16), 1549-1550. <https://doi.org/10.1001/jama.2022.6046>
- Işık, M., Kırılı, U., & Özdemir, P. G. (2021). The mental health of healthcare professionals during the COVID-19 pandemic. *Turkish Journal of Psychiatry*. <https://doi.org/10.5080/u25827>
- İşlek, E., Özatkan, Y., Bilir, M. K., Ari, H. O., Çelik, H., & Yıldırım, H. H. (2021). *COVID-19 Pandemic Management in Turkey and*. 12.
- Korku, C. (2021). *COVID-19 pandemisinde tele-tıbbın kullanımı*. 14.
- Liadze, I., Macchiarelli, C., Mortimer-Lee, P., & Juanino, P. S. (2022). *The Economic costs of the Russia- Ukraine conflict*. 32, 12.
- Ludvigsson, J. F., & Loboda, A. (2022). Systematic review of health and disease in Ukrainian children highlights poor child health and challenges for those treating refugees. *Acta Paediatrica*, 111(7), 1341-1353. <https://doi.org/10.1111/apa.16370>
- Malchrzak, W., Babicki, M., Pokorna-Kałwak, D., Doniec, Z., & Mastalerz-Migas, A. (2022). COVID-19 vaccination and ukrainian refugees in Poland during Russian-Ukrainian War—Narrative Review. *Vaccines*, 10(6), Art. 6. <https://doi.org/10.3390/vaccines10060955>
- Mazman İtik, Ü. (2021). Mali tablolar analizi: Borsa İstanbul (BİST) 'da faaliyet gösteren bir gıda işletmesinde uygulama (2015-2019). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.17755/esosder.819470>
- Mırcıoğlu, D. (2022). *Avrupa Birliği enerji politikalarının uygulanmasında rusya faktörü*. 27.
- Murphy, A., Fuhr, D., Roberts, B., Jarvis, C. I., Tarasenko, A., & McKee, M. (2022). The health needs of refugees from Ukraine. *BMJ*, o864. <https://doi.org/10.1136/bmj.o864>
- Özari, Ç. (2019). Trend analizi ve gri ilişkisel analiz yöntemleriyle finansal performans analizi. *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 230-246. <https://doi.org/10.33723/rs.521748>
- Özgel, F. (2007). *İlaç sektöründe mali tablo analizi ve bir uygulama—ProQuest*. <https://www.proquest.com/openview/e9b10ac814712afe48df662dd33c7825/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y>
- Şeker, M., Özer, A., & Korkut, C. (2020). *Küresel salgının anatomisi: İnsan ve toplumun geleceği*. <https://doi.org/10.53478/TUBA.2020.023>
- Tinari, S. (2022). Covid-19: Ukraine conflict calls Russia's vaccine diplomacy into question. *BMJ*, o626. <https://doi.org/10.1136/bmj.o626>
- Yurtsızoğlu, Z. (2021). Salgın dönemi kulüp hisse değerlerinde ekonomik kayıplar (Trend Analizi). *Avrasya Spor Bilimleri ve Eğitim Dergisi*, 128-140. <https://doi.org/10.47778/ejsse.993657>
- Yüncü, V., & Yılan, Y. (2020). COVID-19 pandemisinin sağlık çalışanlarına etkilerinin incelenmesi: Bir durum analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 30.

İNTERNET KAYNAKLARI

Avrupa Birliği Resmî Web Sitesi: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en#financial-and-business-service-measures

Borsa İstanbul Yıldız Pazarda İşlem Gören Seçili Sağlık Firmaları URL: <https://www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler>

Eurostat İnternet adresi URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html?lang=en>

Kamuyu Aydınlatma Platformu Selçuk Ecza Deposu Ticaret ve Sanayi A.Ş. Bilançosu URL: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/1420-selcuk-ecza-deposu-ticaret-ve-sanayi-a-s>

Kamuyu Aydınlatma Platformu Deva Holding A.Ş. Bilançosu URL: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/916-deva-holding-a-s>

Kamuyu Aydınlatma Platformu Eis Eczacıbaşı İlaç Sınai ve Finansal Yatırımlar Sanayi ve Ticaret A.Ş. Bilançosu URL: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/939-eis-eczacibasi-ilac-sinai-ve-finansal-yatirimlar-sanayi-ve-ticaret-a-s>

Kamuyu Aydınlatma Platformu Mlp Sağlık Hizmetleri A.Ş. Bilançosu URL: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/2118-mlp-saglik-hizmetleri-a-s>

Kamuyu Aydınlatma Platformu Rta Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi A.Ş. Bilançosu URL: <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/2258-rta-laboratuvarlari-biyolojik-urunler-ilac-ve-makine-sanayi-ticaret-a-s>

OECD'nin "Savaşın Bedelini Ödemek" başlıklı ara raporu (Eylül 2022): <https://www.oecd.org/economic-outlook/september-2022/>

OECD URL: <https://www.oecd.org/countries/ukraine/statement-from-the-oecd-council-on-further-measures-in-response-to-russia-s-large-scale-aggression-against-ukraine.htm>

Sağlık Harcamaları ve Finansmanı (OECD ve OECD Dışı Ülkeler) URL: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA>

Seçili Ekonomilerinin Yıllar Arası Enflasyon Değişimleri (OECD Raporu) URL: <https://www.oecd.org/economic-outlook/>

TÜİK Yıllara Göre Türkiye'deki Toplam Sağlık Harcaması URL: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2020-37192>

Worldometer URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

Yıllara Göre Türkiye'deki Toplam Sağlık Harcaması (ABD Doları/Kişi)URL: <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm>

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

KÜL TEGIN YAZITI KUZEY 10. SATIRDAKI ÖD TEDRİ RSY KİŞİ OGLI KOP ÖLGELİ TÖRÜMİŞ İBARESİ ÜZERİNE

Celalettin Bulut BOSTAN¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1218399

Makale Geçmişi:

Geliş 13.12.2022

Kabul 11.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Kül Tegin,

Yasar,

Yaşar,

Aysar,

Öd Teñri.

ÖZ

Rus arkeolog Yadrintsev'in 1889 yılında keşfettiği, henüz o zaman ne oldukları bilinmeyen taşların yapılan çalışmaları sonucu Kül Tegin ve Bilge Kağan adına diktirilmiş yazıtlar olduğu anlaşıldı. Bu yazıtlar Türk kültürü ve dili açısından bize pek çok konuda kaynak sunmaktadır. Yazı sisteminin ünlü sesleri ayırt etmedeki yetersizliğinden ve bazı karakterlerin bağlam içerisinde yazılmamasından dolayı araştırmacılar tarafından bazı ibarelerde, sözcüklerde farklı okuma ve anlamlandırma görüşleri ortaya çıkmıştır. Bu çeşitli görüşlerden birisi de Kül Tegin yazıtının kuzey cephesinin 10. satırında yer alan *öd teñri RSY kişi oğlu kop ölgeli törümüş* ibaresidir. Bu okuma farklılıkları ve yorumlamaları RSY "yasar/ yaşar/ aysar" biçimlerinde okumaya müsait olduğundan araştırmacılar tarafından *yaşar* "yaşamak"; *yasar* "düzenlemek"; *aysar* "buyurmak, söylemek" biçiminde anlamlandırılmaktadır. *Öd Teñri* ibaresi ise burada göz ardı edilen bir diğer husustur. Bu sözcüğün anlamlandırılmasında bilim çevresinde bir fikir birliği yoktur. Bizden önceki yazarların görüşleri, açıklamaları belirtilerek bu yazıda kuzey 10. satırda geçen *öd teñri RSY kişi oğlu kop ölgeli törümüş* ibaresi morfolojik, sentaktik ve semantik açıdan okuma ve anlamlandırması yeniden değerlendirilmiştir.

KÜL TEGIN INSTRUCTIONS NORTH ON LINE 10 ON THE PHRASE ÖD TEDRİ RSY KİŞİ OGLI KOP ÖLGELİ TORÜMİŞ İBARESİ ÜZERİNE

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1218399

Article History:

Received 13.12.2022

Accepted 11.01.2023

Keywords:

Kül Tegin,

Aysar,

Yaşar,

Öd Teñri.

ABSTRACT

The stones discovered by the Russian archaeologist Yadrintsev in 1889, which were not known at that time, were found to be inscriptions erected in the name of Kül Tegin and Bilge Kagan. These inscriptions provide us with many sources in terms of Turkish culture and language. Due to the inability of the writing system to distinguish vowel sounds, and because some characters are not written in context, different views of reading and interpretation have emerged in some phrases and words. One of these various views is the phrase *öd teñri RSY kişi oğlu kop ölgeli törümüş* on the 10th line of the northern surface of the Kül Tegin inscription. Since these reading differences and interpretations of RSY are suitable for reading in the forms of "yasar/ yaşar/ aysar", researchers can interpret *yasar* "to edit"; *yaşar* "to live"; *aysar* "to command, to say". The phrase *Öd Teñri* is another point that is overlooked here. There is no consensus in the scientific community on the meaning of this word. By stating the opinions and explanations of the previous authors, the reading and interpretation of the phrase *öd teñri RSY kişi oğlu kop ölgeli törümüş* in the north 10th line was re-evaluated in terms of morphological, syntactic, and semantic aspects.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, cbulutbostan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5798-6726

Alıntılanmak için/Cite as: Bostan, C.B. (2023), Kül Tegin yazıtı kuzey 10. satırdaki Öd Teñri Rsy Kişi Oğlu Kop Ölgeli Törümüş ibaresi üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 121-131.

GİRİŞ

Wilhelm Thomsen'in 15 Aralık 1893 tarihinde keşfedilen yazıtların ses değerlerini çözümlemesiyle başlayan süreç Türk dili ve kültürüne yeni bir pencere açmıştır. Keşfedilen yazıtlarla ilgili bugüne değin yapılan çalışmalar özellikle 2000'li yıllardan sonra önemli ölçüde hız kazanmıştır. Çözümlenen alfabe literatürde, bilim çevresinde Göktürk Yazısı/ Alfabeti olarak bilinmektedir. Yazı sistemindeki o/u ö/ü ê/i gibi bazı ünlü değerlerdeki seslerin karşılığının tam olarak anlaşılabilmesi, ünlü değerdeki karakterlerin bağlam içerisinde her zaman yazılmaması, bazı işaretlerin kimi zaman başka ses değerine tekabül etmesi (S= s,ş s= s,ş) gibi nedenlerden dolayı sözcüklerin okunmasında ve yorumlanmasında birtakım sorunlara, farklılıklara yol açmaktadır. Bundan dolayı Eski Türk Yazıtlarında üzerinde fikir birliğine varılamayan kimi noktalar bulunmaktadır. İşte bu fikir birliğine varılamayan noktalardan birisi de Kül Tëgin Yazıtı'nın kuzey yüzünün 10. satırında yer alan Wđtñrl : YSR : kIsIWGLI : wKWp : WlglI : tWñrWms : ibaresidir. Radloff'la (1889) başlayan ilk çalışmadan bu yana dek söz konusu ibare, araştırmacılar tarafından farklı okumalara ve yorumlamalara tabi tutulmuştur. Bu ibare ile ilgili araştırmacıların görüşlerini belirleterek yeni bir okuma-anlamlandırma önerisinde bulunacağız.

Araştırmacıların Görüşleri

Radloff, ibareyi *ödñri jsr kişioğli qop ölgli tñrimş* biçiminde okuyarak "Ich selbst gräme mich, ewig nur lebt der Himmel, die Menschensöhne leben, aber müssen sterben." [Ben kendim üzüldüyüm, sadece tanrı sonsuza kadar yaşar, insan oğulları yaşar ama ölmeleri gerekir.] anlamında yorumlamıştır (Radloff, 1895, s. 28-29). Sertkaya ve Özgür'ün de belirttiği gibi Radloff, *öl-* ve *yaşa-* eylemlerinin zıtlığından dolayı *yaşa-* fiilini kullanmıştır. Tanrı'nın ölümsüzlüğünü insanın ise sınırlı ömrünü göz önünde bulundurmıştır. *Ölügli* şeklinde okuduğu sözcüğe de "-mak için" anlamını vermiştir (Sertkaya, 2017; 56; Özgür, 2021, s. 319).

Thomsen, *öd tñri ysar, kişi oğly qop ölgli tñrimş* biçiminde okuduğu ibareyi "Le ciel dispose du temps, mais les nombreux fils des hommes sont nés mortels." [Zamanı tanrı düzenler, ama insanoğlu ölümlü doğmuştur] olarak yorumlamıştır (Thomsen, 1896, s. 113). Gürbüz'ün belirttiği gibi Yazıtlarda "S" işaretinin "s" mi yoksa "ş" mi okunması gerektiği ile ilgili ayırt edici bir farkın bulunmamasından dolayı Radloff'un *yaşar* biçiminde okuduğu sözcüğü, Thomsen Çağataycadaki *yasa-* "düzenlemek" fiilinden hareketle *yasar* "düzenler" biçiminde okunmaktadır (Gürbüz, 2020, s. 309).

Gabain, eserinde *özüm sakındım. öd tñri yasar, kişi oğli kop ölügli tñrimş* (Gabain, 1988, s. 234) olarak okuduğu ibareye herhangi bir yorumlama getirmemiştir. Gabain eserinin sözlük kısmında ise *yasa-* eylemini "tayin etmek, karar vermek" anlamında açıklamıştır (Gabain, 1988, s. 309b). Görüldüğü gibi Gabain de Thomsen'in görüşüne katılmaktadır.

Orkun *özüm sakındım öd tñri ysar, kişi oğli kop ölgli tñrimş* biçiminde okuduğu ibreyi "Ben yaslandım. Zamanı Tanrı takdir eder; kişiöğlü hep ölmek için türemiş." olarak anlamlandırmıştır (Orkun, 1987, s. 50, 52). Orkun eserinde sözcüğü neden böyle okuduğuna dair bir açıklama yapmamıştır. Sertkaya'nın belirttiği gibi Orkun, çevirisinde *yaslanmak* "kederlenmek olarak kabul ettiği fiili sözlük cildinde (Orkun, 1986, s. 235) *yasamak* "tanzim etmek, yapmak" biçiminde düzeltmiştir (Sertkaya, 2017, s. 56).

Tekin 1968 yılında *A Grammar of Old Turkic* isimli doktora tezinde ibareyi şu şekilde okumaktadır: *özüm saqındım. öd tñri yasar. kişî oğli qop ölgeli tñrimş* (Tekin, 1968, s. 237). Yorumlamasını ise "I mourned. Human beings have all been created in order to die" [Yas tuttum. İnsanoğlu ölmek için yaratılmıştır.] (Tekin, 1968, s. 271) olarak açıklamaktadır. Tekin, 1968 yılında doktora tezindeki bu okumasında Thomsen'in okuyuşuna katılmaktadır. Eserinin sözlük kısmında ise *yasa-* eylemini "to determine, rule, order" olarak anlamlandırmıştır (Tekin, 1968, s. 398). Tekin, 1988 yılındaki okumasında ise ibareyi *öz(ü)m s(a)k(t)nt(t)m öd t(e)ñri a(y)s(a)r kişi oğli koop ölg(e)li tñrim(i)ş* (Tekin, 2014, s. 38) biçiminde okuyarak "Zaman tanrısı buyurunca insan oğlü hep ölümlü yaratılmış." biçiminde Türkçeye aktarmıştır (Tekin, 2014, s. 38). Tekin, Clauson ve Doerfer'in görüşlerinden etkilenerek *yasar* biçiminde okuduğu sözcüğü *aysar* biçiminde okumuştur. Tekin *yasa-* fiilinin gerçekten Moğolca olduğunu belirtmiştir. Sözcüğün Türkçe olması durumunda geniş zaman ekinin iki heceli, sonu ünlü ile biten bir fiil olduğundan çekimin *-r* ile değil *-yur* ile olması gerektiğini belirtmiştir. Sözcüğün şüphesiz *ay-* fiili olduğunu; ancak sözcüğün anlamının "söylemek" olarak değil de "emretmek, buyurmak, hükmetmek, takdir etmek" anlamını karşıladığını belirtmiştir. Ayrıca *-sar* ekini ise fiilin zamanını belirten zarf-fiil görevini üstlendiğini açıklamıştır (Tekin, 2014, s. 95-96).

Ergin ise Radloff'un okumasına ve anlamlandırmasına katılmaktadır. İbareyi *Öd tñri yasar. Kişi oğli kop ölgeli tñrimş*. (Ergin, 2016, s. 58) biçiminde okuyarak "Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlü hep ölmek için türemiş." (Ergin, 2016, s. 59) olarak yorumlamıştır.

Clauson, kendinden önce *yasa-* biçiminde okuma yapan araştırmacıların görüşünün yanlış olduğunu belirtmektedir. İbareyi *öd teñri aysar kişi oğlu ölgeli törü:miş* biçiminde okuyarak “(all) sons of men have been born to die when heaven prescribes the time” yorumunu yapmıştır. *Yasa-* eyleminin Moğolca kökenli olduğu, sözcüğün 13. ve 14. yüzyıllardan önce Türkçede görülemeyeceğini sözcüğün bu durumdan ötürü *yasar* değil *aysar* biçiminde okunması gerektiğini belirtmiştir (Clauson 1972, s. 974a).

Louis Bazin doktora tezinde ibareyi şu şekilde değerlendirmektedir: *öd tãñri yasar kişi oğlı köp ölügli törümiş* “Zaman Tanrısı (her şeyi düzenler), insan oğlu hep ölümlü yaratılmış.” (Bazin, 2011, s. 194-95). Bazin, *tãñri* sözcüğünün sadece “gök ve gök tanrı” anlamında değil “ilah ve kutsal varlık” anlamını da taşıdığını belirtmiştir. Bu durumun Budist Uygun edebiyatındaki Budacı, Taoist, Manici ve ya Hristiyan tüm kesimlerde yer aldığına değinmiştir. *Öd tãñri* “zaman tanrısı” ifadesinin İranlıların *Zervân*’ından kalmış olabileceğini bildirmiştir. İfadenin dinsel bir kavramın yön değiştirmesiyle soyut kavram olarak “zaman” düşüncesine evrilebilmiş olabileceğini belirtmiştir (Bazin, 2011, s. 194-95).

Doerfer’in görüşü Clauson’un görüşüne benzerdir. *Öd* sözcüğünü *üd* biçiminde *üd tãñri aysar* okuyarak “eğer gök zamanı belirlerse (söylerse)” biçiminde yorumlamıştır. Doerfer, *yasa-* fiilinin Türkçe değil Moğolca düşünmektedir. Çünkü sözcüğün Moğol devrinden sonra görüldüğünü belirtmiştir. Bu sebepten dolayı *yasar* biçiminde okunan sözcüğü *ay-* “söyle-” fiili ilişkilendirmiş ve sözcüğü *aysar* biçiminde okumuştur (Doerfer, 1984, s. 372; Doerfer, 1975, s. 72).

Mertol Tulum, makalesinde *öd tengri aysar kişi oğlı köp ölteçi törümiş* biçiminde okuduğu ibareyi yardımcı cümle ile baş cümleden kurulu şart cümlesi olarak değerlendirmiştir. Anlamlandırmasını ise “Zaman tanrısı buyurduğu için insan oğlu hep ölümlü yaratılmış” (Tulum, 1990, s. 197) biçiminde yapmıştır.

Alyılmaz, *özüm sakıntım öd tengri yasar kişi oğlı koop ölgeli törümiş* (Alyılmaz, 2005, s. 12) okumasını yaparak “Kendim düşünceye daldım. Zamanı tanrı tayin eder. İnsanoğlu hep ölmek için yaratılmış” (Alyılmaz, 2005, s. 12) biçiminde anlamlandırmıştır.

Berta *özüm saqındım öd teñri aysar kişi oğlı qop ölyeli tirümiş* (Berta, 2010, s. 184). “Kendim düşündüm. Zamanı *Tengri* ayarlar, insanoğlu hep ölmesi için türemiş (Berta, 2010, s. 201) okuma-anlamlandırmasını yapmıştır. Berta, *aymak* okuduğu fiili “düzeltmek, doğrulamak” anlamına gelen “ayarlar” ifadesiyle açıklamıştır (Özgür, 2021, s. 321).

Şirin, *öz(ü)m s(a)k(i)ñt(i)m öd t(ä)ñri a(y)sar kişi oğlı köp ölg(ä)li törüm(i)ş* (Şirin, 2020, s. 627) biçiminde okuduğu ibareye herhangi bir anlamlandırma da bulunmazken dizin kısmında *ay-* fiilini (*teñri* ve *yer* sözleriyle) “egemen olmak, hükmetmek” anlamında açıklamıştır (Şirin, 2020, s. 721).

Ölmez ibareyi şu biçimde okuyup anlamlandırmaktadır: *özüm sakıntım öd teñri aysar kişi oğlı köp ölgeli törümiş* (Ölmez, 2021, s. 99) “Kendi kendime düşündüm: “Felek emrettiğinde (herkes ölecek), insanoğlu hep ölümlü yaratılmış.” (Ölmez, 2021, s. 112).

Aydın, *özüm sakıntım öd teñri aysar kişi oğlı köp ölgeli törümiş* (Aydın, 2019a, s. 67) biçiminde okuduğu ibareyi “Kendi kendime şöyle düşündüm: Zaman ve (edebî) gök şöyle demiş: “İnsanoğlu hep ölümlü yaratılmış.” biçiminde anlamlandırmıştır. Görüldüğü gibi Aydın *Öd* ve *Teñri* kavramlarını birbirinden bağımsız iki sözcük olarak ele almıştır. (Aydın, 2019a, s. 67).

Ercilasun iki eserinde de aynı okuma-anlamlandırmayı yapmıştır: (1) *özüm sakıntım: Öd Tengri yaşar; kişi oğlı köp ölgeli törümiş* (Ercilasun, 2016, s. 536). “Ben düşündüm: Zamanı {edebi olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış” (Ercilasun, 2016, s. 537). (2) *özüm sakıntım: Öd Teñri yaşar; kişi oğlı köp ölgeli törümiş* (Ercilasun, 2021, s. 96). “Ben düşündüm: Zamanı {edebi olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış” (Ercilasun, 2021, s. 97). Görüldüğü gibi Ercilasun’un okuyuşu Radloff ve Ergin’in okuyuşuna benzerdir. Ercilasun, metine edebî açıdan yaklaşıldığında bu iki cümlelerin “ölüm” ve “yaşam” arasındaki tezatlık üzerine, daha doğrusu Tanrı’nın baki, insanoğlunun ise fani olması üzerine kurulduğuna dikkat çekmiştir. “Yasa-” fiilinin ise Cengiz Han’dan önceki metinlerde bulunmadığını belirtmiştir (Ercilasun, 2007, s. 90).

Sertkaya, *öz(ü)m s(a)k(i)ñd(i)m : öd t(e)ñri : (a)ys(a)r : kişi oğlı : köp : ölg(e)li : törüm(i)ş : (a)ñça : s(a)k(i)ñd(i)m* biçiminde okuduğu ibareyi “Kendim düşündüm, zaman Tanrısı ‘insanoğlu tamamen ölmek için yaratılmış dediği için/buyurduğu için öyle düşündüm.” (Sertkaya, 2017, s. 62) olarak yorumlanmıştır. Sertkaya, Bazin’in *Öd tãñri yasar. kişi oğlı köp ölügli törümiş* okumasındaki *ölügli* ifadesine *öl-* fiilinin *-gII* sıfat-fiil eki ile değil de *-gAII* zarf-fiil eki ile okunması gerektiğini belirtmiştir. Doerfer ve Clauson’un okuma-anlamlandırmasında olduğu gibi *ay-* eylemiyle *-sAr* şart ekinin getirilmesiyle sözcüğü *aysar* biçiminde açıklayarak cümleyi şartlı birleşik cümle olarak kabul etmiştir (Sertkaya, 2017, s. 55-63).

Ayaz, *öd t(e)ñri : y(a)s(a)r : kişi oğlu : kop ölg(e)li : törüm(i)ş* “Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.” okuma-anlamlandırmasını yapmaktadır (Ayaz, 2020, s. 224). Ayaz; “yaşam X ölüm, Tanrı X insan, ebedi X fani, daimi X geçici, ölümsüz X ölümlü” gibi zıtlıklardan yola çıkarak sözcüğü *yasar* (yaşa-) biçiminde açıklamayı uygun bulmuştur (Ayaz, 2020, s. 224).

Atsız ibareyi şu biçimde okuyup anlamlandırmıştır: *öd t(e)ñri (a)ys(a)r kişi oğlu kop ölg(e)li törüm(i)ş* “Zaman Tanrısı [öyle] buyurduğu için insanoğlu hep ölümlü yaratılmış.” (Atsız, 2021, s. 289).

Akar’da sözcüğü Radloff, Ergin, Ercilasun gibi *yaşar* biçiminde okumuştur. *özüm sakıntım : öd teñri yaşar kişi oğlu kop ölgeli törümüş* (Akar, 2022, s. 109). İbareyi ise “Kendim düşündüm. Zamanda Tanrı yaşar; insanoğulları hep ölümlü yaratılmış” (Akar, 2022, s. 110) olarak anlamlandırmıştır.

Tablo 1

Araştırmacı	Okuma	Anlamlandırma
Radloff	<i>ödñri jsr kişioğlu qop ölgeli tirimş</i>	Ben kendim kederlendim, sonsuza kadar sadece Tanrı yaşar, insanoğlu ölmek için yaratılmıştır
Thomsen	<i>öd tñri j's'r, kisi oylu qop ölgeli törümüş</i>	Tanrı zamanı düzenler, ama insanoğlu ölümlü doğmuştur
Gabain	<i>özüm sakındım. öd tñri yasar, kişi oğlu kop ölgeli törümüş</i>	
Orkun	<i>öz'm s'k'nd'm. öd tñri y's'r, kişi oğlu kop ölgeli törümüş</i>	Ben yaslandım. Zamanı Tanrı takdir eder; kişioğlu hep ölmek için türemiş.
Tekin (1968)	<i>özüm saqındım. öd tñri yasar. kiş oylı qop ölgeli törümüş</i>	Yas tuttum. İnsanoğlu ölmek için yaratılmıştır.
Ergin	<i>Öd tengri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümüş.</i>	Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş
Clauson	<i>öd teñri : aysar kişi : oğlu : ölgeli : törü:miş</i>	(all) sons of men have been born to die when heaven prescribes the time
Bazin	<i>öd tñri yasar kişi oğlu kop ölgeli törümüş</i>	Zaman Tanrısı (her şeyi düzenler), insan oğlu hep ölümlü yaratılmış.
Doerfer	<i>üd tñri aysar</i>	eğer gök zamanı belirlerse (söylerse)
Tekin (1988)	<i>öz(ü)m s(a)k(i)nt(i)m : öd t(e)ñri : a(y)s(a)r : kişi oğlu : koop : ölg(e)li : törüm(i)ş :</i>	Zaman tanrısı buyurunca insan oğlu hep ölümlü yaratılmış.
Tulum	<i>öd tengri aysar kişi oğlu kop ölteçi törümüş</i>	Zaman tanrısı buyurduğu için insan oğlu hep ölümlü yaratılmış
Alyılmaz	<i>özüm sakıntım öd tengri yasar kişi oğlu koop ölgeli törümüş</i>	Kendim düşünceye daldım. Zamanı tanrı tayin eder
Berta	<i>özüm saqındım öd teñri aysar kişi oylu qop ölyeli tirimş</i>	Kendim düşündüm. Zamanı <i>Tengri</i> ayarlar, insanoğlu hep ölmesi için türemiş
Şirin	<i>öz(ü)m s(a)k(i)nt(i)m : öd t(ä)ñri : a(y)sar : kişi oğlu : kop : ölg(ä)li : törüm(i)ş</i>	
Ölmez	<i>özüm sakıntım : öd teñri : aysar : kişi oğlu : k'op : ölgeli : törümüş</i>	Kendi kendime düşündüm: “Felek emrettiğinde (herkes ölecek), insanoğlu hep ölümlü yaratılmış
Aydın	<i>özüm sakıntım öd teñri aysar kişi oğlu kop ölgeli törümüş</i>	Kendi kendime şöyle düşündüm: Zaman ve (edebi) gök şöyle demiş: “İnsanoğlu hep ölümlü yaratılmış
Ercilasun (2016)	<i>özüm sakıntım: Öd Tengri yaşar; kişi oğlu kop ölgeli törümüş</i>	Ben düşündüm: Zamanı {edebi olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış
Ercilasun (2021)	<i>özüm sakıntım: Öd Teñri yaşar; kişi oğlu kop ölgeli törümüş</i>	Ben düşündüm: Zamanı {edebi olarak} Tanrı yaşar; insanoğlu hep ölmek için yaratılmış
Sertkaya	<i>öz(ü)m s(a)k(i)nd(i)m : öd t(e)ñri : (a)ys(a)r : kişi oğlu : kop : ölg(e)li : törüm(i)ş : (a)nça : s(a)k(i)nd(i)m</i>	Kendim düşündüm, zaman Tanrısı ‘insanoğlu tamamen ölmek için yaratılmış dediği için/buyurduğu için öyle düşündüm

Ayaz	<i>öd t(e)ñri : y(a)s(a)r : kişi oğlu : kop ölg(e)li : törüm(i)ş</i>	Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.
Atsız	<i>öd t(e)ñri (a)ys(a)r kişi oğlu kop ölg(e)li törüm(i)ş</i>	Zaman Tanrısı [öyle] buyurduğu için insanoğlu hep ölümlü yaratılmış
Akar	<i>özüm sakıntum : öd teñri : yaşar : kişi oğlu : kop : ölgeli : törüm(i)ş</i>	Kendim düşündüm. Zamanda Tanrı yaşar; insanoğulları hep ölümlü yaratılmış

DEĞERLENDİRME

Bizim görüşümüz ise ibarenin şu biçimde olduğudur: *öd teñri yaşar kişi oğlu koop ölgeli törömiş*. Bizi bu görüşe iten hususlar şunlardır:

1. KT K 10. satırda geçen ibare yedi cümleden oluşmaktadır. *kül tegin yok erser koop ölteçi ertiniz* (1). *inim kül tegin kergek boltı* (2). *özüm sakıntum* (3). *körür köztüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boltı* (4). *özüm sakıntum* (5). *öd, teñri yaşar* (6). *kişi oğlu koop ölgeli törömiş* (7).

2. *Öd Teñri* ibaresi, *ot sub* “ateş ve su” (KT D 27), *aqı altun kümüş* “ipek, altın (ve) gümüş” (KT K 12), *tabğaç oguz kıtan* “Çin, Oğuz (ve) Kitan”(T I G 5) ifadelerinde olduğu gibi “zaman (ve) tanrı” anlamını karşılayan birbirinden ayrı iki sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. *Yaşa-* fiili KT K10. satır dışındaki Orhon ve Yenisey yazıtlarında da görülmektedir:

- (KT K2) *kül tegin ol süñüşde otuz yaşayur erti* (Ölmez, 2021, s. 98)
“kül tegin otuz yaşına basmıştı.” (Ölmez, 2021, s. 111)
- (KT K2) *kül tegin bir kırk yaşayur erti* (Ölmez, 2021, s. 98)
“kül tegin otuz bir yaşına basmıştı.” (Ölmez, 2021, s. 111)
- (KÇ B3) *küli çor sêkiz on yaşap yok boltı* (Ölmez, 2021, s. 179)
“küli çor 80 yıl yaşayıp vefat etti (Ölmez, 2021: 181)
- Tuba II/ 2 *yüz yaşayın a* (Aydın, 2019b, s. 126)
“yüz yıl yaşayın!” (Aydın, 2019b, s. 126)

Örneklerden de anlaşılacağı üzere *yaşa-* fiilinin geniş zaman çekimi dışında zarf-fiil ve emir eki çekimleri de mevcuttur.

4. Yazıtlarda cümleler arasında zıt ifadeler, zıt anlamlı sözcükler görülmektedir:

• (KT G7) *irak erser yablak ağı berür yağuk erser edgü agu bërür ança boşgurur ermiş* (Ölmez, 2021, s. 91).

“Uzakta isen Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler, yakındaysan ipeklinin iyisini verirler, diye öğretmişler.” (Ölmez, 2021, s. 103).

• (KT D12) *teñri küüç bértük üçün kañım kagan süsi böri teg ermiş yağısı kooñ teg ermiş* (Ölmez, 2021, s. 93).

“Tanrı güç verdiği için babam hakanın askerleri kurt gibiymiş, düşman(ların askerleri de) koyun gibiymiş (Ölmez, 2021, s. 106).

- (T I K3/ 27) *kün yeme tün yeme yelü bardımız* (Ölmez, 2021, s. 158).
“Gece gündüz demeden dört nala giderek uzaktastık.” (Ölmez, 2021, s. 165).
- (BK D1) *üze kök teñri asra yağız yer* (Ölmez, 2021, s. 92).
“Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer” (Ölmez, 2021, s. 104).

Yukarıdaki ifadelerde hem ibare olarak hem de *kün X tün; üze X asra; yablak X edgü* gibi sözcükler arasında zıtlıklar görülmektedir. *Öd teñri yaşar kişi oğlu koop ölgeli törömiş* ibaresinde de *yaşa-* ve *öl-* fiili arasında zıtlık görülmektedir.

5. Yazıtlarda şart ekiyle oluşturulmuş cümleler incelendiğinde *yan cümle + (-)sar şart eki + ana cümle* düzeninde karşımıza çıktığı görülmektedir. Orhon Türkçesinde -yazıtlarda- -sAr şart ekinden sonra doğrudan gelen kişi unsuru görülmemektedir, şart cümlesinin öznesi, muhatabı ana cümledeki fiil unsurundan, kimi zaman da bağlamdan anlaşılmalıdır. Bu özellikten dolayı ek, araştırmacılar tarafından bu dönemde zarf-fiil olarak kabul edilmiştir. Bu sıralama düzenine uygun olarak cümlelerin hem -sa biçiminde hem de -DIĞI için biçiminde Türkiye Türkçesine anlamlı bir biçimde çevrildiği, anlamlandırıldığı görülmektedir:

- KT (G 3) *türük kağan ötügen yış olorsar elte buñ yok* (Ölmez, 2021, s. 90).
“Türk Kağanı Ötüken topraklarında hüküm sürerse ülkede sıkıntı çıkmaz.” (Ölmez, 2021, s. 102).
(Türk Kağanı Ötüken topraklarında hüküm sürdüğü için ülkede sıkıntı çıkmaz.)

- KT (G 8) *ol yەرgerü barsar türük bodun ölteçi sen* (Ölmez, 2021, s. 91).
“Oralara gidersen Türk halkı mutlaka öleceksin.” (Ölmez, 2021, s. 103).
(Oralara gittiğin için Türk halkı mutlaka öleceksin.)
- KT (G 8) *ötügen yer olorup arkış terkiş ısar neñ buñun yok ötüken yış olorsar beñgü el tuta olortaçı sen* (Ölmez, 2021, s. 91).
“Ötüken topraklarında yaşayıp (sağa-sola) kervanlar gönderirsen hiç sıkıntıya düşmeyeceksin. Ötüken topraklarında yaşarsan kurduğun ülke sonsuza değin ayakta kalacaktır.” (Ölmez, 2021, s. 103).
(Ötüken topraklarında yaşayıp (sağa-sola) kervanlar gönderdiğin için hiç sıkıntıya düşmeyeceksin. Ötüken topraklarında yaşadığın için kurduğun ülke sonsuza değin ayakta kalacaktır.)
- T I (G 6-7) *yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş yinçe yogun bolsar üzgülük alp ermiş* (Ölmez, 2021, s. 156).
“Yufka kalın olsa delmesi zormuş. İnce yoğun olsa koparması zormuş.” (Ölmez, 2021, s. 163).
(Yufka kalın olduğu için delmesi zormuş. İnce yoğun olduğu için koparması zormuş.)

Ancak *öd teñri aysar kişi oğlu koop ölgeli törömiş* ibaresinde *-sAr* eki ile basit bir biçimde günümüz Türkçesinde anlamlandırma yapılamamaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi *öd teñri aysar kişi oğlu koop ölgeli törömiş* ibaresini iki biçimde günümüz Türkçesine aktarabiliriz. (1) “... Tanrı söylediği/ buyurduğu için insanoğlu hep ölmek için türemiş” burada *-sAr* ekini günümüz Türkçesinde “DIĞI için” biçiminde çevrilmiştir ve cümlede sorun görülmemektedir. (2) Ancak cümleyi “*-sA*” biçiminde aktardığımız zaman cümle Türkçenin yapısı açısından sorun teşkil etmektedir. “... Tanrı söylese/ buyursa insanoğlu hep ölmek için türemiş” biçiminde bir ifade karşımıza çıkmaktadır. Eğer bu ibare gerçekten şart cümlesi olsaydı çeviride sorun çıkmaması gerekirdi. Görüldüğü gibi cümledeki yardımcı cümle ve ana cümle arasında zamansal açıdan uyumsuzluk vardır. Eğer buradaki sözcük *ay+sar* biçiminde şart cümlesi olsaydı cümle, *öd teñri aysar kişi oğlu koop ölgeli törür ermiş* “Tanrı söylese/ buyursa insanoğlu hep ölmek için türemiş” biçiminde ana cümlelerin geniş zamanın hikâyesi (birleşik zamanlı) biçiminde yapıya sahip olması gerekirdi ki günümüz Türkçesinde anlamlı bir karşılığını bulsun.

Belirttiğimiz gibi şart cümlelerinde, yan cümle ile ana cümle arasında genellikle zaman uyumunun olması gerekmektedir. Genellikle ana cümle hangi zaman çekiminde ise yan cümlelerin ana cümlelerin zamanına göre şekillenmesi gerekir. Ele aldığımız ibarenin ana cümlesinin yüklemi *-miş* geçmiş zaman eklidir; ancak yazıtlardaki şart cümlelerinin ana cümlelerine baktığımızda genellikle gelecek zaman (kimi zaman rivayeti, hikâyesi), geniş zaman (kimi zaman hikâyesi, rivayeti) biçimindedir. Ana cümle görülen geçmiş zaman biçimiyle de tespit edilmiştir; ancak şart cümlesinin ana cümlesi duyulan geçmiş zaman biçiminde tespit edilmemiştir. Dolayısıyla sentaktik açıdan bu ifadenin *aysar* olması zor görülmektedir. Eski Türkçe’nin Karahanlı Türkçesi döneminde şart cümlesinin ana cümlesinde görülen geçmiş zamanı görülmektedir.²

6. Yazıtlar içerisinde *söyle-*, *buyur-*, *de-* anlamlarını karşılayan dört adet fiil bulunmaktadır. Bu fiiller *ay-*, *ayt-*, *tê-*, *yarlıka-* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eylemleri incelediğimizde aralarında semantik farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki Orhon dönemi külliyatı içerisinde “söylemek, buyurmak” anlamını karşılayan *yarlıka-* eylemi “Tanrı” sözcüğüyle 13 kez kullanılmaktadır *yarlıka-* eylemi sadece bir kez O B 6 da “insan (kişi)” ile kullanılmaktadır. *Tê-* eylemi ise yazıtlarda sadece üç kez T I 2., T I 3. ve O 3. satırlarda “Tanrı” sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir. Geri kalan tüm kullanımlarda ise “insan (kişi, halk)” kavramının varlığı görülmektedir. *Ayt-* fiili ise 1 kez “insan” kavramıyla ilişkili olarak kullanılmıştır. *Ay-* eylemi ise sadece insana özgü bir eylem olarak toplamda yedi yerde karşımıza “söylemek, buyurmak” anlamında karşımıza çıkmaktadır. KT G 10. satırdaki ibareyi *ay-sar* biçiminde okunan ibare gerçekten “söylemek, buyurmak” anlamını karşılasaydı bu eylemin *Tañrı ay-sar* biçiminde değil de *yarlıka-* eylemi ile *Tañrı yarlıka-sar* biçiminde olması gerekirdi.

SONUÇ

Öd teñri ifadesini birbirinden bağımsız iki sözcük olduğunu ilk olarak Aydın belirtmektedir. Biz Aydın’ın bu görüşüne katılıyoruz; ancak bizim Aydın’dan ayrıldığımız kısım Aydın’ın *aysar* biçiminde okuduğu ibareyi biz *yaşar* olarak okumaktayız. Ercilasun’un da belirttiği gibi metne edebî açıdan yaklaşıldığı zaman zıtlıklar üzerine kurulu olduğu açıktır. Yazıtlardaki mecazi ifadeler, deyim ve atasözleri niteliğindeki ibareler dönemin dilinin ne

² Karaca Çetin, *-sA* ekinin belirli geçmiş zaman yapısıyla birlikte kullanılmasının nedenini şöyle açıklamaktadır (2016, s. 83-84): “Söz konusu örneklere bakıldığında Orhon Türkçesi ile Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilen kullanımlardan farklı olarak bu örneklerin büyük çoğunluğunun genel geçer durumlardan söz eden, tecrübeye dayanan yargılar olduğu görülmektedir.”

derece gelişmiş olduğunun tanığıdır. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda KT K 10'daki ibare bizce *öd tenri yaşar kişi oğlu koop ölgeli törömiş* biçiminde okunmalıdır. Cümlelerin anlamlandırılması ise “zaman (ve) tanrı (ebediyen) yaşar (sonsuzdur). İnsanoğlu (ise) hep ölmek için yaratılmış” biçiminde anlamlandırılmalıdır.

KISALTMALAR

KT = Kül Tegin Yazıtı
BK= Bilge Kağan Yazıtı
KÇ= Küli Çor Yazıtı
T = Tunyukuk Yazıtı
O= Ongi Yazıtı

K= Kuzey yüzü
D= Doğu yüzü
G= Güney yüzü
B= Batı yüzü
Yay. Haz.= Yayına Hazırlayan

KAYNAKLAR

Akar, A. (2022). *Kül Tigin yazıtı*. Ötüken Neşriyat.

Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının bugünkü durumu*. Kurmay Yayınları.

Atsız, M. (2021). “Kül Tegin Yazıtının Kuzey Yüzünde Geçen Y¹S¹R¹ Kelimesi Üzerine”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:5, s. 292-298. DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.975166

Ayaz, E. S. (2020). Köl Tigin (K 10) Yazıtındaki Öd T(e)ñri RSY Kişi Oğlu Koop Ölg(e)li Törim(i)ş cümlesi üzerine. *The Journal of Social Science*, 4 (7), 219-225. DOI: 10.30520/tjsosci.689575

Aydın, E. (2019a). *Orhon Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aydın, E. (2019b). *Sibirya'da Türk izleri Yenisey Yazıtları*. Kronik Kitap.

Bazin, L. (2011). *Eski Türk dünyasında kronoloji yöntemleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları (Çev. Vedat Köken).

Berta, A. (2010). *Sözlerimi iyi dinleyin Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının karşılaştırmalı yayını*. Türk Dil Kurumu Yayınları (Çev. Emine Yılmaz).

Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University Press.

Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Band 4, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Doerfer, G. (1984). Türkçenin ideal bir etimolojik sözlüğünün nasıl olması gerektiği hakkında düşünceler. *Türk Dili Dergisi*, 392-393, 366-374. (Çev. İ. ÇENELİ).

Ercilasun, A. B. (2007). *Makaleler dil-destan-tarih-edebiyat*. Akçağ Yayınları (Yay. Haz. Ekrem Arıkoğlu).

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. Dergâh Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2021). *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen*. Dergâh Yayınları.

Ergin, M. (2016). *Orhun Âbideleri*. Boğaziçi Yayınları (50. baskı).

Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Basımevi (Çev. Mehmet Akalın).

Gürbüz, E. (2020). *Türkiye’de yapılan çalışmalarda Orhon Yazıtları’nı okuma ve yorumlama farklılıkları (1936-2016)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi].

- Karaca Çetin, G. (2016). Kutadgu Bilig’de Şart Eki -sA’nın farklı bir kullanımı üzerine. *International Journal of Language Academy* 4/4, 78-87. DOI: 10.30520/tjsosci.689575
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 529.
- Ölmez, M. (2021). *Orhon-Uygur Hanlığı dönemi Moğolistan’daki eski Türk yazıtları metin-çeviri-sözlük*. BilgeSu Yayıncılık.
- Özgür, E. (2021) *Orhon Yazıtlarını okuma ve anlamlandırma önerileri (1893 - 2018)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi].
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkische Inschriften der Mongolei* (Erste Lieferung), Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Sertkaya, O. F. (2017). Köl Tigin (K-10)’da geçen Öd Teğri “Zaman Tanrısı” ile ilgili fiili Yaşamak “Yaşamak” mı, Yasamak “Tanzim Etmek, Düzenlemek” mi, Yoksa Aymak “Demek, Söylemek” mi okumalıyız?. *Journal of Old Turkic Studies* 1(2), 55- 63.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları söz varlığı incelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1968). *A grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University Press.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları (1988’deki eserin tıpkıbasımı).
- Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l’Orkhon déchiffrées, Helsingfors: Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise*.
- Tulum, M. (1990). Orhon Yazıtlarında birleşik cümleler ve baş cümle ile yardımcı cümle ilişkileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1990, 193-205.

MANAGING PANDEMIC CRISIS CAUSED BY COVID-19: EXAMPLE OF GOOD PRACTICES IN A FINE DINING RESTAURANT

Kemal ENES¹, Levent KOŞAN², Eren İzzet ÖZKAN³

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1123788

Article History:

Received 31.05.2022

Accepted 25.12.2022

Keywords:

Managing Covid-19,

Proactive Strategy Development,

Crisis Management.

ABSTRACT

The covid-19 virus, which spread from China to the whole world in 2019, caused a pandemic all over the world. As a result of the pandemic, As of March 21, 2020, restaurants stopped serving customers. As a result of intermittent curfews, social distancing, etc., the number of customers in restaurants decreased rapidly because people of gave up their eating habits. This study compares, the situation of the restaurant in a 5-star hotel in Mersin before and after the Covid-19 pandemic based on the qualitative research method. As a result of the comparison, it is aimed to reveal the results of the proactive approach applied by the establishment. In light of the data obtained, it is seen that the approach exhibited the restaurant has increased the number of customers, sales revenues, and customer satisfaction. It is also important that this situation occurred when most of the establishments in the city were losing money or customers during the first closure period. It is considered that the study will contribute to the literature as it is a good example of proactive strategy development for crisis periods.

COVID-19 SEBEBİYLE OLUŞAN PANDEMİK KRİZİN FINE-DINING RESTORANLARDA YÖNETİMİ: İYİ UYGULAMA ÖRNEĞİ

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1123788

Makale Geçmişi:

Geliş 31.05.2022

Kabul 25.12.2022

Anahtar Kelimeler:

Covid-19 Yönetimi,

Proaktif Strateji Geliştirme,

Kriz Yönetimi.

ÖZ

2019 yılında Çin'den tüm dünyaya yayılan covid-19 virüsü tüm dünyada pandemiye yol açmıştır. Pandemi sonucunda 21 Mart 2020 itibari ile restoranların müşterilere hizmet vermesi durdurulmuştur. Bu süreç sonucunda aralıklı olarak gelen sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe koyma zorunluğu gibi vb. nedenler sonucunda, insanların dışarda yemek yeme alışkanlıklarından vazgeçmesi birçok işyerinin müşteri sayılarının hızla azalmasına neden olmuştur. Yapılan bu çalışma ile Mersin'de faaliyet gösteren 5 yıldızlı bir otel içinde bulunan restoran işletmesinin Covid-19 pandemisi öncesindeki ve sonrasındaki mevcut durumu nitel araştırma yöntemi kullanılarak karşılaştırılmaktadır. Karşılaştırma sonucunda işletme tarafından uygulanan proaktif yaklaşım sonuçlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Elde edilen verilerin ışığında restoran işletmesinin sergilediği yaklaşımın müşteri sayılarını, elde edilen satış gelirlerini ve müşteri memnuniyetlerini arttırdığı görülmektedir. Bu durum ilk kapanmanın gerçekleştiği dönemde şehirde işletmelerin büyük bir kısmı zarar ederken ya da müşteri kaybederken gerçekleşmiş olması ayrıca araştırmaya önem kazandırmaktadır. Yapılan çalışmanın kriz dönemlerine yönelik proaktif strateji geliştirilmesine iyi bir örnek olması sebebiyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Tarsus Üniversitesi, MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, kemalenes@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3488-314X

² Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Programı, lkosan@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7630-6354

³Yüksek Lisans Öğrencisi, Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, erenozkan@msn.com, ORCID: 0000-0002-1991-7068

Alıntılanak için/Cite as: Enes, K., Koşan, L. ve Özkan, E.İ. (2023), Covid-19 Sebebiyle Oluşan Pandemi Krizin Fine-Dining Restoranlarda Yönetimi: İyi Uygulama Örneği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (1), 132-143.

INTRODUCTION

The Covid-19, detected in December 2019 in the city of Wuhan, People's Republic of China, spread rapidly all over the world (Zhao, and others, 2020). On March 11, 2020, due to the Covid-19, the World Health Organization declared in the press that the disease had a pandemic character (World Health Organization, 2020). The first case in Turkey related to Covid-19 pandemic, which had effects all over the world, was declared by the Ministry of Health on March 10, 2020 (Republic of Turkey, Ministry of Health, 2020). Later, with the increase in the number of cases, as of March 21, 2020, serving customers in restaurants was stopped, and restaurants were allowed to service only with takeout and take-away. With the circular, seating orders in all restaurants and food & beverage establishments were removed and their use was prohibited. (İnce & Evcil, 2020, p. 238; Republic of Turkey, Ministry of Interior, 2020).

As a result of this process, small and medium-sized enterprises (SME) suffered the most in the world (Etemad, 2020, p. 127). As a result of reasons such as intermittent curfews, social distancing, etc., The number of customers in restaurants, which are included in the definition, decreased rapidly as people gave up their eating habits (Kivilcim, 2020, p. 19). Presidential Circular published on March 26, 2020, In the Official Gazette. After the approval of the circular workplaces takes their workers on free leave during the pandemic process to benefit from the short time working payment (Law No. 7226/Article 41, 2020). As in all countries of the world, many restaurants and food and beverage businesses preferred to cease their activities in Turkey. (Dube, Nhamo, & Chikodzi, 2020, p. 3; Özatay & Sak, 2020, p. 1).

Due to the crisis caused by covid-19, the restaurant preferred to take a proactive approach instead of stopping its activities. Within this framework, restaurant managers considered the current situation regarding the crisis and tried to turn the crisis process into an opportunity by developing strategies. First, as they decided to keep providing services, they agreed on the necessity of eliminating the concerns about safety and hygiene in order for the customers to come back to the restaurant. For this reason, it is seen that before the Ministry of Health announced the required measures and before the standards concerning hygiene and safety were developed by many establishments in the region, hygiene and safety-related measures were taken and implemented in the establishment. Finally, publicities were made to let customers know about this developed standard and the measures taken.

LITERATURE REVIEW

Crisis Management

The virus-based pandemic crisis experienced for the first time in restaurants, food and accommodation establishments in Turkey caused by S.A.R.S. (severe acute respiratory syndrome) occurred in the Far East, especially in Hong Kong in the past. As a result of this process, restaurants lost 90% of their existing customers and the restaurant industry met significant damage (Tse, So, & Sin, 2006, p. 4). In addition, customers started to prefer establishments with private areas instead of restaurants with general usage areas and wanted to be isolated from other customers (Jungkeun & Jacob, 2020, p. 8).

In the study made by Tse, So, and Sin (2006), suggestions are developed on how to manage the crisis and the strategies to be practiced. According to this study, a four-step crisis management process should be applied in the

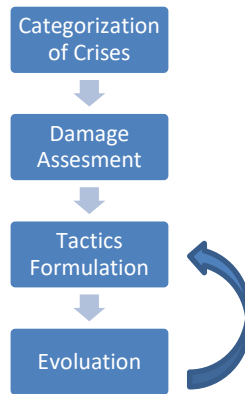

Figure 1. Crisis Management Process (tse, so, & sin, 2006, p. 4)

crisis management. In the literature reviews, it is seen that similar steps are used in the management of all crises. (Çivici, 2017, p. 9; Baydaş, Bakan, & Özyılmaz, 2013, p. 238). Related steps are shown in the Figure 1.

In order to better understand the process, firstly, it is required to state the crises that may occur in restaurants. According to Stafford, Yu, & Armoo (2002), restaurants generally deal with 7 types of crises. These crises may be internal or external. Internal crises occur because of managerial faults, while external crises occur because of the physical and human or social environment. Physical environmental crises: natural disasters, infectious diseases, earthquakes, volcanic eruptions etc that frighten customers or due to technological errors. Human or social environment-based crises are caused by incidents such as boycotts or lockouts, or by malicious attacks such as terrorist attacks, intentional food poisoning, or hackers hacking the computer used for the reservations. These crisis types are shown in Table 1 below.

Table 1 Types of Crisis Faced by Restaurants

Reason of Crisis	Environmental Factors	Types of Crisis	Case
External Reasons	Physical Environment	Natural disaster	The guests are afraid and they run away because of an event such as an earthquake or a volcano or epidemic.
		Technological failure	Customers do not want to come because of oil spill or nuclear power plant leak
	Human or social environments	Confrontation	Collective disagreement with workers, such as strikes, lockouts, or protest of a private non-governmental organization
		Malevolence	Terrorist attacks, deliberate product poisoning, or hacker attacks to the reservation system
Internal Reasons	Management failure	Skewed values	Cruise ships pouring their bilges into the ocean (avoiding short-term costs rather than the environmental health)
		Deception	Intentionally serving rotten food in a restaurant
		Misconduct	Malversation or getting a commission

Source (Stafford, Yu, & Armoo, 2002, p. 29)

Furthermore, natural, economic and political factors are defined as the main reasons of crises (Baydaş, Bakan, & Özyılmaz, 2013, p. 228). According to Stafford, Yu, and Armoo (2002) it is required to first classify crises, define the damage they cause to the establishment and society, develop counter-tactics and perform the evolution steps. In this way, crises can be resolved. As the dynamics of each crisis are different, each of the titles of this process should be studied separately. In order to be successful, especially in the process of developing tactics, it is required to work with experienced and talented managers and to produce creative solutions. (Aksu, 2009, p. 2439).

After the explanations related to the crisis types and solutions, the research method and data tools used in the study should be mentioned.

RESEARCH METHODS AND DATA TOOLS

The situation of the restaurant in a 5-star hotel in Mersin before and after the Covid-19 pandemic is compared. In addition, the strategies and activities performed before, during and after the opening of the restaurants were studied and the results were discussed. Qualitative research method is used in the study. More than one data source can be used in qualitative studies (Hara, 2008, p. 30). As a data source in the study; customer comments were received from the website www.tripadvisor.com, which covers the 3-month period after the opening, including interview forms of the interviews made with managers and secondary data obtained from the reports of the establishment, indicating the sales and customer numbers of the business, and comments made by the customers who have been to the establishment.

The research is a case study. It is called as such due to the fact that it reveals the current situation and studies an event (Matthews & Ross, 2010, p. 59). Case studies are a preferred method in cases where the boundaries of a phenomenon in its own frame are not clear and more than one data source is used (Yıldırım & Şimşek, 2013, p.

277). The data to be used in the study were obtained from three different sources. Firstly, in order to compare the situation before and after, the secondary data, which is mentioned in the internal reports of the establishment, including the daily sales revenues and the number of customers which were provided service with, is used. It is not included in the study numerically, as sales revenues are considered trade secrets. These figures are stated graphically and as a percentage. The restaurant data obtained covers a period of 9 weeks, as in the studies of Haktanir & Harris (2005). This period was determined as three different periods of 3 weeks before the closure and the first 3 and the second 3 weeks after the closure.

The second data source used is the interview forms obtained as a result of the interviews with the managers of the establishment and information about the strategy and activities in the reopening process.

The last data source was obtained by applying content analysis to customer comments on TripAdvisor covering the 3 months of June, July and August 2020 to see the effects of the strategies and activities performed after the reopening of the establishment because of the pandemic. During the analysis, content data analysis procedures was followed. Firstly, the content was coded by using the inductive approach. Second, the result was compared with the original data, third all the data were brought together, and last, the report was created (Bengtsson, 2016).

RESEARCH FINDINGS

Firstly, interviews were held with the operations manager and the executive chef to receive information regarding the activities of the establishment during the crisis. In the interviews held within this framework, the relevant managers were asked the 6 questions mentioned in Regester & Larkin (2008) and Tağraf & Arslan (2003) about their decisions to avoid being affected by the crisis. These questions are defined as the basic questions that managers must answer during the crisis. Because some answers to questions were too long, their summaries were mentioned.

I Does the company have policies and procedures in place to prevent a risk from turning into a crisis? What are these?

The operation manager and executive chef gave positive and the same answer to the question. Their hotel procedures have been determined by the hotel chain management. Procedures handbook have 3 headlines and 57 terms. According to the handbok. It is stated that strict training is provided at the beginning of the job for both the policy and the behaviour of the employees in order to detect the risks beforehand and intervene before they turn into a crisis by the chain company it has a connection with. In these trainings, it is stated that SOP (Standard Operation Procedure) are written according to the special situations that the company may encounter based on its past experiences of crises and bad situations, and these are taught to all new employees. It is remarked that there are too many relevant SOPs. The example of "Any item, even of very small value, that is left in the hotel, no matter who finds it, is left in the same place in the hotel, by means of a single standardized form" is stated in the interview forms. This example shows that policies and procedures have been developed to prevent possible conflicts and crises, especially when customers who forget or lose their belongings return later and their belongings cannot be found.

II Do plans exist for dealing with every aspect of the crisis should it occur? If there are, what are these plans?

As in the previous question the operation manager and executive chef gave positive and the same answer to the relevant question. The plans have seven topics and 61 terms. When the first closure decision was taken, with the support of the chain establishment management to which the hotel has a connection with, cleaning, mask and distance rules were checked in detail, and procedures were developed by searching examples from the world for each department, and when the hotel is closed, the staff and managers came 3 days a week for training purpose. It is stated that, in the restaurant, which is the subject of the research, plans are made in each department about hotel entrance, check-in, general areas, food & beverage areas, room accommodation, SPA-health club and swimming pools, infirmary/on-site doctor/health personnel. In addition, plans are also made for stewarding, pot washing, catering operation, personnel dining area, hand washing procedure, service area and kitchen production area to prevent the transmission of the covid-19 virus.

III Have the plans been tested to ensure that they work satisfactorily?

Operation managers state that all plans have not been tested, but some of them have been tried by making roll-plays, and the employees were asked to come 3 days a week before the opening, to train the personnel and to try to reduce the possible contamination activity.

The executive chef told that "We didn't have enough time, we focused to reduce the cases and prevent to contagion coming from outside."

IV Which are the audiences most likely to be affected by the identified potential crisis?

The operations manager answers as cafes, restaurants and hotels. On the other hand, executive chef answers as accommodation and food & beverage establishments as well as all working and living areas where collective action is taken. Although the answers include each other, they show that similar results are obtained.

V-Do plans include procedures for communicating effectively to these about what has happened and what is being done about it? What are these procedures?

Both managers state that all plans for the crisis contain procedures effectively and that all actions to be taken are linked to these details. Concerning the plans prepared for the crisis, they stated that there are many procedures: “Accounting unit cleaning and disinfection, equipment cleaning and disinfection posture, guests’ car welcoming, check-in check-out, rooming, welcoming, subcontractor, visitor and employee entry, hotel guest entry, hotel vehicles using, mail and courier, check out cleaning, laundry, guest room cleaning, chemical use, all office areas cleaning, isolation room cleaning, isolation room patient, sterilization team, warehouse, purchasing, sales negotiations, meeting guests at the hotel, swimming pool, SPA warehouse, fitness, SPA wet areas, cosmetic room, changing rooms, massage rooms, fire safety, emergency announcement system, machine maintenance, safety, open and closed circuit water systems, room maintenance, water tank operation procedure”. The number of procedures indicates that the establishment has made all the plans in detail.

VI- Have the communications aspects of the plan been tested, as well as the company’s operational response?

Operation manager said that “All of the Crisis Plans have been tested and made to respond to any possible outcome.” For the executive chef, “all the plans are tried to be developed in a way that can respond to any possible result, and some plans are tested within the framework of scenarios by making roleplays. As a result, it is remarked that some plans are feasible, while others should be followed and complied with”.

VII- What are the decisions you have made as the management to avoid being affected by the crisis?

For the operation manager employee costs are constantly controlled and because of the crisis being turned into an opportunity, on the other hand the executive chef told that “their work is quite busy when the first opening takes place, and while coping with this intensity, documents and plans are constantly updated to reduce the risk of covid-19, and it is tried to show the process to the personnel by shooting videos” .

As a result of the answers given by the managers, it is observed that the establishment performs a proactive approach in order to manage the crisis. Furthermore, in addition to the above-mentioned managerial decisions, regulations and trainings given to the employees, it is seen that the capacity of the restaurant, which is the subject of the study, is also regulated. It is observed that the number of customers, which was 200 in the reopening process, was reduced to 150 and the number of tables, which was 50 in total, to 32. After this point, it is required to observe the effects of the decisions and practices made by the management on the customers coming to the restaurant and the financial performance of the establishment. Due to this reason, the sales revenues obtained after the closure of the establishment because of the pandemic and its reopening and the numbers of customers visiting the establishment and the charts prepared are shown below.

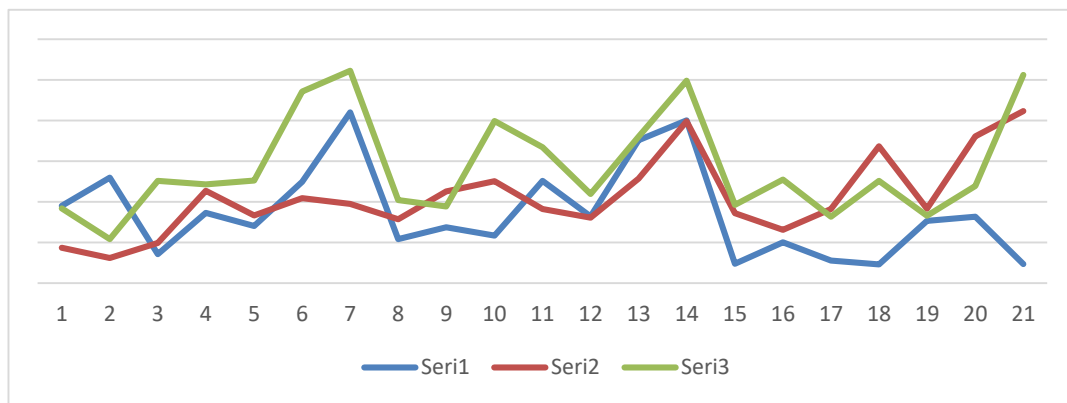

Chart 1. 3-Week Sales Revenue Series Before and After The Restaurant Closure Due To The Pandemic

There are 3 series in the related chart. Series 1 of these series was created using the last 3 weeks' sales revenue information before the opening. Series 2 includes the first 3 weeks of data after the opening. Series 3 includes the second 3 weeks of data. Due to the fact that the last day the restaurants provide service is Saturday, 3-week series

starting from Sunday and ending on Saturday were used. As the first service day after the closure of the restaurant is Friday and there are different numbers of customers on different days of the week, the information on sales revenues and customer numbers for the first 2 days after opening is not used. Although the opening of the restaurant was June 19, it was accepted as June 21. The chart about the number of customers coming to the restaurant in the same period is as follows.

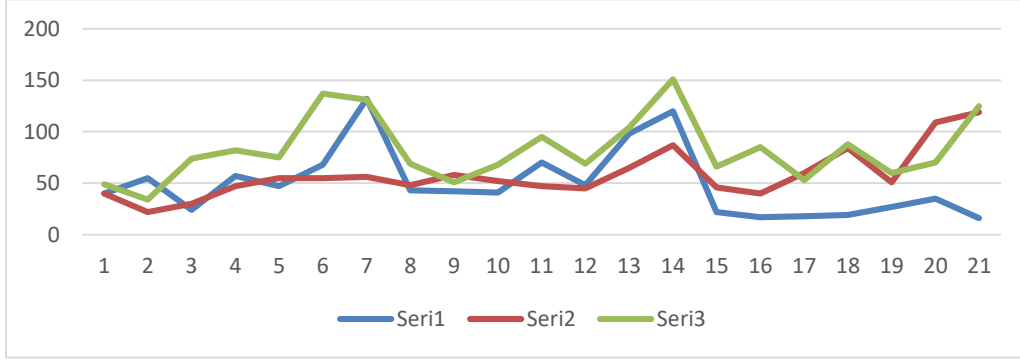

Chart 2. 3-Week Customer Numbers Chart Before and After The Restaurant Closure Because of The Pandemic

The time part of the series in the customer numbers chart is shown in the same color as the series in the sales revenue chart.

The results show that the establishment provides economic benefits as a result of the predictions and decisions made by the managers concerning the pandemic. In particular, it is observed that the number of customers coming to the restaurant has increased by 65.03%, both compensating for the decrease and increasing more than the previous pandemic periods. The economic impact of the situation can be understood through the charts and numbers. To understand the point of view the customers' content analysis was made to the comments of the restaurant on the website www.tripadvisor.com, covering the 3-month period until the legal challenges to be done concerning the pandemic after the restaurant was opened. Because the customers could not write comments in time, especially those visiting the establishment, the comments belonging to August, excluding July, were included in the analysis.

On Tripadvisor, there were 69 reviews for the restaurant for the months of June, July and August. As a result of the content analysis made on these comments, the headings of "trust, hygiene and cleanliness, meticulousness, care and emphasis, measure and precaution and being careful" emerge regarding Covid 19. It is observed that the "interest, professionalism, devotion, friendliness, taste, politeness, sincerity, scenery and location, success-suggestion, quality and service, price and music and decoration" emerged in relation to the service provided in general. Except for 2 comments with one star about the high price, it is seen that all comments are positive. It is observed that 3 of these comments were given 4 stars and 66 of them were given 5 stars. As a result of the analysis, all comments are generally evaluated as positive. While 18 of the comments only mention general service, the remaining 51 comments also mention the measures taken because of the pandemic, attention to hygiene practices, the measures taken within the framework of covid-19, the safety of eating in the restaurant, and the compliance of the employees with the distance of disease transmission. The coding related to the content analysis made is as follows:

Table 2. Coding Based on Content Analysis

	Coding Based on Content Analysis	Number of Repeating
Covid-19	Measure – Precaution	20
	Hygiene – Cleanliness	18
	Trust	14
	Care – emphasis	13
	Meticulousness	6
	Being careful	6
	Interest	48
	Taste	23
	Professionalism	17
	Friendliness	16
	Scenery – Location	15
	Success – Suggestion	14
	Quality – Service	10
	Sincerity	10
Politeness	6	
Other	Commitment	4
	Music – Decoration	4
	Price	2

The tripadvisor comments in Table 2 shows how much the business considers the covid-19 measures. Within this framework, when we examine three comments in the sixty-six comments: The coding process shows us the number of repetitions of the notions.

Comments 1: “We came to the establishment to have a nice dinner with our spouses and friends upon recommendation in Mersin. where we came to visit from Ankara. From the moment we entered the hotel, noticing that the employees really care about the pandemic rules, not just for show, made us feel that we chose the right place in this severe process... Cutlery came in boxes with transparent logo and we would open it for the first time. It is as if all the details have been considered so that we can feel the quality at every moment.” (www.tripadvisor.com.tr, 2021)

Comments 2: “As a person who does not agree to going to such places after Covid 19, the establishment has completely changed my perspective. The awareness and mindfulness of the employees in this process are obvious.” (www.tripadvisor.com.tr, 2021)

Comments 3 “It's like the pandemic has never come to this hotel. I checked into the hotel on these days when we got negative news every day. When you encounter a sincere, friendly welcome and this magnificent energy, you also keep up with this beautiful atmosphere and get your share of pleasant positive energy. Disinfection of all people’s belongings outside, wiping the luggage trolleys with alcoholic wipes after the valet service, measuring and recording the temperature of everyone at the entrance to the hotel, providing free masks to guests upon warning, disposable bagged pens, and disinfection every 10 minutes while waiting in the lobby, travel information forms and the most surprisingly contactless elevator button. These are only some of the measures I noticed when I checked-in. Disinfection of each table before service in the restaurant, packed cutlery, disposable sauces, spices; the fact that the SPA works by appointment, giving away disposable products and social distance signs, after all these details you feel comfortable and peaceful as if you are at home. Excellent performance, congratulations” (www.tripadvisor.com, 2021).

When we check all the sixty-six comments and content analysis results published on Tripadvisor, it is observed that the concerns of the restaurant customers about the covid-19 are relieved and a sense of trust is given to the customers. In addition, when these analyzed comments are evaluated together with the economic data and the results of the interviews with the managers, it shows us that the strategic decisions made by the restaurant managers after the first closure were effective.

DISCUSSION

The Covid-19 pandemic, which was stated in the introduction of the study, is defined as a worldwide international crisis. Many establishments ignored the purpose of profitability during the crisis and tried to survive with short-term solutions with a reactive approach with the incentives given by the government. They cannot foresee the opportunities that the crisis will present (Liu, Lee, & Lee, 2020, p. 3; Çivici, 2017, p. 10) by eliminating the situation that caused the crisis with a proactive approach. Within this framework, it is thought that as a result of the interviews made with the managers of the restaurant, they have seen that the crisis could offer an opportunity. With a proactive approach, it was determined that when the first restaurants were banned from accepting customers on March 21, 2020, restaurant managers started to develop strategies for the time when they would start accepting customers again. Within this scope, as mentioned in the study of Tse, So and Sin (2006), it is mentioned that a crisis management process is planned and the basic strategy and foresight are determined. As a result of the interviews with the restaurant managers, it is observed that the managers have the following predictions after the first closure:

During the research, pandemic is on a global scale but now the world started to debate whether it's over.

Because of the pandemic, customers are afraid, and it is expected that their eating habits will decrease.

Because of the fact that the people of the region have a strong eating habit, the required atmosphere of trust is possible and if the customers are informed about this, they may prefer to eat at the restaurant again.

Required standards concerning Covid-19 should be determined as soon as possible before competitors. The situation in the whole world should be searched and all required measures should be taken at the highest level and the necessary preparations should be made during the time when the restaurant is closed.

When restaurants provide service to customers again, a marketing strategy should be developed in order to show trustworthiness of the establishment and measures.

As a result of the strategy developed within the framework of these predictions, measures were taken at the entry and exit of customers, employees and materials, and processes were developed to minimize the risks that customers may encounter during their stay. Furthermore, it is seen that these measures and processes developed meet the conditions published by the Ministry of Tourism on June 25, 2020 (Republic of Turkey, Ministry of Health, Corona virus Scientific Advisory Board, 2021)

In addition, in this period when people prefer to buy the food & beverage materials they need for their homes through online shopping without leaving their homes, safety needs, (Maslow, 1943, p. 376) which are one of the most important needs and come to the forefront with the pandemic, need to be met so that they prefer to come to the establishments for eating and drinking. The strategic decisions of the establishment also coincide with this situation. In this context, it is seen that the preparations were made during the period when the restaurant was closed, before the Ministry of Health announces the obligations that establishments must comply with, body temperature measurement at all entrances, reduction of restaurant seating capacity, adjustment of safe distances, physical suitability of material delivery areas, etc. It is thought that these measures have a positive effect on the restaurant preferences of the customers. A study by Kim & Lee (2020) shows that customers who prefer eating in fine-dining restaurants are highly sensitive about the measures taken against Covid-19 and are likely to prefer restaurants that take measures.

In addition to these measures, it is recommended by Freitas & Stedefelt (2020) to increase food safety in order for restaurants to survive in the Covid-19 pandemic. It is seen that the stages of the materials used in the production of the dishes that are planned to be served to the customers in the restaurant are re-planned from the purchasing process to serving to the customers, and measures are taken to minimize the risk of contamination in all processes. These are similarly suggested in the study of Rizou, Galanakis, Aldawoud, & Galanakis (2020).

These preparations must be known by the customers in order for an economic return. In this context, it has started to be announced on social media, including the last 1 week before the restaurant opening on June 19, 2020. In all announcements and advertisements, it was emphasized that measures were taken within the framework of Covid-19 and safe food conditions were provided. In addition, the number of foods in the menus of the restaurant was reduced and a limited menu was provided. It is observed that the limited menu decision taken by Kim (2020) is in line with the tendency of customers to prefer fewer products within the same establishment because of Covid-19. In addition, the limited menu also reduces the risk of contamination in the production processes of the products.

As it can be seen from the two charts, there is a decrease in sales revenues and the number of customers in the last week before the closure due to the pandemic and people's hesitance to go to restaurants because of the disease. Although the first 3-week series after the opening started with low sales revenues, it is observed that sales revenues

increased owing to effective advertising and positive feedback from customers. In the last 3-week series, higher sales revenues and customer visits are seen as a result of the social media advertisements and the failure of other restaurants to take required measures. When the average of 3-week sales revenues before the closure of the restaurants due to the pandemic is taken as reference, it is seen that there is a 22.53% increase in the average of the first 3-week sales revenues after the opening. It is observed that the average of the second 3-week sales revenues after the opening increased by 65.03% compared to the pre-closing period. Considering the number of customers, it is seen that while the average number of customers for the last 3 weeks before closing is approximately 50, the average for the first 3 weeks after the opening is 58, and the average for the second 3 weeks is 83. The sales revenues and the number of customers show a similar positive trend. These results show that as a result of the proactive approach, financial performance and customer satisfaction increase in a positive way. Particularly in the last 3 weeks, the increase in the average number of customers from 50 to 83 and the increase in revenues by 65.03% compared to the pre-opening period show us that the decisions taken are effective and correct.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

It is surely beyond doubt that Covid-19 has affected social life all over the world. In some periods, the number of people who prefer to eat in restaurants has decreased because of the restrictions imposed by the central administrations and the fact that people do not feel safe. As it can be seen in the 6 articles reviewed by Liu & Froese (2020), all small and medium-sized establishments, along with restaurants, are dealt with downsizing and serious sustainability threats. At the same time, as mentioned in some of these reviewed articles, opportunities arise in a crisis environment. Particularly the studies on crisis management show us that establishments that can foresee crises, make preparations, develop proactive strategies and implement them to turn crises into opportunities and survive in a crisis environment. In some cases, establishments can become stronger with the reduction of competitors in crises.

The restaurant is a good example of the mentioned process and performed strategies. It is observed that preparations for the opening period of the restaurant, which was studied with the first closure brought to the establishment after the pandemic, have been started, strategies have been developed, and measures have been taken and implemented. Taking these measures before the Ministry of Health announces the obligations to be followed for establishments also ensures that they are in an advantageous position compared to other establishments in the region. After the measures were taken, promotional activities were performed on social media before the opening for customers who have the potential to eat in a targeted and safe establishment. As a result of this, it is observed that the customers were recovered in the first 3 weeks following the opening, and the average number of daily customers was 83, with a revenue increase of 65.03% compared to the period before the closure, because of the low number of establishments where safe meals could be eaten in the next 3 weeks. In addition, when we check the comments of the customers after the opening, it is seen that all of the 69 comments are positive, and in 51 of these comments, the measures taken for Covid-19 were appreciated by the customers and the restaurant met their needs for safe service.

Restaurants have difficulty surviving because of the pandemic. As Özatay & Sak, (2020) state in their report, they need the support of the central budget and the government. However, the study shows that businesses that appeal to people with the special situation and strong eating habits can turn the process into an opportunity by using the crisis management steps.

LIMITATION AND SUGGESTION

The establishment that is the subject of the study appeals to the people that are provided fine-dining services, has a high spending budget, and has strong eating habit. It may not give the same results in different establishments. Establishments that appeal to different features and people should develop different strategies for their own situations. For example, for customers who prefer to stay away from crowds and have lower budgets, solutions such as takeaway and takeout service suggestions mentioned in Wang, Yao, & Martin (2021) can be solutions for establishments that prefer different service types and appeal to different customer groups. In this context, case studies to be conducted in different establishments in the future can be carried out.

Apart from this, the pandemic period is changing the functioning and dynamics of the service sector all over the world. As mentioned in the studies of Wen, Wang, Kozak, Liu, & Hou (2020), particularly in the studies to be carried out in establishments with different characteristics, the fact that people come together from different minds and disciplines to create different solutions can enable the development of stronger strategies for the current pandemic and similar global crises that may occur in the future.

Finally, if the proactive approach of the establishment that is the subject of the study is taken as an example during the crisis, it is thought that the longevity of restaurants, which are frequently exposed to crises (Göçen, Yirik, & Yılmaz, 2011, p. 503) such as Covid-19 pandemic, bird flu, Sars, political tension with Russia and Germany, will increase.

REFERENCES

- 7226 Sayılı Kanun/ Madde 41. (2020, 08 07). T.C. Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200326M1-1.htm> adresinden alındı
- Aksu, A. (2009). Kriz yönetimi ve vizyoner liderlik. *Journal of Yaşar Üniversitesi*, 2435-2449.
- Baydaş, A., Bakan, İ., & Özyılmaz, A. (2013). Kriz ve kriz yönetimi. İ. Bakan içinde, *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları* (s. 225-252). İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *Nursing Plus Open*, 8-14.
- Çivici, M. E. (2017). Kriz Yönetimi. O. Çolakoğlu, & A. Gürdoğan içinde, *Çağdaş yönetim teknikleri* (s. 1-17). Ankara: Detay.
- Dube, K., Nhamo, G., & Chikodzi, D. (2020). COVID-19 cripples global restaurant and hospitality industry. *Current Issues in Tourism*, 1-4.
- Etemad, H. (2020). Managing uncertain consequences of a global crisis: SMEs encountering adversities, losses, and new opportunities. *Journal of International Entrepreneurship*, 18(2), 125-144.
- Freitas, G., & Stedefelt, E. (2020). COVID-19 pandemic underlines the need to build resilience in commercial restaurants' food safety. *Food Research International*, 136, 1-3.
- Göçen, S., Yirik, Ş., & Yılmaz, Y. (2011). Türkiye'deki krizler ve krizlerin turizm sektörüne etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 493-509.
- Güven, H. (2020). COVID-19 pandemik krizi sürecinde e-ticarette meydana gelen değişimler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 251-268.
- Haktanir, M., & Harris, P. (2005). Performance measurement practice in an independent hotel context. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 39-50.
- Hara, T. (2008). *Quantitative Tourism Industry Analysis*. Oxford: Elsevier Inc. .
- İnce, F., & Evcil, F. Y. (2020). Covid-19'un Türkiye'deki ilk üç haftası. *SdÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 236-241.
- Jungkeun, K., & Jacob, C. (2020). Effect of COVID-19 on preference for private dining facilities in restaurants. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 67-70.
- Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) salgının turizm sektörüne muhtemel etkileri. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 17-27.
- Kim, J. (2020). Impact of the perceived threat of COVID-19 on variety-seeking. *Australasian Marketing Journal*, 28(3) 108-116.
- Kim, J., & Lee, J. C. (2020). Effects of COVID-19 on preferences for private dining facilities in restaurants. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 67-70.

- Laguna, L., Fiszman, S., Puerta, P., Chaya, C., & Tarrega, A. (2020). The impact of COVID-19 lockdown on food priorities. Results from a preliminary study using social media and an online survey with Spanish consumers. *Food Quality and Preference*, 86, 104028
- Liu, Y., & Froese, F. J. (2020). Crisis management, global challenges, and sustainable development from an Asian perspective. *Asian Business & Management*, 19(3), 271-276.
- Liu, Y., Lee, J. M., & Lee, C. (2020). The challenges and opportunities of a global health crisis: the management and business implications of COVID-19 from an Asian perspective. *Asian Business & Management*, 19(3), 277-297.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 370-396.
- Matthews, B., & Ross, L. (2010). *Research Methods A practical guide for the social sciences*. Lombarda, Italy: Pearson Education.
- Özatat, F., & Sak, G. (2020). *COVID-19'un ekonomik sonuçlarını yönetebilmek için ne yapılabilir?* Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Regester, M., & Larkin, J. (2008). *Risk issues and crisis management in public relations*. London and Philadelphia: Kogan Page.
- Rizou, M., Galanakis, I., Aldawoud, T., & Galanakis, C. (2020). Safety of foods, food supply chain and environment within the COVID-19 pandemic. *Trends in Food Science & technology*, 102, 293-299.
- Stafford, G., Yu, L., & Armoo, A. (2002). Crisis Management and recovery. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 27-40.
- T.C. İç İşleri Bakanlığı. (2020, 08 07). koronavirüs salgını ile mücadele kapsamında lokantalarla ilgili ek genelge: <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-lokantalarla-ilgili-ek-genelge> adresinden alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020, 08 04). Türkiye'deki günlük COVID-19 vaka sayıları: <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/haberler/turkiye-deki-gunluk-covid-19-vaka-sayilari.html> adresinden alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu. (2021, 07 19). *Covid-19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi*. T.C. Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Platformu: <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/37722/0/covid-19salginyonetimivecalismarehberipdf.pdf> adresinden alındı
- Tağraf, H., & Arslan, N. (2003). Kriz oluşum süreci ve kriz yönetimince proaktif yaklaşım . *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 149-160.
- Tse, A. C., So, S., & Sin, L. (2006). Crisis management and recovery: how restaurants in Hong Kong responded to SARS. *International Journal of Hospitality Management* (25), 3-11.
- Wang, D., Yao, J., & Martin, B. A. (2021). The effects of crowdedness and safety measures on restaurant patronage choices and perceptions in the COVID-19 pandemic. *International Journal of Hospitality Management*, 95, 102910.

Wen, J., Wang, W., Kozak, M., Liu, X., & Hou, H. (2020). Many brains are better than one: the importance of interdisciplinary studies on COVID-19 in and beyond tourism. *Tourism Recreation Research*, 46(2), 310-313.

World Health Organization. (2020, 08 10). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> adresinden alındı

www.tripadvisor.com. (2021, 07 28). tripadvisor Divan Mersin: https://www.tripadvisor.com.tr/Hotel_Review-g298000-d8759992-Reviews-or185-Divan_Mersin-Mersin_Mersin_Icel_Turkish_Mediterranean_Coast.html#REVIEWS adresinden alındı

www.tripadvisor.com.tr. (2021, 07 28). tripadvisor Divan Mersin: https://www.tripadvisor.com.tr/Hotel_Review-g298000-d8759992-Reviews-or170-Divan_Mersin-Mersin_Mersin_Icel_Turkish_Mediterranean_Coast.html#REVIEWS adresinden alındı

www.tripadvisor.com.tr. (2021, 7 28). Divan Mersin: https://www.tripadvisor.com.tr/Hotel_Review-g298000-d8759992-Reviews-or175-Divan_Mersin-Mersin_Mersin_Icel_Turkish_Mediterranean_Coast.html#REVIEWS adresinden alındı

Yıldırım, A., & Şimşek H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Kitabevi.

Zhao, J., Zhao, S., Ou, J., Zhang, J., Lan, W., Guan, W., . . . Zhang, Q. (2020). COVID-19: Coronavirus Vaccine Development Updates . *Frontiers in Immunology*, 11, 3435-3454. COVID-19 pandemic: https://en.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemic adresinden alındı

Author Contributions,

All the authors have equal contributions

YENİ ADANA GAZETESİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİYLE İLGİLİ HABERLER: 1938-1955

Yunus Emre ÇEKİCİ¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1216962

Makale Geçmişi:

Geliş 12.12.2022

Kabul 19.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Türkçe Eğitimi,

Türkçe Öğretimi Tarihi,

Yeni Adana Gazetesi,

Gazete Haberi.

ÖZ

Tarih araştırmaları, köklü bir geçmişe sahip olan Türkçe öğretiminin hem bugünün değerlendirilmesine hem de geleceğinin tartışılmasına zemin hazırlamaktadır. Türkçe öğretim tarihi; genellikle öğretim programları, ders kitapları ve belli başlı eğitimcilerin görüşleri temel alınarak incelenmektedir. Bunların yanı sıra haber değeri taşıyan olaylara ilişkin bilgi içeren gazeteler de Türkçe öğretiminin tarihinin aydınlatılmasında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bir kentteki sorun ve gelişmelere odaklanan yerel gazetelerde Türkçe öğretimiyle ilgili çeşitli haberler yer alabilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin en eski yerel gazetesi olan Yeni Adana gazetesi, Türkçe öğretim tarihi açısından incelenebilecek bir kaynaktır. Bu çalışmada 1938-1955 yılları arasında Yeni Adana gazetesinde yayımlanmış Türkçe öğretimiyle ilgili haberleri belirlemek ve tematik olarak sınıflandırmak amaçlanmıştır. Nitel modeldeki bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmış, veriler içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Çalışmada halka Türkçe öğretimi, okuma eğitimi, ders kitapları, sosyal etkinlikler, Türkçe öğretmenleri ve diğer konularla ilgili doksan bir haber tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, günümüz Türkçe öğretiminin tarihsel bir yaklaşımla kapsamlı bir biçimde değerlendirilebilmesine olanak sunmaktadır.

NEWS ABOUT TURKISH TEACHING IN YENI ADANA NEWSPAPER: 1938-1955

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1216962

Article History:

Received 12.12.2022

Accepted 19.01.2023

Keywords:

Turkish Education,

History of Turkish Teaching,

Yeni Adana Newspaper,

News.

ABSTRACT

History studies prepare the ground for both the evaluation of the present and the discussion of the future of Turkish language teaching, which has a deep-rooted history. History of Turkish teaching; It is generally examined on the basis of curricula, textbooks and the views of major educators. In addition to these, newspapers containing information about newsworthy events are also an important source for illuminating the history of Turkish teaching. Local newspapers that focus on the problems and developments in a city may include various news about teaching Turkish. In this context, Yeni Adana newspaper, Turkey's oldest local newspaper, is a source that can be examined in terms of the history of Turkish language teaching. In this study, it is aimed to identify and thematically classify the news about Turkish language teaching published in Yeni Adana newspaper from 1938 to 1955. In this qualitative study, the document analysis method was used, and the data were analyzed by the content analysis technique. In the study, 91 news items related to teaching Turkish to the public, reading education, textbooks, social activities, Turkish teachers and other topics were identified. The results of the study allow a comprehensive evaluation of today's Turkish language teaching with a historical approach.

¹ Öğr. Gör. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Türk Dili Bölümü, yecckici@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0247-3779

Alıntılanmak için/Cite as: Çekici, Y. E. (2023), Yeni Adana gazetesinde Türkçe öğretimiyle ilgili haberler: 1938-1955. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 144-159.

GİRİŞ

Mutlak ve durağan bir içerik taşımayan eğitim, zamanın ruhu ve insanların beklentilerine göre değişebilmekte hem zamanı hem de insanı değiştirebilmektedir. Tarih araştırmaları, bu karşılıklı değişimi gözler önüne sererken bugünkü eğitimin anlaşılmasına ve uzun erimli planlamalara katkı sunmaktadır. Ayrıca tarihsel incelemeler; sosyal, ekonomik ve politik süreçlerle ilişkisini belirginleştirerek eğitimin çok boyutluluğunu somutlaştırabilmektedir. Bu nedenle, eğitimin bugününün kapsamlı bir biçimde değerlendirilebilmesi açısından tarih araştırmaları önem taşımaktadır. Köklü bir geçmişe sahip olan Türkçe öğretim tarihine yönelik araştırmalar da Türkçe öğretiminin hem bugünün değerlendirilmesine hem de geleceğinin tartışılmasına zemin hazırlamaktadır.

Akademik bir araştırma alanı olarak Türkçe öğretim tarihi, Türkçenin kime veya hangi kitleye; ne zaman, nerede, nasıl ve hangi amaçla öğretildiğini; bu işin hangi doküman ve yöntemlerle yürütüldüğünü belirlemeyi amaçlamaktadır (Güzel, 2018, s. 13). Bu amaç doğrultusunda Türkçe öğretim tarihiyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların belirli konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Alan yazınında Atatürk dönemindeki Türkçe öğretimini inceleyen (Çiftçi, 1993; Temizyürek, 1994; Demir, 1997), millî eğitim şuralarını değerlendiren (Kolaç, 2008), Türkçe öğretimi programlarını ele alan (Duman, 1992; Kurudayıoğlu ve Soysal, 2016) çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bunların yanı sıra dönemin önemli eğitimcilerinin görüşlerini değerlendiren (Şenol, 1999; Maden, 2011; Şahbaz, 2011) ve ders kitaplarını inceleyen (Gülsevin, 1987; Aksoy ve Gürel, 2008) çalışmalar da mevcuttur. Alanda ayrıca okuma yazma öğretimini konuşturan birçok araştırma da yapılmıştır (Şahbaz, 2005; Şahbaz, 2008; Şahbaz ve Bağcı, 2008; Şahbaz, 2022). Görüldüğü üzere Türkçe öğretim tarihi; eğitim programları, millî eğitim şuraları, ders kitapları ve belli başlı eğitimcilerin görüşleri temel alınarak incelenmektedir. Bunların yanı sıra belli başlı olaylara ilişkin bilgi içeren gazeteler de Türkçe öğretiminin tarihinin aydınlatılmasında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Dönemindeki önemli olay ve bilgilere yer veren gazeteler, tarihsel incelemelerin vazgeçilmez kaynakları arasındadır (Çiçek, 2022). Gazete arşivleri, birçok toplumsal konunun, üzerinden uzun yıllar geçse bile incelenebilir olmasını sağlamaktadır (Özyal, 2021, s. 193). İnsanın haber alma gereksinimine yanıt veren gazetelerde (Tokgöz, 2006) yer alan haberler, birçok toplumsal konunun yanı sıra Türkçe öğretimiyle ilgili de araştırmacılara önemli ipuçları sunmaktadır. Çünkü gazete haberlerinin izini sürmek, aynı zamanda Türkçe öğretiminin tarihsel yolculuğuna eşlik etmek anlamına gelmektedir.

Gazetelerde Türkçe öğretimiyle ilgili bütün olaylara değil, öncelikle “haber değeri” taşıyan olaylara yer verilmektedir. Bourdieu’nun dediği gibi habercilerin “gözlükleri” vardır ve bunlarla bazı şeyleri görünürken bazılarını görmezler ve gördükleri şeyleri de belirli tarzda görürler (Bourdieu, 1997, s. 24). Başka bir deyişle gazetelerde Türkçe öğretimiyle ilgili her olaya değil, önem atfedilen olaylara yer verilir. Gazeteciler “önemli” gördükleri olaylara da belirli açılardan bakar ve bu olayları yeniden inşa eder. Türkçe öğretimiyle ilgili bir olay; olduğu gibi değil, dolayımınarak ve çerçevelenerek haberleştirilir. Bu nedenle gazetelerde yer alan Türkçe öğretimiyle ilgili haberleri tespit etmek, Türkçe öğretimiyle ilgili haber değeri taşıyan, eş deyişle o dönemin koşullarında gazeteciler için “önemli” olan olayları tespit etmek anlamına gelir.

Geçmişten günümüze ulusal gazetelerde Türkçe öğretimiyle ilgili çeşitli haberler yer almıştır. Ulusal gazetelerin yanı sıra yerel gazeteler de Türkçe öğretiminin tarihi açısından incelemeye değer kaynaklardır. Yıldız ve Ünal’a göre (2021, s. 224) yerel gazetelerin, faaliyet gösterdiği yerleşim birimlerinde olup bitenleri vatandaşlara aktarmak, güncel gelişmeleri ve yenilikleri duyurmak, halkın sorunlarının, taleplerinin ve şikâyetlerinin yerel yönetimlere iletilmesinde köprü görevi görmek ve sorunların çözümüne yönelik karar ve uygulamaların takipçisi olmak gibi görevleri bulunmaktadır. Genel olarak kentteki toplumsal olayları, yenilikleri, değişiklikleri, sorunları ve gelişmeleri haberleşiren yerel gazetelerde (Büyükbaykal, 2005, s. 83), Türkçe öğretimiyle ilgili haberler de yayımlanmaktadır. Bu kapsamda yerel gazeteler, ulusal gazetelere yansımaya ancak o bölge için önemli olabilen eğitimsel olayların da kaydedildiği bir depoya benzetilebilir. Bu yerel gazetelerden biri, 1918 yılında yayın hayatına başlayan ve günümüzde de yayın hayatını sürdüren Yeni Adana gazetesidir. Yeni Adana gazetesi, Adana tarihinde Türkçe öğretimiyle ilgili önemli olayların tespitine olanak sunan kaynaklardan biridir.

Türkiye’nin en eski yerel gazetesi olarak bilinen Yeni Adana gazetesi (Yıldız ve Ünal, 2021, s. 223), 21 Aralık 1918’de, Adana’nın Fransızlar tarafından işgal edilmesinin ardından, asil mesleği öğretmenlik olan ve halkı işgale karşı direnişe geçmesi için örgütlemeyi düşünen Ahmet Remzi (Yüreğir) ile Yedek subay Yozgatlı Mehmet Avni (Doğan) Beyler tarafından 25 Aralık 1918’de kurulmuştur (Çelik, 2022, s. 1). Yeni Adana gazetesi, millî mücadeleye doğrudan destek vermiştir (İslam, 1995). Türkiye’nin bağımsızlık mücadelesinin yanında olan gazete, Kurtuluş Savaşı boyunca yayımlarıyla halk arasında millî mücadeleye olan inancın artmasını sağlamıştır (Yıldız ve Ünal, 2021, s. 225). Bugün de varlığını sürdüren Yeni Adana gazetesi, 1965 yılında Gazete Sahipleri Birliği Vakfı’nın düzenlediği “Dünya Basın Başarı Ödülü”nü, 1996 yılında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti “Basın

Özgürlüğü Ödülü”nü ve 2015 yılında Çukurova Gazeteciler Cemiyeti “Özel Ödülü”nü kazanmıştır (Çelik, 2022, s. 3). Çağdaş ve demokratik bir toplum için gazetecilik yapma ilkesini savunan Yeni Adana gazetesinde toplumsal sorumluluk ve kamusal gazetecilik kavramları ön plana çıkmaktadır (Yıldız ve Ünal, 2021, s. 232). Yeni Adana gazetesi, günümüzde hem basılı hem de çevrim içi olarak (www.yeniadana.net) yayın hayatına devam etmektedir.

Gerek ulusal gerek de yerel ölçekte eğitimle ilgili birçok habere ev sahipliği yapan 105 yaşındaki Yeni Adana gazetesi, Adana tarihine olduğu kadar eğitim tarihine de ışık tutmaktadır. Bu nedenle Yeni Adana gazetesinde yayımlanmış haberlerin tespit edilmesi hem Türkçe öğretiminin tarihî gelişiminin anlaşılmasına hem de bu alanda yeni araştırmaların yapılmasına katkı sunabilir. Yeni Adana gazetesi ayrıca, geçmişteki Türkçe dersi ve Türkçe öğretmeni imgesinin belirginleştirilmesi açısından da incelemeye değerdir.

Bu çalışmanın amacı 1938-1955 yılları arasında Yeni Adana gazetesinde yayımlanmış Türkçe öğretimiyle ilgili haberleri belirlemek ve tematik olarak sınıflandırmaktır. Çalışmada 1938-1955 yılları arasında Türkçe öğretimindeki gelişmelere yerel bir gazete aracılığıyla mercek tutulmaktadır. Bir eğitim tarihi incelemesi niteliğindeki bu çalışma, günümüz Türkçe öğretiminin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilebilmesine olanak sunmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Nitel modeldeki bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırmanın amacı doğrultusunda seçilen belgeleri sistematik bir biçimde ele alan bir yöntemdir (Güçlü, 2019, s. 167). Doküman analizinde, arşiv belgeleri dahil çeşitli yazılı kaynakların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi gerçekleştirilmektedir (Sak, Şahin Sak, Öneren Şendil ve Nas, 2021). Ulutaş (2017), arşiv belgelerinin doküman incelemesi için önemli bir kaynak olduğunu altını çizmektedir. Bu çalışmada Yeni Adana gazetesinde yayımlanmış Türkçe öğretimiyle ilgili haberler tespit edildiği için çalışmada doküman incelemesi yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

İnceleme Nesnesi

Çalışmanın inceleme nesnesi, 1938-1955 yılları arasında yayımlanmış Yeni Adana gazetesidir. Türkiye’nin en eski yerel gazetesi olup hem Adana’nın hem de Türkiye’nin tarihinde özel bir yere sahip olduğu için bu çalışmada Yeni Adana gazetesinin incelenmesine karar verilmiştir.

Çalışmada gazetenin 1938-1955 yıllarındaki sayıları incelemeye dâhil edilmiştir. Arpaş Kuruca (2019), yüksek lisans tezinde 1927-1937 arasında Yeni Adana gazetesinde yayımlanmış eğitimle ilgili haberleri tespit etmiştir. Bu çalışmada da Arpaş Kuruca’nın yüksek lisans tezinde incelemeye dâhil olmadığı 1938-1955 yılları arasındaki haberleri tespit etmek amaçlanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Yeni Adana gazetesinin arşivine 19-20 Eylül 2022 tarihinde Çukurova Üniversitesi Kütüphanesinin www.library.cu.edu.tr/yeniadana genel ağ adresinden ve Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığından ulaşılmıştır. Veriler, 60 günlük bir süre içinde analiz edilmiştir.

Haberler, içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi; bir veya birçok metnin sistematik olarak kavramsallaştırılıp çözümlenmesini kapsamaktadır (Kızıltepe, 2017). Bu çalışmada da haberleri tematik bir biçimde sınıflandırmak amaçlandığı için içerik analizi tekniğine başvurulmuştur. Veriler, alan yazınından (Yıldırım ve Şimşek, 2008; Kızıltepe, 2017; Güçlü, 2019) yola çıkılarak, aşağıda açıklanan üç adımda analiz edilmiştir.

1. Haberlerin Tespiti: Gazetede yer alan Türkçe öğretimiyle ilgili haberler tespit edilirken belli başlı anahtar kavramlardan yararlanılmıştır. Öncelikle “Türkçe dersi, Türk Dili dersi, Türkçe ders kitabı, Türkçe öğretimi, Türkçe öğretmeni, okuma becerisi, yazma becerisi, konuşma becerisi, dinleme becerisi, dil bilgisi öğretimi, kompozisyon öğretimi, şiir etkinliği, tiyatro etkinliği, münazara etkinliği” gibi kavramları içeren haberler tespit edilmiştir. Ardından bu haberlerin Türkçe öğretimiyle ilgili olup olmadığına karar verilmiştir. Türkçe öğretimiyle ilgili olduğu düşünülen haberlerin görüntüsü alınarak dosyalanmıştır.

2. Haberlerin Tematik Olarak Sınıflandırılması: Tespit edilen haberlerden birbirleriyle ilişkili olanlar, öncelikle farklı dosyalara yerleştirilmiştir. Ardından bu haberler tematik olarak sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda “Halka Türkçe Öğretimi”, “Okuma Eğitimi”, “Ders Kitapları”, “Sosyal Etkinlikler”, “Türkçe Öğretmenlerinin Özlük

Hakları” ve “Diğer Konular” olmak üzere altı tema belirlenmiştir. Temaların haberleri içerip içermediği araştırmacı tarafından denetlenmiştir.

3. Verilerin Sunumu ve Yorumlanması: Veriler tablolar aracılığıyla sunulmuştur. Tablolarda haberin yayımlandığı tarih, haberin başlığı ve haberin içeriğine yer verilmiştir. Haber başlığında gazetede yer alan ifadeler olduğu gibi yer verilmiş, haberin içeriği ise kısaca özetlenmiştir. Haberler kronolojik olarak sıralanmıştır. Tabloların altında haberlerin Türkçe öğretim tarihi açısından önemine değinilmiş, daha sonra örnek olması bakımından belli başlı haberlerin görsellerine yer verilmiştir.

BULGU VE YORUMLAR

Halka Türkçe Öğretimiyle İlgili Haberler

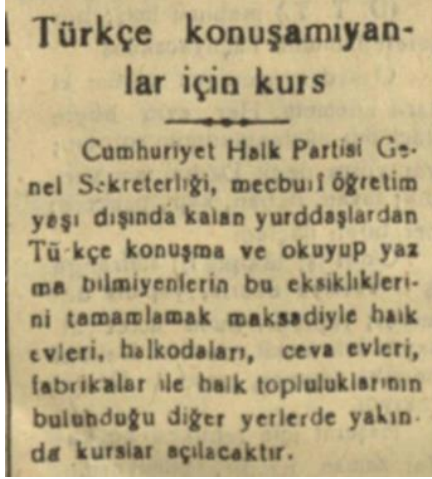
Yeni Adana gazetesinde Halka Türkçe öğretimini konu edinen on bir haber tespit edilmiştir. Bu haberler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Halka Türkçe Öğretimiyle İlgili Haberler

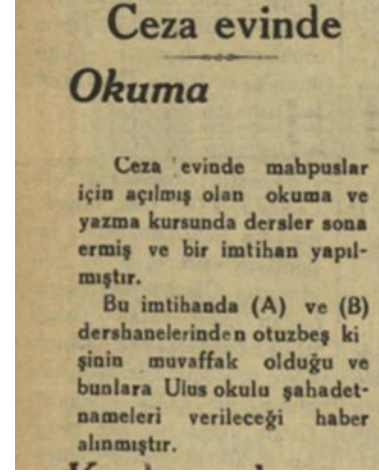
Kategori	Başlık	İçerik	Tarih
Halka Okuma Yazma Öğretimi	“Mardinde okuma yazma kursları”	Mardin Halkevi’nde okuma yazma kursları açılmıştır.	9 Ocak 1939
	“Samsun Halkevi faaliyeti”	Samsun Halkevi’nde okuma yazma kursları açılmıştır.	23 Kasım 1939
	“Muğlada okuma yazma kursları”	Muğla’da 8 adet Millet Mektebi açılmıştır.	24 Kasım 1939
	“Halk dershaneleri”	Adana Halkevi, Namık Kemal İlkokulu ve Beş Kânunsani İlkokulunda kadın ve erkeklerle yönelik okuma yazma kursları açılmıştır.	13 Ocak 1940
	“Malatya Mensucat Fabrikasında işçileri için alınan hayırlı kararlar”	Adana’da yer alan Malatya Mensucat Fabrikasında çalışan okuma yazma bilmeyen işçiler için bir mektep açılacaktır.	23 Mayıs 1946
	“C.H.P. Alidede ocağında okuma kursu açıldı”	CHP Alidede Ocağında bir okuma kursu açılmış ve 110 vatandaş bu kursa kaydolmuştur.	30 Nisan 1947
Cezaevindeki Vatandaşlara Okuma Yazma Öğretimi	“Ordu ceza evinde okuma ve yazma kursu açıldı”	Ordu Halkevi’nin cezaevinde açtığı okuma yazma kursu sona ermiş ve başarılı olanlara diploma ve ödülleri dağıtılmıştır.	24 Ağustos 1939
	“Ceza evinde okutulan 54 mahkûm tasdikname alacak”	Ulus Okulu Dershanesi tarafından cezaevindeki mahkûmlara okuma yazma öğretilmiştir. Mahkûmların sınavlarının yapılması için Cezaevi Müdürlüğü, Maarif Müdürlüğü’nden bir mümeyyiz talep etmiştir.	23 Mart 1940
	“Ceza evinde Okuma”	Cezaevinde okuma yazma kursu gören mahkûmlardan 35’i başarılı olmuş ve bu kişilere Ulus Okulu şahadetnamesi verilmiştir.	6 Nisan 1940
Türkçe Bilmeyen Vatandaşlara Türkçe Öğretimi	“Türkçe konuşamayanlar için kurs”	Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği zorunlu öğretim yaşı dışında bulunan ve Türkçe konuşma ve okuma yazma bilmeyen vatandaşlara yönelik kurs açacaktır.	15 Mart 1946
Örgün Eğitime Destek Kursları	“Halkevinde”	Adana Halkevi, ikmale kalan ortaokul ve lise öğrencileri için Türkçe dâhil çeşitli derslerden yaz aylarında kurslar açacaktır.	24 Haziran 1949

Yeni Adana gazetesinde, halka okuma yazma öğretimiyle ilgili çeşitli haberler yer almaktadır. Bu haberler, harf inkılabıyla birlikte gerçekleştirilen okuma yazma seferberliğinin uzun yıllar devam ettiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Gazetede Halkevi ve Millet Mektepleri’nde yetişkinlere yönelik okuma yazma kursları haberleştirilmiştir. Ayrıca bir fabrikada okuma yazma bilmeyen işçiler için okul açılmasının planlandığı ve CHP’nin Adana’da, Alidede mahallesinde bir okuma yazma kursu açtığı bilgisine ulaşılmaktadır. Haberlerde cezaevinde bulunup okuma yazma bilmeyen vatandaşlar için çeşitli kurslar açıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Türkçe konuşma ve okuma yazma bilmeyen vatandaşlara yönelik CHP’nin bir kurs açmayı planladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Adana Halkevi’nde sınavlarda başarısız olan ortaokul ve lise öğrencileri için kurs açılmıştır.

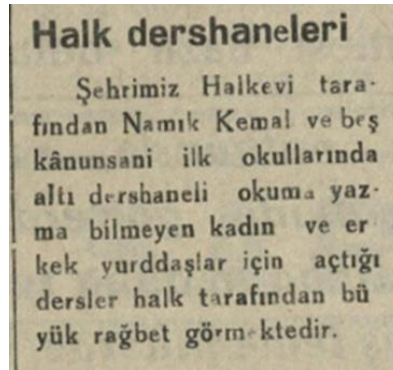
Halka Türkçe öğretimiyle ilgili bazı haberlerin görsellerine aşağıda yer verilmiştir.

Görsel 1. 15 Mart 1946 Tarihli Haber

Görsel 2. 6 Nisan 1940 Tarihli Haber

Görsel 3. 13 Ocak 1940 Tarihli Haber

Okuma Eğitimiyle İlgili Haberler

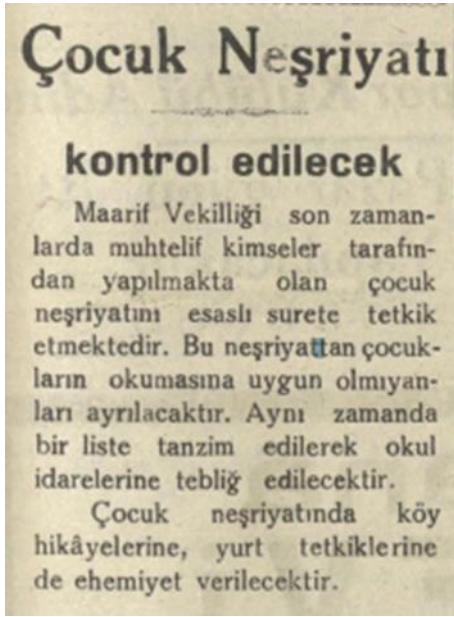
Yeni Adana gazetesinde okuma eğitimi kapsamında değerlendirilebilecek altı haber tespit edilmiştir. Bu haberler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Okuma Eğitimiyle İlgili Haberler

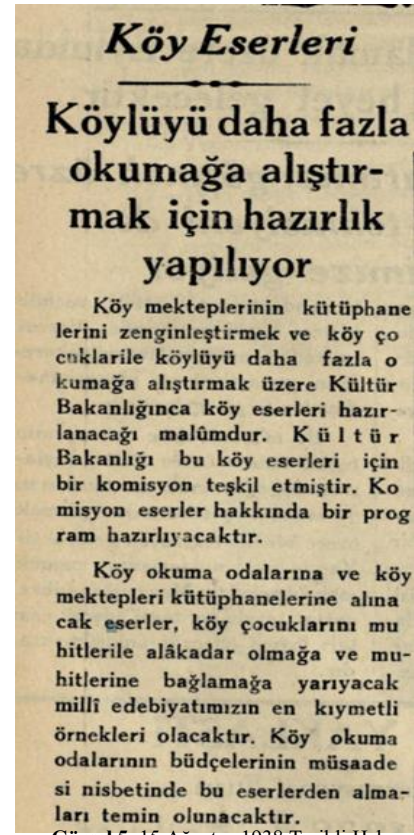
Kategori	Başlık	İçerik	Tarih
Okul Kitaplığı	“Köy Eserleri”	Kültür Bakanlığı, köy mekteplerinin kütüphanelerini zenginleştirmek ve köy çocuklarını okumaya alıştırmak için “köy eserleri” adında kitap seti hazırlamaktadır. Bunun için bir komisyon oluşturulmuştur.	15 Ağustos 1938
	“Köy okullarına talebe kütüphanesi açılıyor”	Ceyhan Kaymakamlığı, dört köy okulunda öğrenci kütüphanesi açılmasına karar vermiştir.	25 Eylül 1940
	“Köy okullarında öğretmenlere mahsus kütüphane”	Adana’nın Ceyhan ilçesindeki bütün köy okullarında öğretmen kitap sarayının kurulmasına karar verilmiştir.	25 Eylül 1940
	“Halkevi köylere kitap dolu kütüphane hediye etti”	Halkevi, sekiz kadar kütüphaneyi köy okullarına bağışlamıştır.	17 Şubat 1941

Okutulması Uygun Olmayan Çocuk Kitapları	“Çocuk Neşriyatı kontrol edilecek”	Maarif Vekilliği, çocukların okuması uygun olmayan kitapları belirleyecek ve bu kapsamda bir liste düzenleyerek okullara gönderecektir.	15 Mart 1941
Okuma Saati	“Gazipaşada ilk öğretim toplantısı”	Mart ayından itibaren Gazipaşa İlkokulunda her gün altı ders yapılacak ve öğleden sonraki derslerden biri okuma etkinliğine ayrılacaktır. Bu girişimden olumlu sonuç alınması hâlinde etkinlik, ilçedeki bütün okullarda uygulanacaktır.	22 Ocak 1948

Okul ve sınıf kitaplığı oluşturma, geçmişten günümüze eğitim sistemimizde üzerinde önemle durulan konular arasında olmuştur. Yeni Adana gazetesinde okul kitaplığının oluşturulmasıyla ilgili haberlerin yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte yine dönem dönem gündeme gelen, okutulması uygun olmayan çocuk kitaplarıyla ilgili de gazetede bir haber yer almaktadır. Ayrıca Adana’da ders saatlerinden birinin okuma etkinliğine ayrılması da gazetede haberleştirilmiştir. Bu haberler, okuma eğitimine verilen önemin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Okuma eğitimiyle ilgili bazı haberlerin görsellerine aşağıda yer verilmiştir.

Görsel 4. 15 Mart 1941 Tarihli Haber

Görsel 5. 15 Ağustos 1938 Tarihli Haber

Ders Kitaplarıyla İlgili Haberler

Yeni Adana gazetesinde ders kitapları kapsamında değerlendirilebilecek dört haber tespit edilmiştir. Bu haberler Tablo 3’te gösterilmiştir.

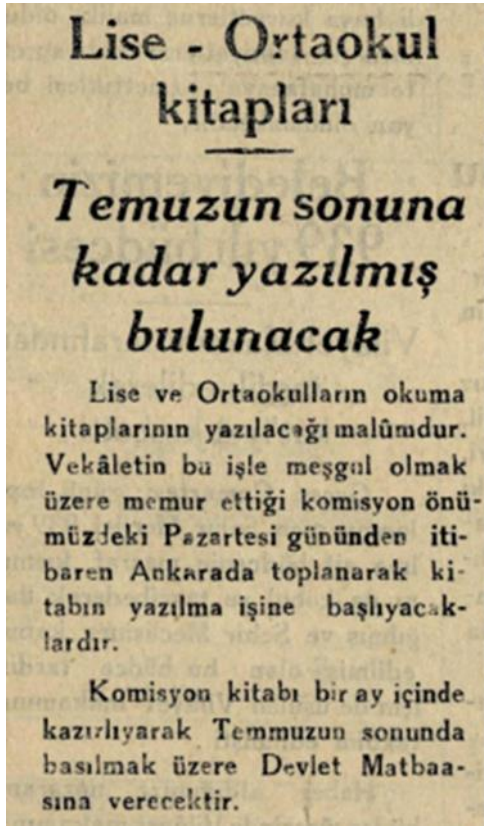
Tablo 3. Ders Kitaplarıyla İlgili Haberler

Kategori	Başlık	İçerik	Tarih
Gramer Kitabı	“Reisicumhur İnönü Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesini Ziyaret Ederek Bütün Derslerle Alâkadar Oldular”	Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Ankara Üniversitesi ziyaretinde bir Türkçe dil bilgisi kitabının yazılmasının çok gerekli olduğunu belirtmiştir.	14 Kasım 1940
	“Maarif Vekâletinin Türk grameri için çalışmaları”	Okullardaki gramer derslerinin mazbut bir hâle gelmesini isteyen Maarif Vekilliği, dağınık şekilde verilen gramer derslerini bir esasa bağlamak için “Ana Hatlarıyla Türk Grameri” adıyla bir deneme	22 Kasım 1940

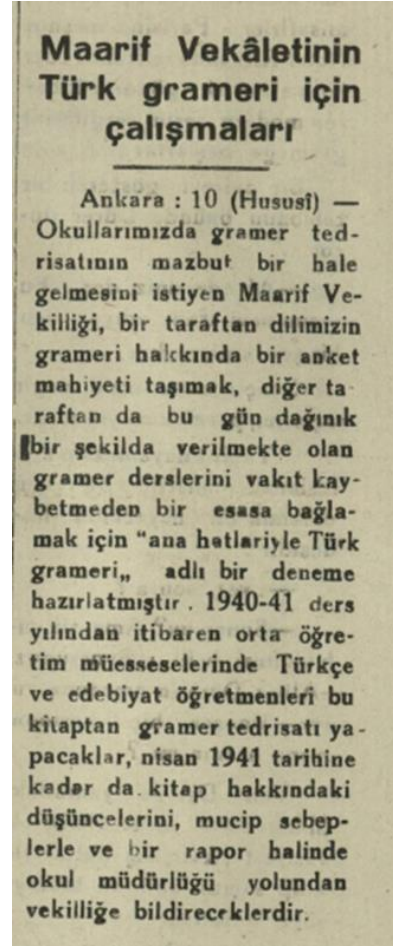
		yayımlamıştır. 1940-1941 eğitim öğretim yılından itibaren Türkçe ve edebiyat öğretmenleri bu kitaptan ders anlatacaktır. Öğretmenler, kitap hakkındaki düşüncelerini 1941 Nisan ayına kadar Maarif Vekilliğine bildirecektir.	
Okuma Kitabı	“Lise-Ortaokul kitapları”	Lise ve ortaokullardaki okuma kitaplarının yazılması için Maarif Vekilliği bir komisyon oluşturmuştur. Kitap bir ay içinde hazırlanacak ve Temmuz ayının sonunda basılmak üzere Devlet Matbaasına gönderecektir.	30 Haziran 1939
	“Okulların kitap vaziyeti”	İlkokullarda okutulacak yeni okuma kitapları, bir yarışmanın sonunda basılacaktır.	28 Ağustos 1939

1940 yılında okullarda yararlanılabilecek bir Türkçe dil bilgisi kitabının yazımının önemli bir gündem maddesi olduğu görülmektedir. Haberlerden 1940-1941 eğitim öğretim yılında Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin, Tahsin Banguoğlu'nun yazdığı “Ana Hatlarıyla Türk Grameri” adlı kitaptan yararlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla geçmişte Türkçe öğretiminde dil bilgisini merkezî bir yeri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte gazetede ilkökul, ortaokul ve liselerdeki okuma kitaplarıyla ilgili de haberler yer almaktadır. İlkokullarda okutulacak okuma kitabının yarışma sonucunda belirlenmesi ise dikkate değerdir.

Ders kitaplarıyla ilgili bazı haberlerin görseline aşağıda yer verilmiştir.

Görsel 6. 30 Haziran 1939 Tarihli Haber

Görsel 7. 22 Kasım 1940 Tarihli Haber

Sosyal Etkinliklerle İlgili Haberler

Yeni Adana gazetesinde Türkçe öğretimiyle ilgili sosyal etkinlikler kapsamında değerlendirilebilecek yirmi iki haber tespit edilmiştir. Bu haberler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Sosyal Etkinliklerle İlgili Haberler

Kategori	Başlık	İçerik	Tarih
Öğretmenlerin Katıldığı Sosyal Etkinlikler	“Hars komitesi çalışmaları”	Adana'nın çeşitli okullarında çalışan Türkçe öğretmenleri Türk dilinin yayılmasına amaçlayan Hars Komitesi'nde görev almıştır.	7 Ocak 1939
	“Hars komitesi Faaliyetinden”	Hars Komitesi üyesi Türkçe Öğretmeni Vehbi Eviçin, Akkapu mahallesinde bir konuşma yapmıştır. Haberde bu konuşmaya yer verilmiştir.	17 Ocak 1939
	“Hars gecesi”	Adana Kız Enstitüsü salonunda hars gecesi yapılmıştır. Türkçe Öğretmeni Vehbi Eviçin, bu gecede Türk Dili üzerine bir konuşma yapmıştır.	23 Ocak 1939
	“Hars komitesi faaliyetleri”	Tecim Okulu ve Kız Enstitüsü Türkçe öğretmeni Vehbi Eviçin, Hars Komitesi faaliyetleri kapsamında bir konuşma yapmıştır. Haberde bu konuşmaya yer verilmiştir.	25 Ocak 1939
	“Ziya Paşayı dün andık”	Ziya Paşa'nın ölümünün 69. yılında, merhumun mezarı başında bir tören yapılmış, İkinci Ortaokul Türkçe Öğretmeni Cengiz Turhan bu törende Ziya Paşa'nın hayatı ve eserlerini anlatmıştır.	18 Mayıs 1948
	“Ticaret Lisesinde Fatih Günü”	Adana Ticaret Lisesi Türkçe Öğretmeni Ali Özerler, İstanbul'un fethi ve Fatih'in şahsiyeti hakkında bir konuşma yapmıştır.	30 Mayıs 1953
Türkçe Öğretmenlerinin Yazdığı Kitaplar	“İki Münakkit Şair ve İki Şaheser”	Adana Ticaret Mektebi Kız Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Vehbi Evinç “İki Münakkit Şair ve İki Şaheser” adlı bir kitap yazmıştır.	26 Nisan 1940
	“İki Güzel Eserden”	Adana Kız Ortaokul Türkçe Öğretmeni Ziya Terman'ın “Gürültülü Şehir” adlı bir kitap yazmıştır.	7 Mayıs 1948
Öğrencilerin Gerçekleştirdiği Sosyal Etkinlikler	“Talebeler arasında hitabet müsabakası”	Halkevinde ortaokul öğrencileri arasında bir hitabet yarışması yapılacaktır.	14 Nisan 1944
	“Gölköy Enstitüsü talebeleri bugün müsamere veriyor”	Adana'da bulunan Kastamonu Gölköy Enstitüsü öğrencileri, Halkevinde bir müsamere verecektir. Müsamereye giriş serbesttir.	25 Kasım 1944
	“33 kişilik bir talebe gurubu şehrimizde”	Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri, Türkçe Öğretmeni Nazif Balcı nezaretinde Adana'ya girmektedir.	22 Haziran 1945
	“Kız lisesi ve Kız enstitüsü arasında münazara”	Pazartesi günü saat 16.45'te, Ünal Sineması'nda Adana Kız Lisesi ile Adana Kız Enstitüsü arasında bir münazara yapılacaktır.	16 Nisan 1949
	“Dün Kız Lisesi ile Kız Enstitüsü arasında bir münazara yapıldı”	“Bugünkü ulusal kalkınışımızda lise kültürü mü, enstitü kültürü mü daha önemlidir?” sorusu kapsamında düzenlenen münazarayı 137 puan alarak Adana Kız Enstitüsü kazanmıştır. Adana Kız Lisesi münazarada 132 puan kazanmıştır.	19 Nisan 1949
	“Türk kızlarının Kore'deki kahramanlarımıza hediyesi”	İsmet İnönü Kız Enstitüsü öğrencileri, Türkçe Öğretmeni Düriye Akbay'ın önderliğinde Kore'deki Türk askerlerine Türk bayrağı göndermiştir.	19 Aralık 1950
	“Kız Enstitüsünde yapılan münazara”	İsmet İnönü Kız Sanat Enstitüsünde bir fıkra yarışması ve “Enstitüye ilkokulu mu, yoksa ortaokulu mu bitirdikten sonra girmeli?” konulu bir münazara düzenlenmiştir.	4 Mart 1953
	“ANTAKYA'DA Zevkli bir münazara yapıldı”	Antakya'da saat 16.00'da, Gündüz Sineması'nda Kız Enstitüsü öğrencileri ile Ortaokul kız öğrencileri arasında “Kadın üniversiteye mi devam etmelidir, ev hanımı mı olmalıdır?” konusunda bir münazara tertip edilmiştir. Münazarayı “Kadın ev hanımı olmalıdır.” tezini savunan Kız Enstitüsü öğrencileri kazanmıştır. Münazarayı Vali, Vali yardımcısı, Belediye Başkanı ve Maarif Müdürü de izlemiştir.	1 Mayıs 1953
	“Köy Okulunda iki münazara”	Niğde iline bağlı Kireli köyündeki ilkokulda iki ayrı münazara yapılmıştır. “Köyde evlenme düğünle mi olmalıdır, düğünsüz mü olmalıdır?” konusundaki münazarada “Düğünsüz olmalıdır.” tezini savunan öğrenciler münazarayı kazanmıştır. “Köyde kız, başlıkla satılmalı mıdır, satılmamalı mıdır?” konusundaki münazarayı “Satılmamalıdır.” tezini savunanlar kazanmıştır.	19 Mayıs 1953
	“Kız ve erkek Lisesinin Şiir Müsabakası”	Öğretmenler Birliği Sinema Salonunda Adana Kız Lisesi ile Erkek Lisesi öğrencileri arasında şiir okuma yarışması düzenlenmiştir. Yarışmayı Erkek Lisesi kazanmıştır.	18 Şubat 1954
	“Şiir okuma yarışması”	Öğretmenler Derneği tarafından bir şiir okuma yarışması düzenlenecektir. Okunacak şiirler, son dönem şairlerinden seçilecektir.	5 Mart 1964
	“Şiir okuma yarışması”	Öğretmenler Derneğinin tertip ettiği şiir okuma yarışması gerçekleştirilmiştir. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Deniz Feneri şiirini okuyan Özer Tan birinci olmuştur.	9 Mart 1954
	“Öğrenci temsili”	Adana Kız Lisesi öğrencileri ile Adana Ticaret Lisesi öğrencileri Shakespeare'in “Bir Yaz Gecesi Rüyası” adlı oyunu sergilemek için hazırlanmaktadır.	9 Mart 1954

	“Başarılı Temsil”	Adana Kız Lisesi öğrencileri ile Adana Ticaret Lisesi öğrencileri Shakespeare’in “Bir Yaz Gecesi Rüyası” adlı oyunu Eski Halkevi Sinema Salonu’nda sergilemiştir.	15 Mart 1954
--	-------------------	---	--------------

Tablo 4’teki haberler 1938-1955 arasında Türkçe öğretmenlerinin ders dışındaki rollerini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Haberlerden anlaşıldığı üzere Türkçe öğretmenleri kentteki sosyal etkinliklere katılan, bu etkinliklerde halka hitap eden kişilerdir. Dolayısıyla Türkçe öğretmenliğinde etkili hitabetin önemli bir beceri olduğu söylenebilir. Ayrıca Türkçe öğretmenlerinin yazdıkları kitaplar da haberleştirilerek kentin gündemini oluşturmaktadır. Buradaki haberler geçmişten günümüze değişen Türkçe öğretmeni imgesinin tartışılmasını özendirir.

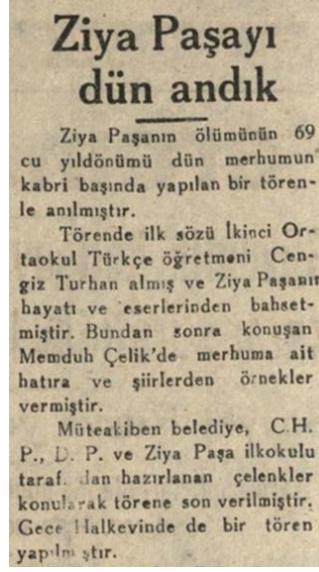
Türkçe dersleri, şiir dinletisi, oratoryo, tiyatro gibi çeşitli sosyal etkinliklerin gerçekleştirildiği bir derstir. Yeni Adana gazetesindeki haberler, Türkçe derslerinin geçmişte de sosyal etkinliklerle iç içe olduğunu göstermektedir. Öğrenciler arasında gerçekleştirilen hitabet ve şiir okuma yarışmalarının yanı sıra tiyatro gösterileri Yeni Adana gazetesinde haberleştirilmiştir. Ayrıca çeşitli konularda gerçekleştirilen münazaraların da haber değeri taşıdığı anlaşılmaktadır. Sosyal etkinliklerle ilgili bazı haberlerin görsellerine aşağıda yer verilmiştir.

Görsel 8. 19 Nisan 1949 Tarihli Haber

Görsel 9. 18 Şubat 1854 Tarihli Haber

Görsel 10. 18 Mayıs 1948 Tarihli Haber

Türkçe Öğretmenlerinin Özlük Hakları ile İlgili Haberler

Yeni Adana gazetesinde Türkçe öğretmenlerinin özlük hakları kapsamında değerlendirilebilecek otuz beş haber tespit edilmiştir. Bu haberler Tablo 5'te gösterilmiştir.

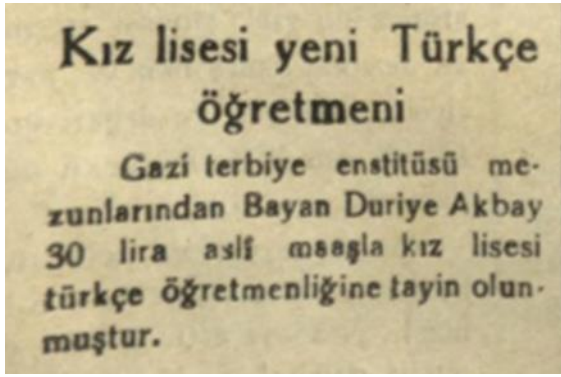
Tablo 5. Türkçe Öğretmenleriyle İlgili Haberler

atategori	Başlık	İçerik	Tarih
Tayin ve Terfiler	“Bir tayin”	Adana Birinci Ortaokulu Türkçe Öğretmeni İsmail Güner, Ani Mektep müdür yardımcılığına atanmıştır.	20 Şubat 1939
	“Maarifte bazı yeni tayinler”	İzmir Ortaokulu Türkçe Öğretmeni Hanife Okay, Adana Kız Lisesine atanmıştır.	25 Ocak 1943
	“Maarif kadrosunda”	Adana Kız Lisesi Türkçe Öğretmeni Süeda Okyay, Bornova Ortaokuluna atanmıştır.	3 Şubat 1943
	“Öğretmenler arasında yeni tayinler”	Adana İkinci Ortaokulu Türkçe öğretmeni İbrahim Bilgen, 60 liraya terfi etmiştir.	13 Eylül 1944
	“Öğretmenler arasında tayin ve nakiller”	Adana Kız Lisesi Türkçe Öğretmeni Cemile Aytaç, Ankara İkinci Ortaokula atanmıştır.	2 Şubat 1945
	“Kız lisesi yeni Türkçe öğretmeni”	Gazi Terbiye Enstitüsü Mezunu Duriye Akbay, Adana Kız Lisesine Türkçe öğretmeni olarak atanmıştır.	3 Nisan 1945
	“Terfi eden öğretmenlerimiz”	Adana Kız Lisesi Türkçe Öğretmeni Naciye Bacınak ile Ortaokul Türkçe Öğretmenleri İsmail Güner, Sait Toraman ve Cengiz Turhan’ın maaşları 35 liraya yükseltilmiştir.	24 Temmuz 1945
	“Terfi ve tayinler”	Adana Erkek Sanat Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Kâzım Eke’nin maaşı 35 liraya yükseltilmiştir.	29 Ağustos 1945
	“Tayinler”	Türkçe Öğretmenlik Yeterlik Belgesi Okulu mezunu Neriman İlkan, Adana İkinci Ortaokuluna Stajyer Türkçe Öğretmeni olarak atanmıştır.	26 Şubat 1946
	“Tayinler ve terfiler”	Adana İkinci Ortaokulu Türkçe Öğretmeni Hadi Arca, kıdem süresi dolduğu için 40 lira maaşa terfi etmiştir.	5 Haziran 1946
	“Millî Eğitimde Tayin”	Adana Erkek Sanat Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Kâzım Eke, Kilis Ortaokuluna Türkçe öğretmeni ve müdür olarak atanmıştır.	9 Temmuz 1946
	“Terfiler”	Adana Erkek Lisesi Türkçe Öğretmeni Zühtü Güleç, kıdem süresini doldurduğu için 40 lira maaşa terfi etmiştir.	10 Temmuz 1946
	“Millî Eğitimde”	Adana Kız Lisesi Türkçe Öğretmeni Dürriye Akbay, kıdem süresi dolduğu için bir üst dereceye terfi etmiştir.	15 Temmuz 1946
	“Millî Eğitimde”	Adana Kız Lisesi Türkçe Öğretmeni Dürriye Akbay’ın maaşı 35 liraya terfi etmiştir.	17 Temmuz 1946
	“Millî Eğitimde”	Bahçe Düziçi Köy Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Halil Rafet Tanışık, Urfa Erkek Sanat Ortaokuluna atanmıştır.	22 Temmuz 1946
	“Millî Eğitimde”	Adana Erkek Sanat Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Suphi Babaoğlu, 40 lira aslı maaşa terfi etmiştir.	23 Temmuz 1946
	“Millî Eğitimde”	Adana Erkek Sanat Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Suphi Babaoğlu, 40 lira maaşa terfi etmiştir.	25 Temmuz 1946
	“Millî Eğitimde kadro içine alınan öğretmenler”	İkinci Ortaokul Türkçe Öğretmeni Hadi Arca, kendi okulunda kadro içine alınmıştır.	2 Ağustos 1946
	“Tayinler”	Adana Erkek Sanat Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Kâzım Eke, Kilis Ortaokuluna Türkçe öğretmeni ve müdür olarak atanmıştır.	24 Ağustos 1946
	“Terfiler, tayinler”	Adana İsmet İnönü Kız Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Memduha Kutkan, 40 lira maaşa terfi etmiştir.	16 Eylül 1946
	“Nakiller ve tayinler”	Adana İsmet İnönü Kız Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Memduha Kutkan, İzmir Cumhuriyet Kız Enstitüsüne atanmıştır.	28 Eylül 1946
	“Tayin, nakil ve izinler”	Adana Kız Lisesi Türkçe Öğretmeni Naciye Bacınak, Eyüp Ortaokuluna atanmıştır.	7 Ekim 1946
	“Tayinler, terfiler”	İkinci Ortaokul Türkçe Öğretmeni Hadi Arca, 40 lira maaşla aynı okulda müdür yardımcılığına atanmıştır.	9 Aralık 1946
	“Tayin, nakil ve terfiler”	Adana Ortaokulu Müdürü Talat Güvenç, Kayseri Lisesi Türkçe öğretmenliğine atanmıştır.	4 Ekim 1948
	“Tayin ve nakiller”	Adana İsmet İnönü Kız Enstitüsü Türkçe Öğretmeni Macide Beylem, Tokat Kız Enstitüsüne atanmıştır.	5 Ekim 1948
	“Millî Eğitimde tayinler”	İstanbul Çağaloğlu Kız Ortaokul Müdürü ve Türkçe Öğretmeni Hayrunnisa Yazıcıoğlu, Adana Kız Öğretmen Okulu müdür ve Türkçe öğretmenliğine atanmıştır.	10 Kasım 1948
	“Millî Eğitimde tayin ve terfiler”	Stajyer Ulviye Arıkan, Adana Kız Lisesi Türkçe öğretmenliğine atanmıştır.	13 Aralık 1948
	“Millî Eğitimde tayinler”	Adana Kız Öğretmen Okulu Meslek Dersleri Öğretmeni Zeki Dörtok, Kozan Ortaokulu Müdür ve Türkçe öğretmenliğine atanmıştır.	21 Eylül 1949
	“Tayinler-Terfiler”	Osmaniye Ortaokulu Türkçe Öğretmeni Arif Hikmet Tanyu, bir derece üst maaşa terfi etmiştir.	4 Nisan 1951
	“Tayinler”	İstiklal Ortaokulu Türkçe Öğretmeni Neriman Gürkan, Eskişehir Lisesi’ne atanmıştır.	28 Şubat 1852
“Ceyhan’da öğretmen derdi”	Ceyhan Ortaokuluna bir Türkçe öğretmeni atanmış ve okulun öğretmen kadrosu nispeten takviye edilmiştir.	29 Kasım 1955	

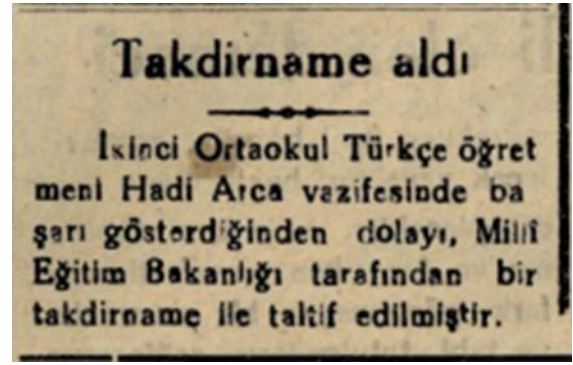
Ödüller	“Takdirname aldı”	Adana İkinci Ortaokul Türkçe Öğretmeni Hadi Arca, görevinde gösterdiği başarı nedeniyle Millî Eğitim Bakanlığı tarafından takdimame ile ödüllendirilmiştir.	23 Eylül 1946
Soruşturmalar ve Cezalar	“Tarsus Ortaokulundaki tahkikat”	Tarsus Ortaokulu Türkçe Öğretmenine öğrencilere şiddet uyguladığı gerekçesiyle soruşturma açılmıştır.	17 Mayıs 1946
	“Bir Komünist öğretmen tutuldu”	İstanbul Gaziosmanpaşa Ortaokulu Türkçe Öğretmeni, komünistlik propagandası yaparken suçüstü yakalanmıştır.	23 Nisan 1949
	“Millî Eğitim Bakanlığı teşkilâtında tasfiye”	Amasya Ortaokulu Türkçe Öğretmeni bakanlık emrine alınmıştır.	9 Eylül 1950

Tablo 5’ten anlaşılacağı üzere genelde öğretmenlerle, özelde de Türkçe öğretmenleriyle ilgili tayin, terfi, ödül, soruşturma ve cezalar haberleştirilmiştir. Bu haberler, geçmişte öğretmenliğin ve Türkçe öğretmenliğinin toplumsal değerini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Türkçe öğretmenleriyle ilgili bazı haberlerin görsellerine aşağıda yer verilmiştir.

Görsel 12. 3 Nisan 1945 Tarihli Haber

Görsel 13. 23 Eylül 1946 Tarihli Haber

Diğer Konular

Yukarıdaki beş tema dışında kalan on üç haber, “Diğer Konular” başlığı altında toplanmıştır. Bu haberler Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Diğer Konularla İlgili Haberler

Kategori	Başlık	İçerik	Tarih
Türkçe Öğretmeni Yetiştirme	“Orta mekteplere alınacak hocalar”	İlkokul öğretmenleri, ortaokul öğretmenliği sınavlarına girmiştir. Sınavda A derecesi alan öğretmenler doğrudan ortaokul öğretmeni olacaktır. B derecesi alan öğretmenler “Gazi Terbiye Enstitüsü”nde bir sene öğrenci olarak okuyacaktır. Şimdiye kadar yapılan sınavlarda en çok “Türkçe” branşının seçildiği görülmüştür.	2 Ağustos 1938
	“Orta mektep”	Ortaokul öğretmeni olmak için 664 lise mezunu müracaat etmiştir. Müracaatlarının tamamına yakını Türkçe, lisan ve tarih-coğrafya öğretmenliği için yapılmıştır.	6 Ağustos 1938
Türkçe Ders Saatleri	“Lise ve orta okullarda Ders saatlerinde değişmeler yapıldı”	Türkçe dersleri birinci sınıflarda beş saatten altı saate çıkarılmıştır.	10 Ekim 1938
Türkçe Sınavları	“Orta okullarda imtihan işleri”	Maarif Vekâletinin okullara göndereceği tebligata göre Ortaokul son sınıf öğrencisi her dersten kanaat notu aldıktan sonra Türkçe, tabiat ve riyaziye derslerinden eleme sınavına girecektir. Eleme sınavlarının sorularını Vekâlet gönderecektir.	26 Nisan 1940
	“Orta okullarda eleme imtihanları başlıyor”	28 Haziran’da ortaokul öğrencileri Türkçe, tabiat bilgileri ve matematik derslerinden eleme sınavına girecektir.	27 Mayıs 1940
	“Orta okul imtihanı”	Devlet ortaokul eleme imtihanı 1944 devrelerinde de Türkçe, matematik ve tabiat bilgisi derslerinden yapılacaktır.	1 Şubat 1944
	“Ders Kesimi”	Ortaokullar 1 Haziran’da Türkçeden eleme sınavına girecektir.	16 Mayıs 1945
	“Okulların imtihan günleri tesbit edildi”	Lise ve ortaokullara alınacak parasız yatılı öğrencilerin Türkçe edebiyat sınavları 1 Eylül’de yapılacaktır.	20 Temmuz 1945
	“Bu seneki Lise yazılı imtihanları”	MEB, devlet lise yazılı imtihanlarının Türkçe, tarih ve matematik derslerinden yapılmasına karar vermiştir.	31 Ocak 1953
	“O. öğretime ait imtihan günleri”	Lise ve muadili okullarda edebiyat şubesinde Türkçe-kompozisyon sınavı yapılacaktır.	11 Mayıs 1955
	“Parasız yatılı öğrencilerin imtihan günleri belli oldu”	Lise ve ortaokullara parasız yatılı girmek isteyen öğrenciler 6 Temmuz’da Türkçeden sınava girecektir.	8 Haziran 1955
“Orta öğretimde”	Lisede yer alan Türkçe kompozisyon, ortaokulda yer alan Türkçe sınavlarının hangi tarihlerde yapılacağı bildirilmiştir.	23 Haziran 1955	
Lise Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı	“Maarif Vekili dün ağır tenkitlere maruz kaldı”	Vasfi Mahir Kocatürk lise Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programını eleştirmiş, Maarif Vekili Tefvik İleri eleştirilere cevap vermiştir.	20 Ocak 1953

Yeni Adana gazetesinde Türkçe öğretmeni yetiştirme süreciyle ilgili çeşitli haberler yer almıştır. Bu haberlerden Türkçe öğretmenliğinin öncelikli olarak tercih edilen bir meslek olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra gazetede Türkçe ders saatleri ve Türkçe sınavları ile ilgili de haberler yer almıştır. Ayrıca Lise Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı’na yönelik eleştiriler ve bakanın bu eleştirilere verdiği cevap da haberleştirilmiştir. Bu kapsamdaki bazı haberlerin görsellerine aşağıda yer verilmiştir.

Görsel 14. 6 Ağustos 1938 Tarihli Haber

Görsel 15. 20 Ocak 1953 Tarihli Haber

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, 1938-1955 yılları arasında Yeni Adana gazetesinde yayımlanan Türkçe öğretimiyle ilgili haberler tespit edilmiş ve tematik olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmada halka Türkçe öğretimi, okuma eğitimi, ders kitapları, sosyal etkinlikler, Türkçe öğretmenlerinin özlük hakları ve diğer konularla ilgili doksan bir haber tespit edilmiş ve yorumlanmıştır. Söz konusu haberler, Türkçe öğretiminin tarihiyle ilgili belli başlı bilgileri içerdiği gibi dönemin Türkçe dersi ve Türkçe öğretmeni imgesi hakkında da araştırmacılara çeşitli ipuçları sunmaktadır.

Çalışmanın sonuçları, alan yazınındaki bazı çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Arpaş Kuruca (2019), 1927-1937 yılları arasında Yeni Adana gazetesinde Halkevlerinin çalışmalarının haberleştirildiğini tespit etmiştir. Bu makalede de Yeni Adana gazetesinin Halkevlerinde gerçekleştirilen okuma yazma kurslarını haberleştirdiği belirlenmiştir. Bu sonuç ayrıca, Halkevlerinin halka okuma yazma öğretiminde rol üstlendiğini belirten kimi çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir (Eser, 2015; Pınar ve Özduygün, 2016; Erdoğan, 2017; Özcan ve Köçer, 2018; Akış, 2020). Bu makalede, alan yazınındaki bulgulardan farklı olarak cezaevlerindeki vatandaşlara da okuma yazma kursu verildiği tespit edilmiştir. Alan yazınında cezaevindeki vatandaşlara yönelik okuma yazma kurslarına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Haberlerde Türkçe öğretmenlerinin Adana'daki sosyal etkinliklere katılıp konuşma yaptıkları görülmektedir. Bu sonuç, geçmişte Türkçe öğretmenlerinin yaşadıkları bölgedeki kültür ve sanat etkinliklerinde etkin rol aldıklarını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bu araştırmanın sonuçları, geçmişten günümüze Türkçe öğretmeni imgesindeki değişimin tartışılması için önemli bir dayanak oluşturabilir. Şiir ve hitabet yarışmaları ile münazaraların haberleştirilmesi de basının Türkçe derslerine verdiği önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Münazaralar Türkçe öğretimi tarihinde özel bir yere sahiptir. Yeni Adana gazetesindeki haberlerden münazaraların o dönemde dikkat çektiği, vali ve belediye başkanı gibi kentlin yönetiminde söz sahibi kişilerin bu münazaraları takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, Türkçe derslerinde münazara tekniğini kullanmanın bilişsel, duyuşsal ve toplumsal sonuçlarını tartışmayı özendirilmektedir.

Bu çalışmada Yeni Adana gazetesinin 1938-1955 yılları arasında yayımlanan haberleri incelenmiştir. Tarihsel sürekliliğin izlenebilmesi için araştırmacıların 1955'ten sonraki haberleri de incelemesi önerilmektedir. Ayrıca bu çalışmada yerel bir gazete incelenmiştir. Ulusal basında da Türkçe öğretimiyle ilgili haberler yer almaktadır ve bu

haberler de tespit edilip incelenebilir. Bunların yanı sıra belirli bir kentte veya belirli bölgelerde (örneğin köylerde) uzun süre çalışmış ve emekli olmuş, alanında iz bırakmış Türkçe öğretmenleriyle sözlü tarih araştırmaları da yapılabilir. Arşiv ve sözlü tarih araştırmaları, Türkçe öğretiminde çözüm bulunan ve bulunamayan sorunların tespiti açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Akış, O. (2020). Halka Türkçe öğretilmede halkevlerinin rolü: Muş, Bitlis, Bingöl örneği. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 3(2),199-224.
- Aksoy, T. ve Gürel, Z. (2008). Türkçe ilk alfabe kitabı Nuhbetü'l-Etfal'de Türkçe öğretim metodu ve günümüzdeki bazı uygulamalar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 19-29. <https://doi.org/10.11616/AbantSbe.217>
- Arpaş Kuruca, E. (2019). *Yeni Adana gazetesinin Adana (Seyhan) vilayetindeki sosyal, kültürel ve ekonomik konuları ele alması 1927-1937* [Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi].
- Bourdieu, P (1997). *Televizyon üzerine* (T. Ilgaz, Çev.). YKY.
- Büyükbaykal, G. N. (2005). Türkiye'deki yerel basının işlevi ve önemi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 23, 83-88.
- Çelik, K. (2022). *Yeni Adana gazetesi*. 04/12/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yeni-adana-gazetesi/?pdf=3264> adresinden erişilmiştir.
- Çiçek, R. (2022). Yerel tarih araştırmalarında kaynak olarak basının kullanılması: Trabzon çalışmaları örneği (A. Bedir, B. Soykan, ve U. C. D. İmamoğlu, Ed.). *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalıcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler İkinci Cilt* içinde (s. 591-626). Türk Tarih Kurumu.
- Çiftçi, M. (1993). *Atatürk döneminde Türkçenin eğitimi ve öğretimi (1923-1938 / İlkokul)* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi].
- Demir, C. (1997). *Atatürk döneminde bir ve tam devreli liselerde (Ortaokul ve Liselerde) Türk dili ve edebiyatı eğitimi ve öğretimi* [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Duman, A. (1992). *1923-1957 yılları arasında ortaokul ve liseler için hazırlanan Türkçe, Türk dili ve edebiyatı programları üzerine bir inceleme* [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Erdoğan, C. (2017). *Adana Halkevi (1933-1951)* [Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi].
- Eser, G. (2015). Cumhuriyet döneminde Türkçenin eğitimi ve öğretimi: Urfa Halkevi örneği. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, UDES2015, 1176-1184.
- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri teknik-yaklaşım-uygulama*. Nika Yayınevi.
- Gülsevin, G. (1987). 1709 tarihli Türkçe-manzum bir sıbyan mektebi ders kitabı. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 55-87.
- Güzel, A. (2018). Giriş/Türkçe öğretim tarihi üzerine (Ed. A. Güzel). *Türkçenin eğitim öğretim tarihi araştırmaları* içinde (s. 13-22). Akçağ.
- İslam, İ. (1995). *Millî mücadelede Yeni Adana gazetesi* [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi].

- Kızıltepe, Z. (2017). İçerik analizi (Ed. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt). *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları* içinde (s. 253-266). Anı Yayıncılık.
- Kolaç, E. (2008). Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı eğitimi-öğretimi çerçevesinde milli eğitim şuralarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (5), 416-440.
- Kurudayıoğlu, M. ve Soysal, T. (2016). Cumhuriyet dönemi ortaokul Türkçe dersi öğretim programlarının söz varlığının geliştirilmesi açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 45, 115-14. <https://doi.org/10.16916/aded.90932>
- Maden, S. (2011). İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yaz(ı)ma eğitimine yönelik düşünceleri ve Yazının Usul-i Tedrisi. *Turkish Studies*, 6 (1), 1528-1542. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1929>
- Özcan, M. ve Koçer, G. (2018). Halkevi eğitim faaliyetlerinden kurslar, Konya Halkevi örneği. *Turkish Studies*, 13(11), 1005-1039. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13401>
- Özyal, B. (2021). Web arşivlerindeki çevrim içi gazeteler: Web tarihyazımı ve medya arkeolojisi çalışmalarının arşiv yaklaşımı üzerinden bir değerlendirme. *Etkileşim*, 8, 186-208. doi: 10.32739/etkileşim.2021.4.8.143
- Pınar, M. ve Özduygün, M. (2016). Urfa Halkevi ve faaliyetleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 870-881.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç. ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4 (1), 227-250. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Şahbaz, N. K. (2005). Türkçe ilkokuma ve yazma öğretiminde ses yöntemi ve İsmail Hakkı elifbası. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 55-66.
- Şahbaz, N. K. (2008). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı ordusunda okuma yazma öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 27, 581-593.
- Şahbaz, N. K. (2022). *Türkiye’de ilkokuma ve yazma öğretiminin tarihsel gelişimi-1*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Şahbaz, N. K. ve Biroğlu Şahbaz, B. (2011). Eyüp Hamdi Akman’ın Usul-i Tedris’i ve eserin Türkçe eğitimi açısından önemi. *Turkish Studies*, 6 (4); 805-820. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2730>
- Şahbaz, N. K. ve Bağcı, H. (2008). Halka okuma yazma öğretmede ilk önemli kurum: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Yayınları. *Ege Eğitim Dergisi*, 9 (1), 23-33.
- Şenol, M. (1999). İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre “Okuma eğitimi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 121-130.
- Temizyürek, F. (1994). *Atatürk döneminde Türkçenin öğretimi ile ilgili olarak geliştirilen devlet politikaları (1920-1938)* [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi].
- Tokgöz, O. (2006). *Temel gazetecilik*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Ulutaş, B. (2017). Doküman analizi (Ed. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt). *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları* içinde (s. 279-297). Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, F. ve Ünal, S. (2021). Millî mücadeleden günümüze yerel bir gazete: Yeni Adana. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (3), 223-234. <https://doi.org/10.35379/cususbil.1026735>

KAFE VE LOKANTALARDA SIFIR ATIK PROJESİ UYGULAMASININ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ: KİLİS İLİ ÖRNEĞİ

Seval SÜZÜLMÜŞ¹, Yadigar POLAT²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1167860

Makale Geçmişi:

Geliş 29.08.2022

Kabul 25.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Sıfır Atık,

Analitik Hiyerarşi Süreci,

TOPSIS,

Moora.

ÖZ

Bu çalışmada, kafe ve lokantaların Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri ile sıfır atık yönetmeliğine uygunluğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Veriler, Kilis ilinde faaliyet gösteren 80 kafe ve 70 lokantadan tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen dokuz kafe ve dokuz lokanta sahibi ile Mart-Haziran 2022 tarihleri arasında anket gerçekleştirilerek elde edilmiştir. Belirlenen 11 kritere göre kafe ve lokantalar Kilis Belediyesi'nde görevli çevre mühendisleri tarafından puanlandırılarak değerlendirilmiştir. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemine göre kriter ağırlıkları belirlendikten sonra karar verme problemlerinde oldukça sık kullanılan TOPSIS ve MOORA yönteminin beş farklı modeli olan "Moora_Oran", "Moora_Önem Katsayısı", "Moora_Referans Noktası", "Moora_Tam Çarpım" ve "Multimoora" yöntemlerine göre işletmeler sıralanmıştır. Sonuç olarak; lokantaların ilk sıralarda yer aldığı, kafelerin ise son sıralarda yer aldığı görülmüştür. Buradan lokantaların sıfır atık yönetmeliğine daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Kilis ilinde yer alan kafe ve lokantaların sıfır atık yönetmeliğine uygunluğunun Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemleri ile değerlendirilmesi amacıyla daha önce araştırma yapılmadığından, çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

THE EVALUATION OF ZERO WASTE PROJECT APPLICATION IN CAFE AND RESTAURANTS WITH MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS: THE CASE OF KILIS PROVINCE

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1167860

Article History:

Received 29.08.2022

Accepted 25.01.2023

Keywords:

Zero Waste,

Analytic Hierarchy Process,

TOPSIS,

Moora.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the compliance of cafes and restaurants with zero waste regulation using Multi-Criteria Decision-Making methods. The data were obtained by conducting a survey between March-June 2022 with the owners of 9 cafes and 9 restaurants selected by random sampling method from 80 cafes and 70 restaurants operating in Kilis Province. The cafes and restaurants were evaluated in accordance with the 11 criteria determined by environmental engineers working in Kilis Municipality. After the criterion weights were determined according to the Analytical Hierarchy Process (AHP) method, the companies were ranked according to the five different models of MOORA and TOPSIS methods, which are quite frequently used in decision-making problems, namely, Moora_Ratio, Moora_Importance Coefficient, Moora_Reference Point, Moora_Full Product, and Multimoora methods. As a result; it was observed that restaurants were ranked first and cafes were ranked last. From this, it was concluded that restaurants are more compliant with the zero waste regulation. It is thought that the study will contribute to the literature since there has been no previous research to evaluate the compliance of cafes and restaurants in Kilis with the zero waste regulation using Multi Criteria Decision Making Methods.

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 22.03.2022 tarih ve 2022/04 sayılı ve 03 nolu karar ile araştırmanın etik kurul izni alınmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye Meslek Yüksek Okulu, sevalsuzulmus@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8519-3187.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, yadigarpolat@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5603-2149.

Alıntılanmak için/Cite as: Süzölmüş, S. ve Polat, Y. (2023). Kafe ve lokantalarda sıfır atık projesi uygulamasının Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri ile değerlendirilmesi: Kilis ili örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 160-178.

GİRİŞ

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de kafe ve lokantaların çeşitlenip artması insanların buralarda yemek yeme olanaklarını artırmış, kişilerdeki beğeni ve zevki ön plana çıkararak, dışarıda yemek yeme alışkanlığının gelişmesine neden olmuştur. İnsanlar lokanta ve kafeleri yalnızca yemek için değil, aynı zamanda fizyolojik ihtiyaçlarını gidermek, sosyalleşmek, rahatlamak, özel bir olayı kutlamak için de tercih etmektedirler (Safi ve diğerleri, 2020, s. 128; Ton ve diğerleri, 2022, s. 973). Ayrıca; insanların gelirlerinde olan artış, çalışan kadınların artması, artan iş yoğunluğu, zaman tasarrufu, aile ve arkadaşlarla birlikte olma isteği, yeni insanlarla tanışarak sosyalleşme, eğlence, kolaylık, statü, saygınlık, evde yemek hazırlamaktan kaçınma ve yenilik arayışı gibi etkenler de lokanta ve kafelerde yemek yeme ve zaman geçirmenin bir gereklilik haline gelmesine neden olmuştur (Albayrak, 2014, s. 191; Çuhadar ve diğerleri, 2017, s. 34; Ton ve diğerleri, 2022, s. 973).

Günümüzde gelişen teknoloji, hızlı artan nüfus, kontrolsüz tüketim alışkanlığı ve sanayileşme gibi nedenlerden dolayı meydana gelen atık üretimi hızla artmaktadır. Bu durum, gün geçtikçe doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırarak, insan sağlığı ve çevre için tehlike oluşturmaktadır. Hızla artan katı atık miktarını azaltmak için katı atıkların çevreye minimum düzeyde vereceği zararlar ya da herhangi bir zararı olmadan uzaklaştırmak amacıyla uygun bir atık yönetim sisteminin seçilerek uygulanması gerekir (Demir, 2019). Atık kavramı ilk kez, 09.08.1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda yer almış ve bu kanunla "herhangi bir faaliyet sonucunda çevreye atılan veya bırakılan zararlı maddeler" şeklinde tanımlanmıştır (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18132.pdf>, erişim tarihi: 02.05.2022). Rhyner ve ark. (1995) üretici ve tüketici olarak adlandırılan topluluklar atık kavramını; insan hayatı içerisinde çok az değere sahip olan veya hiçbir değere sahip olmayan malzemeler olarak nitelendirdiklerini belirtmişlerdir. Atık; "Atık Yönetimi Yönetmeliği"ne göre "Üreticisi veya fiilen elinde bulunduran gerçek veya tüzel kişi tarafından çevreye atılan veya bırakılan ya da atılması zorunlu herhangi bir madde olan her şey veya materyal" şeklinde tanımlanmıştır. Atıkların kaynağını sadece tüketiciler değil, aynı zamanda tüketim malzemelerini üreten üreticiler de oluşturmaktadır (Akin, 2020, s. 6). Doğadaki hiçbir atık, atık olarak kabul edilmediği gibi, sürdürülebilirlikte başarı da sadece kaynakların verimli kullanımıyla ve atıkların %70 ile %95 oranında azaltılmasıyla mümkün olmaktadır (Çokaygıl, 2005, s. 28). Atıkların atık olmadığı varsayımından hareketle, günümüzde tüm maddeler tekrar ekonomiye kazandırılabilir. Bu nedenle atık yönetimi oldukça önemli bir konu olup, geri dönüşüm %90'a kadar çıkarılabilir (Görmüş, 2018, s. 56). Doğal yaşam alanı çevre ve çevresel kaynaklar bizden sonra gelecek nesillere bırakılmalıdır. Avrupa konseyi tarafından finanse edilen bir projede tanımlanan sıfır atık (Curran&Williams, 2012) çevre kirliliğini azaltmak, çevre ve insan sağlığı ve sürdürülebilirlik bakımından çok önemlidir. Sıfır atık; doğru proje, çalışma ve politikalarla mümkündür.

Çalışma alanı olan Kilis ili, Türkiye-Suriye sınırında olup, Asya ile Avrupa arasında uzanan en önemli ticaret yolu olan ipek yolu üzerinde bulunup, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir. İl, Akdeniz ve Güneydoğu Bölgeleri arasında geçiş kuşağı üzerinde olup, Suriye ile sınır uzunluğu 111 km civarındadır. 1995 yılında il statüsüne kavuşan Kilis ilinin yüzölçümü 1.521 km² civarında olup, yüzölçümü olarak Türkiye'nin en küçük ikinci ilidir (Süzülmüş ve Polat, 2022; <http://www.kilis.gov.tr/cografi-yapi>, erişim tarihi: 05.12.2022). Kilis ili; 4 ilçe ve 137 köyden meydana gelmektedir. Yerleşme tarihi olarak önemli bir geçmişi olan Kili ili; önemli tarım arazilerinin varlığı, iklim koşullarının uygunluğu, su kaynakları, Akdeniz ve Suriye'ye yakın bir alanda bulunması nedeniyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve ayrıca Anadolu'dan Halep'e kadar olan tarihi öneme sahip ticaret yolunun uğrak noktalarından biri olmuştur. 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş günümüze kadar devam etmiş ve ilin Suriye sınırında yer almasından dolayı Kilis bu durumdan etkilenmiş, şu anda ilin nüfusunun yaklaşık % 85'i Suriyeli'lerden oluşmaktadır. Kilis ilinin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olup, 2000 yılından sonra tarıma dayalı sanayi gelişmeye başlamıştır (Karademir, 2020). 2007 yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nin kurulmasıyla, üniversite öğrencilerinin sosyalleşmesinde önemli bir etken olan kafe ve lokantalar üniversitenin bulunduğu çevrede oldukça fazla sayıda açılmış, kafe ve lokantalara giden kişilerin sayısında artış olmuştur.

Çalışmada Kilis ilinde faaliyet gösteren kafe ve lokantalarda, sıfır atık projesi uygulamasının Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, ilk olarak sıfır atık ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılarak, ÇKKV yöntemleri olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS), TOPSIS ve MOORA yöntemleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Uygulama bölümünde ise, Kilis ilinde bulunan tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen dokuz kafe ve dokuz lokanta sahiplerine anket uygulayarak, elde edilen veriler doğrultusunda işletmelerin "Sıfır Atık Yönetmeliği"ne uygun olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Literatür taramasında kişilerin kafe ve lokanta seçimlerini etkileyen kriterler ile ilgili çok sayıda çalışma yapıldığı belirlenmiştir. Fakat kafe ve lokantaları sıfır atık ile ilgili ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın bu bakımdan önemli olduğu, yiyecek ve içecek sektöründe faaliyette bulunan işletmecilere ve gelecekte bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara yol göstereceği düşünülmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Son on yılda sıfır atık ile ilgili literatürdeki makaleler tarandığında; genel, gıda, ilaç, inşaat, mobilya, petrol, şehircilik ve tekstil gibi birçok alanlarda çalışmaların olduğu görülmüştür (Curran&Williams, 2012; Zaman&Lehmann, 2013; Niimimäki, 2013; Cole ve diğerleri, 2014; Mirabella ve diğerleri, 2014; Zaman, 2014a; Zaman, 2014b; Cho&Lee, 2015; Elgizawy ve diğerleri, 2016a; Elgizawy ve diğerleri, 2016b; Koo ve diğerleri, 2016; Binnemans ve diğerleri, 2015; Hottle ve diğerleri, 2015; Song ve diğerleri, 2015; Zaman 2015; Arevalo-Gallegos ve diğerleri, 2017; Singh ve diğerleri, 2017; Veleva ve diğerleri, 2017; Venugopalan ve diğerleri, 2017; Ayeleru ve diğerleri, 2018; Burlakovs ve diğerleri, 2018; Chan ve diğerleri, 2018; Deselnicu ve diğerleri, 2018; Franco-Garcia ve diğerleri, 2018; Hannon&Zaman, 2018; Lu ve diğerleri, 2021; Nizar ve diğerleri, 2018; Satchwell ve diğerleri, 2018; Castigligio ve diğerleri, 2021; Gu ve diğerleri, 2021, Polat ve Dalay, 2022). Sıfır atık konusu ile ilgili son on yılda yapılan çalışmaların literatür özeti Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Sıfır Atık Konusu İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Çalışma Alanı	İlgili Çalışmalar
Genel	Curran&Williams, 2012; Cole ve diğerleri, 2014; Zaman, 2014a; Binnemans ve diğerleri, 2015; Song ve diğerleri, 2015; Zaman 2015; Singh ve diğerleri, 2017; Burlakovs ve diğerleri, 2018; Deselnicu ve diğerleri, 2018; Franco-Garcia ve diğerleri, 2018
Gıda	Mirabella ve diğerleri, 2014; Hottle ve diğerleri, 2015; Venugopalan ve diğerleri, 2017, Polat ve Dalay, 2022
İlaç	Veleva ve diğerleri, 2017
İnşaat	Elgizawy ve diğerleri, 2016a; Elgizawy ve diğerleri, 2016b; Lu ve diğerleri, 2021
Mobilya	Koo ve diğerleri, 2016
Petrol	Arevalo-Gallegos ve diğerleri, 2017
Şehircilik	Zaman&Lehmann, 2013; Zaman, 2014b, Ayeleru ve diğerleri, 2018, Hannon&Zaman, 2018; Nizar ve diğerleri, 2018; Satchwell ve diğerleri, 2018; Castigligio ve diğerleri, 2021; Gu ve diğerleri, 2021
Tekstil	Niimimäki, 2013; Cho&Lee, 2015; Chan ve diğerleri, 2018, Polat ve Dalay, 2022

Literatür incelendiğinde çeşitli alanlarda sıfır atıkla ilgili çalışmaların yapıldığı, fakat kafe ve lokantaların sıfır atık yönetmeliğine uygunluğuna ilişkin yayınların bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada sıfır atık projesinin Kilis ilinde faaliyet gösteren kafe ve lokantalarda uygunluğunun değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle Kilis ilinde bulunan dokuz kafe ve dokuz lokanta sahiplerine anket uygulayarak, elde edilen verilerin ÇKKV yöntemlerinden AHS, TOPSIS ve MOORA yöntemleriyle değerlendirilmesi yapılmıştır. Daha önce benzer araştırma yapılmadığından çalışmanın literatüre ve bu konu ile ilgili araştırma yapacak araştırmacılara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Çalışmanın uygulanabilmesi için Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 22.03.2022 tarih ve 2022/04 sayılı ve 03 nolu karar ile araştırmanın etik kurul izni alınmıştır.

Araştırmanın evrenini Kilis İli’nde faaliyet gösteren 80 kafe ve 70 lokanta, örneklemini ise tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen dokuz kafe ve dokuz lokanta oluşturmuştur. Veriler, Kilis ilinde faaliyet gösteren kafe ve lokanta işletme sahiplerinden anket yöntemi ile Kilis Belediyesi’nde görevli çevre mühendislerinin değerlendirmeleriyle Mart–Haziran 2022 tarihleri arasında toplanmıştır.

Anketin ilk bölümünde; işletme türü, işletme kapasitesi ve işletme sahibinin cinsiyeti ve yaşı gibi demografik bilgiler yer almıştır. Anketin ikinci bölümünde ise; işletmelerin değerlendirilebilmesi için sıfır atık yönetmeliğinden yararlanılarak oluşturulan 11 kriter belirlenmiştir. Bu kriterlere göre kafe ve lokantaların sıfır atık yönetmeliğine uygunluğunun belirlenmesi çevre mühendisleri tarafından 1-9 arasında puanlandırıldıktan sonra ÇKKV yöntemlerine göre işletmeler sıralanmıştır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında Analitik Hiyerarşi Sürecinden, işletmelerin sıralanmasında ise TOPSIS ve MOORA yöntemlerinden yararlanılmıştır.

ÇKKV analizi kriterlerin ağırlıklandırılması ve alternatiflerin sıralanması olmak üzere iki aşamadan oluşur (Mojaver ve diğerleri, 2022, s. 3).

Genellikle birbiriyle çelişen birden fazla kriter arasından bir veya daha fazla alternatifi seçmek ve sıralamak için uygun olan ÇKKV yöntemleri nitel ve nicel verilere sahip problemlerin çözümünü yapmak için uygulanır (Süzülmüş&Polat, 2022, s. 26).

ÇKKV yöntemlerinin uygulaması Microsoft Excell programı kullanılarak yapılmıştır.

1. Analitik Hiyerarşi Süreci

Farklı kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için çeşitli yöntemler vardır. Bu yöntemlerden bazıları verilere, bazıları ise uzmanların deneyim ve bilgi birikimine dayanmaktadır. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS), uzmanların yargılarına dayalı olarak kriterleri ağırlandırmak için en popüler yöntemlerden biridir. Bu yöntemde, kriterlerin ağırlıklandırılması için ikili karşılaştırma matrisi kullanılır (Mojaver ve diğerleri, 2022, s. 3). “ n ” kriter sayısını belirtmek üzere, $n \times n$ boyutunda olan ikili karşılaştırma matrisinde köşegen üzerindeki elemanları 1 olup, köşegen üzerinde ya da altında $\frac{n(n-1)}{2}$ tane ikili karşılaştırma yapılır (Lin ve diğerleri, 2008, s. 19).

Bu ikili karşılaştırma matrisinin elemanları kriterlerin birbirine göre önem derecelerinden oluşur. Bu değerler ilk olarak Saaty (2008) tarafından önerilmiştir. 1-9 arasında değişen değerlerde, “1: eşit derecede önemli”, “3: biraz daha önemli”, “5: çok daha önemli”, “7: oldukça çok önemli”, “9: kesinlikle daha önemli” değerlerini belirtmektedir. Arada kalan 2, 4, 6, 8 değerleri ise ardışık iki ifade arasında olan ara değerlerini belirtmektedir.

Normalleştirilmiş matris (1) eşitliğindeki gibi elde edilir.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^n x_{ij}} \quad i, j = 1, 2, 3, \dots, n. \quad (1)$$

Burada p_{ij} normalleştirilmiş matrisin elemanları ve x_{ij} ikili karşılaştırma matrisinin elemanlarıdır. İkili karşılaştırma matrisinde her bir kriterin kendine göre önemi yani köşegen üzerindeki elemanları 1 ve

$$x_{ij} = \frac{1}{x_{ji}} \quad i, j = 1, 2, 3, \dots, n.$$

şekindedir. Kriter ağırlığı (w_i) (2) eşitliğindeki gibi bulunur:

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n p_{ij}}{n} \quad (2)$$

Kriter ağırlığı hesaplandıktan sonra sonuçların güvenilirliği kontrol edilmelidir. Bunun için ikili karşılaştırma matrisi ile kriter ağırlıkları (w_i) çarpılarak ağırlık vektörü (n_i) bulunur (Quyang&Guo, 2018).

Daha sonra tutarlılık indeksi (CI)

$$CI = \frac{V_{max} - n}{n - 1} \quad (3)$$

şeklinde bulunur. Burada V_{max} değeri

$$d_i = \frac{n_i}{w_i} \quad i = 1, 2, \dots, n$$

$$V_{max} = \frac{\sum_{i=1}^n d_i}{n}$$

şekindedir. Tutarlılık oranı (CR) (4) eşitliğinden elde edilir.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (4)$$

Bu eşitlikte RI , matris boyutuna bağlı rastgele indeks değeridir (Azdast ve diğerleri, 2019, s. 2585). Sonuçların güvenilir olması için CI ve CR değerlerinin 0.1’den küçük olması gerekir (Eungkee Lee ve diğerleri, 2017).

Çok kriterli karar verme analizinde kriterleri ağırlıklandırdıktan sonra bir sonraki adım alternatifleri sıralamadır. Çalışmada alternatifleri sıralamada TOPSIS ve MOORA yöntemleri kullanılacaktır.

ÇKKV analizinde fayda ve maliyet kriterleri olmak üzere iki tür kriter vardır. Fayda kriterleri maksimum değerlerin, maliyet kriterleri ise minimum değerlerin ideal olduğu kriterlerdir (Mojaver ve diğerleri, 2022, s. 4).

2. TOPSIS Yöntemi

İlk defa Hwang ve Yoon (1981) tarafından tanımlan ve Yoon (1987) tarafından geliştirilen (de Farias Aires&Ferreira, 2019, s.85) TOPSIS yöntemi; ideal ve negatif ideal çözümlerden sırasıyla en yakın ve en uzak mesafelere sahip olan en iyi alternatifini seçmek için yapılan sıralama yöntemidir (Süzülmüş&Polat, 2022, s. 32).

TOPSIS yönteminin işlem adımları şu şekildedir: (Ertuğrul&Karakışoğlu, 2009, s. 707-708; Çelik&Ustasüleyman, 2014, s. 143; Perçin&Sönmez, 2018, s. 571-572; Atan&Altan, 2020; Unay ve diğerleri, 2021; Mojaver ve diğerleri, 2022, s.4):

m alternatif ($i = 1, 2, 3, \dots, m$) ve n ($j = 1, 2, 3, \dots, n$) kriter sayısı olmak üzere, $X = [x_{ij}]_{m \times n}$ karar matrisi, oluşturulduktan sonra; $P = [p_{ij}]_{m \times n}$ standart karar matrisinin elemanları;

$$\text{Fayda kriteri için; } p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad (5)$$

$$\text{Maliyet kriteri için; } p_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (1/x_{ij})^2}} \quad (6)$$

şeklinde elde edilir.

P matrisinin sütunlarındaki elemanlar ağırlık değerleri ile çarpımından (7) eşitliğindeki $\Gamma = [\tau_{ij}]_{m \times n}$ ağırlıklı standart karar matrisi bulunur (Süzülmüş&Polat, 2022, s.37):

$$\tau_{ij} = P_{ij} * w_j \quad (7)$$

Pozitif ideal (λ^+) ve negatif ideal (λ^-) çözümleri (8) ve (9) eşitliklerinden elde edilir:

$$\lambda^+ = \{\tau_1^+, \tau_2^+, \dots, \tau_n^+\} = \{(max_i \tau_{ij} | \text{fayda kriteri}), (min_i \tau_{ij} | \text{maliyet kriteri})\} \quad (8)$$

$$\lambda^- = \{\tau_1^-, \tau_2^-, \dots, \tau_n^-\} = \{(min_i \tau_{ij} | \text{fayda kriteri}), (max_i \tau_{ij} | \text{maliyet kriteri})\} \quad (9)$$

Pozitif İdeal Uzaklık (s_i^+)

$$s_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (\tau_{ij} - \tau_j^+)^2} \quad (10)$$

Negatif İdeal Uzaklık (s_i^-),

$$s_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (\tau_{ij} - \tau_j^-)^2} \quad (11)$$

değerleri bulunduktan sonra son olarak, her alternatif için yakınlık katsayısı (C_i^+) şu şekilde hesaplanır:

$$C_i^+ = \frac{s_i^-}{s_i^- + s_i^+}, \quad i = 1, 2, \dots, m$$

Bulunan C_i^+ değerleri en büyükten en küçüğe doğru sıralanarak alternatiflerin sıralaması yapılır.

3. MOORA Yöntemi

MOORA yöntemi; ÇKKV yöntemlerinden biri olup, (Brauers&Zavadskas, 2006) tarafından geliştirilmiştir (Ecer, 2020, s. 232; Uludağ & Doğan, 2021). Uygulama bakımından diğer ÇKKV yöntemlerine göre basit, matematiksel olarak hesaplama zamanı az ve hesaplama açısından kolay olması gibi avantajları vardır (Deniz, 2020, s. 195). Literatürde “Moora-Oran”, “Moora-Referans Noktası”, “Moora-Önem Katsayısı”, “Moora-Tam Çarpım” ve “Multimoora” olmak üzere beş farklı şekilde uygulaması bulunmaktadır (Özbek, 2015, s. 6; Bulut, 2017, s.43; Süzülmüş&Polat, 2022, s.62).

Moora yöntemlerinin beş farklı uygulamasının tümünde ilk önce satırlarda alternatifler alt alta, sütunlarda ise kriterler olmak üzere A karar matrisi (12) eşitliğindeki gibi oluşturulduktan sonra,

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (12)$$

(13) eşitliğindeki gibi karar matrisi normalleştirilir:

$$x_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}} \quad (13)$$

3.1. Moora-Oran Yöntemi

$j = 1, 2, \dots, g$ fayda kriterlerini, $j = g + 1, g + 2, \dots, n$ maliyet kriterlerini göstermek üzere; y_i i . inci alternatifin tüm kriterlere göre normalleştirilmiş değeri (14) eşitliğinden elde edilir:

$$y_i = \sum_{j=1}^g x_{ij} - \sum_{j=g+1}^n x_{ij} \quad (14)$$

y_i değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanarak, en uygun olan alternatif bulunur (Utami&Ruskan, 2020, s.707; Süzülmüş & Polat, 2022, s. 64).

3.2. Moora-Önem Katsayısı Yöntemi

Kriterler birbirlerine göre farklı önem düzeylerine sahip ise, j . inci kriterin ağırlığı w_j olmak üzere ilgili kriter ağırlığı ile çarpılarak (15) eşitliği ile alternatiflerin tüm kriterlere göre ağırlıklı normalleştirilmiş değerleri olan y_i^* 'lar bulunur:

$$y_i^* = \sum_{j=1}^g w_j \cdot x_{ij} - \sum_{j=g+1}^n w_j \cdot x_{ij} \quad (15)$$

Bulunan y_i^* değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanıp, en iyi alternatif bulunur (Ayçin, 2020, s. 204; Kabak & Çınar, 2020, s. 160; Süzölmüş&Polat, 2022, s. 64-65)

3.3. Moora-Referans Noktası Yöntemi

Kriter fayda kriteri ise, o kriterde alternatiflerin aldığı değerlerin maksimum değeri; kriter maliyet kriteri ise, o kriterde alternatiflerin aldığı değerlerin minimum değeri alınarak referans noktaları olan r_j 'ler belirlenir.

Kriterler eşit derecede önem düzeyine sahip ise;

$$\min_i = \{ \max_j (|r_j - x_{ij}|) \} \quad (16)$$

Kriterler farklı önem düzeyine sahip ise;

$$\min_i = \{ \max_j (|w_j \cdot r_j - w_j \cdot x_{ij}|) \} \quad (17)$$

Elde edilen değerler küçükten büyüğe doğru sıralanarak, en uygun alternatif belirlenir (Süzölmüş&Polat, 2022, s.65-66).

3.4. Moora-Tam Çarpım Yöntemi

Moora-Tam Çarpım yönteminde fayda ve maliyet kriterlerine göre alternatiflerin aldığı değerlerin çarpım değerleri sırasıyla (18) ve (19) eşitliğinden elde edilir:

$$A_i = \prod_{g=1}^j x_{gj} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (18)$$

$$B_i = \prod_{k=j+1}^n x_{kj} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (19)$$

$$U_i = \frac{A_i}{B_i} \quad (20)$$

U_i değerleri büyükten küçüğe doğru düzenlenerek, en uygun alternatif bulunur (Brauers&Zavadskas, 2010, s.14; Süzölmüş&Polat, 2022, s.66-67).

3.5. Multimoora Yöntemi

Multimoora yöntemi; 2010 yılında Brauers ve Zavadskas tarafından tanıtıldı (Brauers&Zavadskas, 2010; Kracka ve diğerleri, 2010, s. 354; Özbek, 2015, s. 10). Multimoora yönteminde; baskınlık teorisine göre, diğer dört yöntemden elde edilen alternatif sıralamalarına göre son sıralama bulunur (Türe ve diğerleri, 2016, s.832; Ömürbek&Özcan, 2016, s. 68; Süzölmüş&Polat, 2022, s. 67).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın uygulama bölümünde kullanılan veriler Kilis ilinde faaliyet gösteren 80 kafe ve 70 lokantadan tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen dokuz kafe ve dokuz lokanta işletme sahiplerinden anket yöntemi ile Mart-Haziran 2022 tarihleri arasında toplanmıştır.

Anketin ilk bölümünde işletme türü, işletme kapasitesi, işletme sahibinin cinsiyeti ve yaşı olup, ikinci bölümde ise işletmelerin değerlendirilmesi için sıfır atık yönetmeliğinden yararlanılarak oluşturulan 11 kriterle göre kafe ve lokantaların "Sıfır Atık Yönetmeliği"ne uygunluğunun belirlenmesi için Kilis Belediyesi'nde görevli çevre mühendisleri tarafından 1-9 arasında puanlandırıldıktan sonra ÇKKV yöntemlerine göre işletmeler sıralanmıştır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında AHS yönteminden, işletmelerin sıralanmasında ise TOPSIS ve MOORA yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmaya dahil edilen kafe ve lokantalara ait demografik bilgilerin özeti Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2. Kafe ve Lokantalara Ait Demografik Bilgiler

İŞLETME TÜRÜ	İŞLETME SAHİBİNİN CİNSİYETİ	İŞLETME SAHİBİNİN YAŞ ARALIĞI	İŞLETME KAPASİTESİ
KAFE1	Erkek	40 ve Üzeri	40
KAFE2	Erkek	24-30	50

KAFE3	Erkek	31-40	50
KAFE4	Erkek	40 ve Üzeri	20
KAFE5	Erkek	24-30	70
KAFE6	Erkek	17-23	60
KAFE7	Erkek	24-30	70
KAFE8	Erkek	17-23	5
KAFE9	Erkek	31-40	80
LOKANTA1	Erkek	31-40	25
LOKANTA2	Erkek	24-30	90
LOKANTA3	Erkek	24-30	70
LOKANTA4	Erkek	24-30	80
LOKANTA5	Erkek	24-30	60
LOKANTA6	Erkek	17-23	20
LOKANTA7	Erkek	24-30	90
LOKANTA8	Erkek	24-30	60
LOKANTA9	Erkek	24-30	80

Kafe ve lokantaların “Sıfır Atık Yönetmeliği”ne uygunluğunun değerlendirme kriterleri Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. İşletmelerin “Sıfır Atık Yönetmeliği”ne Uygunluğunun Değerlendirilmesinde Kullanılan Kriterler

Kriter No	Kriter Adı
K 1	“Sıfır Atık Yönetmeliği” hakkında bilgi sahibi olmak
K 2	Sıfır Atık Belgesinin olması
K 3	Atık geçici depolama alanının varlığı
K 4	Bitkisel atık yağ toplama ekipmanının varlığı
K 5	İşyerinde kâğıt havlu kullanımı
K 6	Bir elektronik ürün satın almada su / enerji tasarruflu modelleri tercih etmeye çalışmak
K 7	Bir temizlik ürünü satın almada sudan uzaklaştırılması zor olan kimyasal ürünlerin (fosfat içerikli vb.) tercih edilmemesi
K 8	Çöpleri atarken ayrıştırmak: Organik atıklarla (gıda atıkları vb.) geri dönüştürülebilir atıkların aynı yere atılmamasına dikkat etmek
K 9	Atık pilleri, atık pil toplama kutularına atmak ve genellikle tek kullanımlık piller yerine şarj edilebilir pil kullanmaya dikkat etmek
K 10	“Plastik”, “cam”, “metal” ve “kağıt”ları, bunlar için ayrılmış olan geri dönüşüm kutularına atmak
K 11	Yemek hazırlama sırasında oluşan atık yağları toplayarak lisanslı firmaya teslim etmek

1. Analitik Hiyerarşi Süreci Uygulaması

“Sıfır Atık Yönetmeliği”nden yararlanılarak oluşturulan 11 kritere göre çevre mühendisleri tarafından yapılan değerlendirme sonuçları Tablo 4’te ikili karşılaştırma matrisi şeklinde sunulmuştur.

Tablo 4. AHS’de İkili Karşılaştırma Matrisi

Kriterler	Kriterler										
	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11
K1	1	3	3	3	7	7	3	1	1	0,33	0,33
K2	0,33	1	3	1	5	3	0,33	0,14	0,20	0,11	0,33
K3	0,33	0,33	1	1	3	3	0,20	0,14	1	0,14	0,20
K4	0,33	1	1	1	3	3	1	0,33	0,33	0,20	0,33
K5	0,14	0,20	0,33	0,33	1	0,33	0,14	0,11	0,20	0,11	0,14
K6	0,14	0,33	0,33	0,33	3	1	1	0,20	0,33	0,14	0,20
K7	0,33	3	5	1	7	1	1	0,33	1	0,20	0,33
K8	1	7	7	3	9	5	3	1	3	3	1
K9	1	5	1	3	5	3	1	0,33	1	0,20	0,20
K10	3	9	7	5	9	7	5	0,33	5	1	5

K11	3	3	5	3	7	5	3	1	5	0,20	1
Toplam	10,62	32,87	33,67	21,67	59,00	38,33	18,68	4,93	18,07	5,64	9,08

Tablo 4'teki ikili karşılaştırma matrisinden yararlanılarak elde edilen normalleştirilmiş değerler ve kriter ağırlıkları Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5. AHS'de Normalleştirilmiş Matris ve Kriter Ağırlıkları

Kriterler	Kriterler											Kriter Ağırlığı (w_i)
	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11	
K 1	0,09	0,09	0,09	0,14	0,12	0,18	0,16	0,20	0,06	0,06	0,04	0,11
K 2	0,03	0,03	0,09	0,05	0,08	0,08	0,02	0,03	0,01	0,02	0,04	0,05
K 3	0,03	0,01	0,03	0,05	0,05	0,08	0,01	0,03	0,06	0,03	0,02	0,04
K 4	0,03	0,03	0,03	0,05	0,05	0,08	0,05	0,07	0,02	0,04	0,04	0,05
K 5	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02	0,01
K 6	0,01	0,01	0,01	0,02	0,05	0,03	0,05	0,04	0,02	0,03	0,02	0,03
K 7	0,03	0,09	0,15	0,05	0,12	0,03	0,05	0,07	0,06	0,04	0,04	0,06
K 8	0,09	0,21	0,21	0,14	0,15	0,13	0,16	0,20	0,17	0,53	0,11	0,19
K 9	0,09	0,15	0,03	0,14	0,08	0,08	0,05	0,07	0,06	0,04	0,02	0,07
K 10	0,28	0,27	0,21	0,23	0,15	0,18	0,27	0,07	0,28	0,18	0,55	0,24
K 11	0,28	0,09	0,15	0,14	0,12	0,13	0,16	0,20	0,28	0,04	0,11	0,15

Kriter ağırlıkları bulunduktan sonra sonuçların tutarlı olup olmadığı kontrol edilir. $CR = 0,098 < 0,10$ olduğundan kriter ağırlıklarının tutarlı olduğu sonucuna varılır.

2. TOPSIS Uygulaması

Kilis ilinde faaliyet gösteren kafe ve lokanta işletme sahiplerinden anket yöntemi ile elde edilen verilerin "Sıfır Atık Yönetmeliği"ne göre oluşturulan 11 kritere göre Kilis Belediyesi'nde görevli çevre mühendislerinin "Sıfır Atık Yönetmeliği"ne uygunluğu açısından 1: En Düşük, 5: En Yüksek olmak üzere, 1-5 arasında puanlandırılarak değerlendirilmeleriyle elde edilen karar matrisi Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. TOPSIS Yönteminde Karar Matrisi

İşletmeler	Kriterler										
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
KAFE1	5	5	5	5	5	5	5	1	1	1	1
KAFE2	5	5	5	1	4	4	5	4	4	4	4
KAFE3	1	1	1	1	5	5	5	5	5	5	5
KAFE4	5	5	5	5	3	3	3	1	1	3	3
KAFE5	1	1	1	5	5	3	5	5	5	5	5
KAFE6	5	1	1	1	5	2	1	3	3	1	2
KAFE7	5	1	5	5	3	3	3	5	4	4	4
KAFE8	1	1	1	1	4	2	1	3	3	3	3
KAFE9	5	5	5	5	5	5	5	3	3	2	5
LOKANTA1	1	5	5	5	5	5	5	3	5	5	5
LOKANTA2	5	1	1	5	4	4	4	4	4	3	3
LOKANTA3	5	5	5	5	4	4	3	4	4	5	4
LOKANTA4	5	1	5	5	5	5	5	5	5	5	5
LOKANTA5	5	1	5	1	4	5	3	4	2	5	4
LOKANTA6	5	1	5	1	4	3	5	2	3	3	3
LOKANTA7	5	1	5	5	4	2	5	3	5	4	5
LOKANTA8	5	1	1	5	5	4	3	5	4	4	4
LOKANTA9	5	1	1	5	5	3	3	3	4	5	5

TOPSIS Yönteminin işlem adımları uygulanarak C_i^+ değerleri bulunup, işletmelerin sıralaması Tablo 7’de büyükten küçüğe doğru yapılmıştır. Buna göre “Sıfır Atık Yönetmeliği”ne en uygun işletmenin birinci sırada yer alan “LOKANTA 4” olduğu görülmektedir

Tablo 7. TOPSIS Yöntemine Göre İşletmelerin Sıralaması

İŞLETMELER	C_i^+	SIRALAMA
KAFE 1	0,295	18
KAFE 2	0,748	4
KAFE 3	0,729	8
KAFE 4	0,431	16
KAFE 5	0,742	6
KAFE 6	0,329	17
KAFE 7	0,756	3
KAFE 8	0,434	15
KAFE 9	0,535	13
LOKANTA 1	0,699	10
LOKANTA 2	0,590	12
LOKANTA 3	0,825	2
LOKANTA 4	0,851	1
LOKANTA 5	0,731	7
LOKANTA 6	0,465	14
LOKANTA 7	0,682	11
LOKANTA 8	0,743	5
LOKANTA 9	0,710	9

3. Moora Yöntemi Uygulaması

Tablo 6’daki Karar Matrisinden yararlanılarak (13) eşitliğinden hesaplanan Normalleştirilmiş Karar Matrisi Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Normalleştirilmiş Karar Matrisi

Kriter Ağırlığı	0,11	0,05	0,04	0,05	0,01	0,03	0,06	0,19	0,07	0,24	0,15
	Kriterler										
İşletmeler	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11
KAFE1	0,266	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,063	0,062	0,060	0,058
KAFE2	0,266	0,393	0,298	0,057	0,212	0,243	0,290	0,253	0,247	0,239	0,232
KAFE3	0,053	0,079	0,060	0,057	0,265	0,304	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291
KAFE4	0,266	0,393	0,298	0,286	0,159	0,182	0,174	0,063	0,062	0,179	0,174
KAFE5	0,053	0,079	0,060	0,286	0,265	0,182	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291
KAFE6	0,266	0,079	0,060	0,057	0,265	0,121	0,058	0,190	0,185	0,060	0,116
KAFE7	0,266	0,079	0,298	0,286	0,159	0,182	0,174	0,317	0,247	0,239	0,232
KAFE8	0,053	0,079	0,060	0,057	0,212	0,121	0,058	0,190	0,185	0,179	0,174
KAFE9	0,266	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,190	0,185	0,119	0,291
LOKANTA1	0,053	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,190	0,308	0,298	0,291
LOKANTA2	0,266	0,079	0,060	0,286	0,212	0,243	0,232	0,253	0,247	0,179	0,174
LOKANTA3	0,266	0,393	0,298	0,286	0,212	0,243	0,174	0,253	0,247	0,298	0,232
LOKANTA4	0,266	0,079	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291

LOKANTA5	0,266	0,079	0,298	0,057	0,212	0,304	0,174	0,253	0,123	0,298	0,232
LOKANTA6	0,266	0,079	0,298	0,057	0,212	0,182	0,290	0,127	0,185	0,179	0,174
LOKANTA7	0,266	0,079	0,298	0,286	0,212	0,121	0,290	0,190	0,308	0,239	0,291
LOKANTA8	0,266	0,079	0,060	0,286	0,265	0,243	0,174	0,317	0,247	0,239	0,232
LOKANTA9	0,266	0,079	0,060	0,286	0,265	0,182	0,174	0,190	0,247	0,298	0,291

3.1. Moora_Oran Yöntemi Uygulaması

Moora_Oran Yönteminde “Normalleştirilmiş Karar Matrisi”ndeki satırlar toplanarak sıralama yapılır. Tablo 9’da satır toplamı alınarak Moora_Oran Yöntemine göre sıralama verilmiştir. Buna göre “LOKANTA 4” işletmesinin birinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 9. Moora-Oran Yöntemine Göre İşletmelerin Sıralaması

Kriter Ağırlığı	0,11	0,05	0,04	0,05	0,01	0,03	0,06	0,19	0,07	0,24	0,15	Satır Toplamı	Moora Oran Yöntemine Göre Sıralama
Kriterler													
İşletmeler	K 1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11		
KAFE1	0,266	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,063	0,062	0,060	0,058	2,344	10
KAFE2	0,266	0,393	0,298	0,057	0,212	0,243	0,290	0,253	0,247	0,239	0,232	2,730	5
KAFE3	0,053	0,079	0,060	0,057	0,265	0,304	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291	2,322	12
KAFE4	0,266	0,393	0,298	0,286	0,159	0,182	0,174	0,063	0,062	0,179	0,174	2,236	14
KAFE5	0,053	0,079	0,060	0,286	0,265	0,182	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291	2,429	8
KAFE6	0,266	0,079	0,060	0,057	0,265	0,121	0,058	0,190	0,185	0,060	0,116	1,457	17
KAFE7	0,266	0,079	0,298	0,286	0,159	0,182	0,174	0,317	0,247	0,239	0,232	2,478	7
KAFE8	0,053	0,079	0,060	0,057	0,212	0,121	0,058	0,190	0,185	0,179	0,174	1,369	18
KAFE9	0,266	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,190	0,185	0,119	0,291	2,886	4
LOKANTA1	0,053	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,190	0,308	0,298	0,291	2,976	2
LOKANTA2	0,266	0,079	0,060	0,286	0,212	0,243	0,232	0,253	0,247	0,179	0,174	2,231	15
LOKANTA3	0,266	0,393	0,298	0,286	0,212	0,243	0,174	0,253	0,247	0,298	0,232	2,902	3
LOKANTA4	0,266	0,079	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291	3,001	1
LOKANTA5	0,266	0,079	0,298	0,057	0,212	0,304	0,174	0,253	0,123	0,298	0,232	2,297	13
LOKANTA6	0,266	0,079	0,298	0,057	0,212	0,182	0,290	0,127	0,185	0,179	0,174	2,049	16
LOKANTA7	0,266	0,079	0,298	0,286	0,212	0,121	0,290	0,190	0,308	0,239	0,291	2,579	6
LOKANTA8	0,266	0,079	0,060	0,286	0,265	0,243	0,174	0,317	0,247	0,239	0,232	2,407	9
LOKANTA9	0,266	0,079	0,060	0,286	0,265	0,182	0,174	0,190	0,247	0,298	0,291	2,337	11

3.2. Moora-Önem Katsayısı Yöntemi Uygulaması

Tablo 8’deki Normalleştirilmiş Karar Matrisi’ndeki değerler ilgili kriter ağırlığı ile çarpılır ve satır toplamı alınarak, Tablo 10’daki Moora-Önem Katsayısına göre sıralama elde edilir. Tablo 10’da görüldüğü gibi en uygun işletmenin “LOKANTA 4” olduğu belirlenmiştir.

Tablo 10. Moora Önem Katsayısı Yöntemine Göre İşletmelerin Sıralaması

Kriter Ağırlığı	0,11	0,05	0,04	0,05	0,01	0,03	0,06	0,19	0,07	0,24	0,15	Satır Toplamı	Moora Önem Katsayısı Yöntemine
-----------------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	---------------	--------------------------------

													Göre Sıralama
	Kriterler												
İşletmeler	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11		
KAFE1	0,029	0,020	0,012	0,014	0,003	0,009	0,017	0,012	0,004	0,014	0,009	0,1436	16
KAFE2	0,029	0,020	0,012	0,003	0,002	0,007	0,017	0,048	0,017	0,057	0,035	0,2480	5
KAFE3	0,006	0,004	0,002	0,003	0,003	0,009	0,017	0,060	0,022	0,072	0,044	0,2412	7
KAFE4	0,029	0,020	0,012	0,014	0,002	0,005	0,010	0,012	0,004	0,043	0,026	0,1780	15
KAFE5	0,006	0,004	0,002	0,014	0,003	0,005	0,017	0,060	0,022	0,072	0,044	0,2489	4
KAFE6	0,029	0,004	0,002	0,003	0,003	0,004	0,003	0,036	0,013	0,014	0,017	0,1290	18
KAFE7	0,029	0,004	0,012	0,014	0,002	0,005	0,010	0,060	0,017	0,057	0,035	0,2465	6
KAFE8	0,006	0,004	0,002	0,003	0,002	0,004	0,003	0,036	0,013	0,043	0,026	0,1424	17
KAFE9	0,029	0,020	0,012	0,014	0,003	0,009	0,017	0,036	0,013	0,029	0,044	0,2255	12
LOKANTA1	0,006	0,020	0,012	0,014	0,003	0,009	0,017	0,036	0,022	0,072	0,044	0,2537	3
LOKANTA2	0,029	0,004	0,002	0,014	0,002	0,007	0,014	0,048	0,017	0,043	0,026	0,2077	13
LOKANTA3	0,029	0,020	0,012	0,014	0,002	0,007	0,010	0,048	0,017	0,072	0,035	0,2668	2
LOKANTA4	0,029	0,004	0,012	0,014	0,003	0,009	0,017	0,060	0,022	0,072	0,044	0,2855	1
LOKANTA5	0,029	0,004	0,012	0,003	0,002	0,009	0,010	0,048	0,009	0,072	0,035	0,2329	11
LOKANTA6	0,029	0,004	0,012	0,003	0,002	0,005	0,017	0,024	0,013	0,043	0,026	0,1791	14
LOKANTA7	0,029	0,004	0,012	0,014	0,002	0,004	0,017	0,036	0,022	0,057	0,044	0,2411	8
LOKANTA8	0,029	0,004	0,002	0,014	0,003	0,007	0,010	0,060	0,017	0,057	0,035	0,2398	9
LOKANTA9	0,029	0,004	0,002	0,014	0,003	0,005	0,010	0,036	0,017	0,072	0,044	0,2370	10

3.3. Moora-Referans Noktası Yöntemi Uygulaması

Kriterlerin tümü fayda temelli olduğundan Tablo 8’de verilen Normalleştirilmiş Karar Matrisi’nin her bir sütunundaki maksimum değerler alınarak referans noktaları Tablo 11’deki gibi elde edilir.

Tablo 11. MOORA-Referans Noktası Yönteminde Referans Noktalarının Gösterimi

Kriter Ağırlığı	0,11	0,05	0,04	0,05	0,01	0,03	0,06	0,19	0,07	0,24	0,15
	Kriterler										
İşletmeler	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11
KAFE1	0,266	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,063	0,062	0,060	0,058
KAFE2	0,266	0,393	0,298	0,057	0,212	0,243	0,290	0,253	0,247	0,239	0,232
KAFE3	0,053	0,079	0,060	0,057	0,265	0,304	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291
KAFE4	0,266	0,393	0,298	0,286	0,159	0,182	0,174	0,063	0,062	0,179	0,174
KAFE5	0,053	0,079	0,060	0,286	0,265	0,182	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291
KAFE6	0,266	0,079	0,060	0,057	0,265	0,121	0,058	0,190	0,185	0,060	0,116
KAFE7	0,266	0,079	0,298	0,286	0,159	0,182	0,174	0,317	0,247	0,239	0,232
KAFE8	0,053	0,079	0,060	0,057	0,212	0,121	0,058	0,190	0,185	0,179	0,174
KAFE9	0,266	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,190	0,185	0,119	0,291
LOKANTA1	0,053	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,190	0,308	0,298	0,291
LOKANTA2	0,266	0,079	0,060	0,286	0,212	0,243	0,232	0,253	0,247	0,179	0,174
LOKANTA3	0,266	0,393	0,298	0,286	0,212	0,243	0,174	0,253	0,247	0,298	0,232
LOKANTA4	0,266	0,079	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291

LOKANTA5	0,266	0,079	0,298	0,057	0,212	0,304		0,174	0,253	0,123	0,298	0,232
LOKANTA6	0,266	0,079	0,298	0,057	0,212	0,182		0,290	0,127	0,185	0,179	0,174
LOKANTA7	0,266	0,079	0,298	0,286	0,212	0,121		0,290	0,190	0,308	0,239	0,291
LOKANTA8	0,266	0,079	0,060	0,286	0,265	0,243		0,174	0,317	0,247	0,239	0,232
LOKANTA9	0,266	0,079	0,060	0,286	0,265	0,182		0,174	0,190	0,247	0,298	0,291
Referans Noktaları(r_{ij})	0,266	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304		0,290	0,317	0,308	0,298	0,291

Tablo 11’de elde edilen referans noktalarından her sütundaki normalleştirilmiş değerler çıkarılarak elde edilen değerlerin mutlak değerleri alınır ve her bir satırın maksimum değerleri bulunur. Bulunan değerler küçükten büyüğe doğru sıralanarak, işletmelerin sıralaması Tablo 12’deki gibi elde edilir. Moora_Referans Noktası yöntemine göre birinci sırada “LOKANTA 3” işletmesi yer almaktadır.

Tablo 12. Moora-Referans Noktası Yöntemine Göre İşletmelerin Sıralaması

İşletmeler/ Kriterler	K 1	K 2	K 3	K 4	K 5	K 6	K 7	K 8	K 9	K 10	K 11	Max Değer	Moora- Referans Noktasına Göre Sıralama
KAFE1	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,253	0,247	0,239	0,232	0,253	5
KAFE2	0,000	0,000	0,000	0,229	0,053	0,061	0,000	0,063	0,062	0,060	0,058	0,229	4
KAFE3	0,213	0,314	0,238	0,229	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,314	6
KAFE4	0,000	0,000	0,000	0,000	0,106	0,121	0,116	0,253	0,247	0,119	0,116	0,253	5
KAFE5	0,213	0,314	0,238	0,000	0,000	0,121	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,314	6
KAFE6	0,000	0,314	0,238	0,229	0,000	0,182	0,232	0,127	0,123	0,239	0,174	0,314	6
KAFE7	0,000	0,314	0,000	0,000	0,106	0,121	0,116	0,000	0,062	0,060	0,058	0,314	6
KAFE8	0,213	0,314	0,238	0,229	0,053	0,182	0,232	0,127	0,123	0,119	0,116	0,314	6
KAFE9	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,127	0,123	0,179	0,000	0,179	2
LOKANTA1	0,213	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,127	0,000	0,000	0,000	0,213	3
LOKANTA2	0,000	0,314	0,238	0,000	0,053	0,061	0,058	0,063	0,062	0,119	0,116	0,314	6
LOKANTA3	0,000	0,000	0,000	0,000	0,053	0,061	0,116	0,063	0,062	0,000	0,058	0,116	1
LOKANTA4	0,000	0,314	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,314	6
LOKANTA5	0,000	0,314	0,000	0,229	0,053	0,000	0,116	0,063	0,185	0,000	0,058	0,314	6
LOKANTA6	0,000	0,314	0,000	0,229	0,053	0,121	0,000	0,190	0,123	0,119	0,116	0,314	6
LOKANTA7	0,000	0,314	0,000	0,000	0,053	0,182	0,000	0,127	0,000	0,060	0,000	0,314	6
LOKANTA8	0,000	0,314	0,238	0,000	0,000	0,061	0,116	0,000	0,062	0,060	0,058	0,314	6
LOKANTA9	0,000	0,314	0,238	0,000	0,000	0,121	0,116	0,127	0,062	0,000	0,000	0,314	6

3.4. Moora-Tam Çarpım Yöntemi Uygulaması

Moora-Tam Çarpım Yöntemine göre Tablo 8’deki Normalleştirilmiş Karar Matrisi’nin her satırındaki değerler çarpılarak elde edilen değerler büyükten küçüğe doğru düzenlenerek işletmelerin sıralaması Tablo 13’te verilmiştir. Buna göre Tablo 13’te görüldüğü gibi birinci sırada “LOKANTA 4” işletmesi yer almaktadır.

Tablo 13. Moora-Tam Çarpım Yöntemine Göre İşletmelerin Sıralaması

İşletmeler/Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	Çarpım	Moora- Tam Çarpım Yöntemine Göre Sıralama
KAFE1	0,266	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,063	0,062	0,060	0,058	0,00000002815	15
KAFE2	0,266	0,393	0,298	0,057	0,212	0,243	0,290	0,253	0,247	0,239	0,232	0,000000092245	5

KAFE3	0,053	0,079	0,060	0,057	0,265	0,304	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291	0,000000002815	15
KAFE4	0,266	0,393	0,298	0,286	0,159	0,182	0,174	0,063	0,062	0,179	0,174	0,000000005473	13
KAFE5	0,053	0,079	0,060	0,286	0,265	0,182	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291	0,000000008445	11
KAFE6	0,266	0,079	0,060	0,057	0,265	0,121	0,058	0,190	0,185	0,060	0,116	0,000000000032	16
KAFE7	0,266	0,079	0,298	0,286	0,159	0,182	0,174	0,317	0,247	0,239	0,232	0,000000038916	7
KAFE8	0,053	0,079	0,060	0,057	0,212	0,121	0,058	0,190	0,185	0,179	0,174	0,000000000023	17
KAFE9	0,266	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,190	0,185	0,119	0,291	0,000000253358	3
LOKANTA1	0,053	0,393	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,190	0,308	0,298	0,291	0,000000211132	4
LOKANTA2	0,266	0,079	0,060	0,286	0,212	0,243	0,232	0,253	0,247	0,179	0,174	0,000000008302	12
LOKANTA3	0,266	0,393	0,298	0,286	0,212	0,243	0,174	0,253	0,247	0,298	0,232	0,000000345918	2
LOKANTA4	0,266	0,079	0,298	0,286	0,265	0,304	0,290	0,317	0,308	0,298	0,291	0,0000000351886	1
LOKANTA5	0,266	0,079	0,298	0,057	0,212	0,304	0,174	0,253	0,123	0,298	0,232	0,000000008648	10
LOKANTA6	0,266	0,079	0,298	0,057	0,212	0,182	0,290	0,127	0,185	0,179	0,174	0,000000002919	14
LOKANTA7	0,266	0,079	0,298	0,286	0,212	0,121	0,290	0,190	0,308	0,239	0,291	0,000000054050	6
LOKANTA8	0,266	0,079	0,060	0,286	0,265	0,243	0,174	0,317	0,247	0,239	0,232	0,000000017296	8
LOKANTA9	0,266	0,079	0,060	0,286	0,265	0,182	0,174	0,190	0,247	0,298	0,291	0,000000012161	9

3.5. Multimoora Yöntemi Uygulaması

Multimoora yönteminde dört yöntemden elde edilen işletme sıralamaları baskınlık teorisine göre yapılır. Buna göre “Moora-Oran”, “Moora-Önem Katsayısı” ve “Moora-Tam Çarpım” sıralamasına göre birinci sırada “LOKANTA 4” işletmesi yer aldığından Multimora yönteminde de birinci sırada “LOKANTA 4” işletmesi yer almıştır. Moora yöntemlerine göre elde edilen son sıralama ve TOPSIS sıralaması Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14. TOPSIS ve MOORA Yöntemlerine Göre Elde Edilen Son Sıralama

İşletmeler	Moora-Oran Sıralama	Moora-Önem Katsayısı Sıralama	Moora-Referans Noktası Sıralama	Moora-Tam Çarpım Sıralama	Multimoora Sıralama	TOPSIS Sıralama
KAFE1	10	16	5	15	10, 15, 16	18
KAFE2	5	5	4	5	5	4
KAFE3	12	7	6	15	12, 15	8
KAFE4	14	15	5	13	13, 15	16
KAFE5	8	4	6	11	4, 8, 11	6
KAFE6	17	18	6	16	16, 18	17
KAFE7	7	6	6	7	7	3
KAFE8	18	17	6	17	17	15
KAFE9	4	12	2	3	4, 12	13
LOKANTA1	2	3	3	4	3	10
LOKANTA2	15	13	6	12	12, 13, 15	12
LOKANTA3	3	2	1	2	2	2
LOKANTA4	1	1	6	1	1	1
LOKANTA5	13	11	6	10	10, 11, 13	7
LOKANTA6	16	14	6	14	14	14
LOKANTA7	6	8	6	6	6	11
LOKANTA8	9	9	6	8	9	5
LOKANTA9	11	10	6	9	10, 11	9

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kriter ağırlıkları AHS ile ağırlıklandırılmış olup, kriter ağırlığı en yüksek olan kriterlerin K10 (“Plastik”, “cam”, “metal” ve “kağıt”ları, bunlar için ayrılmış olan geri dönüşüm kutularına atmak), K8 (Çöpleri atarken ayrıştırmak: Organik atıklarla geri dönüştürülebilir atıkların aynı yere atılmamasına dikkat etmek) ve K11 (Yemek hazırlama sırasında oluşan atık yağları toplayarak lisanslı firmaya teslim etmek) kriterleri olduğu tespit edilmiştir.

ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS ve MOORA yöntemlerine göre işletmelerin sıralaması yapılmıştır. Buna göre TOPSIS yönteminde ilk üç sırada LOKANTA 4, LOKANTA 3 ve KAFE 7 işletmeleri yer alırken, son üç sırada KAFE 4, KAFE 6 ve KAFE 1 işletmelerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Mutimooraa yöntemine göre ise ilk üç sırada LOKANTA 4, LOKANTA 3 ve LOKANTA 1 işletmeleri yer alırken; son üç sırada KAFE 1, KAFE 8 ve KAFE 6 işletmeleri yer almıştır. Her iki yöntemde de LOKANTA 4 ve LOKANTA 3 işletmelerinin ilk iki sırada yer aldığı belirlenmiştir.

TOPSIS yönteminde ilk üç sırada yer alan işletmelerden LOKANTA 4 işletmesinin sıfır atık belgesi olma (K2) kriteri hariç diğer tüm kriterleri sağladığı, LOKANTA 3 işletmesinin ise K1, K2, K3, K4 ve K10 kriterlerini tam sağladığı ve KAFE 7 işletmesinin ise K1, K3, K4 ve K8 kriterlerini tam olarak sağladığı sonucuna varılmıştır. Son üç sırada yer alan işletmelerden KAFE 4 işletmesinin K8 ve K9 kriterlerini sağlamadığı, KAFE 6 işletmesinin K2, K3, K4, K7 ve K10 kriterlerini sağlamadığı görülmüştür. KAFE 1 işletmesinin ise K8, K9, K10 ve K11 kriterlerini sağlamadığı sonucuna varılmıştır.

Multimooraa yönteminde ilk üç sırada yer alan LOKANTA 1 işletmesinin K1 kriteri hariç diğer tüm kriterleri sağladığı görülmüştür. Son üç sırada yer alan KAFE 8 işletmesinin ise K1, K2, K3, K4 ve K7 kriterlerini sağlamadığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak; “Sıfır Atık Yönetmeliği”ne göre lokantaların ilk sıralarda yer aldığı, kafelerin ise son sıralarda yer aldığı görülmüştür.

Araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak Kilis Belediyesi’nde görevli çevre mühendisleri bütün kafe ve lokantaların “Sıfır Atık Yönetmeliği”ne uygunluğunu denetleyerek, kafe ve lokanta yöneticilerine işletmelerini “Sıfır Atık Yönetmeliği”ne uygun şekilde gerekli düzenlemeleri yaparak eksik kriterleri düzeltmelerini önerebilirler. Ayrıca gelecekte bu konuda çalışacak araştırmacılar da kafe ve lokanta sayılarını artırarak farklı ÇKKV yöntemlerini uygulayabilirler.

KAYNAKLAR

- Akın, B. (2020). Erciyes Üniversitesi’nde sıfır atık projesinin geliştirilmesi [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi].
- Albayrak, A. (2014). Müşterilerin restoran seçimlerini etkileyen faktörler: İstanbul örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 190-201. <https://doi.org/10.17123/atad.vol25iss255949>
- Arevalo-Gallegos, A., Ahmad, Z., Asgher, M., Parra-Saldivar, R. and Iqbal, H. M. (2017). Lignocellulose: A Sustainable Material To Produce Value-Added Products With A Zero Waste Approach—A Review, *International Journal Of Biological Macromolecules*, 99, 308-318. <https://doi.org/10.1016/j.ijbiomac.2017.02.097>
- Atan, M. ve Altan, Ş. (2020). *Örnek uygulamalarla Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri*. Gazi Kitabevi.
- Ayçin, E. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme: Bilgisayar uygulamalı çözümler*. Nobel Yayınevi.
- Ayeleru, O. O., Okonta, F. N. and Ntuli, F. (2018). Municipal Solid Waste Generation And Characterization In The City Of Johannesburg: A Pathway For The Implementation Of Zero Waste, *Waste Management*, 79, 87-97. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2018.07.026>
- Azdast, T., Lee, R. E., Hasanzadeh, R., Moradian, M. and Shishavan, S. M. (2019). Investigation of Mechanical And Morphological Properties of Acrylonitrile Butadiene Styrene Nanocomposite Foams From Analytical Hierarchy Process Point Of View, *Polymer Bulletin*, 76(5), 2579-2599. <https://doi.org/10.1007/s00289-018-2517-5>

- Binnemans, K., Jones, P.T., Blanpain, B., Gerven, T.V. and Pontikes, Y. (2015). Towards Zero-Waste Valorisation Of Rare-Earth-Containing Industrial Process Residues: A Critical Review, *The Journal Of Cleaner Production*, V.99, 17-38. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.02.089>
- Brauers, W. K. and Zavadskas, E. K. (2006). The MOORA method and its application to privatization in a transition economy. *Control And Cybernetics*, 35, 445-469.
- Brauers, W. K. M. and Zavadskas, E. K. (2010). Project Management By MULTIMOORA as an instrument for transition economies. *Technological And Economic Development Of Economy*, 16(1), 5-24. <https://doi.org/10.3846/tede.2010.01>
- Bulut, T. (2017). MULTIMOORA yöntemi ile farklı illerdeki organize sanayi bölgelerinin yabancı yatırımcılar açısından optimal yer seçimi olarak değerlendirilmesi. *Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar*, 54(624), 41- 52.
- Burlakovs, J., Jani, Y., Kriipsalu, M., Vincevica-Gaile, Z., Kaczala, F., Celma, G., ... and Klavins, M. (2018). On the way to 'Zero Waste' management: Recovery potential of elements, including rare earth elements, from fine fraction of waste. *Journal Of Cleaner Production*, 186, 81-90. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.102>
- Castigliano, J. R., Pollack, A., Cleveland, C. J. and Walsh, M. J. (2021). Evaluating emissions reductions from zero waste strategies under dynamic conditions: A case study from Boston. *Waste Management*, 126, 170-179. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2021.02.026>
- Chan, C. K., Shin, J. and Jiang, S. X. K. (2018). Development of tailor-shaped bacterial cellulose textile cultivation techniques for zero-waste design. *Clothing And Textiles Research Journal*, 36(1), 33-44. <https://doi.org/10.1177/0887302X17737177>
- Cho, S. and Lee, J. H. (2015). Development of zero waste fashion design process guideline from an educational perspective. *Journal Of The Korean Society Of Costume*, 65(4), 91-108. <https://doi.org/10.7233/jksc.2015.65.4.091>
- Cole, C., Osmani, M., Quddus, M., Wheatley, A. and Kay, K. (2014). Towards a zero waste strategy for an english local authority. *Resources, Conservation And Recycling*, 89, 64-75. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2014.05.005>
- Curran, T. and Williams, I. D. (2012). A zero waste vision for industrial networks in Europe. *Journal Of Hazardous Materials*, 207-208, 3-7. <https://doi.org/10.1016/j.jhazmat.2011.07.122>
- Çelik, P. ve Ustasüleyman, T. (2014). ELECTRE I ve PROMETHEE yöntemleri ile GSM operatörlerinin hizmet kalitesinin değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, 6(12), 137-160. <https://doi.org/10.18092/ijeas.19566>
- Çokaygıl, Z. (2005). *Atık yönetimi planlamasında yaşam döngüsü analizi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi].
- Çuhadar, M., Özkan, A., & Çaylıkoca, A. (2017). Yiyecek içecek işletmelerine yönelik çevrimiçi müşteri değerlendirmelerinin incelenmesi: Isparta ili örneği. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 29(4), 33-48.
- De Farias Aires, R. F. and Ferreira, L. (2019). A new approach to avoid rank reversal cases in the TOPSIS method. *Computers & Industrial Engineering*, 132, 84-97. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2019.04.023>

- Demir, K., & Şahinkaya, S. (2019). *Adana ilinde sıfır atık projesinin uygulanması* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi].
- Deniz, N. (2020). Teknoloji yönetiminde MOORA ve ARAS çok ölçütlü karar verme teknikleri ile patent değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 191-207.
- Deselnicu, D. C., Milităru, G., Deselnicu, V., Zăinescu, G. and Albu, L. (2018). Towards a circular economy—a zero waste programme for Europe. In *International Conference on Advanced Materials and Systems (ICAMS)* (pp. 563-568). The National Research & Development Institute for Textiles and Leather-INCOTEX. <https://doi.org/10.24264/icams-2018.XI.4>
- Ecer, F. (2020). *Çok kriterli karar verme, geçmişten günümüze kapsamlı bir yaklaşım*. Seçkin Yayınevi.
- Elgizawy, S. M., El-Haggar, S. M. and Nassar, K. (2016a). Approaching sustainability of construction and demolition waste using zero waste concept. *Low Carbon Economy*, 7(1), 1-11 <https://doi.org/10.4236/lce.2016.71001>
- Elgizawy, S. M., El-Haggar, S. M. and Nassar, K. (2016b). Slum development using zero waste concepts: construction waste case study. *Procedia Engineering*, 145, 1306-1313. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2016.04.168>
- Ertuğrul, İ. ve Karakaşoğlu, N. (2009). Performance evaluation of turkish cement firms with fuzzy analytic hierarchy process and TOPSIS methods. *Expert Systems With Applications*, 36(1), 702-715. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2007.10.014>
- Eungkee Lee, R., Hasanzadeh, R. and Azdast, T. (2017). A Multi-Criteria decision analysis on injection moulding of Polymeric Microcellular Nanocomposite foams containing multi-walled Carbon Nanotubes. *Plastics, Rubber and Composites*, 46(4), 155-162. <https://doi.org/10.1080/14658011.2017.1300210>
- Franco-Garcia, M. M. F., Carpio-Aguilar, J. C. and Bressers, J. T. (2018). Towards zero waste: Circular economy boost, waste to resources: Introduction. In *Towards Zero Waste: Circular Economy Boost, Waste to Resources* (pp. 1-8). Springer. DOI: 10.1007/978-3-319-92931-6_1
- Görmüş, T. (2018). *Atık yönetimi, sorunlar ve çözüm arayışları: Antakya örneği* [Yayınlanmış Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi].
- Gu, B., Tang, X., Liu, L., Li, Y., Fujiwara, T., Sun, H., ... and Jia, R. (2021). The recyclable waste recycling potential towards zero waste cities—a comparison of three cities in China. *Journal of Cleaner Production*, 295, 126358. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126358>
- Hannon, J. and Zaman, A. U. (2018). Exploring the phenomenon of zero waste and future cities. *Urban Science*, 2(3), 90. <https://doi.org/10.3390/urbansci2030090>
- Hottle, T. A., Bilec, M. M., Brown, N. R. and Landis, A. E. (2015). Toward zero waste: Composting and recycling for sustainable venue based events. *Waste Management*, 38, 86-94. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2015.01.019>
- Hwang, C. L. and Yoon, K. (1981). *Methods for multiple attribute decision making. Methods and Applications*, Springer-Verlag.
- Kabak, M. ve Çınar, Y. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri: MS Excel® çözümlü uygulamalar*. Atlas Yayınevi.
- Karademir, D. (2020). *Kilis ilinin beşeri ve ekonomik coğrafyası* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].

- Koo, B., Hergel, J., Lefebvre, S. and Mitra, N. J. (2016). Towards zero-waste furniture design. *IEEE transactions on visualization and computer graphics*, 23(12), 2627-2640. <https://doi.org/10.1109/TVCG.2016.2633519>
- Kracka, M., Brauers, W. K. M., & Zavadskas, E. K. (2010). Ranking heating losses in a building by applying the MULTIMOORA. *Engineering Economics*, 21(4), 352-359.
- Lin, M. C., Wang, C. C., Chen, M. S. and Chang, C. A. (2008). Using AHP and TOPSIS Approaches in customer-driven product design process. *Computers In Industry*, 59(1), 17-31. <https://doi.org/10.1016/j.compind.2007.05.013>
- Lu, W., Bao, Z., Lee, W. M., Chi, B. and Wang, J. (2021). An analytical framework of zero waste construction site: Two case studies of Shenzhen. China, *Waste Management*, 121, 343-353. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2020.12.029>
- Mirabella, N., Castellani, V. and Sala, S. (2014). Current options for the valorization of food manufacturing waste: A review. *Journal of Cleaner Production*, 65, 28-41. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.10.051>
- Mojaver, M., Hasanzadeh, R., Azdast, T. and Park, C. B. (2022). Comparative study on air gasification of plastic waste and conventional biomass based on coupling of AHP/TOPSIS Multi-Criteria decision analysis. *Chemosphere*, 286, 131867. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2021.131867>
- Niinimäki, K. (2013). A renaissance in material appreciation: Case study in zero waste fashion. *Journal of Textile Design Research and Practice*, 1(1), 77-92. <https://doi.org/10.2752/175183513X13772670831191>
- Nizar, M., Munir, E. ve Munawar, E. (2018, December). Implementation of zero waste concept in waste management of Banda Aceh city. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1116, No. 5, p. 052045). IOP Publishing. 10.1088/1742-6596/1116/5/052045
- Ouyang, X. and Guo, F. (2018). Intuitionistic fuzzy analytical hierarchical processes for selecting the paradigms of mangroves in municipal wastewater treatment. *Chemosphere*, 197, 634-642. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2017.12.102>
- Ömürbek, N. ve Özcan, A. (2016). BİST’de işlem gören sigorta şirketlerinin MULTIMOORA yöntemiyle performans ölçümü. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(2), 64-75.
- Özbek, A. (2015). Akademik birim yöneticilerinin MOORA yöntemiyle seçilmesi: Kırıkkale üzerine bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), 1-18.
- Perçin, S. ve Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik entropi ağırlık ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak türk sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 565-582. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.347924>
- Polat, Y. ve Dalay, M. (2022). Sıfır atık projesini uygulayan işletmelerin AHS ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi. *Gece Kitaplığı*, 97-120. https://www.gecekitapligi.com/Webkontrol/uploads/Fck/cilt2_9.pdf
- Rhyner, C. R., Schwartz, L. J., Wenger, R. B. and Kohrell, M. G. (2017). Waste management and resource recovery, CRC Press, United States Of America. <https://doi.org/10.1201/9780203734278>
- Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *International Journal Of Services Sciences*, 1(1), 83-98.

- Safi, İ., Atnur, G., & Küçükyıldız, D. (2020). Dışarıda yeme kültürü ve lokantalar: Rize örneği. *Mukaddime*, 11(1), 124-153. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.712092>
- Satchwell, A. J., Scown, C. D., Smith, S. J., Amirebrahimi, J., Jin, L., Kirchstetter, T. W., ... and Preble, C. V. (2018). Accelerating the deployment of anaerobic digestion to meet zero waste goals. *The Environmental Science & Technology*. V.52, 13663-13669. <https://doi.org/10.1021/acs.est.8b04481>
- Singh, S., Ramakrishna, S. and Gupta, M. K. (2017). Towards zero waste manufacturing: A multidisciplinary review. *Journal Of Cleaner Production*, 168, 1230-1243. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.09.108>
- Song, Q., Li, J. and Zeng, X. (2015). Minimizing the increasing solid waste through zero waste strategy. *Journal of Cleaner Production*, 104, 199-210. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.08.027>
- Süzülmüş, S. ve Polat, Y. (2022). Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri kullanılarak sığır işletmelerinin hayvan refahına göre sıralaması. *İksad Yayınevi*. <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2022/02/COK-KRITERLI-KARAR-VERME-YONTEMLERI-KULLANILARAK-SIGIR-ISLETMELERININ-HAYVAN-REFAHINA-GORE-SIRALAMASI-.pdf>
- Ton, N. K. T., Keskin, H. D., & Kalın, A. (2022). Tüketicilerin kafe ve lokanta tercihlerinin belirlenmesine yönelik bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(3), 972-1005. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.1032709>
- Türe, H., Koçak, D. and Doğan, S. (2016). MULTIMOORA yöntemi ile ülke riski değerlendirmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 824-844.
- Uludağ, A. S. ve Doğan, H. (2021). Üretim yönetiminde Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri literatür, teori ve uygulama. Nobel Yayınevi.
- Unay, E., Ozkaya, B. ve Yoruklu, H. C. (2021). A multicriteria decision analysis for the evaluation of microalgal growth and harvesting. *Chemosphere*, 279, 130561. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2021.130561>
- Utami, A. and Ruskan, E. L. (2020). Development of decision support system for selection of yayasan alumni scholarship using MOORA method. *Advances In Intelligent Systems Research*, vol, 172, 706-710. <https://dx.doi.org/10.2991/aisr.k.200424.107>
- Veleva, V., Bodkin, G. and Todorova, S. (2017). The need for better measurement and employee engagement to advance a circular economy: Lessons from biogen's zero waste journey. *Journal Of Cleaner Production*, 154, 517-529. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.177>
- Venugopalan, V., Balasundaram, N. and Hemalatha, S. (2017). Comparative study on biogas production from cow dung, food waste and organic wastes. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 8(2), 100-106.
- Yoon, K. (1987). A reconciliation among discrete compromise solutions. *Journal Of The Operational Research Society*, 38(3), 277-286. <https://doi.org/10.1057/jors.1987.44>
- Zaman, A. U. (2014a). Identification of key assessment indicators of the zero waste management systems. *Ecological Indicators*, 36, 682-693. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2013.09.024>
- Zaman, A. U. (2014b). Measuring waste management performance using the zero waste index: The case of adelaide, Australia. *Journal of Cleaner Production*, 66, 407-419. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.10.032>

Zaman, A. U. (2015). A comprehensive review of the development of zero waste Management: Lessons learned and guidelines. *Journal of Cleaner Production*, 91, 12-25. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.12.013>

Zaman, A. U. and Lehmann, S. (2013). The zero waste index: A performance measurement tool for waste management systems in a zero waste City. *Journal Of Cleaner Production*, 50, 123-132. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.11.041>

İnternet Kaynakları

<http://www.kilis.gov.tr/cografı-yapı> , erişim tarihi: 05.12.2022.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18132.pdf> , erişim tarihi: 02.05.2022.

Etik Kurul Onayı:

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 22.03.2022 tarih ve 2022/04 sayı ve 03 nolu karar ile araştırmanın etik kurul izni alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı

Çalışmanın hazırlanmasında her iki yazar da eşit katkı sağlamıştır.

MARKA İMAJI VE HİZMET KALİTESİNİN GÜVEN ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE MÜŞTERİ TATMİNİNİN ARACILIK ROLÜ

Canan YILMAZ UZ¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1159788

Makale Geçmişi:

Geliş 09.08.2022

Kabul 30.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Güven,

Hizmet Kalitesi,

Müşteri Tatmini,

Marka İmajı,

Yeniden Satın Alma Niyeti.

ÖZ

Yolcuların aynı hava yolu firmasını tercih etmeleri bu firmaların uzun vadeli müşteri ilişkileri kurabilmeleri adına önemli bir husustur. Hava yolu firmalarının verdikleri hizmet kalitesinin yolcuların yeniden satın alma niyetlerine etkisi ve bu hizmet kalitesi ile marka imajının müşteri güveni üzerindeki etkisinde müşteri tatmininin aracılık rolünün belirlenmesi, araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilerek seyahatlerinde en az bir kere hava yolunu tercih eden 336 kişiye sosyal medya yardımı ile ulaşılmıştır. Veriler LISREL programı ile analiz edilerek önerilen model Yapısal Eşitlik Modeli ile test edilmiştir. Hizmet kalitesinin ve müşteri tatmininin yeniden satın alma niyeti üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğu, marka imajının müşteri tatmini ve müşteri güveni üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti ve güven üzerindeki etkisi ile marka imajının güven üzerindeki etkisinde müşteri tatmininin aracılık rolünün olduğu, çalışmada ulaşılan sonuçlardan biridir. Müşteri tatmininin yeniden satın alma niyetini ve güvenini doğrudan ve pozitif bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

THE MEDIATING ROLE OF CUSTOMER SATISFACTION AND BRAND IMAGE IN THE IMPACT OF TRUST AND SERVICE QUALITY ON REPURCHASE INTENTION

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1159788

Article History:

Received 09.08.2022

Accepted 30.01.2023

Keywords:

Trust,

Service Quality,

Customer Satisfaction,

Brand Image,

Repurchase Intention.

ABSTRACT

The fact that passengers prefer the same airline is an important issue for these companies to establish long-term customer relations. The purpose of the research is to determine the effect of the service quality provided by the airline companies on the repurchase intentions of the passengers and to determine the mediating role of customer satisfaction in the effect of this service quality and brand image on customer trust. In the research, convenience sampling method was preferred and 336 people who preferred the airline at least once in their travels were reached with the help of social media. The data were analyzed with the LISREL program and the proposed model was tested with the Structural Equation Model. It has been determined that service quality and customer satisfaction have a direct and positive effect on the repurchase intention and that the brand image has a positive effect on the customer satisfaction and customer trust. In addition, it is one of the results of the study that customer satisfaction has a mediating role in the effect of service quality on the repurchase intention and trust, and the effect of brand image on trust. It has been determined that customer satisfaction directly and positively affects repurchase intention and trust.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uçak Bilimleri Fakültesi, canan.yilmazuz@iste.edu.tr, 0000-0002-4798-2262
Alıntılanmak için/Cite as: Yılmaz Uz, C. (2023), Marka imajı ve hizmet kalitesinin güven üzerindeki etkisinde müşteri tatmininin aracılık rolü.
Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (1), 179-194.

GİRİŞ

Nüfusu yaklaşık 83 milyonu bulan Türkiye’de insanların çoğu artık hava yolu taşımacılığını kullanmaktadır. Hem kamu ve özel işletmeler açısından, hem yolcular için özel ve önemli bir yeri olan hava yolu sektörü, dünyada en hızlı büyüyen endüstrilerinden biridir (IATA, 2021). Son yıllarda artan havaalanı sayısı, hava yolu taşımacılığını daha mümkün ve daha ulaşılabilir kılmış, bu gelişmeler sektörü lüks tüketim kapsamından çıkararak her kesimden insanın hizmetine açmıştır. Gelişmekte olan ekonomilerin gelecekte hava yolu pazarına liderlik edeceği iddiasını (Haq, 2015) destekler nitelikteki bu gelişmeler, hava yolu sektörünün önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Son iki yılda başta dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi gibi önemli bazı gelişmeler, özellikle hava yolu endüstrisini doğrudan etkilemiş ve sektörü kısa süre içinde büyük bir zarara uğratmıştır. Bu bağlamda, hava yolu işletmelerinin yolcuları kendilerine çekebilmeleri ve bu yolcuların yeniden satın alma niyetlerini etkileyen faktörleri analiz ederek bu faktörler üzerinden rekabet avantajı elde etmeleri hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle hava yolu işletmelerinin rekabetçi konumlarını güçlendirmenin yollarının araştırılması gerekmektedir.

Tüketicilerin bir hizmet kuruluşundan beklentilerinin farkına varılması, onların bu isteklerine cevap vermede büyük bir avantaj sağlamaktadır. Özellikle yolcuların bir yerden başka bir yere taşınması şeklinde olan ana hizmetin homojen olması, işletmeleri farklılık yaratmaya zorlamış, çeşitli unsurlar bakımından güçlü olmalarını zorunlu hale getirmiştir. Han vd. (2019)’nin Güney Kore pazarında gerçekleştirmiş oldukları çalışmada, uçak içinde verilen temel hizmet ile uçak içindeki hizmet karşılaşmalarının, marka tutumu, marka imajı, güven ve marka aşkının yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisi araştırılmış ve değişkenleri arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Rew vd. (2021) de hizmet sektöründe yaptıkları araştırmalarında, hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki olumlu etkiyi ortaya çıkarmışlardır. 2013 yılında Namukasa tarafından hava yolu sektöründe yapılan çalışma, uçuş öncesi, uçuş anı ve uçuş sonrası hizmet kalitesinin yolcu memnuniyeti üzerine etkisi, yolcu memnuniyetinin de yolcu sadakatine etkisi incelenmiştir. Pappachan (2021), hizmet kalitesi, sadakat programı ve algılanan değerın Hindistan’daki yerli ve yabancı hava yolu yolcularının ağızdan ağza davranışları üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Yapılmış çalışmalar, verilen hizmetin kalitesinin farklı değişkenler üzerindeki güçlü etkisini ortaya çıkarmış ve bu kalite algısının yolcuların davranışlarını yönlendiren önemli bir güç olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, yeniden satın alma niyetinin de rekabetçi hizmet sektörlerinde hayatta kalmak ve büyümek için en önemli faktörlerden biri olduğu daha önceki çalışmalarla kanıtlanmıştır (Saleem ve diğerleri, 2017, s. 1137). Saha ve Theingi (2009), Tayland pazarında yapmış oldukları çalışmalarında hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinin yeniden satın alma niyeti üzerine etkisini, ağızdan ağza iletişim ve geribildirim değişkenleriyle beraber analiz etmişlerdir. Havacılık sektöründe yapılmış çalışmalar incelendiğinde, özellikle sunulan hizmetin kalitesi ile müşteri tatmininin yeniden satın alma niyeti üzerine etkisinin analiz edildiği çalışmaların (Saha & Theingi, 2009; Archana & Subha, 2012; Namukasa, 2013, Leong ve diğerleri, 2015, Hussain, 2016, Saleem, ve diğerleri, 2017) fazla olduğu dikkat çekmektedir. Park vd. (2004), yolcuların davranışsal niyetlerini ölçtükleri çalışmalarında, imaj kavramının önemine dikkat çekerek yolcu memnuniyeti ve hava yolu imajının etkilerini araştırmışlardır. Matikiti, vd. (2020)’nin, havayollarında hizmet iyileştirmelerinin ve müşteri bağlılığının öncüllerinin ve sonuçlarını inceledikleri çalışmalarında, güvenin müşteri bağlılığına olan etkisi araştırılmış ve iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Güven ve tüketicilerin son yıllarda etkisi altında kaldıkları marka imajı kavramlarının, havacılık sektöründe birlikte analiz edildiği bir çalışmaya rastlanmamış olması, çalışmanın motivasyon kaynaklarından biri olmuştur.

Bu bakış açısından hareketle yolcuların hava yolu işletmelerine dair tepkilerinin tam olarak anlaşılabilmesi için güven, hizmet kalitesi, müşteri tatmini, marka imajı ve yeniden satın alma niyetinin aynı anda dikkate alındığı bir modelin kurgulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması, literatürdeki boşluğu doldururken aynı zamanda uygulayıcılara ışık tutacak, yolcu kazanma konusunda yol gösterici olacaktır. Bu bilgiler ışığında, çalışma, iki temel amaçla yapılmıştır. Birincisi, hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti üzerine doğrudan etkisinin analiz edilmesinin yanında, müşteri tatmini ve güven üzerinden bir etkisinin olup olmadığının araştırılmasıdır. Çalışmanın ikinci amacı ise, marka imajının yeniden satın alma niyeti üzerine doğrudan etkisinin yanında müşteri tatmini ve güven üzerinden bir etkisinin olup olmadığının belirlenmesidir. Ayrıca genel olarak Türkiye’de hava yolu endüstrisinde yolcuların yeniden satın alma niyeti üzerine hangi öncüllerin daha fazla katkıda bulunduğu anlaşılabilmesi çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Hizmet Kalitesi

Ne satın alırlarsa alsınlar, kalite tüketiciler tarafından en çok aranan mal veya hizmet özelliklerinden biridir. Yüksek kalite, müşterileri çekmenin ve onları uzun süre sadık hale getirmenin yollarından biridir (Wieslaw, 2009). Yapılan çalışmalar, günümüz rekabet ortamında hizmet işletmelerinin performanslarının değerlendirilmesinde en önemli faktör olarak algılanan hizmet kalitesinin, havayollarının rekabet avantajı elde etmesinde (Atalık ve diğerleri, 2009; Nejadi ve diğerleri, 2009) ve var olan müşteri sayısının korunmasındaki önemini (Ostrowski ve diğerleri, 1993) bir kez daha ortaya koymuştur (Brochado ve diğerleri, 2019). Bir müşterinin beklediği ile gerçekte deneyimlediği hizmet arasındaki fark olarak algılanan hizmet kalitesi Parasuraman ve diğerleri (1988, s. 13) tarafından da müşterinin beklediği hizmet ile kendisine sunulan gerçek hizmete ilişkin algısı arasındaki fark olarak açıklanmaktadır. Hizmetin performansının beklentileri aşması durumunda tatmin edici bir hizmet kalitesi yaşanırken, aynı zamanda o hizmet firmasının pazarda rekabete edebilmesi için gerekli olan koşulları sağladığı sonucuna varılabilir (Anouze & Alamro, 2019). Alanyazında, hizmet kalitesinin genellikle Parasuraman ve diğerleri (1988) tarafından önerilen ve hizmet kalitesini güvenilirlik, güvence, somut ipuçları, empati, yanıt verebilirlik olmak üzere beş boyutta ölçen SERVQUAL ölçeği ile ölçüldüğü görülmektedir. SERVQUAL ölçeği, müşterilerin hizmet kalitesi değerlendirmelerinin bekledikleri hizmet ile algıladıkları hizmet arasındaki “boşluk” tarafından belirlendiği varsayımına dayanmaktadır. Hizmet sağlayıcıların, bu beş boyutu verdikleri hizmetlere dâhil etme kapasiteleri, bu işletmelerin başarıları ve memnun müşteri yaratmaları üzerinde büyük rol oynamakta, günümüz rekabet ortamında hizmet işletmelerinin performanslarının değerlendirilmesinde en önemli faktörlerden biri olarak algılanmaktadır. Daha görünür ve kolay anlaşılır olması nedeniyle hizmet kalitesi, yolcuların bir hava yolunun genel kalitesini değerlendirmede kullandıkları temel unsurlardan biridir (Babbar & Koufteros, 2008). Yolcular, bu nedenle kalitesi hakkında emin oldukları hizmetleri yeniden satın almaya yönelik istek duyacaklardır. Hizmet kalitesinin, hava yolu yolcularının tatmin düzeylerinin belirlenmesinde özellikle dikkate alınan öncül bir unsur olduğu literatür tarafından desteklenmiştir (Saha & Theingi, 2009; Archana & Subha, 2012; Leong ve diğerleri, 2015, Hussain, 2016). Sunulan hizmetlerin kalitesini iyileştirmek, bu kaliteyi mümkün olan en üst düzeyde tutmak ve müşteri memnuniyeti sağlamak, özellikle güçlü hizmet unsurları içeren hava yolu endüstrilerinde oldukça zordur. Hizmet kalitesi, müşterileri tatmin etmenin önemli faktörlerinden biri olduğu için hizmet işletmesinin rekabet üstünlüğü kazanmasına yardımcı olmaktadır (Raza ve diğerleri, 2020). Bazı araştırmalar, hizmet kalitesi ile müşteri tatmini arasındaki ilişkiye odaklanmış, daha yüksek düzeyde hizmet kalitesinin daha yüksek derecede müşteri tatmini sağlama olasılığının daha yüksek olduğuna işaret etmiştir (Pooya, ve diğerleri, 2020, Kant & Jaiswal, 2017; Vazifehdooost ve diğerleri, 2014). Yani algılanan hizmet kalitesi ne kadar yüksekse yolcu tatmini de o kadar yüksek olacaktır (Lau ve diğerleri, 2011). Yolcu tatmini aynı zamanda bir firmanın müşterilerini elinde tutmasına yardımcı olan, satışları arttıran ve bu müşterilerin firmadan ayrılmalarını engelleyen bir bariyer görevi de görmektedir (Amin ve diğerleri, 2013). Gounaris (2005), hizmet veren işletme ile o işletmenin müşterileri arasındaki güvenin, verilen hizmetin kalitesine bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Aldığı hizmetin beklentilerini karşılaması, o müşterinin işletmeye güvenmesi için önemli bir referans olacaktır. Gounaris ayrıca verilen hizmetin kalite düzeyinin o firmaya duyulan güven düzeyini etkileyebileceğini dile getirerek bu faktörler arasındaki ilişkinin paralellğine dikkat çekmiştir. Chu ve diğerleri (2012)’nin yaptıkları çalışmada da kalitenin güvenin bir öncülü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın ilk hipotezleri bu bilgiler ışığında oluşturulmuştur:

H1: Hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi vardır.

H2: Hizmet kalitesinin müşteri tatmini üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi vardır.

H2a: Hizmet kalitesi, yeniden satın alma niyetini müşteri tatmini aracılığıyla etkiler.

H3: Hizmet kalitesinin güven üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi vardır.

H3a: Hizmet kalitesi, güveni müşteri tatmini aracılığıyla etkiler.

Marka İmajı

Bir markanın, tüketicinin hafızasında oluşan çağrışımlara ait algıların toplamı olarak tanımlanan (Keller, 1993) marka imajı, markanın benzerlerinden ayırt edilmesini sağlayan önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Marka çağrışımlarının birleşimi sonucu oluşan marka imajı, Webster ve Keller (2004) tarafından bir markanın, onu diğer markalardan farklı kılan ve benzersiz bir avantajı simgeleyen faydaların toplamı olarak tanımlanmıştır (Barreda, 2020). Firmalar tarafından tüketiciye sunulan bu faydalar, tüketicinin beklentisini karşılayıp karşılamama durumuna göre müşteride bir tatmin duygusu yaratacaklardır. Ayrıca tüketici zihninde oluşan firmaya özgü olan bu çağrışımlar, tüketicinin o firmaya karşı hissedilecek güven duygusunu etkileyecektir. Marka imajı

bu yönüyle tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen, onların rakip firmalara yönelmelerini engelleme özelliğine sahip bir faktör olarak değerlendirilebilir. Esch ve diğerleri (2006), marka imajının tüketicilerin tatmininde, aynı markayı tekrar satın almalarında ve mal veya hizmetler için yüksek fiyat ödemelerinde, nihayetinde de tüketici bağlılığının oluşumunda olumlu bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Bir markaya ilişkin tüketicinin zihninde oluşan resim olarak tanımlanan marka imajı, tüketicilerin bir mal veya hizmetin belirli özellikleriyle ilişkilendirdiği sembolik anlamları içerir (Salinas & Perez, 2009; Bibby, 2011). Saaksjarvi ve Samicee, marka imajını, tüketicilerin hafızasında yer alan ve marka hakkında belirli algıların oluşumuna yol açan marka çağrışımlarının bir toplamı olarak tanımlanırken, Low ve Lamb (2000), tüketicinin belirli markalara yüklediği mantıklı veya duygusal algılar olarak tanımlamışlardır. Marka imajı, markanın tüketiciler tarafından nasıl algılandığını gösterir (Aaker, 1996, s. 71). Mevcut literatür, daha güçlü marka imajına sahip ürünlerin tüketicilerin bilişsel riskini gerçekten azaltabileceğine ve tüketicilerin hedef mal veya hizmete yönelik değerlendirmelerini artırabileceğine işaret etmektedir (Kwon & Lennon, 2009). Bu durum, tüketicilerin markaya olan güvenini etkileyecek bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tüketiciler, bir markanın mal veya hizmetlerinin kalitesini anlamak ve karar verme süreçlerini doğru yönetebilmek için marka imajını bir işaret olarak kullanırlar (Salinas & Perez, 2009). Bir mal veya hizmetin ruhu olarak adlandırılan marka imajının, özellikle farklılaştırmanın zor olduğu pazarlarda daha da önemli bir rol oynaması beklendiğinden (Chinomona, 2016), araştırmanın diğer hipotezleri;

H4: Marka imajının güven üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi vardır.

H5: Marka imajının müşteri tatmini üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi vardır.

H5a: Marka imajı, güveni müşteri tatmini aracılığıyla etkiler.
şeklinde oluşturulmuştur.

Müşteri Tatmini

“Bir kişinin bir ürünün algılanan performansını beklentileriyle karşılaştırmasından sonra hissettiği duygu” olarak tanımlanan (Oliver ve diğerleri, 1981) müşteri tatmini, Kotler tarafından “bir kişinin bir ürünün algılanan performansını kendi beklentileriyle karşılaştırmasından kaynaklanan hoşnutluk veya hayal kırıklığı hissi olarak tanımlanarak (2000, s. 36) tatminin tüketim sonrası yaşanan bir his olduğuna dikkat çekilmiştir. Günümüzde birçok bilgiye kolayca ulaşan, teknolojik gelişmeler sayesinde yeni trendlere daha aşina, iyi eğitilmiş ve ihtiyaç duydukları ürün ve hizmetlerde daha talepkar olan tüketiciyi tatmin etmek gittikçe zorlaşmakta, ancak üst düzey bir rekabetin yaşandığı piyasada daha da önemli hale gelmektedir. Bu durum, özellikle hizmet işletmeleri için daha da zor bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle hava yolu gibi hizmet çeşitliliğinin ve müşteri hassasiyetinin yüksek olduğu hizmet işletmelerinde müşteri tatmini sağlamak müşterileri elde tutabilmek için kilit bir role sahiptir. Müşterilerin belirli bir mal veya hizmeti kullandıktan sonra hissettikleri bir satın alma sonrası duygu olarak ifade edilen (Kotler & Keller, 2012; İslam ve diğerleri, 2020) müşteri tatmini, tüketicilerin beklendikleri ile aldıkları hizmete karşı verdikleri duygusal bir tepkidir. Beklenti ile alınan hizmetin uyuşması veya alınan hizmetin beklentiye aşması durumunda müşteri tatmini sağlanmış olacaktır. Bu tatmin duygusunun, müşterilerin başka bir işletmeye gitmelerini önleyen, bir firmanın müşterilerini elinde tutmasına yardımcı olan ve onların firmadan ayrılmalarını engelleyen bir işlevi olacaktır.

Müşteri tatmininin yeniden satın alma niyetiyle güçlü bir ilişkisi olduğu önceki çalışmalarda ortaya konmuştur (Cronin & Taylor, 1992). Abdullah ve diğerleri, 2007’de yaptıkları çalışmalarında müşteri tatmini ile yolcuların hem hava yolunun gelecekteki kullanımı hem de bu hava yolunu başkalarına tavsiye etme olasılığı arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Hava yolu endüstrisinde yolcu tatmininin, hizmet kalitesinin ve müşterilerin hizmet sağlayıcılarla ilişkilerini sürdürme olasılıklarının ölçülmesinde önemli bir rol oynadığı çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur (Archana & Subha, 2012; Lau ve diğerleri, 2011; Abdullah ve diğerleri, 2007; akt., Ali ve diğerleri, 2015). Bununla birlikte, müşteri tatmininin müşterilerin yeniden satın alma niyetlerini yönlendirmede olumlu ve doğrudan bir etkiye sahip olduğuna dair çalışmalar da söz konusudur (Cronin & Taylor, 1992, Zeithaml ve diğerleri, 1996, Mittal & Kamakura, 2001, Hellier, ve diğerleri, 2003; Gustafsson ve diğerleri, 2005; Ringle ve diğerleri, 2011). Bu yüzden hizmet işletmelerinde tekrar satın almayı sağlamak ve bunu sürdürülebilir kılmak için müşteri tatmini kilit bir rol haline gelerek çalışmaların odağı olmuştur. Birçok araştırmacının, müşteri tatmini ve yeniden satın alma niyeti arasında pozitif bir ilişki bulması (Bitner, ve diğerleri, 1990; Jones & Suh, 2000; Cronin & Taylor, 1992); Saha ve Theingi’nin 2009 yılında yaptıkları çalışmalarında tatmin müşterilerin genellikle yeniden satın alma niyetinde olduklarını dile getirmesinden yola çıkarak; araştırmanın ilgili hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H6: Müşteri tatmininin yeniden satın alma niyeti üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi vardır.

H7: Müşteri tatmininin güven üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi vardır.

YÖNTEM

Mevcut çalışma, havayollarındaki hizmet kalitesinin, müşteri tatmini, güven ve yeniden satın alma niyeti üzerindeki doğrudan etkisinin tespit edilmesini ve hizmet kalitesi ile marka imajının güven üzerindeki etkisinde müşteri tatmininin aracılık rolünün bulunup bulunmadığını test etmeyi amaçlamaktadır. **Bu amaç doğrultusunda çalışmanın evreni Türkiye’de hava yolunu en az bir kere tercih eden kişiler olarak tespit edilmiştir. Ancak tüm bireylere ulaşılması mümkün olmadığından, zaman ve bütçe kısıtları dikkate alınarak örnekleme yapılması zorunlu görülmüştür.** Aaker vd. (2007, s. 393), ana kütlelin homojen olması ya da tesadüfi örnekleme yönteminin mümkün olmaması durumunda tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerine başvurulabileceğini öne sürmüştür. Kolayda örnekleme çok miktarda veriye hızlı bir şekilde ulaşmaya imkân sağladığı için sıklıkla tercih edilen bir yöntem (Nakip, 2013, s. 227) olduğundan, verilerin elde edilmesinde tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan tam yapılandırılmış anket formu 2022 yılı Temmuz ayında sosyal medya aracılığıyla duyurulmuş ve 336 kişi tarafından doldurulmuştur. Örnek büyüklüğünün seçiminde şu formülden yararlanılmıştır (Yükselen, 2017, s. 67):

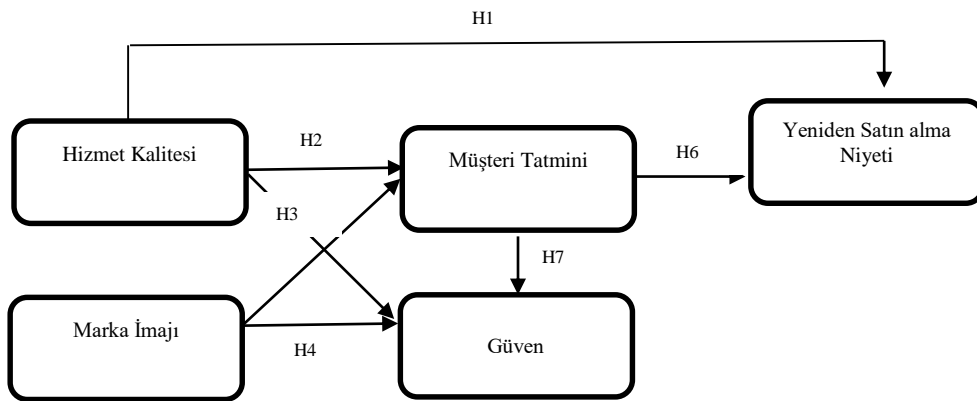
$$n = p * q * (Z/e)^2$$

%95 güvenlik düzeyinde ve %7 tolerans ile örnek büyüklüğü

$$n = 0,5 * 0,5 * (1,96/0,07)^2 = 196$$

Değişkenlerinin ölçümünde “1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum” şeklinde 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Hazırlanan anket sorularının doğru anlaşılıp anlaşılmadığının kontrol edilmesi adına 30 kişiye uygulanan ön testte, sorularda bir sıkıntı olmadığı anlaşılacak şekilde anket formunun dağıtılması aşamasına geçilmiştir. Çalışmanın değişkenlerine ait ölçekler, detaylı bir literatür taraması sonucu geçerlilik ve güvenilirlikleri test edilmiş çalışmalardan uyarlanmıştır. Yeniden satın alma niyeti ölçeği (2 madde) Hadiri (2008)’den alınmıştır. Hizmet Kalitesi değişkeni, Park (2007) ve Park ve diğerleri, (2004)’nin çalışmalarından uyarlanan 22 maddelik ölçek ile ölçülmüş, güven değişkeni (6 madde), Liang ve diğerleri (2018) ve Shukla ve diğerleri (2016)’nin çalışmasından alınmıştır. Müşteri tatmini ölçeği (4 madde), Ali ve ark (2015)’dan, marka imajı ölçeği (4 madde) de Aaker (1991) ile Martínez ve Chernatony (2004)’den alınmıştır. Elde edilen veriler LISREL programı ile analiz edilerek önerilen model Yapısal Eşitlik Modeli ile test edilmiştir.

Çalışmanın modeli aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. Çalışmanın Modeli

ARAŞTIRMA BULGULARI

Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Bilgiler

Çalışmaya katılanların demografik özellikleri incelendiğinde, çoğunluğun (% 53.9) 18-25 yaş aralığında ve kadın (% 64.9) olduğu tespit edilmiştir. 42 yaş ve üstü katılımcı sayısının % 9.5 olması, uçak seyahatinin daha çok genç nüfus tarafından tercih edildiğini göstermektedir. Medeni durum incelendiğinde, bekâr katılımcı sayısının (% 69.3) evli katılımcı sayısından (% 30.7) daha yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğu (% 73.2) en az lisans derecesine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Aylık gelir incelendiğinde, çalışmaya katılanların yarısından fazlasının 5.500 TL'ye kadar bir gelirinin olduğu, yine de hava yolu seyahatini tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Yaş		
Kadın	218	64.9	18-25	181	53.9
Erkek	118	35.1	26-33	60	17.9
Toplam	336	100	34-41	63	18.8
Medeni Durum			42 ve üstü	32	9.5
Bekâr	233	69.3	Toplam	336	100
Evli	103	30.7	Aylık Ortalama Gelir		
Toplam	336	100	Asgari ücret ve altı	166	49.4
Eğitim Düzeyi			3.501-5500 TL	40	11.9
İlköğretim	6	1.8	5.501-8.500 TL	35	10.4
Lise	44	13.1	8.501-11.000 TL	26	7.7
Ön Lisans	40	11.9	11.001-14.000 TL	35	10.4
Lisans	168	50.0	14.001-17.000 TL	18	5.4
Lisansüstü	78	23.2	17.001-20.000 TL	9	2.7
Toplam	336	100	20.001 TL ve üstü	7	2.1
			Toplam	336	100

Ölçeğin Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Kullanılan ölçeklerin orijinal maddeleri ile yapılan güvenilirlik testi sonucunda ortaya çıkan Cronbach' s Alpha katsayıları Tablo 2'de gösterilmiştir. Sosyal bilimlerdeki araştırmalarda Cronbach Alpha (α) katsayısının 0,70'den büyük olması istenir (İslamoğlu & Alnıaçık, 2013, s. 278). Ulaşılan sonuçlar, çalışmanın modelini oluşturan bütün ölçeklerin güvenilirliklerinin yüksek olduğunu (> 0.70) göstermiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi

Değişken	Ölçeğin Cronbach's Alpha Katsayısı
Hizmet Kalitesi (22 ifade)	0,94
Marka İmajı (4 ifade)	0,85
Müşteri Tatmini (4 ifade)	0,90
Güven (6 ifade)	0,93
Yeniden Satın alma Niyeti (2 ifade)	0,85

Ölçeğin geçerliliğinin değerlendirilmesi amacıyla LISREL programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi yapılırken, düzeltme ölçütleri (modifikasyonlar) kullanılarak modelin kabul edilebilir uyum değerleri üretmesi amacıyla tekrarlı analizler yapılmıştır. Bunun sonucunda, hizmet kalitesinden yedi, müşteri tatmininden ve güvenden birer maddenin çıkarılmasına, modifikasyon indeksleri incelenerek karar verilmiştir.

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar ve Maddeleri	Std.Yük	AVE	CR
Yeniden Satın Alma Niyeti - YSAN		0,75	0,86
Bu hava yolu şirketi uçuş tercihlerimde her zaman ilk tercihim olmaktadır	0,84		
Bundan sonraki uçuşlarda bu hava yolu şirketini daha fazla tercih etmeyi planlıyorum	0,89		
Hizmet Kalitesi- HK		0,53	0,94

Bu hava yolu şirketinin uçakları ve diğer ekipmanları çok kaliteli	0,77		
Bu hava yolu şirketinin yemek servisi (çeşitlilik, tat, tazelik, miktar, görünüm vb.) tatmin edicidir	0,78		
Bu hava yolu şirketinin oturma konforundan memnunum	0,70		
Bu hava yolu şirketinin uçak içi eğlence hizmetleri (ör. Kitaplar, gazeteler, filmler, dergiler) tatmin edicidir	0,68		
Bu hava yolu şirketinin rezervasyon sistemi ve bilet alma süreci karmaşık değildir	0,75		
Bu hava yolu şirketinde rezervasyon ve biletleme işlemi hızlı ve doğru yapılmaktadır	0,82		
Bu hava yolu şirketinin sık uçan yolcu programından memnunum	0,79		
Bu hava yolu şirketinin uçuşları zamanında gerçekleşir	0,65		
Bu hava yolu şirketi uçuş iptali, bagaj kaybı gibi sorunları çözmede çok samimidir	0,75		
Bu hava yolu şirketi uçuş emniyetine gereken önemi vermektedir	0,73		
Bu hava yolu şirketinin Check-in hizmeti (bekleme süresi, verimlilik vb.) çok iyidir	0,70		
Bu hava yolu şirketinin bagaj tesliminin hızı ve doğruluğu mükemmeldir	0,71		
Bu hava yolu şirketi yolcuların koltuk tercihlerinde kolaylık sağlamaktadır	0,65		
Bu hava yolu şirketinin personeli çok kibardır	0,68		
Bu hava yolu şirketinin çalışanları yolcuları ile birebir ilgilenirler	0,65		
Müşteri Tatmini- MT		0,78	0,91
Bu hava yolu şirketini tercih ettiğim için memnunum	0,90		
Yolculuklarımda bu hava yolu şirketini tercih etmek çok akıllıca bir karardır	0,86		
Bu hava yolu şirketiyle seyahat etmeyi tercih etmekle çok doğru bir şey yaptığıma inanıyorum	0,89		
Marka İmajı- MİM		0,67	0,89
Bu hava yolu şirketinin rakiplerinden daha iyi bir imaja sahip olduğuna inanıyorum	0,74		
Bu hava yolu şirketinin, güvenlik/emniyet konusunda iyi bir üne sahip olduğunu düşünüyorum	0,85		
Bu hava yolu şirketi hakkındaki izlenimlerim her zaman olumludur	0,81		
Genel olarak, bu hava yolu şirketinin kamuoyunda olumlu bir imajı olduğuna inanıyorum	0,87		
Güven- GVN		0,74	0,93
Bu hava yolu şirketinin güvenilir olduğunu düşünüyorum	0,84		
Bu hava yolu şirketinin güçlü etik değerlere sadık olduğunu düşünüyorum	0,81		
Bu hava yolu şirketine itimadım tamdır	0,90		
Bu hava yolu şirketinin her zaman doğru olanı yapacağına inanırım	0,86		
Bu hava yolu şirketinin dürüst olduğunu inanıyorum	0,87		

Uyumsuzluğa neden olan maddeler çıkarıldıktan sonra yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ortaya çıkan Cronbach's Alpha değerleri incelendiğinde tümünün 0,70'den büyük olduğu ortaya çıktığından (Hizmet kalitesi (0,93), güven (0,92), müşteri tatmini (0,90), marka imajı (0,85), yeniden satın alma niyeti (0,85)) yapısal model için gerekli işlemler gerçekleştirilmiştir (Çelik & Yılmaz, 2016, s. 105). Analiz sonucunda elde edilen uyum ölçütleri Tablo 4'de verilmiştir. Buna göre, bütün değerler sınır değerlerin üzerinde olduğundan modelin kabul edilebilir seviyede bir uyuma sahip olduğunu söylemek mümkündür (Schermelleh-Engel & Moosbrugger, 2003, s. 53 Hair vd, 2010, s. 666-669; Çokluk vd, 2012, s. 271-272; Çelik & Yılmaz, 2016, s. 39).

Tablo 4. Ölçüm Modelinin Uyum Ölçütleri

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model
X ² /df	≤3	≤4-5	1060,34/320 =3,31
CFI	≥0,97	≥0,95	0,98
IFI	≥0,95	0,94-0,90	0,98
NFI	≥0,95	0,94-0,90	0,97
NNFI	≥0,95	0,94-0,90	0,98
RMSEA	≤0,05	0,06-0,08	0,083
RMR	≤0,05	0,06-0,08	0,045
SRMR	0≤SRMR≤0,05	0,05≤SRMR≤0,10	0,046

Boyutlar Arası Ayırt Edici Geçerlilik Analizi

Yapılan analiz sonuçlarına göre ölçüm modelinde yer alan tüm standardize edilmiş faktör yüklerinin anlamlı, değişkenlere ait AVE ve CR değerlerinin ise istenen değerler üzerinde olduğu dolayısıyla yakınsak geçerliliğin sağlandığını söylenebilir (Fornell & Larcker, 1981, s. 46). Ayırt ediciliği test etmek amacıyla gizil değişkenlere ait açıklanan varyansın (AVE) karekökü ile gizil değişkenler arasındaki korelasyonlar karşılaştırılarak hesaplanmıştır (Fornell & Larcker, 1981). Tablo 5, tüm değişkenlerin AVE karekök değerlerinin ilgili gizil değişkenler arasındaki korelasyondan büyük olduğunu dolayısıyla ayırt ediciliğin sağlandığını göstermektedir.

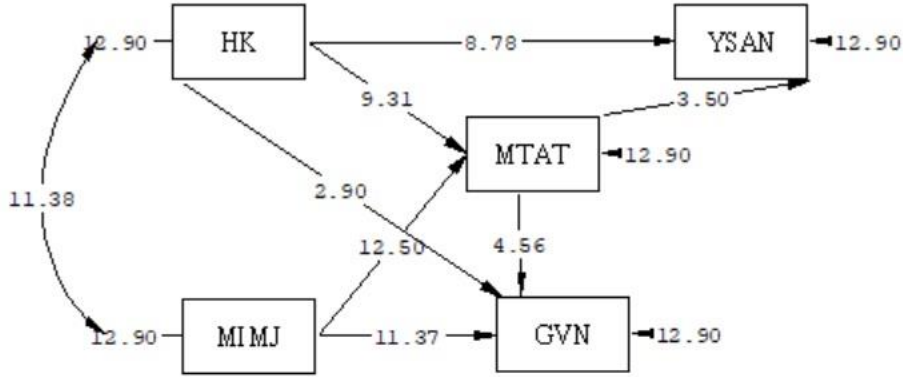
Tablo 5. Boyutlar Arası Ayırt Edici Geçerlilik Analizi Sonuçları (n:336)

Yapılar	YSAN		MT	MIMJ	GVN
	0,866*				
	0,739 **	0,728*			
	0,577**	0,774**	0,883*		
	0,547**	0,756**	0,792**	0,818*	
	0,462**	0,672**	0,739**	0,883**	0,860*

YSAN: Yeniden satın alma niyeti, HK: Hizmet kalitesi MT: Müşteri tatmini, MIMJ: Marka imajı, GVN: Güven
 * AVE karekökü
 **% 0.01 düzeyinde anlamlılık (çift kuyruklu t-testi)

Yapısal Eşitlik Modeli Analizi

Hizmet kalitesinin yolcuların yeniden satın alma niyetlerine etkisi ve bu hizmet kalitesi ile marka imajının müşteri güveni üzerindeki etkisinde müşteri tatmininin aracılık rolünün belirlenmesi amacıyla LISREL’de Yapısal Eşitlik Modeli gerçekleştirilmiştir. Buna göre modelin uyum iyiliği ölçütleri (X^2/df : 4.46/ 2: 2.23, RMSEA: 0.061, NNFI = 0.99, CFI= 1.00, IFI= 1.00, RMR = 0.0056, SRMR = 0.0087, GFI = 0.99) kabul edilebilir sınırlar içinde olduğundan, çalışmanın modelinin geçerli olduğu ortaya çıkmıştır.

Chi-Square=4.46, df=2, P-value=0.10772, RMSEA=0.061

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Tablo 6’da sunulan sonuçlara göre, doğrudan etki arayan hipotezler ile aracı etki arayan hipotezlerin tümü desteklenmiştir. Hizmet kalitesi ($\beta = 0,77$, $p < 0.001$) ve müşteri tatmininin ($\beta = 0,27$, $p < 0.001$) yeniden satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte çalışma modelinde

hizmet kalitesinin müşteri tatmini ($\beta = 0,46$, $p < 0.001$) ve güven ($\beta = 0,15$, $p < 0.001$) üzerinde de doğrudan ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre, marka imajının güven ($\beta = 0,57$, $p < 0.001$) ve müşteri tatmini ($\beta = 0,54$, $p < 0.001$) üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi varken müşteri tatmininin güven üzerindeki olumlu etkisi de ($\beta = 0,24$, $p < 0.001$) doğrulanmıştır.

Aracılık etkisi arayan hipotezler incelendiğinde H2a ve H3a ve H5a hipotezlerinin desteklendiği ortaya çıkmıştır. Tablo 6'daki veriler incelendiğinde hizmet kalitesinin müşteri tatmini aracılığıyla yeniden satın alma niyeti ve güven üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştıran hipotez testinin sonucuna göre müşteri tatmininin, hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisinde kısmi aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir. Hizmet kalitesinin müşteri tatmini aracılığıyla güven üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştıran hipotez testinin sonucuna göre hizmet kalitesi ve güven arasındaki ilişkide müşteri tatmininin kısmi aracılık rolünün olduğu ortaya çıkmıştır. Müşteri tatmininin aracılık rolü, marka imajının güven etkisinde de ortaya çıkmıştır.

Tablo 6. Yapısal Eşitlik Modeli Yol Analizi

Doğrudan ve Dolaylı Etki Arayan Hipotez Testi Sonuçları				
Hipotez	İlişki	Katsayı	t-değeri	Sonuç
H1	HK → YSAN	0.56***	8.78***	√
H2	HK → MT	0.46***	9.31***	√
H2a	HK → MT → YSAN	0.12 ***	3.28***	√
H3	HK → GVN	0.15 ***	2.90***	√
H3a	HK → MT → GVN	0.11***	4.09***	√
H4	MIMJ → GVN	0.57***	11.37***	√
H5	MIMJ → MT	0.54***	12.50***	√
H5a	MIMJ → MT → GVN	0.13***	4.28***	√
H6	MT → YSAN	0.27***	3.50***	√
H7	MT → GVN	0.24***	4.56***	√
R2	YSAN üzerinde total etkiler	GVN üzerinde total etkiler		
R ² (YSAN) 0.56 R ² (MT)0.78 R ² (GVN) 0.80	HK 0.90*** MIMJ 0.15*** MTAT 0.27***	HK 0.26*** MIMJ 0.70*** MTAT 0.24***		

p < 0.05, *p < 0.001, ad : Anlamlı değil

SONUÇ

Tüketicilerin birden çok alternatifinin olduğu sektörlerde yüksek bir Pazar payına sahip olmak, müşteriler tarafından tercih edilir olmak ve dolayısıyla yüksek kar elde etmek her işletmenin arzu ettiği bir durumdur. Bunu sağlamak için işletmeler müşterilerin beklentileri doğrultusunda hareket etmekte, onların istek ve ihtiyaçlarına en hızlı ve en doğru şekilde cevap vermeye çalışmaktadırlar. Tekrar satın alımlar ve müşteri geri bildirimleri firmaların hem gelirlerini hem de maliyetlerini etkileyen önemli faktörler olarak değerlendirildiğinden işletmeler, müşterilerin tatmin olup tekrar satın alma yapmalarını sağlamak adına bekledikleri kaliteli hizmeti sunma çabası içine girmektedirler. Bu çalışmada öncelikle hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti üzerinde doğrudan etkisi ile müşteri tatmininin bu ilişkideki aracılık rolü ve hizmet kalitesi ve marka imajının güven üzerinde müşteri tatmini aracılığıyla bir etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Ayrıca marka imajının güven ve müşteri tatmini üzerine doğrudan etkisi ile müşteri tatmininin yeniden satın alma niyeti ve güven üzerinde doğrudan bir etkisinin olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma sonuçları, hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymuş, dolayısıyla H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bulgu, literatürü destekleyici yönde olup hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Literatür, hizmet kalitesinin ya müşterilerin davranışsal niyetleri üzerinde doğrudan bir etkisi olduğuna ya da bu tür niyetler üzerinde müşteri tatmini aracılığıyla dolaylı bir etkiye sahip olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmaktadır (Zeithaml ve diğerleri,1996; Cronin ve diğerleri, 2000). Bu da, kaliteli hizmetin tüketici tercihindeki önemini bir kez daha güçlü bir şekilde göstermektedir. İyileştirilmiş bir hizmet kalitesinin, müşteri tatmini olasılığının artmasına yol açacağı bilinmektedir (Islam ve diğerleri, 2021). Nitekim,

Archana ve Subha (2012) hava yolu şirketleri üzerine yaptıkları çalışmalarda, hava yolu hizmet kalitesinin yolcuların tatminini etkilediğini ortaya çıkarmışlardır. Hava yolu endüstrisinde yolcuların tatmininin, hizmet kalitesinin ve hizmet sağlayıcılarla ilişkilerini sürdürme olasılıklarının ölçülmesinde önemli bir rol oynadığı da çeşitli çalışmalarda ifade edilmiştir (Archana & Subha, 2012; Lau ve diğerleri, 2011; Abdullah ve diğerleri, 2007). Bu nedenle işletmelerin mevcut ve potansiyel yolcularının beklentilerinden haberdar olup verdikleri veya verecekleri hizmetlerle bu beklentilerin üzerine çıkmaya çalışmaları gerekmektedir. Yolcuların bu beklentilerinin bilinmesi, işletmelerin stratejik kararlar alıp bu kararları uygulamalarını kolaylaştırırken, beklentilerin bilinmemesi durumunda işletmelerin bu konuda bir kamuoyu araştırması yapması elzem hale gelmektedir.

Hizmet kalitesinin müşteri tatmini üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisinin olduğu sonucu, literatür tarafından da desteklenmektedir (Cronin ve Taylor, 1992; Oliver, 1993; Taylor ve Baker, 1994). Yaşanan bir deneyim sonucu beklentilerin karşılanıp karşılanmaması durumuna göre oluşan müşteri tatmininin alınan hizmetin kalite düzeyi arttıkça yüksek olacağı beklenen bir sonuçtur. Yüksek düzeyde müşteri tatmini amaçlayan işletmelerin yüksek kaliteli hizmet vermesi şarttır. Bunun için de müşterilerin iyi tanınması, beklentilerinin doğru saptanması gerekir. Etkin yönetilecek bir veri tabanı ile müşteri bilgileri depolanabilecek, ihtiyaç halinde müşterilerle ilgili bilgiler oradan çekilerek müşteri ihtiyaçları önceden tespit edilip bu ihtiyaçlar ve beklentiler ışığında hizmet verilebilecektir.

Çalışmadaki aracı etki analizi sonuçları, müşteri tatmininin hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti üzerine etkisinde kısmi aracı etkisi olduğunu göstermektedir (H2a). Wu ve diğerleri (2011), hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti üzerinde marka imajı aracılığıyla dolaylı etkilerini de incelemişler ve bu etkiyi doğrulayıcı sonuçlar elde etmişlerdir. Mevcut çalışma, literatürle benzer sonuçlar (Sarigül ve Ayyıldız 2022, Çavuşgil ve Erden, 2021) ortaya koymuştur. Müşterilerin yeniden satın alma niyetleri, yalnızca işletmelerin verdikleri hizmetin kalitesinden değil, aynı zamanda bu hizmetin müşteri tatmini yaratması yoluyla da gerçekleşebileceği görülmektedir. Bu durumda, işletmelerin müşteri tatmini ölçüm modellerinden kendisine uygun olanı kullanarak müşterilerinin tatmin düzeylerini belirli zaman aralıklarıyla ölçmesi, hem sağlanan tatmin düzeyi hakkında bilgi vermesi, hem de işletmenin verdiği hizmetin etkilerinin görülmesi açısından etkili olacaktır.

Havacılık sektörü, yapı itibarıyla birden çok faktörden etkilenen, yolcu hassasiyetinin yüksek olduğu sektörlerden biridir. Bu nedenle markaya duyulan güvenin önemli bir güç olduğu ve birçok faktörden etkilendiği görülmektedir. Tüketicilerin satın aldıkları mal veya hizmetleri, o işletmenin sahip olduğu temel değerlerden bağımsız olarak görmelerinin mümkün olduğu bir sektör olan havacılık, bu nedenle işletmelerin tüketicilerine yaşatacakları her hizmet deneyiminin ayrı ve bağımsız bir iş olarak görülmesini ve hizmetlerin tüketicilerin bütün değerleri dikkate alınarak maksimum bir özenle sunulmasını gerektirmektedir. Mevcut çalışma, işletmelerin sunduğu mal veya hizmetlerin kalite düzeylerinin, marka imajının ve müşteri tatmininin güven üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu gösterdiğinden H3, H4 ve H7 hipotezleri doğrulanmıştır. Bir mal veya hizmetle ilişkili olarak tüketicinin zihnindeki bir markanın resmi olarak ifade edilen marka imajı, markanın belirli özellikleriyle ilgili sembolik anlamları içerir (Cretu ve Brodie, 2007; Padgett ve Allen, 1997). Tüketicilerin bir marka hakkındaki algısı olan marka imajının, standart hizmetlerin verildiği pazarlarda çok önemli bir rol oynadığının farkında olan firmalar, rekabetçi avantaj kazanabilmek amacıyla faaliyetlerini imajlarını kuvvetlendirmek üzere planlamaktadırlar. Markaya karşı hissettikleri güven duygusunun o markanın imajından etkilendiği bu çalışmayla ulaşılan sonuçlardan biridir. Tüketicilerin hassas oldukları konular, değer yargıları, yaşam biçimleri dikkate alınarak gerçekleştirilecek doğru bir imaj yönetimi, işletme ile müşteri arasında kurulan köprünün sağlam ayaklarından biri olacaktır. Sosyal sorumluluk projelerinde rol almak, sürdürülebilirlik konusunda özenli davranmak, çevre hassasiyetine sahip olmak gibi toplum tarafından kabul edilmiş ve insanlığa faydası olan faaliyetlerde etkin olmak işletmenin imajını arttırabileceği gibi, müşteri tatmini de sağlayarak işletmenin o pazardaki konumunun daha güçlü olmasını sağlayacaktır.

İşletmenin sahip olduğu imajın, tüketiciler üzerindeki etkisi daha önce yapılmış çalışmaların yanı sıra mevcut çalışma ile de doğrulanmıştır. İşletmelerin, tüketicilerinin nihai kararlarını bu denli etkileme gücü olan bir değişkeni olumlu yönde etkileyecek stratejik hamleleri gerçekleştirmesi esastır. Beklenen hizmeti vermenin, müşteri tatmini yaratmanın yanı sıra, işletmenin yaratmış olduğu marka imajının korunması ve güçlendirilmesi şarttır. Tüketicilerin belirli markalara yükledikleri mantıklı veya duygusal algılar olarak tanımlanan (Dobni & Zinkhan, 1990, Low & Lamb, 2000, s. 352) marka imajının yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisi analiz edildiğinde, marka imajının müşteri tatminini doğrudan ve pozitif bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Bu durumda çalışmanın H5 hipotezi kabul edilmiştir. Özellikle hava yolu sektörü şiddetli bir rekabet ortamı olarak değerlendirilmekte ve hava yolu şirketleri arasında marka imajının çok etkili olduğu kabul edilmektedir. Lin ve Ryan (2016)'ya göre, tüketicilerin olumlu ve güçlü olarak algıladıkları marka imajları, müşterileri psikolojik

olarak rahatlatıldığı için yeniden satın alma niyetleri üzerinde de olumlu bir etki bırakabilmektedir (Han, ve diğerleri, 2019, s. 1591). Kişisel çağrışımların, kullanıcıların deneyimlerinin ve belirli bir marka hakkındaki inancın toplamını ifade eden (Veloutsou, 2015; Lin ve Lu, 2010) marka imajının tüketicilerde bir güven uyandırdığı Saleem, vd. (2017) tarafından dile getirilmiştir. Park ve diğerleri (2004) de marka imajının müşterileri yeniden satın almaya teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Salinas ve Perez 2009'da yaptıkları çalışmada tüketicilerin marka imajını, bir mal veya hizmetin kalitesini anlamak ve kendi davranışlarına yön verebilmek amacıyla bir dışsal ipucu olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu da mevcut çalışmanın sonucunu destekler yönde bir kanıt sunmakta, marka imajının tüketicilerin karar aşamasında değerlendirilen bir etken olduğunu göstermektedir. Belirli bir marka imajına sahip olan işletmeler Pazar konumlarını güvence altına alırken aynı zamanda o işletmenin markasını diğer rakiplerden de korumaktadır (Cretu & Brodie, 2007). Bu durum, tüketicilerinin rakip firmalara gitmemelerinin nedenlerinden birinin marka imajı olduğunu göstermektedir. Mevcut çalışma, marka imajının tüketicilerin karar verme aşamasındaki rolünü ortaya çıkarmış, imajın işletmeler açısından önemini güçlü kanıtlarla desteklemiştir. İşletmelerin bu faktörleri göz önüne alıp imajlarını kuvvetlendirecek programlar düzenlemeleri ve stratejik hamleler yapmaları, güçlü ve büyük bir Pazar payı için elzem bir hale gelmiştir.

Pazar payını artırmak ve rakiplerine müşteri kaptırmak istemeyen veya Pazar payını korumak isteyen işletmelerin, tüketici kararlarını olumlu etkilemek adına tek bir yere odaklanmak yerine çok yönlü olup tüketicilerini birden fazla konuda tatmin etmeleri gerekmektedir. Birçok araştırma (Bitner ve diğerleri, 1990; Jones & Suh, 2000; Cronin & Taylor, 1992) müşteri tatmini ve yeniden satın alma niyeti arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç mevcut çalışmanın bulgularıyla da desteklenmiş, müşteri tatmininin yeniden satın alma niyeti üzerindeki doğrudan ve pozitif etkisi tespit edildiğinden, H6 hipotezi kabul edilmiştir. Tatmin olmuş müşterilerin, firma değiştirme maliyetleri çok düşük olsa bile daha sadık bir tutum sergiledikleri ve yeniden satın alma davranışı gösterdikleri dile getirilmiştir (Saha & Theingi, 1996, s. 47). İstek ve ihtiyaçlarının beklendikleri şekilde giderilmesi, tüketicilerin yeniden satın alma olasılıklarını arttırmakta ve bu yöndeki olumlu kararlarını etkilemektedir. Hava yolu sektöründe, tatmin olan yolcuların havayollarının hizmetlerini yeniden satın alma eğiliminde oldukları, bunun da sadece marka sadakatının artmasına değil, aynı zamanda şikâyet sayısında da bir azalmaya yol açtığı önceki çalışmalardan elde edilmiş bir bulgudur (Chow, 2015). Ayrıca Abdullah ve diğerleri (2007) de, tatmin ile hem hava yolunun gelecekteki kullanımı hem de başkalarına tavsiye etme olasılığı arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Rakiplerinden daha kaliteli hizmet sunup müşteri tatmini yaratan firmaların, sağlam bir müşteri sadakati temeli oluşturabilecekleri düşünülebilir. Sunulan ürünü farklılaştırma, müşteriye verilen hizmetin değerini artırma gibi alternatifler, işletmelerin müşteri kazanmak için uygulayacakları yöntemler arasında düşünülebilir.

Hava yolu endüstrisinde müşteri tatmininin hem öncül hem aracı değişken olarak incelendiği çalışmalarda (Aksoy ve diğerleri, 2003; Ali ve diğerleri, 2015; Güres ve diğerleri, 2014; Ringle ve diğerleri, 2011; Hüseyin, 2016) hava yolu işletmelerinin müşteri kazanma ve tutmada müşteri tatmini önemli bir göstere iken, değer, güven gibi etkenlerin varlığı ve gücü de dikkat çekmiştir (Saleem, 2017). Mevcut çalışma da müşteri tatmininin hizmet kalitesi ve güven arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini ortaya çıkarmıştır. Hava yolu işletmelerinin hizmet sunumu yaparken, müşteri beklentilerini de göz önünde bulundurmalarının önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Verilen hizmetin işletme gözüyle değil, müşteri açısından değerlendirilmesi, hizmetin müşteri beklentilerini karşılayarak tatmin yaratıp yaratmadığı kontrol edilmelidir. İşletmeler, müşteri beklentileri hakkında gerekli bilgileri sağlayabilmek için müşterilerle sürekli bir diyalog halinde olmalı, değişen taleplerini sürekli mercek altında tutup bu doğrultuda hizmet vermeyi amaçlamalıdır. Bunun için oluşturulacak sağlam bir veri tabanı sistemi, işletmelere ihtiyaç duyacakları bilgileri sunma konusunda yardımcı olacaktır.

Havayollarında marka imajı ve hizmet kalitesinin yeniden satın alma niyeti üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmanın ulusal çapta olması, çalışmanın kısıtlarından birini oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi, çalışmanın genellenebilir olma özelliğini ortadan kaldıran ve o çalışmanın sadece o örneklem grubu için yorumlanabilmesini sağlayan bir yöntemdir. Maliyet ve zaman kısıtı nedeniyle örnekleme yoluna gidilmiş olması, çalışmanın diğer kısıtlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular hem işletmeler hem tüketiciler için önem arz etse de, çalışmanın uygulama alanının uluslararası boyuta taşınması hem daha genellenebilir sonuçlara ulaşmada hem de kültürlerarası farklılıklar olup olmadığının ortaya çıkarılmasında daha etkili olabilecektir. Bununla birlikte çalışmanın düşük maliyetli ve tam hizmet sunan havayolları için uygulanması, yeniden satın alma kararlarının verilmesinde farklı etkenlerin rol oynayıp oynamadığının belirlenmesi sonraki çalışmalar için önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Aaker, D. A. (1991). *Managing brand equity*. the Free Press, Macmillan, Inc.
- Aaker, D. A. (1996). *Building strong brands*. The Free Press.
- Aaker, D. A., Kumar, V. & Day, G. S., (2007). *Marketing research*. 9. Edition, John Wiley & Sons, Danvers.
- Abdullah, K., Manaf, N.H. ve Noor, K.M. (2007). Measuring the service quality of airline services in Malaysia. *IJUM Journal of Economics and Management*, 15 (1), 1-29.
- Aksoy, S., Atilgan, E. and Akinci, S. (2003). Airline services marketing by domestic and foreign firms: differences from the customers' viewpoint, *Journal of Air Transport Management*, 9(6), 343-351.
- Ali, F., Dey, B.L. ve Filieri, R. (2015). An assessment of service quality and resulting customer satisfaction in Pakistan international airlines: findings from foreigners and overseas Pakistani customers. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 32(5), 486-502.
- Amin, M. ve Nasharuddin, S.Z. (2013). Hospital service quality and its effects on patient satisfaction and behavioural intention. *Clinical Governance: An International Journal*, 18(3), 238-254.
- Anouze, A.L.M. ve Alamro, A.S. (2019). Factors affecting intention to use e-banking in Jordan. *International Journal of Bank Marketing*, 38(1), 86-112.
- Archana, R. ve Subha, M.V. (2012). A study on service quality and passenger satisfaction on Indian airlines. *International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(2), 50-63.
- Atalik, O., Kampüsü, I.E. ve Turkey, E. (2009). A study to determine the effects of customer value on customer loyalty in airline companies operating: case of Turkish air travelers. *International Journal of Business and Management*, 4(6), 154-162.
- Babbar, S. ve Koufteros, X. (2008). The human element in airline service quality: contact personnel and the customer. *International Journal of Operations & Production Management*, 28(9), 804-830.
- Barreda, A.A., Nusair, K., Wang, Y., Okumus, F. ve Bilgihan, A. (2020). The impact of social media activities on brand image and emotional attachment: A case in the travel context. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 11(1), 109-135.
- Bibby, D.N. (2011). Sponsorship portfolio as brand image creation strategies: A commentary essay. *Journal of Business Research*, 64(6), 628-630.
- Bitner, M.J., Booms, B. ve Tetreault, M. (1990). The service encounter: Diagnosing favorable and unfavorable incidents. *Journal of Marketing*, 54(1), 71-84.
- Brochado, A., Troilo, M. ve Shah, A. (2017). Airbnb customer experience: evidence of convergence across three countries. *Annals of Tourism Research*, 63, 210-212.
- Chinomona, R. (2016). Brand communication, brand image and brand trust as antecedents of brand loyalty in Gauteng Province of South Africa. *African Journal of Economic and Management Studies*, 7(1), 124-139.
- Chow, C.K.W. (2015). On-time performance, passenger expectations and satisfaction in the Chinese airline industry. *Journal of Air Transport Management*, 47, 39-47.

- Chu, P.Y., Lee G. Y. ve Chao, Y. (2012). Service quality, customer satisfaction, customer trust, and loyalty in An E-banking context. *Social Behavior And Personality*, 40(8), 1271-1284.
- Cretu, A.E. ve Brodie, R.J. (2007). The influence of brand image and company reputation where manufacturers market to small firms: a customer value perspective. *Industrial Marketing Management*, 36(2), 230-240.
- Cronin, J.J., Brady, M.K. ve Hult, G.T.M. (2000). Assessing the effects of quality, value, and customer satisfaction on consumer behavioral intentions in service environments. *Journal of Retailing*, 76 (2), 193-218.
- Cronin, J.J. ve Taylor, S.A. (1992). Measuring service quality: A reexamination and extension. *Journal of Marketing*, 56, 55-68.
- Çavuşgil Köse, B. ve Erden Ayhün, S. (2021). Hizmet kalitesi ve müşteri tatmininin tekrar satın alma niyetine etkisi: z kuşağı kahve dükkânı müşterileri üzerine bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 2067-2085.
- Dobni, D. ve Zinkhan, G.M. (1990). In search of brand image: a foundation analysis', in Goldberg, M.E., Gorn, G. and Pollay, R.W. (Eds), *Advances in Consumer Research*, Association for Consumer Research, Provo, UT. 110-19.
- Esch, F., Langner, T., Schmitt, B. ve Geus, P. (2006). Are brands forever? How brand knowledge and relationships affect current and future purchases. *Journal of Product and Brand Management*, 15(2), 98-105.
- Gounaris, S. P. (2005). Trust and commitment influences on customer retention: Insights from business-to-business services. *Journal of Business Research*, 58(2), 126-140. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(03\)00122-X](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(03)00122-X)
- Gures, N., Arslan, S. and Tun, S.Y. (2014). Customer expectation, satisfaction and loyalty relationship in Turkish Airline Industry. *International Journal of Marketing Studies*, 6(1), 66-74.
- Gustafsson, A., Johnson, M.D. ve Roos, I. (2005). The effects of customer satisfaction, relationship commitment dimensions, and triggers on customer retention. *Journal of Marketing*, 69(4), 210-218.
- Han, H., Yu, J., Chua, B.L., Lee, S. ve Kim, W. (2019). Impact of core-product and service-encounter quality, attitude, image, trust and love on repurchase: Full-service vs low-cost carriers in South Korea. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(4), 1588-1608. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2018-0376>.
- Haq, R. (2015). IATA says Pakistan among fastest growing domestic air travel markets”, available at: www.riazhaq.com/2015/04/iata-says-pakistan-among-fastest.html
- Hellier, P.K., Geursen, G.M., Carr, R.A. ve Rickard, J.A. (2003). Customer repurchase intention: a general structural equation model. *European Journal of Marketing*, 37(11/12), 1762-1800.
- Hussain, R. (2016). The mediating role of customer satisfaction: evidence from the airline industry. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 28(2), 234-255.
- IATA, Annual Review, 2021.
- Islam, R., Ahmed, S., Rahman, M. ve Asheq, A.A. (2021). Determinants of service quality and its effect on customer satisfaction and loyalty: An empirical study of private banking sector. *The TQM Journal*, 33(6), 1163-1182.

- Jones, M. ve Suh, J. (2000). Transaction-specific satisfaction and overall satisfaction: An empirical analysis. *Journal of Services Marketing*, 14(2), 147-59.
- Kant, R. ve Jaiswal, D. (2017). The impact of perceived service quality dimensions on customer satisfaction: an empirical study on public sector banks in India. *International Journal of Bank Marketing*, 35(3), 411-430.
- Keller, K.L. (1993). Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity. *Journal of Marketing*, 57, 1-22.
- Kotler, P. (2000). *Marketing management*. The Millennium Edition, Prentice-Hall, Upper Saddle River.
- Kotler, P. ve Keller, K.L. (2012). *Marketing management*. Prentice Hall.
- Kwon, W.S. ve Lennon, S. (2009). Reciprocal effects between multichannel retailers' offline and online brand images. *Journal of Retailing*, 85(3), 376-390.
- Lau, T.C., Kwek, C.L. ve Tan, H.P. (2011). Airline e-ticketing service: How e-service quality and customer satisfaction impacted purchase intentions. *International Business Management*, 5(4), 200-208.
- Leong, L.Y., Hew, T.S, Lee, V.H. ve Ooi, K.B. (2015). An SEM -artificial-neural-network analysis of the relationships between SERVPERF, customer satisfaction and loyalty among low-cost and full-service airlines. *Expert Systems with Applications*, 42(19), 6620-6634.
- Liang, L.J., Choi, H.V. ve Joppe, M. (2018). Exploring the relationship between satisfaction, trust and switching intention, repurchase intention in the context of Airbnb. *International Journal of Hospitality Management*, 69, 41-48.
- Lin, L.Y. and Lu, C.Y. (2010). The influence of corporate image, relationship marketing, and trust on purchase intention: the moderating effects of word-of-mouth. *Tourism Review of AIAEST – International Association of Scientific Experts in Tourism*, 65(3), 16-34.
- Lin, Y. ve Ryan, C. (2016). From mission statement to airline branding. *Journal of Air Transport Management*, 53, 150-160.
- Low, G.S. ve Lamb, C.W.J. (2000). The measurement and dimensionality of brand associations, *The Journal of Product and Brand Management*, 9(6), 350-368.
- Matikiti, R, Mpinganjira, M. ve Roberts-Lombard, M. (2021). Service recovery satisfaction and customer commitment in the airline business, *African Journal of Economic and Management Studies*, 11(1), 91-108.
- Mittal, V. ve Kamakura, W.A. (2001). Satisfaction, repurchase intent, and repurchase behavior: investigating the moderating effect of customer characteristics. *Journal of Marketing Research*, 38(1), 131-142.
- Nakip, M. (2013). *Pazarlamada araştırma teknikleri ve Spss uygulamaları*. Seçkin Yayıncılık.
- Namukasa, J. (2013). The influence of airline service quality on passenger satisfaction and loyalty: The case of Uganda airline industry. *The TQM Journal*, 25(5), 520-532.
- Nejati, M., Nejati, M. ve Shafaei, A. (2009). Ranking airlines' service quality factors using a fuzzy approach: Study of the Iranian society. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 26(3), 247-260.

- Oliver, R. L. (1981). Measurement and evaluation of satisfaction processes in retail settings. *Journal of Retailing*, 57(3), 25-48.
- Oliver, R. L. (1993). Cognitive, affective, and attribute bases of the satisfaction response. *Journal of Consumer Research*, 20(3), 418-430. <https://doi.org/10.1086/209358>.
- Ostrowski, P.L., O'Brien, T. ve Gordon, G. (1993). Service quality and customer loyalty in the commercial airline industry. *Journal of Travel Research*, 32(2), 16-24.
- Padgett, D., and Allen, D. (1997). Communicating experiences: A narrative approach to creating service brand image. *Journal of Advertising*, 26(4), 49-62.
- Pappachan, J. (2021). Influence of service quality, loyalty programme and perceived value on word-of-mouth behavior of domestic and international airline passengers in India. *XIMB Journal of Management*. DOI 10.1108/XJM-02-2021-0041.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. ve Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Park, J.W. (2007). Passenger perceptions of service quality: Korean and Australian case studies. *Journal of Air Transport Management*, 13(4), 238-242.
- Park, J.W., Robertson, R. ve Wu, C.L. (2004). The effect of airline service quality on passengers' behavioural intentions: a Korean case study. *Journal of Air Transport Management*, 10(6), 435-439.
- Pooya, A., Abed Khorasani, M. ve Gholamian G.S. (2020). Investigating the effect of perceived quality of self-service banking on customer satisfaction. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13(2), 263-280.
- Raza, S.A., Umer, A., Qureshi, M.A. ve Dahri, A.S. (2020). Internet banking service quality, e-customer satisfaction and loyalty: the modified e-SERVQUAL model. *The TQM Journal*, 32(6), 1443-1466, doi: 10.1108/TQM-02-2020-0019.
- Rew, D., Jung, J. ve Lovett, S. (2021). Examining the relationships between innovation, quality, productivity, and customer satisfaction in pure service companies. *The TQM Journal*, 33(1), 57-70
- Ringle, C.M., Sarstedt, M. ve Zimmermann, L. (2011). Customer satisfaction with commercial airlines: the role of perceived safety and purpose of travel. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(4), 459-472.
- Saha, G.C. ve Theingi, (2009). Service quality, satisfaction, and behavioral intentions: A study of low-cost airline carriers in Thailand. *Managing Service Quality: An International Journal*, 19(3), 350-372.
- Saleem, M.A., Zahra, S. ve Yaseen, A. (2017). Impact of service quality and trust on repurchase intentions – the case of Pakistan airline industry. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 29(5), 1136-1159.
- Salinas, E.M. ve Pérez, J.M.P. (2009). Modeling the brand extensions' influence on brand image. *Journal of Business Research*, 62(1), 50-60.
- Sarıgül, S. ve Ayyıldız, T. (2022). Restoranlarda Algılanan hizmet kalitesinin müşteri tatmini ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerine etkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 628-644.
- Shukla P., Banerjee M., & Singh J., (2016). Customer commitment to luxury brands: Antecedents and consequences. *Journal of Business Research*, 69(1), 323-331.

- Taylor, S.A., ve Baker, T.L. (1994). An assessment of the relationship between service quality and customer satisfaction in the formation of consumers' purchase intentions. *Journal of Retailing*, 70(2), 163-78. [https://doi.org/10.1016/0022-4359\(94\)90013-2](https://doi.org/10.1016/0022-4359(94)90013-2).
- Vazifehdost, H., Akbarpour, Z., Hamdi, K. ve Mohammadzadeh Rostami, J. (2014). The examination of the relationship between customer satisfaction of service quality in Iranian private banking industry (Analysis based on integrated SERVQUAL model). *Journal of Marketing Management*, 9(25), 1-24.
- Veloutsou, C. (2015). Brand evaluation, satisfaction and trust as predictors of brand loyalty: the mediator-moderator effect of brand relationships. *Journal of Consumer Marketing*, 32(6), 405-421.
- Webster, F. ve Keller, K. (2004). A roadmap for branding in industrial markets. *Journal of Brand Management*, 11(5), 388-402.
- Wieslaw, U. (2009). Service quality gaps and their role in service enterprises development. *Baltic Journal of Sustainability*, 15(4), 631-645.
- Wu, P.C.S., Yeh, G.Y.Y. ve Hsiao, C.R. (2011). The effect of store image and service quality on brand image and purchase intention for private label brands. *Australasian Marketing Journal*, 19(1), 30-39.
- Yükselen, C. (2017). *Pazarlama araştırmaları*. Detay Yayıncılık.
- Zeithaml, V.A., Berry, L.L. ve Parasuraman, A. (1996). The behavioural consequences of service quality. *Journal of Marketing Management*, 60, 31-46.

Etik Kurul İzni

İskenderun Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi Dekanlığının 07/06/2022 tarihli ve E.61496 sayılı dilekçesine istinaden, 01.07.2022 tarihinde 06 toplantı numaralı kararı gereği, bu çalışma için gerekli olan verilerin toplanması amacıyla düzenlenen anketin etik açıdan "Demografik özellikler" başlığında yöneltilen "Aylık Geliriniz: () 3500 ve altı" sorusunun, "Aylık Geliriniz: () Asgari ücret ve altı" şeklinde düzeltilmesi koşuluyla, İSTE Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından uygun olduğu görüşü belirtilmiştir.

BİREYLERİN HEKİM TERCİHİNİ ETKİLEYEN KRİTERLER

İbrahim YÜKSEL¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1134337

Makale Geçmişi:

Geliş 22.06.2022

Kabul 26.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Hekim Tercihi,

Hasta,

Sağlık Hizmet Pazarlaması.

ÖZ

Bireyler ister kendilerinin isterse yakınlarının olsun sağlığı bozulduğunda kendilerini veya yakınlarını güvenilir hekimlere emanet etmek isterler. Ancak hasta ve hasta yakınları için en zorlu süreç burada başlamaktadır. Çünkü, söz konusu sağlık olduğu için daha önce hiç tecrübe etmedikleri güvenilir bir hekim bulmak ve seçmek oldukça güçtür. Bu aşamada hekimin mesleki tecrübesi, yaşı, akademik unvanı, çalıştığı hastane vb. kriterler hastaların seçimlerini etkilemekte ve bunlar hastadan hastaya değişiklik göstermektedir. Özellikle günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte hasta ve hasta yakınları bilgiye hızlı ve kolay ulaşabilmekte; bu durum, hastaların hekim seçmedeki kriter yelpazesini daha da genişletmektedir. Bunun yanında, sağlık sektöründeki rekabet açısından değerlendirildiğinde hekim seçme kriterleri hastalar kadar, hekimler ve hastane işletmeleri için de önem arz etmektedir. Çünkü, hastaların, hekim seçme aşamasında önem verdikleri kriterlerin bilinmesi, sağlık hizmet pazarlaması kapsamında hekimler ve hastane yönetimleri için büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı hastaların daha önce tecrübe etmedikleri bir hekimi tercih etme sürecinde önem verdikleri kriterleri belirlemek, yapılan anket sonuçlarından elde edilen veriler ile hastaların demografik yapılarına göre tercihlerinin değişip değişmediğini analiz etmek ve hastane yönetimleri ile hekimlere sağlık hizmet pazarlaması açısından katkı sunmaktır.

CRITERIA AFFECTING INDIVIDUALS' CHOICE OF PHYSICIAN

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1134337

Article History:

Received 22.06.2022

Accepted 26.01.2023

Keywords:

Choice of Physician,

Patient,

Health Service Marketing

ABSTRACT

Individuals, whether for themselves or their relatives, want to entrust themselves or their relatives to reliable physicians when their health deteriorates. However, the most challenging process for patients and their relatives begins here. Because, when it comes to health, it is very difficult to find and choose a reliable doctor whom they have never experienced before. At this stage, the doctor's professional experience, age, academic title, hospital, etc. criteria influence patients' choices and they vary from patient to patient. Especially today, with the developing technology, patients and their relatives can access information quickly and easily, and this situation further expands the criteria range of patients in choosing a physician. In addition, when evaluated in terms of competition in the health sector, physician selection criteria are as important for physicians and hospital organisations as they are for patients because knowing the criteria that patients attach importance to in the selection of physicians is of great importance for physicians and hospital administrations within the scope of health service marketing. In this context, the aim of the study is to determine the criteria that patients attach importance to in the process of choosing a physician they have not experienced before, to analyze whether the preferences of the patients have changed according to the demographic structures of the patients with the data obtained from the survey results, and to contribute to hospital managements and physicians in terms of health service marketing.

¹ Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi, i.yuksel@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6323-8337

Alıntılanmak için/Cite as: Yüksel, İ. (2023), Bireylerin hekim tercihini etkileyen kriterler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 195-206.

GİRİŞ

Bireylerin sağlığı bozulduğunda ilk başvurdukları kuruluşlar hastaneler, kişiler ise hekimlerdir. Bireyler başvuru süreci öncesinde acil haller dışında, hastane veya hekim arayışına girerler ve söz konusu sağlık olduğu için de kendilerini veya yakınlarını güvenilir hastane veya hekime emanet etmek isterler. Bu süreçte, hastalıkları ile ilgili daha önce hiç tecrübe etmedikleri bir hastaneyi ya da hekimi seçmek ise oldukça güçtür. Bireylerin bir bölümü hastane tercih etme yönüne odaklanırken diğer bir bölümü ise öncelikle hekim seçme sürecine yönelmektedir.

Hekim tercihi, kişilerin hastalıkları ile ilgili uzmanlık branşları arasında ihtisas yapmış hekimler arasından kendilerince belirlenen kriterlere göre en uygun olanı seçmektir. Bu yüzden, hekim tercih aşamasındaki kriterler, kişiden kişiye değişebilmektedir. Genel olarak literatürde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ağırlıklı olarak hekim tercihinin en fazla etkileyen kriterlerin, iyi iletişim kurma, mesleki yetkinlik muayenede yeterli sürenin ayrılması, arkadaş veya diğer çevreden sunulan öneriler, hasta ile yakından ilgilenmesi ve takibi olduğu görülmektedir. Ülkemizde hekim tercihinin yönelik yapılan akademik çalışmalar ise oldukça kısıtlıdır.

Günümüzde, hastalar gelişen teknoloji ve iletişim ağları sayesinde hekimler ile ilgili bilgilere kolay ve hızlı ulaşabilmektedir. Bu sayede, hastalar veya yakınları daha önce hiç tecrübe etmedikleri bir hekim hakkındaki bilgilere ulaşarak kendilerince önem verdikleri kriterleri değerlendirmekte ve tercihlerini buna göre yapmaktadırlar. Çalışmanın amacı, yapılan anket çalışması ile hekim tercih sürecinde kişilerin tercihlerini etkileyen kriterleri belirlemek ve bunların kişilerin demografik özelliklerine (yaş, cinsiyet, meslek vb.) göre değişip değişmediğini analiz etmektir.

Bu çalışmanın ayrıca sağlık hizmet pazarlaması alanında da katkı sunması beklenmektedir. Sağlık hizmetleri pazarlaması, sağlık hizmetleri tüketicilerinin ihtiyaçlarının belirlenmesi, sağlık hizmetlerinin bu ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi ve hastaların bu hizmetleri kullanmaya teşvik edilmesi olarak tanımlanabilir (Tengilimoğlu, 2015, s. 277). Bu tanımda da bahsedildiği üzere sağlık hizmetlerinin ihtiyaçlara uygun hale getirildikten sonra hastalara sunulması gerekmektedir. Çünkü, günümüzde hastalar muayene, tedavi ve diğer hizmetler yönünden ihtiyaçlarının karşılanmasını beklemektedirler. Sunulan hizmetten tatmin olan bir hasta hem sadık bir müşteri anlamına gelmekte hem de çevresindekilere de tavsiye etmesiyle sağlık hizmeti sunan hekim ve hastaneye katkı sağlamaktadır (Turan, 2018, s. 29). Ayrıca, sağlık hizmeti alan kişilerin her geçen gün daha fazla bilinçlenmesi bu kişilerin sağlık hizmetleri pazarında tercih yapan bir tüketici olarak da görülmektedir (Işık vd., 2016, s. 100). Bu bağlamda, çalışma hem hastanelere hem de bireysel sağlık hizmeti sunan hekimlere sağlık hizmeti pazarlaması konusunda yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Hekim Tercihi

Hekim tercihi, sağlığı bozulan bir kişinin tercih imkânına sahip olduğu durumda hastalığı ile ilgili uzmanlık alanına sahip hekimler arasından birini seçmesidir (Işık vd., 2016, s. 101). Hekim tercih süreci hastalığın ortaya çıkması ile başlamaktadır. Hasta olan kişi veya hasta yakını, kendisini ya da yakınına güvенеbileceği bir hekime emanet ister ve hekim araştırmaya başlar.

Hastaların kafasında “en iyi hekime gitme” dürtüsü vardır. En iyi hekim yaklaşımı elbette tamamen nispi bir ifadedir. Hekimini seçme, hasta için gerçekten çok önemlidir. Hekimler, mesleklerine karşı ilgileri, kişisel yetenekleri, mezun oldukları fakülte, mezuniyet sonrası aldıkları eğitimler gibi birçok faktörle ilişkili olarak farklı donanım ve birikimlere sahip olabilirler. Bundan ayrı olarak, hekimlerin benimsedikleri hekimlik uygulamaları da farklıdır. Tıpta farklı tanı ve tedavi yaklaşımlarıyla dikkatleri çeken ekoller vardır. Bu farklılıklardan her birisi, hastanın tedavisini etkileyebilecek ölçüde belirleyici olabilir (Uludağ, 2011, s. 90).

Hasta açısından hekim tercihinin iki boyutta değerlendirmek gerekmektedir. Birincisi, hasta veya yakınlarının daha önce tecrübe etmedikleri uzmanlık alanı ile ilgili hekim tercihi; diğeri ise, daha önce tecrübe ettikleri uzmanlık alanı ile ilgili hekim tercihidir. İki boyut karşılaştırıldığında, daha önce tecrübe edilmeyen hekim tercih süreci diğere kıyasla daha zordur. Bu bağlamda, hasta ve yakını kendilerince belirlemiş olduğu tercih faktörleri üzerinden araştırma yaparak bir sonuca ulaşmaktadır.

Hekim tercih kavramını, hasta açısının yanında hekim ve sağlık işletmeleri içinde değerlendirmek gerekmektedir. Günümüzde, sağlık hizmet sektörü alanında artan rekabet bireysel çalışan hekimleri ve hastanelerde hizmet sunan hekim oldukça etkilemektedir. Hekim ister bireysel ister bir sağlık işletmesinde hizmet sunsun hasta aynı zamanda sağlık hizmet tüketicisi (müşteri) olarak görülmektedir. Hasta veya yakınlarının hekim tercihlerinde ne türden faktörlerin etkili olduğu bilgisine sahip olan hekim ve hastane işletmeleri için tercih ve tavsiye edilebilir olmaları daha kolay hale gelecektir. Bu yüzden, hem bireysel hizmet sunan hekim ile sağlık hizmet kuruluşları hem de sağlık hizmet tüketicileri perspektifinden önemli sonuçlar doğuran hekim tercih etme süreci, üzerinde durulması ve detaylarının ortaya konulması gereken kritik bir tüketici davranışları konusudur (Hoşgör ve Hoşgör, 2019, s. 439).

LİTERATÜR TARAMASI

Hekim tercih sürecinde, memnun kalınan hekime tekrar giderek muayene ve tedavi olmak hastalar ve yakınları için önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Çünkü insanların kendi deneyimleri, tercihlerini belirlemede önemlidir. Hekim tercihinde asıl sorun, kişinin hiç bilmediği hekimler arasında tercihte bulunması gerektiğinde ortaya çıkmaktadır (Uludağ, 2011, s. 92).

Günümüzde, hasta ve yakınları gelişen teknoloji ve iletişim ağları sayesinde bilgiye kolay ve hızlı ulaşabilmektedir. Bu sayede, hekimler ile ilgili bilgiler kolaylıkla elde edilmekte ve kişiler kendilerince belirlenen kriterlere göre tercih yapmaktadırlar. Hasta ve yakınlarının genel olarak daha önce tecrübe etmedikleri hekimleri araştırırken dikkat ettiği temel noktalar şunlardır: (Özdemir, 2009, s. 45)

- Sağlık personelinden hekim hakkında bilgi almak
- Bir hastane ya da sağlık kuruluşundan öneri almak,
- Aile, arkadaşlar, komşular ve akrabalarından bilgi almak,
- Hekimin çalıştığı hastaneye veya sağlık kuruluşları
- Hekimin çalışma saatleri,
- Hekime istenildiği zaman telefon ile ulaşmak,
- Randevu alma süresi
- Özel hizmet kapsamında ücretleri

Literatürde hekim tercihinin etki eden kriterlerin belirlenmesine yönelik uluslararası düzeyde çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında 1990 yılı öncesi yapılan çalışmaların özeti Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. 1990 Yılı Öncesi Çalışmalardaki Bulgulara Göre Hekim Tercihini Etkileyen En Önemli Kriterler

Çalışma	Kriterler
Crane ve Lynch (1988)	Nezakət, yetenek, tanılrlık(ün), kişilerarası yetenek, ulaşılabilirlik.
Stewart ve diğerleri(1989)	Hastayı dinleyen, alternatif tedavi yöntemleri geliştiren, hasta yatırmadan kaçınan, aceleci olmayan, muntazam niteliklere sahip
Macstravic(1987)	İyi bakım, yetenek, güvenilir, aydınlatıcı, ulaşılabilir.
Schleff ve Shaffer (1987)	Zaman ayıran, kolay randevu alınabilen, nazik, randevu saatine uyan
Gochman, Studenborg, Feler(1985)	İletişimi iyi, yetenekli, hastayı önemseyen ve zaman ayıran, ilgili, nazik.
Kastaler vd. (1976)	Maliyeti uygun, kolay ulaşılabilen, hastasına vakit ayıran, yetenekli
Lamb, Hoverstad, Lancaster (1988)	Hastalık konusunda bilgi sahibi, diğer hekimler tarafından tavsiye edilen, hastaneye erişim, iyi bir insan olması.
Glassman ve Glassman (1981)	Nazik, iyi bir hekim olması, sorulan sorulara cevap vermesi, sabırlı.

Kaynak: (Jeanne ve Garner, 1991)

Jeanne ve Garner (1991), hekim seçimine yönelik yapılan 1990 yılı öncesi akademik çalışmaları incelemişler ve çalışmalarında hekim tercihinin yönelik hazırladıkları 19 soruluk anket ile 205 bireye ulaşımlardır. Bu çalışmanın sonucunda, bireylerin hekim seçimini en fazla etkileyen faktörler arasında uzmanlık bilgisi, hastanın problemi ile yakından ilgilenmesi, hastanın tedavi ile ilgili olarak ne yapması gerektiğini detaylı açıklaması ve hastanın sorununa yönelik uygun sorular sorması kriterlerine ulaşılmıştır.

Bornstein vd. (2000), birincil basamak hekim seçimini etkileyen faktörlere yönelik yaptıkları çalışmalarında kişilerin ağırlık olarak bağımsız ulusal kurullar tarafından hekime verilen yeterlilik belgesine, muayene ofislerinin fiziki durumuna, hekimin dış görünüşüne ve arkadaş çevresinin tavsiyelerine önem verdiklerini bulmuşlardır. Çalışmalarına 636 gönüllü katılmıştır.

Hekim tercihi konusunda Özdemir(2009) aile hekiminin tercih edilmesinde etki eden faktörlere yönelik tez çalışması yapmıştır. Bu çalışmaya 1530 kişi katılmıştır. Araştırmada, hekim tercihinde aranan en önemli

özelliklerin başında hekimin bilgili, güler yüzlü ve anlayışlı olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Hekimin, cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, varlıklı olması, dindarlığı, siyasi görüşü, memleketi ve etnik kökeni önemsiz bulunmuştur. Araştırmadaki katılımcıların yaklaşık %50'si için hekimin dış görünüşünün hekim tercihinde olmazsa olmaz faktör olarak belirlemişlerdir. Araştırmada sonuç olarak, hekim tercihinin etkileyen kriterler arasında, hekimin hizmet verdiği yerin temiz ve düzenli olması, hastalara yeterince zaman ayırması, güler yüzlü olması, tanı ve tedavisinin iyi olması, hastaları bekletmemesi, hastalara hastalıkları hakkında yeterli bilgi vermesi, ilaçlar hakkında yeterli ve açıklayıcı bilgi vermesi, soru sorulmasına izin vermesi ve söylenenleri dinleyip dikkate alması ön plana çıkmıştır.

Yassini vd. (2010) yaptıkları çalışmada 493 kişiye uyguladıkları 21 soruluk anket sonucunda ağırlıklı olarak hekimlik tecrübesi, muayenede ayrılan yeterli süre, hastalık konusunda iyi odaklanılması ve yetkin asistanlara sahip olması kriterleri ortaya çıkmıştır.

Mercado vd.(2012) hekim seçime yönelik 857 hastaya anket uygulamışlardır. Çalışma sonucunda hekimin muayenedeki yoğun ilgisi, iletişim, mesleki tecrübesi ve beraber çalıştığı ekibin iyi davranması faktörleri hekim seçimi etkileyen faktörler arasında ön plana çıkmıştır.

Kim vd. (2017), Kore'de Seul Ulusal Bundang Üniversitesi Hastanesi'nde 2003 ve 2012 yılları arasında ilk müracaat yapan hastalara yönelik hekim seçimini etkileyen kriterlerin belirlenmesi için yaptıkları çalışmalarında hekimlerin yaşı ve mezun oldukları üniversite kriterlerinin belirleyici olduğu sonucu çıkmıştır. Cinsiyet, medeni durum ve ırk faktörlerinin hekim tercihinin etkilemediği sonucu çıkmıştır. Ayrıca, Güney Kore popülasyonunda bulunan kültürel faktörlerin hastaların hekim seçimi üzerinde etkili olduğu da çalışmada belirtilmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, kapsamı, önemi ve yöntemi üzerinde detaylı bilgi verilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnsanlar, kendileri veya yakınları hasta olduğunda hastalıkları ile ilgili uzman ve güvenilir bir hekim arayışına girmektedirler. Bu süreç, hastalıkları ile ilgili daha önce muayene veya tedavi olmadıkları uzmanlık branşına sahip hekim bulmak ve tercih etmek olduğunda daha da önem kazanmaktadır. Çünkü, sağlık telafisi olmayan ve kaybedildiğinde hekimler tarafından yerine konulan bir olgu olduğu için hastanın kendisini hiç tecrübe etmediği bir hekime emanet etmesi zor bir adımdır. Bu yüzden, güvenilir hekim bulma ve tercih etme sürecinde insanların kendilerince belirledikleri kriterler vardır. Bunlar arasında aile veya dost tavsiyesi, hekim tecrübesi, diğer hasta yorumları vb. yer almaktadır. Literatürde aile hekimi ile diğer uzmanlık branşına sahip hekim tercihinin yönelik çalışmalar yapılmış olup; genel olarak hekim tercih kriteri olarak iyi iletişim kurması, zaman ayırması, mesleki açıdan tecrübeli olması, aile ve çevrenin tavsiyeleri ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, hastaların, daha önce tecrübe etmedikleri bir hekimi seçme sürecinde önem verdikleri kriterlerin belirlenmesi ve yapılan anket sonuçlarından elde edilen veriler ile hastaların demografik yapılarına göre tercihlerinin değişip değişmediğini analiz etmektir. Ayrıca, hem hastane yönetimlerine hem de bireysel sağlık hizmeti sunan hekimlere sağlık hizmeti pazarlaması konusunda yol gösterici olmaktır.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışma insanların daha önce hiç tecrübe etmedikleri bir hekimi tercih sürecinde, tercihlerini etkileyen kriterlerin neler olduğunu araştırmak ve tercih kriterlerinin kişilerin demografik özelliklerine göre değişip değişmediğini analiz etmek için yapılmıştır. Bu kapsamda, literatür taraması ve 30 gönüllü birey ile hekim tercihlerini etkileyen ilk beş kriterin neler olduğu saptamak amacıyla yapılan görüşmeler sonucunda 39 soruluk beşli likert ölçeğine göre anket formu hazırlanmıştır. Bu anket, kişilerin hekim tercih kriterleri ile ilgili veri toplama ölçeği olarak kullanılmıştır. Hekim tercihinin belirlemeye yönelik hazırlanan 39 sorunun yanında kişilerden demografik veri kapsamında cinsiyet, yaş, meslek, eğitim, gelir düzeyi ve hastane başvuru sayısı bilgileri de alınmıştır. Anket formu, elektronik ortamda (google form) oluşturulmuş ve aynı şekilde elektronik iletişim araçları (WhatsApp ve e-mail) ile gönüllülere ulaştırılmıştır. Araştırmaya, cinsiyet, meslek, eğitim ve gelir düzeyi farkı gözetmeksizin İzmir ilinde ikamet eden 18 yaş üstü 416 gönüllü katılmıştır. Katılımcılar anket formundaki sorulara “tamamen katılıyorum(1)”, “katılıyorum(2)”, “kısmen katılıyorum(3)”, “katılmıyorum(4)”, “tamamen katılmıyorum(5)” şeklinde cevap vermişlerdir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler ile SPSS (Statistical Package for Social Sciences) programında analizler yapılmıştır. Bu araştırma için Dokuz Eylül Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 24.11.2021 tarih ve 2021/34-09 karar numarası ile izin alınmıştır.

Yöntem

Araştırmada basit tesadüfi örneklem yöntemiyle %5 örneklem hatasında en az 384 kişiye ulaşılması gerektiği hesaplanmıştır. Hesaplamalar, Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından geliştirilen örneklem hesaplama yöntemi ile hesaplanmıştır (bk. Tablo 2). Buna göre, araştırmaya İzmir ili içerisinde ikamet eden 416 kişi katılmıştır.

Tablo 2. Örneklem Büyüklükleri

Evren Büyüklüğü	± 0.03 örnekleme hatası (d)			± 0.05 örnekleme hatası (d)			± 0.10 örnekleme hatası (d)		
	p=0.5 q=0.5 (heterojen)	p=0.8 q= 0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5 (heterojen)	p=0.8 q= 0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.5 q=0.5 (heterojen)	p=0.8 q= 0.2	p=0.3 q=0.7
100	92	87	90	80	71	77	49	38	45
500	341	289	321	217	165	196	81	55	70
750	441	358	409	254	185	226	85	57	73
1.000	516	406	473	278	198	244	88	58	75
2.500	748	537	660	333	224	286	93	60	78
5.000	880	601	760	357	234	303	94	61	79
10.000	964	639	823	370	240	313	95	61	80
25.000	1023	665	865	378	244	319	96	61	80
50.000	1045	674	881	381	245	321	96	61	81
100.000	1056	678	888	383	245	322	96	61	81
1.000.000	1066	682	896	384	246	323	96	61	81
100 milyon	1067	683	896	384	245	323	96	61	81

Kaynak: (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004).

Çalışmada, anket yolu ile elde edilen veriler SPSS programı üzerinden istatistiksel analizler yapılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle kullanılan ölçeğin güvenilirlik ile geçerlilik testleri yapılmıştır. Bu aşamadan sonra, verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, çapraz tablolar, bağımsız örneklerde t testi, tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Yapılan testler ve analizlerin sonucu %95 güven düzeyinde ($p < 0,05$) değerlendirilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özellikleri Tablo 3'te verilmiştir. Buna göre, erkek ve kadın katılımcı sayısının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Yaş grupları açısından katılımcıların yaklaşık %90'ı 26-65 yaş aralığındadır. Anketin elektronik ortamda yapılması ve pandemi koşullarından dolayı yüzyüze yapılamaması 65 yaş üstü hasta grubunun diğerlerine göre nispeten düşük kalmasına sebep olmuştur. Katılımcılar arasında sağlık çalışanı, kamu ile özel kurum ve kuruluşlarda çalışanlar (sağlık hariç), emeklilerin diğer meslek gruplarına göre yoğunlukta olduğu görülmektedir. Katılımcılar eğitim gruplarına göre kıyaslandığında üniversite mezunu oranı %59,13 ile diğer gruplara göre oldukça yüksek olmuştur. Katılımcıların yaklaşık %62'sinin gelir düzeyi 3001,00-10000,00 TL arasındadır. Bir yıl içerisinde hekim (aile hekimi hariç) muayenesine başvuru sayılarına bakıldığında yaklaşık %10'luk bir grubun başvuru yapmadığı ortaya çıkmıştır. Katılımcıların yaklaşık yüzde 50'sinin yılda bir veya iki kez hekime başvurduğu görülmektedir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Demografik Bilgiler	Değişken	Sayı	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	203	48.80
	Erkek	213	51.20
Yaş	18-25	11	2.64
	26-40	160	38.46
	41-50	96	23.08
	50-65	123	29.57
	65 üstü.	26	6.25
Meslek	Sağlık Çalışanı	46	11.06
	Kamu Kurumu Çalışanı (Sağlık hariç)	75	18.03
	Özel sektör çalışanı (sağlık hariç)	95	22.84
	Öğretmen	19	4.57
	Akademisyen	22	5.29

	Emekli	73	17.55
	Ticari işletme sahibi	26	6.25
	Öğrenci	5	1.20
	Ev hanımı	37	8.89
	Diğer	18	4.33
Eğitim	Okur-yazar değil	0	0
	İlk ve Ortaokul	15	3.61
	Lise	71	17.07
	Üniversite	246	59.13
	Yüksek Lisans	54	12.98
	Doktora	30	7.21
Gelir Düzeyi(TL)	0-3000	53	12.74
	3001-10000	259	62.26
	10001-15000	54	12.98
	15001-20000	25	6.01
	20000 üstü	25	6.01
Genel Olarak Bir Yıl İçerisinde Hekim Muayenesine Gitme Sıklığınız	0	41	9.86
	1	124	29.81
	2	93	22.36
	3	74	17.79
	4	47	11.30
	5	17	4.09
	6 ve üstü	20	4.81

Araştırmada ilgili test analizlerine geçmeden önce kullanılan anket ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılmıştır. Bu çalışmada güvenilirlik testi için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmış ve 0,77 bulunmuştur. Çıkan sonuç, genel kabul görmüş Cronbach Alfa katsayısı değeri olan 0,70'ten büyük olduğu için ölçeğin güvenilir olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin geçerliliği ise, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett testi ile incelenmiş; test sonucu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. KMO ve Bartlett Testleri

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)		0,747
Bartlett Test İstatistik Değeri	Ki-Kare	3451,250
	Serbestlik Derecesi	741
	Önemlilik Katsayısı (p)	,000

Tablo 4'te verilen değerlere göre, Bartlett testi $p = 0,000 < 0,05$ olduğu için anlamlı bulunmuştur. Örnek büyüklüğünün yeterliliği açısından KMO'nun ise 0,60 tan büyük çıkması beklenmektedir. KMO katsayısı 0,747 olduğundan araştırma için örnek büyüklüğü yeterli bulunmuştur. KMO ve Bartlett Testleri sonucunda ölçeğin geçerli olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırmaya katılanlara hekim tercihini belirlemede etkili olan kriterlere yönelik yöneltilen anket soruları ve değerlendirme sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. "1" *tamamen katılıyorum* yanıtı ile en yüksek puanı, "5" *tamamen katılmıyorum* ile en düşük puanı ifade etmektedir. Bu bağlamda, sorulara verilerin yanıtların ortalama puanı 1 ile 5 arasında çıkmıştır.

Tablo 5. Hekim Tercihini Etkileyen Kriterlerin Puan Dağılımı

	Hekim Tercihini Etkileyen Kriterler	Ortalama Puan	Standart Sapma
1.	Hekimin mesleki tecrübesi tercihimizi etkiler.	1.80	0.77
2.	Hekime kolaylıkla ve istediğim zamana randevu almak tercihimizi etkiler.	1.88	0.78
3.	Hekimin çalıştığı hastanenin imkânları, alt yapısı ve kapasitesi tercihimizi etkiler.	1.94	0.86
4.	Hekimin cinsiyeti genel olarak tercihimizi etkilemez.	1.99	1.10
5.	Arkadaş, aile ve yakın çevreden alınan öneri ve tavsiyeler tercihimizi etkiler.	2.02	0.75
6.	Hekimin uyguladığı tedavi yöntemleri benim için önemlidir (alternatif tıp, robotik tedavi vb).	2.07	0.90

7.	Hekim ile ilgili internet üzerinden yapılan görüş, geribildirim ve yorumlar tercihimde etkiler.	2.14	0.94
8.	Hekimin sahip olduğu akademik unvan tercihimde önemlidir.	2.17	0.98
9.	Hekimin ameliyat ettiği hasta sayısı tercihimde etkiler (cerrahi hekim tercihi için).	2.22	0.98
10.	Hekimin dini inancı tercihimde etkilemez.	2.25	1.45
11.	Hekimin bütüncül (fonksiyonel) tıp alanında eğitim almış olması tercihimde etkiler.	2.29	1.00
12.	Muayene ve tedavi ücretleri hekim tercihimde etkiler.	2.31	0.92
13.	Başka bir uzmanlık alanındaki hekimin tavsiyesi tercihimde etkiler.	2.32	0.91
14.	Muayene ve tedaviler ile ilgili ücret ödeme yöntemleri (nakit, kredi kartı, özel sigorta vb.) tercihimde etkiler.	2.47	1.04
15.	Hekimin muayene ve tedavi ettiği hasta sayısı tercihimde etkiler.	2.49	0.97
16.	Hekimin yabancı uyruklu olması tercihimde etkilemez.	2.49	1.18
17.	Hekimin görev yaptığı hastane, hekim tercihimde etkiler.	2.50	1.02
18.	Hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi tercihimde etkiler.	2.59	1.01
19.	Hekimin tanınmışlığı, ünü tercihimde önemlidir.	2.66	1.01
20.	Hekimin akademik çalışmalara devam ediyor olması tercihimde etkiler.	2.72	1.11
21.	Hekimin çalıştığı yerin konumu (bulunduğu yerin trafik ve otopark durumu, ulaşım, yakınlığı vb.) tercihimde etkiler.	2.75	1.10
22.	Kamu ya da özel muayenehanede çalışan hekimin anlaşmalı olduğu özel hastane(ler) hekim tercihimde etkilemez.	2.79	0.99
23.	Hekimin geçmişte çalıştığı hastane(ler) hekim tercihimde etkiler.	2.86	1.05
24.	Hekim tercih ederken hekimin alanındaki akademik yayınlarını incelerim.	2.91	1.07
25.	Hekimin mezun olduğu üniversite tercihimde etkiler.	2.94	1.11
26.	Hekimin çalıştığı hastane veya ofisin eve veya iş yerime olan uzaklığı tercihimde etkilemez.	2.96	1.04
27.	Hekimin yaşı tercihimde etkiler.	3.29	0.93
28.	Aile hekiminin tavsiyeleri tercihimde etkilemez.	3.31	0.99
29.	Hekim ile ilgili internet, sosyal medya, TV vb. üzerinden yapılan reklamlar tercihimde etkiler.	3.34	1.00
30.	Hekimin uzmanlığı ile ilgili bir dernek veya kuruluşa üye olması tercihimde etkiler.	3.37	1.10
31.	Hekimin özel muayenehanede hizmet sunmasını tercih ederim.	3.43	1.08
32.	Hekimin akademik kariyeri ve almış olduğu eğitim tercihimde etkilemez.	3.53	1.02
33.	Hekim cinsiyeti bazı branşlar için (psikiyatri, kadın hastalıkları ve doğum, üroloji vb.) tercihimde etkiler.	3.54	1.19
34.	Hekimin profil resmi ve dış görünüşü tercihimde etkiler.	3.71	1.00
35.	Hekimin uzmanlığı dışında bir sivil toplum kuruluşuna üye olması tercihimde etkiler.	3.75	0.94
36.	Hekimin sosyal medya (facebook, instagram vb.) üzerindeki takipçi sayısı tercihimde etkiler.	3.79	0.99
37.	Hekimin siyasi görüşü tercihimde etkiler.	4.03	1.05
38.	Hekimin etnik kökeni veya ırkı tercihimde etkiler.	4.19	0.90
39.	Hekimin medeni hali tercihimde etkiler.	4.48	0.70

Tablo 5'teki değerlendirme sonuçlarına göre, hekim tercihini en fazla etkileyen kriterin hekimin uzmanlık alanı ile ilgili sahip olduğu mesleki tecrübesi ($1,80 \pm 0,77$) olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kriteri sırasıyla, istenilen zamana kolaylıkla randevu almak ($1,88 \pm 0,78$); hekimin çalıştığı hastanenin imkânları, alt yapısı ve kapasitesi ($1,94 \pm 0,86$); arkadaş, aile ve yakın çevreden alınan öneri ve tavsiyeler ($2,02 \pm 0,75$) kriterleri gelmektedir. Hekim tercihini etkileyen en önemsiz kriter ise hekimin medeni halidir ($4,48 \pm 0,70$). Bunu yanında, hekimin etnik kökeni ve ırkı

($4,19 \pm 0,90$), siyasi görüşü ($4,03 \pm 1,05$), sosyal medyadaki takipçi sayısı ($3,79 \pm 0,99$) kriterleri de katılımcılar için önemsiz bulunmuştur. Hekimin cinsiyetine yönelik sorulan “*hekimin cinsiyeti genel olarak tercihimizi etkilemez*(1.99 ± 1.10)” ve “*hekim cinsiyeti bazı branşlar için (psikiyatri, kadın hastalıkları ve doğum, üroloji vb.) tercihimizi etkiler* (3.54 ± 1.19)” sorular sonucunda hekim cinsiyetinin tercihi etkilemediği sonucu çıkmıştır. Ayrıca, hekimin yaşı, yabancı uyruklu olması, dini inancı, profil resmi, hekim ile ilgili yapılan reklamlar ve aile hekiminin tavsiyeleri de katılımcılar açısından önemli bulunmamıştır.

Hekim tercihinin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan istatistiksel test sonuçları (p-değerleri) Tablo 6’da verilmiştir. Hekim tercihinde cinsiyet değişkenine göre farklılığın olup olmadığını tespit etmek için bağımsız örneklen t-test; diğer demografik değişkenlere göre farklılığın olup olmadığını test etmek için tek yönlü varyans analizi olan ANOVA testi yapılmıştır. Ayrıca, çapraz tablolar ile katılımcı grupları arasında karşılaştırmalı analizler yapılmıştır.

Tablo 6. Hekim Tercihini Etkileyen Kriterlerin Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı (p-değerleri)

Kriterler	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Eğitim	Gelir	Muayene Başvurusu
Hekimin mesleki tecrübesi tercihimizi etkiler.	0,659	0,841	0,084	0,671	0,281	0,623
Hekime kolaylıkla ve istediğim zamana randevu almak tercihimizi etkiler.	0,938	0,185	0,503	0,769	0,952	0,241
Hekimin çalıştığı hastanenin imkânları, alt yapısı ve kapasitesi tercihimizi etkiler.	0,269	0,644	0,392	0,168	0,401	0,323
Arkadaş, aile ve yakın çevreden alınan öneri ve tavsiyeler tercihimizi etkiler.	0,120	0,032	0,868	0,030	0,465	0,475
Hekimin uyguladığı tedavi yöntemleri benim için önemlidir (alternatif tıp, robotik tedavi vb).	0,267	0,025	0,499	0,208	0,330	0,998
Hekim ile ilgili internet üzerinden yapılan görüş, geribildirim ve yorumlar tercihimizi etkiler.	0,011	0,002	0,418	0,912	0,835	1,000
Hekimin sahip olduğu akademik unvan tercihimde önemlidir.	0,775	0,875	0,336	0,015	0,781	0,325
Hekimin ameliyat ettiği hasta sayısı tercihimizi etkiler (cerrahi hekim tercihi için).	0,335	0,021	0,268	0,221	0,160	0,171
Hekimin bütüncül (fonksiyonel) tıp alanında eğitim almış olması tercihimizi etkiler.	0,007	0,177	0,233	0,227	0,539	0,108
Muayene ve tedavi ücretleri hekim tercihimizi etkiler.	0,713	0,337	0,221	0,946	0,173	0,227
Başka bir uzmanlık alanındaki hekimin tavsiyesi tercihimizi etkiler.	0,110	0,032	0,366	0,042	0,297	0,773
Muayene ve tedaviler ile ilgili ücret ödeme yöntemleri (nakit, kredi kartı, özel sigorta vb.) tercihimizi etkiler.	0,444	0,236	0,006	0,057	0,013	0,057
Hekimin muayene ve tedavi ettiği hasta sayısı tercihimizi etkiler.	0,956	0,105	0,509	0,082	0,984	0,472
Hekimin görev yaptığı hastane, hekim tercihimizi etkiler.	0,417	0,117	0,486	0,003	0,018	0,009
Hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi tercihimizi etkiler.	0,966	0,027	0,027	0,014	0,127	0,023
Hekimin tanınmışlığı, ünü tercihimde önemlidir.	0,509	0,246	0,056	0,944	0,964	0,234
Hekimin akademik çalışmalara devam ediyor olması tercihimizi etkiler.	0,947	0,000	0,192	0,025	0,076	0,150
Hekimin çalıştığı yerin konumu (bulunduğu yerin trafik ve otopark durumu, ulaşım, yakınlığı vb.) tercihimizi etkiler.	0,947	0,066	0,417	0,683	0,256	0,628
Hekimin geçmişte çalıştığı hastane(ler) hekim tercihimizi etkiler.	0,795	0,870	0,517	0,947	0,046	0,838
Hekim tercih ederken hekimin alanındaki akademik yayınlarını incelerim.	0,035	0,020	0,068	0,000	0,272	0,434
Hekimin mezun olduğu üniversite tercihimizi etkiler.	0,116	0,822	0,241	0,000	0,517	0,021

Hekimlerin tercihini etkileyen kriterlerin araştırmaya katılanların cinsiyet durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için yapılan analiz sonucunda üç kriterde farklılık ortaya çıkmıştır. Bunlar, hekim ile ilgili internet üzerinden yapılan görüş, geribildirim ve yorumlar ($p=0,011<0,05$); hekimin bütüncül (fonksiyonel) tıp alanında eğitim almış olması ($p=0,007<0,05$) ve hekimin akademik yayınlarının incelenmesi ($p=0,035<0,05$) kriterleridir. Bu üç kriter kadın katılımcıların tercihini erkek katılımcılara göre daha fazla etkilemektedir.

Tablo 6'daki değerler incelendiğinde yaşa göre bazı kriterlerde farklılıkların olduğu sonucu çıkmıştır. Bunlar:

- Arkadaş, aile ve yakın çevreden alınan öneri ve tavsiyeler ($p=0,032<0,05$).
- Hekimin uyguladığı tedavi yöntemleri (alternatif tıp, robotik tedavi vb.) ($p=0,025<0,05$).
- Hekim ile ilgili internet üzerinden yapılan görüş, geribildirim ve yorumlar ($p=0,002<0,05$).
- Hekimin ameliyat ettiği hasta sayısı (cerrahi hekim tercihi için) ($p=0,021<0,05$).
- Başka bir uzmanlık alanındaki hekimin tavsiyesi ($p=0,032<0,05$).
- Hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi ($p=0,027<0,05$).
- Hekim tercih ederken hekimin alanındaki akademik yayınları ($p=0,020<0,05$).

kriterleridir. Buna göre, arkadaş, aile ve yakın çevreden alınan öneri ve tavsiyeler, hekimin uyguladığı tedavi yöntemleri, hekim ile ilgili internet üzerinden yapılan görüş, geribildirim ve yorumlar 18-50 yaş arası katılımcılar; hekimin ameliyat ettiği hasta sayısı tercihini etkiler (cerrahi hekim tercihi için) 26-50 yaş ile 65 yaş üstü katılımcılar; başka bir uzmanlık alanındaki hekimin tavsiyesi 41-50 yaş grubu katılımcılar; hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi 65 yaş üstü hariç diğer katılımcılar; hekim tercih ederken hekimin alanındaki akademik yayınları 40 yaş üstü katılımcılar için önemli olduğu sonucu çıkmıştır.

Mesleklere göre hekim tercih kriterlerinin farklılık göstermesine yönelik Tablo 7'deki test sonuçlarına bakıldığında muayene ve tedaviler ile ilgili ücret ödeme yöntemleri (nakit, kredi kartı, özel sigorta vb.) ($p=0,006<0,05$) ve hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi ($p=0,027<0,05$) kriterleri mesleklere göre değişkenlik göstermektedir. Hekimin hafta sonu veya akşam çalışması sağlık çalışanı, akademisyen, kamu ve özel sektör çalışanı, öğrenci için diğer meslek gruplarına göre oldukça önemlidir. Hekim sunduğu sağlık hizmetinin ücretinin ödenmesi öğrenci, sağlık çalışanı, ev hanımı ve özel sektör çalışanı için diğer meslek gruplarına göre daha önemli bir kriter olduğu sonucu çıkmıştır.

Katılımcıların eğitim durumuna göre:

- Arkadaş, aile ve yakın çevreden alınan öneri ve tavsiyeler ($p=0,030<0,05$)
- Hekimin sahip olduğu akademik unvanı ($p=0,015<0,05$)
- Başka bir uzmanlık alanındaki hekimin tavsiyesi ($p=0,042<0,05$)
- Hekimin görev yaptığı hastane ($p=0,003<0,05$)
- Hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi ($p=0,014<0,05$)
- Hekimin akademik çalışmalara devam ediyor olması ($p=0,025<0,05$)
- Hekim tercih ederken hekimin alanındaki akademik yayınları ($p=0,000<0,05$)
- Hekimin mezun olduğu üniversite ($p=0,000<0,05$).

hekim tercih kriterleri farklılık göstermiştir. Katılımcıların eğitim seviyesi arttıkça akademik unvana verdikleri önemin azaldığı sonucu çıkmıştır. Hekim tercih sürecinde başka bir uzmanlık alanındaki hekimin tavsiyesi ilk ve ortaokul eğitim düzeyine sahip katılımcı grubunda diğer gruplara göre önemsizdir. Hekimin sağlık hizmeti sunduğu hastane lise grubu katılımcılar haricinde tüm eğitim grubu katılımcıların hekim tercihini etkilemektedir. Hekimin uzmanlık alanı ile ilgili akademik çalışmalara devam etmesi ilk ve ortaokul katılımcı grubu dışında tümü için hekim tercihinde önemli bulunmuştur. Hekimin uzmanlık alanı ile ilgili yayınlamış olduğu akademik çalışmaların incelenme oranı doktora düzeyindeki katılımcılarda daha yüksek çıkmıştır. Hekimin mezun olduğu üniversite yüksek lisans ve doktora eğitim düzeyindeki katılımcılar için daha önemli bulunmuştur. Hekimin hafta sonu veya akşam hizmet sunması doktora eğitim düzeyine sahip katılımcılar dışında tüm katılımcıların hekim tercihini etkilemektedir. Arkadaş, aile ve yakın çevrenin öneri ve tavsiyeleri hekim tercih sürecinde ilk ve ortaokul ile yüksek lisans eğitim seviyesine sahip katılımcı grubunu diğerlerine göre daha fazla etkilemektedir.

Gelir düzeyine göre katılımcıların hekim tercihi üç kriterde farklılık göstermektedir. Muayene ve tedaviler ile ilgili ücret ödeme yöntemleri (nakit, kredi kartı, özel sigorta vb.) ($p=0,013<0,05$) kriteri 20000,00 TL üstü gelire sahip katılımcı grubu dışında tüm gruplar için tercih sebebinin etkileyen kriter olarak görülmüştür. Hekimin sağlık hizmeti sunduğu hastane ($p=0,018<0,05$) 0-3000,00 TL gelir seviyesine sahip katılımcı grubu için diğerlerine kıyasla önemli bulunmamıştır. Hekimin geçmişte çalıştığı hastane(ler) hekim tercihinin ($p=0,046<0,05$) 15001,00-20000,00 TL gelir düzeyine sahip katılımcılarda diğer gruplara göre daha fazla etkilemektedir.

Katılımcıların bir yıl içerisinde aile hekimi haricinde hekim muayene başvuru sayısına göre hekimin görev yaptığı hastane ($p=0,009<0,05$), hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi ($p=0,023<0,05$), hekimin mezun olduğu üniversite ($p=0,021<0,05$) kriterleri farklılık göstermiştir. Hekimin sağlık hizmeti sunduğu hastane kriteri 6 ve üstü muayene başvuru sayısına sahip katılımcı grubu haricinde tüm katılımcılar için hekim tercihini etkilemektedir. Hekimin hafta sonu veya akşam hizmet sunması 4 ve üstü muayene başvurusuna sahip katılımcı grubunun hekim tercihini diğer gruplara kıyasla daha fazla etkilemektedir. Hekimin mezun olduğu üniversite 6 ve üstü muayene başvurusunda bulunan katılımcı grubu için önemi bulunmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde kişilerin hekim tercihini 21 kriter belirlemekte olup; bunlar arasında hekimin görev yaptığı hastane, hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi, hekim tercih ederken hekimin alanındaki akademik yayınlarının incelenmesi kriterleri katılımcı grupları arasında en fazla farklılık gösteren kriterler olmuştur. Bunun yanında, hekimin mesleki tecrübesi, hekime kolaylıkla ve istenilen zamana randevu alınması, hekimin çalıştığı hastanenin imkânları, alt yapısı ve kapasitesi, muayene ve tedavi ücretleri, hekimin muayene ve tedavi ettiği hasta sayısı, hekimin tanınmışlığı, hekimin çalıştığı yerin konumu (bulunduğu yerin trafik ve otopark durumu, ulaşım, yakınlığı vb.) kriterlerinde ise, katılımcı grupları arasında farklılığın olmadığı sonucu çıkmış; tüm katılımcı grupları tarafından bu kriterlerin önemlilik düzeyi eşit bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık insanlık tarihi boyunca her dönemde önemli olan ve her geçen gün önemi daha da artan bir olgudur. Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı, sadece hastalık ve sakatlık halinin olmayışı değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir şeklinde tanımlamıştır (Esmeray, 2006, s. 3). Sağlık, birey ve toplum için önem nedeniyle öncelikle olarak sunulması gereken bir hizmet türüdür (Aktan ve Işık, 2010, s. 1). Sağlık hizmetlerinin en önemli sunucuları hastaneler ve hekimlerdir. Bu yüzden, bireyler kendilerinin ve yakınlarının sağlığı bozulduğunda sağlık hizmeti talep ettiği kuruluşlar hastaneler, kişiler ise hekimlerdir.

Bilim ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte sağlık hizmeti alanındaki önemli değişimler sayesinde sağlık talebinde bulunan kişiler hekim tercih sürecinde daha bilinçli tüketicilere dönüşmüşlerdir. Bu yüzden, günümüzde bireyler, sağlık hizmeti alacağı hekimi tercih ederken birçok kriteri göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu durum, daha önce tecrübe edilmeyen bir hekimi tercih etme sürecinde daha da önem kazanmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde hekim tercihini etkileyen kriterler arasında dost ve akraba çevresinin tavsiyesi, iletişim, zaman ayırma, kolay randevu alabilme, yetenek ve mesleki bilgi ön plana çıkmıştır.

Hekim tercihini etkileyen kriterleri belirlemeye yönelik yapılan bu çalışmaya 416 birey katılmıştır. Çalışmaya 18-80 yaş aralığında katılımcı katkı sunmuş olup; katılımcılara hekim tercihini etkileyen kriterleri belirlemek üzere 39 soru yöneltilmiştir. Katılımcılar sorulara “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “kısmen katılıyorum”, “katılmıyorum”, “tamamen katılmıyorum” şeklinde sırasıyla 1 puandan 5 puana kadar cevap vermişlerdir. Araştırmada, hekim tercihini belirleyen en önemli kriterler belirlenmiş ve tercih kriterlerinin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda, hekim tercihini etkileyen 21 kriter belirlenmiş ve bunlar arasında tercihi en fazla etkileyen beş kriterin:

- Hekimin mesleki tecrübesi
- Hekime kolaylıkla ve istediğim zamana randevu almak
- Hekimin çalıştığı hastanenin imkânları, alt yapısı ve kapasitesi
- Arkadaş, aile ve yakın çevreden alınan öneri ve tavsiyeler
- Hekimin uyguladığı tedavi yöntemleri (alternatif tıp, robotik tedavi vb.)

olduğu çıkmıştır. Hekimin cinsiyeti, yaşı, medeni hali, ırkı, dini, siyasi görüşü ve dış görünüşünün kişilerin tercihini etkilemediği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar, literatürde yapılan çalışmalar ile de benzerlik göstermektedir. Bunların yanında, hekim ile ilgili sosyal medya üzerinden yapılan tanıtım ve reklamların da tercih sürecinde etkisiz olduğu görülmüştür. Çalışmadaki diğer bir sonuçta hekimlerin alt yapısı iyi bir hastanede çalışmakta olması, özel muayenehanede hizmet sunmasına göre daha tercih edilebilir bir kriter olduğu sonucu çıkmıştır. Ayrıca, hekim tercihinde muayene ücretleri önem sıralamasında 12. kriter olarak belirlenmiştir. Buradan, söz konusu sağlık olunca bireylerin muayene ücretleri kriterinden daha fazla önem verdikleri kriterler olduğu sonucunun çıktığı söylenebilir.

Katılımcıların demografik özelliklerine göre hekim tercihini etkileyen kriterler karşılaştırıldığında en fazla farklılığın eğitim seviyesine göre olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların yaklaşık %80'nin yükseköğretim düzeyine sahiptir ve hekim tercihini etkileyen 21 kriter içinden 8 kriterde eğitim düzeylerinde farklılıkların olduğu

gözlemlenmiştir. Araştırmaya yaklaşık olarak eşit düzeyde kadın ve erkek birey katılmış ve hekim tercihini etkileyen kriterler arasından 3 kriterde farklılık görülmüştür. Katılımcıların yaşlarına göre değerlendirme yapıldığında hekim tercihini etkileyen 7 kriter farklılık göstermiştir. Bunlar arasında yer alan arkadaş, aile ve yakın çevreden alınan öneri ve tavsiyeler, hekimin uyguladığı tedavi yöntemleri benim için önemlidir (alternatif tıp, robotik tedavi vb), hekim ile ilgili internet üzerinden yapılan görüş, geribildirim ve yorumlar, hekimin ameliyat ettiği hasta sayısı tercihimizi etkiler (cerrahi hekim tercihi için), başka bir uzmanlık alanındaki hekimin tavsiyesi, hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi, hekim tercih ederken hekimin alanındaki akademik yayınların incelenmesi kriterlerinin tamamının özellikle 41-50 yaş arasındaki tüm katılımcılar için oldukça önemli olduğu söylenebilir. Mesleki açıdan farklılık değerlendirilmesinde ise, hekimin hafta sonu veya akşam hizmet vermesi kriteri çalışma mesaisi ağırlıklı olarak gündüz saatlerinde olan sağlık çalışanı, akademisyen, kamu ve özel sektör çalışanı ile öğrenci için diğer meslek gruplarına göre daha önemli bulunmuştur. Katılımcıların gelir düzeyine göre yapılan analiz sonucunda yüksek gelirli (20000,00 TL üstü) bireyler için muayene ücreti ödeme yöntemleri diğerlerine göre daha az önemli bulunmuştur. Araştırmaya katılan yaklaşık %10' u haricindeki bireyler bir yıl içerisinde hekim muayenesine başvurmaktadır. Hekim muayene başvuru sayısı arttıkça hekim çalıştığı hastane ile hafta sonu veya akşam hizmet sunması kriterlerinin daha önem kazandığı söylenebilir.

Bu çalışma ortaya koyduğu sonuçlar ile bireylere daha önce tecrübe etmedikleri hekim tercih sürecinde hangi kriterleri göz önünde bulundurmaları gerektiği konusunda farklı bir bakış açısı sunabilir ve bireyler hekim tercihini etkileyen kriter yelpazesini daha da genişletebilirler. Böylece, kendilerinin ve yakınlarının sağlığını daha önce tecrübe etmedikleri hekime teslim etme sürecinde daha güvenilir bir yol izleyebilirler.

Çalışmanın diğer bir katkısı da sağlık hizmeti pazarlama alanında olacağı düşünülmektedir. Özellikle, son yıllarda hizmet sunan özel hastaneler ve tıp merkezlerinin yanında özel muayenehanelerde hizmet veren hekim sayısındaki artış ile sağlık hizmet sunumunda rekabet artmıştır. Kişiler sağlığı bozulduğunda alanında uzman hekim arama sürecine girmekte ve ilgili hekimler arasında tercih yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada, hekim tercihini etkileyen kriterler ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden, hekim tercihini en fazla etkileyen kriterlerin hastane yönetimleri ve özel olarak bireysel hizmet sunan hekimler tarafından biliniyor olması sağlık hizmeti pazarlaması alanında rekabet açısından büyük avantaj sağlayabilir.

Bu çalışmaya sadece İzmir ilinde ikamet eden bireyler katılmış olup; kişilerin hekim tercih sürecinde daha önce hiç tecrübe etmedikleri hekim tercihini etkileyen kriterlerin belirlenmesi ile sınırlı kalmıştır. Bu yüzden, kişilerin daha önce muayene hizmeti aldıkları hekimi tercih etmelerini etkileyen iletişim, hastaya zaman ayırma, tedavi başarısı, çalıştığı ofisin görünüşü ve birlikte çalıştığı diğer sağlık çalışanların davranışları vb. kriterler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

KAYNAKLAR

- Aktan, C.C. ve Işık, A. (2010). *21. yüzyılda herkes için sağlık: 21 hedef*. <http://www.canaktan.org/ekonomi/saglik-degisim-caginda/pdf-aktan/herkesicin.pdf>, Erişim: 08.08.2021.
- Bornstein ,B., Marcus, D., , Cassidy, W. (2000). Choosing a doctor: an exploratory study of factors influencing patients' choice of a primary care doctor. *Journal of Evaluation in Clinical Practise*, 6(3), 255–262.
- Esmeray, A. (2006). *Hastanelerde maliyetleme ve faaliyete dayalı maliyetlemeye ilişkin bir uygulama* [Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi].
- Hoşgör, H., Hoşgör, D. (2019). Hastaların hastane seçimini etkileyen faktörler: Sistemik derleme (1996-2017). *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(2), 437-456.
- Işık, O., Erişen, M.A., Fidan, C. (2016). Tüketicilerin hastane seçiminde etki eden faktörlere ilişkin algılamaları. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 4(1), 99-110.
- Jeanne H.C., Garner, S.J. (1991). Factors influencing physician choice. *Hospital & Health Services Administration*, 36(4), 491-503.

- Kim K., Ahn, S., Lee, B., Lee, K., Yoo, S., Lee, K., et al. (2018). Factors associated with patients' choice of physician in the Korean population: Database analyses of a tertiary hospital. *PLoS ONE* 13(1), e0190472. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190472>
- Mercado, F., Mercado, M., Myers, N., Hewit, M. and Nairmeen Awad Haller, N.A. (2012). Patient preferences in choosing a primary care physician. *Journal of Primary Care & Community Health*, 3(2), 125–131.
- Özdemir, M. (2009). *Kayseri'de aile reisi ve eşlerinin doktor seçme konusundaki görüşleri* [Tıpta Uzmanlık Tezi, Erciyes Üniversitesi].
- Tengilimoğlu D., Akbolat, M., Işık, O. (2015). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Turan, A. (2018). *Sanal ortamda sağlık hizmetleri pazarlamasında iletişim butonları: Ahi Evran Üniversite Eğitim ve Araştırma Hastanesinde bir uygulama* [Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi].
- Uludağ, A. (2011). *Doktor-hasta iletişimi açısından hastanelerde hekim seçme uygulaması: Karşılaştırmalı bir çalışma* [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Yassini, S.M., Harrazi M.A., J. Askari (2010). The study of most important factors influencing physician choice. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 1945–1949.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

ERGENLERDE REAKTİF-PROAKTİF SALDIRGANLIĞI YORDAMADA KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, DUYGUSAL VE DAVRANIŞSAL SORUNLARIN ROLÜ¹

Sümeysra AK², Fulya CENKSEVEN ÖNDER³, Yasin YILMAZ⁴

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1159729

Makale Geçmişi:

Geliş 09.08.2022

Kabul 07.03.2023

Anahtar Kelimeler:

Reaktif Proaktif Saldırganlık,

Kişilik,

Duygusal-Davranışsal Sorunlar.

ÖZ

Bu çalışmada ergenlerin kişilik özelliklerinin, duygusal ve davranışsal sorunlarının ergenlerde görülen reaktif-proaktif saldırganlığı ne oranda yordadığını incelemek amaçlanmıştır. Araştırma 559'u (%56.4) kız, 432'si (%43.6) erkek olmak üzere toplam 991 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler 14-19 yaş aralığındadır (\bar{x} =16.05). Çalışma kapsamında toplanan veriler "Kişisel Bilgi Formu", "Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği", "11-18 Yaş Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği" ve "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi" aracılığıyla elde edilmiştir. Çalışmada çoklu regresyon analizi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada saldırganlık toplam puanı ile dışsallaştırma sorunları, içselleştirme sorunları, deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler olduğu bulunmuştur. Ayrıca saldırganlık toplam puanı ile duygusal denge, uyumluluk ve sorumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Dışsallaştırma sorunları, duygusal denge, deneyime açıklık, sorumluluk, dışadönüklük ve uyumluluk saldırganlığın toplam varyansının %45'ini açıklamaktadır. Reaktif saldırganlığın toplam varyansının %42'si içselleştirme-dışsallaştırma sorunları, duygusal denge, deneyime açıklık, dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk tarafından açıklanmaktadır. İçselleştirme-dışsallaştırma sorunları, deneyime açıklık ve sorumluluğun proaktif saldırganlığın %26 düzeyinde anlamlı yordayıcıları olduğu belirlenmiştir.

THE ROLE OF PERSONALITY TRAITS AND EMOTIONAL-BEHAVIORAL PROBLEMS ON PERCEIVING REACTIVE-PROACTIVE AGGRESSION IN ADOLESCENTS

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1159729

Article History:

Received 09.08.2022

Accepted 07.03.2023

Keywords:

Reactive Proactive Aggression,

Personality,

Emotional-Behavioural Problems,

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the predictive role of personality traits and emotional-behavioral problems over reactive-proactive aggression seen in adolescents. The research was carried out on 559 (%56.4) female and 432 (%43.6) male totally 991 high school students. The students were between the ages of 14-19 (\bar{x} =16.05). The data in the study were obtained by using the "Personal Information Form", "Reactive-Proactive Aggression Scale", "Evaluation Scale for Young People" and "Quick Big Five Personality Test". Multiple regression analysis was used in the study. In the study, it was found that there were significant and positive relationships between the total score of aggression and externalization-internalization problems, openness to experience and extraversion. In addition, it was determined that there were significant and negative relationships between the total score of aggression and emotional stability, agreeableness and conscientiousness. Externalizing problems, emotional stability, openness to experience, conscientiousness, extraversion and agreeableness together explained 45% of the total variance of total aggression. On the other hand, %42 total variance of reactive aggression is explained by internalization-externalization problems, emotional stability, openness to experience, extraversion, agreeableness and conscientiousness. Internalization-externalization problems, openness to experience and conscientiousness were found to be significant predictors of proactive aggression by %26

¹ Makale ilk yazarın Prof. Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Uzman Psikolojik Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı, sumeyraodabas01@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8250-4901

³ Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık AD, fulyac@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9748-626X

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık AD ORCID: 0000-0002-1081-7976

Alıntılanak için/Cite as: Ak, S., Cenkseveren Önder, F. ve Yılmaz, Y. (2023). Ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlığı yordamada kişilik özellikleri, duygusal ve davranışsal sorunların rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 207-226.

GİRİŞ

Saldırganlık sonuçları açısından ciddi endişe uyandıran, yaygınlığı gün geçtikçe artan hem bireysel hem toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Okul ve ev bağlamında ciddi sorunlara yol açan saldırganlık davranışı, terapi ve ilgili yardım servislerine başvuruda bulunan çocuklar arasında en sık karşılaşılan davranış sorunlarından (Armbruster vd., 2004; Mathieson ve Crick, 2010; Uz-Baş vd., 2012). Okul çağındaki çocukların yaklaşık %10-15'inin yaşlıtlarının saldırgan davranışlarının sık ve sistematik mağdurları olduğu bildirilmiştir (Kochenderfer ve Ladd 1996; Olweus, 1991). Krug vd. (2002) Dünya Sağlık Örgütü için hazırladıkları raporda; ergenleri ve genç yetişkinleri içeren saldırgan davranışlar; ölümlerin, yaralanmaların ve fiziksel sakatlıkların önde gelen nedenleri arasında olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye’de yapılan araştırmalarda saldırganlığa ilişkin veriler farklılık gösterse de düzeyleri sorunun ne kadar yaygın olduğunu ve ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir (Alikaşifoğlu vd., 2004; Uz-Baş ve Topçu-Kabasakal, 2010; Pekince, 2012).

Tüm insanların belli boyutlarda gösterdiği ve sonuçlarından çeşitli şekillerde etkilendiği saldırganlık davranışının (Tuzgöl, 1998) biyolojik, fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir geçiş evresi olan ergenlik döneminde arttığı görülmektedir (Steinberg, 2007). Fiziksel güçte kontrolsüz bir artış ve duygu durumunda hızlı değişimlerin yaşandığı ergenlik döneminin çeşitli zorlukları ile karşılaşan ergenler davranışsal alternatiflere sahip olmadıklarında saldırganlığa yönelebilmektedir (Abalı, 2006; Yavuzer, 2011). Ergenlik döneminde ergen için akran grupları ile sosyalleşmek daha önemli hale gelmekte, ergenler girdiği çeşitli akran gruplarında arkadaşlarının onayını kazanmak, statü elde etmek gibi nedenlerle saldırgan davranışlarla birlikte çeşitli risk içeren problem davranışları da sergileyebilmektedir. Aileden bağımsızlaşıp kendi kimliğini kazanmaya çalışan ergen, istekleri reddedildiğinde aile ile çatışmaya girip saldırgan davranışlara yönelebileceği gibi, toplumsal norm ve kurallara uymakta zorluk yaşayıp çeşitli suç içeren riskli davranışlara da yönelebilmektedir.

Bağırmaktan yaralamaya kadar farklı hetorejen yapıda ve çeşitlilikteki davranışların saldırganlık olarak tanımlanması saldırganlığı incelemeyi zorlaştırmaktadır. Araştırmacılar saldırgan davranışları daha iyi anlamak ve müdahale etmek amacıyla saldırganlığın kökenlerini, gelişimsel evrelerini ve türlerini anlamaya çalışmaktadırlar (Barhigt vd., 2017). Bu kapsamda saldırgan davranışların temel işlevlerine, motivasyonlarına ve sonuçlarına bakarak; reaktif ve proaktif saldırganlık olmak üzere saldırganlığın iki ayrı biçimde sınıflandırılabilceği sonucuna varmışlardır (Vitaro vd., 2006). Marsee ve Frick (2007), reaktif ve proaktif saldırganlık biçimlerinin bilişsel ve duygusal olarak farklı yapılara sahip olduğunu vurgularken; Fite ve Colder (2007) ise proaktif ve reaktif saldırganlığın farklı etiyolojik kuramlar tarafından açıklanabilecek farklı saldırganlık biçimleri olduğunu ifade etmişlerdir. Reaktif saldırganlık, tehdit edici veya kasıtlı olarak algılanan davranışlara karşı saldırgan bir tepkidir (Fite ve Colder, 2007). Reaktif saldırganlıkta kışkırtmaya ve tehdidin kaynağına yönelik verilen tepki derhal ve dürtüsel şekilde gerçekleşir (Vitaro vd., 2006). Proaktif saldırganlık; bir akranı etkilemek veya baskı altında tutmak için kullanılan provoke edilmemiş, kasıtlı, hedefe yönelik davranışlardır (Hubbard vd., 2001).

Reaktif saldırganlık türü, saldırganlığın engellenmeye karşı öfkeli ve düşmanca bir tepki olduğunu öne süren engellenme-saldırganlık modeli tarafından açıklanabilir (Berkowitz, 1978). Engellenme-saldırganlık kuramı, hoş olmayan olayların öfkeli saldırganlığın temeli olduğunu, tehdit edici olarak algılanan hoş olmayan olayların bir korku uyandırdığını ya da bireyde kendini uyarılara karşı savunma ihtiyacı oluşturduğunu öne sürer (Fite ve Colder, 2007). Engellenme kuramına göre iç veya dış faktörlerin bir sonucu olarak bireyin hedefleri engellenirse, bireyde düşmanlık ve öfke duyguları tetiklenebilir (Dollard vd., 1939; akt: Polman vd., 2007). Bu artan olumsuz duygular, kendini savunmak için saldırganlık gösterme ya da engellenme kaynağına zarar vermek için harekete geçme durumunu tetikleyebilir. Engellenen hedef ne kadar önemliyse, engellenme ve saldırgan dürtü de o oranda artar. Crick ve Dodge (1996) saldırganlığın meydana gelmesinde, sosyal bilişsel süreçlerin etkisini araştırdıkları çalışmalarında, reaktif saldırganlık sergileyen çocukların sosyal ipuçlarını yorumlamada eksikler, çarpıtmalar yaşadıklarını ve belirsiz ipuçlarını düşmanca yorumladıklarını ifade etmişlerdir.

Proaktif saldırganlık; bir akranı etkilemek veya baskı altında tutmak için kullanılan provoke edilmemiş, kasıtlı, hedefe yönelik davranışlardır (Hubbard vd., 2001). Proaktif saldırganlık kavramı, saldırganlığın sosyal öğrenme modeline dayanır (Bandura ve Walters, 1977). Sosyal öğrenme modeli; saldırganlığın pekiştirme ihtimallerinin yönettiği, edinilmiş bir davranış olduğunu ileri sürer. Bu görüşe göre proaktif saldırganlıkta eylemler, beklenen ödüller tarafından yönlendirilmektedir. Proaktif saldırganlık; dış ödülün motive ettiği, hedef odaklı, planlanmış saldırganlığı temsil eder. Başka bir deyişle, bireyler saldırır; çünkü saldırganlığın hedeflerine ulaşmak için yararlı bir strateji olduğunu öğrenmişlerdir (Fite ve Colder, 2007). Reaktif saldırganlık, genellikle olumsuz sonuçların ortaya çıktığı belirsiz durumlarda düşmanca atfetme eğilimi ile ilişkiliyken; proaktif saldırganlıkta ise saldırgan

çocukların, sosyal durumlarda kendilerine kişisel kazanımlar sağlayacağını tahmin ettikleri saldırgan stratejilere yöneldikleri görülmüştür (Renouf vd., 2010).

Tam yaygınlık oranlarını bilmek imkânsız olsa da mevcut epidemiyolojik araştırmalar, genel popülasyondaki ergenlerin yaklaşık %15-20'sinin ciddi duygusal ve/veya davranışsal rahatsızlıklardan sıkıntı yaşadığını göstermektedir (Offer ve Schonert-Reichl, 1992). Duygusal-davranışsal sorunlar, ergenlerin sosyal ve duygusal iyi olma hali üzerinde kalıcı etkiler yapabilir (Hughes ve Gullone, 2008). Çocuğun erken yaşlarda duygusal-davranışsal sorunlara sahip olması ergenlikte ve yetişkinlikte eğitimsel başarısızlık, başkalarına zorbalık etme, yalan söyleme, çalma, cezai davranış, madde kullanımı, yetişkinlikte işsizlik (Frick vd., 2014; Parsonage vd., 2014) ve kalıcı psiko-sosyal problemler (Rutter vd., 2006)'in nedeni olarak görülmektedir. Ayrıca çoğu duygusal-davranışsal sorunlar ergenlikte bir arada görülebilmekte, biri için risk faktörü olan bir durum diğerlerini de tetiklemektedir (Anderson vd., 1987; Garnefski ve Diekstra, 1997; McConaughy ve Skiba, 1993; Verhulst ve van der Ende, 1993). Duygusal ve davranışsal sorunlar yaşayan çocuklar akranları tarafından reddedilmekte, okulda daha fazla uyum sorunları yaşayarak okul psikolojik danışma ve rehberlik servislerine yönlendirilmektedir.

Duygusal ve davranışsal sorunların doğasının birbirinden farklı olması, ortaya çıkış sebeplerinin de farklı olmasından kaynaklanır. Bu durum uygulanacak müdahale yöntemlerinin, ayrıca önleyici çalışmaların da farklı olmasını gerektirir. Bundan dolayı araştırmada bu sorunlar “duygusal” ve “davranışsal” sorunlar olarak adlandırılmış ve ayrı değerlendirilmiştir. Araştırmacılar çeşitli sınıflandırma sistemleri kullanarak davranış problemlerini inceleme yoluna başvurmuşlardır. Bunlardan biri de problemin doğasına göre sınıflandırmada işlevsel bir yaklaşım olarak görülen “içselleştirilmiş davranış sorunları” ve “dışsallaştırılmış davranış sorunları” ayrımıdır.

İçselleştirilmiş davranış problemleri temel olarak ruh halindeki veya duygudaki bir rahatsızlık ile karakterize edilir ve endişe, korku, geri çekilme, somatik şikayetler şeklinde görülebilir (Sturge-Apple vd., 2010). Problemleri iç dünyalarında yaşayan kişiler, yaşadıkları yoğun endişe, korku gibi duygular nedeniyle daha mutsuz görünebilir. Ancak davranışsal anlamda çeşitli disiplin suçları gibi dışa yansıyan problemlerle uyum sorunu oluşturmadıkları için mutsuz görünmeleri problem olarak algılanmaz. Bu sebeplerden dolayı içselleştirilmiş sorunlar sergileyen bireylerin çoğu zaman fark edilmemeleri ya da göz ardı edilmeleri olasıdır. Bu durum, bireylerin sorunları büyümeden yardım edilmesini güçleştirmektedir (Akan, 2001).

Literatürde “kontROLSÜZLÜK”, “saldırganlık” ve “davranım bozukluğu” gibi adlarla nitelendirilen dışsallaştırılmış sorunlar, başkalarına veya fiziksel çevreye yönelik olumsuz eylemlerden oluşur (Laghi vd., 2013). Dışsallaştırılmış sorunlar; “agresif, bozucu, yıkıcı, toplumun yasalarını ve kurallarını ihmal eden gözlemlenebilir antisosyal davranışlar” olarak tanımlanabilir (Austin ve Sciarra, 2012).

Duygusal-davranışsal sorunlar; bireyin bilişsel süreçlerine (Garnefski vd., 2005; Milich ve Dodge, 1994), bireyin öz kontrol, duygusal öz düzenleme becerilerinde eksikliğe, akranlarıyla sosyal etkileşimde zorluk çekmesine (Cicchetti ve Toth, 1991; akt: Laghi vd., 2013), yaşamın ilk yıllarındaki aile-çocuk etkileşimine (Ögel vd., 2005), öğretmenden ve anneden algılanan duygusal istismara (Şimşek ve Cenkseven-Önder, 2011), bireyin sosyo-ekonomik düzeyine (Savi, 2008; Kauffman ve Landrum, 2015), arkadaş ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklara, biyolojik faktörlere (Center ve Kemp, 2003) bireyin kişiliğine (Clark vd., 1994; Samuel ve Widiger, 2008) bağlı olarak oluşabilir.

Reaktif ve proaktif saldırganlığın duygusal-davranışsal problemlerle ilişkili olduğu araştırmalarla ortaya konmuştur. Kesitsel ve boylamsal araştırmalarda her iki saldırganlık türünün de suç işleme davranışı ile ilişkili olduğu bulunmuştur. (Crick ve Dodge, 1996; Vitaro vd., 2002; Raine vd., 2006). Reaktif saldırganlık; depresyon ve anksiyete gibi semptomların içselleştirilmesi ve uyku problemi ile ilişkili bulunurken, proaktif saldırganlığın ilişkili olmadığı görülmüştür (Dodge vd., 1997; Fite, Becker vd., 2014; Morrow vd., 2006; Raine vd., 2006; Vitaro vd., 2002). Bir başka araştırmada depresif kız öğrencilerden intihar davranışına yöneldiği rapor edilenlerin, reaktif saldırganlığı daha fazla sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır (Greening vd., 2010). Görüldüğü gibi duygusal-davranışsal problemler ile reaktif ve proaktif saldırganlık arasında bir ilişki vardır. Bu açıdan incelendiğinde duygusal-davranışsal sorunlara sebep olan faktörler ile saldırganlığa neden olan faktörlerle benzerlikler olduğunu görürüz. Buradan yola çıkarak duygusal-davranışsal sorunlar için risk oluşturan mevcut hazır durumların saldırganlığı da ortaya çıkarabileceği yorumunu yapabiliriz. Ancak her bireyde duygusal-davranışsal sorunlar açık bir saldırganlığa dönüşmeyebilir. Duygusal-davranışsal problemlere neden olan faktörlere baktığımızda tek risk faktöründen bahsetmek mümkün olmadığı düşünülebilir. Ancak duygusal-davranışsal sorunlar yaşayan bireylerin bazı ortak risk faktörlerine ve kişilik özelliklerine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Yavuzer (2003) kişilik özelliklerine bağlı olarak bazı bireylerin diğerlerinden daha çabuk hayal kırıklığı yaşayabileceğini, bu hayal kırıklığı sonucu oluşan öfke ile olumsuz tepkilerde bulunabileceğini ifade etmiştir. Ögel

vd. (2006) yaptıkları araştırmada dürtüsel, aşırı alingan, çok çabuk hayal kırıklığına uğrama ve buna tahammül edememe, başkaları tarafından çabuk kızdırılabilme, ev ve okulda sosyal olarak aşırı içine kapanık olma gibi kişilik özelliklerine sahip bireylerin şiddete daha eğilimli olduğunu ifade etmiştir. Aynı olaylar her bireyde olumsuz davranışa yol açmamakta, bazı bireyler saldırganca davranmaya ya da duygusal ve davranışsal sorunlar yaşamaya daha eğilimli bir kişilik yapısına sahip olabilmektedir.

Kişilik, kişilerarası ilişkilerin niteliğini, zorlu yaşam koşullarına karşı uyumu, mesleki başarıları, sosyal katılımı, mutluluğu ve sağlığı yordayan en önemli değişkenlerden biridir (Morsünbül, 2014). Tüm davranışlarımız üzerindeki açık etkisi düşünüldüğünde saldırganlığı anlamada da önemli olarak görülmüştür. Ergenlik döneminde; aile ve akran ilişkileri değişir. Okul yapısı ve akademik sorumluluklar farklılaşabilir. Ergenliğin gerçekleşmesi ile cinsiyet rolleri değerlendirilir (Gleason vd., 2004). Yaşam sürecinde gelişimsel dönemler içinde ergenlik dönemi, kişilik üzerinde en fazla etkinin olduğu dönemdir. İstikrarlı bireysel farklılıklar zayıf belirsiz durumlarda veya geçiş dönemine özgü sorumluluklar yerine getirilmediğinde en büyük etkiye sahip olur (Caspi ve Moffit, 1993).

Kişilik özelliklerimiz olaylara vereceğimiz tepkileri, yaşadığımız probleme karşı bulacağımız çözümleri etkilemektedir. Aynı zamanda kişilik özelliklerimiz, duygusal-davranışsal sorunlara yatkınlığımızı da ortaya koymaktadır. Yaşadığımız engellenme ve öfke durumunu açık bir saldırganlığa mı dönüştüreceğiz yoksa içe atıp duygusal olarak mı tepki vereceğiz sorusunun cevabıyla da oldukça ilgili görülmektedir. Yapılan araştırmalarda kişilik özellikleriyle saldırgan davranışlar arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu görülür (Borroni vd., 2014; Gleason vd., 2004; Jensen-Campbell vd., 2007; Jones vd., 2011; Miller ve Lynam, 2006; Miller vd., 2012).

Bugüne kadar kişilik ve kişiliği tanımlayan boyutlar hakkında sunulan farklı görüşler içinde beş faktör kişilik kuramı bütün boyutları tek çatı altında toplaması bakımından önemlidir (Bacanlı vd., 2009). Allport ile başlayan özelliklerin sınıflandırılması, McCrae ve Costa (1999) ile son şeklini almıştır. Modelde yer alan beş faktör; dışadönüklük, duygusal denge, sorumluluk, uyumluluk ve deneyime açıklık olarak isimlendirilmiştir.

Saldırganlığın gelişimsel evreler göz önüne alındığında ergenlik döneminde görülme sıklığının artması, bu dönemde bulunan bireyler açısından risk faktörü oluşturmakta, daha başka sorunlara yol açmadan saldırganlığın altında yatan sebepleri araştırarak gelişimsel rehberlik kapsamında yapılacak önleyici çalışmalara yön verilmesi önemli hale gelmektedir. Saldırganlığın gelişiminin ve nedenlerinin daha iyi anlaşılması için alt türlerinin iyi anlaşılması önemlidir (Vitaro vd., 2006). Saldırganlığın iki alt türünü ortaya çıkaran sebeplerin farklı olması saldırganlığı önlemek amacıyla yapılacak çalışmaların daha işlevsel olması için farklılaşmasını gerektirmektedir. Bu anlamda okul psikolojik danışmanları için saldırganlık alt türlerinin bilinmesi, önleyici ve müdahale edici çalışmaların planlaması bakımından yol gösterici olacaktır. Türkiye’de reaktif ve proaktif saldırganlığa ilişkin yapılan çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir (Uz-Baş vd., 2012). Saldırgan davranış; suç içeren davranış, riskli cinsel davranış, okulu bırakma ve depresyon dahil olmak üzere bir dizi olumsuz sonuçla bir arada görülebilmektedir (Barhight vd., 2017). Ergenlik döneminde saldırganlıkla birlikte görülme sıklığı artan duygusal-davranışsal sorunlar toplumsal uyumu önemli ölçüde etkilediği gibi ergenin iyi olma hali üzerinde de önemli derecede etkilidir. Ergenlik döneminde görülen duygusal-davranışsal sorunların yetişkinlikte başka problemlerle birlikte görülmesi olasıdır. Bundan dolayı ergenlik döneminde duygusal-davranışsal sorunlara zemin hazırlayan risk faktörlerini bilerek çalışmaların yürütülmesi, önleyici çalışmalar yapılması hem bireysel hem de toplumsal açıdan oldukça önemli görülmektedir. Kişilik, tüm davranışlarımız üzerinde açık bir etkisi olan, bireysel farklılıklarımızı ortaya koyan dinamik bir yönümüzdür. Saldırgan davranışlarımız üzerinde de etkisi olacağı öngörülmektedir. Bu etkiyi tespit edebilmek için yapılan araştırmada çocuk ve ergenlerde bireysel farklılıkları ortaya çıkarmak, davranışsal sorunlara yatkın olabilecek bireyleri tespit etmek için yaygın olarak kullanılan beş faktör modeli (Ehrler vd., 1999) kullanılmıştır. Stresle başa çıkma (Sav, 2007), öznel iyi olma (Reisoğlu ve Yazıcı, 2017) gibi bireyin uyumunu ve toplumdaki mutluluğunu etkileyen değişkenlerle ilişkisi olan beş faktör boyutları saldırganlığa ilişkin bilgilerimizi derinleştireceği düşünülmektedir. Türkiye’de saldırganlıkla kişilik özelliklerini bir arada ele alan çalışmalarda denetim odağı (Efiltili, 2006), narsisizm (Aydın ve Akgün, 2014; Torun, 2016; Yalın, 2018), dürtüsellik (Aydın ve Akgün, 2014), mükemmeliyetçilik (Şahin, 2011) gibi kişiliğin tek boyutlarıyla ya da antisosyal kişilik, psikopati (Ateş vd., 2009) ve kişilik bozukluğu (Akpınar, 2010) gibi kişiliğin klinik boyutları ile çalışmalar yapıldığı görülür. Bu çalışma, kişiliğin klinik olmayan bir örnekte, farklı davranışlarla ilgili olabilecek yönlerini görmemize fırsat verecek olması bakımından önemlidir. Türkiye’de yapılan araştırmalar incelendiğinde saldırganlığın alt türlerinin birden çok kişilik özellikleriyle, ergen duygusal ve davranışsal sorunlarıyla incelendiği araştırmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda araştırmamızın literatüre olumlu katkılar sağlayacağı düşünülerek hazırlanan bu araştırmada ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlığı yordamada kişilik özellikleri, duygusal ve davranışsal sorunların rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu genel amaç çerçevesinde araştırmada öncelikle ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri (duygusal denge,

dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal-davranışsal sorunları arasındaki ilişki incelenmiştir. Daha sonra ergenlerin kişilik özelliklerinin (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal-davranışsal sorunlarının reaktif saldırganlığı, proaktif saldırganlığı ve toplam saldırganlığı ne oranda yordadığı araştırılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, lise öğrencilerinin reaktif-proaktif saldırganlığını yordamada kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunların rolünü anlamaya yönelik ilişkisel tarama türünde betimsel bir araştırmadır. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2011). Araştırmanın bağımlı değişkeni reaktif-proaktif saldırganlık, bağımsız değişkenleri ise kişilik özellikleri (duygusal denge, deneyime açıklık, sorumluluk, uyumluluk, dışadönüklük), duygusal ve davranışsal sorunlardır (içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış davranışlar).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Mersin ili Tarsus ilçesindeki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı liseler arasından (Anadolu Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi) seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun/kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılarak yedi farklı liseden seçilmiştir. Öğrencilerin 286'sı 9., 272'si 10., 224'ü 11. ve 209'u 12. sınıfta öğrenim görmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 559'u (%56.4) kız, 432'si (%43.6) erkektir. Öğrencilerin yaşları 14-19 arasında olup yaş ortalamaları 16.05'dir (Ss=1.19). Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin %48.3'ü ilkokul mezunudur. Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin yalnızca %2.6'sı üniversite mezunu, %0.2'si ise lisansüstü mezunudur. Araştırmaya katılan öğrencilerinin babalarının %42'sinin ilkokul mezunudur. Öğrencilerin babalarının %8.1'i üniversite mezunu, % 0.2'si ise lisansüstü mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi ve 11-18 Yaş Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği (YSR/11-18) ve araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Ölçme araçlarına ait bilgiler şu şekildedir:

Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği Raine vd. (2006) tarafından geliştirilmiş olup, Türkçeye uyarlama çalışması Cenkseven-Önder vd. (2016) tarafından yapılmıştır. 3'lü Likert tipi olan ölçek, 0-1-2 olarak puanlanmaktadır. Ölçekte yer alan 23 maddenin 11 maddesi reaktif saldırganlık, 12 maddesi ise proaktif saldırganlık boyutunu ölçmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar saldırganlık eğiliminin de yüksek olduğu anlamına gelir. Ölçek reaktif-proaktif saldırganlık içeriği dışında hem sözel hem de fiziksel saldırganlığı da ele alan maddelerden oluşup saldırganlığın durumsal ve nedensel boyutunu da içermektedir. Ölçekten reaktif saldırganlık, proaktif saldırganlık ve toplam saldırganlık puanları elde edilmektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması (Cenkseven-Önder vd., 2016) 763 ortaokul ve lise öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Güvenirlilik katsayıları toplam saldırganlık puanı için .88; proaktif saldırganlık için .84; reaktif saldırganlık için ise .84 olarak tespit edilmiştir. Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe formunun orijinal formda olduğu gibi iki faktörlü bir yapı sergilediği görülmüştür ($\chi^2=599.64$, $df=229$, $AIC=693.62$, $GFI=.97$, $AGFI=.97$, $NFI=.98$, $NNFI=.99$, $IFI=.99$, $RMSEA=.046$).

Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi; Vermultst ve Gerris tarafından (2005) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe 'ye uyarlama çalışması Morsünbül (2014) tarafından yapılmıştır. Testte kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla 30 sıfat yer almakta, her bir kişilik özelliği 6 madde ile ölçülmektedir. 1 ile 7 arasında puanlanan 7'li Likert tipi bir yapı göstermektedir. Testin Türkçe formunun Cronbach alfa değerleri dışadönüklük için 0.81, uyumluluk için 0.80, sorumluluk için 0.86, duygusal denge için 0.78 ve deneyime açıklık için 0.73 olarak bulunmuştur. Test-tekrar-test güvenirliliği her bir boyut için uyumluluk (.73), dışadönüklük (.81), sorumluluk (.81), duygusal denge (.72), deneyime açıklık (.71) olarak bulunmuştur.

Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği (YSR/11-18) Achenbach (1991) tarafından geliştirilmiş olup, ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışmalarını Erol vd. (1998) yapmıştır. Ölçek 17'si yeterli, 112'si sorun maddesi olmak üzere iki farklı bölümden oluşmaktadır. Son altı ayda görülme sıklığına göre derecelendirilen sorun davranışlar 0, 1 ve 2 olarak derecelendirilir. Sorun davranışlar kendi içerisinde çeşitli alt ölçekler içinde gruplandırılır. Ölçek kapsamında bu çalışmada da kullanılan İçe Yönelim ve Dışa Yönelim gibi iki ayrı davranış gösterge grubu puanı elde edilebilmektedir. İçe yönelim grubunda; Somatik Yakınmalar, Sosyal içe Dönüklük,

Anksiyete-Depresyon bulunurken; Dışa Yönelim grubunda ise, Suça Yönelik ve Saldırgan Davranışlar olmak üzere iki alt test bulunmaktadır. Ayrıca içe ve dışa yönelim gruplarına girmeyen Düşünce Sorunları, Sosyal Sorunlar ve Dikkat Sorunları da ölçekte yer almaktadır. Bu alt testlerin toplamından ölçüğe ilişkin toplam problem puanı elde edilebilmektedir. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği Toplam Yeterlik için .81, Toplam Problem için .82 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach Alfa katsayısı ile hesaplanmış ve katsayılar içe Yönelim için .80, Dışa Yönelim için .81 ve Toplam problem için .89 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar ölçeğin iç tutarlılığının test-tekrar test korelasyonundaki gibi yüksek olduğunu ve ele alınan cinsiyet ve yaş gruplarında güvenilir olarak kullanılabilirliğini göstermiştir (Erol vd. 1998).

Kişisel bilgi formu kapsamında ise öğrencilere ait yaş, cinsiyet, sınıf, ebeveyn öğrenim durumu, ebeveyn sosyo-ekonomik düzeyi, anne baba öz-üvey, sağ-ölü, birlikte-ayrı şeklinde demografik bilgilere ulaşmaya yönelik sorular bulunmaktadır.

İşlem

Araştırma için gerekli izinler alındıktan sonra veri toplama işlemi araştırmacı tarafından belirlenen günlerde ve ders saatlerinde yapılmıştır. Uygulama sırasında öğrencilere soruların içten ve samimi cevaplanmasının önemi vurgulanmıştır. Ölçeklerin uygulama süresi ortalama 50 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Ergenlerde reaktif ve proaktif saldırganlığı kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarını ne oranda yordadığını belirlemek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. Toplanan verilere öncelikle kayıp değerler ve uç değerler ile ilgili sorunların giderilmesi amacıyla temel analizlerin yapılması aşamasına geçilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla öncelikle analizler için gerekli sayıtlar incelenmiş; gerekli sayıtların karşılandığı görüldüğünden verilerin analiz işlemine geçilmiştir. Belirtilen analizler SPSS 22 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin güven aralığı %95 ($p < .05$) olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Ergenlerde kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarının reaktif ve proaktif saldırganlığı ne düzeyde yordadığını belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle modele alınan değişkenlerin aralarındaki korelasyon değerleri incelenmiştir. Öğrencilerin Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi, Reaktif- Proaktif Saldırganlık Ölçeği ve 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği'nden aldıkları puanlara ilişkin korelasyon değerleri Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğrencilerin Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi ve, 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Arasındaki Korelasyon Katsayısına İlişkin Değerler										
	Proaktif	Reaktif	Toplam	Uyumluluk	Dışadönüklük	Sorumluluk	Denge	Açıklık	İçselleştirme	Dışsallaştırma
Proaktif Saldırganlık	-	.47**	.64**	-.09**	.07**	-.20**	-.14**	.07*	.21**	.48**
Reaktif Saldırganlık		-	.97**	-.12**	.06	-.23**	-.36**	.14**	.41**	.60**
Toplam Saldırganlık			-	-.13**	.08*	-.25**	-.33**	.14**	.39**	.64**
Uyumluluk				-	.08*	.34**	.05	.43**	-.12**	-.18**
Dışadönüklük					-	-.11**	.41**	.16**	-.27**	.08**
Sorumluluk						-	.08*	.23**	-.17**	-.30**
Duygusal Denge							-	-.02	-.55**	-.33**
Deneyime Açıklık								-	-.01	.08*

İçselleştirme									-	.53**
Dışsallaştırma										-
Ort.	.89	7.25	8.14	33.9	24.7	28.4	25.1	29.9	18.3	3.1
Ss	1.3	3.7	4.5	5.09	7.5	6.8	6.7	5.8	9.6	1.02
α	.60	.79	.80	.67	.75	.76	.71	.66	.84	.84
** p<.01 *p<.05										

Tablo 1 incelendiğinde proaktif saldırganlıkta; dışsallaştırma sorunları ($r=.48$, $p<.01$), içselleştirme sorunları ($r=.21$, $p<.01$), deneyime açıklık ($r=.07$, $p<.05$) ve dışadönüklük ($r=.07$, $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı; sorumluluk ($r=-.20$, $p<.01$), duygusal denge ($r=-.14$, $p<.01$) ve uyumluluk ($r=-.09$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı korelasyonlara sahiptir. Reaktif saldırganlığın dışadönüklük ile anlamlı ilişki göstermediği görülmektedir ($r=.06$, $p>.05$). Bununla beraber reaktif saldırganlığın dışsallaştırma problemleri ($r=.60$, $p<.01$), içselleştirme sorunları ($r=.41$, $p<.01$) ve deneyime açıklık ($r=.14$, $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı; duygusal denge ($r=-.36$, $p<.01$), sorumluluk ($r=-.23$, $p<.01$) ve uyumluluk ($r=-.12$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı korelasyonlara sahip olduğu görülmektedir. Toplam saldırganlıkta ise dışsallaştırma problemleri ($r=.64$, $p<.01$), içselleştirme problemleri ($r=.39$, $p<.01$), deneyime açıklık ($r=.14$, $p<.01$), dışadönüklük ($r=.08$, $p<.01$) ile pozitif yönde anlamlı ilişki bulunurken; duygusal denge ($r=-.33$, $p<.01$), sorumluluk ($r=-.25$, $p<.01$) ve uyumluluk ($r=-.13$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Ergenlerin kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarının proaktif saldırganlığı ne oranda yordandığını belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucu Tablo 2’ de sunulmuştur.

Değişken	B	Standart Hata B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	.469	.370	-	1.27	.205	-	-
Uyumluluk	-.008	.008	-.03	-1.00	.318	-.104	-.032
Dışadönüklük	.002	.006	.01	.29	.773	.095	.009
Sorumluluk	-.013	.006	-.07	-2.20	.028	-.195	-.070
Duygusal Denge	.008	.007	.04	1.21	.227	-.125	-.038
Deneyime Açıklık	.015	.007	.07	2.11	.035	.07	.067
İçselleştirme	-.017	.005	-.13	-3.44	.001	.166	-.109
Dışsallaştırma	.095	.007	.46	14.80	.000	.491	.427
R=.51 $\Delta R^2=.26$ F(7, 983)=48.81 p=.000							

Tablo 2 incelendiğinde uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık, içselleştirme sorunları ve dışsallaştırma sorunları ergenlerin proaktif saldırganlık düzeylerini anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir ($\Delta R^2=.26$, $p<.001$). Bu yedi değişken birlikte, proaktif saldırganlığın toplam varyansının %26’sını açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, yordayıcı değişkenlerin proaktif saldırganlık üzerindeki görece önem sırası; dışsallaştırma sorunları ($\beta=.46$), içselleştirme sorunları ($\beta=-.13$), sorumluluk ($\beta=-.07$), deneyime açıklık ($\beta=.07$), duygusal denge ($\beta=.04$), uyumluluk ($\beta=-.03$) ve dışadönüklük ($\beta=.01$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise dışsallaştırma sorunları ($t=14.80$, $p<.001$), içselleştirme sorunları ($t=-3.44$, $p<.01$) sorumluluk ($t=-2.20$, $p<.05$) ve deneyime açıklığın ($t=2.112$, $p<.05$) anlamlı yordayıcılar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte uyumluluk ($t=-1.00$, $p>.05$), dışadönüklük ($t=.29$, $p>.05$) ve duygusal denge ($t=1.208$, $p>.05$) değişkenlerinin proaktif saldırganlığın anlamlı yordayıcıları olmadığı anlaşılmaktadır.

Araştırmada ergenlerde reaktif saldırganlığın; kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları tarafından ne oranda yordandığını belirlemek için regresyon analizi yapılmış ve analize ilişkin sonuçlar Tablo 3’ te sunulmuştur.

Tablo 3. Reaktif Saldırganlığın Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi							
Değişken	B	Standart Hata B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	5.801	.927	-	6.26	.000	-	-
Uyumluluk	-.046	.021	-.06	-2.18	.029	-.118	-.07
Dışadönüklük	.047	.014	.10	3.27	.001	.059	.104
Sorumluluk	-.039	.015	-.07	-2.59	.01	-.231	-.082
Duygusal Denge	-.119	.017	-.22	-6.91	.000	-.355	-.215
Deneyim Açıklık	.089	.018	.14	4.97	.000	.14	.157
İçselleştirme	.028	.013	.07	2.19	.029	.407	.070
Dışsallaştırma	.262	.018	.45	14.64	.000	.596	.423
R=.65 $\Delta R^2=.42$ F(7, 983)=102.02 p=.000							

Tablo 3 incelendiğinde uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık, içselleştirme sorunları ve dışsallaştırma sorunları ergenlerin reaktif saldırganlık düzeylerini anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir ($\Delta R^2=.42$, $p<.001$). Bu yedi değişken birlikte, reaktif saldırganlığın toplam varyansının %42'sini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, yordayıcı değişkenlerin reaktif saldırganlık üzerindeki görece önem sırası; dışsallaştırma sorunları ($\beta=.45$), duygusal denge ($\beta=-.22$), deneyime açıklık ($\beta=.14$), dışadönüklük ($\beta=.10$), içselleştirme sorunları ($\beta=.07$), sorumluluk ($\beta=-.07$) ve uyumluluk ($\beta=-.06$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise dışsallaştırma sorunları ($t=14.64$, $p<.001$), duygusal denge ($t=-6.91$, $p<.001$), deneyime açıklık ($t=4.97$, $p<.001$), dışadönüklük ($t=3.27$, $p<.01$), sorumluluk ($t=-2.59$, $p<.01$), içselleştirme sorunları ($t=2.19$, $p<.05$) ve uyumluluğun ($t=-2.18$, $p<.05$) anlamlı yordayıcılar olduğu görülmüştür.

Çalışmada son olarak ergenlerin kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), içselleştirme sorunları ve dışsallaştırma sorunlarının toplam saldırganlığı ne oranda yordandığını belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Saldırganlığın (toplam puan) Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonucu							
Değişken	B	Standart Hata B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	6.270	1.086	-	5.77	.000	-	-
Uyumluluk	-.054	.024	-.06	-2.21	.028	-.128	-.070
Dışadönüklük	.049	.017	.08	2.9	.004	.077	.092
Sorumluluk	-.052	.017	-.08	-2.96	.003	-.248	-.094
Duygusal Denge	-.127	.020	-.19	-6.31	.000	-.330	-.197
Deneyime Açıklık	.105	.021	.13	4.96	.000	.136	.156
İçselleştirme	.010	.015	.02	.69	.486	.386	.022
Dışsallaştırma	.368	.021	.52	17.53	.000	.637	.488
R=.67 $\Delta R^2=.45$ F(7, 983)=116.99 p=.000							

Tablo 4 incelendiğinde uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık, içselleştirme problemleri ve dışsallaştırma problemleri ergenlerin toplam saldırganlık düzeylerini anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir ($\Delta R^2=.45$, $p<.001$). Bu yedi değişken birlikte, saldırganlığın toplam varyansının %45'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, yordayıcı değişkenlerin toplam saldırganlık puanı üzerindeki görece önem sırası; dışsallaştırma sorunları ($\beta=.52$), duygusal denge ($\beta=-.19$), deneyime açıklık ($\beta=.13$), dışadönüklük ($\beta=.08$), sorumluluk ($\beta=-.08$), uyumluluk ($\beta=-.06$), ve içselleştirme sorunları ($\beta=.02$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise dışsallaştırma problemleri ($t=17.53$, $p<.01$), duygusal denge ($t=-6.31$, $p<.001$), deneyime açıklık ($t=4.96$, $p<.001$), sorumluluk ($t=-2.96$, $p<.01$), dışadönüklük ($t=2.9$, $p<.01$), uyumluluk ($t=-2.21$, $p<.05$) toplam saldırganlığın anlamlı yordayıcıları

olduğu görülmüştür. Bununla birlikte içselleştirme problemlerinin ($t=.69$, $p>.05$) toplam saldırganlığın anlamlı yordayıcısı olmadığı anlaşılmaktadır.

TARTIŞMA VE YORUM

Bu bölümde ergenlerde görülen proaktif, reaktif ve toplam saldırganlık puanları ile içselleştirme-dışsallaştırma sorunları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler ile ilgili tartışma yapıldıktan sonra içselleştirme-dışsallaştırma sorunlarının ve kişilik özelliklerinin ergenlerde görülen proaktif, reaktif ve toplam saldırganlığı yordamasına ilişkin bulgular tartışılacak ve yorumlanacaktır.

Araştırma kapsamında öncelikle ergenlerde proaktif, reaktif ve toplam saldırganlık puanlarıyla içselleştirme-dışsallaştırma sorunları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu bağlamda; proaktif saldırganlıkla dışsallaştırma ve içselleştirme sorunları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Çeşitli çalışmalarda proaktif saldırganlığın dışsallaştırma problemleriyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Crick ve Dodge, 1996; Vitaro vd., 2002; Raine vd., 2006). Bununla beraber proaktif saldırganlıkla içselleştirme sorunları arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalardan birisinde Connor vd. (2003) erken yaşlardaki travmatik stresle proaktif saldırganlık arasında ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Çalışma kapsamında proaktif saldırganlıkla kişilik özellikleri arasındaki ilişkilere bakıldığında ise deneyime açıklık ve dışadönüklükle anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülürken duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu görülür. Dışadönük bireyler arkadaş gruplarında popülerdir (Ozer ve Benet-Martínez, 2006). Bu bilgiyle paralel olarak proaktif saldırgan çocukların da akran ilişkilerinde bazı zorluklar yaşasalar da akranları tarafından çoğunlukla olumlu olarak değerlendirilmesi (Dodge ve Coie, 1987; Poulin ve Boivin, 1999) proaktif saldırganlıkla dışadönüklük arasındaki ilişkiyi destekler niteliktedir. Koolen vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada uyumsuzluk eğilimlerinin proaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu bulunmuştur. Miller vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada proaktif saldırganlığın, kişiliğin beş temel boyutu ve alt boyutları arasındaki ilişkisine bakıldığında uyumluluk, dürüstlük, özgecilik, uyum, alçak gönüllük, sorumluluk, kabiliyet, başarıma çabası, etrafıca düşünme arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgular araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu reaktif saldırganlıkla dışsallaştırma ve içselleştirme problemleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu şeklindedir. Yapılan çalışmalarda reaktif saldırganlığın yüksek sürekli öfke ve duygu düzenleme güçlüğü ile ilişkili olduğu (Raine vd., 2006) görülmüştür. Ayrıca çeşitli çalışmalarda reaktif saldırganlıkla içselleştirilmiş davranış sorunlarının anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir (Card ve Little, 2006; Fite vd., 2014; Hubbard vd., 2001; Raine vd., 2006; Xu ve Zhang, 2008). Araştırmada reaktif saldırganlığın dışsallaştırma sorunları ile pozitif yönde anlamlı ilişkide olduğu bulunmuştur. Rieffe vd. (2016) 9-13 yaş arasındaki ergenlerle yaptıkları çalışmada reaktif saldırganlık ile benlik saygısı ve duygusal farkındalık arasında düşük düzeyde ilişki görülürken; reaktif saldırganlığın depresyon ve suç işleme ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Reaktif saldırganlığın kişilik özellikleriyle ilişkisine baktığımızda deneyime açıklıkla pozitif yönde anlamlı; sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge ile negatif yönde anlamlı ilişkisi olduğu görülmektedir. Deneyime açık bireylerin tartışmaya açık yapıları, onları kurallar ve baskılar karşısında kıskırtabilir (Bono vd., 2002). Miller ve Lynam (2006) yaptıkları çalışmada reaktif saldırganlıkla uyumluluk ile negatif yönde anlamlı ilişki olduğunu bulmuşlardır. Raine vd. (2006) göre ise reaktif saldırganlık engellenme durumlarında ortaya çıkan öfke gibi duygularla ilişkilidir. Koolen vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada sorumluluk ve uyumlulukla reaktif saldırganlık arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Miller vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada ise reaktif saldırganlıkla; dışadönüklük, dürtüsellik ve heyecan arama arasında anlamlı pozitif yönde ilişki görülürken uyumluluk ve sorumluluk arasında anlamlı negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Bu bulgular göz önüne alındığında ergenlerin kurallara uyma konusunda problem yaşamalarına, duygusal olarak farklılık göstermelerine ve aileleri ve çeşitli otorite figürleri tarafından engellenmelerine sebep olabilir. Bu durumun ise hoş olmayan duyguların ortaya çıkması ve bunların reaktif saldırganlığa dönüşmesine neden olabileceği söylenebilir.

Toplam saldırganlık ile dışsallaştırma sorunları ve içselleştirme sorunları ile puanı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Erdoğan (2005), suça yönlendirilen çocukların daha yüksek saldırganlık puanına sahip olduklarını belirlemiştir. Sökmen (2017) ise madde bağımlılığının fiziksel saldırganlıkla ilişkili olduğunu bulmuştur. Bu bulgulara göre dışsallaştırılmış davranış sorunları ile saldırgan tepkiler arasında ilişkili olduğu söylenebilir. Fontaine vd. (2019) yaptıkları boylamsal çalışmada şiddet suçları ile depresyon belirtilerinin sarmal bir modelle gelişebileceğini ifade etmektedirler. Bu bulgu saldırganlık şeklinde ortaya çıkabilen suç davranışları ile depresyon gibi içselleştirilmiş davranış sorunları birbiriyle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Toplam saldırganlık puanı ile kişilik özelliklerinin ilişkisine baktığımızda ise bireylerin dışadönük ve deneyime açık olma eğilimleri arttıkça saldırganlıkları artarken; uyumluluk, sorumlu ve duygusal açıdan dengeli hale geldiklerinde saldırganlıkları azalmaktadır. Saldırganlık toplam puanı ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkilere baktığımızda bireylerin dışadönüklük ve deneyime açıklık eğilimleri arttıkça saldırganlığının arttığı görülmektedir. Araştırmamızın sonucu ile uyumlu olarak Smits ve De Boeck (2006) tarafından sözel saldırganlık ve öfke arasında engelleme sistemlerinin rolü ile ilgili yaptıkları çalışmada, dışadönüklük arttıkça sözel saldırganlık üzerindeki engellemelerin azaldığını bulmuşlardır. Ayrıca Burger (2006) dışadönük bireylerin girişken olmalarının yanın da atılğan da olmalarından dolayı anında tepki gösterip ne hissettiklerini hiç düşünmeden belirtebileceklerini, sonunu düşünmeden söyledikleri ve anında yaptıkları davranışların problem yaratabileceğini belirtmiştir. Deneyime açıklık bazı araştırmalarda saldırganlıkla anlamlı ilişkisi olmadığı görülürken (Ulu, 2016) bazı çalışmalarda ise negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir (Yöyen, 2017). Kişiliğin sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge yönü saldırganlıkla en çok ilişkilendirilen boyutlar olduğu görülmektedir. Jones vd. (2011) yaptıkları meta- analitik bir araştırmada sorumluluk, uyumluluk ve nevrotikliğin saldırgan ve antisosyal davranışlarla ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Jensen-Campbell vd. (2007) tarafından yapılan araştırmada sorumluluk boyutunun öfke ve saldırganlık arasında aracılık ettiğini bulmuşlardır.

Araştırmada kişilik özellikleri, dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının proaktif saldırganlığın %26'sını yordadığı görülmektedir. Dışsallaştırma sorunların artması proaktif saldırganlığı artırırken, içselleştirme sorunların artması proaktif saldırganlığın azalmasına neden olduğu görülmektedir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklığın artması proaktif saldırganlığın artışına neden olurken, sorumluluğun azalması proaktif saldırganlığın artışına neden olmaktadır. Dışsallaştırılmış davranış sorunları; "agresif, bozucu, yıkıcı, toplumun yasalarını ve kurallarını ihmal eden gözlemlenebilir antisosyal davranışlar" olarak tanımlanabilir (Austin ve Sciarra, 2012). Bu kapsamda yangın çıkarma, hırsızlık gibi kasıtlı davranışlar gerçekleştiren bireylerin bu davranışları proaktif saldırganlıkla gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu durumda dışsallaştırılmış davranış problemlerinde proaktif saldırganlığın hedefe ulaşma konusunda aracı olduğunu ve problemler arttıkça saldırganlığın da artabileceği yorumunu yapılabilir. İçselleştirme sorunları temel olarak ruh halindeki veya duygudaki bir rahatsızlık ile karakterize edilir ve endişe, korku, geri çekilme, somatik şikayetler şeklinde görülebilir (Sturge-Apple vd., 2010). Bireyler daha içe yönelidikçe daha tepkisizleştiği, kendine yönelik daha fazla suçlama, değersizlik hissettiği düşünülerek proaktif saldırganlığın azalacağı yorumu yapılabilir. Proaktif saldırganlığın daha büyük gruplarla gerçekleştiği bilgisi göz önüne alındığında (Hubbard vd., 2001) sosyal çevresinden kopan bireyde daha da azalması beklenir.

Sorumluluk boyutundan alınan puanların azalması proaktif saldırganlığın artmasına neden olduğu görülmektedir. Miller vd. (2012) tarafından yapılan benzer bir araştırmada proaktif saldırganlığın; uyumluluk ve sorumluluk tarafından negatif yönde yordandığı bulunmuştur. Bireyler davranışları üzerinde kontrolleri azaldıkça aynı zamanda empati gibi birtakım becerilerden de uzaklaşmakta ve hedefine ulaşmak için saldırganlığın daha soğuk ve yıkıcı hali olan proaktif saldırganlığı sergilemeye hazır hale geldikleri söylenebilir. Proaktif saldırganlıkta artışa neden olan bir diğer kişilik özelliği ise deneyime açıklıktır. Deneyime açık bireyler; hayal kurmayı seven, bağımsız, sıradanlığı sevmeyen ve meraklı olma özelliklerine sahiptir (Burger, 2006). Ergenlik dönemi içerisinde farklılıklar oluşturma merakı çeşitli heyecan arama davranışlarına dönüşüp risk içeren davranışlarla birleşebilir. Heyecan arama davranışının saldırganlık üzerinde etkisi belirtilmiştir (Wilson ve Scarpa, 2011). Heyecan arama duygusu ile denenen riskli davranışların ya da tütün, alkol, uyuşturucu vb. maddelerin akranların onayıyla birlikte proaktif saldırganlığa dönüşebileceği düşünülebilir.

Araştırmada kişilik özellikleri, dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının reaktif saldırganlığın %42'sini yordadığı görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; reaktif saldırganlığın içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları tarafından yordandığı görülmektedir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklık ve dışadönüklüğün artması reaktif saldırganlıkta artışa neden olurken; sorumluluğun, uyumluluğun ve duygusal dengenin azalması saldırganlığın artmasına neden olmaktadır.

Reaktif saldırganlık; saldırganlığın engellenmeye karşı öfkeli ve düşmanca bir tepki olduğunu öne süren engellenme-saldırganlık modeli (Berkowitz, 1978) tarafından açıklanabilir. Kuram, hoş olmayan olayların öfkeli saldırganlığın temeli olduğunu, öyle ki tehdit edici olarak algılanan hoş olmayan olayların bir korku uyandırdığını ya da bireyde kendini uyaranlara karşı savunma ihtiyacı oluşturduğunu öne sürer (Fite ve Colder, 2007). İçselleştirilmiş davranış sorunları ise aşırı engelleme, utanma ve kaygı ile içe kapanık doğa ile bütünleşen bireylerde, çekingenlik, endişe ve somatik belirtileri içerir (Center ve Kemp, 2003). Bu açıklamadan yola çıkarak sorunları içselleştiren bireylerin yaşadıkları sorunları bir tehdit gibi algılayıp korku ve öfke gibi duygular yaşayacağı, engellendiklerinde ise daha duygusal tepkiler verebileceği söylenebilir. Yapılan araştırmalarda reaktif

saldırganlığın öfke, stres ve hayal kırıklığı gibi duygulardan kaynaklandığı belirtilmiştir (Vitaro vd., 2002). Ergenlik döneminde ruminasyon ve kendini suçlama şeklinde sergilenen bilişsel çarpıtmaların içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarını ortaya çıkardığı görülmüştür (Garnefski vd., 2005). Bu açıklamalardan yola çıkarak davranış problemlerine yol açan risk faktörleri göz önünde bulundurulduğunda, davranış problemlerini oluşturan içe dönük doğa, bastırılmış duygular, duygu düzenleme güçlüğü, bilişsel çarpıtma gibi faktörlerin reaktif saldırganlığın sergilenmesine neden olabilecek faktörler olduğu söylenebilir.

Duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluğun azalması reaktif saldırganlıkta artışa neden olan faktörler olarak görülmektedir. Deneyime açıklık ve dışadönüklük boyutlarından alınan puanların artması da reaktif saldırganlıkta artışa neden olmaktadır. Miller vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada reaktif saldırganlığın dışadönüklük ve nevrotiliklik tarafından pozitif, uyumluluk tarafından negatif yönde yordandığı bulunmuştur. Uyumluluk boyutundan düşük puan alan bireyler, bazı provokasyonlarla karşı karşıya kaldığında, tehditleri kabul edilemez engellenmeler olarak algılayabilir ve reaktif saldırganlığı sergileyebilir (Koolen vd., 2012). Özdoğan ve Cenkenseven Önder (2018) yaptıkları çalışmada duygu düzenleme güçlüğü ile reaktif saldırganlık arasında dürtüsellik alt boyutunda anlamlı ilişki olduğunu belirlemiştir. Başka bir çalışmada nevrotilikğin alt boyutlarından öfkeli düşmanlık, incinebilirlik, dürtüsellik boyutlarının reaktif saldırganlıkla ilişkili olduğunu bulmuşlardır (Miller ve Lynam, 2006).

Dışadönük bireyler; arkadaş gruplarında sevilen, konuşkan, yaşam doyumu yüksek bireyler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca dışadönük bireylerin ödüle ve onaya daha çok önem verdikleri bilinmektedir (Burger, 2006). Rekabet duygusu ve liderlik duygusu aynı zamanda sosyallığe önem veren ergenler için istediğini elde edemediğinde hoş olmayan duygulara yol açabilir. Ergenlik döneminde duyguların daha yoğun yaşanması istediği onayı alamadığında ergen için daha çok hoş gitmeyen bir duyguya dönüşebilir, daha dürtüsel ve hızlı tepkiler verebilir. Bu açıklamalardan yola çıkarak bilişsel kapasitesi ve geçmiş deneyimleri ile arkadaşlarının davranışını yorumlayan dışadönük bireyler rekabet ortamlarında özellikle arkadaşının davranışını kasıtlı yaptığını düşünmesi reaktif saldırganlığı ortaya çıkarabileceği söylenebilir. Deneyime açık olan ergen bireyin özelliklerini düşündüğümüzde kurallar konusunda oldukça esnek ve cinsiyet rollerini reddetmeleri (Saymaz, 2003), tartışmaya girme eğilimlerinin yüksek olması ve daha fazla kendi düşüncelerine odaklanmaları (Bono vd., 2002), istenmedik bir durumla karşı karşıya kaldıklarında özgür doğalarından dolayı daha fazla baskı hissetmelerine neden olabilir. Ebeveyn ve çeşitli otorite figürlerinin engellenmesi öfke şeklinde çeşitli duyguları ortaya çıkabilir.

Araştırmada kişilik özellikleri, dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının toplam saldırganlığın %45'ini yordadığı görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; toplam saldırganlığın dışsallaştırma sorunları tarafından yordandığı görülmektedir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklık ve dışadönüklüğün artması toplam saldırganlıkta artışa neden olurken; sorumluluğun, uyumluluğun ve duygusal dengenin azalması saldırganlığın artmasına neden olmaktadır.

Laghi vd. (2013), dışsallaştırılmış davranış problemlerinin başkalarına veya fiziksel çevreye yönelik olumsuz eylemlerden oluştuğunu ifade etmektedirler. Austin ve Sciarra'ya göre (2012) dışsallaştırılmış davranış sorunları sözle ya da fiziksel eyleme dökülerek açık saldırganlık şeklinde gerçekleştirilebilir ya da yangın çıkarma gibi tahrip edici, kasıtlı ve gizlenerek yapılan etkileri sonradan görülen örtük antisosyal davranışlar şeklinde de gerçekleşebilir. Bu açıklamadan yola çıkarak saldırganlığın dışsallaştırılmış davranış sorunlarını sergilemenin bir yolu olduğu ve dışsallaştırılmış sorunların artması ile saldırganlığın da paralelinde artabileceği yorumu yapılabilir. Ayrıca dışsallaştırılmış davranış sorunlarına neden olan bireysel ya da çevresel risk faktörleri saldırganlığın sergilenmesi için de zemin oluşturmuş olabilir.

Kişilik özelliklerinden sorumluluğun, duygusal dengenin ve uyumluluğun azalması toplam saldırganlığın artmasına sebep olduğu görülmektedir. Yöyen (2017), tüm kişilik özellikleri içinde sorumluluğun ve duygusal dengenin azalmasının saldırganlığın artışı yordadığını bulmuştur. Ulu (2016) tarafından yapılan çalışmada uyumluluk ve özdisiplin boyutlarının şiddet eğilimini negatif yönde yordadığı; gelişime açıklık boyutunun anlamlılık düzeyine sahip olmadığı, nevrotiliklik ve dışadönüklük boyutlarının ise pozitif yönde yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Bir çocuk bireysel ve sosyal çıkarları arasında gerginlik yaşadığında, uyumluluk kişilik boyutu, başkaları ile olumlu ilişkiler kurma motivasyonu ile bencil eğilimlerin, sosyal kaygılar nedeniyle ortaya çıkmasını engeller. Bütün bu sebeplerle uyumlu bireyler olumsuz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında öfke yaşasalar da , bu durumun saldırgan tepkilere yol açmadığı ifade edilmiştir (Jensen- Campbell vd., 2007). Ayrıca uyumlu bireylerin daha fazla empati kurmaları (Graziano vd., 2007) saldırgan tepkiler göstermelerini engelleyen bir diğer neden olabilir. Duygusal denge boyutundan alınan yüksek puanlar duygusal kararlılığa işaret ederken düşük puanlar ise nevrotilikliğe işaret etmektedir. Nevrotik bireylerin özelliklerine baktığımızda mantıksız akıldışı inançlara sahip olmaya, dürtülerini daha az kontrol etmeye ve strestle daha az başa çıkmaya eğilimli olduklarını

görüürüz (Ehrler vd., 1999). Çalışma grubunu oluşturan 14-19 yaş aralığındaki ergenler, içinde buldukları geçiş döneminin de etkisi ile duygularını düzenlemekte zorlanmaları, daha dürtüsel hareket etmeleri, daha yoğun olumsuz duygulara sahip olma gibi nevrotik eğilimlerinin olması saldırgan davranışlara yöneltebilecek nedenler olarak yorumlanabilir.

Deneyime açık bireyler kendi duygu ve düşüncelerine odaklı olması, tartışmacı yapılarından dolayı kolayca tartışmaya girme eğilimlerinin yüksek olması (Bono vd., 2002) ve çatışma yaşadıklarında kaçmak yerine yüzleşmeyi tercih etmeleri (Antonioni, 1998) bireylerin karşılaştıkları olumsuz durumlarda saldırganlığı sergileyebilme ihtimallerinin nedeni olarak yorumlanabilir. Deneyime açık olan bireyler kurallar konusunda oldukça esnek ve cinsiyet rollerini de reddederler (Saymaz, 2003). Çalışma grubunun ergenlerden oluştuğunu düşündüğümüzde, ailenin ve toplumun cinsiyet rollerine göre beklentileri, kurallara uyma konusundaki baskıları deneyime açık olan birey için aile ve toplumla daha fazla çatışma yaşamasına ve saldırganlığın çeşitli türlerini sergilemesine sebep olabilir. Araştırmada dışadönüklüğün artması toplam saldırganlık puanının artmasına neden olduğu görülmektedir. Araştırmanın bulgusu bazı çalışmalarla paralellik göstermektedir (Ulu, 2017). Çalışmaların bazılarında ise bizim bulgumuzun tersi yönünde düşüncelere rastlanır. Dışadönük bireyler sosyal, konuşkan, olumlu duygulara sahip, organizasyonları seven, (Chamorro-Premuzic, 2011) aktif, enerjik, şakacı (Ehrler, vd., 1999) ve arkadaş gruplarında popüler insanlar olarak tanımlanır (Ozer ve Benet-Martínez, 2006). Dışadönük bireylerin zorlu yaşam olayları ile karşılaştıklarında kişilerarası problem çözme gibi başa çıkma stratejilerini kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğu (Carver ve Connor-Smith, 2010), öznel iyi oluş ve psikolojik iyi olma gibi olumlu duygular yaşamaya daha yatkın oldukları (Cenkseven ve Akbaş, 2007; Doğan, 2013) belirtilmiştir.

Genel anlamda dışadönük bireyler için yapılan yorumlara baktığımızda saldırganlığı sergileme olasılıklarının daha az olduğu düşünülebilir. Araştırma grubunun 14-19 yaş arasındaki ergenlerden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda ergenler için akranlarıyla sosyalleşmek, onlar arasında popüler olmak, statü elde etmek önemli bir kazanım haline gelmektedir. Ergenin içinde bulunduğu akran grubu saldırgan davranışların onaylandığı bir grupsa ergende saldırganca davranışlar sergilemeyi arttıracaktır. Yine aynı şekilde aile ortamında saldırgan davranışların sergilenmesi ve onaylanması dışadönük eğilimleri olan bireylerin davranışlarını model alma yoluyla saldırganlık içeren tepkilerle şekillendirmesine ve bu tepkilerin kabul gördüğü sosyal çevrelere yönelmesine sebep olabilir. Nitekim Moberg (2001) açıklamaları destekleyecek şekilde, dışadönük bireylerin bu yönlerine değer verilip sosyal açıdan onaylandığı, olumlu sonuçların gerçekleştiği ortamlarda coşkulu enerjik olabileceği ve olumlu davranışlar sergilemeyi öğrenebileceğini ifade etmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada öncelikle ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlık, kişilik özellikleri ve içselleştirme-dışsallaştırma sorunları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Proaktif saldırganlıkla içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Proaktif saldırganlıkla kişilik özelliklerinden sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu belirlenirken deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında ise anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu saptanmıştır. Reaktif saldırganlık ile içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Reaktif saldırganlıkla kişilik özelliklerinden duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki görülürken; deneyime açıklık boyutuyla pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Reaktif saldırganlıkla dışadönüklük arasında ise anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Saldırganlık toplam puanı ile içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Toplam saldırganlık puanı ile kişilik özelliklerinden duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki görülürken deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu belirlenmiştir.

Lise öğrencilerinin proaktif saldırganlığını açıklamada içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarının etkisine bakılmıştır. Dışsallaştırma sorunlarının proaktif saldırganlığın pozitif yordayıcısı olduğu görülürken içselleştirme sorunlarının negatif yordayıcı olduğu görülmektedir. Proaktif saldırganlığın üzerinde kişilik boyutlarının etkisine bakıldığında deneyime açıklık proaktif saldırganlığı pozitif yönde yordarken, sorumluluk boyutunun ise proaktif saldırganlığı negatif yönde yordadığı görülmüştür. Uyumluluk, dışadönüklük ve duygusal denge boyutlarının ise proaktif saldırganlığın anlamlı yordayıcıları olmadığı belirlenmiştir.

Lise öğrencilerinin reaktif saldırganlık puanlarının, beş faktörlü kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunlar tarafından ne oranda açıklandığı incelendiğinde, deneyime açıklık ve dışadönüklüğün pozitif yönde anlamlı yordayıcılar olduğu; duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk kişilik özelliklerinin ise negatif yönde

anlamli yordayıcılar olduğu görülmüştür. Dışsallaştırma ve içselleştirme sorunları reaktif saldırganlığın pozitif yönde anlamli yordayıcıları olarak belirlenmiştir.

Lise öğrencilerinin saldırganlık toplam puanının, beş faktörlü kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunlar tarafından ne oranda açıklandığı incelenmiştir. Deneyime açıklık ve dışadönüklük kişilik boyutlarının, saldırganlık toplam puanının pozitif yönde, duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk kişilik boyutlarının ise negatif yönde anlamli yordayıcıları olduğu saptanmıştır. Dışsallaştırma sorunlarının saldırganlık toplam puanının pozitif yönde anlamli yordayıcısı olduğu görülürken, içselleştirme sorunlarının ise anlamli yordayıcısı olmadığı belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre araştırma ve uygulamaya yönelik şu öneriler sunulmaktadır:

Reaktif-proaktif saldırganlık üzerinde kişilik özelliklerinin etkisinin daha iyi anlaşılması için problem çözme, çatışma çözme yöntemleri ve öz kontrol becerisi gibi aracı değişken olabilecek mekanizmalarla çalışmalar yapılabilir. Reaktif-proaktif saldırganlık üzerinde etkisi olan duygusal-davranışsal sorunlar ayrı ele alınıp detaylandırılarak incelenebilir. Ayrıca araştırma farklı örneklem grupları ile tekrarlanması önerilmektedir.

Uygulamaya yönelik olarak ise; yapılan çalışmada kişilik özelliklerinin ve duygusal-davranışsal sorunların saldırganlığın her iki türüyle de ilgili olduğu belirlenmiştir. Okul psikolojik danışmanlarının saldırganlık için risk faktörü oluşturan kişilik özelliklerine ve davranış problemlerine sahip öğrencileri tespit ederek önleyici ve müdahale edici çalışmalarını planlaması faydalı olacaktır. Kişilik boyutlarının saldırganlık türleri üzerindeki etkisinin farklılaştığı görülmektedir. Hem reaktif hem de proaktif saldırganlık üzerinde deneyime açıklık ve sorumluluk boyutlarının etkili olduğu görülmüştür. Bu bireylerin özellikleri düşünülerek öz-kontrol geliştirme ve etkili çatışma çözme yöntemi gibi grup çalışmalarının planlanması faydalı olacaktır. Bunların yanında okul psikolojik danışmanları saldırgan davranışlar sergileyen bireylerle çalışırken öğrencilerin kişilik özelliklerini de göz önünde bulundurması saldırganlığın altında yer alan mekanizmaların (dürtüsellik, öz-kontrol gibi) daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

Abalı, O. (2006). *Ergenlik dönemi ve sorunları*. Epsilon Yayınları.

Achenbach, T. M. (1991). Manual for child behavior checklist/ 4-18 and 1991 profile. *University of Vermont, Department of Psychiatry*.

Akan, A. G. (2001). *7-12 yaş çocuklarında görülen uyum ve davranış bozuklukları ve benlik saygısı ilişkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Akpınar, F. (2010). *Borderline kişilik bozukluğu olan bireylerin öfke tarzları ve saldırganlık davranışı üzerine bir inceleme*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi].

Alıkaşifoğlu, M., Erginöz, E., Ercan, O., Uysal, O., Kaymak, D. A. ve İlter, O. (2004). Violent behaviour among Turkish high school students and correlates of physical fighting. *The European Journal of Public Health, 14*, 173-177. <https://doi.org/10.1093/eurpub/14.2.173>

Anderson, J. C., Williams, S., McGee, R., ve Silva, P. A. (1987). DSM-III disorders in preadolescent children: Prevalence in a large sample from the general population. *Archives of General Psychiatry, 44*(1), 69-76. doi:10.1001/archpsyc.1987.01800130081010

Antonioni, D. (1998). Relationship between the big five personality factors and conflict management styles. *International Journal of Conflict Management, 9*(4), 336-355.

Armbruster, P., Sukhodolsky, D., ve Michalsen, R. (2004). The impact managed care on children's outpatient treatment: A comparison study of treatment outcome before and after managed care. *American Journal of Orthopsychiatry, 74*, 5-13. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.74.1.5>

- Ateş, M. A., Algül, A., Gülsün, M., Geçici, Ö., Özdemir, B., Başoğlu, C., ... ve Çetin, M. (2009). Antisosyal kişilik bozukluğu olan genç erkeklerde aleksitimi, saldırganlık ve psikopati ilişkisi. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, 46(4), 135-139.
- Austin, V. L., ve Sciarra, D. T. (2012). *Çocuk ve ergenlerde duygusal davranışsal bozukluklar*. (M. Özekeş, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık.
- Aydın, A., ve Akgün, S. (2014). Ergenlikte reaktif-proaktif saldırganlık, öfke ve narsisizm ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29(73), 44-56.
- Bacanlı, H., İlhan, T., ve Aslan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı bir kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 261-279.
- Bandura, A., ve Walters, R. H. (1977). *Social learning theory* (Vol. 1). Prentice-hall.
- Barhight, L. R., Hubbard, J. A., Swift, L. E., ve Konold, T. R. (2017). A multitrait-multimethod approach assessing childhood aggression and related constructs. *Merrill-Palmer Quarterly*, 63(3), 367-395. <https://doi.org/10.13110/merrpalmquar1982.63.3.0367>
- Berkowitz, L. (1978). Whatever happened to the frustration-aggression hypothesis? *American Behavioral Scientist*, 32, 691-708.
- Bono, J. E., Boles, T. L., Judge, T. A., ve Lauver, K. J. (2002). The role of personality in task and relationship conflict. *Journal of Personality*, 70(3), 311-344 <https://doi.org/10.1111/1467-6494.05007>
- Borroni, S., Somma, A., Andershed, H., Maffei, C., ve Fossati, A. (2014). Psychopathy dimensions, big five traits, and dispositional aggression in adolescence: Issues of gender consistency. *Personality and Individual Differences*, 66, 199-203. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.03.019>
- Burger, M. J. (2006). *Kişilik*. (D. İ. Erguvan Sarıoğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Card, N. A., ve Little, T. D. (2006). Proactive and reactive aggression in childhood and adolescence: A meta-analysis of differential relations with psychosocial adjustment. *International Journal of Behavioral Development*, 30(5), 466-480. <https://doi.org/10.1177/0165025406071904>
- Carver, C. S., ve Connor-Smith, J. (2010). Personality and coping. *Annual Review of Psychology*. 61, 679-704. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100352>
- Caspi, A., ve Moffitt, T. E. (1993). When do individual differences matter? A paradoxical theory of personality coherence. *Psychological Inquiry*, 4(4), 247-271. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0404_1
- Cenkseven, F., ve Akbaş, T. (2007). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 43-65.
- Cenkseven-Önder, F., Avcı, R., ve Çolakkadioğlu, O. (2016). Validity and reliability of the reactive-proactive aggression questionnaire in Turkish adolescents. *Educational Research and Reviews*, 11(20), 1931-1943.
- Center, D., ve Kemp, D. (2003). Temperament and personality as potential factors in the development and treatment of conduct disorders. *Education and Treatment Children*, 26(1), 75-88.
- Chamorro-Premuzic, T. (2008). *Personality and Individual Differences*. (2nd Edition). Blackwell publishing.
- Clark, L. A., Watson, D., ve Mineka, S. (1994). Temperament, personality, and the mood and anxiety disorders. *Journal of Abnormal Psychology*. 103(1), 103-116. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.103.1.103>

- Connor, D. F., Steingard, R. J., Anderson, J. J. ve Melloni, R. H. Jr. (2003). Gender differences proactive and reactive aggression. *Child Psychiatry Human Development*, 33(4), 279-94. <https://doi.org/10.1023/A:1023084112561>
- Crick, N. R., ve Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993-1002. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1996.tb01778.x>
- Dodge, K. A. ve Coie, J. D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal Personal Social Psychology*, 53(6), 1146-58.
- Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., ve Pettit, G. S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(1), 37-51. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-843X.106.1.37>
- Doğan, T. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve öznel iyi oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 56-64.
- Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). Psychological principles: I. In J. Dollard, N. E. Miller, L. W. Doob, O. H. Mowrer, & R. R. Sears, Frustration and aggression (pp. 27–38). Yale University Press.
- Efiliti, E. (2006). *Ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin saldırganlık, denetim odağı ve kişilik özelliklerinin karşılaştırmalı incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Ehrler, D. J., Evans, J. G., ve McGhee, R. L. (1999). Extending big-five theory into childhood: A preliminary investigation into the relationship between Big-Five personality traits and behavior problems in children. *Psychology in the Schools*, 36(6), 451-458. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6807\(199911\)36:6%3C451::AID-PITS1%3E3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6807(199911)36:6%3C451::AID-PITS1%3E3.0.CO;2-E)
- Erdoğan, M. Y. (2005). Suça yönlendirilen ve yönlendirilmeyen çocukların aile ilişkileri ile saldırganlık davranışlarının karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(3), 106-114.
- Erol, N., Kılıç, C., Ulusoy, M., Keçeci, M. ve Şimşek, Z. (1998). *Türkiye ruh sağlığı profili raporu*. T. C. Sağlık Bakanlığı.
- Fite, P. J., ve Colder, C. R. (2007). Proactive and reactive aggression and peer delinquency: Implications for prevention and intervention. *The Journal of Early Adolescence*, 27(2), 223-240. <https://doi.org/10.1177/0272431606294838>
- Fite, P. J., Becker, S. P., Rubens, S. L., ve Cheatham-Johnson, R. (2014). Anxiety symptoms account for the link between reactive aggression and sleep problems among Latino adolescents. In *Child & Youth Care*, 44(3), 343-354 <https://doi.org/10.1007/s10566-014-9288-4>
- Fite, P. J., Rubens, S. L., Preddy, T. M., Raine, A., ve Pardini, D. A. (2014). Reactive/proactive aggression and the development of internalizing problems in males: The moderating effect of parent and peer relationships. *Aggressive Behavior*, 40(1), 69-78. <https://doi.org/10.1002/ab.21498>
- Fontaine, N. M., Brendgen, M., Vitaro, F., Boivin, M., Tremblay, R. E., ve Côté, S. M. (2019). Longitudinal associations between delinquency, depression and anxiety symptoms in adolescence: testing the moderating effect of sex and family socioeconomic status. *Journal of Criminal Justice*, 62, 58-65 <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2018.09.007>

- Frick, P. J., Ray, J. V., Thornton, L. C., ve Kahn, R. E. (2014). Can callous-unemotional traits enhance the understanding, diagnosis, and treatment of serious conduct problems in children and adolescents? A comprehensive review. *Psychological Bulletin*, 140(1), 1-57
- Garnefski, N., ve Diekstra, R. F. (1997). Child sexual abuse and emotional and behavioral problems in adolescence: Gender differences. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry*, 36(3), 323-329. <https://doi.org/10.1097/00004583-199703000-00010>
- Garnefski, N., Kraaij, V., ve van Etten, M. (2005). Specificity of relations between adolescents' cognitive emotion regulation strategies and internalizing and externalizing psychopathology. *Journal of adolescence*, 28(5), 619-631. <https://doi.org/10.1080/02699931.2016.1232698>
- Gleason, K. A., Jensen-Campbell, L. A., ve South Richardson, D. (2004). Agreeableness as a predictor of aggression in adolescence. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 30(1), 43-61. <https://doi.org/10.1002/ab.20002>
- Graziano, W. G., Habashi, M. M., Sheese, B. E., ve Tobin, R. M. (2007). Agreeableness, empathy, and helping: A person × situation perspective. *Journal of personality and social psychology*, 93(4), 583-599. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.93.4.583>
- Greening, L., Stoppelbein, L., Luebbe, A., ve Fite, P. J. (2010). Aggression and the risk for suicidal behaviors among children. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 40(4), 337-345.
- Hubbard, J. A., Dodge, K. A., Cillessen, A. H., Coie, J. D., ve Schwartz, D. (2001). The dyadic nature of social information processing in boys' reactive and proactive aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(2), 268-280. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.80.2.268>
- Hughes, E. K., ve Gullone, E. (2008). Internalizing symptoms and disorders in families of adolescents: A review of family systems literature. *Clinical Psychology Review*, 28(1), 92-117. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2007.04.002>
- Jensen-Campbell, L. A., Knack, J. M., Waldrip, A. M., ve Campbell, S. D. (2007). Do big five personality traits associated with self-control influence the regulation of anger and aggression?. *Journal of Research in Personality*, 41(2), 403-424. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.05.001>
- Jensen-Campbell, L. A., Rosselli, M., Workman, K. A., Santisi, M., Rios, J. D., ve Bojan, D. (2002). Agreeableness, conscientiousness, and effortful control processes. *Journal of Research in Personality*, 36(5), 476-489. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00004-1](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00004-1)
- Jones, S. E., Miller, J. D., ve Lynam, D. R. (2011). Personality, antisocial behavior, and aggression: A meta-analytic review. *Journal of Criminal Justice*, 39(4), 329-337. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2011.03.004>
- Karasar, N. (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Nobel Yayınları.
- Kauffman, J. M., ve Laudrum, T. J. (2015). *Duygusal ve davranışsal bozukluğu olan çocukların ve gençlerin özellikleri*. (S. Kaner, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık.
- Kochenderfer, B. J., ve Ladd, G. W. (1996). Peer victimization: Cause or consequence of school maladjustment? *Child Development*, 67(4), 1305-1317. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1996.tb01797.x>
- Koolen, S., Poorthuis, A., ve van Aken, M. A. (2012). Cognitive distortions and self-regulatory personality traits associated with proactive and reactive aggression in early adolescence. *Cognitive Therapy and Research*, 36(6), 776-787. <https://doi.org/10.1007/s10608-011-9407-6>

- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., ve Lozano, R. (2002). World report on violence and health. Geneva, World Health Organization.
- Laghi, F., Baiocco, R., Cannoni, E., Di Norcia, A., Baumgartner, E., ve Bombi, A. S. (2013). Friendship in children with internalizing and externalizing problems: A preliminary investigation with the pictorial assessment of interpersonal relationships. *Children and Youth Services Review*, 35(7), 1095-1100. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2013.05.007>
- Marsee, M. A., ve Frick, P. J. (2007). Exploring the cognitive and emotional correlates to proactive and reactive aggression in a sample of detained girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35(6), 969-981. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9147-y>
- Mathieson, L. C., ve Crick, N. R. (2010). Reactive and proactive subtypes of relational and physical aggression in middle childhood: Links to concurrent and longitudinal adjustment. *School Psychology Review*, 39(4), 601-611. <https://doi.org/10.1080/02796015.2010.12087745>
- McConaughy, S. H., ve Skiba, R. J. (1993). Comorbidity of externalizing and internalizing problems. *School Psychology Review*. 22(3), 421-436 <https://doi.org/10.1080/02796015.1993.12085664>
- McCrae, R. R., & Costa, P. T., Jr. (1999). A Five-Factor theory of personality. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 139–153). Guilford Press.
- Milich, R., ve Dodge, K. A. (1984). Social information processing in child psychiatric populations. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 12(3), 471-489. <https://doi.org/10.1007/BF00910660>
- Miller, J. D., ve Lynam, D. R. (2006). Reactive and proactive aggression: Similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 41(8), 1469-1480. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.06.004>
- Miller, J. D., Zeichner, A., ve Wilson, L. F. (2012). Personality correlates of aggression: Evidence from measures of the five-factor model, UPPS model of impulsivity, and BIS/BAS. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(14), 2903-2919. <https://doi.org/10.1177/0886260512438279>
- Moberg, P. J. (2001). Linking conflict strategy to the five-factor model: Theoretical and empirical foundations. *International Journal of Conflict Management*, 12(1), 47-68. <https://doi.org/10.1108/eb022849>
- Morrow, M. T., Hubbard, J. A., McAuliffe, M. D., Rubin, R. M., ve Dearing, K. F. (2006). Childhood aggression, depression, and peer popularity: The mediational model revisited. *International Journal for the Study of Behavioral Development*, 30, 240-248. <https://doi.org/10.1177/0165025406066757>
- Morsünbül, Ü. (2014). Hızlı büyük beşli kişilik testi Türkçe versiyonu geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Düşünen Adam- Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 27(4), 316 – 322. <https://dx.doi.org/10.5350/DAJPN2014270405>
- Offer, D., ve Schonert-Reichl, K. A. (1992). Debunking the myths of adolescence: Findings from recent research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 31(6), 1003–1014. <https://doi.org/10.1097/00004583-199211000-00001>
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school-based intervention program. In D. J. Pepler & K. H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 411-448). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Ozer, D. J., ve Benet-Martinez, V. (2006). Personality and the prediction of consequential outcomes. *Annual Review of Psychology*, 57, 401-421. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190127>

- Ögel, K., Tari, I., ve Eke-Yılmazçetin, C. (2005). *Okullarda suç ve şiddeti önleme*. Yeniden Yayınları.
- Özdoğan, A. Ç., ve Cenkseven Önder, F. (2018). Ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlık ile ebeveyn duygusal erişilebilirliği: duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolü. *Eğitim ve Bilim*, 43(194), 207-223. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2018.7576>
- Parsonage, M., Khan, L., ve Saunders, A. (2014). *Building a better future: The lifetime costs of childhood behavioural problems and the benefits of early intervention*. Centre for Mental Health.
- Pekince, H. (2012). *Ergenlerin saldırganlık düzeyleri ile sosyal aktivitelere katılmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi].
- Polman, H., de Castro, B. O., Koops, W., van Boxtel, H. W., ve Merk, W. W. (2007). A meta-analysis of the distinction between reactive and proactive aggression in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35(4), 522-535. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9109-4>
- Poulin, F., ve Boivin, M. (1999). Proactive and reactive aggression and boys' friendship quality in mainstream classrooms. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 7(3), 168-177. <https://doi.org/10.1177/106342669900700305>
- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., ve Liu, J. (2006). The reactive–proactive aggression questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 32(2), 159-171. <https://doi.org/10.1002/ab.20115>
- Reisoğlu, S., ve Yazıcı, H. (2017). Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluşlarını yordamada beş faktör kişilik özellikleri, mizah tarzları ve duygusal zekânın rolü/The role of university students' five factor personality traits, humor styles, and emotional intelligence on their interpretation of subjective well-being. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 888-912. <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i4.973>
- Renouf, A., Brendgen, M., Séguin, J. R., Vitaro, F., Boivin, M., Dionne, G., ve Pérusse, D. (2010). Interactive links between theory of mind, peer victimization, and reactive and proactive aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(8), 1109-1123. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9432-z>
- Rieffe, C., Broekhof, E., Kouwenberg, M., Faber, J., Tsutsui, M. M., ve Güroğlu, B. (2016). Disentangling proactive and reactive aggression in children using self-report. *European Journal of Developmental Psychology*, 13(4), 439-451. <https://doi.org/10.1080/17405629.2015.1109506>
- Rutter, M., Kim-Cohen, J., ve Maughan, B. (2006). Continuities and discontinuities in psychopathology between childhood and adult life. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(3-4), 276-295. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01614.x>
- Samuel, D. B., ve Widiger, T. A. (2008). A meta-analytic review of the relationships between the five-factor model and DSM-IV-TR personality disorders: A facet level analysis. *Clinical Psychology Review*, 28(8), 1326-1342. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2008.07.002>
- Sav, İ. (2007). *Psikolojik danışman rehber öğretmenlerin kişilik özellikleri ve stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Savi, F. (2008). *12–15 Yaş arası ilköğretim öğrencilerinin davranış sorunları ile aile işlevleri ve anne-baba kişilik özellikleri arasındaki ilişkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].

- Saymaz, İ. (2003). *Üniversite öğrencilerinin kişilerarası ilişkileri ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Smits, D. J., ve De Boeck, P. (2007). From anger to verbal aggression: Inhibition at different levels. *Personality and Individual Differences*, 43(1), 47-57. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.11.006>
- Sökmen, A.(2017). *Madde bağımlısı olan ve olmayan 14-17 yaş aralığındaki ergenlerin empati eğilimi ve saldırganlık tutumu açısından karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi].
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik* (Kolektif, Çev. Ed. F. Çok). İmge Kitabevi.
- Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., ve Cummings, E. M. (2010). Typologies of family functioning and children's adjustment during the early school years. *Child Development*, 81(4), 1320-1335. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01471.x>
- Şahin, H. (2011). *Lise öğrencilerinde mükemmeliyetçilik ve saldırganlık ilişkisi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Şimşek, S., ve Cenkseven-Önder, F. (2011). Ergenlerde davranış problemlerinin, anne-babadan ve öğretmenlerden algılanan duygusal istismar açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(3), 1123-1137.
- Torun, B. Z. (2016). *Ortaokul öğrencilerinde öfke ile narsisizm arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi].
- Tuzgöl, M. (1998). *Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Ulu, M. (2016). Kişilik ve şiddet ilişkisi üzerine psikolojik bir araştırma. *Bilimname*, 32(3), 57-82.
- Uz-Baş, A. ve Topçu-Kabasakal, Z. (2010). İlköğretim okullarında saldırganlık ve şiddet davranışlarının yaygınlığı. *İlköğretim Online*, 9(1), 93-105.
- Uz-Baş, A., Öz, F. S. ve Topçu-Kabasakal, Z. (2012). İlköğretim ve ortaöğretim okullarında reaktif ve proaktif saldırganlık: Okul psikolojik danışmanlarının görüş ve yaklaşımları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 23, 354-370.
- Verhulst, F. C., ve van der Ende, J. (1993). "Comorbidity" in an epidemiological sample: A longitudinal perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34(5), 767-783. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1993.tb01070.x>
- Vermulst, A. A., ve Gerris, J. R. M. (2005). QBF: Quick Big Five Persoonlijkheidstest. Handleiding. Leeuwarden.
- Vitaro, F., Brendgen, M., ve Barker, E. D. (2006). Subtypes of aggressive behaviors: A developmental perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 30(1), 12-19. <https://doi.org/10.1177/0165025406059968>
- Vitaro, F., Brendgen, M. ve Tremblay, R. E. (2002). Reactively and proactively aggressive children: antecedent and subsequent characteristics. *Journal Abnormal Child Psychology*, 43(4), 495-505. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00040>
- Wilson, L. C., ve Scarpa, A. (2011). The link between sensation seeking and aggression: A meta-analytic review. *Aggressive Behavior*, 37(1), 81-90. <https://doi.org/10.1002/ab.20369>

- Xu, Y., ve Zhang, Z. (2008). Distinguishing proactive and reactive aggression in Chinese children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36(4), 539-552. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9198-0>
- Yalın, N. (2018). *Narsistik kişilik, empatik eğilimler, eleştirel düşünme ve saldırganlık arasındaki ilişkiler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi].
- Yavuzer, H. (2003). *Okul çağı çocuğu*. Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, Y. (2011). Okullarda saldırganlık/şiddet: Okul ve öğretmenle ilgili risk faktörleri ve önleme stratejileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(192), 43-61.
- Yöyen, E. G. (2017). Şiddet türleri ve kişilik özellikleri. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 1(1), 35-50. <https://doi.org/10.31461/ybpd.316724>

Etik Kurul Onayı

Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 30/03/2022 tarih ve 338413 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

İlk yazar %45, ikinci yazar %35, üçüncü yazar %20 oranında katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

**INSTRUMENTS OF ANCIENT MESOPOTAMIAN
AND ANATOLIAN CULTURE¹**Julide Begüm YALÇIN DITTGEN²**Article Info**

DOI: 10.35379/cusosbil.1241265

Article History:

Received 24.01.2023

Accepted 26.03.2023

Keywords:*Neolithic Age, Fertile Crescent,**Mesopotamia, Anatolia,**Sumerian, Akkad,**Babylon, Assyrian,**Hittite, Asia Minor,**Music, Instrument,**Cuneiform, Ritual.***ABSTRACT**

In this study, the evolution of instruments in Ancient Mesopotamian and Anatolian cultures was examined starting from the Sumerians up to the Hittite civilization. The instruments as high-ranking cultural assets are not only simple instruments in which sound, loudness, timbre, sound intensity are generated. They are the indispensable elements of rituals, conversation, communication, and more importantly art in Mesopotamia and Anatolia. The importance of instruments as high-ranking cultural assets in the Sumerian period (BC) is proven by the numerous classifications made. Cuneiform script originating from Mesopotamia has been an important type of script spreading out from Asia Minor, used in the writing of various languages from different groups and the most important source in revealing the information about the music and instrument culture of the period was undoubtedly the texts written in cuneiform, as well as the instrument finds and pictorial descriptions. Cuneiform texts give us instrument names rather than instrument types. The lexical (glossary) lists, which are available in two languages, Sumerian-Akkadian, which sometimes include descriptions of instruments, give us the Sumerian and Akkadian names of the instruments. In some cases, besides the instrument names, there are certain clues with occasional addendums regarding the material from which the instrument is made. The most important of the Mesopotamian civilizations, which started to form in the early period in the 12.000 B.C., are respectively; Sumerian, Akkad, Babylonian, Assyrian and Hittite civilizations. The cultural experiences of each of these civilizations naturally transferred influences from their cultures to the next society.

**ANTİK ÇAĞLARDA MEZOPOTAMYA VE
ANADOLU KÜLTÜRÜNÜN ÇALGILARI****Makale Bilgisi**

DOI: 10.35379/cusosbil.1241265

Makale Geçmişi:

Geliş 24.01.2023

Kabul 26.03.2023

Anahtar Kelimeler:*Neolitik Çağ, Bereketli Hilal,**Mezopotamya, Anadolu,**Sümer, Akkad,**Babil, Asur,**Hitit, Ön Asya,**Müzik, Çalgı,**Çivi Yazısı, Ritüel.***ÖZ**

Bu çalışmada Antik Mezopotamya ve Anadolu kültürlerinde çalgıların gelişimi Sümerlerden başlayıp Hitit uygarlığına kadar incelenmiştir. Kültürel varlıkların üst seviyesinde olan çalgılar yalnızca sesin, ses yüksekliğinin, ses tınısı ve şiddetinin elde edildiği basit çalgılar değildir. Mezopotamya ve Anadolu'da yapılan ritüellerin, sohbetin, iletişimin ve daha da önemlisi sanatın vazgeçilmez unsurlarıdır. M.Ö. Sümerler dönemi, üst seviyedeki kültür varlıkları olarak çalgıların önemini farklı sınıflandırmalar yaparak kanıtlamaktadır. Ön Asya üzerinden yayılarak, değişik guruplara ait dillerin yazımında da kullanılan bir yazı türü olan çivi yazısı Mezopotamya'da doğmuş ve dönemin müzik ve çalgı kültürüne ilişkin bilgilerin ortaya çıkarılmasında çalgı buluntuları ve resimli tasvirlerin yanı sıra en önemli kaynak kuşkusuz bu çivi yazısından oluşturulan metinler olmuştur. Çivi yazısı metinleri bizlere, çalgı türlerinden çok çalgı isimleri aktarmaktadır. Çalgılarla ilgili tasvirleri de içeren Sümerce-Akkadca olmak üzere, iki dilde var olan leksikal (sözlük) listeler bizlere çalgıların Sümerce ve Akkadca karşılıklarını da vermektedir. Metinlerde bazı durumlarda ise çalgı isimlerinin yanı sıra çalgının hangi malzemeden yapıldığı konusunda ilavelerin yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda Sümerlerden sonra Akkadlar, Babil, Asur ve Hitit Devletleri kendilerinden önce gelen toplulukların müzik ve çalgı bilgilerini geliştirerek Anadolu coğrafyasında kendilerinden sonra gelen halklara önemli eserler bırakmışlardır. Milattan önce 12.000'lerde erken dönemde oluşmaya başlamış Mezopotamya uygarlıklarından önemlileri sırası ile; Sümerler, Akkadlar, Babil, Asur ve Hititler'dir. Bu uygarlıkların toplumlarındaki kültürel yaşantıların her biri doğal olarak bir sonraki toplumlara kültürel yaşantılarından etkiler taşımıştır.

¹This article is derived from the oral presentation delivered at the ISME Legacy Conference held on September 4-7, 2019. https://www.isme.org/sites/default/files/documents/ISME_Regional_2019_Book-v7.pdf p 453, O-056.

² Doçent, İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası, julideyviolin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3959-1509

Alıntılanak için/Cite as: Dittgen, J.B.Y. (2023). Instruments of Ancient Mesopotamian and Anatolian Culture. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 227-237.

INTRODUCTION

This study discusses the climatic conditions which contributed to the emergence of Neolithic Period and the instrument culture developed in the social cultural lives of the civilizations that settled in this era. Instruments were identified from the remains of instruments from the Sumerians, Akkadians, Babylonian, Assyrian and Hittite Mesopotamian and Anatolian Civilizations and from the descriptions in the cuneiform writings. It has been concluded that these are the ancestors of the instruments we use today.

In this study, literature review was used as a data collection method.

The Neolithic Age, also known as the "First Transition to Producing Phase" started around 10,000 BC. In this era, when humans transitioned from intense hunting-gathering to producing, from nomadism to settled life, a great "revolution" was accomplished by solving food problems. Neolithic Age people cultivated some plants and domesticated many animals; Hunting was replaced by animal husbandry, gathering was replaced by agriculture or farming. In this period, human beings managed to turn their relationship with nature in their favor for the first time.

The change in the climate with the end of the last ice age allowed the proliferation of plant and animal species living in a milder environment, and a natural environment similar to today's was formed. The wild ancestors of plants such as barley and wheat, and animals such as sheep, goats and pigs, entered the flora and fauna of this temperate environment. As a result of this positive change, the NEOLITHIC REVOLUTION, which is accepted as the first great revolution in human history, was experienced. The Neolithic revolution is the fact that human societies started producing instead of hunting and gathering of which they made a living for thousands of years, that is, they learned agriculture and animal husbandry. Of course, the Neolithic revolution was not experienced by different groups of people living in various parts of the world at the same time. According to the archaeological data obtained, this revolution took place for the first time in the Middle East and over a long period between 9000-7000 BC.

Since the southern parts of Anatolia had suitable conditions and were natural habitats of the aforementioned plant and animal species it is thought that the Neolithic Age started here for the first time in this period, and this idea is constantly supported by archaeological data. Archaeologists call it the "*Fertile Crescent*".

Figure 1 – Fertile Crescent (Kısakürek & Esmen Kısakürek, 2016)

Food production took place in the Fertile Crescent, which also includes Anatolia, for the first time in the world. The Fertile Crescent is the starting point of the first cities, writing, states, and a very long chain we call civilization.

The Fertile Crescent is a name given to upper and lower Mesopotamia, that is, what is now Iraq, southeast Anatolia, the Taurus Mountains, northern and western Syria, and the lands that include Lebanon, Jordan, and Israel. This name was given to the region because the mountains bordering the region are in the shape of a crescent. This definition given above, in our opinion, should also include our Central Anatolia Region. In other words, while the Taurus Mountains of Anatolia, the southeast region and a part of eastern Anatolia are already within the Fertile Crescent, Central Anatolia should also be included in this. Çatalhöyük excavations mandated this assumption (Kısakürek & Esmen Kısakürek, 2016).

The world's first cities were born in Mesopotamia, meaning "*land between rivers*", between the Tigris and Euphrates, in the land roughly equivalent to present-day Iraq. The inhabitants of these cities were farmers who lived within the city walls and went outside each morning to work in the fields. The managers, the artisans, who did not work in the fields, were the first people to lead a purely urban life. Wheeled vehicles were roaming the city streets; people were buying and selling goods in the market place. Religious ceremonies were also held at regular intervals.

From 8000 BC onwards, contributions to the common storage facility were recorded using small clay chips found throughout the Fertile Crescent. Such contributions were justified as religious offerings by the ruler-priests who oversaw the communal activities and the maintenance of the people's housing and irrigation systems. This is how the seeds of accounting, writing and bureaucracy were sown.

In 2000 BC almost the entire population of Southern Mesopotamia lived in a few dozen city-states; Ur, Uruk, Lagash, Eridu and Nippur are some of them.

The settlements of this period had a storage facility where valuables were kept, including sacred objects and surplus food. These storage facilities were definitely the common property of the village, because they were much larger than a single family would need.

Storing excess food was a precaution against a possible food shortage in the future. This was also the religious and ritual activity of wishing good harvests to the gods. As the two activities were intertwined, the storage facilities came to be seen as offerings to the gods and became temples, and after a while they were called the Ziggurat.

Figure 2 – Ziggurat (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ziggurat>)

During the excavations in Anatolia, among Neolithic Age relics, duduks made of various animal bones called Raspa, and pottery darbukas were found.

Figure 3 – Flute found in Aslantepe, Malatya. (Sonmez, 2008, p. 25)

Figure 4 – Terracotta drum found in Korucutepe, Elazığ. (Sonmez, 2008, p. 25)

Instruments in Sumerian Civilization

Recorded history began in the Sumerian Civilization. This is the region where writing first began to appear in Southern Mesopotamia around 3400 BC. They brought a number of technological and cultural innovations to the world, such as the first wheeled carts, the potter's wheel, the cuneiform script, and the first law (legal) texts. They also laid the foundations of mathematics and geometry by finding the four operations and calculating the area of the circle (Standage, 2016).

Music was extremely important to the Sumerians. In the temples (Ziggurat) music was played constantly to please and calm the gods. The songs were usually written by the poet-priests of the temple and composed by their musicians. In the songs, the passages to be sung by the choir and the instruments to accompany them are specified (Çiğ, 2014).

In the archaeological excavations of the royal tombs in ancient Asia Minor, especially in Sumerian Ur, it is very important that the king be buried with all his entourage and the musicians with their instruments. Among the objects found in the tombs of the king and his entourage in these temples, the Bull-headed Lyre draws attention.

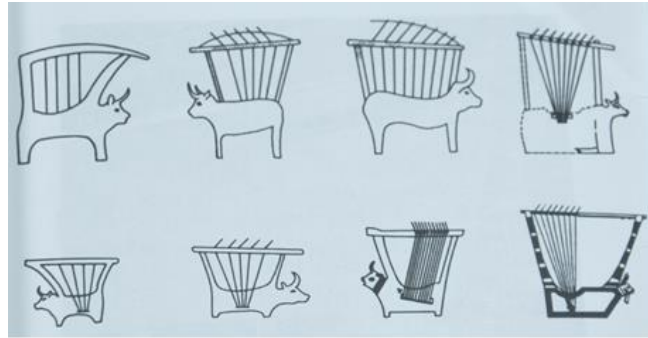

Figure 5 – Sumerian Lyres, (Dinçol, 2003, p. 21)

Figure 6 – Bull-headed Lyre (<https://www.britishmuseum.org/collection/image/29445001>)

Information about the musical instruments of ancient Asia Minor is based on written sources and descriptions on archaeological documents. As a result of examining these by comparing them with each other, many instrument types have been identified.

However, documents written in Ancient Asia Minor do not provide (complete) information that would facilitate identification. They are also not very illuminating on the musical characteristics of the instruments. Determinative words give important clues in determining these. For example, GIŠ “tree, wood” determinative refers specifically to the stringed instruments group. ZABAR “bronze” and URUDU “copper” are determinatives for percussion instruments. Some of them carry the KUŠ “leather” determinative. While the suitability of this method is open to interpretation, we use it to identify the instruments used during that era. This naturally leads to some mistakes. For example, a wind instrument that was often played in pairs, like its predecessors in the Ancient East, which passed from Anatolia to Ancient Greece (Greeks consider *aulos* of Phrygian origin), although many people call it a *double flute*, the Greek *aulos* (plural *auloi*) is an instrument musically similar to the contemporary oboe. Furthermore, very little remains of the *lyre* and *harp* types used in ancient times. On the other hand, no member of the popular string instrument group of modern times was used in that period (Dinçol, 2003).

The moist top soil of Mesopotamia first allowed the growth of trees and bamboos used in the making of musical instruments, and then the instruments of this land disappeared over time without leaving a trace, just like the animal skins used in drum making and stringed instruments made from guts. Only instruments such as *duduks* and *flutes* made of earth, which make a sound through the vibration of the air blown into it, and *cymbals*, *finger cymbals*, and *wind instruments* made of metal and instruments made of other durable materials remained (Rashid, 2004).

Inclusion of an instrument name in a particular instrument type group has been possible in some cases until now. The word *balag* (Akkadian *balaggu*), which is frequently used at least in late periods, was used to describe

the harp instrument in ancient Sumerian times. In this context, some lexical (glossary) texts listing different types of instruments and their parts are meaningful.

Starting from balag instruments and other types of harps, first large bull-shaped lyres, then medium and small portable lyres, in addition to these, small three-string cordophones and wooden percussion instruments, and finally long-necked instruments are listed (Duymuş Florioti, 2014).

Figure 7 – Lute in Late Sumer and Babylonians, (Say, 2022, p. 35)

Mesopotamian cuneiform texts have conveyed to us many musical terms such as pitch, plectrum, tuning of strings, tuning board (rod), pulling, stretching, loosening, ear, sound box (instrument body), nuance in the vocalization of music (Rashid, 2004).

Instruments in Akkadian Civilization

The Akkadians, who got stronger with the weakening of the Sumerians, settled in the lands of Sumer and applied the same practices (of Sumerians) in music to themselves. The foremost fact to mention here is that they left Lute or Bağlama as a legacy to Anatolia. Again, the harp maintains its importance in religious rituals. (Önal, 1972) Numerous songs and hymns have been documented in Sumerian and Akkadian literature. The songs were divided into two groups, the joyful praise songs (IR) or laments (RA).

1. IR -These songs were usually joyful and flattering. Songs dedicated to gods, kings or powerful people are also included in this category.

2. RA- These songs were more serious and sad. They deal with topics such as death, separation, or life's difficulties. These songs are also called laments and mourning hymns.

Instruments in Babylonian Civilization

The city of Babylon was founded in 1900 BC, where the Tigris and Euphrates come closest to each other. Due to its location, it was at the intersection of trade routes. The first Babylonian kingdom 1894-1595 BC is the most glorious page in the history of Mesopotamia. During this period, Babylon experienced glorious days both economically and politically. It also assimilated all the Mesopotamian culture before it and established an important civilization that would guide the following ones.

Babylonian musicians began writing about music in the 1800s BC "*Information about instrument tuning, playing techniques, note intervals and musical genres*" were the main topics.

Babylonian musicians writing about music theories; it allows us to have a little idea about the music of that time. According to what can be deduced from these writings, the Babylonians and probably the earlier Sumerians used the 7-note diatonic scale. Theoretically, they established 7 different diatonic scales.

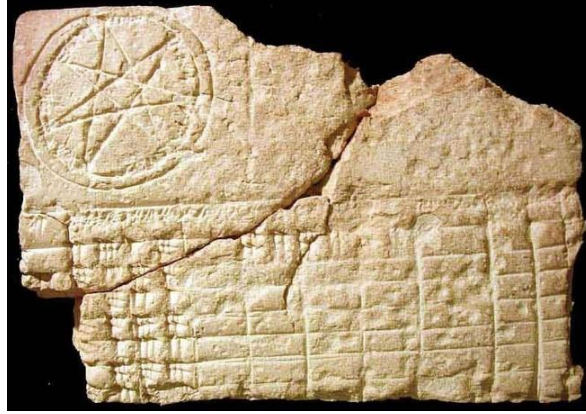

Figure 8 -Tablet CBS 1766 - 7-note diatonic scale notation (<https://languagelog.ldc.upenn.edu/nll/?p=54528>)

Instruments in Assyrian Civilization

While the Assyrians were originally a Semitic community living in and around the Assyrian (*Aššur*) Şarkat Castle city in Northern Iraq, on the banks of the Tigris, they were the Ancient Age people who developed after 2000 BC by benefiting from the global trade between the East and the West and expanded their lands and transformed their country into an empire. Their largest trade colony in Anatolia was located in Kültepe (Kayseri). Its capital was Nineveh.

The lyre was first documented during the period of the Assyrian Trade Colonies in Anatolia. Different form features are seen in the samples belonging to the Assyrian Trade Colonies Age. At this age, *cymbals* had a handle and their disc surfaces were flat. While their sizes were different, diversity was observed in metal types and ornaments. The musicians of the period, who produced different instruments using small cymbals in these ages, shaped the metal like a master sculptor, interpreted animal figures such as birds, deer, goats and lions in their own way and ornamented the circumference of the instrument, creating a work of art with its appearance beyond being an object that only made an impact with its sound (Duymuş Florioti, 2014).

Another instrument seen for the first time among the Assyrians is the *Guiro*. The *Guiro* is a rhythm instrument made by arranging wooden or metal rods parallel to a four-cornered frame. As seen in the figure given below, it was played by holding the top with the left hand and stroking it with the right hand. It is understood from the various *Lyre* depictions on the reliefs that the *Lyre* was frequently used in addition to the harp in the Neo-Assyrian period. In addition to the *Lyre*, another instrument first seen among the Assyrians was the Santur, which can be described as the Horizontal Harp and it was similar to the instrument of the *Kanun* today (Tunçer, 2005).

Figure 9 – Guiro (Tunçer, 2005, p. 63)

Instruments in the Hittite Civilization

The Hittites, who appeared on the pages of Anatolian history of in the last period of the Colonial Age, according to the written texts, Pithana's son Anetta took the first step in the unification of the Hittites living as city principalities in Anatolia and established the first Anatolian state governed centrally. The Hittites, who came to a very advanced level in art, created the first relief vase art in their own era. İnandık vase, on which embossed motifs are placed as friezes, is one of the best examples of this type.

Figure 10 – İnandıktepe vase (Sipahi, 2014)

On the İnandıktepe Vase, cult scenes are depicted in four rows of friezes.

Instrument depictions including lyre, lute and cymbals appear on the first and fourth frieze rows of the İnandıktepe vase. (Sönmez, 2008)

Figure 11 – First frieze from the top of İnandıktepe vase (Sönmez, 2008, p. 39)

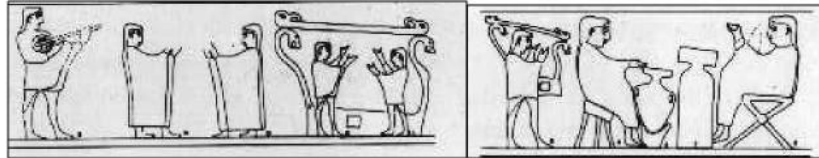

Figure 12 – Fourth frieze from the top of İnandıktepe vase (Sönmez, 2008, p. 41)

On the second and third frieze of the İnandık Vase, a bull is sacrificed, accompanied by a lyre-playing musician in this sacrifice and adoration scene.

Figure 13 – Second frieze from the top of İnandıktepe vase (Sönmez, 2008, p. 39)

Figure 14 – Third frieze from the top of İnandıktepe vase (Sönmez, 2008, p. 40)

Hittites, who were influential in Anatolia both politically and culturally, furthermore left very important works in the field of music. In particular, the use of metal by processing dates back to the Neolithic Age. The oldest *cymbals* in the world started to be produced in Anatolia about 4200 years ago. In addition to this instrument, *Darbuka*, *Big Lyre*, *Small Lyre*, *Hittite Bağlama*, *Hittite Tar* are also important instruments left by the Hittites to the Anatolian music world (Sayın, 2017).

Classification of Ancient Mesopotamian and Anatolian Instruments

Musical instruments of the Ancient East can be examined in four main groups with regard to contemporary classification:

1-Cordophone (string instruments) [Harp, Lyre, Lute]

It is a general definition used for instruments in which sound is obtained through vibrating strings.

2- Membranophone (instruments with leather / membrane) [Drum, Tambourine, Darbuka]

A group of instruments in which sound is produced by vibrating a membrane (animal skin, in modern times also an artificial material) stretched over a sound box in the form of a vessel, pipe, or frame.

3- Aerophone (wind instruments) [Aulos, Duduk, Kaval]

A group of instruments in which sound is produced by the vibration of the air inside the instrument.

4- Idiophone (self-sounding) [Sistrum, Rattle, Finger cymbals, Cymbal, Sun Disk, Idiophone]

Instruments in which sound is produced by the vibration of the instrument itself. They are made of hard materials such as wood, terracotta, stone, metal or glass that seem to be able to provide sound, as they do not have any strings, leather, or air columns (Dinçol, 2003).

CONCLUSION

The peoples living on the ancient lands of Mesopotamia and Anatolia made important contributions to music and music culture. Especially in the development of instrument science (organology) and harmony, cuneiform writings and tablets have survived to the present day and have enabled music to reach universal values. It is expressed by all national and foreign archaeologists in their archaeological studies that many objects found in Anatolia 4000 years ago are closely related to music, and that the instruments and musical works found in the excavations in Anatolia reached Europe much later.

Based on the evidence of written texts and surviving relics reported in the studies on Sumerian, Akkad, Babylonian, Assyrian and Hittite civilizations, it is possible to say that each civilization carried cultural transfers to the next.

In the light of the information obtained from the resources, the instruments of the ancient Mesopotamian and Anatolian civilizations can be classified in four groups as Kordophone (string instruments), Membranophone (leather/membrane instruments), Aerophone (wind instruments) and Idiophone (self-sounding).

The instruments in this classification are the predecessors of today's instruments. In this study, organological origins of Mesopotamian and Anatolian culture from Sumerians to Hittites were researched and it was concluded that Mesopotamian and Anatolian civilizations of this era encompass the foundations of instruments of our age.

REFERENCES

- Çıg, M. İ. (2014). *Uygurluğın k6kenu Sumerliler-2 Sumerlilerde g6nlluk yaşam*. Kaynak Yayınları (5. Basım).
- Dinçol, B. (2003). *Eski 6n Asya ve Mısır'da m6zik*. T6rk Eskiçağ Bilimleri Enstit6s6 Yayınları.
- Duymuş Florioti, H. H. (2014). Asur imparatorluk d6nemi kaynaklarında geçen m6zisyen kadınlar hakkında kısa bir not. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18), 99-102.
- Kısak6rek, A. & Esmen Kısak6rek, N. (2016). *Bizimkiler/İlkler Anadolu merkezli d6nya tarihi 1. Kitap*.
- 6nal, 6. (1972). Harvey Turnbull'un "Sazın K6kenu" adlı çalışmasından yaptuğı çevirinin "6ns6z6" nden alınmıştır.
- Rashid, S. A. (2004). "Mezopotamya ve Anadolu'da M6zik K6lt6r6" I. Uluslararası Tarihte Anadolu M6ziği ve Çalgıları Sempozyumu K6lt6r Ve Turizm Bakanlığı K6lt6r Varlıkları ve M6zeler Genel M6d6rl6đ6 Baskısı.
- Say, A. (2022). *M6zik tarihi*. Islık Yayınları (8. Basım)
- Sayın, M. (2017). *Neolitik Çağ'dan Hititlere Anadolu'da m6zik ve enstr6manlar*. Akademisyen Kitabevi.
- Sipahi, İ. (2014). Son yıllardaki çalışmaların ve buluntuların ışığında Eski Hitit kabartmalı vazoları 6zerine değerlendirmeler. *Anadolu*, (40) , 0-0 . DOI: 10.1501/andl_0000000412
- Standage, T. (2016). *6 bardakta D6nya tarihi*. Kırmızı Kedi Yayınları (4. Basım).
- S6nmez, D. (2008). Antik D6nemde Anadolu'da M6zik ve M6zik Aletleri. Konya: Selçuk 6niversitesi, Sosyal Bilimler Enstit6s6, Y6ksek Lisans Tezi, 2008. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=CEWSLfweoNgW5eeUzZvg9A&no=HBVsNe1IyTybsOgdIM7Bxg>
- Tunçer, B. (2005). *Eskiçağ Kilikia çalgıları*. Pan Yayıncılık.

CENGİZ AYTMATOV'UN ESERLERİ ÜZERİNE FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME¹

Merve KOYUNCU²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1240315

Makale Geçmişi:

Geliş 21.01.2023

Kabul 22.03.2023

Anahtar Kelimeler:

Cengiz Aytmatov,

Felsefe,

Ahlâk Felsefesi,

Edebiyat Felsefesi.

ÖZ

Felsefe ve edebiyat farklı iki disiplin olarak kimi zaman ortak konuları paylaşabilirler. Edebiyat işlediği konular ile felsefi nitelik kazanabilir, felsefe de konuları ele alış üslubu ile edebileşebilir. Bu minvalde, Kırgız Edebiyatı'nda önemli yer edinen Cengiz Aytmatov, ahlâk felsefesi ve felsefenin diğer alt disiplinlerini edebiyatla buluşturmuş isimlerden biridir. Aytmatov'un üstlendiği önemli rol, hem toplumsal gerçekliklerin farkında olması ve eserlerine yansıtması hem de kendi toplumunun gelenek ve görenekleri üzerinde insani değer ve erdemleri inşa etme çabasıdır. Bu çalışma, Aytmatov'un eserlerinin temelde ahlâkla, özelde felsefenin diğer disiplinleriyle ilişkileri olduğunu iddia eder ve bu ilişkilere dikkat çekmek ister. Bu isteğe matuf olarak çalışmamız, yazarın romanlarında işlediği Kırgız kültürünü, temel erdemleri, insani ve toplumsal değerleri, bu değerlere yaklaşımları, kültür ve çevre olgularına yönelimleri, siyaset ve ahlâk ilişkisini, toplumsal düzlemde dine bakış açısını felsefi zeminde yorumlamayı hedefler. Bahsi geçen hedefe binaen bu çalışmada; *Beyaz Gemi*, *Gün Olur Asra Bedel*, *Cengizhan'a Küsen Bulut* ve *Dişi Kurdun Rüyalari* romanları ahlâk düşüncesi etrafında, diğer felsefi disiplinlerle ilişkileri ile beraber, aynı zamanda değerler eğitimi amacıyla kullanılan birer araç olarak ele almak amaçlanmaktadır. Söz konusu amaç çerçevesinde mezkûr eserler, anlama ve yorumlama merkezli çözümleyici bir yöntemle ele alınmış ve Aytmatov'un romanlarının felsefi bir vechesi olduğu sonucuna varılmıştır.

A PHILOSOPHICAL EVALUATION ON CENGİZ AYTMATOV'S WORKS

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1240315

Article History:

Received 21.01.2023

Accepted 22.03.2023

Keywords:

Chinghiz Aitmatov,

Philosophy,

Moral Philosophy,

Philosophy of Literature.

ABSTRACT

Philosophy and literature, as two different disciplines, can sometimes share common topics. Literature can gain a philosophical quality with the topics it handles, and philosophy can be literalized with the way it deals with the subjects. In this line of thought, Chinghiz Aitmatov, an important writer in Kyrgyz Literature, can be regarded as a person who merged moral philosophy and other sub-disciplines of philosophy with literature. He played a significant role in raising awareness about social realities and reflecting them in his works, and his effort to build human values and virtues on the traditions and customs of his own society. This study claims that Aitmatov's works basically have relations with morality, especially with other disciplines of philosophy, and wants to draw attention to these relations. Based on a philosophical foundation, our study aims to interpret various aspects of Kyrgyz culture, such as basic virtues, human and social values, their approaches to these values, their perspective on cultural and environmental phenomena, the relationship between politics and morality, their perspective on religion in the social plane, on a philosophical basis. Specifically, we will analyze Aitmatov's novels; *The White Ship*, *The Day Lasts More Than a Hundred Years*, *The White Cloud of Genghis Khan* and *Dreams of The She-Wolf*, as tools for exploring moral thought, together with their relations with other philosophical disciplines, as well as for values education. We will use an analytical method based on understanding and it was concluded that Aitmatov's novels had a philosophical aspect.

¹ Bu çalışma, 10-12 Ekim 2018 tarihlerinde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından organize edilen ve Bişkek'te düzenlenen "Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu"nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

² Dr. Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, koyuncu@cu.edu.tr, ORCID. 0000-0002-6021-2529

Alıntılama için/Cite as: Koyuncu, M. (2023), Cengiz Aytmatov'un Eserleri Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (1), 238-246.

GİRİŞ

Edebiyat; olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatıdır. Felsefeye; varlık, bilgi ve değerlerin tetkik faaliyetidir (*Edebiyat*, t.y.; *Felsefe*, t.y.). Her iki disiplin ele aldıkları konular bakımından çoğu zaman ortak temalarda buluşabilmektedir. Üslup ve yöntem bakımından belirgin biçimde ayrılışlar da ele aldıkları konular açısından benzeşebilmektedirler. Bir felsefi eserde rastlanabilen lirik üslup felsefi eserin aynı zamanda edebî bir eser de olduğu anlamına gelebilir.³ Veyahut edebî bir eserde işlenen konu felsefi nitelikte olabilir. Örneğin, roman türündeki bir edebî eserde bulunan kişilerden biri aracılığıyla yazar, felsefi düşüncelerini eserine taşıyabilir.⁴ Bu bakımdan edebiyat ve felsefe her açıdan değil de bazı konuları ele alma hususunda benzeşebilirler. Romanlar edebî yazında felsefi düşüncelerin içerisinde işlendiği türlerden biri olarak karşımıza çıkar. Yazarlar, bu eserlerde varoluşsal sorgulamalarını,⁵ iyilik ve kötülüğün mahiyetine dair fikirlerini, kimlik problemini, çevre felsefesini kimi zaman roman kişileri üzerinden kimi zaman bağımsız pasajlar ile eserlerine yansıtabilirler.

Utku'ya göre felsefe edebiyata, “edebiyatın yorumlanışı açısından ihtiyaç duyulan kavram çantası”nı sağlar. Felsefenin soyut, kavramsal analizleri insanı açıklama ve sorunları analiz etme bakımından yetersiz kaldığında edebiyat bu yetersizliği üslup ve tarzıyla destek vererek gidermek açısından işlevseldir. Edebi türlerden roman, hayatın anlamına dair sorular sordurup, insanın yaşamı anlamlandırmasına vesile olacak bir işlev üstlenebilir (*Edebiyatın Felsefesi*, t.y.). Felsefenin soyut tarzı ile “göklere çıkardığı” muhtevayı edebiyat yeryüzündeki soru ve sorunlarla buluşturmak bakımından da faydalı olabilir. Felsefi eserlerde sıklıkla filozofun ele aldığı problematiği doğrudan doğruya kavratılma amacı güden bir hareket tarzı söz konusuysa edebî eserde yazarın yaratıcılığı sayesinde okuyucunun kavrayış kapasitesi ve hayal gücünü kullanması, böylelikle yeni çağrışımların ortaya çıkması hedeflenir. Edebiyatın felsefeye, felsefenin edebiyata yönelimi ve böylece söz konusu iki alan arasında oluşan yakınlık sayesinde, insanın duygusal ve düşünsel yönü bütünlük hâlinde kavranabilir ve bu iki alan insanın anlaşılabilirliği için iş birliği yapabilir. Bu iş birliği ile felsefe salt teoriye indirgenmemiş olur. Bu bakımdan edebî eserlerin felsefi bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmesi faydalı olabilir (Koç, 2015, s. 112-115).

Kimi zaman edebî eserler, temel insani ve ahlâki değerlerin insanlara kazandırılması için kullanılan eğitim metotlarından biri de olabilir. Cengiz Aytmatov, Kırgızistan coğrafyası ve edebiyatı için söz konusu metodu romanlarında işlevsel biçimde kullanan önemli bir yazardır.⁶ Aytmatov, eserlerinde söz konusu coğrafyanın hikâyelerini bir edebiyatçı olarak estetik biçimde anlatırken aynı zamanda sıklıkla işlediği yerel kültürel motifler ile Kırgız coğrafyasının kimlik problemine, tarihine atıfta bulunur. Bir bakıma halkını özüne dönüş ve iyi insan olmak hususunda uyarmak için romanlarını bir eğitim enstrümanı olarak kullanmaktadır. Aytmatov'un romanlarında iyiyi kötünün çatışması süregelen biçimde yer alır. Bu bakımdan yazar, ahlâkın temel problemlerine ve insanları iyi ya da kötü yapan özelliklere sıklıkla değinir.

İlaveten Aytmatov'un romanlarında doğanın gücü hissedilir. Doğa hem ihtişamı ile yazarın romanlarında yer alır hem de kültürün, köklerin, yerel değerlerin bir taşıyıcısı olarak karşımıza çıkar. Bu açıdan Aytmatov'un romanlarında çevre felsefesi işlenen temalardan biridir. Kimlik problemi ve yerel motiflere vurgu ile sıklıkla Kırgız kültürüne atıf yapan Aytmatov, bahsi geçen konuları siyasi olaylardan ayırık biçimde ve gerçeklikten uzak kalarak ele almaz. Bu bakımdan eserlerinde kültür ve siyaset felsefesi de yer alır. Aytmatov, romanlarındaki hikâyelerin aktarımında dürüst bir tavır sergiler. Siyasi fikirlerini, Kırgız kültürünün gelişim aşamaları hakkındaki eleştirilerini, hayatın anlamına, geleneğe, dine, ahlâka yaklaşımlarını romanlarında açık yüreklilikle işler.

Bu çalışma yukarıda bahsettiğimiz konular ekseninde Aytmatov'un romanlarında felsefenin alt disiplinlerinden ahlâk felsefesi temelinde, kültür felsefesi, çevre felsefesi, din felsefesi ve siyaset felsefesi içerisinden konuların yer aldığını iddia etmektedir. Bilindiği üzere ahlâk felsefesi; iyi ve kötünün neliği üzerinde düşünen, iyi ve kötüyü tanımlayıp bu tanımlara gerekçeler atfeden, insan davranışını tanımladığı iyi ve kötü üzerinden analiz etmekle ilgilenen bir felsefi disiplindir. Aytmatov, eserlerinde ahlâk felsefesini teorik felsefe üslubuyla değil, pratik bakımdan romanında yer alan kişiler üzerinden konu edinir. Yazarın romanlarında ahlâki ele alış biçimi normatif değildir. Aksine yazar, okuyucuya iyiyi ve kötüyü romanlarında yarattığı tiplerin davranışları üzerinden işaret ederek okuyucunun roman örgüsü içerisine girip ahlâki tavır almasını sağlamaya çalışır. Böylece Aytmatov'un edebî eserleri ahlâk felsefesiyle ilişkilendirilmiş olur.

³ Örneğin bk. (Boethius, 2015). Aynı zamanda İlkçağ filozoflarından bazıların felsefi eserlerini şiir formunda sundukları söylenebilir (Koç, 2015, s. 110).

⁴ Örneğin bk. (Safa, 2022; Tanpınar, 2013).

⁵ Örneğin bk. (Camus, 2021; Sartre, 2019).

⁶ Cengiz Aytmatov'un değerler eğitiminde yararlanması gereken bir kaynak olduğu iddiası için bk. (Çırak, 2003).

Aytmatov'un eserlerinin ahlâk felsefesi ile ilişkili olduğu iddiası doğrultusunda, esas aldığımız dört eser üzerinden yukarıda bahsi geçen felsefenin alt disiplinlerini de açıklamayı hedefliyoruz. Söz konusu eserler; *Beyaz Gemi*, *Gün Olur Asra Bedel*, *Cengizhan'a Küsen Bulut* ve *Dişi Kurdun Rüyalari*'dir. Eserleri incelerken ayrıntılı özetlere yer verilmemiştir. Her eser için ayrı başlıkta değerlendirme yapılmış ve eserler anlama, yorumlama yöntemiyle değerlendirilmiştir. Yer yer eserler arasındaki benzer temalara atıf verilerek *Sonuç* kısmında eserlerin bütününden hâsıl olan fikirler sunulmaya çalışılmıştır.

Beyaz Gemi Romanı

Beyaz Gemi romanı; isimsiz küçük bir çocuğun dedesi, üvey ninesi, halası ve onun kocasıyla geçen yaşamından bir kesittir. Söz konusu roman, hem Kırgız kimliğinin eriyişine bir sitem hem de ahlâki açıdan iyi ve kötünün mücadelesine işaretler. Bu bakımdan romanda Aytmatov'un eserlerinde yer alan *mankurtlaşma* teması işlenir.⁷ İlaveten romandaki iyi ve kötü karakterler üzerinden okuyucunun ahlâki tavır geliştirmesi beklenmektedir. Mankurtlaşma karşısında "kendini yeniden var edebilme, geleneğin diriltici gücünü kuşanarak geleceği kucaklama ve milli bir kimlik tesis etme" fikri yer alır. Söz konusu fikir, ahlâki açıdan kötü karakterlerin gelenek karşısı, iyi karakterlerin de gelenekle barışık tavrı belirginleştirilerek geliştirilir (Oruç, 2022, s. 142).

Romandaki isimsiz küçük çocuk, anne ve babası tarafından terk edilmiş ve dedesinin bakımı altındadır. Dede, romanda iyi karakterlerden biri olarak karşımıza çıkar. Romanın kötü karakterlerinden üvey nine, çocuğu istemez ve her fırsatta bunu belli eder. Çocuğun halasının kocası Orozkul, romanın bir diğer kötü karakteridir. Orozkul romanda, eşi Bekey halaya şiddet uygulayan, kendi çıkarları için hiçbir ahlâki ilke tanımayan, paragöz biri olarak karşımıza çıkar (Aytmatov, 1995). Romanda arzu edilen davranışlar ve ahlâki açıdan eleştirilen davranışlar, müstakil cümlelerle normatif biçimde değil, söz konusu karakterlerin davranışları ile okuyucuyu yönlendirmekte, okuyucunun tavır alması hedeflenmekte ve ahlâki sonuçlara ulaşması amaçlanmaktadır.⁸ Yalnızca bu roman bile, içerisindeki ahlâki öğeler ile Cengiz Aytmatov'un eserlerinin ahlâk felsefesi açısından incelenmesini anlamlı kılmaktadır. Romanda iyi ve kötü karakterlerin belirgin ayrımı, istenen ve istenmeyen davranışlardaki billurluk eserin ahlâki bir eğitim vermeyi amaçladığının da kanıtı olarak kabul edilebilir.

Romanın iyi karakteri çocuk, çevreye duyarlı ve onunla uyumlu tavrıyla öne çıkmaktadır. Dede, Aytmatov'un her romanında rastladığımız geleneğin temsilcisi olan, kültürüne sıkı sıkıya bağlı, insanların yardımına koşan ve doğa ile barışık bir karakterdir. Romanın ikinci hikâyesi Maral Ana Efsanesi'ne olan kalpten bağlılığını torununa da aktarmış ve böylece romanın sonunu bir açıdan belirlemiş olmaktadır. Romanda başlangıçta çocuğun tek destekçisi olarak karşımıza iyi karakter olarak çıkan Mümin Dede'nin ilerleyen kısımlarda sergilediği kayıtsız tavır, ahlâki açıdan eleştirilir. Çünkü Bekey halanın dövülmesi dâhil birçok olayda dede "huzursuzluk çıkmasını" diye olaylara müdahale etmemektedir. Romanın sonunda dedenin "pasif iyiliği" eleştiriye tâbi tutulur (Aytmatov, 1995). Mümin Dede, Orozkul'un, kendisini kovarsa işsiz kalacağı, kızını boşayacağı ve talihsiz torunun akıbetinin ne olacağı korkusuyla Orozkul'un isteklerine karşı çıkamaz. Bir bakıma Orozkul'un kötülüğüne alet olur (Yılmaz, 2022, s. 308). Bu açıdan dedenin iyiliği pasif bir iyiliktir. Kötü karakter Orozkul'un "aktif kötü" rolü üzerinden romanda insanların bireysel çıkarlar uğruna nasıl araçsallaştırıldığını görmek mümkündür. Orozkul, Aytmatov'un romanlarındaki insan tipolojisinde temel olan güç istencini para arzusu şeklinde taşıyan karakterdir.⁹ Yazarın pasif iyi eleştirisinden yola çıkarak onun, kendi hâlinde iyi olmanın yeterli olmadığı, aynı zamanda kötülöklere müdahalenin de ahlâkın kemâli için gerekliliği düşüncesine sahip olduğu sonucuna varılabilir. Bu çıkarım, İslâm ahlâk felsefesinde şecaatin dört temel erdemden biri olarak ele alınması bağlamında da anlamlıdır (Tûsî, s. 90; Aydın, 1989, s. 12).

Kötü karakter Orozkul aynı zamanda romanda geleneği ve dini küçümseyen biri olarak öne çıkar. Orozkul'un geleneği aşağılaması, Mümin Dede'nin kültürüne bağlılığı ve Maral Ana Efsanesi'yle alay etmesi geleneksel inançlara atıf olarak yorumlanabilir. Orozkul, Maral Ana Efsanesi'nin "Begler zamanında halkı sömürmek için uydurulmuş bir hikâye" olduğunu düşünmektedir (Aytmatov, 1995). Roman için önemli olan Maral Ana Efsanesi, Kırgız halkının türeyişine yardım eden bir geyiğin hikâyesidir. Bu geyik, Enesay kıyılarında yaşayan insanların soyunun dayandığı ana geyiktir ve Kırgız kültürü için önemlidir. Yılmaz'a göre Maral Ana'nın, ölmekten kurtulan Kırgız çocukları besleyip büyütmesi, Kırgız soyunun devam etmesine yardım etmesi, bu geyikle halk arasında mistik bir bağ bulunması gibi öğelerin romanda yer alması Maral Ana'nın Kırgız kültürü için bir totem hâline

⁷ Mankurtlaşma kavramı daha belirgin biçimde *Gün Olur Asra Bedel* romanında karşımıza çıkar. İlgili başlıkta bu kavramdan yeniden söz edilecektir.

⁸ *Beyaz Gemi* romanının okuyucuya temel insani değerleri aşlamak amacıyla içerdiğine dair destekleyici bir görüş için bk. (Balkan Yılmaz, 2015).

⁹ Cengiz Aytmatov'un romanlarındaki tipler ile ilgili müstakil çalışmalar için bk. (Akça, 2016; Aydın, 2016).

gelmesi olarak yorumlanabilir. Nitekim onun yenmesi, ona zarar verilmesi de tabunun çiğnenmesidir (Yılmaz, 2022, s. 307-308).

Tabunun çiğnenmesi ve çocuğun ölümüyle sonuçlanan süreçte efsanenin bir vechesi de ahlâki yozlaşmaya dikkat çeker. Bir başbuğun cenaze töreninde yaşananlara dek Isık-Göl bölgesinde bu geyiklerden çoktur. Bu başbuğun oğulları, babalarının ölüm törenini büyük bir şaşaa ve nümayişle kutlamak isterler. Törende onun ne kadar büyük biri olduğunu insanlara göstermek için bir maral vurup maralın boynuzlarını söküp başbuğun mezarına dikerler. İnsanlar bunu marallara atfettikleri kutsiyetten yaparken bu durum aslında maralların soyunun neredeyse tükenmesine varan süreci başlatmaktadır (Aytmatov, 1995, s. 54-69). Zenginliğin gururlanmayı, böbürlenmeyi getirdiği, bunun da insanların baştan çıkıp yanlış davranışlara meyletmesine sebep olduğu bu süreç, doğanın ve kutsalların talan edilmesine işaret eder. Aynı zamanda doğanın sömürsünün ardındaki güç istencini de gösterir.

Beyaz Gemi’de, çocuğu Isık-Gölde bir balık olmaya yani ölüme götüren sahnedeki hassaten bahsetmek gerekir: Orozkul, arkadaşları ve Mümin Dede ormanda kereste işindeyken marallar karşılına çıkar. Dede heyecanlı ve çok mutludur. Maralların geri dönüşü onun için bir anlamda geleneğin, kültürün yeniden dirilişidir. Orozkul ve arkadaşları ise marallardan çıkacak eti düşünmektedirler. Nihayetinde olaylar Orozkul’un sömürü arzusunu tatmini yönünde gerçekleşir ve kutsal marallar etleri için öldürülür. Avladıkları maralları eve götürdüklerinde çocuk, hikâyeleriyle büyüdüğü maralların parçalanmış etleriyle karşılaşır. Büyük bir hayal kırıklığı, derin bir tiksinti duyar. Etlerin pişirildiği ve sofraya koyulduğu sahnenin güçlü tasviri yalnızca çocukta değil, okuyucuda da biyolojik ve ahlâki bir tiksinti uyandırır. Roman çocuğun kusakarak Isık-Göl’e gitmesi ve ölmesi ile roman sonlanır (Aytmatov, 1995). Çocuğun ölümü romanda ahlâki tepki gibi gözükmektedir. Daha sonra romana eklenen Aytmatov ve A. Alimcanov’un tartışmalarından da görüleceği üzere Aytmatov için bu ölüm kötü bir son değildir. Ona göre çocuğun yenilgisi gerçek bir zaferdir. Yazara göre zafer, estetik ve fikirsiz sonuçlar ile ortaya çıkmaktadır. “Doğru sanat, insanları düşüncelere sevk etmeli, iyiliğe meyil ettirmeli ve kötülüğü protesto ettirmelidir.” Hikâyenin sonu ölümle sonuçlansa da okurda uyandırdığı adalet beklentisi, vicdani rahatsızlık yazarın eserindeki amacının gerçekleşmesi olarak kabul edilmektedir. Aytmatov’a göre çocuk ölse bile ahlâki üstünlük onda kalmıştır (Aytmatov, 1995, s. 171-172). Okurun esere bir bakıma biyolojik olarak katılması ve onun tepkilerinin romanın içeriğine dâhil olması, Aytmatov’un okuyucuda oluşturmayı hedeflediği ahlâki uyarımın başarıya ulaşması olarak yorumlanabilir.

Gün Olur Asra Bedel Romanı

Aytmatov’un bu romanının konusu, Yedigey Cangeldi isimli Sarı Özek bozkırında yaşayan bir tren istasyonu memurunun dostu Kazangap’ın vefatı üzerine yaptığı cenaze merasimi hazırlıkları ve meyyitin Kutsal Nayman Ana Mezarlığı’na defnedilmesi amacıyla çıkılan yolculuğun anlatıldığı bir gündür. Romanın içerisinde siyasi dönüşümlerin kasabalara, köylere dek sirayet eden baskısının izleri, insanların sosyal yaşamlarını bireysel ilişkilerini dahi etkileyen siyasal tahakkümün etkileri yoğun bir şekilde görülmektedir. Romandaki ikinci ana hikâye, Nayman Ana Efsanesi’dir. Bu efsanede bahsi geçen “mankurt” kavramı ile dönemde yaşanan siyasal olaylar arasında kurulan gizli ve güçlü irtibat sayesinde yazar, kendisinin siyasal tavrını ve yönetime eleştirilerini okuyucuya aktarır. Bu romanda da *Beyaz Gemi* romanında olduğu gibi iyi ve kötü karakterler belirgindir. Romanın iyi ve bilge kişileri Kazangap ve Yedigeyken; kötü karakterler Sabitcan ve romanın ilerleyen kısımlarında karşımıza çıkan ve bu romanın devamı niteliğindeki *Cengizhan’a Küsen Bulut* romanında yer alan Tansıkbayev’dir (Aytmatov, 1991). Söz konusu kişilerin davranışları üzerinden iyi ve kötünün safları netleştirilir ve yazar okuyucunun karakterlerle özdeşim kurması aracılığıyla onda değerler geliştirmeye çalışır.

Romanın ana hatları ile siyaset ve din, aynı zamanda siyasetin kültür ve gelenek ile ilişkisini kişilerin yaşamındaki somut hikâyeler üzerinden anlatan kültür ve ahlâk felsefesi ile irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Gelenek ve kültürün temsilcileri olarak Kazangap ve Yedigey öne çıkmaktadır. Bu kişiler gelenek ve kültürlerine bağlıdır. Aynı zamanda çevre ahlâkına sahip olmaları, doğaya saygıları ile temayüz ederler. Aytmatov’un romanlarındaki iyi-kötü karakter ayrımındaki netlik bu romanda da söz konusudur (Aytmatov, 1991). *Gün Olur Asra Bedel* eserinde gelenekleri için yollara düşen Yedigey, romanda geleneğin ve kültürün ana üstlenicisi rolindedir. Aynı zamanda dostu merhum Kazangap’la beraber romanın iki bilge karakterinden biri olan Yedigey; doğaya duyarlı, çevreyle uyumludur. Yedigey, geleneğin temsilcisi olarak dostunu kutsal sayılan Nayman Ana Mezarlığına götürmek için uğraşır. Evvelinde de cenaze merasiminde tüm hazırlıkları üstlenmek suretiyle kültürel kimliğini koruyan biridir. Cenaze merasiminde dua okuması ve çevresindekilerin “bunca yıllık Sovyet rejiminden sonra hâlâ dua bilmesine” şaşkınlıkları, cenazeyi gömerken İslâmî cenaze merasimi kurallarına riayet etmesi onun aynı zamanda dini temsil eden yanını okuyucuya sunmaktadır (Aytmatov, 1991). Bu bakımdan

yazar, romanın vefakâr karakteri üzerinden Sovyet rejiminin silmeyi hedeflediği dinî, kültürel değerlere dair farkındalık oluşturmayı hedefler gözükmektedir.

Romanda işlenen bir diğer hikâye, Nayman Ana Efsanesi'dir. Söz konusu efsaneyle mankurtluk kavramını öne çıkaran Aytmatov, bu hikâye üzerinden gelenek-kültür-din üçgeninde siyasi baskıların, ideolojilerdeki dönüşümlerin toplum ve birey kimliğini nasıl etkilediğini okuyucuya çarpıcı biçimde sunmaktadır. Mankurt kavramıyla Juan Juanların biyolojik işkence uygulayarak hafızalarını ve dolayısıyla kimliklerini yok ettikleri Kırgız insanları anlatılır. Juan Juanlar böyle yaparak insanları önceki hayatlarından, hafızalarından ve kimliklerinden kopararak birer robota dönüştürme arzusundadırlar (Aytmatov, 1991). Efsanevi karakter Nayman Ana'nın oğlunu esir alıp hafızasını kaybettiren Juan Juan kabilesi; çağdaş dönemler için milletleri asimile ederek dillerini, kültürlerini, geleneklerini, dinlerini yok etmeye çalışan her türlü tahakküm ideolojisinin, rejiminin prototipini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Juan Juan kabilesi yaşamaya devam etmektedir. Aytmatov hemen her romanında olduğu gibi burada da kimliksizleştirme, kültürsüzleştirme ve dinsizleştirme ideolojilerine eleştiri getirmektedir. Biyolojik işkence sonucu yitirilen hafıza, yalnızca nörolojik bir beyin bölgesine işaret etmemektedir. Burada hafıza; kültür, gelenek, din, tarih gibi yerel unsurların saklandığı bir mekân olarak karşımıza çıkar.

Nayman Ana Efsanesi'nde yoğun bir biçimde işlenmesi de kötülük probleminde de atflar görmekteyiz. Romanda Nayman Ana'nın oğlu "mankurtlaştığı", hafızasını yitirdiği için maruz kaldığı işkenceler sonucunda annesini tanıyamaz. İradesiz bir varlığa dönüşen, kimlik yitimi yaşayan bu kişi; annesine ok atarak onun ölümüne sebep olur. Nayman Ana, oğlunun okuyla can verirken annenin ağzından çıkanlar Tanrı'ya sitem niteliğindedir. Nayman Ana Tanrı'ya "Yeryüzünde yeterince kötülük yok muydu da insanların hafızalarını çalmayı bunların aklına getirdin?" diye sorar. Ona göre birinin hafızasını çalmak en büyük kötülüktür (Aytmatov, 1991).

Bu romanda aynı zamanda doğanın sömürülmesi ve düzeninin insan tarafından bozulmasıyla ilgili içerimler vardır. Aytmatov'un romanlarında insanın doğa üzerindeki bozguna rolü bu romanda Sarı Özek bozkırına yerel halktan habersizce kurulan uzay üssü sahnelerinde ortaya çıkmaktadır. Üssün sadece daha fazla enerji elde etmek için ABD ve Rusya yararına kurulmuş olduğu vurgulanmaktadır. Kutsal Nayman Ana Mezarlığı'nı da içeren alana kurulan bu üs, bölge halkını ve hayvanların doğal yaşantısını bozarak birtakım astronomik çalışmalar için kullanılmaktadır (Aytmatov, 1991). Dünyevi çıkarlar için kurulan bu üs, hem toprakların ait olduğu halkın faydasına hizmet etmez hem de kutsal sayılan bir toprak parçasını da içerisine alarak toplumun değerlerini hiçe sayar. Yazar, hafızası yok edilerek robotlaştırılan insanların hikâyesiyle ve cenaze töreninde yaşananları anlatarak kültürel bir uyanış hedeflemekte gibidir. Romanda kültürün temsilcisi olan karakterler aynı zamanda iyi karakterlerdir. Bu nedenle kültürel uyanış aynı zamanda iyiliğin de uyanışı olacaktır. Bu bakımdan Aytmatov'un bu romanı okuyucuda yaşanması amaçlanan değer gelişimi için bir araç niteliğindedir.

Cengizhan'a Küsen Bulut Romanı

Söz konusu roman, *Gün Olur Asra Bedel* romanının devamı niteliğindedir. Kitabı aslından dilimize kazandıran çevirmen, *Gün Olur Asra Bedel* kitabında Sovyetler Birliği'nde yaşanan siyasi dönüşümlerden dolayı bu kısmın yayınlanmasına izin verilmediğini not düşmüştür. Yazar bu nedenle siyasi ortam elverişli olmadığı için başlangıçta bu kısmı esas esere eklememiş, sonrasında şartlar olgunlaştığında bu kısmı ayrı bir kitap olarak yayınlamayı uygun bulmuştur (Aytmatov, 1991, s. 413). Şayet bu kısım *Gün Olur Asra Bedel* romanına eklenmiş olsaydı mezkûr romanın doğrudan bir ahlâk ve siyaset felsefesi romanı olduğunu söylemek güçleşirdi. Fakat müstakil hâliyle neredeyse bütünüyle siyaset ve ahlâk felsefelerine dair imalar içeren bir roman olduğunu söylemek mümkündür. Bu romanda da diğerlerinde olduğu gibi, iyi ve kötünün mücadelesi belirgindir ve bu kez bu mücadele siyasi olaylar üzerinden aktarılır.

Bu romanda Aytmatov'un tarzına uygun olarak yine iki hikâye anlatılır. İlki, romana adını veren Cengizhan'ın seferleri sırasında cereyan eden olaylarla yaşananların anlatıldığı efsanevi hikâyedir. İkincisi ise *Gün Olur Asra Bedel*'de bir nevi yarım kalmış olan Abutalıp Kuttubayev ve ailesinin hikâyesinin devamıdır. Kitap, insanların siyasi değişikliklerin veya karışıklıkların olduğu dönemlerde kendi çıkarları, maddi kaygıları ve makam-mevkii arzuları nedeniyle güçsüz insanları daha güçlü kişi ve kurumların önüne bir av gibi attıklarını anlatmaktadır. İnsanların bitmek bilmeyen hırsları, bencilliklerinin dürüst insanları nasıl etkilediği, masum insanların hayatları üzerinden oynanan kâr-zarar oyunları konu edilmektedir (Aytmatov, 2004). Bu iki hikâye çağları ve olayları bakımından birbirlerinden ilgisiz olmalarına rağmen, aslında hikâyelerdeki kötü karakterlerin onları bu davranışa yönlendiren saikleri ve yaşanan acı olayların sonuçları bakımından benzemektedirler.

Bu romanda iyinin temsilcisi Abutalıp Kuttubayev, Sarı Özek'e sürgüne gönderilmiş dürüst bir öğretmendir. Onun karşısında ise makam-mevkii hırsı ile yanıp tutuşan ve siyasi rejime kendini sevimli gösteremeye çalışarak

birtakım menfaatler elde etme çabasında olan Teğmen Tansıkbayev yer alır (Aytmatov, 2004). *Beyaz Gemi* romanında hırsların temsilcisi olarak gördüğümüz Orozkul'un rolü bu romanda Tansıkbayev'e verilmiştir. Aytmatov'un romanındaki kötü karakterlerde temel olduğunu söyleyebileceğimiz güç istenci, bu romanda Cengizhan ile kendisine rakip gördüğü bebeğin ilişkisinde karşımıza çıkar. İlâveten, hâris sorgu yargıcı Tansıkbayev ve dürüst öğretmen Abutalıp'in arasında geçenler ve Stalin üzerinden yansıtılanlar da Aytmatov'un romanlarındaki kötü karakterlerde temel olan güç istencini gösterir.

Hikâyenin ahlâki açıdan incelenmesini bizce elzem hâle getiren şey ise sorgu yargıcı Tansıkbayev'in, Abutalıp'i yargılamak için sabırsızlanırken aklından geçenlerdir. Tansıkbayev, bir insanın kendi bireysel kazancı için başka bir insanın yaşam hakkını nasıl gasp edebildiğini gösterir. Tansıkbayev'e göre kendisi yıllardır terfi edememiş, sıkıntılar içinde yüzmüştür. Şimdi "Büyük bir eyaletin ücra bir köşesinde bir av yakalamıştır. Büyük ikramiyeyi kazanmıştır." Tansıkbayev, siyasî konjonktürden faydalanarak ve Abutalıp Kuttubayev'i araç olarak kullanıp büyük bir mevkii elde etmek, bu mevkiiyle beraber maddî imkânlarla kavuşmak beklentisi içerisinde (Aytmatov, 2004, s. 11-12). Kanaatimizce Aytmatov'un romanlarında Tansıkbayev şahsında tüm insanları hırsa sürükleyen en temel arzu, güç istencidir. Bu istenç; para, makam, ün arzularıyla tezahür etmektedir. *Felsefe'nin Tesellisi* kitabında tıpkı Tansıkbayev gibi hırslı bir rakibi tarafından Boethius'un zindana atıldığı hikâyede (Boethius, 2005) ve bu romanda "zalim" karakterleri söz konusu olumsuz davranışlara iten güdü aynıdır ve karşı tarafın yaşadığı acı hisler de ortaktır. Bu noktada insan tabiatındaki ortak özellikler hakkında düşünmek ve eğitilmesi gereken kötü tarafın varlığını kabullenmek elzem gözükmektedir.

Romanda öne çıkan ve Kırgız, Kazak kültürünün yaşadığı dinsel dönüşümün somut bir göstergesi olarak Kazak bir güvenlik görevlisinin terfi yemeğinde sarf ettiği sözler çarpıcıdır. Tansıkbayev'in imrenerek baktığı bu görevli, kadehini kaldırarak gururla bükülmez bir Bolşevik olduğunu, bir konsomolde büyüdüğünü ve hiçbir zaman Tanrı'ya inanmadığını ifade eder. Ona göre, Sovyet okullarındaki bütün öğrencilerin ve herkesin de bildiği gibi Tanrı yoktur. Bu konuşmacı dinleyenleri şaşırtarak bir anda Tanrı'nın olduğundan söz eder. "Ancak bu Tanrı devrimden evvel kitlelerin icat ettiği Tanrı değildir." Ona göre, Tanrı iktidarı elinde tutan kişidir. "Bu Tanrı, gücü elinde tutan ve komünizmi yücelten Tanrı, yani kervanın başı olan kılavuz Josif Visarinoviç yaygın bilinen adıyla Stalin'dir" (Aytmatov, 2004, s. 14-15). Pasaj, dönemde siyasî hırslarına kurban olmuş insanların kendilerine iktidar, ün, makam veren güce nasıl tapındıklarının önemli bir göstergesidir. Dinin ve mutlak güç olarak Tanrı'nın inkârının açtığı boşluk, mutlak güç Stalin ve siyasî rejim ile dolmuştur.

Dişi Kurdun Rüyalari Romanı

Dişi Kurdun Rüyalari üç hikâyeyi barındıran, Aytmatov'un kanaatimizce en felsefî romanıdır. Bu hikâyelerden ilki, iki kurdun yavrularıyla Mujunkum bozkırında hayatta kalma serüvenidir. İkincisi, Abdias isimli genç bir papaz adayının papaz okulundan kovulması ve gençleri uyuşturucu batağından kurtarmak için yola çıkıp sonunda öldürülmesiyle sonuçlanan hikâyedir. Üçüncüsü ise Boston isimli bir çiftçinin hikâyesidir. Aytmatov'un her romanında yaptığı gibi bu romanında da bir ara hikâyeye olarak anlattığı efsanevi hikâyeye, Hz. İsa'nın Golgota tepesinde idam edilmesi ve ona giden süreçtir. Romanda bu hikâyeler etrafında ilâhi adalet, iyi-kötü, kader gibi konular sorgulanmaktadır.

Aytmatov romanlarında insan figürünün doğal düzeni, çevreyi bozan, kendi hayatını ve çıkarlarını düşünen bir varlık olarak karşımıza çıktığından bahsetmiştik. Bu romanda yine insan, bozguncu rolüyle öne çıkmakta ve Mujunkum bozkırında değişmez akışı bozmaktadır. *Dişi Kurdun Rüyalari* romanı, ekoeleştirici açıdan değerlendirildiğinde söz konusu türün bir örneği olduğunu söylemek mümkündür. Ekoeleştirici, yirminci yüzyılın sonlarına doğru çevre sorunlarına karşı edebiyatın bir tepkisi olarak ortaya çıkan türün adıdır. Edebiyatın insanlar üzerindeki etkisinden faydalanarak insanlarda çevre bilincini oluşturmayı hedefler. İnsanın fiziksel çevresiyle olan ilişkilerini düzenlemeyi amaçlayan ekoeleştirici, onun neden olduğu doğa tahribatını farkındalık oluşturarak önlemeyi amaçlar. Bu tarz edebî metinlerde doğada bulunan bütün canlılar özne kabul edilir ve doğaya insan merkezli bakılmaz (Alpay, 2018, s. 147-156). Aytmatov'un hemen her romanında karşımıza çıkan güçlü doğa tasvirleri, doğanın su, toprak, hayvan gibi unsurlarına atfedilen kutsiyetten yola çıkarak onun bir ekoeleştirici yaptığını söylemek mümkündür. Ayrıca Aytmatov'un eserlerindeki doğa vurgusu, geleneksel Türk inanışlarında doğanın önemli bir yeri olmasıyla da ilişkili olabilir.

Romanda bozkıra dağılan ve sayga avlamak niyetinde olan bir grup insandan bahsedilir. Bu insanlar sayga sürülerinin arasına gelişigüzel ateş etmek suretiyle ucuz ve bol et elde etmeyi amaçlamaktadır. Doğanın

sömürülmesini bir diğer ana hikâye olan Taşçaynar ve Akbar isimli¹⁰ iki kurdun yavrularının yuvasından çalınmasında görmekteyiz. Yavruların birkaç şişe içki uğruna anne-babalarından koparılması doğanın bütün unsurlarıyla insanlar tarafından sömürülmek istenmesinin önemli göstergelerinden birisidir (Aytmatov, 2000, s. 16). Romanda sayga avındaki insanlar avlanmayı; ihtiyaçları kadarını hayvanları korkutup incitmeden elde etmek yerine teknolojik üstünlüklerini kullanarak sömürü faaliyetine dönmüştür. Kurt yavruları ise insanların maddi çıkarları için anne-babalarından koparılmıştır.

Bu romanda da diğer romanlarda işlenen insandaki güç istencine iki ayrı hikâye üzerinden iki ayrı şekilde rastlarız. İlki, romanın ana karakterlerinden Abdias'ın aralarına sızdığı uyuşturucu çetesi ile temsil olunan para arzudur. Bu arzu insanları zehirleyerek doyurulmaya çalışıldığı için Abdias tarafından ahlâksız bir girişim olarak görülmektedir. Abdias bunu engelleme yolunda canını kaybeder. Hatırlanacağı üzere *Beyaz Gemi* romanında da çocuk ahlâki yozlaşmaya ölümle tepki vermişti. Diğer güç istenci ise iktidar arzusu şeklinde karşımıza çıkar. Bu arzuyu da Hz. İsa'nın Golgota Tepesi'nde çarmıha gerilmesine neden olan vali ile münasebetlerinin eşitlik ve adalet getirme çabasının geçtiği pasajlardan okumaktayız. İlginç olan husus romanda iyiliğin iki ahlâki temsilcisi Abdias ve Hz. İsa'nın biri para, diğeri iktidar uğruna olmak üzere katledilmeleridir (Aytmatov, 2000). Para, iktidar ve güç arzuları insanlarda tüm zamanlarda ortak istekler gibi gözükmektedir. Ancak Abdias ve Hz. İsa'nın ölümlerini daha önemli hâle getiren her iki karakterin ölümü yaşanan ahlâksız olaylar sonucunda âdeta bir çözüm gibi kabul etmeleridir. Bu bağlamda *Beyaz Gemi*'de çocuğun ölümüyle verdiği ahlâki tepkinin benzerini bu romanda da görmekteyiz. Ölümün ahlâki bir tavır alış şeklinde ortaya çıktığı hikâyeler, aslında aynı zamanda Aytmatov'un yeryüzündeki kötülüğün giderilmesi probleminin çözümsüz olduğuna inandığı ve dünyanın bu düzen üzerine sürüp gideceğine dair pesimist duyguları olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bu romanda Abdias'ın ağzından, dinler tarihi açısından önemli bir Hristiyanlık eleştirisi okumaktayız. Dinde yenilik arayışlarının yoğun biçimde dile getirildiği bu pasajlarda ve Abdias'ın diğer tartışmalarında evrendeki kötülüğe dair fikirler öne çıkar. Aynı zamanda Abdias'ın arkadaşlarıyla olan diyaloglarında Hz. İsa'dan beri hiçbir insanın kurtarılmadığı, her şeyin aynı düzende değişmez biçimde devam ettiği ifade edilmektedir. Kötülük problemiyle ilgili fikirlerin yer aldığı kitapta söz konusu sorgulama şu soru ile başlar: “Kötü, hemen hemen her defasında niçin iyiden daha güçlü olarak ortaya çıkmaktadır?” (Aytmatov, 2000, s. 19). Akabinde, başka bir pasajda yüce Kudretten yardım isteyen insanların Tanrı tarafından vatanlarından çıkarıldığı anlatılmaktadır. “Her şeyi bilen ve gören Tanrı bu insanları yurtlarından neden çıkarmaktadır? İnsanlar birbirleriyle kavga ediyor, kan döküyor, gözyaşı döküyor; herkes kendini haklı, karşısındakini haksız görüyor.” Yazar gerçeğin ne olduğunu, haklının kim olduğunu sormakta ve bu dünyada olaylara hakemlik edebilecek birinin varlığını aramaktadır (Aytmatov, 2000, s. 82). Abdias'ın dinde revizyona gitme arzusu ve Kilise'nin doktrinlerini eleştirisi de bu nokta üzerinden kötülük problemiyle ilgili ortaya çıkmaktadır. “Tanrı insanı neden kusurlu yaratmış, kendisiyle olan münasebetler de dâhil neden pek çok hususta içinde şüphe bırakmıştır?” Ona göre kilisenin doktrini bu hususları açıklamakta yetersizdir. Bu nedenle iki bin yıllık sözlerin yerine yenilerinin konulmasını beklemektedir (Aytmatov, 2000, s. 105). Bahsedilen eleştiriyi hem din felsefesi hem de dinler tarihiyle ilişkili olarak düşünmek yerinde olur. Evrendeki kötülüğün varlığı, insan tabiatındaki kusurlar ve binlerce yıllık insanlık tarihinde yaşanan problemlerin çözümsüzlüğü yazarın dini söylemlerin yetersizliği eleştirisindeki gerekçeleridir.

SONUÇ

Aytmatov'un dört romanını incelediğimiz bu çalışma ile yazarın romanlarını estetik ama aynı zamanda didaktik bir tarzda, ahlâki kaygılar güderek yazdığı fikrine ulaştığımızı söylemek mümkündür. Bunu, Aytmatov'un roman karakterlerine eserlerinde belirgin biçimde iyi-kötü roller vermesi üzerinden okuyabiliriz. Yazar, hikâyelerin akışı içerisinde okuyucunun taraf tutmasını ister, iyiliğe ve iyi karakterlere yönelmesini amaçlar gözüktür. Böylece yazar, ahlâk felsefesinin ilgilendiği iyiliğin ve kötülüğün neliği konusuna roman karakterleri üzerinden değinmiş olur. Karakterlerin sergilediği davranışlar okuyucuda ahlâki duygular uyandırır ve okuyucuya ahlâki duygulanım yoluyla birtakım değerler aktarılmış olur. Bu minvalde Aytmatov'un eserleri tarih, kültür, siyaset ve gelenek bağlamında ahlâki erdemlere verilen önemin bir yansımasıdır. Yan temalar her eserde farklı biçimde karşımıza çıksa da yazarın kimlik, kültür, siyaset, çevreye dair fikirlerini ahlâk temasıyla destekleyerek okuyucuya sunduğu görülmektedir.

Temel aldığımız romanlarda tespit ettiğimiz bir diğer husus, Aytmatov'un romanlarında ölümün ahlâki tepki şekli olarak öne çıkmasıdır. *Beyaz Gemi*'de çocuğun, *Gün Olur Asra Bedel*'de Abutalip Kuttubayev'in, *Dişi*

¹⁰ Yazarın romandaki kurtlara bir isim koyması; onları kişileştirdiğinin ve bir meta olarak değerlendirilmemesi gerektiği fikrine sahip olduğunun göstergesi olarak düşünülebilir.

Kurdun Rüyalari'nda Abdias ve Hz. İsa'nın ölümleri bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Yazar yaşanan kötü hadiselerin insan kudretinin sınırlarını aştığı noktada, ölümü evrendeki kötülere ve kötülüğe bir tepki olarak sunmakta ve böylece âdeta okuyucunun vicdanını harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda gelecek çalışmalarda Aytmatov'un eserlerini trajedilerle karşılaştırmak isabetli olabilir.¹¹ İlâveten, yazarda evrendeki kötülüklerin tamamen düzeltilmeyeceğine, eskiden beri var olduğu ve daima var olacağına dair içsel bir kabulün ve bu bağlamda bir pesimizmin de hissedildiğini söylemek gerekir.

Aytmatov'un romanlarında iyi ve kötü karakterlerin belirgin biçimde ayrıldığından söz ettik. Bu bağlamda iyi ve kötü karakterlerin mizaçlarının her romanda hemen hemen aynı özellikler ile öne çıktığını söylemek mümkündür. Romanlarda iyi karakterler doğayla uyumlu, çevre ahlâkı ve çevre bilinci gelişmiş, gelenek ve kültürlerine bağlı, insani ilişkilerde duyarlı, merhametli, vefakâr kişiler olarak karşımıza çıkarlar. Söz konusu özelliklerin, tüm iyi karakterlerde ortak özellikler olarak göze çarptığını net bir şekilde söylemek mümkündür. Kötü karakterlerdeki ortak özelliklerin ise insandaki güç elde etme hırsı, tahakküm arzusu olduğunu ve bunun makam, şöhrat, para arzusu olarak çeşitli yollarla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Aytmatov'un romanlarında insan, "bozguncu" rolünde para arzusu ile tabiatı sömürmekte, iktidar hırsıyla siyaseti yönlendirmekte ve insanların haksız yere yargılanmasına, ölmesine, idam edilmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan insan doğasındaki olumsuz özelliklerin ahlâki açıdan tezkiye edilmesi gerekli gözükmektedir. Yazar evrendeki ve insandaki kötülüğün farkındadır ve bunu düzeltmek amacıyla değer eğitimi veren didaktik bir tarz ile aksiyon almış, amacını eserlerine yansıtmış gözükmektedir.

KAYNAKLAR

Akça, N.U. (2016). *Cengiz Aytmatov'un romanlarında tipler*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi].

Alpay, İ. (2018). Yaşar Kemal "Hüyükteki nar ağacı" ile Cengiz Aytmatov "Beyaz gemi" üzerine bir ekoeleştirme denemesi. *ABAD*, 1(2), 147-157.

Aydın, M. S. (1989). Ahlâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, (Cilt 1). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

Aydın, S. (2016). *Cengiz Aytmatov'un romanlarında şahıslar kadrosu* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi].

Aytmatov, C. (1991). *Gün olur asra bedel*. (Çev. R. Özdek). Ötüken Yayınları.

Aytmatov, C. (1995). *Beyaz gemi*. (Çev. R. Özdek). Ötüken Yayınları.

Aytmatov, C. (2000). *Dişi kurdun rüyaları*. (Çev. R. Özdek). Ötüken Yayınları.

Aytmatov, C. (2004). *Cengiz Han'a küsen bulut*. (Çev. R. Özdek). Ötüken Yayınları.

Balkan, A. Y. (2015, Haziran, 19-21). Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi romanı örneğinde insani değerlerin yeniden inşasında edebî eserin fonksiyonu [Konferans sunumu genişletilmiş özeti]. *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu*. Erzurum, Türkiye. http://isamveri.org/pdfdr/D239663/2015/2015_BALKANAY.pdf

Boethius, M. S. (2005). *Felsefenin tesellisi* (Çev. Ç. Dürüşken). Kabcacı Yayınevi.

Camus, S. (2021). *Yabancı* (Çev. A. Sezen). Can Yayınları.

¹¹ Cengiz Aytmatov romanlarındaki temaları trajedilerle karşılaştırarak ele alma fikri, çalışmanın ilk hâlinin sunulduğu sempozyumda değerlendirmelerini aldığımız Prof. Dr. İbrahim Maraş tarafından dile getirilmiştir.

Çırak, E. (2003). *Cengiz Aytmatov romanlarının değerler eğitime katkısı* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi].

Edebiyat. (t.y.). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde*. Erişim Tarihi: 16.01.2023. <https://sozluk.gov.tr>

Edebiyatın Felsefileşmesi. (t.y.). *İlemblog* içinde. Erişim Tarihi: 16.01.2023. <http://blog.ilem.org.tr/edebiyatin-felsefilesmesi>

Felsefe. (t.y.). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde*. Erişim Tarihi: 16.01.2023. <https://sozluk.gov.tr>

Koç, E. (2015). Felsefe ve edebiyat. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 105-118. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/181111>

Oruç, O. (2022). Cengiz Aytmatov'un "Beyaz gemi" romanında gelenek ve kimlik inşası. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 6(2), 142-152. <https://doi.org/10.31465/eeder.1135313>

Safa, P. (2022). *Yalnızız*. Ötüken Yayınları.

Sartre, J-P. (2019). *Bulantı* (Çev. S. Hilav). Can Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2013). *Huzur*. Dergâh Yayınları.

Tûsî, N. (2013). *Ahlâk-ı nâsirî* (Çev. A. Gafarov, Z. Şükürov). Litera Yayıncılık.

Yılmaz, T. (2022). Cengiz Aytmatov eserlerinde dinî unsurlar. *Turcology Research*, 74, 305-314. <https://doi.org/10.54614/JTRI.2022.4603>

ÇALIŞMA KÜLTÜRÜNDE YENİ BİR KAVRAM: SESSİZ İSTİFA

Mukaddes GÜLER¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1200345

Makale Geçmişi:

Geliş 07.11.2022

Kabul 24.01.2023

Anahtar Kelimeler:

Sessiz İstifa,

Çalışanlar,

Yönetim.

ÖZ

COVID-19 pandemisi sosyal, kültürel ve ekonomik olarak köklü değişikliklerin ortaya çıktığı bir dönemi temsil etmektedir. Özellikle ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan işletmeler salgının hızını azaltmak için birtakım kararlar almak zorunda kalmış ve onlar açısından bu dönem çalışma kültüründeki değişimlerin dönüm noktası olmuştur. Bu değişimler, işveren ile çalışanlar arasındaki bağın kopmasına ve çalışanların tükenmişlik hissini daha çok hissetmesine yol açmıştır. Ayrıca literatürde popüler hâle gelen kavramlardan biri olan “sessiz istifa”nın gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Çalışanın sadece işin tanımında yer alan görevleri yapması ve onun ötesine geçmemesi anlamına gelen sessiz istifa kavramı, çalışanın taleplerine cevap alamaması sonucu sessiz bir isyanı temsil etmektedir. Bilgi toplumuna geçişle birlikte işletmeler için rekabet avantajı olarak görülen çalışanların sessiz istifaya yönelmesinin olumsuzluklar ortaya çıkaracağı yönünde görüşler mevcuttur. Bu yüzden hem işletmelerin hem de yöneticilerin dikkate alması gereken kritik bir kavramdır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, doküman analizi yöntemine dayalı olarak çalışma kültürüne yeni girmiş olan sessiz istifa kavramının teorik olarak analiz edilmesidir. Ayrıca uluslararası literatürde yer alan kaynaklar doğrultusunda bu kavramın sınırlarını çizerek daha iyi anlaşılmasını sağlamak da çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır. Ulusal literatürde bu kavrama yönelik çalışma yapılmaması, bu çalışmanın özgün değerini ortaya koymaktadır.

A NEW CONCEPT IN WORK CULTURE: QUIET QUITTING

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1200345

Article History:

Received 07.11.2022

Accepted 24.01.2023

Keywords:

Quiet Quitting,

Employees,

Management.

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic represents a period in which radical changes occur socially, culturally and economically. In particular, businesses that form the basis of economic development had to take some decisions to reduce the speed of the epidemic, and for them, this period was the turning point of the changes in the working culture. These changes have caused the connection between employers and employees to be broken and employees to feel the burnout syndrome more. They also led to the emergence of “quiet quitting”, one of the popular concepts in the literature. The concept of quiet quitting, which means that the employee only performs the duties included in the job description and does not go beyond it, represents a quiet rebellion as a result of the employee's inability to receive an answer to their demands. With the transition to the information society, there are opinions that the quiet quitting of the employees, who are seen as a competitive advantage for the enterprises, will cause negative effects. Therefore, it is a critical concept that both businesses and managers should consider. In this direction, the aim of the research is to theoretically analyze the concept of quiet quitting, which has recently entered the working culture, based on the document analysis method. Another aim is to provide a better understanding by drawing the boundaries of this concept in line with the sources in the international literature. The fact that there has been no study on this concept in the national literature reveals the original value of this study.

¹ Öğr.Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Gürün Meslek Yüksekokulu, muguler@cumhuriyet.edu.tr, ORCID:0000-0001-7159-1547
Alıntılanmak için/Cite as: Güler, M. (2023). Çalışma kültüründe yeni bir kavram: Sessiz istifa. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 247-261.

GİRİŞ

Aralık 2019’da ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyen COVID-19, sadece sağlık üzerindeki etkileri açısından değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve güvenlik üzerindeki etkileri açısından da geniş çaplı bir salgındır (Mustajab vd., 2020, s. 18). Özellikle bu salgın, birçok kuruluşu önemli bir dönüşüm geçirmeye, iş süreçlerinin temel unsurlarını yeniden düşünmeye ve operasyonları sürdürmek için teknolojiyi kullanmaya ve aynı zamanda değişen yönergelere ve yeni prosedürlere bağlı kalmaya zorlamıştır (Dwivedi vd., 2020, s. 1). Ayrıca çalışma hayatında büyük değişiklikler yaratarak (Athanasiadou ve Theriou, 2021, s. 1) organizasyon kültürünü ve insan kaynaklarının üretkenliğini değiştirmiştir (Mustajab vd., 2020, s. 18).

Çalışma hayatında bir dönüm noktası niteliğinde olan COVID-19 döneminde, işletmeler salgının hızını azaltmak için esnek çalışma yöntemlerine geçerek, çalışanların ofis dışında uzaktan çalışmasına olanak tanımıştır. Ancak salgının kontrol altına alınmasından sonraki süreçte çalışma hayatını eski düzende devam ettirmek isteyen işletmeler birçok sorunla karşılaşmak zorunda kalmıştır. Çalışanlar bu dönemde işin onlar için her şey demek olmadığı düşüncesini benimsemiş ve onlar için haftada beş gün işe gidip gelmek aniden pahalı ve gereksiz görünmüştür. Onlar için pandeminin travması ışığında çalışmanın kendisi daha az anlamlı hale gelmiştir (Hitchins, 2022). Özellikle ABD’de COVID-19 döneminden sonra birçok çalışanın işinden istifa etmesi anlamına gelen “büyük istifa” ile başlayan eylemler ve bir medya kullanıcısının “iş senin hayatın değil” diyerek başlattığı bir eylem birçok insan tarafından benimsenerek yankı uyandırmış ve koşuşturma kültürüne karşı “sessiz istifa” kavramını ortaya çıkarmıştır.

İşin, çalışanların hayatını kaplamasına izin vermeyen bir düşünce yapısı olarak sessiz istifa, çalışanın işinde yapması gereken için ödenenin ötesine geçmeyi reddetme konusunda büyük bir renk ve çılgınlığı sembolize etmektedir (Miller, 2022a). Bir anlamda sessiz istifa, çalışanların işinde bir üst mevkiye ya da en tepedeki konuma gelmesi durumundan (yukarıya ve öteye), koşuşturma kültürü zihniyetinden veya psikologların “mesleki vatandaşlık davranışları” dediği şeyden kaçınmanın bir yoludur (Tapper, 2022). Çalışanlar, artan bir şekilde çok az bir ücret karşılığında yetersiz personel, düşük ücret, makul olmayan zaman talepleri ve utanç verici derecede yetersiz işyeri güvenlikleri ile uzun bir süre boyunca uğraşmak zorunda kalarak işlerinde ve kariyerlerinde ilerleme kaydetmişlerdir. Bunun farkında olunmasıyla birlikte, çalışanların işlerine duygusal olarak daha az yatırım yapmasına yol açan sonuçlarla karşılaşmıştır (Green, 2022).

Sessiz istifa, değişen zamanların popüler hale getirdiği en son kültürel yeniliktir (Cohen, 2022). Bu kavram “çalışmak için yaşamak” kavramının aksine “yaşamak için çalışmak” kavramının daha yaygın bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır (Jamieson, 2022). Bu çalışmada, günümüzde popüler hale gelen ve araştırmalar sonucu arttığı söylenen sessiz istifa kavramının teorik olarak analizi yapılmıştır. Ulusal literatürde bu kavrama yönelik daha önce bir çalışma olmaması doğrultusunda, bu kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlamak için ortaya çıkış süreci ve tanımı verilerek sessiz istifa kavramı incelenmiştir. Aynı zamanda sessiz istifanın nedenleri ile işverenler, çalışanlar ve toplumsal açıdan sonuçları incelenmiş; işletmelere ve yöneticilere öneriler niteliğinde sessiz istifayla mücadele yöntemlerine değinilmiştir.

1. Sessiz İstifa Kavramı

COVID-19 pandemisi sonrasında rekor sayıda işçinin işini bıraktığı “büyük istifa” (Detert, 2022), güçlü işgücü talebi ve düşük işsizliğin ortasındaki 2021 baharından başlayarak ABD’li işçilerin işlerinden istifa etme oranlarındaki artışı anlatmaktadır (Fontinelle, 2022). Texas A&M Üniversitesi’nde işletme profesörü olan Anthony Klotz, Mayıs 2021’de bu kavramı, acımasız rekabet ortamından bıkan, zayıf zihinsel sağlığa sahip ve tükenmiş olan, pandemide erken ayrılma kararlarını erteleyen çalışanlardan gelen bastırılmış talebe bağlayarak icat etmiştir. Bu olayların ilk kırılma noktası olarak büyük istifa ortaya çıkmış (Fontinelle, 2022; Hitchins, 2022) ve bu süreç, birçok Amerikalı’nın kariyer değiştirmesi, kötü işlerini bırakması ya da işten uzaktaki hayatına yeniden odaklanması şeklinde sonuçlanmıştır (Dochterman, 2022).

2022 yılının ortalarında, büyük istifanın daha akıllı ve yükseltilmiş bir versiyonu olarak “sessiz istifa” kavramı popüler hale gelmiştir. Bu kavram çalışanın işten ayrılması durumunu değil, sadece çalışana ödenen ücret karşılığında işinin “ne fazlası ne de daha azını” yapmasını ifade etmektedir (Kolev, 2022). Randstad’ın Singapur ve Malezya’dan sorumlu genel müdürü Jaya Dass’a göre, büyük istifa ile ilgili sorunun, herkesin gidecek başka bir yeri olduğunu varsayması olarak belirtmiştir. Ancak gidecek alternatif işleri olmadığını ve istihdamda kalması gerektiğini düşünen çalışanlar için, sessiz istifa bir sonraki uygun seçenek haline dönüşmüştür (Tong, 2022). Aslında çalışanın kovulmamak için yeterli çabayı göstermesi, ancak daha fazlasını yapmama fikri, işçi hareketinde uzun bir geçmişe sahiptir (Lord, 2022). Ancak sıradan performansla gelen özgürlüğü kucaklama (Bakshi, 2022) düşüncesi pandemi dönemi ve sonraki süreçte gün yüzüne çıkarak daha fazla dikkat çekmiştir.

Los Angeles Times'a göre, sessiz istifa bilinen ilk kullanımı, Nashville merkezli bir kurumsal işe alım uzmanı ve kariyer koçu olan Bryan Creely tarafından yapılmıştır (Daugherty, 2022). Ancak araştırmalar, konuyla ilgili çevrimiçi tartışmaların, 2022 yılında Amerikan TikTok kullanıcısı Zaid Khan adlı 20'li yaşlardaki bir mühendis tarafından "iş senin hayatın değil" diyerek viral hale gelen bir video yayınlamasıyla başladığı yönündedir. Koşuşturma kültürünü kınayan bu video, insanların iş-yaşam ihtiyaçlarını yeniden gözden geçirmeye başlamasını sağlayarak (Altopartners, 2022; Rosalsky ve Selyukh, 2022; Teitell, 2022; Hetler, 2022) sessiz istifa fikrinin TikTok'ta yayılmasına yardımcı olmuş ve Ağustos ayında çok sayıda TikTok kullanıcısı sessiz istifayı tartışan videolar yüklemiştir (Hamilton, 2022).

Sessiz istifa, çalışanların işyerinde minimum düzeyde yaptıkları yükselen bir trendi, "işte ilerleme fikrinden" ve koşuşturma kültüründen vazgeçme eğilimini ifade eden pasif bir direniş biçimidir. Sessiz istifa eğiliminin ardındaki ortak düşünce, iş-yaşam dengesinin önemli olduğu, fazla çalışmanın abartıldığı, sağlıksız olduğu ve çalışmanın bir kişinin hayatındaki "her şey demek" olmadığıdır (Madell ve Ortiz, 2022; Telford, 2022; Cohen, 2022). Yani bir bakıma, insanların fazla çalışmayı ve tükenmişliği reddetmesine karşılık, denge ve neşeyi seçmesi durumu olarak algılanmaktadır. Ayrıca kimliklerinin ve öz değerlerinin iş üretkenliğine bağlı olmaması için sınırlar koyması gerektiğini kapsamaktadır (Ahmed, 2022). Bu kavram, çalışanların sürekli olarak kendilerinden beklenenden daha fazlasını yapmak için çaba göstermeleri gerektiği şeklindeki eskiden yaygın olan düşünceyle taban tabana zıttır (Cohen, 2022).

Sessiz istifa kavramı, Japonya'da zanaatına derinden bağlı olan ve yaptıkları işte her zaman mükemmellik için çabalayan bir zanaatkârı ifade eden "shokunun" kavramının tam tersini ifade etmektedir. Sessiz istifa, mükemmellik için çabalamamak ve yaşamak için yaptıklarınızdan egonuzu ayırmakla ilgilidir. Aynı zamanda sınırları belirlemek ve tamamlanması gereken görevleri yapmak için size ödeme yapılan süre içinde (Rosalsky ve Selyukh, 2022), bir bakıma yalnızca işinizin gerektirdiğini yapmak ve daha fazlasını yapmamak anlamına gelmektedir. Ekstra bir şey yapmaktan vazgeçmektir. Çalışanlar hala işe gitmektedir, ancak kesinlikle iş gereksinimlerinin sınırları içinde kalmayı seçmektedir. Bu nedenle, mesai saatleri dışında ek görevlere yardımcı olmayı veya e-postaları kontrol etmeyi reddetmektedir (Kudhail, 2022; Altopartners, 2022).

Bazı yazarlar, terim olmasa da kavramın izini, "düz yatma" (tang ping) olarak adlandırılan benzer bir işyeri olgusunun yaklaşık bir yıl önce ortaya çıktığı Çin'e kadar takip etmiştir (Daugherty, 2022). Düz yatmak, esasen geçinmek için asgari düzeyde çaba sarf etmek ve kişinin hayatta kalması için kesinlikle gerekli olandan başka bir şey için çabalamamak anlamına gelmektedir (Siqu vd., 2021). Bu eylem, 2021'de genç iş gücünün mevcut uzun çalışma saatleri kavramına karşı savaşılmaya karar vermesiyle başlamıştır (Kolev, 2022). Ancak düz yatmak kavramının sessiz istifa kavramından çok farklı bir kavram olduğu görülmektedir. Çünkü düz yatmak, geçinmek için daha az iş yapmak anlamına gelirken, sessiz istifa bir örgütte çalışan bireyin iş tanımında yer alan görevleri yapıp bunun ötesine geçmemesi anlamına gelmektedir.

Sessiz istifa edenler, birincil sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmektedir. Ancak artık geç kalma, erken gelme, zorunlu olmayan toplantılara katılma, belirlenmiş iş yükümlülüklerinin dışına çıkma veya fazla mesai gibi vatandaşlık davranışları olarak bilinen etkinliklere katılma konusunda daha az isteklidirler (Klotz ve Bolino, 2022; Hitchins, 2022). Bu kavram bir çalışanın işinden istifa ettiği anlamına gelmez (Hetler, 2022). Bunun yerine, çalışanların işyerinde acele etmeyi reddetmesi ve daha çok, işini minimum düzeyde yapması, özellikle de işyerinde daha üst bir mevkiye geçmek gibi çoğu zaman ücretsiz çalışmak anlamına da gelen bu duruma karşı çıkmak anlamına gelmektedir (Dochterman, 2022; Rosalsky ve Selyukh, 2022).

Sessiz istifa eden çalışanlar hala görevlerini yerine getirmektedirler, ancak kariyerlerine rehberlik etmek ve üstlerine karşı öne çıkmak için "iş hayattır" kültürünü benimsememektedirler. Aşırıya kaçmaya çalışmak yerine, iş tanımlarında yazanlara sadık kalırlar ve eve gittiklerinde işi arkalarında bırakırlar ve iş dışı görev ve faaliyetlere odaklanırlar (Hetler, 2022; Madell ve Ortiz, 2022; Scott, 2022). Çalışanların işlerinden kopmaları, işlerine verdikleri katkıyı heyecan ve enerji açısından kısımları için kapı açmalarına ve sessiz istifa edenler arasına katılmalarına neden olabilir (Madell ve Ortiz, 2022). Genellikle sessiz istifa eden bir çalışanda görülebilecek belirtiler şunlardır (Hetler, 2022; Kolev, 2022):

- Hastayken çalışmamak, işe geç gelmek veya erken ayrılmak,
- Çalışma saatlerinin dışında iş yapmamak, özellikle hafta sonları ve tatil günlerinde çalışmamak,
- Boş zamanlarında iş aramalarını/e-postalarını görmezden gelmek,
- Planlama veya toplantılara katılmamak, ekip projelerine daha az katkı sağlamak,
- Ödeme yapılmayan görevleri/sorumlulukları reddetmek,
- İşine fazla duygusal yatırım yapmamak,
- İş nedeniyle aile ve özel hayatı göz ardı etmemek,

- İşini yaparken tutku veya coşkuda eksik ve verimlilikte azalmadır.

2000 yılından beri çalışanların işlerine yatırımlarını takip eden Gallup'un, 2022 yılında yayınladığı Küresel İşyerinin Durumu Raporu'na göre, işlerinden memnun olmayan, ihtiyaçlarının karşılanmamasına kırgın olan ve aktif olarak işlerinden koptuklarını söyleyen çalışanların sayısı artmaktadır. Bu rapor çalışan bağlılığının azaldığının en önemli kanıtını sunmuştur. Gallup'un ortaya koyduğu raporda, ankete katılanların yalnızca %22'si işine bağlı hissettiğini bildirirken, %60'ı duygusal olarak iş yerlerinden kopmuş hissettiklerini bildirmiştir (Smith, 2022; Bakshi, 2022; Madell ve Ortiz, 2022; Ellis ve Yang, 2022). Ayrıca 2022 yılının Ağustos ayında ResumeBuilder.com'un 1.000 işçiyle yaptığı ankete göre, çalışan Amerikalıların yaklaşık dörtte biri, kendilerinin sessiz istifa edenler olduğunu söylemiştir (Malinsky, 2022). Bu sonuçlar bize bu kavramın dikkate alınması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

2. Sessiz İstifanın Nedenleri

Sessiz istifa popüler bir terim olabilir, ancak bu uygulama yeni değildir. Çalışanlar, düşük ücret, yönetilemeyen iş yükü, tükenmişlik veya büyüme fırsatlarının eksikliği nedeniyle yeni bir şeyler aramak için yıllarca sessizce işlerini bırakmıştır (Hetler, 2022). Ancak COVID-19 döneminde, birçok insan ölümcül bir salgın, kötü bir ekonomi, sivil özgürlüklerin yok edilmesi ve demokrasinin yavaş yavaş çöküşü ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Olan şu ki, COVID-19'a rutin olarak maruz kalma, yetersiz personel, yetersiz izin ve duygusal istismarı içeren kötü çalışma koşulları tükenmişliğe katkıda bulunarak yorgun, çok çalışan, tükenmiş işçi sınıfının daha fazla bu durumlara katlanamayacakları son nokta olmuştur. Bu yüzden sessiz istifa, bu direniş eylemlerinin en sonuncusu olarak ifade edilmektedir (Bero, 2022; Fontinelle, 2022).

Pandemi dönemi sırasındaki önemli kargaşa ve işyeri değişikliklerinden sonra, bazı çalışanların ne olursa olsun özerkliklerini geri talep etmesi kaçınılmaz görünmüştür (Hitchins, 2022). Ayrıca bu dönem, çalışanların modern çalışmanın anlamsızlığını ve birçok kişinin işlerine yaklaşımlarını sorgulamasına neden olmuştur (Tapper, 2022). Bazı çalışanların da yaşam önceliklerini yeniden değerlendirmesine, çalışma saatlerini düşürmesine ve en kötüsü olarak işgücünü tamamen terk etmesine yol açmıştır (Fontinelle, 2022).

Sağlıklı bir organizasyonda, daha üst bir mevkiye geçerek kariyerinde ilerlemek isteyen çalışanlar için bu durum bir maliyet getirebilirken, bu maliyetler tipik olarak artan sosyal sermaye, refah ve kariyer başarısı gibi faydalarla dengelenmektedir. Sessiz istifa, çalışanların bu alışverişin dengesiz hale geldiğini giderek daha fazla hissettiklerini gösteren bir eğilimdir. İşverenler, karşılığında yeterince yatırım yapmadan çalışanlardan ek çaba talep etmektedir. Ve kritik olarak, ekonomik görünüm kötüleştiğinde ve pek çok insan için tamamen bırakmak daha az uygulanabilir hale geldikçe, bu sessiz alternatifin giderek daha yaygın hale gelmesi muhtemeldir (Klotz ve Bolino, 2022).

Çalışanların sessiz istifaya başvurmalarının en önemli nedeni, ruh sağlıklarını iyileştirmek veya korumak istemeleridir. Ayrıca tükenmişliği önleme ve stresi hafifletme veya bunlarla mücadele etme ve daha iyi bir iş-yaşam dengesi sağlama veya elde etme arzusu da vardır. Ek olarak, birçoğu daha çok çalışmasının karşılığını alacağını düşünmediği (Resume Builder, 2022; Hetler, 2022) için işyerinden gelen taleplere karşı olumsuz bakmaktadır. Özellikle işletmelerin kendileriyle şeffaf bir şekilde iletişimi kurduğunu hissetmeyen çalışanlar için işine duygusal yatırım yapmayı ortadan kaldırmak ve sessiz istifaya başvurmak makul bir yanittir (Hitchins, 2022; Tong, 2022). Sessizce istifa eden çalışanlar, kendilerini değersiz, fazla çalışmış, sömürülmüş hissettikleri için yaşamlarında daha iyi bir denge sağlamaya (Cooper, 2022) yönelik eylemlerde bulunmaktadır.

Araştırmalar bazı kuşakların sessiz istifaya daha yatkın özellikte olduğuna ilişkin bulgular elde etmiştir. Örneğin; Gallup, Z kuşağı ve 35 yaşın altındaki Y kuşağı arasında katılım ve işveren memnuniyetinde bir düşüş tespit etmiştir. Bu, pandemi öncesi yıllara göre önemli bir değişikliktir. Pandemi bu yana, genç çalışanların özellikle de yöneticileri tarafından önemsendiğini hissetme ve gelişme fırsatlarına sahip olma durumu önemli ölçüde azalmıştır (Harter, 2022). Z kuşağı, özellikle iş-yaşam dengesi kavramına odaklanmış olarak görülmekte ve sessiz istifa hareketi, kendini koruma ve "ücretini yerine getirme" etrafına odaklanmaktadır (Altpartners, 2022; Kudhail, 2022). Bundan dolayı zamanlarına her şeyin üzerinde değer veren bu genç kuşakların, sessiz istifa felsefesini benimsemesi şartıcı bir durum değildir (Kolev, 2022).

Sessiz istifa teoride ve pratikte her birey için farklı bir nedenden dolayı ortaya çıkabilir. Motivasyon eksikliği, becerilerin az gelişmiş olması, esneklik olmaması, adil davranış sergilenmemesi, monotonluk, ücret farklılıkları, eşitsizlik ve ekip ortamında çalışamama gibi durumlar sessiz istifanın benimsenmesine sebep olabilir (Tong, 2022). Yüksek iş yükleri, düşük maaşlar, enflasyon, ilerleme için çok az veya hiç umut olmaması, yönetim tarafından saygısız ve değersiz hissetmek gibi olgular tükenmişliğe yol açabilecek zehirli bir kokteyl yaratabilir. Elde edilen veriler doğrultusunda Harvard Business Review, sessizce istifanın genellikle bir çalışanın daha çok ve

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 2023, Sayfa 247-261
daha yaratıcı bir şekilde çalışmaya istekli olmasıyla ilgili olmadığını ve bir yöneticinin çalışanlarıyla ilişki kuramamasıyla ilgili olduğunu vurgulamıştır (Altopeners, 2022).

Sessiz istifanın, kötü yönetimin bir belirtisi olduğu açıktır (Harter, 2022). Danışmanlık şirketi Gallup, bağlılığın azaldığını bildiren çalışanların, yöneticilerden beklentileri konusunda netlik eksikliğini, bir şirketin misyonuna veya amacına bağlı hissetmemelerini, sıkı çalışmanın çok az tanınmasını veya hiç tanınmamasını ve ayrılmalarının temel nedenleri olarak çok az kariyer gelişimi aldıklarını bildiren sonuçlara ulaşmıştır (Smith, 2022). Bunların hepsinin aynı soruna verilen tepkiler olduğuna inanılmaktadır. Çalışanlar mevcut işlerinden memnun değiller, ayrıca örgütsel sorunların, etik olmayan davranışların ve hatta sadece bilgi ve yaratıcı fikirlerine katkıda bulunmak için konuşamayacakları bir ortamın olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle, yanıt olarak, genellikle sessizce acı çekerken çabalarını ya bırakmaktadırlar ya da azaltmaktadırlar (Detert, 2022).

Kariyer stratejisti ve koç Stacie Haller, birçok çalışanın neden fazladan yol kat etmeye isteksiz olduğunu, “Salgın birçok insanın işe karşı tutumunu değiştirdi. Bazı çalışanlar artık işlerine veya işyerlerine bağlı hissetmiyorlar ve dikkatlerini ailelerine ve özel hayatlarına odaklamak için çok daha güçlü bir istek duyuyorlar. Önceliklerdeki bu değişiklikle, ‘koşuşturma kültürüne’ katılma konusunda daha az isteklilik görüyorsunuz.” sözleriyle açıklamıştır (Resume Builder, 2022). Bir başka kariyer koçu olan Kelsey Wat, sessiz istifanın nedenini çalışanların kendilerini “makinenin başka bir dişlisi” olarak gören işletmelere karşı “katlanmanın” bir yolu olarak belirtmiştir (Tong, 2022). Ayrıca Nottingham Üniversitesi’nde örgütsel davranış alanında doçent ve meslekler arası eğitim ve öğrenim merkezinin direktörü Maria Kordowicz, “Sessiz istifadaki artışın iş tatmininde gözle görülür bir düşüşle bağlantılı olduğu”nu söylemiştir (Tapper, 2022). Her ne sebeple olursa olsun çalışanların bazılarının mutsuz olduğu açıktır. Ancak mevcut şartlar göz önüne alındığında çalışanlar işlerinden ayrılmaktan korktukları için, maaş almaya devam etmenin, bekle ve gör yaklaşımı benimsemenin ve işler daha iyiye gidene kadar beklemenin daha güvenli olduğu düşüncesinden dolayı (Kelly, 2022) sessiz istifaya başvurma olasılıkları yüksektir.

3. Sessiz İstifanın Sonuçları

3.1. İşverenler Açısından Sonuçlar

Thrive Global’ın CEO’su ünlü patron Arianna Huffington, LinkedIn’de paylaştığı makalesinde “sessiz bırakma açıkça iş konuşmamıza girdi, işte bu yüzden iş hayatımızdan uzak tutmamız gerekiyor. Sessiz bırakma sadece bir işi bırakmakla ilgili değildir, hayatı bırakmaya doğru bir adımdır” (Pearce, 2022; Dill ve Yang, 2022) diyerek sessiz istifanın tehlikeli olduğunu belirtmiştir. Sessiz istifa felsefesi, mevcut sisteme inanan ve “işinizle gurur duymaya ne dersiniz?”, “bir işe sahip olduğunuz için şükretmeye ne dersiniz?” deyimleriyle bundan yararlanan işverenler için çok endişe verici olan geleneksel çalışma etiğine aykırı bir durumdur. Buna ek olarak, genel çabada yaygın bir azalma ve bunun sonucunda üretkenlik, yenilikçilik ve kalitede azalma, azalan “vatandaşlık davranışları” ve genel moral için ortaya çıkan potansiyelde büyük bir azalma olursa ne olabileceği konusunda gerçek bir endişeye sebep olmuştur (Hart, 2022).

İlk bakışta, sessiz istifa bir sorun olarak görünmeyebilir. Ne de olsa, bu çalışanlar temel görevlerinden ayrılmıyorlar, sadece bunların ötesine geçmeyi reddetmektedir. Ancak birçok işletme için, görev çağrısının ötesine geçmeye istekli bir iş gücü, kritik bir rekabet avantajıdır. Gerçek şu ki, çoğu iş resmi bir iş tanımında veya sözleşmede tam olarak tanımlanmamakta, bu nedenle kuruluşlar gerektiğinde ekstra talepleri karşılamak için çalışanlarına güvenmektedir. Bu nedenle, pek çok liderin sessiz istifa eğilimine oldukça olumsuz tepki vermesi şaşırtıcı değildir. Aslında, birçok lider, ayrılmak isteyen çalışanları kaybetmenin zor olduğunu, ancak fazladan bir yol kat etme isteksizliklerinin iş arkadaşlarının fazladan iş alma yükünü artırdığından, onların istifa etmemesinin daha da kötü olduğunu savunmaktadır (Klotz ve Bolino, 2022).

İşverenler, sessiz istifanın tembellikten kaynaklandığı düşünmektedir (Cohen, 2022). Bu kavramın sıradan çalışanların ruhlarını geri kazanmalarına yardımcı olmaktan çok, çalışanların tembelliğini beslediğini ve performansı zedelediğini düşünen yöneticiler, çalışanların tembel olduğu konusunda sessiz istifanın kendilerini haklı çıkaran bir kavram olduğu konusunda hem fikirdir (Thompson, 2022; Dill ve Yang, 2022). Ayrıca işverenlerin, sessiz istifa kavramından dolayı çalışanlarının tam günlük ücret karşılığında dürüst bir günlük işten daha azını yapmak için uzaktan çalışma ve esnek zamanlamadan yararlandığından endişe duymalarına sebep olmaktadır (Miller, 2022b). Bunun sonucunda esnek çalışma uygulamalarından vazgeçip, çalışanlar üzerinde daha baskıcı bir yönetim tarzı benimseyebilirler.

Bazı eleştirmenler, sessiz istifanın işyeri kültürleri için aşındırıcı olacağından korktuklarını söylemiştir (Dill ve Yang, 2022). 10 yöneticiden 9’undan fazlası ResumeBuilder.com’a, bu durumu sonlandırmak için adımlar atmak ve terfileri/artışları reddetmek de dâhil olmak üzere sessiz istifalara karşı önlem aldıklarını ve 3 kişiden

İ'nin "sessiz işten çıkarma" raporlarını kabul ettiğini söylemiştir (Teitell, 2022). Ancak işletmeler sessiz istifanın çalışanlar arasında yayılıp daha fazla çalışanın işten çıkması konusunda dikkatli olmalıdır. Çünkü bu durum iş devir hızını artırabilir ve yeni eleman alma sürecini başlatarak işletmede verimlilik ve kaliteyi azaltabilir ve işletme genelinde huzursuz bir ortam doğurabilir.

3.2. Çalışanlar Açısından Sonuçlar

Sessiz istifa zihniyetinin temel amacı mesleki tükenmişliği önlemektir (Kolev, 2022). Bu yaklaşım, çalışanların iyi bir ruh sağlığı için bireysel arzularına bağlı olarak çok daha kişisel ve psikolojik bir tutuma sahiptir. Psikologlar, bu çalışma yaklaşımının tükenmişliği iyileştirebileceğini, sağlıklı sınırlar belirleyebileceğini, bir kontrol duygusu oluşturabileceğini ve insanların gerçekten önemli olan şeylere öncelik vermelerine yardımcı olabileceğini savunmuştur (Lord, 2022). Ayrıca, işinizi önceliksizleştirme ve yaptığınızdan daha fazlası olduğunuzu kabul etme eylemi, bunalımı azaltmaya yardımcı olabilir. Ancak sessiz istifa, doğası gereği pasiftir ve trende dalarak kendinizi daha da güçsüz hissetmenizi sağlaması da mümkündür (Scott, 2022).

İşyeri dekorum uzmanı Pattie Ehsaei, sessiz istifa zihniyetiyle çalışanların, işte asla başarılı olamayacağını söylemiştir (Kudhail, 2022). Bu zihniyet işletmelerin, çalışanı yakın zamanda bir terfi veya maaş artışı için ilk sıraya koymasını engellemektedir. Sessiz istifa edenlerin kendilerini terfilere ve maaşlara karşı kapattığı düşünülmektedir. Bu yüzden bu çalışan ilk başta kendini iyi hissetse bile, içinde terfi için can atan bir parça var ise, sonrasında heyecan verici bir şey için unutulduğunu düşündüğünden kötü bir deneyim yaşamayı kaçınılmaz olabilmektedir. Ayrıca çalışanın minimum çabayı göstermesi, yeni beceriler öğrenmek veya deneyimini genişletmek için çok az fırsatı ortaya çıkarmaktadır. Meslektaşları ilerlemeye devam ederken sessiz istifa eden çalışanın deneyimi durgunlaşabilir ve başka bir iş bulmasını zorlaştırabilir. Geleceğin işe alım yöneticileri ayrıca kariyer ilerleme eksikliğine sahip olduğunu sorgulayabilir ve rolüne çok az katılımla, diğer iş görüşmelerinde başarı örnekleri vermekte zorlanabilirler (Scott, 2022).

Sessiz istifa ile ilgili yaygın bir inanış, şirketi olumsuz yönde etkileyeceğidir. Bazıları, bir iş arkadaşı olarak ekip üyelerinin tüm çabayı göstermediğini görmenin cesaret kırıcı ve saygısızca olabileceğini savunmakta ve sessiz istifayı, işte çaba göstermemekle karıştırmaktadır (Cohen, 2022). Bu çalışanlar sessiz istifanın çok pasif bir eylem olduğuna inandığından, çalışanların gerçekten istediklerini başaramayacağından ve iş arkadaşlarına fazladan bir yük getirdiğinden endişe etmektedir (Rosalsky ve Selyukh, 2022). LLC.org (2022) tarafından yapılan anket sonuçlarına göre, çalışanların %62'si iş arkadaşlarının sessiz istifasını can sıkıcı bulmuştur. Ayrıca çalışanların %57'si yakın zamanda bir meslektaşının sessiz istifa ettiği fark ettiklerini söylemiş ve bunların %57'si, meslektaşlarının sessiz istifaya karar vermesinden bu yana daha fazla iş üstlenmek zorunda kaldıklarını söylemiştir. Bu kavramdan en rahatsız olanlar ise Baby Boomers ve X kuşaklarıdır. Aynı zamanda bu kavramdan rahatsız olan çalışanlar diğerlerinin ağırlıklarını taşımadığını hissedeceğinden, sessiz istifa çalışanlar arasında çatışmalara neden olabilir (Tong, 2022). İnsan kaynakları uzmanları sessiz istifanın çalışanlar arasında huzursuzluk yaratacağı konusunda endişelenmektedir.

3.3. Toplum Açısından Sonuçlar

Uzmanlar, sessiz istifanın endişe verici olduğunu, çünkü daha iyi bir iş-yaşam dengesi sağlamanın ötesine geçebileceğini belirtmiştir (Tong, 2022). ABD'de, hükümet verileri son iki çeyrekte üretkenlikte tarihi bir düşüş olduğunu göstermiştir. Bunun pek çok nedeni olabilir: tedarik zinciri fiyaskosu, rekor düzeyde iş değiştirme, ekonomi için tuhaf bir zamanda işe alım kararları, pandemi yaraları, uzaktan çalışmanın kitlesel olarak benimsenmesinden kaynaklanan artan ağırlar gibi. Ancak bazıları sessiz istifa gibi bir şeyin bununla bir ilgisi olabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca Amerika'nın en büyük şirketlerinden bazıları tarafından "çalışanlar yeterince üretken değil" tarzında ifade edilen bir duyguya kesinlikle yansıtacağı düşünülmektedir (Rosalsky ve Selyukh, 2022).

Son araştırmalar, bazı işletmelerin, sessiz istifa eden çalışanların yıllık maaşlarının %20'sine eşit bir mali kayba maruz kaldıklarını gösterirken, daha geniş olarak Birleşik Krallık ekonomisine yıllık maliyetinin 340 milyar sterlin olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar işverenlerin bu olgunun farkında olması ve sessiz istifa ile mücadele etmek için hangi olumlu adımları atabileceklerini düşünmeleri gerektiğini kanıtlamaktadır (Jamieson, 2022).

Danışmanlık firması Korn Ferry'nin kıdemli müşteri ortağı Elise Freedman, ekonomi kötüye giderse, daha az bağlı çalışanların işten çıkarılma riski altında olabileceğini söylemiştir. "Çalışanlarımızdan her şeylerini vermelerini beklememiz gayet yerinde" diye belirtmiştir. Bir yönetim danışmanlığı şirketinde 32 yaşındaki pazar araştırma direktörü Josh Bittinger, sessiz istifa kavramına tesadüfen rastlayan kişilerin, aslında onlara tükenmişlik noktasına kadar çalışmamalarını hatırlattığından bunun insanları tembel olmaya teşvik ettiğini düşünebileceğini

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 2023, Sayfa 247-261 ifade etmiştir (Ellis ve Yang, 2022). Bu kavramın insanlarda çalışmama eylemi doğurabileceği düşüncesi bağlamında, ekonomi açıdan olumsuzluklar doğurabileceği endişesi ortaya çıkmaktadır.

Sessiz istifa, çalışanların taleplerine karşı bir cevap almak üzere ortaya çıktığı için, sendikalara üye sayısını artırıcı nitelikte olduğu da iddia edilmiştir. Sendika kurma dilekçeleri geçen yıla göre ABD’de neredeyse %60 artmış ve sendika çıkarlarında uzun süredir devam eden düşüşü tersine çevirmeye başlamıştır. Bu çalışanların çoğu, gıda ve perakende, kahve dükkanları ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar, medya ve teknoloji sektöründedir. 2022 yılının yaz döneminde, Amerikalıların %71’i Gallup’a, 1965’ten beri görülmeyen bir düzeyde sendikaları onayladıklarını söylemiştir. İşçi uzmanları, desteğin genç insanlarda daha da yüksek olduğunu ve potansiyel olarak yeni nesil örgütçüler yetiştirdiğini söylemiştir (Selyukh ve Hsu, 2022). Bu kavramın çalışma kültüründe her anlamda değişiklik yaratabileceği düşünüldüğünden iyi bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Aynı zamanda suçlayıcı tavırlardan ziyade dinlemeye ve anlamaya yönelik bir diyalog benimsemek, sorunları çözmeye yardımcı olabilmektedir.

Çalışanları sessiz istifa için suçlayacak, işverenlerin, muhtemelen istenmeyen çalışanların işten ayrılmasını sağlamak amacıyla, yasal minimum dışında her şeyi sağlamaktan kaçındığı “sessiz işten çıkarma” olgusunu da kabul etmemiz gerekmektedir. Yıllarca zamları reddedilen, hayal kırıklığına uğratan, kafa karıştırmak için tasarlanmış geri bildirimler verebilen veya belirsiz, tutarsız performans standartlarına dayalı olarak ayrıcalıklar verebilen ve talepler üzerine yığılarken kaynak sağlamada başarısız olabilen işverenlerin de sessiz istifanın ortaya çıkmasında en büyük katkıyı sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır (Miller, 2022a).

4. Sessiz İstifa İle Mücadele Yöntemleri

Hem kişisel refahları hem de mesleki gelişimleri açısından çalışanlar, vatandaşlık davranışlarında bulduklarında kendileri içinde fayda sağlamaktadır. Bu nedenle, sessiz istifa yalnızca işverenlere değil, çalışanlara da zarar verme potansiyeli vardır ve bunun temel nedenlerini anlamak ve ele almak liderlere kalmıştır (Klotz ve Bolino, 2022). Ayrıca tembel veya motivasyonsuz çalışanları sessiz istifaya başvurduğu için suç yüklemek kolaydır, ancak bunun yapmak yerine, çalışanların enerjilerini, yaratıcılıklarını, zamanlarını ve coşkularını hak eden kuruluşlara ve liderlere vermek istediklerini de anlamak ve ona göre hareket etmek önemlidir (Zenger ve Folkman, 2022).

İşletmelerdeki verimliliğin kısa veya uzun vadede etkilenmemesini sağlamak için işverenlerin sessiz istifayı ele alması gerekmektedir. Ancak bununla mücadele edilmesi zor gözükmektedir (Lord, 2022). Bununla birlikte, önleme genellikle tedaviden daha iyidir. Bu nedenle, yöneticiler açık, kapsayıcı ve güvenli bir ortamda işgücünü takdir ettiklerini seslendirerek, her bir çalışanın katkısına değer vererek ve endişelerini gerçekten dinleyerek çalışanlarıyla olumlu mesleki ilişkiler geliştirerek, sessiz istifa olasılığı daha düşük çalışanlara sahip olma olasılığı daha yüksek olabilmektedir (Jamieson, 2022). İşverenler, üretkenlik kaybı karşısında gergin olmak yerine, çalışanlarının refahını desteklemek için sessiz istifa hareketinden faydalanmalıdır. Daha iyi bir iş-yaşam dengesini teşvik etmek, çalışanlara değer verildiğini bildirerek daha fazla katılım, üretkenlik ve sadakate yol açarak, herkesin kazanmasını sağlayabilmek mümkün gözükmektedir (Ahmed, 2022).

ResumeBuilder.com, 2022 yılının Ağustos ayında, sessiz istifanın yaygınlığını anlamak için çalışan 1.000 Amerikalı ile anket yapmıştır. Çalışanların %21’nin sessiz bir şekilde istifa ettiğini, onların sadece asgari düzeyde çaba gösterdiğini ve sadece kendilerine ödenen şeyi yaptıklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu sessiz istifa edenlerin %91’i daha çok çalışmak için motive olabileceklerini söylemiştir. Çalışanlar, daha fazla para (%75), daha fazla ücretli izin (%48), daha iyi sağlık hizmeti (%40) ve daha fazlasıyla teşvik edilebileceklerini söylemiştir (Resume Builder, 2022). Bu sonuçlar, sessiz istifanın altında yatan sebepler doğrultusunda çözüm imkânının olduğunu göstermektedir. İşletmeler zorda olsa daha fazla zarara uğramamak için sessiz istifayı ciddiye almalıdır. Bu kısımda sessiz istifa ile ilgili mücadele yöntemlerine yer verilmiştir.

4.1. Çalışanlara Değer Vermek ve Onlara Yatırım Yapmak

İşletmeler, çalışanlarının varlıklarının, becerilerinin ve çalışmalarının gerekli ve değerli olduğunu bilmelerini sağlamalıdır. Yakın tarihli bir Gallup-Workhuman anketine göre, çalışanların tanınmasını bir öncelik haline getiren işletmelerde, onların yeni bir iş arama olasılığının %56 daha az olduğunu bulmuştur. Çalışanları tanımak, iş yıldönümleri ve doğum günleri gibi yaşamlarındaki dönüm noktalarını kabul etmek ve elde edilen hedefleri veya tamamlanmış projeleri kutlamak kadar basit olabilmektedir. Belki de ekip üyeleri için ilerleme ve terfi fırsatlarına bakmak veya haftanın başarılarını ve bunu gerçekleştiren ekip üyelerini tanımak için bir hafta sonu toplantısı yapmak veya bütçe izin veriyorsa, herkesin birkaç saat erken işi bitirdiği ve birlikte öğle veya akşam yemeği yediği bir aylık personel toplantısı organize etmektir (Madhosingh, 2022).

Çalışanlarımızın girdilerini tanımak ve bunlara değer vermek, onların işlerini sahiplenmelerini artırmanın önemli ve güçlü bir yoludur. Çalışanların işlerinin ve projelerinin durumu hakkında fikirlerini paylaşabilecekleri, onları ileriye götürecek yenilikçi fikirleri tartışabilecekleri ve hatta belki de çalışmayan süreçler için yaratıcı çözümler bulabilecekleri açık bir forum oluşturulmalıdır. Çalışanların söylediklerine ve fikirleri değer vermek, işletme içerisinde katılımı teşvik etmek önemlidir. Bu çalışanların sadece kendilerini değerli hissettirmekle kalmayacak, aynı zamanda işlerine daha bağlı hissetmelerini de sağlayacaktır (Madhosingh, 2022).

Çalışan refahı ve bağlılığının birlikte iyi çalıştığı bir sır değildir. Gallup, bağlılık ve refahın karşılıklı olduğunu, “Her birinin diğerinin gelecekteki durumunu etkilediğini” bulmuştur. İşletmeler çalışanlarının refahına öncelik verdiğini ve bunu iyileştirmeye kararlı olduğunu göstermelidir (Madhosingh, 2022). İşverenlerin uygulayabileceği olumlu eylemlere aile izni haklarının artırılması, menopoza ve doğurganlık endişelerini ortadan kaldıracak politikalara yer verilmesi, esnek çalışma imkânına izin verilmesi ve genel olarak, çalışan sağlığına ve refahına daha fazla özen gösterilmesi gibi olgular örnek olarak verilmektedir. Ayrıca bunlar işverenlerin, çalışanların kişisel yaşamlarına değer verdiğinin göstergeleri sayılmaktadır (Jamieson, 2022).

İşletmeler, yöneticilerin çalışanlara yatırım yapmasını sağlayacak bir şekilde zaman ve kaynak verdiğinden emin olmalıdır. Liderler, ancak çalışanlara danıştıktan sonra, ister zorlu bir görevlendirme, ister çalışma saatlerinde bir değişiklik olsun, isterse daha şeffaf bir ikramiyeye sistemi olsun, çalışanların benzersiz ihtiyaçlarını karşılayacak hedefe yönelik yatırımlar yapmak için gerekli donanımına sahip olmalıdır (Klotz ve Bolino, 2022). Ayrıca, yöneticiler her bir çalışan için kariyer ilerleme yollarını açıkça belirlemelidir. Çünkü çalışanların belirli hedefleri olduğunda meşgul olma olasılıkları daha yüksek ve sessiz istifa kavramına daha az yatkın olacağı düşünülmektedir. Yakın tarihli bir rapor, ankete katılan çalışanların yarısından fazlasının “daha ilginç bir kariyer yolu veya yeni beceriler öğrenmek için daha fazla fırsat” karşılığında %10 daha az ödeme kabul edeceğini ortaya koymuştur. Bunu akılda tutarak, yöneticiler kariyer gelişimlerini ilerletmek için çalışanları eğitimlere katılmaya teşvik etmeli ve desteklemelidir. Araştırmalar, çalışanlara mesleki becerilerini eğitim yoluyla geliştirmeleri için bağımsızlık sağlamanın, işverenlerine karşı bir güven duygusu geliştirdiğini ortaya çıkarmıştır (Jamieson, 2022).

4.2. Yönetim Becerilerini Geliştirmek

Gallup, “Sessiz istifa kötü yönetimin bir belirtisi olduğu açık” diye yazmıştır. Bu kurum, işletme yöneticilerinin astlarıyla iletişim kurma konusunda daha iyi bir iş çıkarmasını önermektedir. Ayrıca Gallup, başarılı yöneticiler için geliştirmesi gereken en iyi gereksinim ve alışkanlığın, her ekip üyesiyle haftada bir kez 15-30 dakika arasında anlamlı bir konuşma yapmak olduğunu bulmuştur (Rosalsky ve Selyukh, 2022; Harter, 2022). İşyerinde daha iyi katılım sağlayarak, çalışanların kendilerini daha değerli hissetmeleri için yöneticilerin sosyal ve kişiler arası becerilerini geliştirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu tür bir katılım, işyerinde daha yüksek verimlilik seviyelerine ve sessiz istifaya daha az eğilime yol açacaktır (Cooper, 2022).

“Etkili bir yönetici tam olarak neye benziyor ve işverenler sessiz istifayı azaltmak ve çalışan bağlılığını sürdürmek için hangi adımları atabilir?” sorusuna, Harvard Business Review, “yöneticinin çalışanlarıyla ilişki kurma becerisi” cevabını vererek bu konudaki en önemli özelliği bildirmiştir. Bu nedenle, yöneticilerin açık ve dürüst iletişim ve olumlu pekiştirme yoluyla çalışanlarıyla olumlu ilişkiler geliştirmeye çalışmalarını tavsiye edilmiştir. Bu, her bir ekip üyesiyle ortak bir zemin bulmayı, herkesi işin tüm yönleriyle (yaklaşan projeler gibi) güncel tutmayı ve işbirlikçi çalışma dinamiklerini teşvik etmeyi içermektedir (Jamieson, 2022). Ayrıca Harvard Business Review, eğer liderler personel ile olumlu ilişkiler geliştirirse, tutarlı bir şekilde liderlik eder ve uzmanlık gösterirse, bir güven atmosferi yaratacaklarını söylemiştir. Etkili liderlerin sonuçları, ekip üyelerine duydukları ilgiyle dengelemesine yardımcı olan en iyi davranışı bulmak için 113.000’den fazla liderin verilerini analiz ettiklerinde, yardımcı olan bir numaralı davranışın “güven” olduğu bulunmuştur (Alttopartners, 2022). Güven, yönetici ve çalışan arasında iletişim bağının oluşabilmesi için önemli bir faktördür.

Liderler, tamamen dürüst olmanın yanı sıra, çalışanlara vaat ettiklerini yerine getirmeleri gerekmektedir. İşini iyi bilen, kendini güncelleyen, fikirleri ve tavsiyeleri başkaları için değerli olan liderlerin uzmanlığı, güven oluşturmak için netlik, ileriye giden bir yol ve net bir içgörü sağlayabilmektedir. Böylece liderler, tüm astları ile güvene dayalı bir ilişki kurarak, sessiz istifa etme olasılığını önemli ölçüde ortadan kaldıracaktır. Daha güvenli, daha kapsayıcı ve olumlu işyerleri inşa edebilirler (Zenger ve Folkman, 2022). Ayrıca işverenlerin, personelinin teşvik etmeyen ve takdir etmeyen, yetersiz vasıflı veya destekleyici olmayan yöneticileri belirlemeleri ve bu alanlardaki etkinliklerini geliştirmek için eğitim vermeleri önemlidir (Jamieson, 2022).

Günümüz çağında özellikle işverenlerin, yeni hibrit ortamda kazanabilmesi için yöneticileri yeniden eğitime tabi tutması gerekmektedir. Yöneticiler, çalışanların işten ayrılmasına ve tükenmişlik hissini azaltmasına yardımcı olmak için nasıl konuşulacağını öğrenmelidir. Sadece yöneticiler çalışanların yaşam durumlarını, güçlü yanlarını

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 2023, Sayfa 247-261 ve hedeflerini tanıyacak konumdadır (Harter, 2022). Bu yüzden yöneticiler ve liderler, özellikle personel sıkıntısı yaşayanlar, sessiz istifayı bir tehdit olarak değil, çalışanların yeniden katılımını sağlamak için bir fırsat olarak görmelidir. Bunu yapmanın yolları ise şunları içermelidir (Altopeners, 2022):

- Çalışanlara işlerinde kendilerini ilgilendiren şeyleri sormak ve çabalarını buna göre önceliklendirmelerine izin vermek,
- Ekiplerin yapması gereken ve yapmaması gereken şeylere öncelik vermek,
- Taraflardan her birinin diğerinden beklentileri hakkında açık ve dürüst diyalog kurmasını amaçlamak,
- İnsanların ihtiyaç duyduklarında (hastalık günleri veya özel günler) izin alabilmelerini sağlamak,
- Yapılacak işler için gerçekçi son tarihler ve hedefler belirlemek,
- Esnek olmak, çalışanların evden uzaktan çalışmasına, esnek çalışma saatlerine sahip olmasına veya bazı sorumluluklarını başkalarıyla paylaşmasına izin vermek,
- Çalışanların işletme içinde gelişmesi ve ilerlemesi için fırsatlar yaratmaktır.

4.3. Çalışanlarla Daha Fazla Diyalog Kurmak

Yönetim uzmanı Emma Soane tarafından yapılan araştırma, insanların işe bağlılıklarının üç faktörden kaynaklandığını ortaya koymaktadır: İşi ne kadar anlamlı buldukları, yöneticilerle ilgili algıları ve söz konusu yöneticilerle iki yönlü konuşma fırsatlarıdır (Cooper, 2022). Küresel bir iş arama motoru olan Adzuna'nın müşteri sorumlusu Lewis, "Kendinizi tükenmiş hissediyorsanız, yöneticinizle konuşun. Mevcut iş yükünüzün neden çok fazla olduğunu açıklayın ve bunun nasıl düzeltilebileceğine dair çözümler belirleyin" diyerek (Madell ve Ortiz, 2022) sessiz istifada iletişimin önemli olduğunu göstermektedir.

Yöneticiler, çalışanların sorularını, endişelerini dile getirmeye ve işleri, iş tatmini ve bir bütün olarak iş hakkında gerçek duygularını ifade etmeye davet edildiği düzenli aralıklarla toplantılar düzenleyerek açık diyalog ruhunu genişletmelidir. Bu, işletmedeki şikâyetlerin ve çalışanların işten ayrılmaya karar vermesinin aksine, herhangi bir sorunun o anda doğrudan ele alınmasını ve çözülmesini sağlayabilmektedir (Jamieson, 2022). Yöneticiler, verimliliğin artmasını ve ekip üyelerinin kendilerini değerli hissetmelerini sağlamak için her bir tarafın diğerinden beklentileri hakkında meslektaşlarla açık ve dürüst bir diyalog kurulmasını sağlamalıdır (Zenger ve Folkman, 2022). Özellikle çalışanların kariyer yolları hakkında konuşulmalı ve net, eyleme geçirilebilir görevlerle nihai hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmanın yollarını bulunmalıdır (Hetler, 2022).

Sessiz istifayı, etkili işyeri iletişimi ile çözülebilmek mümkündür (Hitchins, 2022). Yöneticiler sessiz istifa edenleri belirlediğinde, onların hayal kırıklıklarına veya düşük performanslarına katkıda bulunan tüm sorunları ve altında yatan faktörleri açıkça tartışmaya davet etmelidir (Jamieson, 2022). Ayrıca sessiz istifayı önlemenin en büyük yolu çalışan deneyimini iyileştirmektir. Yöneticiler çalışanlarla konuşmalı, geri bildirimler toplamalı ve çalışanların takdir edilmelerini sağlamak için neler yapılabileceğini tartışmalıdır. Bazen çalışanlara yönelik teşvik edici sözler kadar basit yöntemler bile onlar için değerlidir (Hetler, 2022).

Çalışanlar da yöneticilerin ya da diğer çalışanların onları fark etmesini beklememelidir. Akıl sağlığı bozulmuş ve kendini tükenmiş hissediyorsa, yöneticisiyle acilen konuşmalı ve nasıl hissettiğini bilmelerini sağlamalıdır. Sessiz istifa eden çalışan işine karşı neden ilgisiz ve yabancılaşmış hissettiği yöneticisiyle tartışarak, duygularını anlamaları yönünde kendini ifade edebilmelidir. Yönetici ise çalışanın bu durumuna anlayışlı bir şekilde yaklaşmalı ve birlikte çözümler üretmeye çalışmalıdır. Bu çözümlere örnek olarak; uzaktan çalışma seçeneğine geçiş, dört günlük çalışma haftası, ofise istediği zaman ve yerde gelme esnekliği, dijital bir göçebe olmak, aynı maaş için başka bir yere taşınmak ve daha fazla katılım elde etmek için pozisyonunu hazırlamak olabilir (Kelly, 2022).

4.4. İyi Bir Çalışma Kültürü Oluşturmak

Örgütsel işleyişteki bozulma, büyük istifadakinin daha az görünür olsa da, sessiz istifa aslında daha da zarar verici olabilmektedir. Bu zorluğun üstesinden gelmek için liderler, çalışanları temel görevlerini yerine getirmeleri için motive etmeye odaklanmalı, çalışanları dinlemeli, benzersiz ihtiyaçlarını karşılamalı ve çalışanları kendi vatandaşlık yaklaşımlarını oluşturmaya davet eden kültürler yaratmalıdır (Klotz ve Bolino, 2022). Bu yüzden lider pozisyonundakiler, çalışanlarının işyerine ve işlerine bağlı hissetmeleri için çalışma kültürünü değiştirmelidir. Ekibinde bağlantısız veya tükenmiş çalışanların olması, ekip uyumunu bozacak ve herkesi olumsuz etkileyebilecektir. Birisi zor çalışıyor ve diğerleri tam olarak çalışmıyorsa, bu hızla belirginleşerek takımın dinamiklerini etkileyecektir. Bu nedenle kültürü herkes için geliştirmeye yatırım yapmak çok önemlidir (Madhosingh, 2022).

Lyra Health'de işgücü dönüşümü kıdemli direktörü Joe Grasso, anlamlı değişikliklerin iş yüklerini daha sürdürülebilir hale getirmekten ve çalışanların sadece kariyer geliştirme fırsatlarının ötesinde bir ilerleme duygusu

hissetmelerini sağlamaktan geldiğini söylemiştir. İnsanlar yeni beceriler ve deneyimler kazanarak, işleri üzerinde daha fazla kontrole sahip olarak ve gerçekten takdir edildiğini hissederek tatmin olmaktadır. Grasso, “İşverenlerin ilerleme için fırsatlar sunmaları ve insanların tüm yaşamları boyunca işi bir perspektife oturtmak yerine iş yapmaya teşvik edildiklerini hissettikleri bir kültür yaratmaları gerekiyor. İnsanların hayatlarını ve kimliklerini bu iş etrafında döndürmelerine gerek kalmadan işleriyle meşgul olabileceklerini ve motive olabileceklerini bilmek önemlidir.” ifadesi ile (Telford, 2022) çalışma kültürünün olumsuzluklarla mücadele etmedeki önemini vurgulamıştır.

Yöneticilerin bireysel performans, ekip işbirliği ve müşteri değeri için hesap verebilirlik oluşturması gerekir ve çalışanlar çalışmalarının kuruluşun daha büyük amacına nasıl katkıda bulunduğunu görmelidir. İnsanların nerede çalıştığına (yerinde, uzaktan veya karma bir program) ilişkin kararlar bu faktörleri akılda tutmalıdır. Daha da önemlisi, her kuruluş, insanların dâhil olduğu ve kendilerini ait hissettikleri bir kültüre ihtiyaç duymaktadır. Çalışanların stresi yönetmelerine yardımcı olmak ve akıl sağlığını birinci öncelik olarak belirlemek çok önemlidir. İşletmeler, dijital sağlık bilinci veya resmi olmayan düzenli kontroller yoluyla çalışanlarının refahlarını korumaya teşvik etmelidir. İşletmelerin pozitif bir çalışma kültürü yaratmak için iş sınırları belirlemesi ve bu sınırlara saygı duyması da gerekmektedir (Hetler, 2022).

Yöneticiler, ekiplerini sürdürülemez bir koşuşturma kültürüne maruz bırakmadan vatandaşlık davranışının olumlu yönlerini koruyabilmelidir. Onlar, insanları tüketen her zaman açık bir zihniyeti teşvik etmek yerine, çalışanları vatandaşlık işçiliği dediğimiz şeyin peşinden gitmeye teşvik etmelidir. Sağlıksız bir iş yeri kültüründe, çalışanlar, önemli aile etkinliklerini veya sosyal etkinlikleri kaçırmalarına neden olan ek projeler üstlenmek gibi, refahlarına zarar verecek şekillerde genellikle daha fazlasını yapmaya mecbur hissederler. Ancak çalışanlar kendi motivasyonları ve ihtiyaçları ile uyumlu vatandaşlık davranışlarına öncelik verebilirlerse, bu faaliyetler külfetli olmaktan çok enerji verici olabilmektedir (Klotz ve Bolino, 2022). İşyerinde çalışanın bağlılık duygusunu arttıran ve işinden zevk alacağı bir kültür oluşturulmalıdır. Özellikle bu kültür oluşturulurken şunları içermesi önerilmektedir (Kelly, 2022):

- Bir kişinin daha iyi bir iş-yaşam dengesi kurmasını sağlayan,
- Çalışanların zihinsel sağlık ve duygusal refah sorunlarıyla etkili bir şekilde başa çıkmasına ve üstesinden gelmesine yardımcı olan,
- Organizasyon içinde kariyer gelişimi için bir yol sağlayan,
- İş yükünü yeniden tespit edilmesi ve bunaltıcı olmasını engelleyen,
- Enflasyon ve daha yüksek maliyetler ışığında, tazminatta bir artış yaratan,
- Zaman aşımı politikalarını iyileştiren,
- İş hayatını daha iyi hale getirmek için yönetimin ne yapması gerektiğini bilmesini sağlayan,
- Psikolojik güven ve koçluk imkânı tanıyan bir kültür oluşturulmalıdır.

4.5. İş Yaşam Dengesini Korumak

Evden çalışma kültürü, birçok çalışanın önemli ölçüde daha uzun saatler çalışmasına, işten ayrılmada zorluk çekmesine ve iş ile ev hayatı arasında sınır eksikliği yaşamasına neden olmuştur. Birçok çalışan, öğle yemeğini yemek için bile 15 dakikadan biraz fazla bir mola ile günde 8 saatten fazla bilgisayar başında oturmuştur (hatta bilgisayarın önünde yemek yemiştir). Bu durumlar onların iş konusunda kendilerini bitkin hissetmesine yol açmıştır (Madhosingh, 2022). Aslında buna tepki olarak ortaya çıkan sessiz istifa, kişinin işini ve hayatını bölümlere ayırması anlamına gelmektedir. Bu kavramı benimseyenler işe gider, işlerini yapar ve evlerine dönerek ofis dışında işlerini yapmaya devam etmek yerine çok daha tatmin edici bir ev hayatı yaşamaktadır (Cohen, 2022).

Yakın tarihli bir anket, çalışanların yaklaşık %60'ının daha iyi bir iş-yaşam dengesine %10'luk bir ücret artışından daha fazla değer verdiğini ortaya koymuştur (Jamieson, 2022). Bu yüzden yöneticiler, çalışanların iş yüklerinin gerçekçi olduğundan ve iş-yaşam dengesini korumak için uygun sınırlar olduğundan emin olmalıdır. Bu sınırların net olduğundan emin olmak ve açık ve dürüst bir ilişki kurmaya yardımcı olmak için çalışanlarla görüşmek önemlidir (Hetler, 2022). Aynı zamanda iş-yaşam dengesine odaklanan modern bir işyeri yaratmak için yöneticiler aşağıda yer verilen şu basit önlemleri alabilirler (Kolev, 2022);

- Çalışanlara açıkça tanımlanmış iş sorumluluklarının verilmesi,
- İdeal çalışma koşulları ve adil maaş sağlanması,
- Çalışan sağlığı programlarının geliştirilmesi,
- Çalışanlara sağlanan faydaların (ücretli izin, teşvikler vb.) artırılmasıdır.

Çalışanlar da iş-yaşam dengesini oluşturabilmek için ailesi ve arkadaşlarıyla birlikte olmaya zaman ayırmalı ve hobiler geliştirmelidir. Küresel bir iş arama motoru olan Adzuna'nın müşteri sorumlusu Paul Lewis, sınırlar

koymanın ve bunlara bağlı kalmanın, iş ve kişisel yaşam arasındaki dengeyi korumak için kritik olduğu sonucuna varmıştır. Çalışanların mesleki sorumlulukları dışında keyif aldığı şeylere zaman ayırdığından emin olabilmeleri, tükenmişlik ve ilgisizlik yerine stratejiye dayalı kariyer kararları verebilmeleri tavsiye edilmiştir (Madell ve Ortiz, 2022).

4.6. İş Tanımlarını Yeni Koşullara Göre Revize Etmek

Büyük şirketler, özellikle işyeri kültürünün gücünü çalışanlara yeniden dağıtmak için evrilirken, daha iyi şartlarda çalışma taleplerini reddederek, çalışanların işyerinde veya dışında kendilerini geliştirerek daha ileri bir noktaya gitmelerini bekleyemezler (Cohen, 2022). Bazı yazarlar insanların gereğinden fazla iş yapmaması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca çalışanın sadece parasını aldığı işi yapmasının standart hale getirilmesi gerektiği ve bunun bir isyan eylemi olarak görülmemesi gerektiği görüşüne sahiptir (Bero, 2022). Bu algının ortadan kaldırılması pek mümkün gözükmesine dahi, işverenler iş tanımlarını yeniden revize etmeye yönelik çalışanlarla görüşmeler gerçekleştirmeli ve onların taleplerini dikkate almalıdır.

Yöneticilerin, çalışanların temel iş sorumluluklarını, hangi işin gerçekten gerekli olduğunu ve neyin gerçekten ekstra olarak nitelendirilmesi gerektiğini daha doğru yansıtacak şekilde görev tanımlarını yeniden belirlemeleri gerekmektedir. Daha sonra yöneticiler çalışanları en temel iş görevlerini üst düzeyde gerçekleştirmeleri için motive etmeye odaklanırken onlara iş dışında kendilerine bakmaları için alan sağlamalıdır (Klotz ve Bolino, 2022). Böylelikle çalışanlar iş yaşam dengesi sağlandığı için daha huzurlu bir şekilde enerjilerini işlerine verebilir ve verimliliğe katkı sağlayabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

COVID-19 dönemi, iş ile yaşam arasındaki sınırların bulanıklaşmasına ve çalışanlarda tükenmişliğin daha yüksek seviyelerde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İşletmeler salgının seyrinin azalması sonucu çalışanlara ofise dönmeleri yönündeki taleplerini iletmıştır. Ancak çalışanlar bu talep karşısında isteksiz davranmış ve ofise dönse dahi kendini oraya ait hissetmemiştir. Çünkü işi için heyecan duymayan, işini yapmak için yeterince kendini enerjik hissetmeyen ve yaptığı işin değeri konusunda şüpheli davranan çalışanlar artık işlerine anlam yüklemekte zorlanmaktadır. Yapılan araştırmalarda bu sonuçları kanıtlar niteliktedir. Özellikle ABD’de birçok insanın işten çıkmasıyla sonuçlanan büyük istifa ülkede bir şok etkisi yaratmıştır. Ancak çalıştığı işten başka alternatifi olmayan ve işine devam eden, ancak işletme için daha fazlasını yapmak istemeyenler için bir alternatif olarak sessiz istifa kavramı doğmuştur.

Sessiz istifa anlam olarak yeni olmasa da, terim olarak yaygınlaşması pandemi dönemine denk gelmektedir. Bir bakıma işletmeye rekabet avantajı sağlayan çalışanlar, iş tanımlarının ötesine geçerek iş yapmaya ve işlerinde daha iyi pozisyonlara gelmeye çabalamıştır. Ancak yaptıkları karşılığında hiçbir fayda sağlamadığını ve değer görmediğini düşündüğü için farklı yöntemlerle tepkisini ortaya koymuştur. Sessiz istifa da bu tepkilerden biri olarak çalışanın sessiz bir isyanını temsil etmektedir. Bu yüzden çalışanların sadece iş tanımlarında yazılı olan görevleri yapması ve bunun ötesine geçmemesi olarak tanımlanan sessiz istifa birçok bakımdan tartışmalı bir konu haline gelmiştir.

Koşuşturma kültürüne karşı oluşturduğu düşünülen sessiz istifanın, tükenmişlikle başa çıkmada anahtar rolü oynadığı ve çalışanların iş-yaşamlarını dengelemeye yönelik bir alan yaratabileceği düşünülmektedir. Ayrıca diğer çalışanlar üzerinde bir yük artışı, verimlilik ve üretkenlikte düşüş, işletmenin rekabet avantajını kaybetmesi gibi olumsuzluklara da yol açabileceği düşüncesi de yer almaktadır. Birçok araştırmacı, çalışanlar için sessiz istifanın bir çözüm olmadığı konusunda hem fikirdir. Çalışanlar sessiz kalmak yerine seslerini duyurmaya çalışmalı ve sorunlara ilişkin yöneticisiyle açık ve net bir konuşma yapmalıdır. Böylece sorunlar yönetici için daha görünür hale gelebilecektir. Ancak görünür olsa dahi çözüm bulabilmek için işletmelerin ve özellikle de üst yönetimin sessiz istifayı ciddiye alıp, buna karşı mücadele içinde olması gerekmektedir. Yöneticiler istenmeyen sonuçlarla karşılaşmamak için öncelikle sessiz istifanın altında yatan sebepleri ortaya çıkarmak için çaba harcamalıdır. Ayrıca sessiz istifa ile mücadele ederken çalışanların refahını arttıracak politikalar geliştirmeli, motivasyonlarını arttıracak teşvikler oluşturmalı, başarı sağlayan çalışanları adil bir ödüllendirme yöntemiyle değerlendirmeli ve esneklik kültürünü işletmeye yaymalı ve çalışanın işinden zevk almasını sağlayan bir çalışma kültürü yaratmalıdır.

Sessiz istifanın işletmelerin verimliliği üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya yönelik henüz bir çalışma yapılmamıştır. Ayrıca çalışan bağlılığının düştüğüne dair elde edilen veriler ve insanların çalıştığı kurumda iş tanımının ötesine geçmediği, hafta sonu gelen maillerine bakmadığı gibi söylemler sessiz istifanın oranları hakkında bize yeterince bilgi vermemektedir. Bu alanda çalışacak olan araştırmacılar, sessiz istifanın nedenleri, sonuçları ve ne anlama geldiği konusunda çalışmalar yapmalıdır. Gerçekte sessiz istifanın işletmelere, çalışanlara, topluma ve ekonomiye neye mal olacağını ve olumlu ya da olumsuz sonuçlarının ortaya koyulması gerekmektedir.

Bu da öncelikli olarak çalışanların işine yaklaşımlarına yönelik veriler elde edip aklımızdaki sorulara ilişkin cevaplar aranmasıyla mümkündür. Aynı zamanda örgütsel bağlılıkla arasında nasıl bir bağ olduğu, bağlılığın alt boyutlarından (duygusal, devam ve normatif bağlılık) hangileri arasında ilişkiler olduğu, örgütte hangi duygular sonucu ortaya çıktığı (tükenmişlik, depresyon vb.), en çok hangi kişisel özelliklere sahip bireyleri etkilediği gibi araştırmalar yapılarak sessiz istifanın daha net bir şekilde anlaşılması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ahmed, N. (2022, Ağustos 16). *Quiet quitting: why doing less at work could be good for you – and your employer*. The Conversation. <https://theconversation.com/quiet-quitting-why-doing-less-at-work-could-be-good-for-you-and-your-employer-188617> (Erişim Tarihi: 7.10.2022)
- Altopartners, (2022, Eylül 13). *Ask alto: what is quiet quitting?* https://altopartners.com/news/2022-ask-alto-what-is-quiet-quitting?gclid=EAIaIQobChMI8supje3L-gIVy7vVCh27lgBZEAYASAAEgJuuuD_BwE (Erişim Tarihi: 7.10.2022)
- Athanasidou, C. & Theriou, G. (2021). *Telework: systematic literature review and future research agenda*. *Heliyon*. 7(10), 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e08165>
- Bakshi, P. (2022, 9 Ağustos). *In defence of ‘quiet quitting’ your job*. Refinery29. <https://www.refinery29.com/en-gb/quiet-quitting-job> (Erişim Tarihi: 7.10.2022)
- Bero, T. (2022, 8 Eylül). *‘Quiet quitting?’ Everything about this so-called trend is nonsense*, The Guardian. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/sep/08/quiet-quitting-not-real-work-culture> (Erişim Tarihi: 9.10.2022)
- Cohen, J. (2022, 21 Eylül). *Quiet quitting: the newest way to strike back against corporate greed*. TMH The Miami Hurricane. <https://www.themiamihurricane.com/2022/09/21/quiet-quitting-the-newest-way-to-strike-back-against-corporate-greed/> (Erişim Tarihi: 8.10.2022)
- Cooper, C. (2022, 16 Eylül). *Thinking about quiet quitting? Here’s why – and how – you should talk to your boss instead*. The Conversation. <https://theconversation.com/thinking-about-quiet-quitting-heres-why-and-how-you-should-talk-to-your-boss-instead-189499> (Erişim Tarihi: 20.10.2022)
- Daugherty, G. (2022, 30 Eylül). *What is quiet quitting—and is it a real trend?* Investopedia. <https://www.investopedia.com/what-is-quiet-quitting-6743910#toc-what-is-quiet-quitting> (Erişim Tarihi: 21.10.2022)
- Detert, J. (2022, 11 Ekim). *Quiet quitting and the great resignation have a common cause – dissatisfied workers feel they can’t speak up in the workplace*. The Conversation. <https://theconversation.com/quiet-quitting-and-the-great-resignation-have-a-common-cause-dissatisfied-workers-feel-they-cant-speak-up-in-the-workplace-190390> (Erişim Tarihi: 18.10.2022)
- Dill, K. & Yang, A. (2022, 25 Ağustos). *The backlash against quiet quitting is getting loud*. The Wall Street Journal. https://www.wsj.com/articles/the-backlash-against-quiet-quitting-is-getting-loud-11661391232?mod=series_quit (Erişim Tarihi: 7.10.2022)
- Dochterman, Z. (2022, 6 Ekim). *‘Great resignation’? ‘Quiet quitting’? If you’re surprised by America’s anti-work movement, maybe you need to watch more movies*. The Conversation. <https://theconversation.com/great-resignation-quiet-quitting-if-youre-surprised-by-americas-anti-work-movement-maybe-you-need-to-watch-more-movies-191113> (Erişim Tarihi: 20.10.2022)
- Dwivedi, Y. K., Hughes, D. L., Coombs, C., Constantiou, I., Duan, Y., Edwards, J. S., ... & Upadhyay, N. (2020). *Impact of COVID-19 pandemic on information management research and practice: Transforming*

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 2023, Sayfa 247-261
education, work and life. *International Journal Of Information Management*, 55, 102211, 1-20,
Doi:10.1016/j.ijinfomgt.2020.102211

- Ellis, L. & Yang, A. (2022, 12 Ağustos). *If your co-workers are 'quiet quitting', here's what that means*. The Wall Street Journal. <https://www.wsj.com/articles/if-your-gen-z-co-workers-are-quiet-quitting-heres-what-that-means-11660260608> (Erişim Tarihi: 7.10.2022)
- Fontinelle, A. (2022, 13 Eylül). *The great resignation*, Investopedia. <https://www.investopedia.com/the-great-resignation-5199074> (Erişim Tarihi: 21.10.2022)
- Green, A. (2022, 17 Ekim). *All this talk about "quiet quitting" is absurd*. Slate Group. <https://slate.com/human-interest/2022/10/quiet-quitting-terribly-named-work-trend.html> (Erişim Tarihi: 18.10.2022)
- Hamilton, P. (2022, 16 Ağustos). *Quiet quitting*. Know Your Meme. <https://knowyourmeme.com/memes/quiet-quitting> (Erişim Tarihi: 9.10.2022)
- Hart, H. (2022, 23 Eylül). *Why we are (still) talking about quiet quitting*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/hannahart/2022/09/23/why-we-are-still-talking-about-quiet-quitting/?sh=2979f1056b40> (Erişim Tarihi: 18.10.2022)
- Harter, J. (2022, 6 Eylül). *Is quiet quitting real?* Gallup. <https://www.gallup.com/workplace/398306/quiet-quitting-real.aspx> (Erişim Tarihi: 7.10.2022)
- Hetler, A. (2022, 1 Eylül). *Quiet quitting explained: Everything you need to know*. TechTarget. <https://www.techtarget.com/whatis/feature/Quiet-quitting-explained-Everything-you-need-to-know> (Erişim Tarihi: 21.10.2022)
- Hitchins, S. (2022, 29 Eylül). *Quiet quitting is dividing the workforce. Here's how to bring everyone back together*. Entrepreneur, <https://www.entrepreneur.com/leadership/quiet-quitting-is-taking-over-the-workforce-heres-how-to/434560> (Erişim Tarihi: 23.10.2022)
- Jamieson, C. (2022, 23 Eylül). *"Quiet quitting" and what employers can do to prevent it*. Dentons. <https://www.dentons.com/en/insights/articles/2022/september/23/quiet-quitting-and-what-employers-can-do-to-prevent-it> (Erişim Tarihi: 21.10.2022)
- Kelly, J. (2022, 22 Ağustos). *How both managers and workers can combat quiet quitting*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/jackkelly/2022/08/22/how-both-managers-and-workers-can-combat-quiet-quitting/?sh=447aeec0466d> (Erişim Tarihi: 5.10.2022)
- Klotz, A. C. & Bolino, M. C. (2022, 15 Eylül). *When quiet quitting is worse than the real thing*. Harvard Business Publishing. <https://hbr.org/2022/09/when-quiet-quitting-is-worse-than-the-real-thing> (Erişim Tarihi: 18.10.2022)
- Kolev, G. (2022, 16 Ağustos). *What is "quiet quitting" (and should you join the trend)*. Officetopics.com. <https://officetopics.com/what-is-quiet-quitting/> (Erişim Tarihi: 8.10.2022)
- Kudhail, P. (2022, 31 Ağustos). *Quiet quitting: The workplace trend taking over TikTok*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/business-62638908> (Erişim Tarihi: 9.10.2022)
- LLC.org (2022, 23 Ekim). *Survey reveals the most annoying coworker habits*. <https://www.llc.org/most-annoying-coworker-habits/> (Erişim Tarihi: 23.10.2022)
- Lord, J. (2022, 9 Eylül). *Quiet quitting is a new name for an old method of industrial action*. The Conversation. <https://theconversation.com/quiet-quitting-is-a-new-name-for-an-old-method-of-industrial-action-189752>(Erişim Tarihi: 6.10.2022)

- Madell, R. & Ortiz, J. (2022, 22 Eylül). *Can quiet quitting hurt your career?* U.S. News & World Report. <https://money.usnews.com/money/blogs/outside-voices-careers/articles/what-is-quiet-quitting> (Erişim Tarihi: 21.10.2022)
- Madhosingh, S. (2022, 20 Ekim). *Employers should fear the truth behind quiet quitting. Here's why.* Entrepreneur. <https://www.entrepreneur.com/leadership/employers-should-fear-the-truth-behind-quiet-quitting/435347> (Erişim Tarihi: 23.10.2022)
- Malinsky, G. (2022, 19 Ağustos). *3 millennials on their experience of quiet quitting: 'I'm not going to overwork myself anymore'.* Make It. <https://www.cnbc.com/2022/08/19/quiet-quitting-millennials-with-experience-explain.html> (Erişim Tarihi: 18.10.2022)
- Miller, K. L. (2022a, 1 Eylül). *After 'quiet quitting,' here comes 'quiet firing'.* The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/business/2022/09/01/quiet-quitting-and-firing/> (Erişim Tarihi: 8.10.2022)
- Miller, K. L. (2022b, 8 Eylül). *Actually, we've been 'quiet quitting' and 'quiet firing' for years.* The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/business/2022/09/08/quiet-quitting-quiet-firing-what-to-do/> (Erişim Tarihi: 8.10.2022)
- Mustajab, D., Bauw, A., Rasyid, A., Irawan, A., Akbar, M. A. & Hamid, M. A. (2020). Working from home phenomenon as an effort to prevent covid-19 attacks and its impacts on work productivity. *The International Journal of Applied Business*, 4(1), 13-21, <https://doi.org/10.20473/tijab.V4.I1.2020.13-21>
- Pearce, M. (2022, 27 Ağustos). *Gen Z didn't coin 'quiet quitting' — Gen X did.* Los Angeles Times. <https://www.latimes.com/entertainment-arts/story/2022-08-27/la-ent-quiet-quitting-origins> (Erişim Tarihi: 23.10.2022)
- Resume Builder (2022, 3 Ekim). *1 in 4 of workers are 'quiet quitting,' saying no to hustle culture.* <https://www.resumebuilder.com/1-in-4-of-workers-quiet-quitting-saying-no-to-hustle-culture/> (Erişim Tarihi: 21.10.2022)
- Rosalsky, G. & Selyukh, A. (2022, 13 Eylül). *The economics behind 'quiet quitting' — and what we should call it instead.* NPR. <https://www.npr.org/sections/money/2022/09/13/1122059402/the-economics-behind-quiet-quitting-and-what-we-should-call-it-instead> (Erişim Tarihi: 9.10.2022)
- Scott, E. (2022, 29 Temmuz). *Could 'quiet quitting' your job be the answer to burnout? What you need to know.* Metro. <https://metro.co.uk/2022/07/29/could-the-quiet-quitting-trend-be-the-answer-to-burnout-what-you-need-to-know-17085827/> (Erişim Tarihi: 7.10.2022)
- Selyukh, A. & Hsu, A. (2022, 4 Eylül). *Quiet quitting, real quitting, unionizing — what else are American workers up to?* NPR. <https://www.npr.org/2022/09/04/1120718315/quiet-quitting-jobs-labor-day-remote-work-unions> (Erişim Tarihi: 9.10.2022)
- Siqi, J., Huifeng, H. & Peach, B. (2021, 24 Ekim). *What is 'lying flat', and why are Chinese officials standing up to it?* China Macro Economy. <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3153362/what-lying-flat-and-why-are-chinese-officials-standing-it?module=inline&pgtype=article> (Erişim Tarihi: 21.10.2022)
- Smith, R. A. (2022, 29 Eylül). *Quiet quitters make up half the U.S. workforce, Gallup says.* The Wall Street Journal. <https://www.wsj.com/articles/quiet-quitters-make-up-half-the-u-s-workforce-gallup-says-11662517806> (Erişim Tarihi: 7.10.2022)

- Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 2023, Sayfa 247-261
- Tapper, J. (2022, 6 Ağustos). *Quiet quitting: why doing the bare minimum at work has gone global*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/money/2022/aug/06/quiet-quitting-why-doing-the-bare-minimum-at-work-has-gone-global> (Erişim Tarihi: 7.10.2022)
- Teitell, B. (2022, 16 Eylül). *As quiet quitting goes viral, it's turning into the pumpkin spice of 2022*. The Boston Globe. <https://www.bostonglobe.com/2022/09/16/business/quiet-quitting-season-1-brutally-honest-recap/> (Erişim Tarihi: 8.10.2022)
- Telford, T. (2022, 21 Ağustos). *'Quiet quitting' isn't really about quitting. Here are the signs*. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/business/2022/08/21/quiet-quitting-what-to-know/> (Erişim Tarihi: 9.10.2022)
- Thompson, D. (2022, 16 Eylül). *Quiet quitting is a fake trend*. The Atlantic. <https://www.theatlantic.com/newsletters/archive/2022/09/quiet-quitting-trend-employee-disengagement/671436/> (Erişim Tarihi: 9.10.2022)
- Tong, G. C. (2022, 30 Ağustos). *Is 'quiet quitting' a good idea? Here's what workplace experts say*. Make It. <https://www.cnbc.com/2022/08/30/is-quiet-quitting-a-good-idea-heres-what-workplace-experts-say.html> (Erişim Tarihi: 18.10.2022)
- Zenger, J. & Folkman, A. (2022, 31 Ağustos). *Quiet quitting is about bad bosses not bad employees*. Harvard Business Review. <https://hbr.org/2022/08/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bad-employees> (Erişim Tarihi: 5.10.2022)

ENTREPRENEURIAL ORIENTATION AS A NEW AGGRESSIVE BUSINESS MODEL IN THE FAMILY AND NON-FAMILY FIRMS: A LITERATURE REVIEW

Özden ALTINDAĞ¹, Gökten ÖNGEL²

Article Info

Conceptual Article

DOI: 10.35379/cusosbil.1123931

Article History:

Received 31.05.2022

Accepted 22.03.2023

Keywords:

Family Firms,

Non-Family Firms,

Firm Performance,

Strategic Orientations,

Entrepreneurial Orientation.

ABSTRACT

The study aims to define strategic orientations and examine the relationship between entrepreneurial orientation activities and firm performance. For this purpose, the concepts of strategic orientation, entrepreneurial orientation and firm performance are explained in the relevant sections based on the research in the literature. The study used international examples that associate the entrepreneurial orientation of family and non-family companies with firm performance. One of the most important results of the study is that the entrepreneurial orientation of family firms has a weak or non-existent relationship with firm performance. Family businesses tend to be less involved in entrepreneurial orientation activities than non-family companies. Another important result is that entrepreneurial orientation has a more positive effect on the performance of non-family firms than family firms. This study is likely to positively contribute to the literature by providing a new perspective to scientists and administrators and summarizing important resources in one place. The study differs from similar studies as it deals with the relationship between entrepreneurial orientation and firm performance by including family and non-family companies in the process with a holistic approach. Since the samples subject to the study were selected without making any distinction between country, sector and size in this research, the scope is limited. The relationship between entrepreneurial orientation and firm performance could not be determined statistically since the study is qualitative.

AİLE VE AİLE DIŞI FİRMALARDA YENİ BİR AGRESİF İŞ MODELİ OLARAK GİRİŞİMCİLİK YÖNELİMİ: BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Makale Bilgisi

Kavramsal Makale

DOI: 10.35379/cusosbil.1123931

Makale Geçmişi:

Geliş 31.05.2022

Kabul 22.03.2023

Anahtar Kelimeler:

Aile Firmaları,

Aile Dışı Firmalar,

Firma Performansı,

Stratejik Yönelimler,

Girişimcilik Yönelimi.

ÖZ

Çalışma, stratejik yönelimleri tanımlamayı ve girişimci yönelim faaliyetleri ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla stratejik yönelim, girişimci yönelim ve firma performansı kavramları literatürdeki araştırmalara dayalı olarak ilgili bölümlerde açıklanmıştır. Çalışmada aile şirketlerinin ve aile dışı şirketlerin girişimci yönelimini firma performansı ile ilişkilendiren uluslararası örnekleri kullanılmıştır. Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri, aile şirketlerinin girişimci yöneliminin firma performansı ile zayıf veya hiç ilişkisinin olmadığıdır. Aile şirketleri, aile dışı şirketlere göre girişimci yönelim faaliyetlerine daha az dâhil olma eğilimindedir. Bir diğer önemli sonuç ise girişimci yönelimin aile dışı firmaların performansı üzerinde aile firmalarına göre daha olumlu bir etkiye sahip olmasıdır. Bu çalışmanın bilim insanlarına ve yöneticilere yeni bir bakış açısı sunması ve önemli kaynakları tek bir yerde özetlemesi açısından literatüre olumlu katkı yapması muhtemeldir. Çalışma, aile ve aile dışı şirketleri bütüncül bir yaklaşımla sürece dâhil ederek girişimci yönelimi ile firma performansı arasındaki ilişkiyi ele almasıyla benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu araştırmada ülke, sektör ve büyüklük ayrımı yapılmadan çalışmaya konu örnekler seçildiğinden kapsam sınırlıdır. Çalışma nitel olduğundan girişimcilik yönelimi ile firma performansı arasındaki ilişki istatistiksel olarak belirlenmemiştir.

¹ Dr., ozdenaltindag@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4341-6519.

² Uzm. Dr. ve Dr., İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları, goktenorkmaz@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-4165-3601.

Alıntılama için/Cite as: Altındağ, Ö. ve Öngel, G. (2023). Entrepreneurial orientation as a new aggressive business model in the family and non-family firms: A literature review. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 262-279.

INTRODUCTION

Over the past years, the concept of strategic orientation has gained high importance for the companies who wish to exist in the market in the condition of increasing competition and development of the international markets due to globalization. Adaptation and application of new management strategies provide companies with unique competitive advantages. In this concept, particularly structural qualification, the types of organizations defined as family firms have become the most important market players. In the new dynamic environment, we are in, family or non-family firms that want to gain high performance using various administrative tactics have begun to use many strategic orientations with different dimensions actively in their organizational structures. The focal point of actual scientific works in this scope is the relationship between entrepreneurial orientation in family companies and other strategic orientations and firm performance (Cruz and Nordqvist, 2012; Hernández-Linares and López-Fernández, 2018; Pittino et.al., 2018; Arz, 2019; Arzubiaga et.al., 2019).

Strategic orientations of businesses, management, marketing, and innovation is a topic that is frequently discussed in studies in the field. Strategic orientations reflect a firm's strategic stance or concentration on generating a new idea, transforming that idea into a product or service, and marketing that idea (Zhou et al., 2021). The internationalization of the economy, uncertainties, the need for continuous innovation, and the increasing use of information technologies have confronted businesses with the reality of how difficult it is to develop their competitive capabilities. In this context, the importance of defining the entrepreneurial orientations that companies follow to create the appropriate behaviors for continuous superior performance has been mentioned in the research on strategic orientation (Kalkan & Aladağ, 2021). Entrepreneurial orientation refers to the tendency of individuals to explore entrepreneurial opportunities. In the literature, entrepreneurial orientation has generally been evaluated together with the sub-dimensions of "risk-taking", "innovation," and "proactivity". "Risk-taking" dimension is to act boldly in uncertain situations, the "innovation" dimension is to be able to implement creative and original ideas "proactivity" dimension is defined as a necessary feature in recognizing opportunities (Tangör & Özgen, 2022). In recent years, academic publications examining the relationship between strategic orientations, entrepreneurial orientation, and firm performance through empirical studies (Lin et al., 2018; Adams et al., 2019; Agyapong and Acquah, 2021; Lentu et al., 2021; Abdulrab et al., 2021) there has been an increase. Lin et al. (2018) tested the effects of firms' strategic orientations on firm performance in their study on firms operating in the manufacturing sector in China. The research results show that service orientation directly affects firm performance in the manufacturing industry. However, customer orientation and learning orientation do not directly impact firm performance. Adams et al. (2019) investigated the relationship between three types of strategic orientations (customer, technology, and combined customer/technology orientation) and the performance of firms operating in the French manufacturing sector. They found that organizations with a combined customer/technology orientation outperform organizations with only one customer or technology orientation. Agyapong and Acquah (2021) compare the impact of interactions between the corporate capabilities and strategic business orientations of micro and small family businesses and non-family businesses on performance. According to the research findings, the interaction between managerial skills and cost strategy on performance is more significant in family companies. Lentu et al.'s (2021) study determine the impact of strategic orientation on the performance of public hotel businesses in Kenya. According to the survey results, entrepreneurial orientation, market orientation, and technological orientation affected the performance of enterprises positively and significantly. Abdulrab et al. (2021), in their study on SMEs in Saudi Arabia, examined the mediating role of strategic orientations in the relationship between entrepreneurial orientation and business performance. The study's findings show that strategic orientations mediate the relationship between entrepreneurial orientation and business performance.

Firms use different techniques to competitive advantage in our rapidly globalizing world. It is a fact that companies, particularly family firms' characteristics, ought to apply several strategic orientations in their company to ensure a strong position in the market. Strategies used for gaining time-based competitive advantage are essential techniques that effectively reduce the preparation time of products and services and get procedures like labor and delivery done faster, producing high-quality products and flexibility according to the performance criteria. Narver and Slater (1990) stated in their studies that strategic orientations positively affect performance criteria that show profitability effects such as return on assets, the success of a new product, and an increase in market share. Strategic orientations directly affect the firm's performance and may cause the firm's competitiveness to strengthen or weaken (Berthon et al., 2004). For instance, disciplined learning and learning orientation may independently affect the development of a new product (Baker & Sinkula, 1999). If the family companies have a significant skill to change the structural balance of the targeted area, this change could benefit the family area by using various strategies despite their market powers and other obstacles (Porter, 2009). Market orientation is another strategic

orientation designed for gaining dominance in a particular business, born as a philosophy at the beginning, developed by administrators as a concept, and defined as the application of special studies and applications in the organization (Narver & Slater, 1990).

Relationship orientation is a competitive advantage gaining technique in which supply chain orientation focuses on and includes all relationship dimensions both in companies and between organizations and institutions (Panayides, 2007). The family companies acting proactively in their markets and taking risks when needed show that the tendencies of supporting and doing innovations bring performance alongside them. This is why entrepreneurial firms are more willing to make decisions on their own, and there use this fact as pressure on their competitors to form a situation for their benefit (Lumpkin & Dess 1996). Innovation orientation brings together many factors such as integrating technology into the business, developing new products and services, the importance of R&D activities in a company's strategic decisions, and its significance (Berthon et al., 2004). So lastly, customer orientation, as Kohli and Jaworski (1990) stated in their description, customer orientation is a management style that tries to measure and develop how fast an organization, as they said can respond to customer requests and needs. In light of all their information, updated strategic orientations should be integrated into the firm's administrative capabilities to be the surviving company in dynamic markets in which dense competition is prominent.

There are so many publications in the literature investigating strategic orientations and firm performance. However, the number of holistic qualitative studies comparing the effects of the entrepreneurial orientation of family and non-family companies on the firm's performance is highly few. For this reason, the primary motivation was to gather the research results of family and non-family companies in different countries and sizes under a single roof. The study includes examples in the literature investigating the effect of entrepreneurial orientation of family and non-family firms operating in the international arena on firm performance.

In this study, which is based on the relationship between entrepreneurial orientation and firm performance in businesses and organizations, we sought to answer these questions: "Do firms have mechanisms that allow them to transform their entrepreneurial orientation into performance results?", "Is there a relationship between family and non-family firms' entrepreneurial orientations and firm performance?" "What are these differences?" For this purpose, in the first part of the study, family companies are defined, and their characteristics are explained in detail. In the following section, to better understand the source of the entrepreneurial orientation, all the strategic orientations with which it is in relation are explained with the studies of various researchers. Then, examples of the effect of entrepreneurial orientations of family and non-family companies on firm performance are given using multiple literature studies. Finally, the effects of entrepreneurial activities that affect the firm's performance have been revealed in two different firms. Since the samples used in the research belong to other countries, sizes, and sectors, the findings cannot be generalized. In addition, the effect of the sub-dimensions constituting the entrepreneurial orientation on firm performance has not been generally focused on. For this reason, future research can be classified to cover a certain geographical region and economic systems of the world, homogeneous groups can be formed, and how the sub-dimensions of entrepreneurial orientation affect individual firm performance can be investigated more comprehensively with quantitative research.

1. Definition of Family Firms

Family firms are the most widespread form of business organization worldwide. They are essential for the growth and well-being of the economy due to the wealth and employment they generate (Hernández-Perlines et al., 2019). The first studies on family businesses were made in the early 1980s and examined how a company can pass down from generation to generation (Mullens, 2018). The general definitions of family companies are discussed widely in the literature, and it is still challenging to use a detailed description. However, a typical family firm is generally administrated by members of the same family (Lansberg, 1999). The administrative model of family companies can be described as a 'hybrid model' because it involves two different sets of values, expectation structures, and rules - one from the family and one from the business. (Gersick et al., 1997). This organization focuses on and tries to have evident characteristics such as ownership, institutionalism, and success, wrapping them in a unique structure (Chrisman et al., 1999).

Some definitions evaluate family companies with a narrower angle, the others with a wider one. Mohammed (2019) reports that family companies are present due to the mutual economic and non-economic value created by combining business and family systems. According to Ernst et al. (2022), family businesses consist of certain members. There are close ties between family members and their businesses, and they want to derive both mutual and emotional benefits from their companies. A family company is a business in which more than one family

member has significant amounts of investment and participation in administrative decisions or activities of the organization. Family can be taken as people in a relationship with each other who are bound by blood, marriage, or lifetime commitment. A family company is a business in which most of the ownership or control of two or more family members directly relates to the initiative (Rosenblatt et al., 1990). Kırım (2000), who defines family companies as “companies under the control of the family,” speaks of two other essential criteria:

- Companies and other kinds of partnerships in which one single family has the majority of votes.
- A single family is influential in the strategic decisions and mainly elects the director-general.

Another definition of the family firm is the type of organization represented by at least two generations. Family members mostly fill the management line, and important decisions are taken, significantly affecting family members. Most of these firms have a limited lifespan to that of their founder. The firm's founder, who started on a small scale and gradually expanded it to a level that could be considered a great success in a lifetime, usually ends when the second generation, sons, daughters, or sons-in-law, i.e., the founder, dies. In this case, the firm is closed, there is a transfer, and it is returned to the beginning. Although family companies are a type of partnership/business, some features distinguish and characterize them from others. These features can be listed as follows (Karpuzoğlu, 2001):

- Generally, at least two generations of the family are involved in company management. Companies with mother/father-child partnerships, sibling partnerships, cousin partnerships,
- Business policy is usually compatible with family interests. Family companies that are founded for assets and integrity are affected by family values and beliefs,
- Administrative personnel is usually obtained from family and relatives. In these companies, employing administrative personnel from out of the family does not hold with when you have family members who hold reliability dearer than expertise. Thus, family members have the priority in personal choices and placement.

This information becomes prominent when looking up the typical definitions of organizations showing family firm features in literature (Fındıkçı, 2005):

- Say the least of it; a family company is a family founded company,
- Family firm culture is a social culture in which the family's characteristic culture and tradition are reflected in the business,
- The family firm is a union that is formed from various family member versions like entrepreneur family leader, leader, and spouse, leader, and children, leader spouse and children, leader and siblings, only siblings and cousins, leaders' children, sons/daughters-in-law,
- Family companies are a type of business in which dominant characters and decision-makers are from the same family,
- The family firm is an organization that forms an economic union, and ownership belongs to the family.

Family firms have an important place in the world socially and economically. A family usually holds significant ownership of their business and assumes management positions. Thus, the family can largely decide on the company's strategies and identify potential points of gain or loss for financial growth (Wu et al., 2022). At the same time, family members can potentially perpetuate the vision of the business for generations. In general, they follow strategies such as long-term orientation, risk aversion, and preference for equity financing (Berrone et al., 2020).

2. Strategic Orientations

While an organization's long-term direction is expressed by strategy, the permanent aspect of orientation, thought, disposition, or interest is called orientation. All firm activities to achieve improved profitability, financial performance, and competitive advantage express the definition of strategic orientation (Masa'deh et al., 2018). Strategic orientation is a fundamental concept that determines the performance of organizations, and it attracts great attention in the literature on marketing and entrepreneurship (Aloulou, 2019). Strategic orientation is the direction of the strategies implemented by a business and aims to create appropriate behaviors so that the company can consistently show superior performance (Nasir et al., 2017). Herath (2013) defines strategic orientation as dynamic capabilities representing the organization's ability to integrate and build its internal and external competencies. And according to the author, if a business uses different strategic orientations together and can balance its relationships, it will be able to achieve sustainable competitive advantage in the future.

While it was seen that organizational learning came to the fore in the past, researches investigating the relationships between strategic orientations and firm performance, entrepreneurship, and innovation orientations

are at the forefront of current studies (Lin & Kunnathur, 2019). According to what and how businesses choose the stimuli in their environment, how they interpret these stimuli and their reactions are different, and all these activities constitute their strategic orientations. Values, beliefs, and business philosophy guide the superior performance of companies, and the sum of these forms their strategic orientation. Businesses gain a responsive and proactive organizational mindset while helping them focus on multiple aspects of their environment through their strategic orientation (Gotteland et al., 2020). Kalkan and Aladağ (2021) listed the sub-headings of strategic orientation as follows in their study in which they examined the articles in the strategic orientation literature: a) Entrepreneurial Orientation, b) Market Orientation (innovativeness orientation, customer orientation, relationship orientation), c) Learning Orientation, and d) Technological Orientation. These topics will be briefly explained in the following section.

2.1. Entrepreneurial Orientation

Entrepreneurial orientation, first of those, is an essential strategic orientation that may answer firms' potential market needs in the future. Along with many definitions market-based, in Morris and Paul's (1987) definition, the top management tends to take risks, evaluate proactive applications, and think innovatively. In addition to this definition, Lumpkin and Dess (1996) state that entrepreneur firms are more willing to make decisions independently and display a more autonomous appearance; moreover, they use more aggressive tactics towards their competitors. Miller (1983) tried to define entrepreneurial orientation using concepts like market innovation, risky investments and being the first in its field. Vij and Bedi's (2012) entrepreneurial orientation; is the sum of the efforts of an organization's top managers to support change and innovation by taking business risks to compete aggressively with other firms and to gain an advantage in the industry for their firms. Frank et al. (2010) define entrepreneurial orientation as "a potential tool to stimulate established companies," which is accomplished through risk-taking, innovation, and proactive competitive behavior. Entrepreneurial orientation reflects "the organizational processes, methods and styles that firms use to act entrepreneurially" (Pittino et al., 2018).

According to Yang (2008), an innovative and proactive firm gains new knowledge and experience thanks to its entrepreneurial orientation. Organizations benefit from entrepreneurial orientation to discover new knowledge bases and take advantage of market opportunities (Real et al., 2012). Hernández-Linares et al. (2018), on the other hand, states that entrepreneurship is one of the most critical processes that form the basis of entrepreneurial decisions and actions in organizations. Based on this explanation, entrepreneurial orientation Hernández-Perlines et al. (2021) defines it as an organization's attempts to take new offers, take risks by opening up to new markets, and differentiate itself from its competitors acting proactively.

Entrepreneurial orientation has been defined by Taşkıran and İyigün (2019) as the intentions and actions of key players functioning in a dynamic generative process aimed at new-venture creation. Entrepreneurial orientation is a strategic decision-making orientation that measures the organizations and their top managers in a continuum ranging between conservative and entrepreneurial. It locates them into this continuum by considering their entrepreneurial activities. In general, entrepreneurial orientation has critical features such as risk-taking, proactive efforts, autonomy, and competitive aggression (Li et al., 2006). Hughes and Morgan (2007) state that entrepreneurial orientation can be functionalized through risk-taking, innovation, proactivity, competitive aggression, and autonomy. An organization takes risks; it has accepted uncertainty and reflects this in its actions. By innovating while improving its goods, services, and processes, it improves its R&D, tries to catch the technological leadership, and increases its creativity. Proactively, it shapes the events and elements around it, develops a new product, and improves its forward-looking perspective. On the other hand, autonomy is the authority and independence that an individual or team within the organization has to develop a new concept or vision. Similarly, Mahmood and Hanafi (2013) define entrepreneurial orientation as three dimensions; innovation, proactivity, and risk-taking. Innovation is the firm's ability and willingness to result in new products/services by supporting creativity, new ideas, and experimentation. Proactivity is competitive competition in pursuing opportunities and predicting future demand to create change. Regarding risk-taking, the firm deliberately allocates resources to projects with a high chance of a return but may also involve a high probability of failure.

2.2. Market Orientation

Market orientation is an accepted building block of marketing. It has an increasing market orientation accepted as the building block of marketing and has an increasingly important part in studying fields like strategic management in the world of science. Although market orientation is an increasing research field and a remarkable concept, many companies put minimal effort into establishing an actual market-based structure. Analyses indicate

that companies who want to achieve a market-based system transition through a four-stage change. As the result of this period that develops in four chapters, being beginning, reconstruction, institutionalization, and providing continuity, a market-focused company structure that shapes according to customer requests is activated. While this process reveals a management model that supports market-oriented activities, it also allows a market structure that the entire organization can understand (Gebhardt et al., 2006). Market orientation defines all business employees' efforts to form superior values that provide the customer with continuity (Narver et al., 1993).

2.3. Innovativeness Orientation

A definition of innovativeness in the framework of the organizational approach was given by Luecke and Katz (2003). Innovativeness, in general, means to present a product or a method successfully. At the same time, its synthetics embody combination forming, giving the original information suitable for the company and its customers, new and valued products, process, and services. Approaches to the innovation philosophy can be defined as continuous innovations in new products, technologies, and procedures to focus on customer and customer satisfaction (Berthon et al., 2004). Fu (2020) argues that innovation is one of the three dimensions of entrepreneurial orientation (innovation, proactivity, and risk-taking). And the innovation orientation of an organization covers the innovation activities of that organization.

According to Erdogan et al. (2020), family firms must change and innovate to remain competitive. Innovation requires breaking with continuity to develop new competencies and skills. Family firm prosperity across generations depends on innovation to achieve desired future outcomes and long-term goals. All these ideas concentrate on products and services that result from innovativeness, and family companies' orientation is to be released. They again developed each other with change thanks to customer satisfaction, time-based competitive strategy, new product and consumption processes, labor and timely delivery, rapid processes, and innovativeness orientation (Toni et al. 2001).

2.4. Customer Orientation

According to Conduit and Mavondo (2001), for an organization to be market-oriented, it must generate market intelligence about its customers' needs and preferences. This step is a necessary step for customer orientation. Other additional activities required for customer orientation are: (i) Understanding the requirements for effective delivery of external customers' needs and preferences. (ii) Learning about external customers' needs and preferences through effective interdepartmental communication. (iii) Additionally, the final buyer is to create value. According to Narver and Slater (1990), customer orientation requires a sufficient understanding of services and products which add high value to customers. This value creation is achieved by improving the benefits for buyers and customers while reducing their expenditures. Developing an understanding at such a level requires gaining information about buyers and customers and comprehending the economic and political limitations. Being customer-focused or customer orientation is rendered as activities designed to sufficiently understand the target customers and produce superior values. Accordingly, customer-focused requires understanding the customers first to deliver services and products that create value. The customer orientation dimension would be able to support the firm with suggestions that attract customers. According to Kutner and Cripps (1997), customer relationships orientation stands on four basics in doctrine:

- Customers should be managed as the most crucial source of the business.
- The state of customer profitability may vary depending on the case; not all customers have requested an equal level.
- Customers should be classified according to their requests, buying habits, and price sensitivity.
- According to customer requests, customer profitability depends on maximizing the values of products and services they provide in customer portfolios.

On the other hand, Lee et al. (2021), customer orientation is related to recognizing customers' future needs and innovative solutions that provide superior value to them. Customer focus is an effective strategy for companies to gain a sustainable competitive advantage regardless of their size and sector.

2.5. Relationship Orientation

According to Viio and Grönroos (2016), business relationships are based on matching or harmonizing operations between two companies. Relationship orientation refers to the willingness and desire to do more than transact or exchange with the interested party. Relationship orientation means maximizing the company's revenues and earnings by bold design, forming and developing relationships with customers, and external environment

factors (Harker, 1999). Relationship orientation, a multi-dimensional concept, has been examined by different authors in various dimensions.

According to Panayides's (2007) model, it consists of five different sizes trust, limits, communication, shared values, and empathy. For example, shared values affect organizational climate directly along with the behavior of employees. Another factor, empathy, is understanding and knowing employees and sharing feelings like sorrow or joy. The title "communication" explains the feature of employees' being able to share their ideas with other team members. Top management of a family company that attaches importance to relationship orientation should also be theoretic adopters and applier of supply chain management and logistics management concepts.

2.6. Learning Orientation

Wang (2008) defines learning orientation as a set of values (i.e., commitment to learning, open-mindedness, and shared vision) that affect a firm's tendency to create and use knowledge. Such values guide a firm's behaviors and processes to acquire diverse knowledge, develop a shared understanding of acquired knowledge, and generate new knowledge or organizational insights. According to Baker and Sinkula (1999), learning orientation is an organization's tendency to use mental models and substantial rationality factors to bring itself into the most competitive position in the market. Learning orientation is a mechanism that includes a firm's competition with old values and activities to fit new techniques into the system. Learning orientation is focused on developing and leveraging knowledge within an organization. In a broader approach, intra-organizational knowledge-sharing is added as another component; it assumes an effective knowledge transfer system that allows an organization to analyze current decision-making processes and implement new ways or organizational activities (Krzakiewicz & Cyfert, 2019).

Wang and Ahmed (2003) suggested that traditional management strategies could not be sufficient in changing environmental conditions and dynamic markets. It depends on learning orientation to make radical progress in gaining a more revolutionary perspective and leadership. According to this point of view, it can be justified that organizational learning is a continuous activity; authentic changes should be done to provide increased information, new ideas can be gathered from system thinking, and constant development should follow the path towards innovative change. The organizational learning paradigm can have a direct effect on innovativeness and firm performance, and particularly family companies should use this activity in their management activities (Lee & Tsai, 2005).

2.7. Technological Orientation

Song and Jing (2017) technological orientation is a guiding principle that enables the application of technologies in products and operational procedures. Technological orientation is an organization's strategic orientation concerning technologies and reflects how an enterprise acquires and implements complex technologies. Technological orientation is a learning process necessary for a firm to obtain the latest technical knowledge. Technological orientation is a paradigm that demonstrates the firm's ability to apply specialized knowledge, adoption, and innovative technologies for the firm's success (Mubarak & Petraite, 2020). Technological orientation is recognized as a critical determinant of innovation or strategic mechanism that helps create innovative ideas for business firms. Technological orientation is a necessary technical skill for business sectors that want to generate maximum returns based on better products and services in the job market. The technology orientation also improves the operational capacity of commercial firms to deliver better customer value (Asheq et al., 2021).

Technology orientation is the ability of a business to use its know-how to create a new technical solution to quickly meet the needs of consumers (Gatignon & Xuereb, 1997). Companies develop innovative technologies as their technological orientation strengthens. Integrating these into product development and marketing processes can bring superior, creative goods and services to market. This includes developing products and services and the ability to provide competitive advantages that competitors cannot easily imitate sustainably. Businesses can also increase firm performance by providing innovative customer value superior to their competitors through technology orientation (Lee et al., 2019).

3. Firm Performance

Literature relating to performance measurement in companies consists of two stages. Between the 1880s and 1980s, the first stage focuses on financial criteria like profit, investment return, and productivity. The second stage started due to changes in world markets in the 1980s (Ghalayini & Noble, 1996). Time-based competition strategy, which gains significance in our day, focuses not only on period standards but also on reducing preparation times,

performance criteria which emphasize the flexibility of labor force and ability to produce high-quality products being loyal to delivery time (Toni et al., 2001). The word performance is defined as the number of products and services produced in a particular amount of time, as well as being expressed with concepts of “yield”, “activity”, “output” according to its function, and also defined as a result of interaction between individual’s skills and motivation. Performance; is the good, service, or idea produced towards fulfilling the responsibility and achieving the purpose in a way that meets designated criteria in the framework of the responsibility (Helvacı, 2002).

Each strategic orientation has a different effect on a firm’s growth and profitability performance. In previous studies, there are positive and strong relationships between profitability performance criteria and active return rate, sales increase, the success of a new product, and market share (Narver & Slater, 1990). Memili et al. (2020) stated that variant ownership types, governance, business structure, goals, and strategies are important determinants of firm performance. Criteria are designated for evaluating the performance can be of both objective and subjective manner. Objective evaluation includes measurable values such as profitability, market share, and cash. The second approach consists of individuals’ thoughts on a company’s sense of success that can be evaluated relatively. This research has tried to analyze financial and growth performances from the administrators’ point of view. Financial performance considers how the firms use their owning and production values. In other words, firm performance evaluates how efficiently the family firm is administrated. Firm performance in this study includes market share, profitability, sales increases, investment return rate, and overall performance. Research indicates that all strategic orientations directly and positively affect firm performance (Olson et al., 2004). Although there also are researches in which there are no absolute relationships on the same subject (Noble et al. 2002).

4. The Relationship Between Entrepreneurial Orientations and Firm Performance

Entrepreneurial orientation is one of the critical drivers of entrepreneurial activity and firm performance. Entrepreneurial orientation, a part of the competitive strategy model, has become an essential issue in the literature (Diandra & Azmy, 2021). According to most of the research conducted in today's competitive business world, the profit flows of companies are under constant threat. In response to these threats, entrepreneurial orientation can increase firms' profitability by constantly seeking new opportunities, thus ranking them at the top of the market. Firms with a strong entrepreneurial orientation can gain a significant competitive advantage. In addition, a solid entrepreneurial orientation can bring new customers to the firm and help the firm retain existing customers by introducing new products. Entrepreneurial firms can proactively seize business opportunities in the market and gain first-mover advantages by entering uncharted territory (Gupta & Gupta, 2015). According to Hakala (2011), entrepreneurial orientation is an important phenomenon that describes entrepreneurial skills in the strategies of firms. Entrepreneurial-oriented organizations change and shape the environment and are willing to dedicate resources to capitalize on uncertain opportunities.

These companies discover new and creative ideas that can lead to changes in the market and increase their competitive chances by anticipating future demands. Constantly examining and shaping the environment positively affects the firm's performance. Lee (2011) investigated the relationships between these companies' technology, market, and entrepreneurial orientations and firm performance in a survey conducted with 426 companies in South Korea. The empirical findings of this research show that appropriate interrelationship actively provides an organization with the ability to achieve and maintain a competitive advantage. Market and technology orientations do not directly affect firm performance. Companies' market and technology orientations can only improve firm performance when combined with entrepreneurial orientation. Another finding of this research shows that it is vital for a firm to have an organizational structure that integrates these three areas to achieve and maintain a positive firm performance.

In the studies of Lumpkin and Dess (1996), considering the conditions of competition in today's economy, they emphasized the importance of exploring the relationships between the entrepreneurial behavior of firms and their performance. According to the authors, entrepreneurial activity or processes can occasionally lead to positive results in one performance dimension and negative impacts in another performance dimension. For example, heavy R&D and product innovation investment can enable a firm to successfully enter new product-market areas and ultimately increase sales growth in the long run. However, the required resource commitment can reduce short-term profitability. Therefore, it is necessary to include the sub-dimensions of both phenomena for the relationship between entrepreneurial orientation (autonomy, innovation, risk-taking, proactivity, and competitive aggression) and performance (growth, profit, and productivity) to be understood correctly. In their study, Morgan and Strong (2003) obtained the data from the survey questions applied to medium, large and high-tech industrial manufacturing firms. They investigated the relationship between the strategic orientations of firms and their firm

performance. As a result of the research, there was no relationship between the aggressiveness, proactivity, and risky dimensions of entrepreneurial orientation and firm performance. Future awareness, advocacy, and proactivity are closely related to firm performance. The authors attributed the most crucial reason for this situation to companies with high firm performance paying close attention to analytical skills and abilities and defense tactics.

4.1. Non-Family Firms

Entrepreneurial orientation reflects a firm's strategic stance towards taking risks and engaging in innovative and proactive behaviors that will continually affect firm performance. Focusing their work on high-tech companies in China, Cui et al. (2018) examined how entrepreneurial orientation affects firm performance. The research results show that the positive effect of entrepreneurial orientation on firm performance is mediated by firms' absorptive capacity and their activities to expand their boundaries. In their work with senior managers, Lumpkin and Dess (2001) investigated how proactivity and competitive aggression, which are the dimensions of entrepreneurial orientation, are related to firm performance. Research findings show that firms with proactive orientation are positively related to performance in dynamic environments, while the performance of competitive and aggressive firms increases in uncertain and risky environments. There is a statistically significant positive relationship between these companies' competitive and aggressive work and sales growth. Madison et al. (2014) aimed to reveal the crucial differences between family and non-family firms by investigating the relationship between entrepreneurial orientation and firm performance in small-scale (family and non-family) firms. The authors' work sampled small firms in fourteen city centers in two Midwestern states. Findings revealed that entrepreneurial orientation has a more significant impact on the performance of non-family firms than family firms.

Galbreath et al. (2020) analyzed the relationship between entrepreneurial orientation and firm performance in their study on 229 Italian firms. The analysis results show that an entrepreneurial orientation in firms is positively related to firm performance. In addition, firms' competitive strategies, a low-cost strategy, negatively affects the relationship, while differentiation strategies affect the relationship positively. In their study conducted in 2020, Soares and Perin (2020) aimed to analyze the relationship between entrepreneurial orientation and corporate performance through an updated and expanded meta-analytic review involving mediators, moderators, and performance outcomes. The study's findings reveal that entrepreneurial orientation directly affects corporate performance, which is more vital for multi-item and income-based performance measures. In addition, partly learning orientation and partly innovativeness also affect the relationship between entrepreneurial orientation and performance.

Basco et al. (2020) selected small and medium-sized companies from three countries (China, Mexico, and Spain) as a sample in their study. They analyzed firm entrepreneurship orientation in different contexts. The three main factors (innovation, proactivity, and risk-taking) that define the firm's entrepreneurial orientation have a significant effect on the positive impact of entrepreneurial orientation on firm performance. Rezaei and Ortt (2018) studied three dimensions of entrepreneurial orientation (innovation, proactivity, risk-taking) and three types of functional performance of firms (R&D performance, production performance, marketing, and sales performance) in their study on SMEs in high-tech industries in the Netherlands. The results of the research show that entrepreneurial orientation dimensions are differently related to the performance of functions in a firm. A positive relationship is observed between innovation and R&D performance, proactivity, and marketing and sales performance. There is a negative relationship between risk-taking and production performance. It was concluded that R&D, production and marketing, and sales functions support each other in a logical order and their effects on overall firm performance are complementary.

4.2. Family Firms

Family firms emerge due to the founder(s) entrepreneurial attitudes. Family firms dominate the business environment and are responsible for industrial output, entrepreneurial activity, corporate growth, economic development, innovation, and employment in most economies. Research on these firms in the literature has mainly focused on the advantage of intergenerational involvement, long-term strategic orientation, and members' joint efforts for the firm's survival. A study conducted on 250 small family companies in the Ghanaian economy; revealed that entrepreneurial orientation is positively related to strategic orientation, not firm performance, and strategic orientation also positively affects firm performance. In addition, strategic orientation did not soften the relationship between entrepreneurial orientation and firm performance. As a result of the research, it is suggested that family companies should be more proactive and innovative in their management to compete more effectively in the market and survive in turbulent environments (Voss & Voss, 2000). Naldi et al. (2007) investigated the link

between risk-taking and performance, one of the critical dimensions of entrepreneurial orientation in family companies in Sweden. According to the results, risk-taking in family firms is negatively related to performance. Because; i) individuals in these firms are generally members of the same family. ii) Members control both ownership and management. iii) Risk-taking in family firms is not strictly tied to systematic and formal procedures and does not adequately include outsiders' perspectives and opinions. iv) Family firms avoid establishing formal control and monitoring systems such as active boards, financial controls, and strategic planning to improve performance. Rachmawati et al. (2020) investigated whether entrepreneurial orientation directly affects family firm performance in Indonesia. The results showed that entrepreneurial orientation did not significantly affect the family firm's performance. Garcés-Galdeano et al. (2016) examined how socio-emotional factors can affect the entrepreneurship-oriented activities of family companies and how this effect is managed by the technological intensity of the sector and firm performance. According to the research results, although family firms are less entrepreneur-oriented than non-family firms, this gap is closing with the increasing technological intensity of the sector. However, there is no evidence to suggest any change in entrepreneurial orientation in family firms resulting from a decline in firm performance. Because family firms operating in technology-intensive sectors are less entrepreneur-oriented than non-family firms. Not investing in entrepreneurship in technology-intensive environments is riskier than investing. Malpica Romero et al. (2014) conducted a study investigating the relationships between strategic orientations (market orientation, entrepreneurial orientation, learning orientation, and technology orientation) and their links to business performance in a family business. As a result of this qualitative research, descriptive data for strategic orientation scores and performance were examined and it was found that the effect of entrepreneurial orientation activities on firm performance was relatively low. The most critical factor in this is that the top management is not completely clear about how the company's competitive power can be increased. Managers stated that they are aware that adopting a better internal communication model and defining a better role can effectively improve performance. Expanding into different markets, using technical experience better (new product development), and looking for various applications with the same core product are other entrepreneurial orientations that managers want to implement to increase the company's performance. Hernández-Linares et al. (2019) examined how five key entrepreneurial orientation dimensions (risk-taking, innovation, proactivity, competitive aggression, and autonomy) affect family firm performance. Findings based on a sample of 609 Spanish and Portuguese family firms suggest that not all dimensions of entrepreneurial orientation are equally crucial for performance, as only proactivity, competitive aggression, and autonomy are essential. Other study findings suggest that not all family firms act in the same strategic way and should not be treated as a homogeneous group. Family firms cannot benefit from entrepreneurial orientation to increase their performance and even experience complexity in this regard. Family businesses need to develop entrepreneurial behaviors in order to survive in the long run (Arzubiaga et al., 2019). This requirement is even greater in family businesses with a vision of success for generations (Cruz and Nordqvist, 2012).

While there are opinions that argue that there is no interaction between firm performance and entrepreneurial orientation, there are also examples in the literature proving that they affect each other. Hernández-Perlines et al. (2021), in their study of 106 Spanish family firms, investigated whether socio-emotional wealth anxiety increases the positive effect of entrepreneurial orientation on family firm performance. According to this research, entrepreneurial orientation positively affects firm performance. At the same time, the concern for the preservation of socio-emotional wealth positively affects both entrepreneurial orientation and firm performance. Zainol and Ayadurai (2011) investigated the effects of entrepreneurial orientation on the firm performance of family firms in Malaysia based on personality traits. According to the research results, entrepreneurial orientation did not mediate the relationship between personality traits and firm performance. In this result, the tendency of members of family firms to invest in new areas and avoid risks, their beliefs, their resistance to getting extra work, and the view that the government's privileges and aid to encourage entrepreneurship are not sufficient. However, a positive correlation was found between entrepreneurial orientation and firm performance of family firms in Malaysia. Klein et al.'s (2021) research results show that different strategic orientations, such as market orientation, technology orientation, and entrepreneurial orientation, affect innovation results and firm performance.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The benefits of various modern management practices to companies are innumerable. These include creating a customer-oriented business structure, adopting innovative methods, taking the role of creative leadership in the sector, combining their experience with the organization's vision, and creating a strong learning organization. In addition, it is to establish correct and tight relations with its internal and external environment, be a few steps ahead

of other companies in the market, take risks when necessary, and make new investments by acting proactively. The strategic orientations firms use to achieve these benefits enable a firm to develop optimal performance, advance, and improve its organization.

Strategic orientation defines the principles that shape and affect the activities of enterprises and are necessary to increase their performance. Regardless of its type, size, structure, and culture, the relationship of this concept with performance, which is of critical importance for every business, needs to be examined in detail. In many studies in the literature, it is emphasized that entrepreneurial activities such as innovation, proactivity, and risk-taking positively affect the financial performance of companies and are essential for organizational success. To obtain comparable and more objective results, classifying companies as family and non-family and collecting their effects in a single study can contribute to the literature. Considering the entrepreneurial characteristics and practices of family and non-family companies, the primary motivation of the study is to comprehend how entrepreneurial orientations affect firm performance and to evaluate these effects in terms of two different company types. For this purpose, international examples related to the subject in the literature were taken as a basis. According to other study findings, increasing pressure to remain competitive in the current economic situation may push some family businesses to become more entrepreneurial. In contrast, others may be more risk-averse to conserving existing resources and ensuring survival. Family firms tend to participate less in entrepreneurial orientation activities than non-family firms. Surely, it is necessary in terms of natural flow to include studies focused on family companies in this article (Lumpkin and Dess, 1996; Voss & Voss, 2000; Naldi et al., 2007; Cruz and Nordqvist, 2012; Hernández-Linares and & López-Fernández, 2018; Pittino et.al., 2018; Arz, 2019; Arzubiaga et.al., 2019).

It has been determined that entrepreneurial orientations in non-family firms, especially in technology-intensive firms, increase firms' absorptive capacity and their activities to expand their borders. It is determined that companies with a proactive orientation are positively related to performance in dynamic environments, while competitive and aggressive companies increase their performance in uncertain and risky environments. The relationship between the entrepreneurial orientation of enterprises and firm performance negatively affects competitive strategies and positively affects differentiation strategies. When all studies are summarized, it is revealed that entrepreneurial orientation has a more positive effect on the performance of non-family firms than family firms. However, some results show that it directly affects corporate performance, vital for revenue-based performance measurements. It is observed that the relationship between entrepreneurial activities (innovation, R&D performance, proactivity, etc.) and sales performance is more intense and positive than in family companies.

In the examples in the literature investigating the relationship between entrepreneurial orientation and firm performance in family companies, the relationship is less or absent compared to non-family companies. Considering the results obtained from these examples, the relationship between entrepreneurial orientation and performance in family businesses is not positive. Because members of the same family control both property and management, they do not adhere to systematic and formal procedures for taking risks and do not care enough about the different perspectives and opinions. Based on proactivity, competitive aggression, and autonomy, not all dimensions of entrepreneurial orientation were equally crucial for performance in family businesses. Other study findings show that not all family businesses act in the same strategic way and should not be treated as a homogeneous group. Family firms cannot benefit from entrepreneurial orientation to increase their performance and even experience complexity in this regard. When the factors affecting all these findings are summarized, the following results emerge; (i) family businesses avoid establishing formal control and monitoring systems such as active boards, financial controls, and strategic planning to improve performance. (ii) Family business members tend to invest in new areas and avoid risks, beliefs, and resistance to innovation. (iii) Top management is not fully aware of how the company's competitiveness can be increased. (iv) Managers are unaware that adopting a better internal communication model and defining a better role can effectively improve performance.

Unlike these views, there are also studies proving the positive effect between entrepreneurial orientation and firm performance. When these studies are summarized, different strategic orientations such as market orientation, technology orientation, and entrepreneurship orientation affect innovation results and firm performance. Family members' personality traits and perspectives on entrepreneurial activities directly affect their entrepreneurial orientation, thus future investment decisions, growth rates, competitive attitudes, and the firm's performance. As a result of the information obtained from these studies, opening up to different markets, using technical experience better, and developing various applications are among the entrepreneurial orientations that the new generation managers in the family business want to implement to increase the company's performance. It has been concluded

that family companies should be more proactive and innovative in their management to compete more effectively in the market and survive in turbulent environments.

The study has some limitations. Since the samples used in the study were chosen without distinguishing between country, sector, and size, the findings cannot be generalized. In addition, the effect of entrepreneurial orientation on firm performance is presented with a general point of view without focusing on the sub-dimensions that make up the entrepreneurial orientation one by one. For this reason, future research can be classified to cover a certain geographical region and economic systems of the world, homogeneous groups can be formed, and by examining the sub-dimensions of entrepreneurial orientation one by one, it can be investigated more comprehensively with quantitative research which dimension has a significant effect on the overall firm performance. It can also be explored in depth with quantitative research to understand better the results of firms' entrepreneurial attitudes and behaviors on firm performance. As the last limitation, it was only possible to include some current sources in this study. It would be more accurate to update the new studies to be done with the sources of the last two years. Despite a few limitations, it is thought that this article will contribute positively to the literature in terms of providing a new perspective and summarizing important sources in one place. The most important difference of this study from other literature reviews is that it includes all strategic orientations and includes both family companies and non-family companies in the process.

Strategic orientations have been one of the most researched topics in the literature with their dynamic and open-ended aspects. The study results reveal that entrepreneurial activities can contribute to businesses' strategic moves and performances in today's competitive world, where the environment and demands are changing rapidly. The importance of strengthening the strategic orientation of the companies to be ready for risks and uncertainties, focusing on long-term growth, and taking flexible and fast action has been revealed. In this direction, managers and interested entrepreneurs can benefit from examples developed on how strategic orientations can be adapted to the firm and how entrepreneurial functions can increase overall firm performance. By examining different strategic orientations together, they can more easily identify mechanisms that will improve the performance of their companies. In this context, managers can easily understand how the structure and types of their companies affect performance indicators such as productivity, innovation quality, quality of goods and services, growth rate, brand performance, and customer satisfaction, especially considering their entrepreneurial orientation. Thus, they can improve their weaknesses and understand and meet customers' needs more efficiently. While developing their innovative competencies, they can increase their performance by making moves that will turn the changes in the market to their advantage.

REFERENCES

- Abdulrab, M., Al-Mamary, Y. H. S., Alwaheeb, M. A., Alshammari, N. G. M., Balhareth, H., & Al-Shammari, S. A. (2021). Mediating role of strategic orientations in the relationship between entrepreneurial orientation and performance of Saudi SMEs. *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, 18(4), 1-15. <https://doi.org/10.14488/BJOPM.2021.029>
- Adams, P., Freitas, I. M. B., & Fontana, R. (2019). Strategic orientation, innovation performance and the moderating influence of marketing management. *Journal of Business Research*, 97, 129-140. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.12.071>
- Agyapong, A., & Acquah, M. (2021). Organizational capabilities, business strategic orientation, and performance in family and non-family businesses in a sub-Saharan African Economy. *Journal of African Business*, 22(3), 411-439. <https://doi.org/10.1080/15228916.2021.1907158>
- Aloulou, W. J. (2019). Impacts of strategic orientations on new product development and firm performances: Insights from Saudi industrial firms. *European Journal of Innovation Management*, 22(2), 257-280. <https://doi.org/10.1108/EJIM-05-2018-0092>
- Arz, C. (2019). Bridging the micro-macro gap: A multi-layer culture framework for understanding entrepreneurial orientation in family firms. *Journal of Family Business Strategy*, 10(3), 100287. <https://doi.org/10.1016/j.jfbs.2019.04.006>

- Arzubiaga, U., Maseda, A., & Iturralde, T. (2019). Entrepreneurial orientation in family firms: New drivers and the moderating role of the strategic involvement of the board. *Australian Journal of Management*, 44(1), 128-152. <https://doi.org/10.1177/0312896218780949>
- Asheq, A. A., Tanchi, K., Kamruzzaman, M., & Karim, M. M. (2021). The impact of e-marketing orientation, technological orientation and learning capacity on online SME performance. *Innovative Marketing*, 17(3), 168-179. [http://dx.doi.org/10.21511/im.17\(3\).2021.14](http://dx.doi.org/10.21511/im.17(3).2021.14),
- Baker, W.E. & Sinkula, J.M. (1999). The synergistic effect of market orientation and learning orientation on organizational performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 27(4), 411-427.
- Basco, R., Hernández-Perlines, F., & Rodríguez-García, M. (2020). The effect of entrepreneurial orientation on firm performance: A multigroup analysis comparing China, Mexico, and Spain. *Journal of Business Research*, 113, 409-421. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.020>
- Berrone, P., Duran, P., Gómez-Mejía, L., Heugens, P. P., Kostova, T., & Van Essen, M. (2020). Impact of informal institutions on the prevalence, strategy, and performance of family firms: A meta-analysis. *Journal of International Business Studies*. <https://doi.org/10.1057/s41267-020-00362-6>
- Berthon, P., Hulbert, J.M., & Pitt, L. (2004). Innovation or customer orientation? An empirical investigation. *European Journal of Marketing*, 38(9-10), 1065-1090. <https://doi.org/10.1108/03090560410548870>
- Chrisman, J. J., Chua J. H., & Steier, L. (2003). An introduction to theories of family business. *Journal of Business Venturing*, 18(4), 441-448. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(03\)00052-1](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(03)00052-1)
- Conduit, J. & Mavondo, F. T. (2001). How critical is internal customer orientation to market orientation? *Journal of Business Research*, 51(1), 11-24. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(99\)00044-2](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(99)00044-2)
- Cruz, C., & Nordqvist, M. (2012). Entrepreneurial orientation in family firms: A generational perspective. *Small Business Economics*, 38(1), 33-49.
- Cui, L., Fan, D., Guo, F., & Fan, Y. (2018). Explicating the relationship of entrepreneurial orientation and firm performance: Underlying mechanisms in the context of an emerging market. *Industrial Marketing Management*, 71, 27-40. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2017.11.003>
- Diandra, D. & Azmy, A. (2021). How multidimensional approach of entrepreneurial orientation (EO) effect firm performance: A critical review. *Jurnal Manajemen Bisnis*, 12(1), 30-40. <https://doi.org/10.18196/mabis.v12i1.9743>
- Erdogan, I., Rondi, E. & De Massis, A. (2020). Managing the tradition and innovation paradox in family firms: A family imprinting perspective. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 44(1), 20-54. <https://doi.org/10.1177/1042258719839712>
- Ernst, R. A., Gerken, M., Hack, A., & Hülsbeck, M. (2022). Family firms as agents of sustainable development: A normative perspective. *Technological Forecasting And Social Change*, 174, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121135>
- Fındıklı, İ. (2008). *Aile şirketlerinde yönetim ve kurumsallaşma (Management and institutionalization in family-owned firms)*. (3rd ed.). Alfa Publishing.
- Frank, H., Kessler, A., & Fink, M. (2010). Entrepreneurial orientation and business performance—a replication study. *Schmalenbach Business Review*, 62(2), 175-198.

- Fu, J. S. (2020). Understanding the internal and external communicative drivers of organizational innovativeness. *Communication Research*, 1-28. <https://doi.org/10.1177/0093650220981299>
- Galbreath, J., Lucianetti, L., Thomas, B., & Tisch, D. (2020). Entrepreneurial orientation and firm performance in Italian firms: The moderating role of competitive strategy. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(4), 629-646. <https://doi.org/10.1108/IJEBr-07-2019-0457>
- Garcés-Galdeano, L., Larraza-Kintana, M., García-Olaverri, C., & Makri, M. (2016). Entrepreneurial orientation in family firms: The moderating role of technological intensity and performance. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 12(1), 27-45.
- Gatignon, H. & Xuereb, J. M. (1997). Strategic orientation of the firm and new product performance. *Journal of Marketing Research*, 34(1), 77-90.
- Gebhardt, G.F., Carpenter, G.S., & Sherry, JR, John F. (2006). Creating a market orientation: A longitudinal, multifirm, grounded analysis of cultural transformation, *Journal of Marketing*, October, 70(4), 37-55.
- Gersick, K. E., Davis, J. A., McCollom, H., & Lansberg, I. (1997). *Generation to generation: Life cycles of family business*. Harvard Business School Press.
- Ghalayini, A.M. & Noble, J.S. (1996). The changing basis of performance measurement. *International Journal of Operations & Production Management*, 16(8), 63-80.
- Gotteland, D., Shock, J., & Sarin, S. (2020). Strategic orientations, marketing proactivity and firm market performance. *Industrial Marketing Management*, 91, 610-620. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.03.012>
- Gupta, V. K. & Gupta, A. (2015). Relationship between entrepreneurial orientation and firm performance in large organizations over time. *Journal of International Entrepreneurship*, 13(1), 7-27.
- Hakala, H. (2011). Strategic orientations in management literature: Three approaches to understanding the interaction between market, technology, entrepreneurial and learning orientations. *International Journal of Management Reviews*, 13(2), 199-217.
- Harker, M. J. (1999). Relationship marketing defined? An examination of current relationship marketing definitions. *Marketing Intelligence and Planning*, 17(1), 13-20.
- Helvacı, M. A. (2002). Performans yönetimi sürecinde performans değerlendirmenin önemi, *Journal of Ankara University Faculty of Educational Sciences*, 35(1-2), 155-169.
- Herath, H. A., & Mahmood, R. (2013). Strategic orientation based research model of SME performance for developing countries. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 2(1), 430-440.
- Hernández-Linares, R., Kellermanns, F. W., López-Fernández, M. C., & Sarkar, S. (2019). The effect of socioemotional wealth on the relationship between entrepreneurial orientation and family business performance. *BRQ Business Research Quarterly*. 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.brq.2019.03.002>
- Hernández-Linares, R. & López-Fernández, M. C. (2018). Entrepreneurial orientation and the family firm: Mapping the field and tracing a path for future research. *Family Business Review*, 31(3), 318-351. <https://doi.org/10.1177/0894486518781940>

- Hernández-Perlines, F., Covin, J. G., & Ribeiro-Soriano, D. E. (2021). Entrepreneurial orientation, concern for socioemotional wealth preservation, and family firm performance. *Journal of Business Research*, 126, 197-208. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.12.050>
- Hernández-Perlines, F., Moreno-García, J., & Yáñez-Araque, B. (2019). The influence of socioemotional wealth in the entrepreneurial orientation of family businesses. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 15(2), 523-544. <https://doi.org/10.1007/s11365-019-00561-0>
- Hughes, M. & Morgan, R. E. (2007). Deconstructing the relationship between entrepreneurial orientation and business performance at the embryonic stage of firm growth. *Industrial Marketing Management*, 36(5), 651-661.
- Kalkan, P. K. & Aladağ, Ö. F. (2021). Stratejik yönelim ve işletme performansı: Bir literatür taraması. *Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Kafkas University*, 12(23), 592-620. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2021.025>
- Karpuzoğlu, E. (2001). *Büyüyen ve gelişen aile şirketlerinde kurumsallaşma*. Hayat Yayınları.
- Kırım, A. (2000). *Aile şirketlerinin yönetimi*. Sistem Yayıncılık.
- Klein, S. P., Spieth, P., & Heidenreich, S. (2021). Facilitating business model innovation: The influence of sustainability and the mediating role of strategic orientations. *Journal of Product Innovation Management*, 38(2), 271-288. <https://doi.org/10.1111/jpim.12563>
- Kohli, A.K. & Jaworski, B.J. (1990). Market orientation: The construct, research propositions, and managerial implications. *Journal of Marketing*, 54(2), 1-18.
- Krzakiewicz, K. & Cyfert, S. (2019). Strategic orientations of the organization-entrepreneurial, market and organizational learning. *Management*, 23(1), 7-19. <https://doi.org/10.2478/manment-2019-0001>
- Kutner, S. & Cripps, J. (1997). Managing the customer portfolio of healthcare enterprises. *The Healthcare Forum Journal*, 40(5), 52-54.
- Lansberg, I. (1999). *Succeeding generations*. Harvard Business School Press.
- Lee, C. M. J., Che-Ha, N., & Alwi, S. F. S. (2021). Service customer orientation and social sustainability: The case of small medium enterprises. *Journal of Business Research*, 122, 751-760. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.12.048>
- Lee, D.H. (2011). The influence of strategic orientations on business performance and mediating role of entrepreneurial orientation relationship among technology, market orientations and business performance in Korean technology intensive SMEs. (Doctoral dissertation, University of Portsmouth, UK). <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.543771>
- Lee, E. A., Seo, J. H., & Shim, Y. S. (2019). A study on the entrepreneurial orientation and the performance of startups: The mediating effects of technological orientation and social capital. *Asia-Pacific Journal of Business Venturing and Entrepreneurship*, 14(2), 47-59.
- Lee, T. & Tsai, H. (2005). The effects of business operation mode on marketing orientation, Learning orientation and innovativeness. *Industrial Management & Data Systems*, 105(3), 325-348.
- Lentu, L. M., Khayiya, R., & Ondigi, A. (2021). Influence of strategic orientation on performance of publicly owned hotel enterprises in Kenya. *European Journal of Hospitality and Tourism Research*, 9(1), 37-57.

- Li, Y., Liu, Y., & Zhao Y., (2006). The Role of market and entrepreneurship orientation and internal control in the new product development activities of Chinese firms. *Industrial Marketing Management*, 35(3), 336–347.
- Lin, C., & Kunnathur, A. (2019). Strategic orientations, developmental culture, and big data capability. *Journal of Business Research*, 105, 49-60. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.016>
- Lin, Y., Luo, J., Ieromonachou, P., Rong, K., & Huang, L. (2018). Strategic orientation of servitization in manufacturing firms and its impacts on firm performance. *Industrial Management & Data Systems*, 119(2), 292-316.
- Luecke, R., & Katz R. (2003). *Managing creativity and innovation*. Harvard Business School Press.
- Lumpkin, G. T. & Dess, G. G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *Academy of Management Review*, 21(1), 135-172.
- Lumpkin, G. T. & Dess, G. G. (2001). Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing*, 16(5), 429-451.
- Madison, K., Runyan, R. C., & Swinney, J. L. (2014). Strategic posture and performance: Revealing differences between family and nonfamily firms. *Journal of Family Business Strategy*, 5(3), 239-251. <https://doi.org/10.1016/j.jfbs.2013.11.006>
- Mahmood, R. & Hanafi, N. (2013). Entrepreneurial orientation and business performance of women-owned small and medium enterprises in Malaysia: Competitive advantage as a mediator. *International Journal of Business and Social Science (IJBS)*, 4(1), 82-90.
- Malpica Romero, A. D., Ramírez Solís, E. R., & Baños Monroy, V. I. (2014). Strategic Orientations And Their Relationship With Performance: A Case Of A Mexican Family Firm. *Academy of Strategic Management Journal*, 13(2), 1-20.
- Masa'deh, R., Al-Henzab, J., Tarhini, A., & Obeidat, B. Y. (2018). The associations among market orientation, technology orientation, entrepreneurial orientation and organizational performance. *Benchmarking: An International Journal*, 25(8), 3117-3142. <https://doi.org/10.1108/BIJ-02-2017-0024>
- Memili, E., Patel, P. C., Koç, B., & Yazıcıoğlu, İ. (2020). The interplay between socioemotional wealth and family firm psychological capital in influencing firm performance in hospitality and tourism. *Tourism Management Perspectives*, 34. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100651>
- Miller, D. (1983). The correlates of entrepreneurship in three types of firms. *Management Science*, 29(7), 770-791.
- Mohammed, N. (2019). A related party transactions, family firms and firm performance. *Accounting Analysis Journal*, 8(3), 179-183. <https://doi.org/10.15294/aa.v8i3.36665>
- Morgan, R. E. & Strong, C. A. (2003). Business performance and dimensions of strategic orientation. *Journal of Business research*, 56(3), 163-176. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(01\)00218-1](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(01)00218-1)
- Morris, M. H. & Paul, G.W. (1987). The relationship between entrepreneurship and marketing in established firms. *Journal Of Business Venturing*, 2(3), 247-259. [https://doi.org/10.1016/0883-9026\(87\)90012-7](https://doi.org/10.1016/0883-9026(87)90012-7)

- Mubarak, M. F. & Petraite, M. (2020). Industry 4.0 technologies, digital trust and technological orientation: What matters in open innovation? *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120332>
- Mullens, D. (2018). Entrepreneurial orientation and sustainability initiatives in family firms. *Journal of Global Responsibility*, 9(2), 160-178. <https://doi.org/10.1108/JGR-03-2017-0020>
- Naldi, L., Nordqvist, M., Sjöberg, K., & Wiklund, J. (2007). Entrepreneurial orientation, risk taking, and performance in family firms. *Family Business Review*, 20(1), 33-47.
- Narver, J. C., Jacobson, R., & Slater, S. F. (1993). *Market Orientation and Business Performance: An Analysis of Panel Data*. Report-Marketing Science Institute Cambridge Massachusetts.
- Narver, J.C. & Slater, S.F. (1990). Creating the effect of a market orientation on business profitability. *Journal of Marketing*, 48(1), 69-73.
- Nasir, W. M. N. B. W. M., Al Mamun, A., & Breen, J. (2017). Strategic orientation and performance of SMEs in Malaysia. *SAGE Open*, 7(2), 1-13. <https://doi.org/10.1177/2158244017712768>
- Noble, C. H. Sinha, R. K., & Kumar, A. (2002). Market orientation and alternative strategic orientations: A longitudinal assessment of performance implications. *Journal of Business Research*, 66(4), 25–39.
- Olson, E. M., Slater, S. F., & Hult, G. T. M. (2005). The performance implications of fit among business strategy, marketing organization structure, and strategic behavior. *Journal of Marketing*, 69(3), 49–65.
- Panayides, P. (2007) The impact of organizational learning on relationship orientation, logistics service effectiveness and performance. *Industrial Marketing Management*, 36(1), 68-80.
- Pittino, D., Martínez, A. B., Chirico, F., & Galván, R. S. (2018). Psychological ownership, knowledge sharing and entrepreneurial orientation in family firms: The moderating role of governance heterogeneity. *Journal of Business Research*, 84, 312-326. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.08.014>
- Porter, E. M. (2009) *Rekabet Stratejisi*. Sistem Yayıncılık.
- Rachmawati, E., Suliyanto, & Suroso, A. (2020). Direct and indirect effect of entrepreneurial orientation, family involvement and gender on family business performance. *Journal of Family Business Management*, 12(2), 214-236. <https://doi.org/10.1108/JFBM-07-2020-0064>
- Real, J. C., Roldán, J. L., & Leal, A. (2012). From entrepreneurial orientation and learning orientation to business performance: Analysing the mediating role of organizational learning and the moderating effects of organizational size. *British Journal of Management*, 25(2), 186-208. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2012.00848.x>
- Rezaei, J. & Ortt, R. (2018). Entrepreneurial orientation and firm performance: The mediating role of functional performances. *Management Research Review*, 41(7), 878-900. <https://doi.org/10.1108/MRR-03-2017-0092>
- Rosenblatt, P. C. (1990). *The family in business: Human dilemmas in the family firm*. Jossey Bass Publishers.
- Soares, M. D. C. & Perin, M. G. (2020). Entrepreneurial orientation and firm performance: an updated meta-analysis. *RAUSP Management Journal*, 55, 143-159. <https://doi.org/10.1108/RAUSP-01-2019-0014>

- Song, L., & Jing, L. (2017). Strategic orientation and performance of new ventures: empirical studies based on entrepreneurial activities in China. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 13(4), 989-1012. <https://doi.org/10.1007/s11365-017-0433-z>
- Tangör, B. B. & Özgen, H. (2022). Öz-yeterlik ve bireysel girişimcilik yönelimi ilişkisinde mükemmeliyetçiliğin aracı rolü. *Gazi Journal of Economics and Business*, 8(1), 164-178. <https://doi.org/10.30855/gjeb.2022.8.1.011>
- Taşkıran, G. & İyigün, N. Ö. (2019). The relationship between organizational citizenship behavior and entrepreneurial orientation: A research in the hospitality industry. *Procedia Computer Science*, 158, 672-679. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.102>
- Toni, A. D. & Tonchia, S. (2001). Performance measurement systems: Models, characteristics and measures. *International Journal of Operations & Production Management*, 21(1/2), 46-71. <https://doi.org/10.1108/01443570110358459>
- Viiio, P., & Grönroos, C. (2016). How buyer–seller relationship orientation affects adaptation of sales processes to the buying process. *Industrial Marketing Management*, 52, 37-46. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2015.07.013>
- Vij, S. & Bedi, H. S. (2012). Relationship between entrepreneurial orientation and business performance: A review of literature. *The IUP Journal of Business Strategy*, 9(3), 17-31.
- Voss, G. B. & Voss, Z. G. (2000). Strategic orientation and firm performance in an artistic environment. *Journal of Marketing*, 64(1), 67-83.
- Wang, C. L. (2008). Entrepreneurial orientation, learning orientation, and firm performance. *Entrepreneurship theory and practice*, 32(4), 635-657.
- Wang, C. L. & Ahmed, P. K. (2003). Organisational Learning: A critical review., *The Learning Organization*, 10(1), 8-17.
- Wu, B., Monfort, A., Jin, C., & Shen, X. (2022). Substantial response or impression management? Compliance strategies for sustainable development responsibility in family firms. *Technological Forecasting and Social Change*, 174, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121214>
- Yang, C. W. (2008). The relationships among leadership styles, entrepreneurial orientation, and business performance. *Managing Global Transitions*, 6(3), 257-275.
- Zainol, F. A. & Ayadurai, S. (2011). Entrepreneurial orientation and firm performance: The role of personality traits in Malay family firms in Malaysia. *International Journal of Business and Social Science*, 2(1), 59-71.
- Zhou, W., Su, D., Yang, J., Tao, D., & Sohn, D. (2021). When do strategic orientations matter to innovation performance of green-tech ventures? The moderating effects of network positions. *Journal of Cleaner Production*, 279, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123743>

Author Contributions

The contribution of the first author is 50%, the second author's contribution is 50%.

SOSYAL SERMAYE VE İNOVASYON: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ

Mahmure ERCAN¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1062703

Makale Geçmişi:

Geliş 25.01.2022

Kabul 10.04.2023

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Sermaye,

İnovasyon,

OECD Ülkeleri.

ÖZ

Bireylerin çevresi ile iş birliği içerisinde ve koordineli hareket etmesini sağlayan her türlü ilişkisi sosyal sermaye olarak tanımlanır. Sanayi devrimi sonrasında ekonomide yaşanan hızlı gelişmeler, sosyal sermayenin de değişmesine neden olmuştur. Bireyler arası ilişkileri temsil eden sosyal sermaye giderek zayıflamıştır. 1980'li yıllarda, zayıflayan sosyal sermayenin ekonomiyi olumsuz etkilediği gerçeğinin fark edilmesi ile sosyal sermaye önem kazanmaya başlamıştır. Bu alanda pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmalar sosyal sermayenin neden azaldığı, neden kıt kaynak hâline dönüştüğü sorularını araştırmak yerine, sosyal sermayenin inovasyon ve ekonomik büyümeye pozitif etkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Üstelik ekonomi için önemli olduğu kabul edilmesine ve ekonomi üzerindeki etkisi devamlı araştırılmasına rağmen, tersine ilişkin durumu ihmal edilmiştir. Çalışma, literatürdeki bu eksikliği gidermek amacıyla hazırlanmıştır. İnovasyonun sosyal sermaye üzerindeki etkisi OECD ülkeleri üzerinden analiz edilmiştir. 2013-2017 yıllarına ait seçilen örneklem panel regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonucunda, inovasyonun sosyal sermaye üzerinde anlamlı ve negatif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre çıkar üzerine kurulu bir iş ilişkisi, iş birliği de içerse sosyal sermayeyi beslememektedir.

SOCIAL CAPITAL AND INNOVATION: AN EMPIRICAL ANALYSIS ON OECD COUNTRIES

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1062703

Article History:

Received 25.01.2022

Accepted 10.04.2023

Keywords:

Social Capital,

Innovation,

OECD Countries.

ABSTRACT

All kinds of relationships that enable individuals to act in cooperation and coordinated with their environment are defined as social capital. The rapid developments in the economy with the Industrial Revolution caused the social capital to change as well. Social capital which represents interpersonal relations has gradually weakened. In the 1980s with the realization of the fact that the weakening social capital negatively affects the economy, social capital began to gain importance. Many studies have focused on the positive effect of social capital on innovation and economic growth, instead of investigating the question of why social capital is decreasing. Moreover, although it is considered to be important for the economy, the state of the reverse relationship has been neglected. The study was prepared in order to fill this gap in the literature. The effect of innovation on social capital has been analyzed over OECD countries. The selected sample for the years 2013-2017 was estimated by panel regression analysis. As a result of the estimation, it was found that innovation has a significant and negative effect on social capital. Accordingly, a business relationship based on interest, even if involves cooperation, doesn't feed social capital.

¹ Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, mahmure.ercan@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0308-6765

Alıntılanak için/Cite as: Ercan, M. (2023). Sosyal sermaye ve inovasyon: Oecd ülkeleri üzerine ampirik bir analiz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 280-291.

GİRİŞ

Ülkeler arası gelişme farklılığı, fiziksel sermaye birikimi ve beşerî sermaye birikimi dışında, Hanifan (1916) tarafından literatüre kazandırılan ve 1980’li yıllardan itibaren daha çok önem atfedilen sosyal sermaye birikimi üzerinden de açıklanmaktadır. Bireylerin ailesi, arkadaşları, çevresi ile iyi ilişkilerini gösteren sosyal sermaye, ülkeler arası gelir farklılığı yanı sıra ülke içi gelir farklılığını da açıklayabilme yeteneğine sahiptir. Bu nedenle özellikle son yıllarda literatürde çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Sosyal sermayeye yönelik çalışmalar incelendiğinde, sosyal sermayenin piyasa temelinde araştırıldığı gözlemlenmiştir. Buna göre inovasyon sürecinin ihtiyaç duyduğu bireyler arası iyi ilişkileri sağlayan sosyal sermaye, sağladığı bu avantajla işlem maliyetleri azalmakta, inovatif faaliyetler, verimlilik ve nihai olarak da ekonomik büyüme artmaktadır (Akçomak & Weel, 2009). Bireyler de sosyal sermayenin sağladığı bu pozitif etkiyi elde etmek için faaliyetlerini iş birliği içerisinde yürütmektedir. Nitekim Coleman, bireylerin rasyonel olduğunu ve birlikte hareketin ancak kendi çıkarlarını maksimize etme dürtüsüne dayandığını savunmaktadır (Coleman, 1988).

Kapitalist sistemin başlangıcıyla örtüşen, 18. yüzyılın sonlarında İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi ile teknoloji nefes kesen hızla ilerlemektedir (Kazgan, 2014, s. 51). Homo economicus varsayımıyla hareket eden bireyler de kendi çıkarları doğrultusunda ekonomide yaşanan dönüşümlere uygun şekilde sosyal yaşamlarını dönüştürmektedir. Çıkar maksimizasyonu ile hareket ettikleri rekabetçi toplumda aileleri, akrabaları ve çevresi ile ilişkileri giderek zayıflamaktadır. Nitekim Walzer (1991), ileri kapitalist ülkelerde birlikte hareket etmenin giderek zayıfladığına atıf yapar. Şehirleşmenin ve şehir nüfusunun hızla arttığı günümüzde gelir adaletsizliğinin, sınıf farklılığının, gündelik iş telaşının da artmasıyla insanlar arasındaki etkileşimin azaldığını savunur (Cenker Özetek, 2018, s. 46).

Bireyler arasındaki ilişkilerin zayıflaması esasında kapitalist sistemin ekonomi içerisine diğer şeyleri entegre etme çabası, piyasa temelli çözümler sunması ve piyasa dışı sorunlarla ilgilenmemesinden kaynaklanmaktadır. Son zamanlarda bireyler arasındaki iyi ilişkiyi gösteren sosyal sermaye alanında çalışmalar yapılmasına karşın, çalışmaların piyasa temelli olmasıyla sosyal sermayenin etki alanını tartışmalı kılmaktadır. Nitekim, teknolojiye ve ekonomide yaşanan baş döndürücü gelişmelerin sosyal sermaye üzerindeki etkisi araştırmaların dışında bırakılmakta, ihmal edilmektedir. Çalışma, literatürde ihmal edilen bu konuyu ele almıştır. Bireylerin rasyonelite temelinde hareketi nedeniyle sosyal sermaye, inovasyonu pozitif etkilemesine rağmen (Akçomak & Weel, 2009); iş birliği de içerse çıkar üzerine kurulu bir ilişkinin sosyal sermayeyi beslemeyeceği üzerine kurulmuştur. Böylece kapitalist sistemin doğasına uygun olarak, teknolojinin sosyal sermayeyi zayıflattığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, OECD ülkeleri için teknolojiyi temsilen seçilen A&G faaliyetlerinin, sosyal sermayeyi temsilen seçilen yardım ağının kalitesi değişkeni üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, beklendiği gibi kapitalist sistemin doğasına uygun bulgulara ulaşılmıştır. Teknolojinin, sosyal sermayeyi pozitif etkilemediği, inovasyonun sosyal sermaye üzerinde anlamlı ve negatif etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın literatürde ihmal edilen bu tersine ilişkinin varlığını sorgulaması, piyasa temelli açıklamalara karşı argüman sunması ve ulaşılan bulgularla da desteklemesi nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sosyal Sermaye Kavramına Genel Bakış

Sosyal sermaye genel anlamda, bireylerin tek başına başaramayacağı işlerde birlikte hareket etmeleri olarak tanımlanmaktadır. Ancak sosyal sermaye farklı disiplinler tarafından çalışıldığı için farklı tanımlamalarının olduğu görülür. Sosyal sermaye kavramını literatüre kazandıran Hanifan (1916); bireyin ailesi, arkadaşı, komşusu ile her türlü ilişkisini, sosyal birliği sağlayan unsurların tümünü sosyal sermaye olarak görür. Bireyin diğer bireylerle ilişkisinin gelişmesi sosyal sermaye birikimini artırır.

Dünya Bankası sosyal sermayeyi insanlar arasında etkileşimi ve ekonomik-sosyal gelişmeyi sağlayan kurumları, ilişkileri, davranışları ve değerleri içeren bir sermaye olarak değerlendirir (Grootaert & van Bastelaer, 2001, s. 4). Ayrıca sosyal sermayeyi *kalkınmanın eksik halkası* olarak nitelendirir (Ünalın, 2019, s. 55). Ekonomik kalkınma ve bölgeler arası gelişme farklılığını giderme konularında önemli olduğunu savunur. Sosyal sermayeyi Dünya Bankası ile aynı değerlendiren Putnam (1993)’ın “Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy” isimli çalışması sayesinde bu görüş ivme kazanmıştır. Ülkelerin ekonomik gelişme ve siyasi istikrarı ile bireylerin sivil faaliyetleri arasındaki ilişkiyi araştıran Putnam (1993); sosyal sermaye ile eğitim çıktıları, çocuk bakımı, komşulara olan güven, sağlık durumu, öznel iyi oluş konularına da önem vermiştir (Scrivens & Smith, 2013, s. 15). Buna göre sosyal sermaye, iş birliği ve koordineli hareket imkânı sunan normlar ve bağlantılar bütünüdür (Thompson, 2018, s. 5).

Bourdieu (1984), hiyerarşik yapı ve güç ilişkilerini toplumdaki eşitsizliğin unsurları olarak değerlendirir. Dolayısıyla toplumdaki eşitsizlik sadece ekonomik sebeplerle açıklanamaz. Bunun yanı sıra kültürel sermayeyi de dikkate almak gerekir. Ayrıca bireylerin iletişim ağlarına erişimi için kullanılan sosyal sermaye, kaynaklara erişim ve fırsatlar yakalamak için önem arz etmektedir (Scrivens & Smith, 2013, s. 13-16). Özellikle elit kesim statülerini korumak için bu bağları kullanır (Tüysüz, 2011, s. 11). Scrivens ve Smith (2013), Bourdieu'nun bu açıklamalarını daha soyut şeyleri içermesine karşın dikkat çekici olarak yorumlamıştır. Çünkü sosyal sermaye bağlar üzerinden analiz edilmiştir. (Scrivens & Smith, 2013, s. 13-16).

Bourdieu ile benzer zamanda çalışmalar yürüten Coleman (1988), sosyal sermayeyi farklı bakış açısıyla analiz eder. Sosyal sermayeyi rasyonel tercih kuramı çerçevesinde ele alır: Bireyler kendi çıkarlarını maksimize etme amacıyla olursa, toplumsal fayda da maksimum seviyeye ulaşır. Bu doğrultuda bireyler birlikte de hareket edebilirler. Ancak birlikte hareketin güven üzerine kurulduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Coleman güven üzerinde önemle durur. Coleman, güven faktörünün sosyal sermayenin gelişiminde oynadığı rolü göstermek için hem reel sektörden hem de gündelik hayattan örnekler de sunar: Amerika'da toptan elmas piyasasında taşların değerini belirlemek amacıyla taşlar incelenmeye emanet edilir. Güven olmadığı takdirde, korumacı davranışlar neticesinde elmas piyasasının daha az verimli çalışacağını bilen piyasa aktörleri, bu emanet durumunda taşların değiştirilmeyeceğine yönelik herhangi bir teminat almazlar. Böylece piyasadaki bireyler birbirlerine güven duyarlar (Coleman, 1988, s. 98). Coleman altı çocuklu bir annenin Detroit'ten Kudüs'e taşınmaları sonrasında yaşadığı güven duygusu değişikliğine de yer verir. Örnekte anne, Kudüs'ün çocuklarını daha özgür kıldığından, kendisinin de çocukları için daha az güvenlik endişesi duyduğundan bahsetmektedir. Sekiz yaşında olan çocuğunun altı yaşındaki kardeşini şehrin diğer ucundan güvenle alabildiğine, çocukların ebeveyn gözetimi olmaksızın parkta güvenle oynayabildiğine vurgu yapmaktadır. Coleman bu durumu iki şehrin farklı sosyal sermayeye sahip olması üzerinden analiz eder. Buna göre Amerika'nın metropol bölgelerinin çoğunda var olmayan normatif yapılar çocuğun gözetimsiz mobilitesine izin vermezken, Kudüs'teki normatif yapılar izin vermektedir (Coleman, 1988, s. 99-100). Coleman, Amerika'da katolik okullara giden öğrencilerle diğer okullara giden öğrencilerin başarıları üzerine yaptığı araştırmada ise katolik okula giden öğrencilerin daha başarılı olduğunu gözlemlemiştir. Başarının sebebini bu çocukların aileleri ile iletişimlerinin güçlü olmasına, ailelerin de okulla iletişimlerinin güçlü olmasına bağlamaktadır (Scrivens & Smith, 2013, s. 13).

OECD, sosyal sermayeyi antropoloji, sosyoloji, siyaset ve ekonomi gibi farklı açılardan ele alır. Ekonomi bilimi açısından analizi, Dünya Bankası'na benzerdir. Sosyal sermayeyi OECD de ekonomik kalkınmayı belirleyen unsurlardan birisi olarak değerlendirir (Çoban & Balıkçoğlu, 2020, s. 79).

Literatürde kabul gören Fukuyama (1995), bir ülkenin tüm vatandaşları için ortak olan etik ve karşılıklı ahlaki alışkanlıklara ve yükümlülükler dayanan, genelleştirilmiş aile dışı güveni sosyal sermaye olarak değerlendirir (Thompson, 2018, s. 5). Fukuyama gibi Durlauf ve Fatchamps (2005); Boxman, De Grant ve Flap (1991); Inglehart (1997) ve daha pek çok araştırmacı da sosyal sermayeyi güven üzerine inşa etmiştir (Thompson, 2018, s. 17-18). Bu analizlerde bireylerin birbirlerine olan güveni aralarında bilgi paylaşım sürecini destekleyecektir. Bilgi paylaşımı sayesinde multidisipliner doğası ve karmaşık yapısı gereği yüksek risk ve maliyet içeren inovasyon süreci hem çok daha hızlı hem de daha az maliyetli hale dönüşecektir (Thompson, 2018, s. 5), (Çoban & Balıkçoğlu, 2020, s. 83). Yenilikçilerin güven ilişkisi temelinde bilgi paylaşımı, inovasyon sürecini hem zaman hem de maliyet açısından düşürecek, inovatif faaliyetleri arttıracaktır. İnovasyon sayesinde de nihai olarak ekonomi büyüyecektir. Gelecek bölümde incelenen sosyal sermaye literatürü de bu ilişki üzerine kurgulanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Kapitalist sistemin ekonomi içerisine diğer şeyleri entegre etme çabası ve piyasa dışı sorunlarla ilgilenmemesi sistem içerisindeki tüm sorunların başlıca nedenidir. Sosyal sermaye için de benzer durum gözlemlenir. Polanyi (2021)'in vurguladığı gibi bireyler arasındaki iyi ilişkiler, sanayi kapitalizmi ile bozulmaya başlamıştır (Polanyi, 2021, s. 84). Nitekim gelişmiş ülkelerde gelir ve refahın adaletsiz dağıldığını tespit eden Stiglitz (2012) ve Verhaeghe (2014), bu dağılımın kaynağını ve toplumda yarattığı etkileri incelemiş; adaletsiz dağılımın rekabetçi ekonomik yapıdan kaynaklandığı bulgusuna ulaşmıştır. Sosyal sermayeyi benzer bir yaklaşımla irdeleyen Wilkinson ve Pickett (2009) de eşitsizliğin sosyal dokuya zarar verebileceğini, sosyal sermayeyi (güven, doğruluk, birlikte hareket etme) tahrip edebileceğini savunur. Tüm bu olumsuzlukların da nihayetinde ekonomik çıktıyı etkileyebileceğini savunur (Fehr, Rau, Trautmann, & Xu, 2020, s. 1). Buna karşın, literatürde yer alan çalışmalar, sosyal sermayenin ekonomi üzerindeki etkisi temelinde-piyasa temelli bakış ile incelenmiştir. Pek çok çalışma ile inovasyon sürecinde, ekonomi üzerinde pozitif etkili olduğu onaylanmış olmasına rağmen; bu sürecin sosyal

sermayeye etkisinin yani, ters nedensellik ilişkisinin araştırılmadığı dikkat çekmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar bu tespit özelinde irdelenmiştir.

Sosyal Sermayenin Belirleyicileri

Sosyal sermaye ve belirleyicileri üzerine yapılan bir çalışmada; beşerî kalkınma düzeyi, adalet sisteminin işleyişi, toplumun rekabete açık oluşu ve GINI katsayısının sosyal sermaye (genel güven) üzerindeki etkisi incelenmiştir. Genel güven düzeyi ile beşerî kalkınma endeksi, adaletin sağlanması, toplumun rekabetçi değer arasında pozitif; GINI katsayısı arasında negatif ilişki çıkmıştır (Karagül & Dündar, 2006).

AB-15 ile aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 13 aday ülkenin sosyal sermaye düzeyini ölçmek için kentsel katılım, sosyal ağ kullanma becerisi ve fedakârlık başlıkları altında anket çalışması yapan Jan Fidrmuc ve Klarita Grtxhani (2004); AB-15'in, aday ülkelerden daha yüksek sosyal sermayeye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada eğitim ve gelir düzeyi ile sosyal sermaye arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye için bulgular değerlendirildiğinde, sosyal ağlara ve gönüllü organizasyonlara katılım oranının çok düşük olduğu belirtilmiştir (Tüysüz, 2011).

Türkiye'nin iller bazında rekabet gücünü belirlemeyi hedefleyen bir çalışmada, sosyal sermaye değişkeni de kullanılmıştır. Kişi başına düşen doktor sayısı, sinema sayısı, okullaşma, STK sayısı, net göç oranı ve konut elektrik tüketimini içeren bir sosyal sermaye endeksi hesaplanmış, illeri de bu endekse göre sıralanmıştır. Endeks değerinin en yüksek olduğu yerler Marmara bölgesi ve batı kıyıları olurken; en düşük olduğu yerler ülkenin doğu bölgesi çıkmıştır (Filiztekin, 2009).

Sosyal sermayenin değişkenler yardımıyla sınanabileceğini savunan Dünya Bankası; demokrasi, rüşvet oranı, mahkemelerin bağımsızlığı, grevler, öğrenci hareketleri, protestolar, tutuklu sayısı, hükümete ve sendikalara olan güven, kredi kullanımı, kişisel özgürlük, seçmen, yerel topluluklara katılım, sosyal bağlamda etkinliklere katılım, temsil yetkisi oranı gibi değişkenlere işaret eder (Tüysüz, 2011).

Sivil faaliyetlerin sosyal sermayeyi artırdığını düşünen Putnam (1993), demokrasi ile yönetilen ülkelerin neden birbirinden farklı gelişme sergilediklerini araştırmıştır. Ekonomik anlamda daha zengin olan Kuzey İtalya bölgesinin sivil faaliyetler açısından da daha iyi durumda olduğu bulgusuna ulaşmıştır (Scrivens & Smith, 2013, s. 14), (Yıldız & Topuz, 2011, s. 204).

Karmaşık bir iş olan sosyal sermaye ölçümü, pek çok farklı açıdan ele alınmıştır. Örneğin literatürde sıklıkla yer alan değişkenler insanlarla ilişkiler (sosyal iletişimin yolu ve sıklığı, zaman, sosyal ağların büyüklüğü ve çeşitliliği, insanlarla ilişkilerde hissedilen duygu), sivil katılım (derneklere katılım, gönüllü yardım faaliyetlerine katılım, siyasi partilere katılım, dini faaliyetlere katılım, bağış), güven ve iş birliği (bireylere güven, kurumlara güven, iş birliği) sıklıkla başvurulan değişkenlerden bazılarıdır (Scrivens & Smith, 2013, s. 1-70).

Sosyal sermaye ve inovasyonun belirleyicilerinin mikro düzeyde araştırıldığı bir çalışmada, örneklem olarak Düzce ili seçilmiştir. Düzce ili için 2009-2017 yıllarına ait değişkenlere uygulanan temel bileşenler analizi sonucunda, güveni temsilen kullanılan hane halkı büyüklüğü, sosyal sermayeyi negatif etkilemekte; STK'lar ise pozitif etkilemektedir. Ayrıca göç değişkeni de-beklenenin aksine-sosyal sermayeyi pozitif etkilemektedir (Koç & Oğuztürk, 2019).

Sosyal sermaye birikimini küresel düzeyde ölçen, dünyada en çok kabul gören Dünya Değerler Anketi, ankete katılan bireylere çoğu kişinin güvenilir olduğunu düşünüyor musunuz? İnsanlar ile olan ilişkilerinizde çok dikkatli olmaya gerek olmadığını düşünüyor musunuz? sorularını yöneltmektedir. Verilen cevaplar insanları güvenilir buluyorum, onlarla ilişkilerimde çok dikkatli olmayı gerekli bulmuyorum şeklinde ise, insanlar arasında güvene dayalı bir ilişki olduğu, sosyal sermaye birikiminin yüksek olduğu; tersi durumdaysa sosyal sermaye birikiminin düşük olduğu sonucuna ulaşılır (World Bank Survey, 2019).

Çiftçilerin iş birliği gerektiren havza problemlerine karşın nasıl davrandıklarını araştıran Krishna ve Uphoff's (1999), eşit sayıda yapısal ve bölgenin sosyal çevresini kavramaya yönelik bir sosyal sermaye endeksi geliştirmiştir. Bu endekste politik rekabet ve eğitim ile havzaların yönetimi arasında önemli ve pozitif ilişki bulunmuştur (Grootaert & van Bastelaer, 2001).

Piyasa Temelinde Yapılan Araştırmalar

Bilgi paylaşımının inovasyon faaliyetleri için önemli olduğunu düşünen Akçomak ve Weel, 1990-2002 yıllarına ait sosyal sermayeye ilişkin veri setinin European Social Surveys ve European Values Study Surveys'den, inovasyon veri setinin Eurostat'dan alındığı, ekonomik performans göstergesi olarak kişi başı GSYH değişkeninin kullanıldığı çalışmada Avrupa'dan 102 bölgeyi incelemiştir. Çalışmada, sosyal sermaye ile kişi başına gelir arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, sosyal sermayenin kişi başına gelir üzerinde güçlü ve pozitif etki yaptığı

sonucuna ulaşılmıştır. Bağımlı değişken olarak patent başvuru sayısının kullanıldığı ikinci basamakta ise inovasyon çıktısı ile sosyal sermaye ilişkisi tahmin edilmiştir. Daha yüksek sosyal sermaye stoğunun daha yüksek inovasyon sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. İnovasyonun sosyal sermaye sayesinde gelir üzerinde dolaylı etkisi olduğuna ulaşılmıştır (Akçomak & Weel, 2009, s. 545). Benzer durumun test edildiği bir diğer çalışma da sosyal sermayenin inovasyon ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu hipotezi kabul edilmiştir (Thompson, 2018).

Sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma ilişkisinin araştırıldığı bir çalışmada, Türkiye'nin sosyal sermaye açısından yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Neden olarak; yolsuzluk, rüşvet, siyasi istikrarsızlıklar ve bunların neticesinde meydana gelen ekonomik istikrarsızlıklar gösterilmiştir (Yıldız & Topuz, 2011).

Sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmek isteyen çalışmada, Türkiye'ye ait çeyreklik veriler üzerinden ekonomik büyümenin uzun dönemli kaynakları araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda hesaplanan sosyal sermaye endeksine göre, emek ve sermaye değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır (Kızılkaya, 2017). Bir başka çalışmanın sonucunda, sosyal sermayenin gelişmiş ülkelerin fiziksel ve finansal sermaye kapasitesini artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır (Şenkal, 2005, s. 802).

Dördüncü Sanayi Devrimi'nde inovasyon faaliyetlerinin iş birliğine daha çok ihtiyaç duyması üzerine firmaların iş birliğine yöneldiğini, iş birliğinin daha önemli hâle geldiğini savunan çalışmada, sosyal sermaye ve inovasyon süreci analiz edilmiştir. Buna göre, Dördüncü Sanayi Devrimi ile sosyal sermayeye yeni bir boyut eklenmiştir. Bilişsel sosyal sermaye olarak isimlendirilen bu sermaye, bilginin grup içerisinde paylaşılmasını sağlamaktadır. Bilginin grup içerisinde paylaşılmasıyla nihai hedef olan inovasyon faaliyetleri yoğunlaşmaktadır. Ancak bilişsel sosyal sermayenin bu faydası gerekli kurumsal yapıların varlığı ve güveni, devletin oyun kurucu rolünü etkin kullanması, bilgiyi paylaşacak olan kişilerin ortak faydası gibi pek çok unsurdan etkilenmektedir (Kitapçı, 2017).

Sosyal sermayenin inovasyon sürecine olumlu katkı yaptığı hipotezi üzerine yapılan çalışmada, hipotezi destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. 81 ile ait patent değişkeni, köprü kurucu sosyal sermayeyi temsilen sivil katılım endeksi ve bağlayıcı sosyal sermayeyi temsilen sosyal yaşam endeksi değişkenlerinin yer aldığı çalışmada, her iki sermaye türünün de inovasyon sürecinde önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kılıç & Koçyiğit, 2017).

Sosyal sermayenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini araştıran Güney (2017), AB üye ülkeleri ve Türkiye için sosyal sermayenin sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif etkili olduğu bulgusuna ulaşımlardır. Çalışmada sürdürülebilir kalkınma değişkeni bağımlı; tüketim, dışa açıklık, nüfus, şehirleşme ve sosyal sermaye değişkenleri bağımsız değişkenler olarak belirlenmiş, sosyal sermayenin sürdürülebilir kalkınma üzerinde anlamlı ve pozitif etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Güney, 2017).

Sosyal sermaye ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan 52 ülkeye ait ekonomik büyümeyi sağlayan değişkenler, inovasyon ve sosyal sermaye değişkeni üzerine panel regresyon yapılmış, literatürle uyumlu sonuçlar elde edilmiştir. Ancak, analizde kullanılan değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlılığı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre farklı çıkmıştır. Buna göre ülkeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak sınıflandırıldığında negatif, toplu olarak değerlendirildiğine ise pozitif etkili çıkmıştır (Akar & Ay, 2018).

Sosyal sermaye kavramının farklı kuramların algılarına göre farklı boyutları olduğunu düşünen araştırmada; sosyal sermayenin işlem maliyetlerine, kurumsal ve kaynak bağımlılığına etkisi araştırılmıştır. Buna göre güçlü bağların farklı bilgilere erişim imkânı sunduğu, böylece bilgisizlik ve belirsizlikten kaynaklı maliyetlerin en aza indiği bulgusuna erişilmiştir (Şen & Mert, 2019).

32 OECD ülkesine ait 2011-2015 yıllarına ait ekonomik büyüme, güven (devlete ve ekonomik kurumlara güven), inovasyon ve A&G harcamaları değişkenleri üzerinden yapılan panel-GMM analizi sonucunda, güvenin inovasyon, inovasyonun da büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çoban & Balıkçioğlu, 2020).

Amerika'da 1992-2010 yılları arasında faaliyette bulunan 2142 firmanın verileri kullanılarak yapılan bir çalışmada, daha yüksek sosyal sermayeye sahip olan yerlerde merkezleri olan firmaların yıllık patent başvurularının da yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çoban & Balıkçioğlu, 2020).

Sosyal sermayeyi rasyonel tercihler kuramı ile açıklayan Coleman (1988), piyasa temelli bakışa sahiptir. Örneğin toptan elmas piyasasıyla ilgili açıklamaları ele alındığında, piyasada yer alan bireylerin birbirlerine güven duymaması halinde piyasanın küçük ölçekli olacağına atıf yapar (Coleman, 1988).

Sosyal girişimciliğin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yapacağı hipotezi üzerine kurulu bir çalışma yapılmıştır. OECD ülkeleri için büyüme faktörlerinin ve sosyal girişimciliğin kullanıldığı çalışmada panel

regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda sosyal girişimciliğin ekonomik büyüme üzerinde anlamsız ve negatif etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Kalyoncu & Demirtaş , 2020).

Tayvan'daki 54 yüksek teknoloji proje ekibini sosyal sermaye ve inovasyon ilişkisi üzerinden araştıran çalışmada; inovatif faaliyetlerde sosyal etkileşimin ve bağların etkili olduğuna, güven ilişkisinin ise etkili olmadığına ulaşılmıştır (Çoban & Balıkcıoğlu, 2020, s. 85). Bu yönüyle, sosyal sermaye için güven düzeyi yerine sosyal iletişim etkilidir.

Sosyal sermayeyi değerlendirmek için sıklıkla güven ve iş birliği değişkenlerinin kullanıldığı (Durlauf ve Fatchamps, 2005; Boxman, De Grant ve Flap, 1991; Inglehart, 1997), bu değişkenler temelinde ise sıklıkla sosyal sermayenin inovasyon ve/veya ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı görülmektedir (Fukuyama, 1995; Knack ve Keefer, 1997; Temple ve Johnson, 1998; Dinda, 2008; Heller, 1996; Ostrom, 2000; Rose, 2000; Bertrand ve Mullainathan, 2000; Bjornskov, 2006; Glaeser vd., 2000; Alesina ve Ferrara, 2002; Miguel, 2003; Sobel, 2002; Tau, 2003. Başka ifadeyle pek çok çalışmada, sosyal sermayenin piyasa temelinde ele alındığı, kendi değerinden ziyade ekonomi üzerindeki değerine önem verildiği görülmektedir (Thompson, 2018, s. 6-7).

Diğer Araştırmalar

Türkiye'nin sosyal sermaye birikimini ölçmek amacıyla ankete dayalı bir çalışma yapılmıştır. Ankete katılan bireylere siyasi ve sivil aktivizm, güven ve emniyet hissi, toplumsal hoşgörü, ağ bağları, komşuluk ilişkileri başlıkları altında bir dizi soru sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, katılımcılar insanların kendi çıkarı peşinde hareket ettiklerini düşünmektedir. Dolayısıyla bireyler olağan durumda bir araya gelememektedir. Sivil toplum kuruluşlarına üye olan birey sayısı oldukça düşüktür. İnsanlar siyasal katılımı seçimlerde oy kullanmak olarak algılamaktadır. Bireyler aile ve yakın akraba dışındaki kişilere güvenmemektedir. Bu sebeple homojen olmayan grupların etkileşimi düşük çıkmaktadır. Bu da etkileşimden doğacak olan faydanın kısıtlı düzeyde kalmasına sebep olmaktadır (Uğuz, Örselli, & Sipahi, 2011).

Konya Bedesten bölgesinde yer alan 298 işletmenin sosyal sermaye düzeylerini ölçmeye yönelik anket çalışmasında elde edilen bulgulara göre; Bedesten bölge esnafının devlete, adalet sistemine, sivil toplum kuruluşlarına duydukları güven yüksektir. Bedesten bölge esnafının birbirlerine olan güven düzeyi ise düşüktür. Bu durumun rekabet duygusundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca, ankete katılan esnafın tarihi geçmiş ile güven arasında pozitif, eğitim seviyesi ile güven arasında negatif ilişki bulunmuştur (Üçler, Koras, & Güçlü, 2016).

Hollanda'da 140 belediye için sosyal sermaye ile suç oranı ilişkisinin araştırıldığı çalışma sonucunda, sosyal sermaye ile suç oranı arasında negatif ilişki bulunmuştur. Sosyal sermayedeki %1 artış suç oranını %0,32 oranında düşürmektedir. Sosyal sermayenin toplam suç oranını açıklama gücü ise %10'dur (Akçomak & Weel, 2012, s. 324).

İncelenen çalışmalar değerlendirilirse; Uğuz vd. (2011), Üçler vd. (2016)'nin bulguları, insanlar arasındaki ilişkinin sosyal sermayenin gelişmesini sağlayan güvene, iyi iletişime dayanmadığını; çıkar ilişkisine dayandığını ispat eden önemli bulgulardır. Akçomak ve Weel (2012)'in bulguları ise, sosyal sermayenin toplumsal sorunların azalmasında iyileştirici etkisinin olduğuna yönelik bulgulardır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Kapitalist sistemin rekabet üzerine kurulu yapısı, diğer şeyleri ekonomi içerisine entegre etme çabası, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında bireyler arasındaki ilişkilerin giderek zayıflamasına neden olmuştur. Ancak sosyal sermaye literatürü incelendiğinde, sosyal sermayeye yönelik bu yapısal sorunun tespiti ve analizinden ziyade, ekonomi üzerindeki önemine yoğunlaşmaktadır. Araştırmalar, genellikle ekonomi üzerindeki pozitif katkısı temeli üzerine kurulmuştur. Özellikle inovasyon faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan bireyler arası iyi ilişkileri sağlaması nedeniyle, inovasyon sürecindeki rolü ve büyümeye katkısı özelinde yoğunlaşmıştır. Ancak ekonomik faaliyetlerin sosyal sermaye üzerindeki etkisi ihmal edilmiş, bu tersine ilişkinin varlığı araştırılmamıştır. Oysa insanların güvene dayalı ilişkisi, birlikte hareket etme davranışı 18. yüzyıl sonlarında yaşanan Sanayi Devrimi ile bozulmaya başlamıştır (Polanyi, 2021, s. 84). Bu nedenle sosyal sermayeye yönelik araştırmaların önceliği ekonomik büyümeye etkisinden ziyade, sosyal sermayenin yapısı ve onu etkileyen ve sınırlayan faktörleri belirleme üzerine olmalıdır. Çalışma literatürde eksik olan bu noktayı vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Bireyler arasındaki iyi ilişkiye ihtiyaç duyan inovasyonun, bireyler arasındaki iyi ilişkiyi gösteren sosyal sermaye üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Yöntem

Panel verinin, yatay kesit verisi ve zaman serisi verisine üstünlükleri sebebiyle (Baltagi, 2005, s. 4-9), çalışmada panel veri tercih edilmiştir. Ancak üstünlüklerine karşın hem zaman serisinin hem yatay kesit verisinin sorunlarını hem de panel verinin kendi sorunlarını barındırmaktadır. Bu nedenle panel veri modelleri, panel verinin karşı karşıya olduğu sorunlarını giderecek şekilde kurgulanmıştır. Bu modellerden birisi sabit katsayılar modelidir. Modelin, yatay kesit verileri arasında farkın olmadığı üzerine kurgusu nedeniyle, hata payının değeri artabilir. Bu sorunla baş etmek için her kesite sabit katsayının eklendiği sabit etkili EKK kukla değişken modeli geliştirilmiştir. Fakat bu modele eklenen her kukla değişken de gözlem sayısının azalmasına neden olmaktadır. Bu soruna karşın, açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında korelasyon olmadığı varsayımı altında, her kesite eklenen sabit etkinin de tesadüfi olduğuna dayanan tesadüfi etkiler modeli geliştirilmiştir. Hata teriminin hem zaman hem de kesit boyunca değişmesine imkân vermesi, etkinlik özelliğini de sağlaması gibi üstünlükleri sebebiyle sabit etkiler modeline tercih edilmektedir (Gujarati, 2016, s. 416-418), (Gujarati & Porter, 2014, s. 596-605), (Tatoğlu Yerdelen, 2016).

Çalışmada kurulan modele uygun olması, yapılan testlerle desteklenmiş olması ve tesadüfi etkiler modelinin sunduğu avantajlar nedeniyle tesadüfi etkiler modeli seçilmiştir. Tesadüfi etkiler modeli, panel veriyi hızlı ve güvenilir biçimde sunan EViews 12 paket programı ile sınanmıştır.

Modelin Kurulması

Sosyal sermayeyi temsil eden tek bir değişkenin olmaması (sosyal iletişimin yolu ve sıklığı, zaman, sosyal ağların büyüklüğü ve çeşitliliği, insanlarla ilişkilerde hissedilen duygu, derneklere katılım, gönüllü yardım faaliyetleri, siyasi partilere katılım, dini faaliyetlere katılım, bağış, kişilere güven, kurumlara güven, iş birliği) (Scrivens & Smith, 2013), ölçme sürecinin karmaşık doğası gibi sorunlar nedeniyle sosyal sermayeyi doğru tespit etmek zordur. Bu sebeple, sosyal sermayenin belirleyicilerini tespit etmek de oldukça zordur. Örneğin sosyal sermaye, insanlar arasındaki iyi iletişim olarak tanımlandığında Walzer (1991) gibi sınıf farklılığı, gelir dağılımında adaletsizlik, boş zamanın azlığı gibi faktörlerden etkilenebilir (Walzer, 1991). Bu nedenle Dünya Bankası, sosyal sermayenin ölçümü için sosyal sermaye tanımlamasından faydalanılabileceğini vurgular. Buna göre hangi boyutu ölçülecekse, o yönde hazırlanan anketle ölçülebilir. Birlikte hareket etme, ağ bağlantıları, güven, iletişim gibi insanlar arasındaki etkileşimi yansıtan sorularla; kültür, inanç gibi toplumu yansıtan diğer öğeleri de yansıtan sorularla belirlenebilir (World Bank, 2021). Sosyal sermayenin ölçüm problemi dışında başka problemleri de vardır. Örneğin, 1980’li yıllardan sonra araştırılması nedeniyle, zaman boyutu da oldukça kısadır. Bu durum uzun zamanlı araştırmalar yapmayı sınırlandırmaktadır. Nitekim sosyal sermaye ölçümü konusunda dünyada en çok kabul gören “World Values Survey” sosyal sermaye endeksini 1981 yılından beri dörder veya beşer yıllık ara ile yedi dalga halinde yayınlanmıştır.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımları

Değişkenler	Tanımlama	Kaynak
Yardım ağının kalitesi	Yardıma ihtiyaç duyduğunuzda size yardıma geleceğini düşündüğünüz arkadaşınız veya akrabanız var mı? sorusuna olumlu verilen cevaplardır.	https://stats.oecd.org/
AG	ARGE yoğun sektörlerdeki ARGE, patent ve uluslararası ticarete ayrılan kaynaklardan oluşur.	
danisma	Hukuki kararların alınması esnasında danışmayı temsil eder.	
guven	Gece dışarıda tek başına gezmenin güvenliğini gösterir.	
cinayet	Her 100.000 saldırı başına ölümü gösterir.	
i	Analizde kullanılan ülkeleri temsil eder.	
t	Analizdeki zamanı yıl düzeyinde temsil eder.	

Sunulan gerekçelerle çalışmada sosyal sermayeyi temsilen “yardım ağının kalitesi” değişkeni, güveni temsilen; “kararlarda danışma” ve “geceleri güvende hissetme”, iletişim eksikliğini temsilen; “ARGE harcamalarının GSYH içindeki payı”, teknolojiyi temsilen değişkeni; “cinayet” değişkeni seçilmiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 2. OECD Ülkeleri

Ülkeler	Ülkeler
	Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere, Amerika.

Zaman kısıtı nedeniyle 2013-2017 yıllarını kapsayan analizde, örneklem olarak OECD ülkeleri ele alınmıştır (bkz. Tablo 2).

Regresyon analizi ile araştırılan ilişki temsili panel regresyon denklemiyle şu şekilde ifade edilebilir:
 $yardim\agininkalitesi_{it} = \beta_0 + \beta_1 AG_{it} + \beta_2 danisma_{it} + \beta_3 guven_{it} + \beta_4 cinayet_{it} + u_{it}$
 i = Avustralya, Avusturya, ..., Amerika
 t = 2013, 2014, ..., 2017

ARAŞTIRMA BULGULARI

Zaman boyutu kısa olan verilerde durağanlık araştırmasına gerek olmadığı için (Baltagi, 2005), panel regresyon öncesinde değişkenlerin durağanlığına yönelik araştırma yapılmamıştır.

Analizde kullanılan değişkenlerin en büyük ve en küçük değeri, ortalaması, standart sapması gibi tanımlayıcı istatistikleri “Tablo 3”te sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler	yardım aginin kalitesi	AG	danisma	guven	cinayet
Ortalama	89,287580	2,002422	5,237908	70,650800	1,783660
Medyan	91,000000	1,768550	4,500000	71,685800	0,900000
Maksimum	98,000000	4,691213	11,500000	89,631020	26,900000
Minimum	68,000000	0,328317	0,900000	39,665560	0,100000
Standart Sapma	5,593315	1,015643	3,243496	10,927640	3,737073
Gözlem Sayısı	153	153	153	153	153

Ekonometrik modeller, artıkların beklenen değerinin “sıfır” olması, sabit varyansa sahip olması, normal dağılımlı olması gibi temel varsayımlar üzerine kurulur. Ancak, uygulamada bazı varsayımların geçerliliği kaybolur. Bu çalışmada da verilerin hem zaman hem kesit boyutu olması nedeniyle değişen varyans sorunu olduğu gözlemlenmiştir (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Test	İstatistik	d.f.	Olasılık değeri
Breusch-Pagan LM	800,1522	561	0,0000

Yatay kesit bağımlılık testinde hipotezler şöyledir:

$$H_0 = \text{Yatay kesit bağımlılığı yoktur.}$$

$$H_A = \text{Yatay kesit bağımlılığı vardır.}$$

Tablo 4’te yer alan olasılık değeri, 0,05 anlamlılık değerinden küçük olduğu için H_0 reddedilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının olduğu kararına varılmıştır.

Tablo 5. Homoskedastik Test

Test	Değer	df	Olasılık değeri
LR Testi	101,7421	34	0,0000

Homoskedastik teste ait hipotez şöyledir:

$$H_0 = \text{Kalıntılar homoskedastiktir.}$$

$$H_A = \text{Kalıntılar homoskedastik değildir.}$$

Tablo 5’te yer alan olasılık değeri 0,05 anlamlılık değerinden küçük olduğu için H_0 reddedilmiş, kalıntılarının homoskedastik değil heteroskedastik olduğu, yani değişen varyans sorunu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kurulan regresyon denkleminde yatay kesit bağımlılığının, değişen varyans sorunlarının olması nedeniyle klasik model seçimi doğru olmayacaktır. Bu doğrultuda, yatay kesitin sabit etkili veya tesadüfi etkili olduğuna karar vermek gerekmektedir. Hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonu sorgulayan Hausman testi, doğru modelin seçimini sağlayacaktır. Hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyonun varlığı durumunda tesadüfi etkiler modeli, aksi durumda sabit etkiler modeli seçilecektir (Gujarati, 2016, s. 416).

Tablo 6. Hausman Testi

Test	Ki Kare İstatistik	Ki Kare d.f.	Olasılık değeri
Tesadüfi yatay kesit	2,489691	4	0,646500

$$H_0 = \text{Sabit etkiler ile tesadüfi etkiler arasında önemli farklılık yoktur.}$$

$$H_A = \text{Sabit etkiler ile tesadüfi etkiler arasında önemli farklılık vardır.}$$

Birbirine benzeyen örneklem durumunda sabit etkiler modelinin, tesadüfi seçimden gelen örneklem grubunda ise tesadüfi etkiler modelinin uygun seçim olacağını savunan Baltagi (2005)’nin tespiti, Hausman testi ile sınanmıştır. Hausman testi sonucunu gösteren Tablo 6’daki olasılık değeri 0,05 anlamlılık değerinden büyük olduğu için tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 7. Tesadüfi etkiler modeli tahmin sonuçları

Bağımlı Değişken: yardım_aginin_kalitesi Yöntem: Panel EGLS (Cross section random effects)

Örneklem: 2013-2017 Yatay Kesit: 34				
Değişken	Katsayı	Standart hata	t istatistik	Olasılık değeri
AG	-0,867371	0,378064	-2,294247	0,023200
danisma	0,048281	0,104379	0,462551	0,644400
guven	0,321994	0,037940	8,486997	0,000000
cinayet	-0,306814	0,102860	-2,982847	0,003300
c	68,56965	2,629448	26,077590	0,000000

Regresyon modeline ilişkin sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur. Buna göre, güvenle gece dışarıda gezmeyi temsil eden ve güven sembolü ile gösterilen değişkene ait t değeri istatistiksel olarak anlamlı olup, sosyal sermayeyi temsil eden yardım ağının kalitesi üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Cinayet değişkenine ait t değeri de anlamlı olmasına karşın sosyal sermaye üzerinde negatif etkilidir. Çalışmada AG sembolü ile gösterilen A&G’ye ait t değeri istatistiksel olarak anlamlı olup, sosyal sermayeyi temsil eden yardım ağının kalitesi üzerinde negatif etkiye sahiptir.

SONUÇ

Sanayi Devrimi’yle ekonomik hayatta yaşanan baş döndürücü gelişmelerle sosyal hayatta da radikal değişiklikler yaşanmıştır. Sosyal hayat “homo economicus” temelinde şekillenmeye başlamıştır. Bu sebeple bireylerin aileleri, akrabaları, arkadaşları, vd. ile ilişkileri giderek zayıflamıştır. Ancak 1980’li yıllarda bireyler arasında zayıflayan bu ilişkinin ekonomiyi olumsuz etkilediği gerçeği fark edilmiş, uluslararası kurumlar ve araştırmacılar sosyal sermaye üzerine eğilmişlerdir. Sosyal sermayenin kavramsal yönünü açıklayan ve ölçümünü sağlayan çalışmalar yapılmıştır.

Sosyal sermaye pek çok çalışmada ampirik açıdan da incelenmiştir. Ancak kapitalist sistemin sosyal sermayeye bakışı piyasa temelindedir. Sosyal sermayeye piyasanın işlerliğini artırdığı için önem verilmesi, araştırmaları da bu yönde şekillendirmiştir. Nitekim literatürde, ağırlıklı sosyal sermaye ile ekonomi ilişkisinin araştırıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Özellikle iş birliğinin önemli olduğu inovasyon sürecine sağladığı pozitif katkısı sebebiyle inovasyonla ilişkisi araştırılmaktadır. İşlem maliyetlerini azalttığı, verimliliği artırdığı ve nihayetinde ekonomik büyümeyi sağladığı yönünde kuvvetli bulgular vardır.

Sosyal sermayeye yönelik çalışmaların da piyasa temelinde yapılması, sosyal sermayenin neden zayıfladığı sorusundan uzaklaşmaya, bu konunun irdelenmemesine yol açmıştır. Nitekim literatürde de bu sorunun incelenmediği gözlemlenmiştir. Ayrıca, sosyal sermayenin inovasyon üzerindeki etkisi araştırılmış olmasına rağmen, tersi ilişkinin araştırılmadığı görülmüştür. Çalışma da bu boşluğu doldurmak için yapılmıştır. Teknolojik gelişmenin sosyal ağları zayıflattığına yönelik önsezi panel regresyon analizi ile sınanmıştır. Sosyal ağları temsilen yardım ağının kalitesi, teknolojiyi temsilen A&G harcamalarının kullanıldığı analizde, teknolojiye yaşanan gelişmelerin sosyal ağlar üzerinde negatif etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çıkar üzerine kurulu bir iş ilişkisinin iş birliği de içerse sosyal sermayeyi beslemediği; bu nedenle kapitalist sistemin doğasına uygun olarak, bireylerin çıkar ilişkisi olmadan sosyal sermaye birikimine etkin bir katkı yapmasını beklemenin gerçekten uzak olduğu kanısı oluşmuştur. Literatürde ihmal edilen bu sorunsala vurgunun yeni çalışmaları teşvik etmesi umulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akar, T., & Ay, A. (2018). Sosyal sermaye ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Journal of Economy Culture and Society* (208), 105-126.
- Akçomak, İ., & Weel, B. (2009). Social capital, innovation and growth: Evidence from Europe. *European Economic Review*, 544-567.
- Akçomak, İ., & Weel, B. (2012). The impact of social capital on crime: Evidence from the Netherlands. *Regional Science and Urban Economics*, 323-340.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley & Sons.
- Büyükilikmen, A. (2015). Sosyal sermaye ve ölçülmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi* (10), 45-52.

- Cenker Özetek, C. (2018). 1990'lerden günümüze Türkiye'de sosyal sermaye ve sivil toplum: Bölgeler arası bir karşılaştırma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*(Özel Sayı), 44-77.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Çoban, H., & Balıkcıoğlu, E. (2020). Güven, inovasyon ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 77-92.
- Fehr, D., Rau, H., Trautmann, S., & Xu, Y. (2020). Inequality, fairness and social capital. *European Economic Review*, 1-12.
- Filiztekin, A. (2009). *Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi*. EDAM, Deloitte.
- Glaeser, E., Laibson, D., & Sacerdote, B. (2002). An economic approach to social capital. *The Economic Journal*, 437-458.
- Gökmen, A., & Sertçelik, Ş. (2021). İnovasyon, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ampirik ilişki: OECD ülkeleri için panel veri analizi. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 278-296.
- Grootaert, C., & van Bastelaer, T. (2001). *Understanding and measuring social capital: A synthesis of findings and recommendations from the social capital initiative*. The World Bank. <http://www.worldbank.org/socialdevelopment> adresinden alındı.
- Gujarati, D. (2016). *Örneklerle ekonometri*. BB101 Yayınları.
- Gujarati, D., & Porter, D. (2014). *Temel ekonometri* (Ü. Şenesen, & G. Şenesen Günlük, Çev.) Literatür Yayınları.
- Güney, T. (2017). Sosyal sermaye ve sürdürülebilir kalkınma: AB üyesi ülkeler için bir analiz. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 19-36.
- Hanifan, L. (1916). The rural school community center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 130-138.
- Kalyoncu, K., & Demirtaş, C. (2020). OECD ülkelerinde yapılan sosyal girişimcilik (yardımlaşma) faaliyetlerinin yakınsam ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (38), 149-162.
- Kangal, N. (2013). *Sosyal sermaye teorileri ve sosyal sermaye kalkınma ilişkisi: Türkiye örneği*. Selçuk Üniversitesi SBE.
- Karagül, M., & Dündar, S. (2006). Sosyal sermaye ve belirleyicileri üzerine ampirik bir çalışma. *Akdeniz İİBF Dergisi* (12), 61-78.
- Kazgan, G. (2014). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi* (19. Baskı b.). Remzi Kitabevi.
- Kılıç, M., & Koçyiğit, A. (2017). Sosyal sermayenin inovasyon üzerindeki etkisinin Türkiye açısından incelenmesi: Mekansal Ekonometrik Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (50), 95-120.
- Kızılkaya, O. (2017). Sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel etkisi: Türkiye için yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Sosyoekonomi*, 25(33), 175-194.

- Kitapçı, İ. (2017). Sosyal sermayenin inovasyon üzerindeki etkileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 119-137.
- Koç, R., & Oğuztürk, B. (2019). Sosyal sermaye ve inovasyonun belirleyicileri; Düzce ili için bir inceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 2273-2296.
- Küçükkalay, A. (2016). *Dünya iktisat tarihi* (2. Baskı b.). Beta.
- Polanyi, K. (2021). *Büyük dönüşüm çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri* (16 b.) (A. Buğra, Çev.). İletişim.
- Putnam, R. (1993). *Making democracy work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Scrivens, K., & Smith, C. (2013). *Four Interpretations of Social Capital: AN AGENDA FOR MEASUREMENT*. OECD Statistics Working Papers.
- Scrivens, K., & Smith, C. (2013). OECD Data. *Four Interpretations of Social Capital*. OECD Statistic Working Papers. OECD. adresinden alındı.
- Shuibu , A., Karakiraz , A., & Çitçi , U. (2020). Uluslararası kariyer niyetinde sosyal sermaye ve öz-yeterlilik etkisi. *Yorum-Yönetim-Yöntem Uluslararası Yönetim-Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, 8(1), 51-64.
- Stone, W. (2001). *Measuring social capital*. Australian Institute of Family Studies.
- Şen, C., & Mert, İ. (2019). Sosyal sermayenin kurumsal, kaynak bağımlılığı ve işlem maliyeti kuramları cephesinden algılanışı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(2), 163-178.
- Şenkal, A. (2005). Sivil toplum ve sosyal sermaye: sosyal politikaya dayalı alternatif kalkınma modeli arayışları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 791-810.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2016). *Panel veri ekonometrisi*. Beta.
- Teke Lloyd , F., & Türk, U. (2021). Türkiye’de sosyal sermaye ve göç. *Mehmet Akif Ersoy Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(1), 70-91.
- Thompson, M. (2018). Social capital, innovation and economic growth. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 1-32. doi:<https://doi.org/10.1016/j.socec.2018.01.005>.
- Topuz, S., & Sekmen, T. (2019). Sermaye akışı ve ekonomik büyüme ilişkisi: Asimetrik etkiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 154-171.
- Tüysüz, N. (2011). *Sosyal sermayenin ekonomik gelişme açısından önemi ve sosyal sermaye endeksinin hesaplanması*. Kalkınma Bakanlığı.
- Uğuz, H., Örselli, E., & Sipahi, E. (2011). Sosyal sermayenin ölçümü: Türkiye deneyimi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 8-40.
- Üçler, Y., Koras, M., & Güçlü, Y. (2016). Bölgesel kalkınmada sosyal sermayenin Rolü: Konya bedesten örneği. *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*(35), 285-299.
- Ünalın, E. (2019). Dünya Bankası’nın “Kayıp Halka”sı: Sosyal sermaye. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(1), 54-70.
- Walzer, M. (1991, Bahar). The Idea of civil society. s. 293-304.

World Bank. (2021). Aralık 23, 2021 tarihinde World Bank: https://web.worldbank.org/archive/website01360/WEB/0_CO-10.HTM adresinden alındı

World Bank Survey. (2019). *World Values Survey.* 09.01.2019. tarihinde <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> adresinden alındı

Yıldız, Z., & Topuz, H. (2011). Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisi açısından Türkiye üzerine bir değerlendirme. *sosyal Siyaset Konferansları* (61), 201-226.

ÖRGÜT İKLİMİNİN ÇALIŞANLAR ÜZERİNE ETKİLERİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI*

Salih YEŞİL¹, Yüksel MAVİ², Merve SELÇUK³

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1153319

Makale Geçmişi:

Geliş 02.08.2022

Kabul 11.04.2023

Anahtar Kelimeler:

Örgüt İklimi,
Psikolojik Dayanıklılık,
Bireysel Yaratıcılık,
Rol Çatışması.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, örgüt ikliminin psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisini test etmek ve örgüt ikliminin bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması ve çalışan performansı üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolünü incelemektir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket ve nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini kamu, özel ve katılım bankalarındaki 260 banka çalışanı oluşturmuştur. Veri analizi SPSS 25.0 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiş, aracı değişken etkisi Hayes (2013) tarafından geliştirilen Process Macro SPSS eklentisi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları bağdaşıklık ve tarafsızlığın çalışan performansını pozitif yönde etkilediğini üstün desteği, baskı, kendini adama, kontrol ve meydan okuma gibi faktörlerin ise anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymuştur. Bireysel yaratıcılığı pozitif yönde etkileyen faktörler üstün desteği, baskı, kendini adama, kontroldür. Bağdaşıklık, tarafsızlık, meydan okuma bireysel yaratıcılığı etkilememektedir. İş tatminini pozitif yönde etkileyen faktörler bağdaşıklık ve tarafsızlık iken negatif yönde etkileyen faktörler baskı ve kendini adama. Üstün desteği, meydan okuma, kontrol ise iş tatminini etkilememektedir. Rol çatışmasını pozitif yönde etkileyen faktörler üstün desteği, baskı, kontrol, meydan okumadır. Bağdaşıklık, tarafsızlık, kendini adama rol çatışmasını etkilememektedir. Kendini adama pozitif yönde etkileyen faktörler üstün desteği ve baskı iken negatif yönde etkileyen faktörler bağdaşıklıktır. Tarafsızlık ise kendini adama etkilememektedir. Kontrol üstün desteğinden pozitif yönde etkilenirken, bağdaşıklık negatif yönde bir etkiye sahiptir ve tarafsızlık ve baskı etkilememektedir. Meydan okumayı üstün desteği ve baskı pozitif yönde etkilerken, bağdaşıklık ve tarafsızlığın etkilemediği belirlenmiştir.

THE EFFECTS OF ORGANIZATIONAL CLIMATE ON EMPLOYEE: A FIELD RESEARCH

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1153319

Article History:

Received 02.08.2022

Accepted 11.04.2023

Keywords:

Organizational Climate,
Psychological Resilience,
Individual Creativity,
Role Conflict.

ABSTRACT

The aim of this research is to investigate the effect of organizational climate on psychological resilience, as well as to examine the mediating role of psychological resilience in the effect of organizational climate on individual creativity, job satisfaction, role conflict, and employee performance. The study utilized a quantitative research method with a questionnaire as the data collection tool. The sample of the study consisted of 260 bank employees from public, private and participation banks. Data analysis was performed using SPSS 25.0 software, with the mediator variable effect analyzed using the Process Macro SPSS plugin developed by Hayes (2013). The results of the research revealed that cohesion and impartiality positively influence employee performance, while factors such as superior support, pressure, dedication, control, and challenge do not have a significant effect. Factors that positively affect individual creativity are superior support, pressure, dedication, and control. Cohesion, impartiality, challenge do not affect individual creativity. The factors that positively affect job satisfaction are cohesion and objectivity, while the factors that negatively affect job satisfaction are pressure and dedication. Superior support, challenge, and control do not affect job satisfaction. Factors that positively affect role conflict are superior support, pressure, control, and challenge. Cohesion, impartiality, and dedication do not affect role conflict. The factors that positively affect dedication are superior support and pressure, while the negative factor is cohesion. Impartiality does not affect dedication. Control is positively influenced by superior support, while cohesion has a negative impact, and impartiality and pressure do not show a significant effect. It was determined that while superior support and pressure affected the challenge positively, cohesion and impartiality did not.

*Bu çalışma, Prof. Dr. Salih YEŞİL danışmanlığında Merve SELÇUK tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiş ve BAP birimi tarafından desteklenmiştir.

¹Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, syes66@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3237-2258

²Dr., yuksel4689@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9724-7135

³Uzm., evrem926646@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5174-6943

Alıntılanmak için/Cite as: Yeşil, S., Mavi, Y. ve Selçuk, M. (2023). Örgüt ikliminin çalışanlar üzerine etkileri: Bir alan araştırması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 292-312.

GİRİŞ

Günümüzde kurumların çetin rekabet koşullarında yaşamlarını devam ettirebilmeleri örgütsel verimlilik ile etkinliği ön plana çıkarır (Aydoğan & Dinçer, 2017, s. 48). Bu noktada örgüt iklimi, işletmelerin başka işletmelerle rekabet edebilmeleri ile çevreye adapte olabilmelerinde önemi bir ögedir (Yüceler, 2009, s. 22). İnsanların çalıştıkları ortamı ne şekilde ve nasıl algılamış oldukları önemlidir. Algılamaların insanların davranışlarını ve tutumlarını belirlediğini ifade etmek gerekir (Doğan & Üngüren, 2009, s. 43). Örgüt iklimi o kurumda çalışanların kuruma yönelik algılamalarının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Örgüt iklimi, kurumdakilerin davranışlarına etki etmektedir (Gürcüoğlu & Uyar, 2020, s. 231). Örgüt ikliminin, örgütsel çatışmaların yönetilmesi ve çalışanların amaçları ile örgüt amaçlarının uyumlu hale gelmesinde önemi büyüktür (Yüceler, 2009, s. 22). Rakiplerinden bir adım önde olmak ve hedeflerine ulaşmak isteyen örgütler için örgüt ikliminin önemli olduğunu da söylemek gerekir. Bu doğrultuda son yıllarda örgüt iklimi konusuna ilişkin olarak araştırmacıların çeşitli çalışmalar gerçekleştirdikleri görülmektedir. Örgüt iklimi konusu üzerinde önemle durdukları dikkat çekmektedir. Bu durum, örgüt iklimiyle ilgili yapılan çalışmaların sayısında artış yaşanmasında etkili olmuştur.

Örgüt iklimi, çalışanların o örgüte yönelik olarak paylaştıkları ortak algıları ifade eder (Yüksekbilgili, 2017, s. 46). Örgüt iklimi, örgütte hedeflerine ulaşmak için çalışanlardan oluşan iç çevreyi kapsar (Kumar, 2011, s. 138). Nitekim örgüt iklimi, her çalışan tarafından farklı şekilde algılanabilmektedir (Halis & Yaşar-Uğurlu, 2008, s. 104). Ayrıca örgüt iklimi her kurumda farklı yapıda olabileceği gibi yaşam akışı süresince aynı kurumda da zamanla farklılaşabilir (Gürcüoğlu & Uyar, 2020, s. 231). Bu kapsamda örgüt ikliminin çalışanlar tarafından algılanış şekli, çalışanların işteki başarısını ya da başarısızlığını etkileyecektir. Örgüt çalışanlarının başarısı onların istedikleri konuma gelmelerini sağlayacaktır. Fakat örgüt çalışanlarının başarısızlığı onlar için birtakım olumsuzları beraberinde getirecektir.

Çalışanları işyerinde tutmanın bir yolu yaptıkları işten keyif duymalarını sağlamak ve kurumda değerli hissetmelerine yardımcı olan uygun bir örgüt iklimi yaratmaktır (Akgemci vd., 2020, s. 75). İnsanların farklı özelliklere sahip olması ve bu sebeple çatışmaların kaçınılmaz oluşu örgüt iklimine pozitif ya da negatif yönde etki edebilmektedir (Gürcüoğlu & Uyar, 2020, s. 231). Bu noktada pozitif örgüt iklimi; çalışanların motivasyon, moral ve bağlılık duygularına etki eder. Örgüt içi ilişkilerin güven ve etkileşim içinde olmasını sağlar. Böylece örgütün üstün performans elde etmesine katkıda bulunur (Halis & Yaşar-Uğurlu, 2008, s. 102). Buna karşın rol çatışmalarının yaşandığı ve rollerin açık olmadığı durumlarda oluşan olumsuz örgüt ikliminin motivasyon koşullarında ve iletişim akışında azalışa neden olduğu görülür (Bedeian vd., 1981). Günümüz rekabet koşullarında amaç ve hedeflerine ulaşan örgütlerin bu başarılarının arkasında örgüt ikliminin yer aldığı söylenebilir. Bu yönüyle örgüt ikliminin çalışanların etkinliğine ve verimliliğine katkı sağladığını ifade etmek mümkündür.

Örgüt iklimi konusuna ilişkin olarak literatür önemli bir zenginlik içermektedir (Mavi, 2020, s. 33). Bu noktada örgüt ikliminin çeşitli değişkenlerle ilişkilendirildiği de dikkat çekmektedir. Literatürdeki birtakım çalışmalarda örgüt ikliminin sanal kaytarma davranışları (Özkan & Erbay, 2021, s. 151), duygusal emek (Mavi, 2020, s. 161), yenilik performansı (Öztürk, 2019, s. 348-349), örgütsel sessizlik (Yalçınsoy, 2019, s. 74), işe yabancılığa (Demirez & Tosunoğlu, 2017, s. 80), iş performansı (Yüksekbilgili & Küçüközen, 2017, s. 43), örgütsel bağlılık (Deniz & Çoban, 2016, s. 64-67), örgütsel vatandaşlık davranışı (Karataş, 2015, s. 55), çalışma psikolojisi (Uysal & Aydemir, 2014, s. 1565-1566) ve işten ayrılma niyeti (Gündüz-Çekmecelioğlu, 2005, s. 35-36) üzerine etkisi incelenmiştir.

Bu araştırmada örgüt iklimi, bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması, çalışan performansı ve psikolojik dayanıklılık konuları ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, örgüt ikliminin psikolojik dayanıklılık üzerine etkisini test etmektir. Araştırmanın diğer amacı örgüt ikliminin bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması, çalışan performansı üzerine etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolünü incelemektir. Bu çalışma, bir alan araştırmasıyla desteklenmiştir. Çalışmada, nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Veri toplama aracı olarak da anket formundan faydalanılmıştır. Araştırmanın örneklemini kamu, özel ve katılım bankalarındaki 260 banka çalışanı oluşturmuştur. Veriler, SPSS 25.0 yazılım programıyla analiz edilmiştir. Aracı değişken etkisinin analizinde ise Hayes'in (2013) Process Macro SPSS eklentisi kullanılmıştır. Bu araştırmada örgüt iklimi, bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması, çalışan performansı ve psikolojik dayanıklılık değişkenlerinin tümü bir model altına toplanmıştır. Örneklem grubu olarak kamu, özel ve katılım bankalarındaki çalışanlar seçilmiştir. Aracı değişken etkisinin test edilmesinde Hayes'in (2013) Process Macro SPSS eklentisine başvurulmuştur. Bunlar, araştırmanın yarattığı özgünlük açısından büyük önem taşımaktadır.

Buradan hareketle araştırmada literatür taramasına yer verilmiş, araştırma modeli ve hipotez geliştirme sunulmuş, yöntemi ile ilgili bilgiler açıklanmış, bulgulara yer verilmiş ve araştırma sonuç bölümüyle bitirilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde örgüt iklimi, psikolojik dayanıklılık, çalışan performansı, bireysel yaratıcılık, iş tatmini ve rol çatışmasıyla ilgili literatür taramasına yer verilmiştir.

Örgüt İklimi

Ekonomik, sosyal ve teknolojik yönden hızlı dönüşüm ve değişimlerin olduğu günümüzde örgütler şiddetli rekabet koşullarında yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar (Öztürk, 2019, s. 335). Bu kapsamda işlerin yapılmakta olduğu ortam şartlarını belirten örgüt iklimi konusuna ilgili olarak son yıllarda birçok araştırma gerçekleştirilmektedir (Doğan & Üngüren, 2009, s. 43). Örgüt iklimiyle ilgili araştırmaların geçmişinin 1930'lara kadar uzandığı söylenebilir. Her ne kadar örgüt iklimi çalışmalarının geçmişi çok eskiye dayansa da ilgi duyulan bir konu olmayı sürdürmektedir (Yılmaz & Altınkurt, 2013, s. 1). Gerek birey gerek örgütle ilişkili olduğundan birçok disiplinin ilgi alanına giren örgüt iklimi kavramı, değişik perspektiflere göre çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır (Ural, 2014, s. 145). Tanım olarak örgüt iklimi; örgütün hisleri, tutumları ve davranışlarından meydana gelen, karakteristik özellikleri yansıtan algılamaları belirtir (Ekvall, 1996, s. 105). Örgüt iklimini değerlendirmek için birçok ölçeğin geliştirildiğini de söylemek gerekir (Gümüştekin & Durmaz, 2019, s. 5). Bu kapsamda örgüt iklimi boyutlarından **İçsel Takdir**: Çalışanın işini yaparken daha fazla otonom olması, kendini geliştirmesi için fırsatlar sunulması, bunları gerçekleştirebilmesi için zaman ayrılması ve çalışanın idari yüklerinden arınmasının sağlanması gibi durumlarda içsel takdir algıları yükselebilir (Yalçınsoy, 2019, s. 70). **Üstün Desteği**: Üst ile açık etkileşim gerçekleştiği takdirde, örgüt çalışanlarının yeniliğe ilişkin iç motivasyonlarına zarar verecek olan negatif eleştirilere uğrama korkusunda azalış yaşanacaktır (Amabile vd., 1996, s. 1160). **Bağdaşlılık**: Bağdaşlılık seviyesi fazla olan kurumda zihinsel rahatlık, kişisel güven, güvende olma duygusu ve alınabilecek risklerde yalnız olunmadığı hissi gelişir (Yalçınsoy, 2017, s. 37). **İş Yükü Baskısı**: Çalışanın performans düzeyini, tepkilerini negatif yönde etkileyen ve yapılan iş ya da çalışılan iş ortamından kaynaklanan her çeşit baskı iş yüküdür (Becker vd., 1995). **Tarafsızlık**: Çalışanların fikirlerinin tarafsız olarak değerlendirilmesi, örgütsel iklim bakımından pozitif durumu belirtir (Yalçınsoy, 2017, s. 37). Literatür incelendiğinde örgüt iklimi konusuna ilgili önemli ve kapsamlı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında yapılan çalışmalarda, araştırmacılar tarafından örgüt ikliminin farklı boyutlarda ele alındığı da oldukça dikkat çekmektedir.

Psikolojik Dayanıklılık

Bir organizasyonun başarısı ve devamlılığı açısından çalışan büyük önem taşımaktadır. Organizasyon, çalışanlarının başarısı sayesinde istemiş olduğu konuma erişebilecektir. Nitekim bir çalışanın özel hayatta ve iş hayatında çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kaldığını da söylemek gerekir (Yeşil & Mavi, 2021, s. 2281). Bu noktada olumsuz yaşam durumları karşısında güçlü olabilmek şeklinde tanımlanabilecek psikolojik dayanıklılık, güncel ve önemli bir konu olarak göze çarpmaktadır (Kararımkar, 2006, s. 129). Psikolojik dayanıklılık hayatın stres yaratan negatif faktörlerini azaltabilmekte veya onlara karşı kalkan olabilmektedir (Sezgin, 2012, s. 491). Bununla birlikte psikolojik dayanıklılık seviyesi fazla olan çalışanların daha az kaygı ve gerginlik yaşayacakları ifade edilebilir (Erkutlu & Soyumert, 2020, s. 5). Psikolojik dayanıklılık seviyesi fazla olan çalışanların zorluklara karşı mücadele edebilmede ve yaşadığı bu zorlukları yenebilmede daha fazla çaba gösterecekleri de belirtilebilir.

Çalışan Performansı

Bir kurumda öncelikli öneme sahip olgunun çalışan performansı olduğunu söylemek gerekir (Çöl, 2008, s. 39). Örgütsel verimlilik bakımından giderek önemli hale gelen çalışan performansı, kurumların rekabet üstünlüğü yakalamasında ön plana çıkmaktadır (Aslan, 2020, s. 197). Dolayısıyla rekabet ortamında başarı elde etmek isteyen kurumlar, çalışanlarına önem vermelidirler (Erdal, 2020, s. 310). Tanım olarak çalışan performansı, çıktılar ve görev sürecinde elde edilen başarılarıdır (Anitha, 2014, s. 308). Çalışan performansının fazla olması halinde örgütsel performansta yükselecektir. Bu doğrultuda yükselen örgüt performansı ile örgütün rekabet edilebilirlik düzeyi artacaktır (Tekin, 2018, s. 344). Çalışan performansının yüksek olması örgütler için ne derece önemliyse çalışanlar için de aynı derecede önem taşımaktadır (Tayfun & Çatır, 2013, s. 120). Çalışan performans seviyesinin yükselmesi, örgüt verimliliğinin de yükselmesi anlamına gelmektedir (İraz & Akgün, 2011, s. 228). Bugün iş hayatında çalışanlar oldukça değerli bir varlık olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan çalışanın performans seviyesinin başarının yakalanmasında anahtar role sahip olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Bireysel Yaratıcılık

Yaşamış olduğumuz yüzyılda, kurumlar sürekli bir değişim ve çetin rekabet süreci içerisine girmişlerdir. Bu süreçte izlenebilecek en etkili strateji bir kurumun aynı işi rakiplerine göre daha iyi ve farklı yaparak verimli ve etkin olmasıdır. Bir işi başka kurumlara göre daha iyi ve farklı yapabilmemesinin temelinde ise bireysel yaratıcılık bulunmaktadır (Tetik, 2021, s. 622). Bireysel olarak; çalışanların özgün, alışılmamış ve kullanışlı fikirler, prosedürler, iş süreçleri, ürünler ve/veya hizmetler ortaya koymasına bireysel yaratıcılık denir (Amabile vd., 1996, s. 1115). Genel anlamda bakıldığında bireysel yaratıcılığın bireysel kaynaklı olduğu bilinir (Bharadwaj & Menon, 2000, s. 425). Ayrıca örgütsel yaratıcılığın ortaya çıkmasında bireysel yaratıcılığın gerçekleşmesi önem taşımaktadır (Yılmaz & İraz, 2013, s. 834). Birtakım yöntem ve yaklaşımlardan faydalanılarak bireysel yaratıcılığın geliştirilmesi sağlanabilir (Yıldırım, 2003, s. 40). Diğer yandan bireylerin yaratıcılıklarının geliştirilmesi için onların desteklenmesi ve teşvik edilmesi, çalışabilecekleri uygun ortamın oluşturulması ve önlerindeki engellerin kaldırılması da önemlidir.

İş Tatmini

Örgütlere gerekli niteliklere sahip insanların istihdam edilmesi ve bu insanların tatmin edilerek, verimliliklerinin sağlanması örgüt yöneticilerinin temel amaçlarından biri olmuştur (Güney, 2007, s. 37-38). İş tatmini, çalışanın görevi ve işyeriyle ilgili genel duygularının düzeyi olarak ifade edilebilir (Javed vd., 2014, s. 123). İş tatmini, işin özellikleriyle çalışanların istekleri ve beklentilerinin kesiştiği noktada gerçekleşmektedir. Çalışanların iş tatmin seviyeleri, yaptıkları işin gereksinimlerinin ne kadarının doyurulduğuna bağlı olarak değişmektedir (Akşit-Aşık, 2010, s. 32). İş tatmini çalışanın göstereceği çabanın düzeyi ile niteliğini etkilediği için yüksek iş tatmini örgütte verimliliği ve örgütün bütünsel performansını artırır (Muguongo vd., 2015, s. 47). Örgüt çalışanlarının işlerine yönelik pozitif duygular beslemesi, iş tatminini artırır. Buna karşın negatif duygular içerisindeki örgüt çalışanları ise düşük düzeyde iş tatminine sahip olurlar (Küsbeci, 2022, s. 50). Bu doğrultuda iş tatmin düzeyleri yüksek çalışanların, diğer çalışanlara göre işlerini daha etkin bir şekilde yerine getireceklerini belirtmek mümkündür.

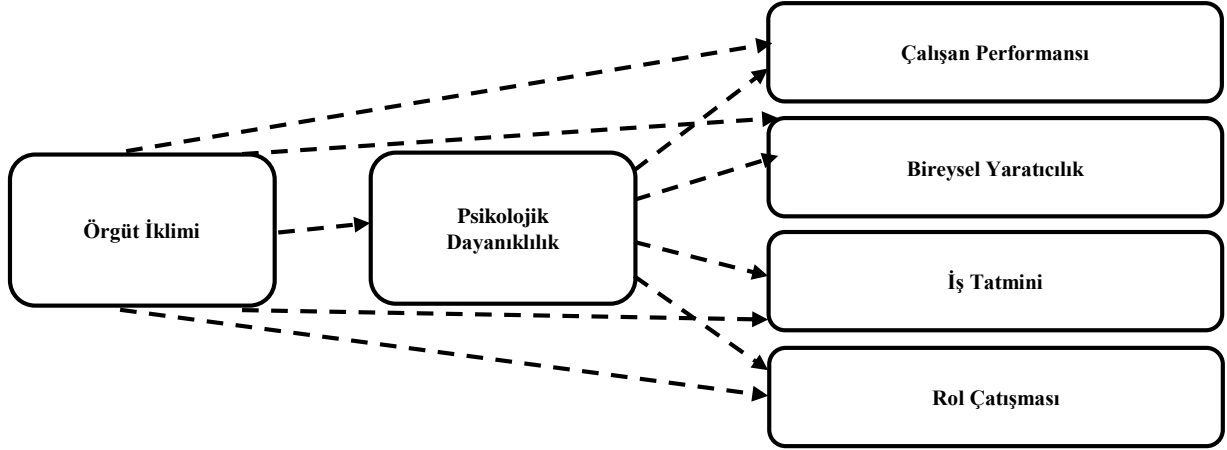
Rol Çatışması

İnsanın rol takımında birden çok üye olması, aynı anda birden çok rolü yapmak zorunda kalmasına ya da birbirleriyle çelişen rolleri üstlenmesine sebep olur. İnsanın verilen rolü yapacak yeterliliğe sahip olmaması da olumsuz durumlar arasında yer almaktadır. Bütün bu unsurlar, rol çatışmasını meydana getirmektedir (Aslan & Üngüren, 2017, s. 46). Rol çatışması, bireysel değerler ve beklentiler ile iş gerekleri arasında oluşan çelişki sonucunda oluşan duruma denir (Ertekin, 1993, s. 79). İnsanların algıları ile beklentileri arasındaki farklılıklar her alanda olduğu gibi örgütsel ortamda da bazı çatışmalara yol açar (Börk & Adıgüzel, 2015, s. 249). Rol çatışmasının negatif etkilerin başında, iş stresinin geldiğini söylemek gerekir (Bedeian & Armenakis, 1981, s. 417). Bu doğrultuda rol çatışması olduğunda kişi, çatışma yaşamadığı zamana göre daha stresli olacak ve etkinliğinde azalma yaşanacaktır (Rizzo vd., 1970, s. 151). Rol çatışması yaşayan kişinin görevini tam anlamıyla yerine getirmede güçlük çektiği de belirtilebilir. Böyle bir durum kişinin psikolojik yönden yıpranmasına neden olabilir.

ARAŞTIRMA MODELİ ve HİPOTEZ GELİŞTİRME

Bu bölümde örgüt iklimi, çalışan performansı, bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması, psikolojik dayanıklılık değişkenleri arasındaki ilişki ve etkiler incelenecektir. Ayrıca araştırmada, bu değişkenlerle ölçülmek istenen ilişki ve etkiler anlaşılandırılacaktır.

Literatür incelendiğinde örgüt ikliminin birtakım değişkenlerle ilişkilendirildiği görülmüştür. Bu çalışmalar incelendiğinde; Tortumlu & Taş (2019, s. 359-360) örgüt ikliminin çalışan performansını pozitif yönde etkilediğini saptamışlardır. Aydın & Çilesiz (2022, s. 274) örgüt iklimi ile bireysel yaratıcılık arasında pozitif yönlü bir ilişki belirlemişlerdir. Öktem vd. (2016, s. 175) örgüt ikliminin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Yeşil & Selçuk (2021, s. 281-282) kendini adama ve meydan okumanın çalışan performansını negatif yönde etkilediğini görmüşlerdir. Fakat araştırmacılar yaptıkları çalışmada, kontrolün çalışan performansını etkilemediğini saptamışlardır. Psikolojik dayanıklılığın iş tatmini üzerine etkisini inceleyen çalışmalarda (Kanbur vd., 2017, s. 133-134; Onan vd., 2021, s. 3286-3287; Polatçı vd., 2017, s. 566-567; Erdoğan & Ak, 2021, s. 438-439) psikolojik dayanıklılığın iş tatminini pozitif yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Bu araştırmada örgüt iklimi, bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması, çalışan performansı ve psikolojik dayanıklılık değişkenleri ele alınmıştır. Örgüt ikliminin çalışan performansını, bireysel yaratıcılığı, iş tatminini ve rol çatışmasını etkileyeceği varsayımında bulunulmuştur. Ayrıca örgüt ikliminin bu değişkenler üzerine etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunabileceği varsayılmıştır. Araştırmanın modeli oluşturulmuş ve hipotezleri kurulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

- H1a: Bağdaşıklığın kendini adama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1b: Üstün desteğinin kendini adama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1c: Baskının kendini adama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1d: Tarafsızlığın kendini adama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1e: Bağdaşıklığın kontrol üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1f: Üstün desteğinin kontrol üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1g: Baskının kontrol üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1h: Tarafsızlığın kendini adama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1i: Bağdaşıklığın meydan okuma üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1j: Üstün desteğinin meydan okuma üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1k: Baskının meydan okuma üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H1l: Tarafsızlığın meydan okuma üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H2a: Bağdaşıklığın çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H2b: Üstün desteğinin çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H2c: Baskının çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H2d: Tarafsızlığın çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H3a: Bağdaşıklığın bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H3b: Üstün desteğinin bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H3c: Baskının bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H3d: Tarafsızlığın bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H4a: Bağdaşıklığın iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H4b: Üstün desteğinin iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H4c: Baskının iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H4d: Tarafsızlığın iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H5a: Bağdaşıklığın rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır.
H5b: Üstün desteğinin rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır.
H5c: Baskının rol çatışması üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H5d: Tarafsızlığın rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır.
H6a: Kendini adamanın çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H6b: Kontrolün çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H6c: Meydan okumanın çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H7a: Kendini adamanın bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H7b: Kontrolün bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H7c: Meydan okumanın bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H8a: Kendini adamanın iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H8b: Kontrolün iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

- H8c: Meydan okumanın iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H9a: Kendini adamanın rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır.
H9b: Kontrolün rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır.
H9c: Meydan okumanın rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır.
H10a: Örgüt ikliminin çalışan performansı üzerine pozitif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır.
H10b: Örgüt ikliminin bireysel yaratıcılık üzerine pozitif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır.
H10c: Örgüt ikliminin iş tatmini üzerine pozitif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır.
H10d: Örgüt ikliminin rol çatışması üzerine negatif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacına, sınırlılıklarına, yöntemi, evreni ve örnekleme, ölçeklerine ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada örgüt iklimi, bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması, çalışan performansı ve psikolojik dayanıklılık konuları ele alınmıştır. Çalışmanın amacı örgüt ikliminin bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması, çalışan performansı üzerine etkisini test etmektir. Çalışmanın diğer amacı örgüt ikliminin bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması, çalışan performansı üzerine etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolünü incelemektir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma sadece Kahramanmaraş il merkezindeki banka çalışanları üzerinde uygulanmıştır. Banka çalışanlarından bazıları iş yaşamının yoğunluğu sebebiyle anket formunu doldurmamışlardır. Bazı banka çalışanları ise anket formunu eksik ve yanlış doldurmuşlardır. Covid-19 salgını nedeniyle araştırma belirli zaman aralığında gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Aralık 2020-Haziran 2021 tarihleri arasında araştırmanın verileri toplanabilmiştir. Bunlar, araştırmanın önemli sınırlılıkları arasındadır.

Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örnekleme

Bu çalışma bir alan araştırmasıyla desteklenmiştir. Çalışmada, nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Nicel araştırma, değişkenler arasındaki ilişkileri ele alarak, kuramları test etmeyi sağlar (Creswell, 2014). Çalışmada, veri toplama aracı olarak da anket formundan faydalanılmıştır. Anket formunun birinci bölümünde, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ölçmeye yönelik 7 soru sorulmuştur. Diğer bölümlerdeki örgüt iklimi, çalışan performansı, bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması, psikolojik dayanıklılık ile ilgili ifadeleri ölçmek için 5'li Likert tip kullanılmıştır. Bu kapsamda seçenekler 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum şeklinde sınıflandırılmıştır. Anket formları uygulanmadan önce KSÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Başvuru Formu doldurulmuş ve başvuru yapılmıştır. Bu doğrultuda KSÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 02.12.2020 tarihli ve E. 46258 sayılı raporu görüşülmüştür. Etik Kurul Onayı 03.12.2020 tarih ve 2020-38 sayılı karar ile tarafımıza iletilmiştir. Ayrıca anket formlarının uygulanabilmesi için anketörler, bankaların yetkilileriyle yüz yüze görüşerek gerekli izni almışlardır. Sonrasında anket formları, banka çalışanları üzerinde uygulanmıştır. Diğer yandan evren, tespit edilen amaçlar doğrultusunda belirlenen birimler grubunun tamamını ifade eder (Nakip, 2006, s. 196). Bu araştırmanın evrenini, Kahramanmaraş il merkezindeki bankalarda çalışan yaklaşık 500 katılımcı oluşturmuştur. Örneklem ise evreni en iyi temsil eden ve belli bir yöntemle göre evrenden seçilen alt grubu belirtir (Nakip, 2006, s. 196). Bu araştırmanın örneklemini de kamu, özel ve katılım bankalarındaki 260 banka çalışanı meydana getirmiştir.

Araştırmanın Ölçekleri

Bu çalışmada örgüt iklimi, çalışan performansı, bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması ve psikolojik dayanıklılığa ilişkin toplam 6 ölçek kullanılmıştır. Ölçeklere ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Örgüt İklimi Ölçeği: Bu çalışmada, İşcan & Karabey'in (2007) çalışmasında kullandığı ölçekten faydalanılmıştır. Örgüt iklimi ölçeği, 5 boyut ve 15 önermedir. Boyutlardan; üstün desteği 4 önerme, baskı 3 önerme, bağdaşıklık 4 önerme, içsel takdir 2 önerme ve tarafsızlık 2 önermedir.

Çalışan Performansı Ölçeği: Bu çalışmada, Okutan & Tengilimoğlu'nun (2002) çalışmasında kullandığı ölçekten faydalanılmıştır. Bu ölçek, 9 önermeden oluşmaktadır. Ölçek, Türkmen'in (2016) çalışmasında da kullanılmıştır.

Bireysel Yaratıcılık Ölçeği: Bu çalışmada, Rice'in (2006) çalışmasında kullandığı ölçekten faydalanılmıştır. Bireysel yaratıcılık ölçeği, 9 önermeden meydana gelmektedir.

İş Tatmini Ölçeği: Bu ölçeği, Brayfield & Rothe (1951) geliştirmiştir. Judge vd. (2000) ise ölçeğin 5 önermelik kısa versiyonunu oluşturmuştur. Bilgin'in (2019) çalışmasında başvurduğu ölçek, bu çalışmada da kullanılmıştır.

Rol Çatışması Ölçeği: Bu çalışmada, Rizzo vd. (1970)'in geliştirdiği rol çatışması ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, 8 önermeden meydana gelmektedir.

Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: Bu çalışmada, Işık'ın (2016) geliştirdiği psikolojik dayanıklılık ölçeğinden yararlanılmıştır. Bu ölçek, üç boyut ve 21 önermedir. Boyutlardan; kendini adama 7 önerme, meydan okuma 7 önerme ve kontrol 7 önermedir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmanın verilerini analiz etmek için SPSS 25.0 yazılım programından faydalanılmıştır. Çalışmada aracı değişken etkisinin analizi için Hayes'in (2013) Process Macro SPSS eklentisi kullanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu araştırmanın verileri frekans, faktör, güvenirlik, korelasyon ve regresyon analizleriyle test edilmiştir. Bunların bulguları ve yorumlarına aşağıda yer verilmiştir.

Frekans Analizi

Bu çalışmada, banka çalışanlarının sosyo-demografik özelliklere ilişkin sorulara verdikleri yanıtlar frekans analiziyle test edilmiştir.

Tablo 1. Frekans Analizi

Sosyo-Demografik Özellikler	Kategoriler	N	Sosyo-Demografik Özellikler	Kategoriler	N
Cinsiyet	Kadın	63	Yaş Aralığı	18-26	32
	Erkek	197		27-35	115
Medeni Durum	Evli	115		36-45	88
	Bekar	145	46 ve Üzeri	25	
Eğitim Düzeyi	Lisans	171	Kıdem	5 Yıldan Az	32
	Lisansüstü	89		6-10 Yıl	11
Bankadaki Statü	Gişe Görevlisi	196		11-15 Yıl	92
	Müşteri Temsilcisi	38	16 Yıl ve Üzeri	25	
	Operasyon Görevlisi	20	Aylık Gelir (TL)	2324-3500	127
	Yönetmen	2		3501-4500	73
	Şube Yöneticisi	4		4501-5500	35
			5501 ve Üzeri	25	

Tablo 1 incelendiğinde; banka çalışanlarının 63'ünü kadınlar (%24,2) ve 197'sini erkekler (%75,8) meydana getirmiştir. Katılımcıların medeni durumu değerlendirildiğinde 115 banka çalışanının (%44,2) evli ve 145 banka çalışanının (%55,8) bekar olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş aralığına göre dağılımı incelendiğinde 32 banka çalışanının (%12,3) 18-26 yaş aralığında, 115 banka çalışanının (%44,2) 27-35 yaş aralığında, 88 banka çalışanının (%33,8) 36-45 yaş aralığında, 25 banka çalışanının (%9,6) 46 ve üzeri yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Katılımcılardan 171 banka çalışanının (%65,8) lisans ve 89 banka çalışanının (%34,2) lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Banka çalışanlarından 196'sının (%75,4) gişe görevlisi ve 2'sinin (%8) yönetmen olarak çalıştığı saptanmıştır. Banka çalışanlarından 11'inin (%42,7) 6-10 yıl arası kıdeme sahip olduğu tespit edilmiştir. Banka çalışanlarından 25'inin (%9,6) 5501 ve üzeri aylık gelire sahip olduğu belirlenmiştir.

Faktör Analizi

Bu çalışmada, örgüt iklimi ölçeği ve psikolojik dayanıklılık ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçları Tablo 2 ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 2. Örgüt İklimi Ölçeği Faktör Analizi

Boyutlar	İfadeler	Faktör Yükleri	KMO	Barlett	P
Üstün Desteği	ÜD53	,930	,686	3179,376	,000
	ÜD52	,928			
	ÜD55	,885			
	ÜD54	,692			
Baskı	BSK56	,903			
	BSK57	,894			
Bağdaşıklık	BDŞ59	,813			
	BDŞ60	,774			
	BDŞ62	,638			
	BDŞ61	,615			
Taraflsızlık	TRF66	,981			
	TRF65	,981			

Tablo 2 incelendiğinde; üstün desteği, baskı, bağdaşıklık ve taraflsızlık boyutlarının KMO değeri (,686) olarak belirlenmiştir. Barlett Küresellik Testi= $p < 0,000$ (Chisquare=3179,376) olarak bulunmuştur. Faktör analizi sonucunda içsel takdir boyutuna ait iki ifade (İÇ64 ve İÇ63) ile baskı boyutuna ait bir ifade (BSK58) çıkarılmıştır. Örgüt iklimi ölçeğinin faktör analizi açısından uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği Faktör Analizi

Boyutlar	İfadeler	Faktör Yükleri	KMO	Barlett	P
Kendini Adama	KA2	,850	,821	5898,582	,000
	KA1	,842			
	KA5	,840			
	KA3	,835			
	KA6	,806			
	KA18	,796			
	KA21	,729			
Meydan Okuma	MO8	,896			
	MO7	,865			
	MO9	,860			
	MO14	,859			
	MO13	,849			
	MO16	,848			
	MO17	,786			
Kontrol	K4	,906			
	K12	,853			
	K11	,845			
	K10	,834			
	K20	,806			
	K15	,761			
	K19	,757			

Tablo 3 incelendiğinde; kendini adama, meydan okuma ve kontrol boyutlarının KMO değeri (,821) olarak belirlenmiştir. Barlett Küresellik Testi= $p < 0,000$ (Chisquare=5898,582) olarak bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılık ölçeğinin faktör analizi açısından uygun olduğu görülmüştür.

Güvenirlilik Analizi

Bu araştırmada kullanılan ölçekler, güvenirlilik analizi yapılarak test edilmiştir. Güvenirlilik analizi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Güvenirlilik Analizi

Değişkenler	Önerme Sayısı	Çıkarılan Önerme Sayısı	Cronbach's Alpha (α) Değeri
Üstün Desteği	4	-	,890
Baskı	3	1	,823
Bağdaşıklık	4	-	,695
Taraflsızlık	2	-	,996

Çalışan Performansı	9	-	,923
Bireysel Yaratıcılık	9	-	,954
İş Tatmini	5	1	,714
Rol Çatışması	8	-	,936
Kendini Adama	7	-	,732
Meydan Okuma	7	-	,955
Kontrol	7	-	,765

Tablo 4 incelendiğinde; üstün desteği (,890), baskı (,823), bağdaşıklık (,695), tarafsızlık (,996), çalışan performansı (,923), bireysel yaratıcılık (,954), iş tatmini (714), rol çatışması (,936), kendini adama (,732), meydan okuma (,955) ve kontrol (,765) olarak tespit edilmiştir. Cronbach's Alpha (α) değerleri, ölçeklerin güvenilir düzeyde olduğunu göstermiştir.

Korelasyon Analizi

Bu araştırmada, değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi yapılarak test edilmiştir. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi

Değişkenler	Ort.	S.S.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
Üstün Desteği (1)	3,628	,974	1										
Baskı (2)	3,386	1,186	,313**	1									
Bağdaşıklık (3)	3,549	,939	,081	-,117	1								
Tarafsızlık (4)	2,634	1,242	-,006	-,002	,279**	1							
Çalışan Performansı (5)	2,935	1,097	,096	-,017	,419**	,227**	1						
Bireysel Yaratıcılık (6)	3,629	,930	,350**	,300**	-,121	-,084	-,032	1					
İş Tatmini (7)	2,883	,955	,016	-,185**	,305**	,294**	,375**	-,092	1				
Rol Çatışması (8)	3,283	,913	,222**	,302**	-,060	-,059	-,013	,496**	-,074	1			
Kendini Adama (9)	3,289	,773	,466**	,503**	-,131*	,028	-,068	,410**	-,168**	,273**	1		
Meydan Okuma (10)	3,430	1,098	,392**	,414**	-,060	-,027	-,022	,312**	-,084	,280**	,471**	1	
Kontrol (11)	3,862	,656	,341**	,177**	-,131*	-,063	-,002	,464**	-,104	,303**	,339**	,282**	1

Not: *.0.05; **.0.01

Tablo 5 incelendiğinde; üstün desteğinin bireysel yaratıcılık ($r=,350;p<0,01$), rol çatışması ($r=,222;p<0,01$); baskının bireysel yaratıcılık ($r=,300;p<0,01$), rol çatışması ($r=,302;p<0,01$); bağdaşıklığın çalışan performansı ($r=,419;p<0,01$), iş tatmini ($r=,305;p<0,01$); tarafsızlığın çalışan performansı ($r=,227;p<0,01$) ve iş tatmini ($r=,294;p<0,01$) ile pozitif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Baskının iş tatmini ($r=,185;p<0,01$) ile negatif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır. Üstün desteğinin çalışan performansı ($r=,096;p>0,05$), iş tatmini ($r=,016;p>0,05$); baskının çalışan performansı ($r=,017;p>0,05$); bağdaşıklığın bireysel yaratıcılık ($r=,121;p>0,05$), rol çatışması ($r=,060;p>0,05$); tarafsızlığın bireysel yaratıcılık ($r=,084;p>0,05$) ve rol çatışması ($r=,059;p>0,05$) ile herhangi bir anlamlı ilişkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Üstün desteğinin kendini adama ($r=,466;p<0,01$), meydan okuma ($r=,392;p<0,01$), kontrol ($r=,341;p<0,01$); baskının kendini adama ($r=,503;p<0,01$), meydan okuma ($r=,414;p<0,01$) ve kontrol ($r=,177;p<0,01$) ile pozitif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bağdaşıklığın kendini adama ($r=,131;p<0,05$) ve kontrol ($r=,131;p<0,05$) ile negatif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bağdaşıklığın meydan okuma ($r=,060;p>0,05$); tarafsızlığın kendini adama ($r=,028;p>0,05$), meydan okuma ($r=,027;p>0,05$) ve kontrol ($r=,063;p<0,05$) ile herhangi bir anlamlı ilişkiye sahip olmadığı saptanmıştır.

Kendini adamanın ($r=,410;p<0,01$), meydan okumanın ($r=,312;p<0,01$), kontrolün ($r=,464;p<0,01$) bireysel yaratıcılık; kendini adamanın ($r=,273;p<0,01$), meydan okumanın ($r=,280;p<0,01$) ve kontrolün ($r=,303;p<0,01$) rol çatışması ile pozitif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır. Kendini adamanın ($r=,168;p<0,01$) iş

tatmini ile negatif anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Kendini adamanın ($r=-,068;p>0,05$), meydan okumanın ($r=-,022;p>0,05$), kontrolün ($r=-,002;p>0,05$) çalışan performansı; meydan okumanın ($r=-,084;p>0,05$) ve kontrolün ($r=-,104;p>0,05$) iş tatmini ile herhangi bir anlamlı ilişkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Regresyon Analizi

Bu araştırmada, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerine etkisi regresyon analizi yapılarak test edilmiştir. Regresyon analizi sonuçları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Araştırmada “H1a: Bağdaşıklığın kendini adama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H1b: Üstün desteğinin kendini adama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H1c: Baskının kendini adama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H1d: Tarafsızlığın kendini adama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Bağdaşıklığın, Üstün Desteğinin, Baskının ve Tarafsızlığın Kendini Adama Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Kendini Adama

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	1,708	,222		7,692	,000	,376	,366	38,351
Üstün Desteği	,285	,042	,360	6,845	,000			
Baskı	,244	,034	,375	7,106	,000			
Bağdaşıklık	-,111	,043	-,135	-2,577	,011			
Tarafsızlık	,043	,032	,069	1,335	,183			

Tablo 6 incelendiğinde; üstün desteğinin ($\beta=,360;p<0,05$) ve baskının ($\beta=,375;p<0,05$) kendini adamayı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bağdaşıklığın ($\beta=-,135;p<0,05$) kendini adamayı negatif yönde etkilediği görülmüştür. Tarafsızlığın ($\beta=,069;p>0,05$) kendini adamayı etkilemediği saptanmıştır. Bu doğrultuda H1b ve H1c hipotezleri desteklenirken, H1a ve H1d hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H1e: Bağdaşıklığın kontrol üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H1f: Üstün desteğinin kontrol üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, H1g: Baskının kontrol üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H1h: Tarafsızlığın kontrol üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Bağdaşıklığın, Üstün Desteğinin, Baskının ve Tarafsızlığın Kontrol Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Kontrol

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	3,329	,221		15,073	,000	,144	,131	10,761
Üstün Desteği	,226	,041	,335	5,448	,000			
Baskı	,031	,034	,055	,895	,372			
Bağdaşıklık	-,102	,043	-,146	-2,384	,018			
Tarafsızlık	-,011	,032	-,020	-,335	,738			

Tablo 7 incelendiğinde; üstün desteğinin ($\beta=,335;p<0,05$) kontrolü pozitif yönde etkilediği saptanırken, bağdaşıklığın ($\beta=-,146;p<0,05$) kontrolü negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Tarafsızlığın ($\beta=-,020;p>0,05$) ve baskının ($\beta=,055;p>0,05$) kontrolü etkilemediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda H1f hipotezi desteklenirken, H1e, H1g ve H1h hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H1i: Bağdaşıklığın meydan okuma üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H1j: Üstün desteğinin meydan okuma üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, H1j: Baskının meydan okuma üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H1k: Tarafsızlığın meydan okuma üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Bağdaşıklığın, Üstün Desteğinin, Baskının ve Tarafsızlığın Meydan Okuma Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Meydan okuma

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	1,436	,346		4,152	,000	,250	,238	21,248
Üstün Desteği	,334	,065	,297	5,148	,000			
Baskı	,293	,054	,316	5,468	,000			
Bağdaşıklık	-,050	,067	-,043	-,750	,454			
Tarafsızlık	-,011	,050	-,013	-,230	,819			

Tablo 8 incelendiğinde; üstün desteğinin ($\beta=,297;p<0,05$) ve baskının ($\beta=,316;p<0,05$) meydan okumayı pozitif yönde etkilediği saptanırken, bağdaşıklığın ($\beta=-,043;p>0,05$) ve tarafsızlığın ($\beta=-,013;p>0,05$) meydan okumayı etkilemediği belirlenmiştir. Bu doğrultuda H1i ve H1j hipotezleri desteklenirken, H1ı ve H1k hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H2a: Bağdaşıklığın çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H2b: Üstün desteğinin çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H2c: Baskının çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” H2d: Tarafsızlığın meydan okuma üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Bağdaşıklığın, Üstün Desteğinin, Baskının ve Tarafsızlığın Çalışan Performansı Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	,791	,358		2,208	,028	,193	,181	15,286
Üstün Desteği	,071	,067	,063	1,053	,294			
Baskı	,007	,055	,008	,132	,895			
Bağdaşıklık	,446	,070	,382	6,411	,000			
Tarafsızlık	,107	,052	,121	2,064	,040			

Tablo 9 incelendiğinde; bağdaşıklığın ($\beta=,382;p<0,05$) ve tarafsızlığın ($\beta=,121;p<0,05$) çalışan performansını pozitif yönde etkilediği belirlenirken, üstün desteğinin ($\beta=,063;p>0,05$) ve baskının ($\beta=,008;p>0,05$) çalışan performansını etkilemediği görülmüştür. Bu doğrultuda H2a ve H2d hipotezleri desteklenirken, H2b ve H2c hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H3a: Bağdaşıklığın bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H3b: Üstün desteğinin bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, H3c: Baskının bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H3d: Tarafsızlığın bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Bağdaşıklığın, Üstün Desteğinin, Baskının ve Tarafsızlığın Bireysel Yaratıcılık Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Bireysel Yaratıcılık

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	2,563	,306		8,363	,000	,180	,167	13,998
Üstün Desteği	,284	,058	,298	4,942	,000			
Baskı	,153	,047	,195	3,218	,001			
Bağdaşıklık	-,107	,059	-,108	-1,798	,073			
Tarafsızlık	-,039	,044	-,052	-,876	,382			

Tablo 10 incelendiğinde; üstün desteğinin ($\beta=,298;p<0,05$) ve baskının ($\beta=,195;p<0,05$) bireysel yaratıcılığı pozitif yönde etkilediği saptanırken, bağdaşıklığın ($\beta=-,108;p>0,05$) ve tarafsızlığın ($\beta=-,052;p>0,05$) bireysel yaratıcılığı etkilemediği belirlenmiştir. Bu doğrultuda H3b ve H3c hipotezleri desteklenirken, H3a ve H3d hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H4a: Bağdaşıklığın iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H4b: Üstün desteğinin iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, H4c: Baskının iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, H4d: Tarafsızlığın iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Bağdaşıklığın, Üstün Desteğinin, Baskının ve Tarafsızlığın İş Tatmini Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: İş Tatmini

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	1,921	,317		6,059	,000	,168	,155	12,846
Üstün Desteği	,054	,060	,055	,910	,364			
Baskı	-,142	,049	-,177	-2,905	,004			
Bağdaşıklık	,218	,062	,215	3,550	,000			
Tarafsızlık	,180	,046	,234	3,924	,000			

Tablo 11 incelendiğinde; bağdaşıklığın ($\beta=,215;p<0,05$) ve tarafsızlığın ($\beta=,234;p<0,05$) iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkilediği görülürken, baskının ($\beta=-,177;p<0,05$) iş tatmini üzerinde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Üstün desteğinin ($\beta=,055;p>0,05$) iş tatmini etkilemediği belirlenmiştir. Bu doğrultuda H4a ve H4d hipotezleri desteklenirken, H4c ve H4b hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H5a: Bağdaşıklığın rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır”, “H5b: Üstün desteğinin rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır”, “H5c: Baskının rol çatışması üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H5d: Tarafsızlığın rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Bağdaşıklığın, Üstün Desteğinin, Baskının ve Tarafsızlığın Rol Çatışması Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Rol Çatışması

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	2,323	,313		7,432	,000	,113	,099	8,148
Üstün Desteği	,135	,059	,144	2,307	,022			
Baskı	,195	,048	,254	4,037	,000			
Bağdaşıklık	-,027	,061	-,028	-,447	,655			
Tarafsızlık	-,036	,045	-,050	-,806	,421			

Tablo 12 incelendiğinde; baskının ($\beta=,254;p<0,05$) ve üstün desteğinin ($\beta=,144;p<0,05$) rol çatışması üzerinde pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Bağdaşıklığın ($\beta=-,028;p>0,05$) ve tarafsızlığın ($\beta=-,050;p>0,05$) rol çatışması etkilemediği görülmüştür. Bu doğrultuda H5c desteklenirken H5a, H5b ve H5d hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H6a: Kendini adamanın çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H6b: Kontrolün çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H6c: Meydan okumanın çalışan performansı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13. Kendini Adamanın, Kontrolün ve Meydan Okumanın Çalışan Performansı Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	3,133	,441		7,097	,000	,005	-,007	,439
Kendini Adama	-,113	,103	-,079	-1,089	,277			
Meydan Okuma	,009	,071	,009	,126	,900			
Kontrol	,037	,112	,022	,328	,743			

Tablo 13 incelendiğinde; kendini adamanın ($\beta=-,079;p>0,05$), kontrolün ($\beta=,022;p>0,05$) ve meydan okumanın ($\beta=,009;p>0,05$) çalışan performansını etkilemediği görülmüştür. Bu doğrultuda H6a, H6b ve H6c hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H7a: Kendini adamının bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H7b: Kontrolün bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H7c: Meydan okumanın bireysel yaratıcılık üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14. Kendini Adamının, Kontrolün ve Meydan Okumanın Bireysel Yaratıcılık Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Bireysel Yaratıcılık

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	,446	,316		1,412	,159	,294	,286	35,579
Kendini Adama	,294	,074	,244	3,975	,000			
Meydan Okuma	,083	,051	,097	1,620	,107			
Kontrol	,501	,080	,353	6,264	,000			

Tablo 14 incelendiğinde; kendini adamının ($\beta=,244;p<0,05$) ve kontrolün ($\beta=,353;p<0,05$) bireysel yaratıcılığı pozitif yönde etkilediği saptanırken, meydan okumanın ($\beta=,097;p>0,05$) bireysel yaratıcılığı etkilemediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda H7a ve H7b hipotezleri desteklenirken, H7c hipotezi reddedilmiştir.

Araştırmada “H8a: Kendini adamının iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H8b: Kontrolün iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır”, “H8c: Meydan okumanın iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo 15. Kendini Adamının, Kontrolün ve Meydan Okumanın İş Tatmini Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: İş Tatmini

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	3,789	,380		9,977	,000	,031	,019	2,693
Kendini Adama	-,186	,089	-,151	-2,095	,037			
Meydan Okuma	,002	,061	,002	,029	,977			
Kontrol	-,077	,096	-,053	-,803	,423			

Tablo 15 incelendiğinde; kendini adamının ($\beta=,151;p<0,05$) iş tatminini negatif yönde etkilediği görülürken, kontrolün ($\beta=,053;p>0,05$) ve meydan okumanın ($\beta=,002;p>0,05$) iş tatminini etkilemediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda H8a, H8b ve H8c hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H9a: Kendini adamının rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır”, “H9b: Kontrolün rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır”, “H9c: Meydan okumanın rol çatışması üzerinde negatif yönde etkisi vardır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 16. Kendini Adamının, Kontrolün ve Meydan Okumanın Rol Çatışması Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Rol Çatışması

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	R ²	ΔR ²	F
	B	Std. Error	β					
(Constant)	1,186	,341		3,480	,001	,144	,134	14,380
Kendini Adama	,147	,080	,125	1,845	,066			
Meydan Okuma	,134	,055	,161	2,426	,016			
Kontrol	,299	,086	,215	3,460	,001			

Tablo 16 incelendiğinde; kendini adamının ($\beta=,125;p>0,05$) rol çatışmasını etkilemediği tespit edilirken, kontrolün ($\beta=,215;p<0,05$) ve meydan okumanın ($\beta=,161;p<0,05$) rol çatışmasını pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Bu doğrultuda H9a, H9b ve H9c hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmada “H10a: Örgüt ikliminin çalışan performansı üzerine pozitif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır” regresyon analizi yapılarak test edilmiştir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17. Örgüt İkliminin Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü

Model	Sonuç Değişkenleri			Çalışan Performansı (Y)		
	Psikolojik Dayanıklılık (Aracı (M=Mediator))			Bireysel Yaratıcılık (Y)		
		B (SE)	95% CI LLCI (ULCI)		B (SE)	95% CI LLCI (ULCI)
Örgüt İklimi (X)	A ₁	0.622***(0.106)	0.412, 0.832	C'	0.361(0.100)	0.164, 0.558
Psikolojik Dayanıklılık (M=Mediator)				B	-0.095***(0.054)	-0.203, 0.012
Constant	I _m	2.508***(0.254)	2.007, 3.010	I _y	2,681***(0.327)	2.037, 3.326
			R ² =0.116	R ² =0.050		
			F(1;258)= 10,260 P<0.001	F(2;257)=6,672, P<0.001		

Not: *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001. N= 60 PFÇO= Personelin Fiziksel Çalışma Ortamı, LLCI= Alt Güven Aralığı, ULCI= Üst Güven Aralığı. Bootstrap Yeniden Örnekleme= 5000 Standardize Edilmemiş Beta Katsayıları (β) Raporlanmıştır.

Örgüt ikliminin çalışan performansı üzerine etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü bulunup bulunmadığını test etmek için bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Analizler Hayes’in (2013) geliştirdiği Process Macro SPSS eklentisi kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca analizlerde bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örnekleme seçeneği tercih edilmiştir. Bu yöntemde elde edilen %95 güven aralığındaki değerlerin “0” değerini kapsamaması gerekir (Hayes, 2015, s. 11; Gürbüz, 2019, s. 139). Tablo 17 incelendiğinde; örgüt ikliminin çalışan performansı üzerinde dolaylı etkisinin olduğu görülmüştür (Dolaylı Etki=-0.059, %95 CI (-0.137,0.042). Aracı etkiyi test etmek için kurulan “örgüt ikliminin çalışan performansı üzerine pozitif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır” hipotezi reddedilmiştir.

Araştırmada “H10b: Örgüt ikliminin bireysel yaratıcılık üzerine pozitif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır” test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18. Örgüt İkliminin Bireysel Yaratıcılık Üzerine Etkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü

Model	Sonuç Değişkenleri			Bireysel Yaratıcılık (Y)		
	Psikolojik Dayanıklılık (Aracı (M=Mediator))			Bireysel Yaratıcılık (Y)		
		B (SE)	95% CI LLCI (ULCI)		B (SE)	95% CI LLCI (ULCI)
Örgüt İklimi (X)	A ₁	0.395***(0.062)	0.272, 0.517	C'	0.024 (0.900)	-0.152 0.202
Psikolojik Dayanıklılık (M=Mediator)				B	0.702***(0.083)	0.538, 0.867
Constant	I _m	2.186***(0.215)	1.762, 2.609	I _y	1.067***(0.341)	0.394, 1.740
			R ² =0.134	R ² =0.245		
			F(1;258)= 40,096 P<0.001	F(2;257)=41,855, P<0.001		

Not: *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001. N= 60 PFÇO= Personelin Fiziksel Çalışma Ortamı, LLCI= Alt Güven Aralığı, ULCI= Üst Güven Aralığı. Bootstrap Yeniden Örnekleme= 5000 Standardize Edilmemiş Beta Katsayıları (β) Raporlanmıştır.

Örgüt ikliminin bireysel yaratıcılık üzerine etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü bulunup bulunmadığını test etmek için bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Analizler Hayes’in (2013) geliştirdiği Process Macro SPSS eklentisi kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca analizlerde bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örnekleme seçeneği tercih edilmiştir. Bu yöntemde elde edilen %95 güven aralığındaki değerlerin “0” değerini kapsamaması gerekir (Hayes, 2015, s. 11; Gürbüz, 2019, s. 139). Tablo 18 incelendiğinde; örgüt ikliminin bireysel yaratıcılık üzerinde dolaylı etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Dolaylı Etki= 0.277, %95 CI (0.170,0.396). Aracı etkiyi test etmek için kurulan “örgüt ikliminin bireysel yaratıcılık üzerine pozitif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır” hipotezi desteklenmiştir.

Araştırmada “H10c: Örgüt ikliminin iş tatmini üzerine pozitif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır” regresyon analizi yapılarak test edilmiştir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19. Örgüt İkliminin İş Tatmini Üzerine Etkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü

Sonuç Değişkenleri		
--------------------	--	--

Model	Psikolojik Dayanıklılık (Aracı (M=Mediator))			İş Tatmini (Y)		
		B (SE)	95% CI		B (SE)	95% CI
			LLCI (ULCI)			LLCI (ULCI)
Örgüt İklimi (X)	A ₁	0.328***(0.096)	0.138, 0.519	C'	0.346(0.095)	0.158 0.535
Psikolojik Dayanıklılık (M=Mediator)				B	-0.134***(0.603)	-0.253, -0.016
Constant	I _m	1.767***(0.333)	1.110, 2.423	I _y	2,841***(0.340)	2,172, 3,511
			R ² =0.042	R ² =0.056		
			F(1;258)= 11,571 P<0.001	F(2;257)=7,711, P<0.001		

Not: *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001. N= 60 PFÇO= Personelin Fiziksel Çalışma Ortamı, LLCI= Alt Güven Aralığı, ULCI= Üst Güven Aralığı. Bootstrap Yeniden Örnekleme= 5000 Standardize Edilmemiş Beta Katsayıları (B) Raporlanmıştır.

Örgüt ikliminin iş tatmini üzerine etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü bulunup bulunmadığını test etmek için bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Analizler Hayes'in (2013) geliştirdiği Process Macro SPSS eklentisi kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca analizlerde bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örneklem seçeneği tercih edilmiştir. Bu yöntemde elde edilen %95 güven aralığındaki değerlerin "0" değerini kapsamaması gerekir (Hayes, 2015, s. 11; Gürbüz, 2019, s. 139). Tablo 19 incelendiğinde; örgüt ikliminin iş tatmini üzerinde dolaylı etkisinin olduğu görülmüştür (Dolaylı Etki=-,044, %95 CI (-0.101,-0.001). Aracı etkiyi test etmek için kurulan "örgüt ikliminin iş tatmini üzerine pozitif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır" hipotezi desteklenmiştir.

Araştırmada "H10d: Örgüt ikliminin rol çatışması üzerine negatif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır" regresyon analizi yapılarak test edilmiştir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 20. Örgüt İkliminin Rol Çatışması Üzerine Etkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü

Model	Sonuç Değişkenleri			Rol Çatışması (Y)		
		B (SE)	95% CI		B (SE)	95% CI
			LLCI (ULCI)			LLCI (ULCI)
Örgüt İklimi (X)	A ₁	0.254***(0.093)	0.070, 0.437	C'	0.012(0.088)	-0.161 0.185
Psikolojik Dayanıklılık (M=Mediator)				B	0.486***(0.055)	0.377, 0.595
Constant	I _m	2.420***(0.320)	1.788, 3.052	I _y	1,426***(0.316)	0,803, 2,048
			R ² =0.028	R ² =0.259		
			F(1;258)= 7,460 P<0.001	F(2;257)=45,029, P<0.001		

Not: *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001. N= 60 PFÇO= Personelin Fiziksel Çalışma Ortamı, LLCI= Alt Güven Aralığı, ULCI= Üst Güven Aralığı. Bootstrap Yeniden Örnekleme= 5000 Standardize Edilmemiş Beta Katsayıları (B) Raporlanmıştır.

Örgüt ikliminin rol çatışması üzerine etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü bulunup bulunmadığını test etmek için bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Analizler Hayes'in (2013) Process Macro SPSS eklentisi kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca analizlerde bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örneklem seçeneği tercih edilmiştir. Bu yöntemde elde edilen %95 güven aralığındaki değerlerin "0" değerini kapsamaması gerekir (Hayes, 2015, s. 11; Gürbüz, 2019, s. 139). Tablo 20 incelendiğinde; örgüt ikliminin rol çatışması üzerinde dolaylı etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Dolaylı Etki=.123, %95 CI (0.243, 0,234). Aracı etkiyi test etmek için kurulan "örgüt ikliminin rol çatışması üzerine negatif yönde etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü bulunmaktadır" hipotezi desteklenmiştir.

SONUÇ

İş dünyası sürekli değişen ve yoğun bir rekabet ortamına sahiptir. Kurumların nihai hedefi bu ortamda yaşamlarını sürdürebilmek ve başarı sağlayabilmektir. Dolayısıyla artık geçmişte olduğu gibi klasik bir yönetim anlayışı yeterli değildir. Bu noktada kurumlarda beşerî sermayenin ve insan gücünün önemi gittikçe fark edilmeye başlanmaktadır. Kurumların kendi değerlerini fark edebilmelerini sağlayan en önemli etkenlerden biri de pozitif örgüt ikliminin varlığıdır (Halis & Yaşar-Uğurlu, 2008, s. 101). Günümüz yoğun rekabet ortamında kurumlar rakiplerinden önde olmak için birbirleriyle mücadele etmektedirler. Bu mücadelede başarıyı yakalayan kurumlar için örgüt ikliminin varlığı büyük önem taşımaktadır. Nitekim pozitif bir örgüt iklimine sahip olan kurumlar, rekabet ortamında rakiplerinden daha etkin şekilde faaliyetlerini sürdürebilirler. Ayrıca pozitif bir örgüt ikliminin

hâkim olduğu kurumlarda çalışanlar, işlerini daha verimli olarak yapabilirler. Diğer taraftan negatif bir örgüt iklimine sahip kurumların ise rekabet ortamında ayakta durabilmelerinin zor hale geldiğini ve böyle kurumlarda çalışanların bu durumdan zarar görebildiği söylenebilir. Buradan hareketle bu çalışmada, son yıllarda araştırmacılar tarafından dikkat çekilen örgüt iklimi konusu üzerinde durulmuş ve örgüt ikliminin çalışanlar üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; bağdaşıklık ve tarafsızlığın çalışan performansını pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Fakat üstün desteğinin ve baskının çalışan performansını etkilemediği görülmüştür. Literatürde bu sonuçlarla benzerlik gösteren ve çelişen başka bir çalışma sonucuna rastlanılmıştır. Tortumlu & Taş (2019, s. 359-360) örgüt ikliminin çalışan performansını pozitif yönde etkilediğini saptamışlardır. Bu çalışmada, üstün desteğinin ve baskının bireysel yaratıcılığı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ancak bağdaşıklık ve tarafsızlığın bireysel yaratıcılığı etkilemediği görülmüştür. Konuyla ilgili olarak alan yazında bu çalışmanın sonuçlarıyla paralellik gösteren ve çelişen başka bir çalışma sonucuyla karşılaşılmıştır. Aydın & Çilesiz (2022, s. 274) örgüt iklimi ile bireysel yaratıcılık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Bu çalışmada, bağdaşıklık ve tarafsızlığın iş tatminini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Fakat baskının iş tatminini negatif yönde etkilediği görülmüştür. Üstün desteğinin iş tatminini etkilemediği belirlenmiştir. Literatürde bu sonuçlarla benzerlik gösteren ve çelişen başka bir çalışma sonucuyla karşılaşılmıştır. Öktem vd. (2016, s. 175) örgüt ikliminin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını saptamışlardır. Bu çalışmada kendini adamanın, kontrolün ve meydan okumanın çalışan performansını etkilemediği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili olarak alan yazında bu çalışmanın bulgularıyla paralellik gösteren ve çelişen başka sonuçlarla karşılaşılmıştır. Yeşil & Selçuk (2021, s. 281-282) kontrolün çalışan performansını etkilemediğini görmüşlerdir. Kendini adamanın ve meydan okumanın çalışan performansını negatif yönde etkilediğini saptamışlardır. Bu çalışmada, kendini adamanın iş tatminini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Meydan okumanın ve kontrolün iş tatminini etkilemediği görülmüştür. Literatürde bu çalışmanın bulgularıyla çelişen birtakım çalışma sonuçlarıyla karşılaşılmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda (Polatçı vd., 2017, s. 566-567; Onan vd., 2021, s. 3286-3287; Kanbur vd., 2017, s. 133-134; Erdoğan & Ak, 2021, s. 438-439) psikolojik dayanıklılığın iş tatminini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Araştırmanın diğer sonuçlarına bakıldığında; bireysel yaratıcılığı pozitif yönde etkileyen faktörlerin kendini adama ve kontrol olduğu görülmüştür. Meydan okumanın bireysel yaratıcılığı etkilemediği belirlenmiştir. Rol çatışmasını pozitif yönde etkileyen faktörlerin üstün desteği, baskı, kontrol ve meydan okuma olduğu saptanmıştır. Rol çatışmasını bağdaşıklık, tarafsızlığın ve kendini adamanın etkilemediği tespit edilmiştir. Kendini adama pozitif yönde etkileyen faktörlerin üstün desteği ve baskı olduğu görülmüştür. Kendini adama bağdaşıkların negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Tarafsızlığın ise kendini adama etkilemediği saptanmıştır. Kontrolü pozitif yönde etkileyen faktörün üstün desteği olduğu tespit edilmiştir. Kontrolü bağdaşıkların negatif yönde etkilediği görülmüştür. Tarafsızlık ve baskının ise kontrolü etkilemediği belirlenmiştir. Meydan okumayı etkileyen faktörlerin üstün desteği ve baskı olduğu saptanmıştır. Bağdaşıklık ve tarafsızlığın meydan okumayı etkilemediği tespit edilmiştir. Psikolojik dayanıklılığın örgüt iklimi ile bireysel yaratıcılık, iş tatmini, rol çatışması arasındaki ilişkiye pozitif yönlü aracılık ettiği saptanmıştır. Fakat psikolojik dayanıklılığın örgüt iklimi ile çalışan performansı arasındaki ilişkiye aracılık etmediği belirlenmiştir. Konuyla ilgili olarak alan yazında bu sonuçlarla benzerlik gösteren veya çelişen başka sonuçlara rastlanılmadığı için karşılaştırma yapmak mümkün olmamıştır.

Örgüt iklimiyle ilgili gelecekte yapılacak çalışmalar için araştırmacılara ve uygulayıcılara önerilerde bulunmak faydalı olacaktır. Bu doğrultuda örgüt iklimi konulu çalışmalar daha geniş katılımlı örneklem grupları üzerinde uygulanabilir. Örgüt iklimiyle ilgili çalışmalarda farklı değişkenler kullanılarak aracılık ve düzenleyicilik etkisi birlikte test edilebilir. Bunların literatürün gelişimine ışık tutması açısından büyük önem taşıdığı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Akgemci, T., Abdul-Kareem, A. ve Kızıloğlu, E. (2020). Örgüt ikliminin örgüt temelli özsaygı ve öznel iyi oluş üzerindeki etkisi: Kobi'ler üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 65-78.

Akşit-Âşık, N. (2010) Çalışanların iş doyumunu etkileyen bireysel ve örgütsel faktörler ile sonuçlarına ilişkin kavramsal bir değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, 467, 31-51.

Amabile, T., Conti, R., Coon, H., Lazenby, J. ve Herron, M. (1996). Assessing the work environment for creativity. *Academy of Management Journal*, 39(5), 1154-1184.

- Anitha, J. (2014). Determinants of employee engagement and their impact on employee performance. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 6(3), 308-323.
- Aslan, H. (2020). Dağıtım adaletinin iş tatmini üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın aracı rolü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 196-210.
- Arslan, S. ve Üngüren, E. (2017). Rol çatışması ve rol belirsizliğinin örgütsel yabancılaşmaya etkisi: Alanya Belediyesi'nde bir araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(4), 43-84.
- Aydın, E. ve Çilesiz, E. (2022). Örgüt iklimi, yenilikçi davranış ve bireysel yaratıcılık ilişkisi: Türkiye'de otel işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 266-280.
- Aydoğan, E. ve Dinçer, E. (2017). Örgüt iklimi ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Kalkınma Bakanlığı örneği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(9), 48-66.
- Becker, A.B., Warm, J.S., Dember, W.N. ve Hancock, P.A. (1995). Effects of jet engine noise and performance feedback on perceived workload in a monitoring task. *The International Journal of Aviation Psychology*, 5(1), 49-62.
- Bedeian, A.G., Archilles, A.A. ve Shirley M.C. (1981). The relationship between role stress and job-related, interpersonal and organizational climate factors. *The Journal of Social Psychology*, 113(2), 247-260.
- Bedeian, A.G. ve Armenakis, A.A. (1981). A path-analytic study of the consequences of role conflict and ambiguity. *Academy of Management Journal*, 24(2), 417-424.
- Bharadwaj, S. ve Menon, A. (2000). Making innovation happen in organizations: Individual creativity mechanisms, organizational creativity mechanisms or both? *Journal of Product Innovation Management*, 17(6), 424-434.
- Bilgin, T. (2019). *Duygu durumlarının iş tatmini ve iş performansı ile olan ilişkisini belirlemeye yönelik bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi].
- Börk, A. ve Adıgüzel, O. (2015). Rol çatışması ve rol belirsizliğinin iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi: K1Y Ege Bölgesi'ndeki bankacılık sektörü üzerine bir çalışma. *Turkish Studies*, 10(10), 249-266.
- Brayfield, A. ve Rothe, H. (1951). An index of job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 35(5), 307-311.
- Creswell, J.W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*, Sage.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin iş gören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Demirez, F. ve Tosunoğlu, N. (2017). Örgüt ikliminin işe yabancılaşma üzerine etkisi: Gazi Üniversitesi Rektörlüğünde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 69-88.
- Deniz, M. ve Çoban, R. (2016). Örgütsel iklimin çalışan bağlılığına etkisi ve bir araştırma. *Birey ve Toplum*, 6(12), 49-72.
- Doğan, H. ve Üngüren, E. (2009). Farklı meslek gruplarındaki çalışanların örgüt iklimi algılamaları ve Alanya Başkent Hastanesi'nde bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 41-58.

- Ekvall, G. (1996). Organizational climate for creativity and innovation. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(1), 105-123.
- Erdal, N. (2020). Sağlık kurumlarında ilişki yöneliminin çalışan performansı üzerine etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(6), 310-327.
- Erdoğan, P. ve Ak, M. (2021). Örgütsel stres ve iş tatmini arasında psikolojik dayanıklılığın aracı rolü: Akademisyenler üzerine bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 433-442.
- Erkutlu, H. ve Soyumert, N. (2020). Örgütsel politika algısı ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın düzenleyici rolü. *Journal of Organizational Psychology and Behavior*, 1(1), 1-14.
- Ertekin, Y. (1993). *Stres ve yönetimi*. TODAİE Yayınları.
- Gümüştekin, G. ve Durmaz, M.G. (2019). Örgüt iklimi ve pozitif psikolojik sermayenin etik davranışlar üzerindeki etkisi. *Management and Political Sciences Review*, 1(1), 33-63.
- Gündüz-Çekmecelioğlu, H. (2005). Örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Bir araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 23-39.
- Güney, S. (2007). *Yönetim ve organizasyon*. Nobel Yayın.
- Gürbüz, S. (2019). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizi*. Seçkin Yayıncılık.
- Gürcüoğlu, S. ve Uyar, M. (2020). Örgütsel çatışma ile örgütsel iklim arasındaki ilişkinin ortaöğretim öğretmenleri perspektifinden incelenmesi. *Balıkesir University the Journal of Social Sciences Institute*, 23(43), 229-254.
- Halis, M. ve Yaşar-Uğurlu, Ö. (2008). Güncel çalışmalar ışığında örgüt iklimi. "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 10(2), 101-123.
- Hayes, A.F. (2013). *Methodology in the social sciences introduction to mediation, moderation and conditional process analysis: A regression-based*. Guilford Press.
- Hayes, A.F. (2015). An index and test of linear moderated mediation. *Multivariate Behavioral Research*, 50(1), 1-22.
- Işık, Ş. (2016). Psikolojik dayanıklılık ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness and Well-Being*, 4(2), 165-182.
- İraz, R. ve Akgün, Ö. (2011). Örgütsel bağlılığın çalışan performansı üzerine etkilerini ölçmeye yönelik bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(1/2), 201-224.
- İşcan, Ö.F. ve Karabey, C.N. (2007). Örgüt iklimi ile yeniliğe destek algısı arasındaki ilişki. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 180-193.
- Javed, M., Balouch, R. ve Hassan, F. (2014). Determinants of job satisfaction and its impact on employee performance and turnover intentions. *International Journal of Learning & Development*, 4(2), 120-140.
- Judge, T.A., Bono, J.E. ve Locke, E.A. (2000). Personality and job satisfaction: The mediating role of job characteristics. *Journal of Applied Psychology*, 85(2), 237-249.

- Kanbur, E., Kanbur, A. ve Özdemir, B. (2017). Psikolojik dayanıklılık ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide iş doyumunun aracılık rolü: Havacılık sektöründe bir araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 4(2), 127-141.
- Kararırmak, Ö. (2006). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 129-138.
- Karataş, A. (2015). Örgütsel iklimin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: Bursa ilinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(1), 47-58.
- Kumar, S. (2011). An overview of organizational climate in bhakra beas management board. *Journal of Social and Development Sciences*, 1(4), 138-143.
- Küsbeci, P. (2022). Sağlık sektörü çalışanlarının iş tatminlerine yönelik literatür incelemesi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 50-64.
- Mavi, D. (2020). Yönetici rolleri, örgüt iklimi ve duygusal emek arasındaki ilişkilere yönelik öğretmen görüşleri. *Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Muguongo M., Muguna T. ve Muriithi, D. (2015). Effects of compensation on job satisfaction among secondary school teachers in maara subcounty of tharaka nithi county. *Kenya Journal of Human Resource Management*, 3(6), 47-59.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama araştırmaları (teknikler ve (SPSS destekli) uygulamalar)*. Seçkin Yayınları.
- Okutan, M. ve Tengilimoğlu, D. (2002). İş ortamında stres ve stresle başa çıkma yöntemleri: Bir alan uygulaması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 15-42.
- Onan, G., Turhan, M. ve Helvacı, İ. (2021). Psikolojik dayanıklılık, çalışan dayanıklılığı, örgütsel dayanıklılık ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: Hizmet sektörü üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 3277-3292.
- Öktem, Ş. Kızıltan, B. ve Öztoprak, M. (2016). Örgütsel güven ile örgüt ikliminin örgütsel özdeşleşme, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Otel işletmelerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 162-186.
- Özkan, S. ve Erbay, E. Ö. (2021). Örgüt ikliminin çalışanların sanal kaytarma davranışları üzerindeki etkisi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 145-153.
- Öztürk, D.G. (2019). Örgüt ikliminin yenilik performansı üzerine etkisi: Medikal Sanayi Sektöründe bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 12(6), 335-356.
- Polatcı, S., Irk, E., Gültekin, Z. ve Sobacı, F. (2017). Psikolojik dayanıklılık ve kişilik özellikleri tatmin düzeyini etkiler mi? *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 553-578.
- Rice, G. (2006). Individual values, organizational context and self perceptions of employee creativity: Evidence from Egyptian organizations. *Journal of Business Research*, 59(2), 233-241.
- Rizzo, J.R., House, R.J. ve Lirtzman, S.I. (1970). Role conflict and ambiguity in complex organizations. *Administrative Science Quarterly*, 15(2), 150-163.
- Sezgin, F. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 489-502.

- Tayfun, A. ve Çatır, O. (2013). Örgütsel sessizlik ve çalışanların performansları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 114-134.
- Tekin, E. (2018). Lider-Üye etkileşiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracı rolü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 343-363.
- Tetik, S. (2021). Öğretmenlerin öğrenen örgüt algısının bireysel yaratıcılıklarına etkisi üzerine bir araştırma: Salihli örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 621-659.
- Tortumlu, M. ve Taş, M.A. (2019). Örgüt iklimi, iş stresi ve çalışan performansı ilişkisi: İstanbul Avrupa Yakası İlçe Belediyelerinde bir uygulama. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar*, 7(18), 349-367.
- Türkmen, A. (2016). Örgütsel stresin iş gücü performansına etkileri. *Route Educational and Social Science Journal*, 3(4), 1-27.
- Ural, A. (2014). Gazi Üniversitesi'nde örgütsel iklim. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 145-165.
- Uysal, H.T. ve Aydemir, S. (2014). Örgütsel iklimin çalışma psikolojisine etkisi: Sağlık sektöründe bir araştırma. *Turkish Studies*, 9(2), 1557-1574.
- Yalçınsoy, A. (2017). Örgüt İklimi ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma. *International Journal of Management and Administration*, 1(2), 71-82.
- Yalçınsoy, A. (2019). Örgüt kültürü ve örgüt ikliminin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisinin analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 67-77.
- Yeşil, S. ve Mavi, Y. (2021). Psikolojik dayanıklılığın Covid-19 korkusu üzerine etkisi: Bir alan araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 2281-2307.
- Yeşil, S. ve Selçuk, M. (2021). Psikolojik dayanıklılık ve sonuçları üzerine etkisi: Bir alan çalışması. VI. *International European Conference on Social Sciences*. June 4-6, 2021 Kyiv, Ukraine, 272-285.
- Yıldırım, R. (2003). *Yaratıcılık ve yenilik*. Sistem Yayıncılık.
- Yılmaz, A. ve İraz, R. (2013). Örgütsel yaratıcılık kültürü bağlamında çalışanların yaratıcılık yönetimine ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi: Konya İli Devlet ve Katılım Bankaları örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(5), 830-855.
- Yılmaz, K. ve Altinkurt, Y. (2013). Örgütsel iklim ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-11.
- Yüceler, A. (2009). Örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi ilişkisi teorik ve uygulamalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 445-458.
- Yüksekbilgili, Ö. (2017). Özel sağlık işletmeleri çalışanlarının örgüt iklimi algılarının demografik özelliklerine göre incelenmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 45-60.
- Yüksekbilgili, Z. ve Küçüközkan, Y. (2017). Sağlık kurumlarında örgüt iklimi ile çalışanların iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(17), 34-46.

Yazar Katkı Oranı

Bu araştırmanın hazırlanmasında birinci yazar %50, ikinci yazar %30 ve üçüncü yazar %20 oranda katkı sağlamıştır.

MODERN ÇİN EĞİTİM SİSTEMİNDE GELENEKSEL İZLER: KONFUÇYÜŞÇÜ EĞİTİMİN YENİDEN CANLANMASI

Sema GÖKENÇ GÜLEZ¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1259073

Makale Geçmişi:

Geliş 02.03.2023

Kabul 11.04.2023

Anahtar Kelimeler:

Eğitim,

Çin Eğitim Sistemi,

Konfüçyüs ve

Eğitim,

Konfüçyanizm,

Eğitim Düşüncesi.

ÖZ

Antik dönemde Çin’de yaşamış birçok düşünürün eğitim hakkındaki düşünceleri ve yaklaşımları Çin’in eğitim modeli ve yöntemini etkilemiş ve günümüz eğitim sisteminin oluşup şekillenmesinde etkili olmuştur. Çin’in antik dönem eğitim düşüncesi geleneksel kültür ile eş zamanlı olarak oluşmuştur. Geleneksel kültürden beslenen Konfüçyüs’ün öğretisi Konfüçyanizm’in eğitim düşüncesi ise antik dönem Çin eğitim düşüncesinin mirası niteliğindedir. Konfüçyüs’ün ahlak eğitimine dayalı olan eğitim modeli antik dönemden günümüze Çin’in eğitim yöntemi, öğretim içeriği, eğitim modeli ve ahlaki değerler eğitimini büyük ölçüde etkilemiştir. 21. yüzyıldan itibaren çoğu ebeveynin çocuklarını ahlak eğitimi ve kişinin kendini geliştirmesine odaklı Konfüçyüs klasiklerini okuma eğitimi veren okullara göndermesi ve çocuklarını klasikleri ezberlemeye yönlendirmesi modern dönemde Konfüçyüşü eğitimin yeniden canlandırılmasının bir göstergesidir. Bu bağlamda, bu çalışma antik dönemden günümüze Çin eğitim tarihini ve Konfüçyüs’ün eğitim yaklaşımını ve eğitim hakkındaki düşüncelerini ele alarak, Konfüçyüşü eğitimin antik dönem ve modern dönem Çin eğitimi üzerindeki evrimsel etkilerini ve modern dönemdeki eğitim anlayışında Konfüçyüs eğitiminin izlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

TRADITIONAL TRACES IN MODERN CHINESE EDUCATION: REVIVAL OF CONFUCIAN EDUCATION

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1259073

Article History

Received 02.03.2023

Accepted 11.04.2023

Keywords:

Education,

China’s

Education

System,

Confucius and

Education,

Confucianism

Education

Approach.

ABSTRACT

Many philosophers who emerged during the Warring States Period of China have affected the Chinese education model and methods with their thoughts and approaches towards education. Their influence also extends to the formation and shaping of the modern education system in China. The ancient Chinese educational training approach was developed concurrently with traditional culture. The educational thought of Confucianism which is fed by traditional culture, is the inheritance of ancient Chinese education. Confucius’s educational training model based on moral education has greatly affected China’s educational training model, method, curriculum and promotion of moral values. Since the 21st century, many Chinese parents sending their children to schools that teach Confucius Classics, is an indication of the revival of Confucian education in the modern era. Therefore, this study aims to examine the evolutionary effects of Confucian education on ancient and modern Chinese education systems and the traces of Confucian education in the understanding of education in the modern era by discussing the history of Chinese education from ancient times to the present day and Confucius’s educational training approach.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çin Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, gokencsema@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1787-9328.

Alıntılama için/Cite as: Gökenç Gülez, S. (2023). Modern Çin eğitiminde geleneksel izler: Konfüçyüşü eğitimin yeniden canlanması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 313-327.

GİRİŞ

Eğitim, insanların ihtiyaç duyduğu ya da duyması muhtemel beceri, bilgi ve değerleri planlı ve plansız şekilde kazanması sürecidir. Eğitim, resmî ya da gayri resmî olarak eğitimi alan insanların, yani öğrencilerin yaşadıkları toplumlarda, ailelerinde, okullarda veya işyerlerinde edindikleri bilgi ve deneyimleri kapsar. Gelişen ve değişen insanlık tarihi boyunca “Eğitim” kavramı içeriği ve anlamı açısından birçok kez değişime uğramış olsa da önemini ve mevcudiyetini dünya üzerinde yaşamın olduğu her bir bölge ve coğrafyada korumayı sürdürmüştür.

İnsanlık tarihinde eğitime duyulan ilk ihtiyaç “hayatta kalma” amacı ile doğmuştur. Bu açıdan bakıldığında ilk öğretmenin de doğanın kendisi olduğunu tahmin etmek zor değildir. İlk insanlar varlıklarını sürdürebilmek için, yaşadıkları doğal ortamlardaki zehirli meyveleri, tehlikeli hayvanları, ani değişen hava şartlarını öğrenmek ve deneyimleyerek öğrendikleri bu bilgileri kendilerinden sonra gelen nesillere aktarmak zorunda kalmışlardır. İnsanlık tarihinin başlangıcında insanlar arasında gerçekleşen bu bilgi ve beceri aktarımı günümüzde hala devam etmekte olan eğitim sürecinin temelini oluşturmaktadır.

Modern çağda eğitim fonksiyon açısından hayatta kalmayı sağlamanın yanında, “kendini gerçekleştirme” amacına ulaşmak için de bir araç haline gelmiştir. Başka bir deyişle eğitim sadece hayatta kalmak, bir iş bulmak ya da daha yüksek pozisyonlara yükselebilmek için bireylerin kendilerini geliştirmelerine, potansiyellerini keşfetmelerine yardımcı olan bir araç değil, aynı zamanda kendilerini geliştirmelerine de yardımcı olan bir süreçtir. Tüm düşünür ve bilginler de, nihai kullanım amacı ne olursa olsun felsefe, düşünce ve eserlerini bu ulvi amaç doğrultusunda oluşturmuş ve şekillendirmişlerdir. “Eğitim sistemleri ülkelerin kendi öz dinamikleri, sosyal yapıları ve stratejik hedefleri ile belirlenen ve bunlar doğrultusunda ayrıca kategorileştirilen organizasyonlardır. Haliyle, ülke eğitim sistemleri belirli noktalarda benzerlikler gösterebilir dahi kendi aralarında birçok farklılığa sahiptirler. Gerek ülkelerin öz imkânları, gerekse de ekonomik yahut sosyal yapılar bu farklılıkların veya benzerliklerin ana sebeplerinden bazılarıdır (Küçükali et al., 2021, s. 8).”

Bireysellikten ziyade kolektif bilincin ağırlıkta olduğu geleneksel Çin toplumunda, eğitim kişinin belirli bir konuda bilgi, beceri kazanması ve kendini yetiştirip geliştirmesinin yanında ulusun varlığını sürdürebilmesi açısından son derece önem verilen bir kavram olmuştur. Ulusun birliğinin ve varlığının devam edebilmesi için geleneksel kültürden beslenilerek oluşturulmuş bir eğitim yaklaşımı uygulanması, toplumu değiştirmek, geliştirmek ve yapılandırmak için tek yol olarak görülmüştür. Her ne kadar eğitim düşüncesi ve yaklaşımının tarihi süreç içerisinde farklı dönemlerde, dönemi yönetenlerin ideolojileri çerçevesinde şekillenmiş olduğu görülse de, genel olarak bakıldığında günümüzdeki eğitim yaklaşımının dâhi Konfüçyüs’ün (孔子, M.Ö. 551-479) Ru düşünce ekolünden (儒家) izler taşıdığını söylemek yanlış olmaz.

Çin’in geçmişten günümüze değişerek gelen eğitim düşüncesi ve sistemini anlamak için öncelikle tarihi süreç içerisinde Çin’in eğitim düşüncesi ve yaklaşımlarının kökeninin ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada, geleneksel Çin eğitim sistemi, Konfüçyüs’ün öğretisi Ru düşünce ekolünün eğitim yaklaşımı incelenecektir. Bu temel doğrultusunda geçmişten günümüze gelen eğitim düşüncesinin ve geleneksel kültürün izlerini anlamak için Konfüçyüs düşüncesinin eğitimdeki temel ilkeleri, eğitim yaklaşımı ve eğitimdeki temel prensipleri ve modern Çin eğitim sisteminde Konfüçyüsçü eğitimin yeniden görülmesi ve canlanması ele alınacaktır.

Antik Dönemlerden Günümüze Çin Eğitim Tarihi

Çin uygarlığı bugün hala üç bin yılı aşkın bir süredir taşıyıcılığını yaptığı geleneksel mirası korumaya devam etmektedir. Bu miras, Çinlilerin toplumda nasıl yaşamaları, karşılaştıkları olaylar karşısında nasıl davranmaları ve nasıl düşünceleri gerektiği konusunda insanları yönlendiren bir rehber niteliğindedir. Antik dönemden günümüze dek insanları yönlendiren bu rehberin varlığı ve işlevselliği, Çin’in istikrarlı eğitim geleneği tarafından sağlanmakta ve sürdürülmektedir.

Günümüz Çin eğitim sistemini anlamak için antik dönemden bugüne Çin toplumunun eğitim evriminin, kökenlerinin, dayanağının ve zaman içindeki değişiminin tarihi süreçte incelenmesi gerekmektedir. Çin eğitiminin gelişimi ve özellikleri beş dönemde açıklanabilir. Bunlar: Çin eğitim kültürünün kökeni ve oluşumu, Han Hanedanlığı dönemi eğitimi, Tang dönemi eğitim sistemi ve memurluk sınavı, Song, Ming ve Qing dönemlerinde eğitim ve Konfüçyüsçü eğitim, memurluk sınavı ve 1840’tan sonra yeni eğitim modeli ve batının eğitime etkisidir.

Antik Çin’de okulların varlığı, ilk hanedanlık olan Shang Hanedanlığı (商朝, M.Ö. 1800-1050) dönemine kadar dayanmaktadır. Bu dönemde, kaplumbağa kabukları üzerinde bulunan yazılı kehanetler (Jiaguwen, 甲骨

文)² okullarla ilgili bilgi vermektedir. Örneğin, bir yazıda “Ping-tzu (bing zi) gününde, çocukların okula gitmesi hayırlı mıdır? Eve dönüş yolunda yağmur yağacak mı?” şeklinde bir kayıt bulunurken, diğer bir yazıda ise Jen-tzu (Ren Zi) gününde Fo bir kehanette bulunarak şunları kaydetmiştir: “Küçük (çocuk) okula giderken ona şarap sunmalı mıyım? (Sun, 1991, s. 24).” Bu kayıtlar, eğitimin nasıl işlediği konusunda bilgi vermese de, antik Çin’de okulların varlığını göstermektedir.

Zhou Hanedanlığı’nın (周朝, M.Ö. 1046-256) başından itibaren takriben M.Ö. 1050 yıllarında eğitim ve okul kavramında bazı gelişmeler olmuştur. Bu dönemde hanedanlığı yönetenler, aristokratların çocuklarını eğitmek için okul eğitimi başlatmışlardır. Buradaki amaç gençleri hanedanlık için Zhou imparatoruna hizmet etmek üzere yetiştirmektir (Creel, 1970, s. 406-9). Zhou Hanedanlığı döneminde hanedan yöneticileri tarafından kurulan okullar Biyong (辟雍) olarak adlandırılırken, derebeyleri tarafından kurulan okullar ise Pangong (泮宮) olarak adlandırılmaktadır. Araştırmacılar genellikle gölet ve ormana yakın olacak şekilde konumlandırılmış bu okulların öncelikli amacının dövüş eğitimi ve okçuluk eğitimi vermek olduğu ve eğitimin çok net şekilde askeri ve aristokratik sebeplere dayalı olabileceği şeklinde yorumlamaktadırlar (Lee, 2000, s. 42). Efsaneye göre, Zhou döneminde imparator Yao (堯) ve Shun (舜) eğitimin önemini vurgulamış ve İmparator Shun bazı eğitim kurumları kurmuştur. Tarih Kayıtlarında (史記)³ İmparator Shun ile alakalı kayıt şu şekildedir: “Kui, seni müzik ve törenlerden sorumlu bakan olarak atıyorum. Aristokratların çocuklarına eğitim vermek ve onları yetiştirmekten sorumlusun (Gu, 2016, s. 170).” Bu kayıt, aristokratların çocukları için özel bir eğitimin var olduğunu kanıtlar. Batı Zhou Hanedanlığı (西周朝, M.Ö. 1046-771) döneminde ulusal okullardan, yerel okullara kadar tüm eğitim kurumları toplumdaki değişen statü ve seviyelere göre sınıflandırılmıştır. Okullardan ilki aristokratların çocukları için kurulan okullar iken, ikincisi ise sıradan insanlar için kurulan okullardır (Mao & Shen, 1986, s. 71-73).

İlkbahar ve Sonbahar döneminde (春秋時期, M.Ö.770-475), Çin’in eğitim düşüncesi Çin eğitiminin temelini oluşturan ünlü düşünür Konfüçyüs’ten etkilenmiştir. Bu dönemde Ru Düşünce Ekolünün kurucusu Konfüçyüs özel eğitimi başlatan ilk kişidir. Toplumda kaosun hâkim olduğu Savaşan Beylikler Dönemi’nde (戰國時期, M.Ö. 475-221), Konfüçyüs dışında birçok düşünür ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, Konfüçyüs dışında diğer düşünce ekollerinin kurucuları tarafından da savundukları öğretiler doğrultusunda özel okullar açılmıştır. Bu özel okullarda Konfüçyüs ve diğer düşünce ekollerinin kurucuları özel öğretmen olarak görev yapmışlardır. Konfüçyüs eğitim anlayışını ulus birliği ve bütünlüğü ile ilişkilendirerek, bir ulusun kuruluşunda ve halkın yönetiminde eğitimin mutlaka olması gerektiğini vurgulamıştır. Yine birçok Konfüçyüsçü düşünür, eğitim yoluyla imparatorun bilge olabileceği gibi uyrukların da bu doğrultuda uygar olabileceği görüşünü savunmuştur. Konfüçyüs ve diğer düşünürler herhangi bir kurumun kurucusu değil, düşünce okullarının kurucularıdır. Bu sebeple bu düşünürler kurumdan ziyade savundukları düşünce ekollerinin öğretileri doğrultusunda öğrenci ve takipçiler yetiştirmişlerdir.

Savaşan Beylikler Dönemi’nde Jixia (稷下) olarak adlandırılan bir tür akademi kurulmuştur. Jixia akademisi bu dönemde Qi beyliği (齊国) tarafından kurulan bir devlet okuludur. Bu okulda okuyan öğrenciler ve eğitim veren çoğu âlim o dönemdeki yüz düşünce ekolü öncüleri arasındadır. Bu okul, adından da anlaşılacağı üzere beyliklerin sürekli birbirleriyle savaştığı Savaşan Beylikler döneminde toplumdaki huzursuzluk ve kaosun hâkim olduğu ortamda yeni bir fikir üretmek ihtiyacı doğrultusunda kurulmuştur. Okula yönetici olarak atanan ilk isim Konfüçyüsçü düşünür Xun Zi’dır (荀子, M.Ö. 314-217). Onun dışında Song Jian (宋鉞) ve Yin Wen (尹文) gibi Dao düşünce ekolünü takip eden düşünürler de okulla aktif şekilde bağlantıları olan düşünürlerdir. Jixia akademisi beylikler arasında oldukça güçlü olan Qi beyliği tarafından desteklenmiştir. Böylesi kaotik bir dönemde güçlü olan Qi beyliğinin kurulan bu okulu desteklemesi dönemin yetenekli âlim ve düşünürlerini cezbederek akademiye yönelmelerine sebep olmuştur. Bu sebeple farklı düşünce ekollerinin takipçileri de okulla ilişki kurmaya devam etmiştir. Jixia akademisinde herhangi bir konuda uzmanlaşmış, çok sayıda yetenekli ve saygın bilge kişiler görev yapmıştır. Akademinin saygın üyelerine günümüzde bir konuda uzmanlaşmış olan, doktor unvanına karşılık gelen boshi (博士) unvanı verilmiştir. Boshi unvanı Çin’in eğitim sisteminde öne çıkan ve o dönemde dikkat çeken bir unvan olmuştur. Jixia akademisinde sayısı yetmiş olan boshi unvanlı bilge, “Liu Yi (六

² “Kaplumbağa Yazıtları ya da Fal Yazıtları olarak adlandırılan Jiaguwen Çincenin bilinen en eski yazı sistemidir. Shang Hanedanlığı döneminde yazı sistemi olan Fal Yazıtları, çağdaş Çince “jiaguwen (甲骨文)” olarak adlandırılmaktadır. Jiaguwen kaplumbağa kabukları ya da inek, sığır kemikleri üzerine yazılan yazılardır (Gökenç Gülez, 2022: 369).”

³ “Tarih Kayıtları (史記) Çin tarihine ait olan ve Çin tarihi hakkında kayıtların, kaynakların ve kroniklerin kayıtlı bulunduğu tarih kitaplarının tamamına tabir için verilen genel isimdir. Han Hanedanlığı hükümdarlarından Han Wudi (汉武帝) dönemine dair kayıtları içeren Sima Qian’in (司马迁) önderliğinde derlenip, yazılmış olan Tarih Kayıtları (史記) ile başlayıp, Ming hanedanlığı döneminde Qing Qianlong (清乾隆) tarafından basılmış ve yayınlanmış olan Ming Tarihi (明史) ile tamamlanmıştır (Aktas, 2022, s. 492).”

藝)”⁴ da sunulan altı öğretiyi öğretmekten sorumlu kılınmıştır (Hu: 1995, s. 139). Jixia akademisi çoğu âlim tarafından tercih edilse de, sonraki dönemlerde kurulan okul sisteminde beklenen etkiyi yaratamamıştır. Konfüçyüsçü düşünürler Jixia akademisi ve boshi arasında sistematik bir bağlantı kurarak geliştirmeye devam etmiş, ancak sonraki süreçte kurum Qin Hanedanlığı (秦朝, M.Ö. 221-206) tarafından devralınarak el değiştirmiştir. Okulun öne çıkan bir özelliği ve sonraki dönemlere bıraktığı miras, Ru düşünce ekolü ve Dao düşünce ekolünü savunan âlimlerin dönemin güçlü beyliği tarafından desteklenen hoşgörü ve uyumun hâkim olduğu bilimsel bir ortam sağlamasıdır. O dönemde devletin, farklı görüşlerini savunan âlimlerin buluşup her konuda tartışabilecekleri ve öğrenebilecekleri bir ortam sunma sorumluluğu vardı (Lee, 2000, s. 45).

Han Hanedanlığı döneminde ise (汉朝, M.Ö. 206-M.S.220) yerel ve özel okullar kurulmuştur. Bu dönem tüm yönetim birimlerinde yararlanılmak üzere farklı türde okulların kurulduğu bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Farklı bölgelerde kurulan yerel yönetim okulları Han döneminin sonlarına doğru azalmaya başlamıştır. Han dönemi eğitim sisteminin özelliklerinden biri de düşünce ekollerini savunan düşünürlerin veya ekol takipçilerinin kendi okullarını açmasının neredeyse bir gelenek haline gelmiş olmasıdır. Bu gelenek ile özel okul, devlet okulunu geride bırakmış, kendi dönemlerinden sonraki öğrencilerini ve özel öğretmenlerini de aynı yöntemi uygulamaya teşvik etmiştir.

Han döneminde, Savaşan Beylikler döneminde kurulan Jixia akademisindeki saygın kişilere verilen boshi atamaları devam etmiştir (Wang & Han, 1976, s. 43-44). Bazı bilgiler sadece kendi öğrencilerine eğitim vermeye devam etse de, çoğu bilge çeşitli konularda fikrini sunmak ve öneride bulunmak üzere imparatora hizmet için danışman olarak görevlendirilmiştir.

Batı Han Hanedanlığı (西汉, M.Ö. 206 - M.S. 25) dönemi imparatoru Han Wu Di (汉武帝) döneminde ise sistemde bazı değişiklikler görülmüştür. Wu Di bir okul kurularak, müfredatı Konfüçyüs düşünce ekolü eserleri olan Beş Klasik (五經); Şiirler Kitabı (詩經), Tarih Kayıtları (尚書), Törenler Kitabı (禮記), Değişimler Kitabı (易經) ve İlkbahar-Sonbahar Yıllıkları (春鞦) ile sınırlandırarak bilginlere sadece bunları öğretmelerini emretmiştir. Wu Di döneminde kurulan bu okul Taixue (太學) imparatorluk üniversitesi (bir nevi yüksek okul) olarak adlandırılmaktadır. Taixue antik Çin’de rütbe olarak en yüksek eğitim kurumudur. Başlangıçta sadece elli öğrencisi olan okulda öğrenci sayısı giderek artmıştır. Öğrencilere Konfüçyüs Klasikleri ve yorumlaması öğretilmektedir (Wang, 1988, s. 763).

Taixue okulu Han dönemi sonlarına doğru önemli ölçüde gelişmiş ve yayılmıştır. Chang-an (长安) üzerinde yapılan araştırmada, imparator Wang Mang (王莽, M.Ö. 45-M.S.23) yönetimindeki okulda oda, mahkeme ve hatta öğrencilerin kitap, müzik aleti ve diğer şeyleri satın alıp ya da satabilecekleri on binden fazla yerleşim olduğu kayıtlarda geçmektedir (Lee, 2000, s. 42). Sonraki Han döneminde de (后汉) Taixue eğitimi devam etmiştir. Kurucu imparator Guang Wu Di başkent Luoyang’da (洛阳) yeni bir kampüs inşa etmiş ve on dört yeni âlim ataması yaparak her birine klasiklerin öğretilmesi görevini vermiştir (Lee, 2000, s. 49). Han döneminde ortaya çıkan Taixue okullarında yeteneklerine göre öne çıkan öğrenciler yetenekleri doğrultusunda politika, yönetim gibi konularda eğitilmiş ve bunun sonucunda da hanedanlığa girerek hanedanlık işleri ve yönetim işlerine dâhil olma fırsatını yakalamışlardır. Taixue’de verilen eğitim Han hanedanlığı bürokrasisine dâhil edilecek memurların hükümete hizmet için işe alımında büyük bir rol oynamıştır.

Sui (隋朝, 581-618) ve Tang Hanedanlığı (唐朝, 618-907) dönemlerindeki eğitim sistemine baktığımızda, bu dönemdeki eğitim kurumlarının Kore ve Japonya üzerindeki etkileri üzerine araştırma yapan Gao Mingshi bu dönem eğitim sistemini “*tapınak okulu eğitimi*” şeklinde yorumlamıştır (Gao, 1999, s. 188-225). Bu dönemde hanedanlık eğitim sisteminin temelinde hanedanlığın Konfüçyüs tapınakları inşa etmesi yatmaktadır. Konfüçyüs tapınaklarının inşa edilmesi dönem eğitiminin Konfüçyüs klasikleri üzerine olduğunu göstermektedir. Dolayısı ile Konfüçyüs tapınakları bu dönem eğitiminin simgelerinden biri olmuştur. Bu dönemde hanedanlık akademilerinin de desteği ile entelektüellere ve âlimlere danışma amaçlı ofisler kurulmuştur. Bu ofisler danışmanlık görevlerinin dışında, hanedanlık için potansiyel memurları yetiştirmek amacıyla eğitim tesisi olarak da hizmet etmişlerdir. Bu dönemdeki yükseköğretim kurumlarında matematik, kaligrafî, hukuk ve tarih gibi dersler de verilmiştir.

⁴ “Liu Yi (六藝) nesnelere ve insanlar arasında uyumlu bir ilişki kurmak için bilgi ve eğitimden oluşmuş kavramdır. Liu Yi altı farklı içeriği kapsar. Bunlar: Tören (Li, 禮), Müzik (Yue, 樂), Okçuluk (She, 射), Savaş (at) arabası sürmek (Yu, 禦), Yazı Yazmak (Shu, 書), Matematik (Shu, 數) (Liu&An, 2017, s. 398).”

Sui ve Tang Hanedanlığı dönemlerinde, hükümet yerel eğitimde aktif olarak Konfüçyüs okullarının kuruluşunda yer almıştır. Konfüçyüs okullarının misyonlarından biri de Konfüçyanizm öğretisini öğretmek ve yaymaktır. Bu uygulama diğer hanedanlık dönemlerinde de devam etmiştir. Tang Hanedanlığı, yerel yönetim okullarının öğretim müfredatlarını Konfüçyüs klasikleri, tıp ve Dao düşünce ekolü metinleri ile sınırlandırmıştır. Bu dönemde, hükümet eğitimde önemli gelişmelere devam etmiştir. Yerel okullar kurulmuş ve okulun başında bir bilgin ya da âlim görevlendirilerek hükümet tarafından yönetilmiştir. Sui döneminde imparator Wen Di'nin Budizm'e yönelmeye başlamasıyla, yerel yönetim okulları geçici olarak kapatılmıştır (Twitchett, 2008, s. 133).

Sui ve Tang dönemlerinde farklı bölgelerde valilik, eyalet ve ilçe düzeylerinde okullar kurulmuştur. Çoğu yerel bölge okulları bölge yönetim yetkililerinin inisiyatiflerine bağlı olduğundan sınırlı bir bütçeyle yürütülmüştür. Öte yandan, alt seviyedeki ilçe yönetim merkezindeki yerel okullar şahıs olarak tekelleşmiştir. Hükümet 9. yüzyıldan sonra gerileme dönemine girdiğinde, özel eğitim giderek daha da önemli bir hale gelmiştir. Tang Hanedanlığı dönemi başlarında özel okullar mevcut değildir. Ancak daha sonra imparator Xuan Zong'un (唐玄宗, 685-762) 738 yılında ferman yayınlaması ile özel okullar görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde gittikçe yaygınlaşan özel okullar çoğunlukla orta Chang Jiang Nehri (长江) Havzası yani günümüzde Jiangxi, Hunan ve Henan bölgelerinde konumlandırılmıştır. Bahsi geçen bölgeler dağları ile ünlü bir bölge olması yanında, aynı zamanda ünlü âlim ve bilginlerin izole şekilde inzivaya çekildikleri ve öğrencileri ile ders yaptıkları yerler olarak da bilinmektedir (Lee, 2000, s. 75-76).

Tang dönemindeki yerel eğitimde Budizm'in etkisinden de bahsetmek mümkündür. Yerel eğitim müfredatının merkezinde Konfüçyanizm yer almasına rağmen, Budizm öğretisi de gayri resmi yollarla öğretilerek yayılmaya devam etmiş ve manastırlar öğrencilere hem yer, hem de maddi yardım sağlamıştır. Birçok öğrencinin Budist işletmelerle olan temaslarından ötürü, Budist öğretiler alması normal kabul edilmiştir. Özellikle Çin özel eğitimi Budizm öğretisi etkisinde kalmış ve bunun sonucunda da yeni Shuyuan (书院) yani klasiklerin okutulduğu akademi ile birleşme yoluna gidilmiştir (Lee, 2000, s. 77).

Antik Çin'de eğitim sisteminde önemli gelişmelerin yaşandığı bir diğer dönem ise Song Hanedanlığı (宋朝, 960-1279) dönemidir. Bu dönemde Shuyuan eğitim kurumu dikkat çekmektedir. Shuyuan kelime anlamı olarak kitapların toplandığı muhafaza edildiği yer anlamına gelmekte ve ilk olarak 9.yy da ortaya çıktığı bilinmektedir. Terim daha sonra klasik eğitimi okulları anlamında kullanılmıştır.⁵ Çok sayıda akademi daha sonra özel okula dönüşmüştür. Bunun yanında 10. yüzyılda Tang hanedanlığının çöküş döneminde bile klanlar üyelerini eğitmek ve yetiştirmek için yeni okullar kurmuşlardır. Bu okullar günümüzde Jiangxi ve Hunan bölgelerinde yaygın olarak konumlandırılmıştır.

Song dönemi göçebe toplumların tehdidi altında geçmiştir. Liao döneminde Kitanlar (契丹), Jin döneminde Cürçenler (柔然) ve Yuan döneminde Moğollar (蒙古) Song Hanedanlığını işgal etmişlerdir. Tüm bu ulusların hepsi Çin kültürü etkisi altında kalarak, Çin tarzı okullar kurmuş ve Konfüçyüs klasikleri içeriklerinden oluşan müfredatlar oluşturmuşlardır.

Yuan dönemi yerel okullarının en önemli özelliği halka ulaşmak açısından yönetici sınıfının geniş vizyona sahip olmasıdır. Yuan Hanedanlığı shexue (社学) eğitimini başlatan ilk hanedanlıktır. Bu bağlamda her elli hanede bu türde bir okul kurulmuş ve tarım hasadı dönemi dışında tüm çocuklara eğitim vermek üzere saygın bilgeler atanmıştır. Yuan dönemi ayrıca shuyuan yani akademilerin de geliştiği bir dönemdir. Bu dönemde bireylerin shuyuanlere olan ilgi ve taleplerinin dışında, hükümet de aynı zamanda bu tür okulların yaygınlaştırılmasını sağlamıştır. Yuan dönemindeki shuyuanler daha kurumsal bir yapıya bürünmüştür. Öncülerinden farklı olarak, Yuan akademileri yerel yönetim ile olan yakın ilişkilerini kullanarak öğrencilerin memurluk sınavını⁶ geçmelerini sağlamışlardır (Lee, 2000, s. 92).

Ming (明朝, 1368-1644) döneminde yerel yönetim okul sistemindeki en önemli gelişme evrensel düzeyde shexue okullarının kurulmasıdır. Hanedanlığın başından itibaren, İmparator Taizu (明太祖) ahlaki davranış ve ideolojik kontrolün önemli olduğunu savunmuştur. Bu kararı almasının arkasında Çin'in her yerinde shexue okullarının kurulmuş olması yatmaktadır. Teknik olarak her elli haneye bir tane düşecek şekilde bu okuldan kurmak istemiştir. İmparator, Suzhou'da (苏州) günümüz Jiangsu bölgesinde 738 adet okulun kurulmasını

⁵ Bakınız: <https://cidian.qianp.com/ci/%E4%B9%A6%E9%99%A2> (Erişim Tarihi: 03.01.2023)

⁶ Memurluk sınavı (科举制) Çin kültürüne has, temeli imparatorluğun memuriyet için aday seçimine dayanan bir sınav sistemidir. Çin kültür, eğitim, politika ve toplumunu derinden etkileyen memurluk sınav sistemi 581-1905 yılları arasında uygulanarak 1300 yılı aşkın süre yürürlükte olmuştur.

emretmiştir (Lee: 98). Shexue okullarının ne derece evrensel olduğu tartışılır olsa da, yerel eğitim sisteminde sonraki beş yüz yıl içerisinde öne çıkan bir sistem olmuştur.

19. yüzyılın sonlarından itibaren ülke klasik Konfüçyüsçü geleneksel öğretim sistemini, sistemli bir şekilde organize edilmiş, profesyonel kadrolu ve kamu tarafından finanse edilen yeni bir eğitim modeline dönüştürmeyi amaçlamıştır. Batı ülkeleri ve Japonya'yı örnek alan yeni eğitim sistemi kurulduktan sonra çok hızlı bir şekilde ülke genelinde yayılmıştır (Pei, 2015, s. 29). Qing Hanedanlığının son dönemlerinde batı eğitimi Çin'de baş göstermeye başlamıştır. Qing Hanedanlığı (清朝, 1644-1912) döneminde modern anlamda ilk devlet okulu Tongwen Guan (同文館) 1862 yılında Pekin'de kurulmuştur ve bu okulun asıl amacı öğrencilere yabancı dil öğretmek olmuştur (Abe, 1987). Tongwen Guan Okulu Batı bilgisinin Çin'e tanıtılmasında büyük bir rol oynamıştır. "Başlangıçta sadece yabancı diller ve Konfüçyüs klasikleri üzerine dersler veren okul, daha sonra müfredatını modern bilimleri de içerecek şekilde genişletmiştir. Ancak, donanımına ve yenilikçi müfredatına rağmen okul, dış ilişkiler alanında uzman sağlama hedefini gerçekleştirememiştir (M. Kalkan & Y. Şaşmaz, 2022, s. 895)." Aynı zamanda, Qing sarayının ve Batılı güçlerin kayda değer desteklerine rağmen Çin halkı bu yeni eğitim türünü onaylamaya hazır olmadığından okul başlangıçta öğrencileri cezbetme konusunda zorluklar yaşamıştır. 1902 yılında, modern eğitime dair ilk yasa Qing mahkemesi tarafından yayınlanmıştır. 1902 Eğitim Yasası Çin'deki ilk modern eğitim sisteminin ana hattını çizmektedir. "Yeni eğitim modeline giden yoldaki en önemli gelişme ise 1904 yılında Eğitim Yasası'nın revize edilmiş halinin kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. Eğitim yasasının ulusal ölçekte uygulanması ise Çin'deki modern eğitim sisteminin resmi olarak başlangıcıdır (Li, 1997, s. 98-118)". 1905 yılında ise tüm seviyelerde uygulanan memurluk sınavı (科举) uygulamalarına son verilmiştir (Chang, 1955, s. 208-209). Memurluk sınav sistemine son verilmesi ile uzun yıllar süren geleneksel eğitim sistemi resmen sona ermiştir. 1911 yılında Qing hanedanlığının yıkılmasıyla devlet yeni bir eğitim sistemi kurmaya çalışmış ve 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca eğitim rejimlerine devam etmiştir.

1905'te 1300 yıldır süren memurluk sınavının kaldırılması Çin'de modern eğitim sisteminin gelişmesinde bir etken olmuştur. Yeni eğitim modeli üç temel özellik içermektedir. İlki, yeni eğitim sistemi okullaşmayı tüm nüfus için erişilebilir kılmayı amaçlamış ve bu sebeple tüm eğitim sistemi halka açılmıştır. İkincisi, eğitim içeriği sadece Konfüçyüs klasiklerine odaklanmaktan ziyade Batılı konular ve yeni müfredata odaklanarak, müfredatta radikal değişiklikler yapılmıştır. Aynı zamanda yeni müfredat halkın tüm kesimlerine hitap edecek şekilde oluşturulmuştur. Üçüncüsü, yeni eğitim sistemi merkezi olmayan bir yapı olarak tasarlanmış ve yönetimin yerelleştirilmesi çoğunlukla ilköğretim düzeyinde yapılmıştır. 1905 yılında Eğitim Bakanlığı'nın (学部) kurulması eğitimde merkezi kontrolün başlamasına sebep olmuştur. Daha sonra, Cumhuriyet döneminde, kurum isminde bir kaç kez değişiklik yapılarak en son Ulusal Eğitim Kurulu olarak kalmıştır (Li: 391, Wang: 1994, 1-7). 1905'ten sonra eyalet seviyesinde eğitim daireleri kurularak eyalet valisi tarafından yönetilmiştir (Li, 1992, s. 42). 1906 yılında ise, Qing mahkemesi her idari bölgede yerel eğitim teşvik büroları (劝学所) kurmuştur. Kurumun adı kelime anlamı olarak insanları öğrenmeye, eğitim almaya ikna etmek anlamına gelmektedir.

Qing dönemi sonlarında ve Cumhuriyet döneminde, artan devlet okulları ile eğitime daha geniş kesimin erişimi sağlanmıştır. Hanedanlık dönemindeki uygulamaların aksine, daha geniş bir okuma yazma bilen kitle oluşturmak adına sınırlı kamu kaynakları temel olarak daha düşük eğitim seviyelerine tahsis edilmiştir. Modern eğitim sistemi için kaydedilen ilk ilerleme 20. yüzyılın başında yaygın eğitimden örgün eğitime geçişle olmuştur. Qing dönemi sonlarından bu yana, okullarda başlatılan bilginin zenginleştirilmesi için birçok yeni müfredat modeli yayımlanmıştır. Eski eğitim sisteminin yerine yeni muaddel müfredat matematik, fizik, coğrafya ve yabancı diller gibi Batı modeli konularını içermektedir. Eğitimdeki reform büyük ölçüde batının etkisinde kalarak, müfredattan Konfüçyüs klasiklerinin kaldırılıp, klasiklerin yerine el işleri, askeri tatbikat ve yeni ahlaki doktrinlerin yayılması için yeni rejimlere vurgu yapan yeni konular konulmuştur.

1912 yılında milliyetçi hükümet tarafından yasalaştırılan eğitim yasasında zorunlu ilköğretim ilk kez uygulanmaya başlanmıştır. İlköğretimde kız öğrenciler için eşit eğitim fırsatları tesis edilmiştir. 1922 yılındaki Beiyang hükümetinden (北洋政府) geçen eğitim yasası ile eyaletler tarafından eğitimde 6-3-3 yıl eğitim modeline geçiş yapılmıştır. 1928 yılında milliyetçi hükümet tarafından yasalaştırılan eğitim yasasında ise 1922 eğitim yasasına kıyasla önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Cumhuriyet döneminden sonra (1912-1949) modern eğitim sisteminin ana unsurları neredeyse oturmuştur. Yeni eğitim modeli, büyük ölçüde kamu tarafından desteklenen ve aynı zamanda eğitim müfredatında radikal değişikliklerin yapıldığı bir modeldir.

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Mao'nun (毛泽东, 1893-1976) liderliğinin ilk günlerinde okullaşma oranında büyük bir sıçrama olmuştur. Bu dönemdeki sıçrama, yeni Komünist hükümetin tüm sosyal sınıflar için eşit eğitim fırsatlarını sağlamasından kaynaklanmış olabilir (Chen, 1974, s. 59-84). Bu yükseliş trendi

çok uzun sürmemiş ve ilköğretime kayıt oranlarında bazı dönemlerde önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu dalgalanmaların sebebi ilk olarak 1952-1962 yıllarında Büyük İleri Atılım'ın (大跃进) yaşandığı dönemi kapsamaktadır. İkincisi ise 1966'dan 1976 yılına kadar Çin toplumunu derinden etkileyen Kültür Devrimi (文化大革命) dönemlerini kapsamaktadır. 1955 yılından itibaren ortaöğretim eğitimini teşvik etmek amacıyla bir program başlatılmış ve bu doğrultuda Çin'in kırsal bölgelerinde çok sayıda ortaokul inşa edilmiştir. Bunun sonucunda 1977'de okullaşma oranı %42'ye kadar yükselmiştir. 1980'lerden sonra ortaöğretime kayıt oranı özellikle 1986'da zorunlu eğitim yasaının çıkarılmasından sonra yükselişe geçmiştir. Bu süreçte her çocuk 3 yılı ortaokul eğitimi olmak üzere 9 yıl zorunlu eğitim almıştır (Pei, 2015, s. 78).

Çin, 2000 yılından sonra eğitim alanında fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla bazı önemli adımlar atmıştır. 2002 yılında ülke genelinde var olan "kilit okullar ve kilit sınıflar" uygulamasını kaldırarak, herkese aynı kalitede eğitimin ulaşmasını sağlamak istemiştir. 2006 yılından itibaren ülkenin batısında bulunan az gelişmiş kırsal alanlarda zorunlu eğitim kademesindeki öğrenciler okul harçlarından muaf tutulmuştur. 2007 yılında bu uygulama, ülke genelindeki tüm kırsal alanları kapsamış ve 2008 sonbaharında ise uygulama tüm ülkeye yayılmıştır. Böylece zorunlu eğitim ülke genelinde tamamen ücretsiz hale gelmiştir (Körkem Akçay, 2023, s. 10).

Konfüçyüs'ün Eğitim Yaklaşımı

Antik dönemde Çin'de ahlak eğitimi ve teorisini açıklayan ve savunan ilk kişi, geleneksel kültürün aktarıcısı olarak da bilinen ünlü düşünür Konfüçyüs'tür. Konfüçyüs, Çin'in eğitim sistemini antik dönemde etkilediği gibi, günümüzde de etkilemeye devam etmektedir. Modern dönemde Çin eğitim felsefesi ve düşüncesinin tek kaynağı Konfüçyüs olmamakla beraber, Konfüçyüs'ün öğretisi Çin eğitim sisteminde baskın gelen bir düşünce sistemi olmuştur. Konfüçyüs düşüncesi ve eğitim anlayışının temelini Liu Yi oluşturmaktadır. Konfüçyüs'ün eğitim teorisinin temelinde insan sevgisi anlamına gelen Ren (仁) ilkesi yatmaktadır. Konfüçyüs'e göre insanın davranışlarını kontrol etmesi gerekmekte ve bir nevi davranışlarının efendisi olmalıdır. Konfüçyüs, kaderin her şeyi kontrol edemeyeceği, davranışlarının kontrolünün insanın kendi elinde olduğunu vurgulamaktadır. Konfüçyüs insan eyleminin alan ve sınırının tanımlaması yapıldıktan sonra, yaşamın en yüksek yol gösterici ilkesi Ren ilkesi ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir.

Konfüçyüs'ün vurguladığı önemli bir diğer ilke ise etik anlamına gelen Li (礼) ilkesidir. Li kişinin sosyal davranışlarını düzenlemesini sağlamaktadır. Konfüçyüs'e göre insan kaderi anlamadan ideal insan (君子) olamaz; törenleri, ahlak ve geleneği bilmeden ayakta kalamaz (Lee, 2000, s. 175). Konfüçyüs'ün öğrencilerinden Yan Hui (颜回) Konfüçyüs'e insan sevgisi hakkında bir soru sorduğunda, Konfüçyüs insan sevgisinin kişiyi hizaya getirdiğini ve insanı merhametli olmaya yönelttiğini söylemiştir.

Konfüçyüs'ün eğitim felsefesinde önemli olan bir diğer ilke ise öğrenme anlamına gelen Xue (学) ilkesidir. Öğrenmek, insanın erdemli olmasına giden yoldaki ilk adımdır. Konfüçyüs, öğrenme eylemine ne zaman başlanmasından ziyade, bunun herhangi bir zamanı ve yaşı olmadığını, kişinin boş bulduğu vakitlerini öğrenmeye harcaması gerektiğini vurgulamıştır. Konfüçyüs'e göre öğrenmek ahlaki yaşam için temeldir (Lee, 2000, s. 176). Özellikle insan ilişkilerinin dünyevi bağlantılarında nasıl davranacağına da temelidir. Ebeveynler de dâhil olmak üzere kişinin üstlerine hizmet etmesi, ahlaki dürüstlük ve bilgelik anlamında arkadaşlarına karşı arayış içinde olması eğitimin temel içeriklerindedir. Konfüçyanizm'in eğitim düşüncesine dair savunduğu bazı temel kavramlar bulunmaktadır. Eğitim ve öğretime dair bu temel kavramlar antik dönemden günümüze Çin toplumunun eğitim modelinde öne çıkan kavramlardır.

Konfüçyüs eğitimde eşitlik (有教无类) kavramını öne sürmüştür. Eğitimin soylulara, varlıklı kişilere, aristokratlara kısacası toplumun sadece belirli bir kısmına yönelik olmasından ziyade, toplumun her kesimi için var olması gerektiğini savunmuştur. Konfüçyüs özel eğitim kurumları kurmuş ve eğitimi herkes tarafından ulaşılabilir yapmıştır. Aynı zamanda eğitimin önemini vurgulayarak önemli görevler için yetenekli kişilerin yetiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Bahtilla & Xu, 2021, s. 2). Konfüçyüs'ün savunduğu eğitimde eşitlik ilkesi modern Çin toplumundaki eğitim sisteminde de dikkate alınan bir kavram olmuştur. Konfüçyüs eğitimde eşitlik düşüncesi ile toplumdaki herkes her birey için eşit eğitim fırsatını oluşturmayı amaçlamaktadır. "Eğitimde eşitlik ilkesi, toplumdaki eşitlik düşüncesinin temel taşıdır ve bir toplumun gelişmesi de buna bağlıdır. Günümüz Çin toplumunda özel okullar, zorunlu okulların neredeyse yerine geçmiş ve özel okullar varlıklı gelir düzeyi yüksek ailelerin çocuklarının yararlanacağı bir kurum haline gelmiştir. Bu da insanlar arasında eğitimde eşitsizlik düşüncesinin artmasına sebep olmuştur. Bu sebeple Konfüçyüs'ün ileri sürdüğü eğitimde eşitlik kavramı günümüz

Çin toplumunda eğitimde fırsat eşitliğinin temel prensibini oluşturmakta ve sosyalist toplumun gelişmesine katkı sağlamaktadır (Zhou, 2013, s. 122).”

Çin eğitim sisteminde önemli bir yere sahip olan eğitimde eşitlik kavramı, öğretmenlerin her bir öğrenciye eşit şekilde davranması anlamını da içermektedir. Konfüçyüs, öğretmenlerin, öğrenme talebinde bulunan herkese karşı rütbe, statü, sınıf gibi hiyerarşiye bakılmaksızın aynı şekilde öğretmesi gerektiğini savunmaktadır. Öğretmenin öğrencilere karşı eşit düzeyde yaklaşması ve onları eğitmesi durumunda öğrencinin tüm yönüyle gelişmesine katkı sağlayacağını düşünmektedir. Konfüçyüs’e göre; eğitim kurumlarında, öğretmenler öğrencilerin kişilik ve karakter farklılıklarına saygı göstermeli ve her bir öğrencinin kapasitesine yönelik öğretim sağlamalıdır. Böylece, öğrenciler uyumlu ve adil bir ortamda eğitim alabilirler.

Konfüçyüs’ün eğitim yaklaşımındaki bir diğer önemli kavram ise öğrencinin kapasitesine uygun öğretim (因材施教) kavramıdır. Öğrencinin kapasitesi ve yeteneğine uygun eğitim modeli kişiye özgü bir eğitim modelidir. Kişinin öğrenme yolculuğunda farklılıklar söz konusudur ve bu durum kişinin kapasitesi ile alakalıdır. Konfüçyüs, eğitimde öğrencinin kapasitesine uygun eğitim modelinin uygulanması durumunda kişide var olan yeteneğin ortaya çıkarılacağını düşünmektedir (Zhou, 2013, s. 124). Öğrenme yolundaki farklı kişilerin kendilerine has özelliklerinden başlayarak eğitim metot ve yönteminin bu doğrultuda şekillendirilmesi durumunda eğitimin asıl amacına ulaştığını düşünmektedir.

Modern Çin eğitim sisteminde Konfüçyüs’ün savunduğu kişinin kapasitesine uygun öğretim kavramı sıklıkla vurgulanmaktadır. Çünkü bu tür eğitim modelinin amacı öğrenciler arasındaki farklılıklara saygı duymayı, kişinin kapasitesi ve yeteneğini göz önünde bulundurarak bu doğrultuda yönlendirmeyi ve bunun sonucunda da her bir öğrencinin farklı yönlerde gelişmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Günümüzde Çin’de resmî olarak her seviyeye uygun kademeli eğitim modeli uygulanmadığından öğrencilere kapasitesinin çok üzerinde bilgi aktarılmaktadır. Bunun sonucunda da veliler çocuklarını zorunlu eğitimin verildiği okul zamanı dışında, öğrencilerin kapasiteleri doğrultusunda sanat, spor gibi kurslara göndermektedir. Bu şekilde farklı yetenek ve kapasiteye sahip olan öğrenciler kapasite ve yeteneklerine uygun öğretim metotlarını keşfetme fırsatı bulabilmektedir. Çinli ailelerin çocuklarının eğitiminde bugün günümüzde uyguladığı bu yöntem Konfüçyüs’ün savunduğu kapasiteye uygun öğretim ve eğitim modelinin bir parçasını oluşturmaktadır.

Konfüçyüs’ün eğitim yaklaşımındaki bir diğer kavram öğrencileri merkez alan sistemdir (启发诱导). Konfüçyüs’ün savunduğu eğitim öğrencinin merkez alındığı kavram öğretmenin yönlendiren rehber konumunda olup, öğrenciye ilham olması ve öğrencinin aktif bir şekilde eğitimin içerisinde yer alması anlamına gelmektedir. Öğretmen öğrenciye ilham vererek, öğrencinin kendi içine yolculuk yapması, düşünmesi ve objektif bir bakış açısıyla olaylara yaklaşmasını sağlamalıdır. Ancak bu şekilde öğrencinin öğrenmesinde verimlilik görülebilir (Zhou, 2013, s. 125). Öğretmen sadece öğrencilerini sevip onlara ilgi göstermekle kalmamalı, aynı zamanda akademik anlamda da kendini geliştirmeli, öğrencilere ilham vermeli, onların bir konu üzerinde bireysel olarak düşüncelerini sağlamalı, bilgiye düşünerek ulaşmaları konusunda yardımcı olup yönlendirmeli, öğrencilerin problemleri çözmeye ve analiz etmeye yeteneklerini artırmalıdır.

Konfüçyüs’ün eğitimde savunduğu bir diğer kavram da öğretmenin rol model olması, söyledikleri ile davranışlarının tutarlı olması (言传身教) kavramıdır. Konfüçyüs ahlaki değerlerin davranışa yansımaları gerektiğini vurgulamıştır. Ailede başlayan rol modellik kavramı, okulda öğrencinin öğretmeni örnek almasıyla devam etmektedir. Bu sebeple eğitimci Jia Liding, öğretmenin dünya görüşü, etik değerler bütünü, yaşamı, karşılaştığı her bir durum ve karşılaştığı olaylara karşı tavrının öğrencileri etkilediğinin altını çizmektedir. Bu sebeple öğretmen dilde ifade ettiği her şeyi tavır, davranış ve tutumlarına da yansıtarak öğrencilerine rol model olmalıdır (Zhou, 2013, s. 128).

Konfüçyüs aynı zamanda eğitimde öğrenilenlerin pratik ve uygulamaya dökülmesi ve bunun üzerinde düşünülmesi kavramını (学习、实践、反思, 学思结合, 知行统一) vurgulamıştır (Zhou, 2013, s. 129). Eğitim modelinde “Öğrenmek, Pratiğe Dökmek ve Üzerinde Düşünmek” yöntemi önemli bir modeldir ve öğrenileni uygulamak öğrenmenin ve üzerinde düşünmenin merkezinde yer almaktadır.

Modern Dönem Çin Eğitim Sisteminde Konfüçyüsçü Eğitimin İzleri

Antik Çin’de kültür, siyaset, ekonomi gibi alanları derinden etkileyen Konfüçyüs, öğretileri ve düşünceleri ile günümüz Çin eğitim sistemini etkilemeye devam etmektedir. 19. yy. sonlarından itibaren Çin’in kapılarını dışa açmaya başlamasıyla, çoğu Çinli entelektüel, Konfüçyüs’ün öğretisi Konfüçyanizmi modern döneme atıfta bulunmayan eski bir ideoloji olarak görmüştür (Billiloud & Thoraval, 2015, s. 17). 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ve Komünist rejimin kurulması ile beraber Konfüçyüs geleneği hükümet tarafından da arka planda

bırakılmıştır (Billiloud, 2021, s. 1). Birçok alanda geleneksel Çin kültürünü etkileyen Konfüçyüs ve öğretileri 2000’li yılların başından beri tekrar gündeme gelerek, Çin hükümeti tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Çin devlet başkanı Xi Jinping (习近平, 1953-...) uluslararası bir sempozyumun açılış konuşmasında Konfüçyüs’ün 2565. ölüm yıldönümünü anarak Konfüçyüs’e atıfta bulunmasıyla Konfüçyanizm yeniden gündeme gelmiştir. Xi Jinping’in konuşması akademik camia ve medya tarafından Konfüçyanizmin yeniden canlandırılması şeklinde yorumlanmıştır. Xi Jinping’in Konfüçyüs’ü anarak atıfta bulunması sonrasında “minjian rujia (民间儒家)” olarak adlandırılan halk Konfüçyanizmi yaygınlaşmaya ve popüler olmaya başlamıştır. Bu durum son yirmi yıldan fazla süredir Konfüçyüsçü düşüncenin Çin toplumunda siyasi, dini ve eğitim gibi çeşitli alanları etkilemeye devam etmesine yol açmıştır.

Konfüçyüs ve öğretileri antik dönemden günümüze, Çin toplumunu her alanda etkilemiş ve 21. yüzyılda Konfüçyanizmin yeniden gündeme gelmesiyle eğitim alanında da Konfüçyüsçü eğitim anlayışı ve yaklaşımının izleri görülmeye başlanmıştır. Antik dönemde imparatorluk sınavı ile kurumsallaşan Konfüçyüsçü eğitim geleneği modern dönem eğitimini de etkilemektedir (Li, 2012, 63). Konfüçyüsçü eğitim modeli ömür boyu süren bir öğrenme modeli olup insanın kendisini eğitmesini (xiushen, 修身) içermekte ve bunun sonucunda da insanın beş erdeme ulaşmasını hedeflemektedir. Bahsi geçen beş erdem; insanları sevmek (ren, 仁), adaletli olmak (yi, 义), tören (li, 礼), bilge olmak (zhi, 智), güvenilir olmak (xin, 信) ilkelerini içermektedir. Konfüçyüs’ün felsefesi, toplumdaki beş temel ilişki anlamına gelen Wulun (五伦): “yönetici-devlet, baba-oğul, koca-eş, ağabey-kardeş ve arkadaşlar” arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. Konfüçyüs, bu ilişki türlerinde her birinin sorumluluklarını bilerek görevlerinin eksiksiz yerine getirilmesini savunur. Aynı zamanda, bir insanın kendisini eğitime yolunda ve insan ilişkilerinde beş ilkeyi yerine getirmesi durumunda insanın ideal insan mertebesine erişebileceğini savunmaktadır (Gökenç Gülez, 2022, s.396-397).

Çin’de farklı alanlarda reformların yapıldığı 1978 yılından sonra, Konfüçyüsçü eğitim, Çin eğitim reformunun ayrılmaz bir parçası olarak yeniden gündeme gelmiştir. Bu süreçten sonra toplumda baskın olan sınav odaklı eğitim modelinden (应试教育), suzhi (素质) odaklı eğitim modeline geçiş yapılmıştır. Sınav odaklı eğitim sisteminin kökeni antik Çin’de memurluk sınav sistemine (科举制) kadar dayanmaktadır (Lee,2000, s. 657). Antik dönemde toplumun çoğunluğu adil bir sistem olduğunu ve yetenekli adayların sınav yolu ile test edilerek seçildiklerini düşündükleri için sınav odaklı eğitim modelini desteklemişlerdir. Aynı zamanda sınav odaklı eğitim, öğrencilerin öncelik olarak entelektüel gelişimine (智育) odaklanıp, ahlaki eğitim ve sahip oldukları sanatsal ve estetik yeteneklerinin göz ardı edildiği düşünüldüğü için de çok sert eleştirilere maruz kalmıştır (Lou, 2011). Hansen sınav odaklı eğitim sisteminin öğrencilerin yaratıcılıklarını göz ardı ettiğini, sadece tabi tutuldukları test sonucuna göre aldıkları puanlara odaklandığını ve aynı zamanda öğrenciler üzerinde de baskı kurması sebebiyle kınandığını ve sert eleştiriler aldığının altını çizmektedir (Hansen, 2015).

Çin’in reform döneminden sonra benimsenen suzhi eğitim modeli (素质教育), sınav odaklı eğitim modelinin aksine çok yönlü olarak kişiyi yetiştirmeye odaklı bir yaklaşımdır. Suzhi, kişinin doğuştan gelen ve beslenen fiziksel, entelektüel ve ideolojik özelliklerini ifade etmektedir (Murphy, 2004: 2). Suzhi eğitim modeline dayanarak entelektüeller sınava dayalı eğitim modelini eleştirip “yalnızca sınavları geçmeye odaklanan öğrencilerin ahlakta yaratıcı veya çok yönlü olmayan, niteliksiz yetişkinler haline geldiklerini” ileri sürmüşlerdir (Kipnis, 2001, s. 11). Suzhi eğitim modeli ilk olarak 1980’lerde sınav odaklı eğitim sisteminden kaynaklanan problemlere çözüm sunmak amacı ile Çinli entelektüeller tarafından ileri sürülmüştür (Kipnis, 2001, s. 11). 1990’ların başında ise hükümet tarafından beş temel nitelikte çok yönlü yeteneği geliştirmek için ulusal bir kampanya başlatılmıştır. Bu beş temel nitelik ise zekâ, doğal yetenek, fiziksel, estetik ve kişinin niteliğini (Yi, 2011) taşımaktadır. 1990’ların sonunda ise Suzhi eğitim modeli ulusal bir eğitim politikası olarak kurumsallaştırılmıştır.

Günümüz Çin toplumunda nitelik ve kalite odaklı eğitim modeli (suzhi) ahlak eğitimi ile yakından ilgilidir. Ahlak eğitimi denince akla ilk gelen isim şüphesiz ki Konfüçyüs’dür. Çünkü Konfüçyüsçü eğitimin temelinde ahlak eğitimi yatmaktadır. Konfüçyanizm eğitim yoluyla dönüştürme (jiaohua, 教化) geleneğini sosyalist ve kolektif değerlerle birleştiren bir ahlaki eğitim sistemini yeniden formüle etmiştir (Li, 2011). Konfüçyanizme göre benliğin özü, nezaket ve diğer erdemleri besleyen eğitim yoluyla dönüştürülebilir (Chen, 2012). Bu bağlamda, suzhi eğitim modelinin tanımladığı her şey insanların gelişme potansiyeline sahip olduğunu öne sürerek düzeltilir ya da değiştirilebilir (Lin, 2009, s. 289-290).

Suzhi eğitim modeli ile Konfüçyüsçü eğitimi arasında iki temel fark bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Konfüçyüsçü eğitim temelde kişinin kendisini geliştirmesini ve ahlaki eğitimi vurgularken, suzhi eğitim modeli

ahlak eğitimi yanında yaratıcılığa ve yeniliğe de önem vermektedir. İkincisi ise, Konfüçyüsçü eğitim klasiklere yönelik ezberleme yönetimini teşvik eder ki bu eğitim modeli sınav odaklı eğitim modeli ile benzer izler taşımaktadır. Suzhi eğitim modeli ise ezberci öğrenmeyi ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Günümüzde, Konfüçyüsçü eğitim modelini savunanlar klasikleri ezberleme yolu ile kişisel ahlakın geliştirilebileceği görüşünü savunmaktadırlar.

Modern dönemde kurulan bazı kuruluşlar mevcut eğitim sisteminde Konfüçyüsçü eğitimin canlanmasında önemli bir faktör olmuştur. Pekin merkezli kar amacı gütmeyen Yidan Xuetang (一耽学堂) kuruluşu geleneksel kültürü teşvik etmek amacıyla kişinin kendisini ve diğerlerini eğitim yoluyla dönüştürmesi ve şekillendirmesi (jiaohua, 教化) ile ilişkilendirilen bir kuruluştur. Bu kuruluş, 2000'li yılların başlarında beş bin gönüllü ve yarım milyon kişiyi aktivitelerine katılımcı olarak kabul etmiştir (Billiloud, 2011, s. 287). Yidan Xuetang organizasyonunun kurucusu Pang Fei, geleneksel kültürün ve Konfüçyanizm'in canlandırılmasında aktif olarak yer alan kişilerden biridir. Pang Fei Yitan Xuetang'ı kurmasının ardından ülkede farklı yerleşim alanlarını ziyaret ederek geleneksel kültürü yaymayı amaçlamıştır. Yidan Xuetang gönüllülerinin çoğu öncelik olarak kendi kendilerini geliştirmeye odaklanmalarının yanında, aynı zamanda kendilerini topluma adamayı da amaçlamışlardır. Burada eğitim yoluyla dönüşümün (jiaohua) iki farklı boyutu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kişinin kendisinin eğitimi ve dönüşümünü ifade ederken, diğeri de toplumsal hedefe yönelik olarak toplumsal dönüşümü ifade etmektedir. Yidan Xuetang, klasiklerin grup halinde okunması, toplu törenlere katılım gibi belirli teknikler aracılığıyla hem kişinin kendisini geliştirmesini, hem de öğrendiklerini başkalarına öğreterek onların dönüşümüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu iki unsur çoğu zaman iç içe geçmiş durumdadır. Eğitim yoluyla dönüştürme faaliyetleri kişinin hayatını, seçimlerini ve eylemlerini dönüştürüp düzenlemektedir (Billiloud, 2011, s. 289).

Konfüçyüsçü eğitim modelinin günümüzde yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte birçok ebeveyn geleneksel Çin kültürü hakkında eğitim almaya ve aynı zamanda çocuklarına Konfüçyüs klasikleri eğitimi aldirmaya başlamışlardır. 2010 yılında üç binin üzerinde geleneksel eğitim veren özel okul kurulmuş ve binlerce öğrenci Konfüçyüs eğitimi veren bu okullara kayıt olmuştur (Wang: 2014). Bunun yanında Çinli aileler evde çocuklarına klasikleri öğretmekte ya da okul zamanı dışında çocuklarını yarı zamanlı olarak Konfüçyüs klasiklerinin okutulduğu çalışma salonlarına (xuetang, 学堂) göndermektedirler. Konfüçyüsçü eğitim veren yüzlerce eğitim kurumu ise küçük yaştaki öğrenci gruplarına tam zamanlı olarak klasik eğitimi vermektedir (Billioud, 2021). Toplumda oldukça yaygınlaşan bu tür Konfüçyüs eğitimi veren okullar farklı metodolojilerle desteklenmiştir. Bazı okullarda gün boyu sadece klasikler ezberletilirken, bazılarında ise klasik eğitimi yanında fen bilimleri, yabancı dil eğitimi, güzel sanatlar eğitimi, spor eğitimi, Çin ve batıya ait alternatif eğitimler verilmektedir (Billioud & Thoraval, 2015). Çinli ailelerin eğitimde ahlaki eğitime önem vermesiyle Konfüçyüsçü eğitim modeline yönelmesi ve ders içeriği olarak çocuklara klasiklerin okutulması öğretim yöntemleri açısından tartışmalara sebep olmasına rağmen, Konfüçyüsçü eğitim modeli modern Çin toplumunda yeniden revaçta olmaya başlamıştır.

Tayvanlı Konfüçyüsçü akademisyen ve eğitimci Wang Caigni'nin (王財貴, 1949-....) Konfüçyüsçü eğitim modeline uygun oluşturduğu eğitim metodolojisi Konfüçyüsçü eğitimin Çin'de yeniden revaçta olmasındaki etkenlerden biridir. Wang ilk olarak 1990'ların ortalarında çocuklara klasikleri okuma eğitimi vermek üzere Tayvan'da özel bir akademi kurarak Konfüçyüsçü eğitimin tanıtımına başlamış ve daha sonra bu akademiler 2000'li yıllarda Çin anakarasında da yayılmıştır. Wang, çocukların klasik okumalarına öncülük eden kişi olarak bilinirken, çocuklar klasikleri okuyor anlamına gelen "shao'er dujing (少儿读经)" ya da "ertong dujing (儿童读经)" adlarıyla birlikte de anılmaya başlanmıştır (Wang, 2022).

Modern dönemdeki Konfüçyanizm aktivistlerden biri olarak Wang'ın çabaları Konfüçyüsçü eğitimin modern toplumda yeniden canlanmasında büyük bir etkiye sebep olmuştur. Wang 2001 yılında Pekin Normal Üniversitesi'nde çocukları klasikleri okumaya teşvik etmek ve onlara rehberlik etmek konusunda bir konuşma yapmıştır. Wang'ın yaptığı konuşma, Konfüçyüsçü eğitim uygulamacıları tarafından "yüzyılın en iyi konuşması" olarak görülmüş ve Çin'de Konfüçyüs klasikleri eğitim hareketinin başlamasını tetiklemiştir. Wang'ın fikirlerinden etkilenen çok sayıda kişi eski tarz özel okul (sishu, 私塾) kurmuş ve 2000li yılların başından itibaren gittikçe artan sayıda veli çocuklarını devlet okullarından bu eğitim kurumlarına transfer etmeye başlamıştır (Billioud & Thoraval, 2015).

Wang (Wang, 2014) çocuklara klasikleri öğretmek amacıyla üç temel ilke önermiştir. Wang'ın teorisine göre ilk olarak öğretim içeriğinde Konfüçyüsçü klasiklere öncelik veren Çince kanonik metinler (Budizm, Daoizm ve Konfüçyanizm gibi öğretilere dair) mutlaka yer almalıdır. İkincisi, temel pedagoji yöntemi ise ezber üzerine olmalıdır. Son olarak Wang, on üç yaşından küçük çocukların güçlü bir hafızası ve bunun yanında zayıf anlama ve kavrama yeteneği olduğu görüşünü savunarak, çocuklara küçük yaştan itibaren basit yöntemlerle klasikleri

okuma ve ezberleme yönünde rehberlik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Wang, 2022). Konfüçyüs klasiklerini öğrenen çocukların bahsi geçen üç ilkeyi takip etmeleri durumunda, öğrencilerin klasiklerde yazılı olan ufuk açıcı bilgileri etkili bir şekilde özümseyeceklerini ve bunun kişisel ve ahlaki gelişimlerine katkıda bulunacağını düşünmektedir (Wang, 2022). Wang'ın savunduğu bu eğitim teorisi, çocuklarının ahlaki gelişimi için alternatif bir eğitim modeli arayan, özellikle klasikleri öğrenme yoluyla çocuklarının ezber yönünü geliştirmek isteyen ebeveynleri önemli ölçüde etkilemiştir.

Modern Çin eğitiminde Konfüçyanizmin yeniden gündeme gelmesi üzerine araştırmalar yapan Canlong Wang, günümüzde ebeveynlerin çocuklarını neden Konfüçyüs okullarına gönderdiklerini incelemek üzere ebeveynlerle röportaj yaparak veriler toplamıştır. Wang'ın yaptığı bu çalışma günümüz Çin toplumu eğitiminde Konfüçyüsçü eğitimin yeri ve eğitimde Konfüçyüsçü eğitime yönelme sebeplerini anlamamız açısından faydalı bir çalışmadır. Wang'ın çalışmasından elde ettiği verilere göre, ilk olarak ebeveynlerin çocuklarını Konfüçyüsçü okullara yönlendirmelerinin altında devlet eğitimi eleştirmeleri ve verilen eğitimin ahlak eğitimi açısından zayıf olduğu görüşü yatmaktadır. Veliler devlet eğitiminin çocuklara insan olmanın (做人) gerekliliklerini, diğer insanlarla iyi geçinmeyi ve ahlak eğitimi öğretmek konusunda yetersiz ve başarısız olduğunu düşünmektedirler. Öte yandan, aileler devlet okullarında bilgi odaklı eğitim verildiğini, Konfüçyüsçü okullarda ise ahlak odaklı eğitim verildiğini vurgulamakta ve ahlak eğitiminin kişinin kendi kendisini yetiştirmesi, dönüştürmesi ve ahlaki karakterinin olgunlaşmasının daha öncelikli olduğunu düşünmektedirler (Wang, 2022). Tüm bu sebepler ebeveynlerin ahlak eğitimine ve kişinin kendi kendisini geliştirmesi ve eğitim yoluyla dönüştürmesine odaklanan Konfüçyüsçü eğitim modeline yönelmesine sebep olmuştur.

Çocuklarını Konfüçyüsçü okullara gönderen veliler devlet okullarının müfredatı ve öğretim materyallerini de eleştirmektedirler. Farklı yeteneklere sahip olan çocuklara aynı tür ve seviyede zorunlu içerik sunulduğunu ve sunulan bilgilerin çocukların kapasitelerini aştığını ve çocuklara anlamadıkları halde aşırı bilgi yüklemesi yaptıklarını düşünmektedirler. Ebeveynler çocuklarının sadece pratik bilgiler olarak kültürel değerlerden yoksun kaldıklarını, bunun yerine Konfüçyüs klasiklerini okuyarak ve anlayarak ahlaki dönüşümlerine ve kendilerini geliştirmelerine odaklanmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar (Wang, 2022). Öte yandan, Çin'in lise son sınıf öğrencilerinin girdikleri yılda bir kez düzenlenen üniversite sınavı (高考) konu içeriğinde Konfüçyüs klasikleri ve diğer klasiklere dair sorular sorulması ebeveynlerin çocuklarına klasik eğitimleri aldırmasındaki diğer önemli bir etkidir.

Geleneksel kültüre önem veren çoğu Çinli ebeveyn çocuklarına klasikleri okutarak, onların Konfüçyanizm erdemlerini, ahlak eğitimi, kalite odaklı suzhi eğitimini ve insan olma faziletlerini kazanmalarını hedeflemektedirler. Ahlaki yönüyle erdemli insan olmak üç açıdan vurgulanmaktadır. İlk olarak, insan olmak ilkesi kişinin kendini dönüştürmesi için bir dizi ilişkilere bağlıdır. Bu bağlamda, Dört Kitap gibi Konfüçyüs klasiklerinin öğrenilmesi, kişiye etik ve ahlak ilkeleri kazandırmasının yanında aynı zamanda kişinin sadece kendisini geliştirmesi değil başkalarının da gelişimine katkı sağlaması, diğer insanlara karşı iyi niyetli, fedakâr, saygılı davranması ve kurulan sosyal ilişkilerde insanın uygun davranışlar sergilemesini amaçlamaktadır. İkinci olarak ebeveynler, insan olmak kavramını tüm ahlaki yönüyle yerine getiren bireylerin, kişinin çoklu rolleri ve ilişkileri ile bağlantılı davranışlarında, özellikle aile hayatı ve aile bireyleri arasındaki ilişkilerinde etik ve ahlaki kurallara bağlı olarak yaşadıklarını vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda ebeveynler Konfüçyüsçü eğitim alan ve klasikleri okuyan çocukların bireysellikten ziyade kolektif bilince sahip olarak daha kibar, duyarlı, itaatkâr olduklarını, okuldan eve döndüklerinde ev işlerine daha yardımcı olduklarını ve ailelerine karşı daha saygılı, görev ve sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünmektedirler (Wang, 2022). Konfüçyüsçü eğitim alan çocukların ailelerine karşı daha itaatkâr ve sorumluluk bilincinin farkında olması, Konfüçyanizmin temel ilkelerinden olan örnek evlat olmak ya da iyi bir evlat olmak (xiao, 孝) ilkesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Konfüçyanizm anne babaya karşı saygılı, itaatkâr ve görevlerin eksiksiz olarak yerine getirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Son olarak ebeveynlerin insan olmak kavramı, kişinin otokontrol ve özüne sadık gibi öze dönüş erdemlerini vurgulayarak bireyin çevreyle uyumunu da ifade etmektedir. Çocuklarını Konfüçyüsçü eğitime yönlendiren ebeveynler, çocuklarının klasikleri tekrar tekrar okuyarak ve bunları ezberleyerek çocukların klasik metinlerde geçen derin bilgileri özümseyeceklerini ve bu şekilde ahlaki gelişim ve öz disiplinlerine katkıda bulunacaklarını düşünmektedirler (Wang, 2022).

Ebeveynlerin çocuklarını Konfüçyüsçü eğitim veren okullara göndermelerinin bir diğer sebebi de sınav odaklı eğitimin yerine suzhi (kalite) odaklı eğitimi savunmalarından kaynaklanmaktadır. Ebeveynler çocuklarının devlet okullarındaki düşük akademik performanslarından ötürü sınavlarda başarısız olduklarından şikâyet ederek, bu durum onları alternatif bir eğitim modeli arayışına sürüklemiştir. Öte yandan, çocuklarının sınavlarda başarısız

olmaları, sınıf kurallarını ihlal etmeleri ya da verilen aşırı ödevleri önemsememeleri velilerin çocuklarını sınav odaklı eğitim modeli veren kurumlardan alarak ahlaki ve bireysel gelişime önem veren Konfüçyüsçü eğitimin hâkim olduğu kurumlara yönlendirdiğini görüyoruz (Wang, 2022). Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi sınav odaklı eğitim sistemi öğrencilerin entelektüel yeteneği ve akademik bilgisine dayandığından öğrencilerin sahip oldukları diğer yeteneklerin göz ardı edilmesi, ebeveynlerin öğrencileri Konfüçyüsçü okullara yönlendirmelerine sebep olan bir diğer etkidir.

Modern dönem eğitiminde Konfüçyüsçü eğitimin yeniden canlanması ve ebeveynlerin çocuklarını bu tür okullara göndermelerinin nedenlerinden biri de ailelerin Konfüçyüsçü eğitim müfredatına olan güvenlerinden kaynaklanmaktadır (Wang, 2022, s. 11). Bir Çinlinin kimliğinin oluşması ve bunun kökenleri geleneksel kültüre dayanmakta ve Konfüçyüs öğretisi geleneksel kültürden beslenmektedir. Aileler gençken ya da küçükken Konfüçyüsçü eğitime erişimlerinin kısıtlı olduğunu ve Çin toplumunun temelini oluşturan geleneksel kültürü ve Konfüçyüs klasiklerini yeterince öğrenemediklerini dile getirmektedirler. Çin geleneksel kültürünün çok değerli bir hazine ve miras olduğunu düşünen aileler, 20.yy başlarında Konfüçyanizmin resmi eğitim kurumlarının müfredatından kaldırılmasına karşı çıkarak şiddetle eleştirmektedirler (Wang, 2022, s. 11). Dolayısıyla, Konfüçyüs klasiklerini ve geleneksel kültürü geçmişte öğrenememenin pişmanlığını yaşayan aileler, çocuklarını bu hazineden mahrum bırakmak istemeyerek klasikleri hem kendileri okumakta hem de çocuklarına eğitimini aldırılmaktadır. Klasikleri ezberlemenin çocuklarının ufuklarını genişletebileceğini düşünmektedirler. Tam da bu noktada, Wang Caigui'nin klasikleri okumaya ve ezberlemeye yönelik eğitim teorisi Konfüçyüsçü eğitim modelini savunan aileleri harekete geçirme konusunda da bir etken olmuştur. Ebeveynlerin ezbere dayalı eğitim modeline olan güvenlerini etkileyen bir diğer faktör öğretimin içeriği yani müfredat ile ilgilidir. Wang Caigui yaptığı konuşmada, Çin'in modern eğitim sistemini eleştirerek, öğretim içeriğinin bir işe yaramadığını, öğretmenlerin zamanlarını israf ettiklerini ve öğrencilerin hayatlarını mahvettiklerini dile getirmiştir (Wang, 2014, s. 55-57). Wang modern eğitim sistemin yerine Konfüçyüsçü eğitim modelini önererek, klasiklerin yazım dili olan klasik Çince'nin derin anlamlar içeren üst düzey bir dil olduğunu ve klasikleri öğrenenlere derin bilgeliği kavramlarını kazandıracığını düşünmektedir.

Wang'ın konuşmalarında "iyi şans, talih (fuqi, 福气)" kavramını sıklıkla vurgulaması ebeveynlerin Konfüçyüs eğitimine olan güvenlerini pekiştirmiştir. Wang fuqi ve ebeveynler arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: "Kişinin klasikleri okumaya ne ölçüde dâhil olabileceği kişinin sahip olduğu fuqi'ye bağlıdır. Bir çocukta çok fazla fuqi varsa, çok fazla klasik okuyabilir, eğer biraz varsa birkaç klasik okuyabilir, ama fuqi'si yok denecek kadar az ise klasikleri okuma şansı neredeyse hiç yoktur. Bir yetişkin elbette kendi başına fuqi üretebilir. Ancak ebeveynler çocuklarına bunu sunmakla ve sağlamakla sorumludur (Wang, 2014, s. 62)." Wang bu konuşması ile çocukların sahip olacağı şansın ve elde edecekleri faydanın kendiliğinden oluşamayacağını ve bunu ebeveynlerin sağlayabileceğini vurgulayarak sorumluluğun ebeveynlerde olduğunu vurgulamıştır.

SONUÇ

Çin'in Zhou Hanedanlığı döneminde aristokratlara yönelik eğitim söz konusu olmakla beraber eğitim sadece soylu sınıf için var olmuştur. Savaşan Beylikler Dönemi'nde ise durum değişerek eğitim sadece soylu sınıf için değil aynı zamanda halk için de var olmuştur. Eğitimin halka da arz edilmesi Savaşan Beylikler Dönemi'nde var olan kaosa son vermek amacıyla ortaya çıkan düşünürler ve öğretmenleri ile ilişkilidir. Bu düşünürlerden Konfüçyüs Çin eğitim tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Konfüçyüs'ün savunduğu öğreti doğrultusunda bir okul kurarak özel eğitimi başlatması eğitim düşüncesini ve eğitime verdiği önemi yansıtmaktadır. Nitekim Konfüçyüs eğitim kavramını ulus birliği ve bütünlüğü ile yakından ilişkilendirmiş ve bir ulusun istikrarlı bir şekilde ayakta kalması için toplumun tüm sınıflarında eğitimin mutlaka olması gerektiğini savunmuştur.

Batı Han Hanedanlığı döneminde imparatorun kurduğu okulun eğitim müfredatı Konfüçyüs öğretisini içeren Beş Klasik ile sınırlanmıştır. Sui ve Tang Hanedanlığı dönemlerinde sıklıkla Konfüçyüs tapınıklarının inşa edilmesi ve eğitim müfredatı içeriğinin Konfüçyüs klasiklerini, tıp ve Dao düşünce ekolü metinleri ile sınırlandırılması o dönemlerde Konfüçyüs öğretisinin antik dönem Çin eğitim sistemine olan etkilerinin göstergesidir. Çin eğitim tarihinin özellikle ikinci yarısında farklı eğitim modellerinin bir araya getirildiğini görüyoruz. Tang Hanedanlığı döneminde uygulanan eğitim modeli Doğu Asya, Kore, Japonya ve Vietnam'da geniş çapta yer bularak uygulanmıştır. Song dönemindeki eğitim modeli ise bu biçim üzerine inşa edilmiş ancak Tang döneminden başlayarak yerel eğitim Budizm'den etkilenmiştir.

Qing Hanedanlığının son dönemlerinden itibaren yeni bir döneme girilerek batı eğitimi Çin'de baş göstermeye başlamıştır. Bu dönemde modern anlamda ilk devlet okulu olan Tongwen Guan'ın kurulması ve başlangıçtaki

amacının yabancı dil öğretimi olması eğitimde modernleşmeye gidildiğinin bir göstergesidir. 1905 yılında, 581 yılında itibaren 1300 yıldır uygulanmakta olan memurluk sınavının yürürlükten kaldırılması eğitimde modernleşme yolundaki atılan önemli adım olmakla beraber geleneksel eğitim sistemi sona ermiştir. Cumhuriyet döneminde eğitime daha geniş kesimlerin ulaşmasına odaklanılarak okuma-yazma oranı artırılmaya çalışılmıştır. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının başlarında okullaşma oranında büyük bir artışın görülmesi, Komünist hükümetin tüm sosyal sınıflar için eşit eğitim fırsat ve kaynaklarını sağlamasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Farklı alanlarda reformların yapıldığı 1978 yılından sonra, eğitimde sınav odaklı eğitim modelinden kalite odaklı (suzhi) eğitim modeline geçiş yapılması Konfüçyüsçü eğitim modelinin Çin eğitim sistemine olan bir yansımasıdır. Nitekim Suzhi eğitim modeli Konfüçyanizm eğitim düşüncesinin temelini oluşturan ahlak eğitimi ile yakından ilişkilidir. 21. yüzyılda Çin Devlet başkanı Xi Jinping'in katıldığı uluslararası bir sempozyumda Konfüçyüs'e atıfta bulunması modern dönem eğitim sisteminde Konfüçyüsçü eğitim modelinin yeniden canlanmasında bir etken olarak gösterilebilir.

Tayvanlı Konfüçyanist Wang Caigui'nin Konfüçyüsçü eğitim modeline uygun oluşturduğu eğitim metodolojisi 2000'li yıllardan itibaren Çin'de Konfüçyüs modeli eğitim ve klasik eğitiminin yaygınlaşmasını etkilemiştir. Bu süreçten sonra Çin'de birçok Konfüçyüs eğitim modeline uygun klasik eğitimlerinin verildiği kurumlar kurulmuştur. 2000'li yılların başında, Çin'in geleneksel kültürünü teşvik etmek, eğitim yoluyla kişinin kendisini ve diğerlerini dönüştürmesi ve şekillendirmesi amacıyla kurulan Yidan Xuetang klasiklerin okutulduğu ve ahlak eğitiminin verildiği bir kuruluştur. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren klasik eğitiminin verildiği ve eğitim modeli olarak ahlak eğitiminin temel alındığı bu türde özel okul ve kurumların sayısının artması modern dönem eğitim sisteminde Konfüçyüsçü eğitim modeline yönelmenin bir sonucudur.

Kayda değer çoğunlukta Çinli ebeveynlerin çocuklarını zorunlu eğitimin verildiği devlet okullarından alarak, Konfüçyüsçü eğitim modeline uygun eğitim veren özel okullara transfer etmesi ya da zorunlu eğitimden arta kalan zamanda çocuklarına klasikleri okuma ve ezberleme eğitimi aldırması, modern dönem Çin eğitiminde Konfüçyüsçü eğitimin yeniden revaçta olduğunun bir göstergesidir. Ebeveynlerin çocuklarına klasik eğitimi aldırması ise devlet okullarında ahlak eğitiminin yetersiz düzeyde verilmesi ve kişinin kendisini ve diğerlerini teorik eğitimden ziyade ahlak eğitimi ile dönüştürebileceklerini düşünmelerinin bir sonucudur. Aynı zamanda, Çin'in üniversite giriş sınavı soru içeriklerinde klasiklerden alıntılara yer verilmesi, çocuklarının sınavlarda başarılı olmasını isteyen ebeveynler için onlara klasik eğitimi aldırma kararlarındaki bir diğer etken olarak gösterilebilir.

2000'li yılların başından itibaren Çin hükümeti dünyada Çince öğretimini teşvik etmek amacıyla Konfüçyüs Enstitüsü (孔子学院) adını verdiği kurumlar kurmaya başlamıştır. Çin hükümeti tarafından finanse edilen ve dünya çapında Çin dilini ve kültürünü öğretmeyi amaçlayan Konfüçyüs Enstitüleri zamanla yayılarak birçok ülkede faaliyet göstermiştir. Konfüçyüs Enstitüleri Çinli ve kurumun açılacağı denizaşırı ortakların işbirlikleri ile dünyada Çin kültürünü tanıtmak ve aktarımını sağlamak, Çin dilini öğretmek, Çin diline hâkim öğrenciler ve nitelikli Çince öğretmenler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.⁷ Bu bağlamda kurum adı altında birçok yarışma düzenlenmekte, öğrencilere burs verilmekte ve kültürel faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Dilin kültürün yayılmasındaki en etkili araçlardan birisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Çin'in Konfüçyüs Enstitüsü ile denizaşırı ülkelerde faaliyet göstermesi Çin dilini ve kültürünü dünyaya tanıtmayı ve yabancıların Çin'i anlamasını sağlaması açısından önemli bir faktördür. Amacı, dünyada Çin kültürünü yaymak ve Çin dilini öğretmek, nitelikli Çince öğretmenler ve Çin diline hâkim öğrenciler yetiştirmek olan enstitünün 2000'li yılların başından itibaren faaliyet göstermeye başlaması ve denizaşırı ülkelerde işbirliği ile kurulan bu enstitüye Konfüçyüs adının verilmesi çağdaş dönem Çin eğitim anlayışında Konfüçyüs'ün etkisi ve öneminin bir diğer önemli göstergesidir.

KAYNAKLAR

Abe, H. (1987). Borrowing from Japan: China's first modern educational system. R. Hayhoe ve M. Bastid (Ed.). *China's education and the industrialized world* içinde. Ontario Institute for Studies in Education.

Aktaş, Ş. (2022). Tang Hanedanlığı ve Türk Kağanlığı ilişkileri bağlamında Xueyantuo (Sir-Tarduş-Seyanto; 薛延陀) Hanlığı. *History Studies*. 14(3), 489-513.

⁷ <http://www.chinese.cn/page/#/pcpage/projectlist>

- Bahtilla, M. & Xu, H. (2021). The influence of Confucius's educational thoughts on China's educational system. *Open Access Library Journal*. 1-8. <https://doi.org/10.4236/oalib.1107370>.
- Bielenstein, H. (1980). *The bureaucracy of Han times*. Cambridge University Press.
- Billioud, S. (2011). Confucian revival and the emergence of "Jiaohua organizations". *Modern China*, 37(3), 286-314.
- Billiloud, S. (2021). Confucianism in Chinese society in the first two decades of the 21st century. K. Paramore (Ed.). *The Cambridge history of Confucianism* içinde (s. 1-16). Cambridge University Press.
- Billiloud, S. & Thoraval, J. (2015). *The Sage and the people: The Confucian revival in China*. Oxford University Press.
- Chang, C. (1955). *The Chinese Gentry: studies on their role in nineteenth century Chinese society*. University of Washington Press.
- Creel, H. G. (1970). *The origins of statecraft in China*. University of Chicago Press.
- Gao, M. (1999). *Zhongguo jiaoyu zhidu shilun*. Lianjing Chuban Shiye Gongsi.
- Gökenç Gülez, S. (2022). Çin Yazısı'nın temeli Jiaguwen'da Çince kavramların gösterimi. M. Kotuk (Ed.). 7th International Zeugma Conference on Scientific Research, The Book Full Papers (s.369-377).
- Gökenç Gülez, S. (2022). Geleneksel değerler üzerinden Çin toplumundaki aile kavramına bakış. *Şarkiyat Mecmuası*. 41, 387-402.
- Gu, M. (2016). An analysis of the impact of traditional Chinese culture on Chinese education, *Front. Education China*. 2: 169-190.
- Hansen, M. (2015). *Educating the Chinese individual*. University of Washington Press.
- Hu, M. (1995). *Zhongguo jiaoyu shi*. Renwen Shike.
- Kipnis, A. (2001). Subjectification and education for quality in China. *Economy and Society*, 40(2), 289-306.
- Kipnis, A. (2006). Suzhi: A Keyword Approach. *The China Quarterly*, 186, 295-313.
- Körkem Akçay, C. (2023). Çin eğitim sistemi ve Hukou Sistemi'nin eğitime etkileri. F. E. Ceylan ve G. Varoğlu (Ed.). *Doğu Asya çalışmaları* içinde. (s.1-15). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.
- Küçükali, R., Kahveci, K., Ada, Ş., Çakır, R. Kadan, G. (2021). *Eğitim felsefesi*. Anı Yayıncılık.
- Lee, T. H. C. (2000). *Education in traditional China. A History*. Brill.
- Li, H. (1997). *Minguo jiaoyushi (The history of education through the Republic of China)*. Shanghai Education Press.
- Li, J. (2012). *Cultural foundations of learning: East and West*. Cambridge University Press.
- Li, M. (2011). Changing ideological-political orientations in Chinese moral education. *Journal of Moral Education*, 40(3), 387-395.
- Lin, F. (1991). *Tang Liu Dian*. Beijing: Zhonghua.

- Lin, Q. (2009). *Civilising citizens in post-Mao China: Understanding the rhetoric of Suzhi* [Yayımlanmış Doktora Tezi Griffith University/School of Humanities].
- Liu, M. & An, G. (2017). Six arts as ancient curriculum of China. *Science Innovation*. 5(6): 398-402.
- Lou, J. (2011). Suzhi, relevance and the new curriculum. *Chinese Education & Society*, 44(6), 73–86.
- M. Kalkan, Ç. & Y. Şaşmaz, A. (2021). Çin çeviri tarihinde batı etkisi ve modernleşme girişimleri: “Tongwen Guan (同文館)” çeviri okulu örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. (25), 892-909.
- Mao, L. & Shen, G. (1986). *Zhongguo jiaoyu tongshi: Di yi juan*. Jinan: Shandong Jiaoyu Chubanshe.
- Murphy, R. (2004). Turning peasants into modern Chinese citizens. *The China Quarterly*. 177. 1–20.
- Pei, G. (2015). *Risen from chaos: The development of modern education in China, 1905-1948*. The London School of Economics and Political Science.
- Sun, P. (1991). *Zhongguo jiaoyu shi*. Huadong Shifan Daxue Chubanshe.
- Twitchett, D. (2008). *The Cambridge history of China, Vol III Sui and Tang China*. Cambridge University Press.
- Wang, C. (2014). *Dujing ershi nian, two decades of Classics reading education*. Zhonghua Shuju.
- Wang, C. (2022). Resurgence of Confucian education in contemporary China: Parental involvement, moral anxiety, and the pedagogy of memorization. *Journal of Moral Education*.
- Wang, C. & Billiloud, S. (2022). Reinventing Confucian education in contemporary China: New ethnographic explorations. *China Perspectives*.
- Wang, F. (Ed.). (1994). *Minguoshi dang'an ziliao huibian - Jiaoyu (The collection of archive material for Republic of China Education)*. The Second Historical Archive of China. Phoenix Publishing House.
- Wang, G. (1976). *Han Wei boshi kao*. Taiwan Shangwu Yinshuguan.
- Wang, W. (1988). *Xunzi jijie*. Zhonghua Shuju.
- Wu, C. (1997). *Tangdai guoji yanjiu*. Shenyang: Liaoning Daxue.
- Yi, L. (2011). Turning rurality into modernity. *The China Quarterly*. 206. 313–330.
- Zhou, Y. H. (2013). *Chuantong wenhua yu jiaoshi de jiaoyu*. Fudan Daxue Chubanshe.
- <http://library.chinausfocus.com/article-1534.html> (Erişim tarihi: 17.12.2022).
- <https://www.globaltimes.cn/content/883309.shtml> (Erişim tarihi: 17.12.2022).
- <http://www.chinese.cn/page/#/pcpage/projectlist> (Erişim tarihi: 15.01.2023).

MOBİLYA TASARIM YARIŞMALARININ PAYDAŞ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ^{1,2}

Pınar ÇETİN³, Mehmet Ali ALTIN⁴

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1215307

Makale Geçmişi:

Geliş 07.12.2022
Kabul 17.04.2023

Anahtar Kelimeler:

Yarışma, Mobilya,
Tasarım, Rekabet,
Mobilya Sektörü,
Tasarım Yarışmaları.

ÖZ

Doğada bulunan tüm canlılar geçmişten günümüze kadar olan tüm tarihsel süreçlerde rekabet dürtüsüyle hareket etmişlerdir. Bu durum insan faktörü üzerinden değerlendirildiği zaman rekabet üstünlüğü yaratan durumlar ilk olarak güzel olanı bulma çabası ile ortaya çıkmıştır. İnsan ihtiyaçlarının zaman içerisinde şekillenmesi ve sanayi devrimi ile birlikte rekabet mekanizmasının oluşmasında etken olan tasarım yarışmaları mobilya sektörü için rekabetçiliğin sürdürülebilirliği, yeni inovasyonlar ve bu inovasyonları ortaya çıkaran becerilerin geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada; mobilya sektörünün gelişiminde mobilya tasarım yarışmalarının etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır ve rekabet üstünlüğü yarattığı düşünülen iki adet yarışma seçilmiştir. OAİB (Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri) Design For Export Ulusal Mobilya Tasarım Yarışması ve MOSDER (Türkiye Mobilya Sanayicileri Derneği) Ulusal Ev Mobilyaları Tasarım Yarışması olarak belirlenen yarışmaların bileşenlerini oluşturan kurum, jüri üyeleri ve yarışmacıları ile görüşmeler yapılarak görüşme kayıtları kodlamalara tabi tutulmuştur. Kodlamalar sonucunda oluşturulan temaların içerikleri birçok açıdan değerlendirilmiştir. Sonuç olarak yarışmalarda yaşanan tasarım problemleri, sektörel problemler ve yarışma süreçlerine dair tüm sorunlar saptanmış ve bunlara dair çözüm önerileri aktarılmıştır.

EVALUATION OF FURNITURE DESIGN COMPETITIONS FROM STAKEHOLDER OPINIONS

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1215307

Article History:

Geliş 07.12.2022
Kabul 17.04.2023

Keywords: Contest;
Competition; Furniture,
Design; Furniture,
Industry; Design,
Competitions.

ABSTRACT

All living things in nature have acted with the urge to compete in all historical processes from past to present. When this situation is evaluated through the human factor, situations that create competitive advantage first emerged with the effort to find beauty. Design competitions have played an important role in the shaping of human needs and the formation of the competition mechanism with the industrial revolution. They are crucial for the furniture sector in terms of sustainability of competitiveness, new innovations and the development of skills that reveal these innovations. In this study; the aim of this study is to examine the ethics of furniture design competitions in the development of the furniture industry and two competitions (OAİB and MOSDER Furniture Design Competition) that are thought to create competitive advantage have been selected. Interviews were conducted with the institutions, jury members and contestants that make up the components of OAİB (Central Anatolian Exporters' Union) Design for Export National Furniture Design Competition and MOSDER (Association of Turkish Furniture Manufacturers) National Home Furnishings Design Competition, and the interview records were subjected to coding. The themes that emerged from the coding were evaluated from various perspectives. As a result, the study identified problems encountered in the competitions were identified and solution suggestions were presented.

¹Bu çalışma yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²OAİB Design For Export Ulusal Mobilya Tasarım Yarışması ve MOSDER Ulusal Ev Mobilyaları Tasarım Yarışması incelenmiştir.

³ Y. İçmimar Pınar ÇETİN - Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, pnralan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7984-398.

⁴ Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali ALTIN - Eskişehir Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, maaltin@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8992-7088

Alıntılama için/Cite as: Çetin, P. ve Altın, M.A. (2023), Mobilya tasarım yarışmalarının paydaş görüşleri üzerinden değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 328-343.

GİRİŞ

Yarışma kavramı canlılığın var oluşundan beri süregelen ve her alanda kendini göstermiştir. Doğada mücadele ederek yaşamını sürdürmek isteyen tüm canlılar aslında bir yarış halindedirler. Yarışmak, doğa koşullarıyla mücadele etmek, yaşamak için çaba sarf etmek çağrışımları ile temelde gözlemek, risk almak, becerileri zorlamak ve kararlılık sonucunda süregelen bir süreçtir. “Yarışma gereksinimi, A. Maslow’un gereksinimler hiyerarşisinde, değer gereksinimleri başlığı altında, kazanmak, rekabet etmek, onaylanmak ve kabullenilmek gereksinimleriyle birlikte yer almaktadır (Atkinson ve diğerleri 1999)”. İnsan faktörü üzerinden incelendiğinde tüm temel ihtiyaçları karşılamamanın dışında kalan güzel olanı bulma çabası yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Rekabet ortamının bu denli geniş olduğu estetik ve güzellik kavramları zamanla ihtiyaçlar doğrultusunda tasarım kavramına doğru evrilmiştir. Mobilya tasarımı rekabet kavramı ile birlikte ele alındığında geçmişten günümüze tarihsel süreçlerde kendine önemli bir yer bulmuştur. Yeni ürün geliştirme maliyetinin öteki sektörlerle göre daha düşük olması ve pazarda sürekli gelişen ve değişen tüketici ihtiyaçları, sektörün ihtiyaçlarını da kullanıcı talepleri doğrultusunda belirleniyor olması, mobilya endüstrisinin de, diğer sektörlerde olduğu gibi güncel durumdan ve modadan etkilenmesine yol açar. Bu yüzden, yeni ürün tasarımı konusunda geliştirme faaliyetlerinin daha yoğun ve sistematik bir biçimde olması beklenir (Kaya, 2016). Bu sistemde ve rekabet ortamının oluşmasında en önemli faktörlerden biri de tasarım yarışmalarıdır. Bu rekabetin oluşmasında etken olan mobilya tasarım yarışmaları, mobilya üretiminin uluslararası düzeyde sektör tabanlı olarak büyümesindeki katkılarının olumlu veya olumsuz yönde irdelenmesine neden olmuştur.

Tarihte ilk yarışma olarak bilinen yarışma güzellik yarışması olmuştur. Bu yarışma antik zamanlardan günümüze kadar ulaşmış ve filmlere konu olmuştur. Yunan mitolojisindeki Homeros’un İlyada destanına göre tarihte bilinen ilk güzellik yarışması M.Ö. 2000’de Olympos’ta, üç tanrıça arasında yapılmıştır. Bu yarışmanın ardından yaklaşık 10 yıl sürecek olan Truva Savaşı başlamıştır (http, 1). Buradan da anlaşıldığı gibi güzellik, güzel olanı elde etme çabası gibi birçok estetik kavramın bir arada olduğu veya oluşturduğu ‘rekabet’ ortamının en eski çağlarından beri var olduğunu görmekteyiz.

Literatürde mobilya tasarım yarışmaları üzerine yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde yarışma konularının sanat, tasarım ve mühendislik alanlarını kapsadığı görülmektedir. Bu disiplinlerin dışında mobilya, endüstri ürünleri tasarımı, mimarlık ve içmimarlık disiplinleri içerisinde de yoğunluklu olarak yer alan bir unsurdur. Buna örnek olarak Garip (2008) bir çalışmada tasarım yarışmalarının önemini şu sözleriyle açıklamıştır; “Yarışmalar bu açıdan farklı görüş ve fikirlerin ortaya konmasıyla beraber yarışmacılar ve tüm katılımcılar için beyin jimnastiği ile birlikte tasarım fikirlerinin diri ve zinde kalmasını sağlarken aynı zamanda bir adım ileriye götürür”. Bu bakış açısının dışında tasarım yarışmaları başka bir gözle ele alındığında yarışmaların uygulama süreçlerinde, kendine özgü üretim teknolojisi, işlevsel, iletişimsel ve estetik özelliklerinden kaynaklı farklı değerlendirme ölçütleri vardır. Çünkü yarışmaların pek çoğunda ticari bir kaygı söz konusudur. Üretimi tamamlanmamış bir ürün olarak sadece iletişimsel ya da işlevsel amaçlar güdebilmektedir (Tomak, 2010).

İlk tasarım yarışmaları “estetik açıdan güzel” tasarımları, şemaları veya çizimleri araştırıyordu. Bu özellikle mimari tasarım yarışmalarının amacıydı. Bugün, tasarım yarışmalarının geliştiği ve daha çok sayıda yarışma yapıldığı görülmektedir. Artık sadece güzellik yarışmaları değil. Dijital platformlar geliştikçe, tasarım yarışmaları çok kullanımlı araçlar haline geldi. Tarihte bilinen ilk tasarım yarışması M.Ö. 448’de Atina’daki Akropolis’teki bir savaş anıtı tasarım yarışmasıdır. Bu mimari tasarım yarışması halktan tasarım fikirleri toplamak amacı ile düzenlenmiş ve aynı zamanda dönemin birçok sanatçısının önerilerini sunmaya çağrılmıştır. Bu tasarım yarışması, birçok kişi tarafından profesyonelce düzenlenen ilk tasarım yarışması olarak da anılır (Nasar, 1999). Helene Lipstad “Experimental Tradition: Essays on Competition in Architecture” adlı eserinde mimari tasarım yarışmalarını, “karşıt fikirlerin ve uzlaşmaz çözümlerin çarpıştığı savaş alanları, sınırları görünmeyen dev tasarım stüdyoları” olarak tanımlamıştır. Hiç şüphesiz yarışma olgusu, Lipstad’ın da önemini vurguladığı gibi, rekabet kavramı, özgür ve özgün üretim olanakları, değerlendirme süreçleri ve ödüllendirme kriterleri ile ayrıcalıklı bir yapı oluşturmaktadır (Sayar, 2004). Orta Çağ tasarım yarışmalarına bakıldığında; Mimari tasarım yarışmaları popüler olmasına rağmen, bu çağlarda resim ve dekorasyon yarışması çağrıları yapılarak, yarışma türlerine alternatif olarak görülmüştür. İlk tasarım ihaleleri de bu dönemlerde yapılmıştır (Çobanlı, 2014). Sanatsal Çağ (1400-1900) olarak bilinen bu dönemde 1900'lere kadar olan önemli yarışmalar arasında; 1418’de ki Floransa Katedrali ve 1792’de Beyaz Saray için yapılan yarışma yer almaktadır (Prinz, 2011, s. 9). 1900-2000 yılları arasındaki yarışmalara baktığımızda ise, Eifel Kulesi, Özgürlük Heykeli vb. gibi günümüzün ünlü simge yapılarını yaratan birçok yarışma olmuştur. Bu dönem mimari yarışmaların temel amacı esas olarak, mimari form için yeni olanaklar bulmak ve tasarımlar elde etmektir (Spreiregen, 1979, s. 2). Sanayileşme öncesi tasarım yarışmalarında mimari tasarım yarışmalarının egemen olduğu, ancak bunların içinden fikir ve çözüm odaklı yarışmaların ilk kez yapıldığı görülmektedir. 18. Yüzyıla kadar, kuruluşlar ve hükümetler, özellikle gelişmemiş sektörlerle pazar gelişimini teşvik etmek için prototipler, fikirler veya şemalar sunmaya zorlayan tasarım yarışmaları düzenlemişlerdir. Özellikle kamu binaları, anıtlar vb. için mimari yarışmalar düzenlemiştir. Bu nedenle çoğunlukla hizmete dayalı tasarım anlayışı oluşmuştur. Ulusların sanayileşmesinden sonra iletişim kanalları geliştikçe ve yaygınlaştıkça tasarım yarışmalarının da geliştiği gözlenmektedir. 20. yüzyılın ortalarında tasarım kurumları uluslararası yarışmalar düzenlemeye başladı. Bunun ilk örneklerine bakıldığında, 1953 yılında, IF ürün ödülleri Alman tasarımını vurgulamak için Hannover Fuarı’nın bir parçası olarak “Special Show for Well-Designed Industrial Goods” adı altında

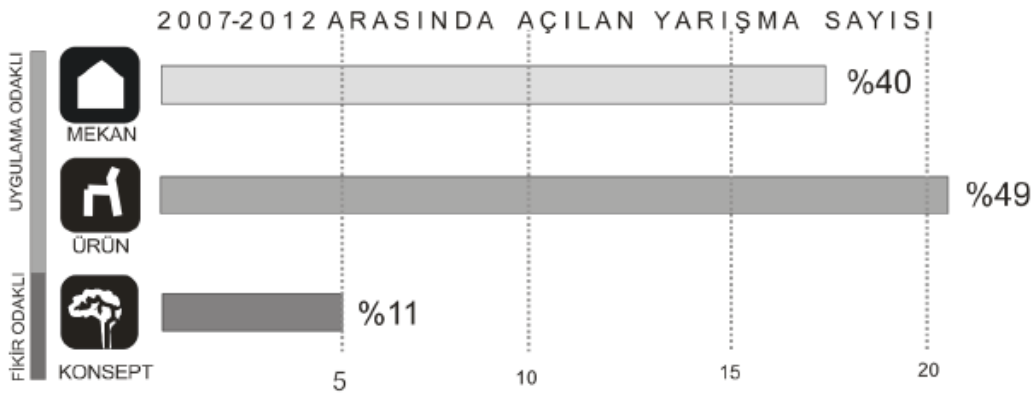
başladı. Yine 1955'te Red-dot Tasarım Ödülü, en iyi Alman tasarımlarını vurgulamak için "Permanent Show of Elegant Industrial Products" adıyla uluslararası düzeyde düzenlenmeye başladı. Rekabet ortamına uluslararası düzeyde tasarım özelinden bakıldığında globalleşmesinin en iyi örneği olarak; 2010 yılında, Reddot, Design Design ve Good Design Award'dan farklı olarak başlatılan A'Design Award adlı yarışma olmuştur. Bu yarışma kazananların tanıtımını yapmak, iyi bir reklam vermek için optimize edilmiş ve bu arada adil bir rekabet platformu sağlamıştır (Çobanlı, 2014). Tasarım yarışmalarına Türkiye özelinde bakıldığında bazı noktalarda yarışma sisteminin model olarak kullanıldığı Almanya ve diğer Batı ülkelerinden farklı olduğu görülmektedir. Türkiye'de uluslararası düzeyde yapılan ilk yarışmanın bir mimarlık yarışması olduğu bilinmektedir. 1933 yılında güzel sanatlar, sanayi ve ziraat alanlarında sergiler açılması, öğretici filmler, konferanslar, kongreler ve sportif faaliyetler yapılması amacıyla, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin uluslararası düzeyde açtığı Ankara Sergi Salonu Proje yarışmasına 16 Türk ve 10 yabancı mimar katılmıştır (Akansel, 2002, s. 60). Sergi Evi yarışmasını Türk mimar Şevki Eşref Balmumcunun kazanması basında yabancı mimarlara karşı olan mücadelede önemli bir yer tutmuştur.

Yarışmaları mobilya özelinde incelediğimiz zaman literatürde en eski iki önemli yarışma karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, 1940'daki Amerika Birleşik Devletleri tarafından düzenlenen ve Modern Sanat Müzesi'nde (MoMA) yapılan "Organik Mobilya Yarışması" ve 1977'de Amerikan Mimarlar Enstitüsü'nün San Diego Bölümü tarafından düzenlenen "Sandalye Tasarım Yarışması'dır" (Gardiner, 1977). Bu iki yarışmaya katılan insanlar şöhret ve servet edinmişlerdir. Örneğin Charles ve Ray Eames, organik mobilya yarışmasını, Motomi Kawakami ise 1977'nin sandalye tasarım yarışmasını kazanan isimler olmuştur. Bu isimler de aldıkları ödüllerle tanınmışlardır (Çobanlı, 2014). Tasarımcılar şöhret ve saygı kazanmak için bir etkinliğe katılırken, tasarım ödülü kavramının da bu dönemlerde doğduğunu söylemek mümkündür. İnternetin gelişi ve yaygınlaşmasıyla birlikte tasarım yarışmalarını organize etmek çok kolay ve verimli bir hâl almıştır. Böylece tüm disiplinler birçok farklı organizasyon amacı ile bir arada farklı tasarım yarışmalarına katılım sağlayarak yarışmaları uluslararası bir düzeye getirmişlerdir.

Bu durumda yarışmaların birçok alanda, alanında en iyiyi seçmek amacı ile düzenlenmiş ve sonuçları merakla beklenen organizasyonlar olarak ele alındığı söylenebilir. Mobilya tasarım yarışmalarının birçok disiplinin ilgi alanı olduğu fakat bunlardan en çok içmimarlık, mimarlık ve endüstriyel tasarım alanında karşımıza çıktığı görülmektedir. Mobilya tasarım yarışmaları bu çalışma kapsamında içmimarlık alanında ele alınmıştır.

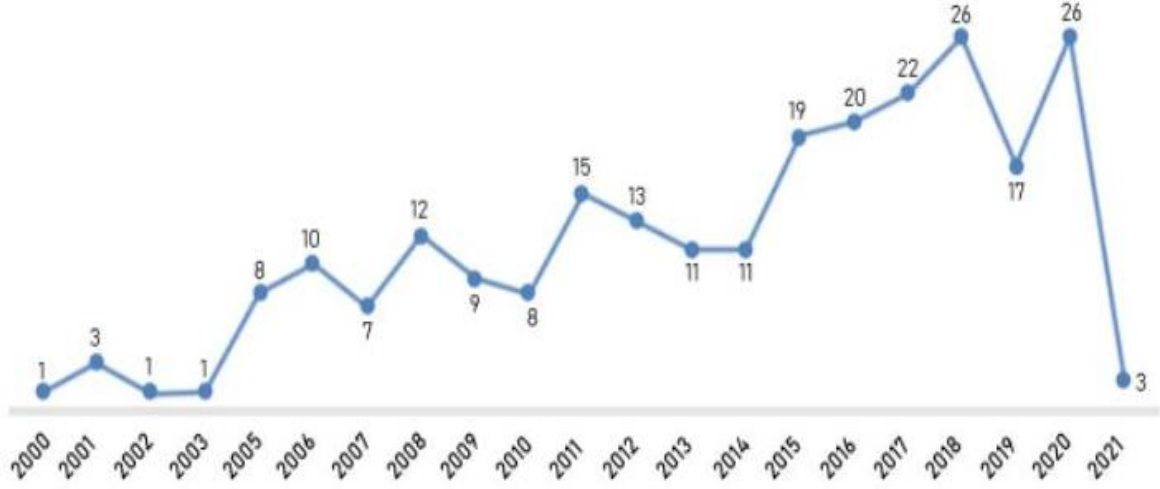
Mobilya tasarım yarışmalarını Türkiye özelinde incelediğimiz zaman ilk olarak Garip ve Garip'in (2012) içmimarlık öğrencilerine yönelik yarışmalar hakkındaki araştırması karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada 2007-2012 yılları arasındaki 6 yıl üzerinden yaptıkları tarama sonucunda 43 yarışmanın düzenlendiği; bunların %40'nın mekân, %49'nun ürün, %11'nin fikir odaklı olduğu sonucuna varmışlardır. Bu veriler doğrultusunda içmimarlık alanında ürün tasarımına ait yarışmaların %49 oranla ön planda olduğu söylenebilir. Ürün tasarımı yarışmaları çoğunlukla içmimarlık, mimarlık ve endüstriyel tasarım disiplinlerinin katılım sağladığı yarışmalardır.

Tablo 1.1. Türkiye'de Açılan İçmimarlık Öğrenci Yarışmalarının Amaçlarına Göre Sınıflandırılması (Garip & Garip, 2012)

Daha yakın bir geçmişe baktığımız zaman ise Eriş & Ağan 'ın (2021) Türkiye'de yapmış olduğu bir çalışmada 2018 yılı itibarıyla içmimarlık alanı özelinde açılan yarışmaların sayısının diğer yıllara göre artış gösterdiği aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere oldukça dikkat çekmektedir. (Tablo 1.2.)

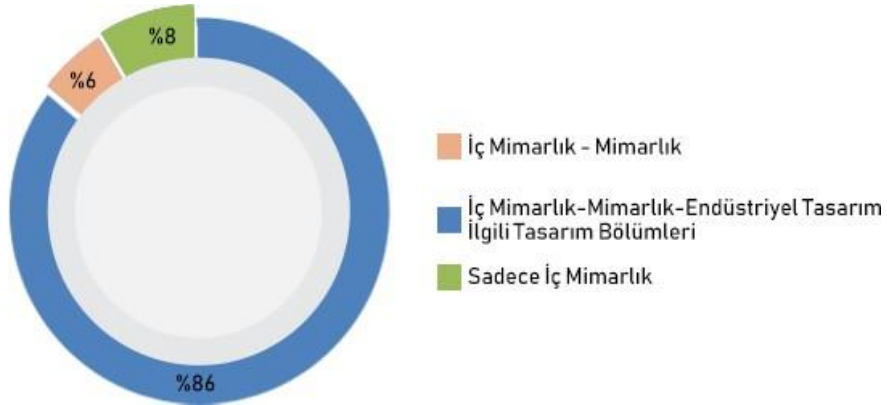
Tablo 1.2. Yıllara Göre, Türkiye’de Düzenlenmiş İçmimarlık Disiplininden Öğrenci/Profesyonellerin Katılabildiği Yarışmaların Sayısı (2021 Yılı Yarışma Sayısı Mart Ayı İle Sınırlanmıştır) (Eriş & Ağan, 2021)

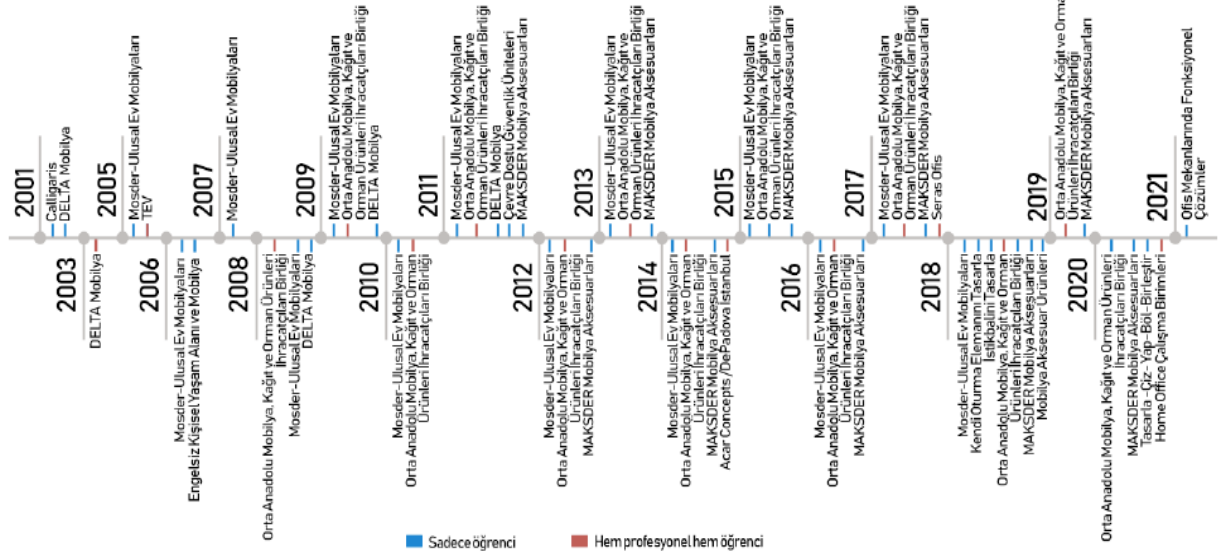
Bu tabloda yer alan ve yıllara göre artış gösteren tasarım yarışmalarının büyük bir çoğunluğunun mobilya temalı tasarım yarışmaları olduğu tespit edilmiştir. Mobilya tasarım temalı toplam 54 yarışma bulunmaktadır. Bu yarışmaların 39'u öğrenci, 15'i hem profesyonel hem de öğrenci katılımına açıktır (Eriş, Ağan 2021).

2000-2021 yılları arasında çeşitli temalarda açılmış tüm tasarım yarışmalarının katılım koşulu sağladığı disiplinler de çok içmimarlık, mimarlık ve endüstriyel tasarım alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece içmimarlık bölümlerinin katılım koşulu sağladığı 20, mimarlık ve içmimarlık bölümlerinin katılım koşulu sağladığı 14, içmimarlık, mimarlık, endüstriyel tasarım ve ilgili tasarım bölümlerinin katılım koşulu sağladığı yarışmalar ise 209 adettir.

Tablo 1.3. Tasarım yarışmalarına katılım koşulu sağlayan bölümlerin dağılımı (Eriş & Ağan, 2021)

Tablo 14. Türkiye’de açılan mobilya odaklı içmimarlık disiplininin katılım koşulunu sağladığı yarışmalar (Eriş, Ağan 2021)

Mobilya yarışmalarının içerikleri mobilya türü bağlamında incelendiğinde ise, çoğunlukla ofis ve ev mobilyalarında yoğunlaştığı ve bu yarışmaların firmalar tarafından açıldığı görülmüştür (Eriş, Ağan 2021).

Yukarıdaki verilerden de anlaşıldığı üzere mobilya tasarım yarışmaları geçmiş yıllara göre artış göstermiş ve günümüzde büyük bir öneme sahip olmuştur. Tablo 1.4. deki Türkiye’de içmimarlık disiplinin katılım koşulu sağladığı, belirli aralıklarla periyodik olarak tekrarlanan ve mobilyayı mobilyanın farklı türleri ile içinde barındıran iki mobilya yarışması uzun yıllar sürdürülebilirliğini koruması açısından dikkat çekmektedir.

AMAÇ VE ÖNEM

Mobilya tasarım yarışmalarının irdelenmesine neden olan ve rekabet ortamını sağlayan mobilya sektörü ve sektörün tasarım ihtiyaçları bu çalışmada ön planda tutulmuştur. Mobilya tasarım yarışmalarının hangi birleşenlere sahip olduğu ile yarışmaların geçirdiği aşamaların ve bu aşamaların mobilya sektörüyle olan bağlantısının incelenmesi sonucunda mobilya tasarım yarışmalarının nasıl olması gerektiği konusundaki öneriler getirilmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda diğer alanlardan bağımsız olarak içmimarlık disiplini özelinde ele alınacak olan mobilya tasarım yarışmaları söz konusu alanda veri oluşturması açısından da önem taşımaktadır. Aynı zamanda literatürde eksikliği görülen araştırma açığının giderilmesi çabalarına da katkı sağlaması amaçlanmıştır. Mobilya tasarımı endüstriyel tasarım alanında da içmimarlıktan farklı özellikleriyle ele alınmaktadır. Mobilya tasarım yarışmaları her iki disiplinin de ilgi alanı olmasına rağmen bu çalışma konuyu içmimarlık perspektifinden ele almaktadır.

Yarışmalara tasarım kavramı özelinde bakıldığı zaman tüm faktörlerin düşünülmesi ve yarışma’nın kriterleri doğrultusunda tasarlanmış bir mobilyanın hem üretici hem de son kullanıcı ile buluşması açısından oldukça önemlidir. Bu sebepten tasarım sadece öğrenilerek ya da eğitim ile değil aynı zamanda informel anlamda da edinilecek bir durum haline gelmiştir (Eke, M.S.A. 2018). Tasarım yarışmaları da bu noktada büyük bir katkı sağlamaktadır. Mobilya tasarım yarışmalarının sektöre olan katkısı, üretim yöntemlerinin gelişmesi açısından önemlidir. Bazı tasarım yarışmalarında ticari bir kaygı söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla üretimi tamamlanmamış çıktı veya ürün olarak sadece iletişimsel ya da işlevsel amaçlar güdebilmektedir (Tomak, 2010). Oysa bu amaçların dışında sektörel olarak gelişmek, yeni tasarım fikirlerini teşvik etmek, rekabet sağlayıcı çözümler üretmek ve geleceğin mobilya sektöründe etkili olabilecek ürünlerin geliştirilmesine öncülük etmek için yarışmaların tasarım ve üretim ayağının bir arada ve devamlı olarak yürütülüyor olması gerekmektedir. Aynı zamanda yarışmaların etik kurallar çerçevesinde sonuçlarını meşrulaştırma kaygısından uzak olması gerekir. Yarışmaların doğru ve güvenilir yürütülmesinde sürekliliği korumak için alt bileşenlerinin içeriklerini oluşturan bazı yasalar ve yönetmelikler mevcuttur.

Bu çalışmada bu yönetmeliklerin içeriklerinin daha da geliştirilerek yarışmalara katkı sağlaması aynı zamanda yarışma bileşenlerini oluşturan yarışmacı, yarışmayı açan kurum, jüri ve şartnamelerin oluşumunda daha doğru bir altlık oluşturması amaçlanmıştır. Tüm bu esaslara uyularak yapılacak yarışmaların güvenilirliği de daha az

sorgulanır duruma gelecektir.

Tasarım yarışmalarının dünyadaki ve Türkiye’deki örneklerine bakıldığında büyük bir yelpazede olduğu görülmektedir. Bu sebeple bu çalışma Türkiye’deki yarışmalarla sınırlandırılmıştır. Türkiye’de 2000-2021 yılları arasında düzenlenmiş elli dört adet mobilya tasarım yarışması bulunmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de belirli aralıklarla düzenli olarak yapılan, “mobilya tasarımı ve mobilya üretimi” kavramlarını yarışma konusunu haline getirmiş kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenen iki mobilya yarışması ile sınırlandırılmıştır. Türkiye’de ulusal olarak düzenlenmiş OAİB Design For Export Ulusal Mobilya Tasarım Yarışması ve MOSDER Ulusal Ev Mobilyaları Tasarım Yarışması ile bu iki yarışma ekseninde mobilya tasarım yarışmaları incelenmiş ve paydaş görüşler örnekleme üzerinden Türkiye’deki mobilya sektörünün gelişimi çerçevesinde bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

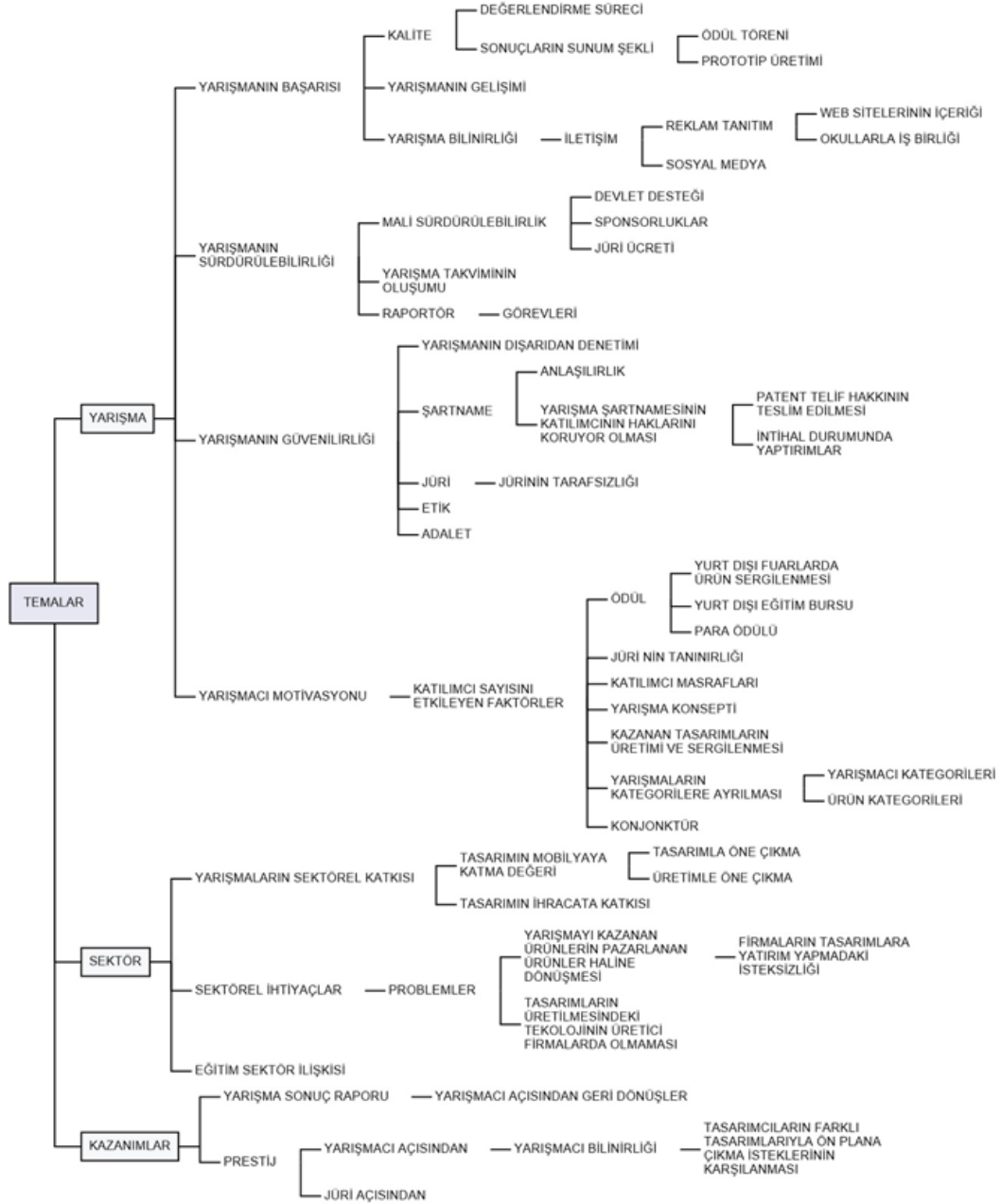
Bu çalışmada hem basılı hem de internet ortamındaki dijital dokümanlar veri olarak kullanılmıştır. Kapsamlı bir inceleme sonucunda, incelenen dokümanlar karşılaştırılarak, geçmişten günümüze kadarki süreçte yer alan tasarım yarışmaları literatür ile karşılaştırmalı okumalara tabi tutulmuştur. Bu bulgular doğrultusunda çalışmanın örnekleme olarak ele alınan iki mobilya tasarım yarışması “kolektif örnek” olay araştırması olarak incelenmiş ve buna dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bu araştırma yöntemi belirli bir olguyu incelemek için birçok olayın araştırılmasıdır. Aynı zamanda olayların veya durumların mümkün olduğunca net bir biçimde kavranması için birden fazla değişkeni incelemektedir. Günümüzde örnek olay çalışmaları yöntemi nitel araştırma çalışmalarında en yaygın kullanım alanı olan yöntemlerden biri haline gelmiştir (Güçlü, 2019). Örnek olay araştırmasında veriler birden fazla yöntemle elde edilebilir (Benbasat vd. 1987). Örnek olay çalışmalarında görüşme yöntemi, çoğunlukla başvurulan zengin bir veri kaynağıdır (Ellinger vd. 2005). Veri analiz sürecinde araştırma soruları önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu doğrultuda örnek olay çalışmasının amacı, araştırma sorularına cevap bulmaktır. Çoğu araştırmacı veri analizi için bir kodlama sistemi ile sonuçlanan sınıflandırma biçimi geliştirmektedir. Elde edilen verilerin sınıflandırılması, etiketlenmesi bir dizi kategorinin oluşmasını sağlamaktadır. Bunun sonucunda da araştırma soruları için anlamlı cevaplar ortaya çıkacaktır (Güçlü, 2019).

Araştırma verilerinin toplanmasında yarışmaları düzenleyen kurum, jüri üyeleri ve yarışmacılar ile telefon üzerinden sesli görüşme yöntemi kullanılmış ve görüşmelerde ses kaydı alınmıştır. Görüşmeler sırasında katılımcılara yarışmalar hakkında sorular yöneltilmiştir. Oluşturulan görüşme sorularının hazırlanmasında benzer konu içerikli tez ve çalışmalardan yararlanılmış aynı zamanda uzman görüşü alınarak çalışmanın amacına uygun sorular geliştirilmiştir. Kurum çalışanlarına otuz, jüri üyelerine on altı ve yarışmacı katılımcılara toplamda on beş açık uçlu soru yöneltilmiştir. Görüşmelerin yapılabilmesi için Anadolu Üniversitesi Etik Kurulundan onay alınmıştır. Kurum çalışanları, jüri üyeleri ve yarışmacılar ile yapılan görüşmelerde kişisel verilerin korunması kapsamında kimlik bilgileri gizli tutulmuş, sesli görüşmelerin ilgili bölümleri hiçbir değişiklik yapılmadan aktarılmıştır. Araştırma kapsamında iki yarışma için de düzenledikleri ilk tarihten bu zamana kadar olan tüm sürede yüzde fazla sayıda katılımcı olmasından ve değişken bir jüri sistemine sahip olmalarından dolayı araştırma sürecinde ulaşım sağlanabilen tüm katılımcılar ile görüşülmüştür. Bu çalışma da dört jüri üyesi, iki kurum çalışanı ve dört yarışmacı olmak üzere toplamda on kişi ile görüşülmüştür (Tablo 3.1.). Görüşmeler her kişi için kırk beş dakika ile bir saat arasında sürmüştür. Görüşmeler sırasında kimi konularda ayrıntılı bilgi almak için ek sorular da kullanılmıştır. Görüşme yapılan tüm katılımcılar araştırma kapsamında toplanan verilerin sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacak olmasından dolayı bu çalışmaya gönüllü olarak katıldıklarını yazılı olarak beyan etmişlerdir.

Tablo 3.1. Katılımcı Numaralarına Göre Katılımcı Unvan Listesi

Katılımcı No	Unvan	Görevi
J1	Yarışma Jüri Üyesi	Doç. Dr. - İçmimarlık
J2	Yarışma Jüri Üyesi	Prof. Dr. - İçmimarlık
J3	Yarışma Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi - Endüstri Ürünleri Tasarımı
J4	Yarışma Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi - Endüstri Ürünleri Tasarımı
K1	Yarışma Kurum Yetkilisi	Komite Başkanı
K2	Yarışma Kurum Yetkilisi	Genel Sekreter

Tablo 3.3. Kodlama Benzerliğine Göre Oluşturulmuş Temaların Açılımı

BULGULAR

Yarışma

Yarışma teması altında kümelenen öğeler yarışmanın güvenilirliği, yarışmanın başarısı, yarışmanın sürdürülebilirliği ve yarışmanın motivasyonu şeklinde başlıklara ayrılarak temaya dair önemli noktaları vurgulanmıştır. Yarışma mekanizmasının oluşumunda tüm bu faktörler önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcıların bu konulardaki bazı görüşleri birkaç kod üzerinden birlikte kodlanmasından dolayı tüm başlıkları birbiri ile organik olarak ilişkilendirmek mümkündür.

Tablo 4.1. Yarışma Temasının Kod Yoğunluğuna Göre Karşılaştırılması

YARIŞMA				Başarı		Sürdürülebilirlik	
Motivasyon	jüri ünvanı	Kategori	Katılımcı Sayısı	Kalite			
Ödül	Para...			Sunum			
Yurt Dışı Burs	Fuar	Masraflar	Kriterler	Değerlendirme süreci	Bütçe		Jüri Ücreti
			Konsept		Devlet Des...		Spo...
			Yarışma...		Raportör		Yar...
			Covid -P...		Yarışma bilinirliği		
Güvenilirlik	Şartname	Yarışma Denetimi	Etik	İletişim	Gelişim		
	İntihal		Adalet				
	Patent, T...	Jüri					

Yarışma teması altında yer alan ve yarışma sürecinin işleyişinde büyük bir etken olan raportörlük görevi oldukça önemlidir. Bu konunun önemini katılımcı şu sözleriyle ifade etmiştir;

Tüm süreci yönetmesi, sürecin ayakta durması, kişiler ve adaylar, kazananlar ve yarışmanın hedefi olan prototip üretimindeki firma sahiplerini, tasarımcıları tüm süreci dinamik bir şekilde ilişkileri yönetir. Kağıda dökülmesinden tutun hukuki tarafı, sonuçlanması, ödüle kadar giden sürecin tamamını yönetir raportör. Raportör aslında bu tür yarışmalarda organizatör gibi düşünülebilir. Tabi raportörün aynı zamanda bu jüri üyeleriyle ve sektörle çok organik ilişkisi olması gerekiyor... dışardan bir kişiye bu görevi verdiğinizde sektörü o kurumun dışındaki kişi olarak çok tanımayabilir. Raportörün periyodik yarışmalarda değişmede aynı olması kesinlikle fayda sağlayacaktır. Çünkü sponsorluk ilişkileri var (K2, 2021).

Raportörün aynı kişilerden olması faaliyetlerin verimli bir şekilde yürütülmesi ve hatta alınan tecrübelerden faydalanılması bir sonraki yıl o kusurlu noktalar varsa onların düzeltilmesi için çok önemli. Böyle olması gerekir aslında. Aynı kişilerle birlikte yol almak yeniden başa dönmeyi engeller. Her bir köşede her yeni kişi o süreci o işi tekrar baştan anlatmanız belki kendi kurumunuzun baştan onayı ya da işi takip edecek yolları bile yeniden belirlemenizi gerektirir. Dolayısıyla bu anlamda aksamalara yol açar. Kurumsal yarışmanın hafızası için şart aslında bu yani. Zaman zaman değişiklikler oluyor tabi ama bu zorunluluktan oluyor, zorunluluk olmazsa değişiklik yapmıyoruz (K1, 2021).

Yarışmaların işleyişinde sürecin nasıl olduğu, hangi aşamalardan geçildiği ve bu durumun yarışmanın sürdürülebilirliğini nasıl etkilediği ayrıca gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda katılımcı bir jüri üyesi her iki yarışma için bu konu hakkındaki fikirlerini şu şekilde dile getirmiştir;

Tek aşamalı değil de sürecin de çift aşamalı takip edildiği, uygulamaya yönelik, gerçekten nihai ürünün elde edilmesine yönelik olmalı. Mimarlık yarışmalarında da bu çift aşama var. Birinci aşamada ekipler eleniyor fikre göre sonra fikirden uygulamaya geçiliyor ve nihai şey seçiliyor sonra da o uygulanıyor, belki de böyle bir süreç izlenebilir ulusal mobilya tasarım yarışmalarında ... (J1, 2021).

Yine bu tema altında yer alan bir diğer önemli durum da yarışmalardaki değerlendirme kriterleri ve bu kriterlerin nasıl olması gerektiğidir. Bu durum aynı zamanda yarışmanın motivasyonunu da etkilemektedir. Bir jüri üyesi katılımcının bu konudaki görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

Mutlaka ve mutlaka bir puanlama sistemi kriter belirlenerek yani gelen eseri hangi şeylere göre değerlendirileceği, bu rubrik olur, beşlik sistem olur, yedili bir sistem olur, yüzlük bir sistem olur. Bunun üzerinden belirlenerek bir değerlendirme yapılması çok daha müspet olumlu sonuçlar doğuracaktır (J3, 2021).

Yarışmalardaki değerlendirme kriterlerinin önemi kadar bu değerlendirmeyi yapacak jüri üyesi seçimleri de oldukça önem arz etmektedir. Bu durum hem yarışmacı açısından hem de yarışmanın itibarı açısından gerek güven duygusu, gerek yarışma hafızasının oluşması için dikkat edilmesi gereken bir husustur. Katılımcıların bu konu hakkındaki düşünceleri şu şekildedir;

Ben kimin değerlendireceğini bilmediğim bir yarışmaya gerçekten girmek istemem, onu böyle bakkal mı, ekme satan biri mi kim değerlendirecek. Kişiyi küçümsemek için söylediğim bir şey değil bu, halde sebze satan bir insan mı yapacak ya da bilet kesen bir insan mı yapacak yani mesleki anlamda her işin içinde bir şeyi değerlendirebilmek için, otorite olabilmek için bir yeterliliğe sahip olmak gerekiyor sonuçta (Y3, 2021).

Seçilmiş bir jürinin tekrar tekrar aynı kategoride ve sürekli olarak kalması yine Türkiye'nin hastalığıdır. Zaman içinde farklı yapıları ortaya çıkartır. Ancak şunun olması gerektiğini düşünüyorum. Belirlenen jüri örneğin bu yıl belirlenen jüriden bir kişinin bir sonraki jüride yer alması hafızanın devam etmesi yapılan çalışmanın bir sonraki jüriye aktarılması adına güzel bir hareket olur. Böylelikle belirli bir benlik oluşur, belirli bir bilinç oluşur. Bir önceki dönemde kazananlar, elenenler orda bir jüri geleneği oluşmaya başlar. Ancak aynı jürinin devam etmesi bu geleneği farklı boyutlara taşır. Farklı konuları konuşur oluruz. Onun için tekrar tekrar aynı yarışmada seçilen jürinin aynı kategorilerde yer alması olumsuz etkileyecektir (J2, 2021).

Yarışmaların güven duygusunu oluşturması açısından diğer bir önemli olan konu da şartnamelerin doğru ve eksiksiz hazırlanmasıdır. Şartnameler yarışmanın tüm bileşenleri yarışmacı, kurum ve jüri üyeleri için bir altlık oluşturmakla birlikte tüm tarafların haklarının korunduğu bir belge olarak görülür. Bu konuda yarışmacı katılımcıların görüşlerine aşağıda yer verilmiştir;

Eğer bir yarışma şartnamesinin diyelim ki, bu kurum çok önemli değil tabi ki ama ciddi bir kurumsa veya bir firma sponsorluğunda yapılıyorsa orada ilk baktığım şey jüri ve tarihler. Şimdi bu sayfalar internet sitesinde boşsa veya ilan yayınlanmadıysa basılı ilanı yoksa ben o yarışmayı ciddiye almam, katılmam o yarışmaya. Çünkü onlar henüz bir plan oturtmamışlar, işi yarım görürüm ve o yarışmaya katılmayı çok ertelerim ve baştan güvensizlik duyarım (Y1, 2021).

Yarışmalarda motivasyonu etkileyen diğer bir durum da ödül sistemidir. Ödül sisteminde çeşitliliğin ve kategorilerinin olması yarışmayı olumlu yönde etkileyen bir unsur olarak belirtilmiştir. Buna dair bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir;

Motive edici bir miktar olmalı ama örneğin bir uluslararası fuar Milano ya da Köln ya da yurt dışında staj imkânı ya da yurt dışında lisansüstü eğitim imkânı sağlamanın motivasyona katkı sağlar. Bunlar motivasyonu arttıran şeyler. Sadece finansal kısmı yani maddi kısım evet bir miktar önemlidir ama daha başarılı çocukları çekmek için eğitim veya uluslararası fuarlara katılım bence iyi bir motivasyon (J3, 2021).

... yurt dışında eğitim vardı bu yarışmada, diğer yarışmalarda gördüğüm seminer fuar yurt dışında. Bunlar da benim girmemi teşvik eden bir ödül türü (Y2, 2021).

Tüm bu veriler doğrultusunda yarışma temasının altında yer alan tüm faktörler yarışmanın tüm süreçlerini etkilemektedir. Öncelikli olarak yarışma sürecinde yaşanan tüm olumsuz etkenlerin yarışmanın gelecek yıllardaki başarısını etkilediği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte yarışmaların sürdürülebilir olmasında, yarışmadaki sabit ve değişken unsurların belirli olmasının etkili olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda yarışma ortamındaki güven duygusunun oluşumunda jüri seçimlerinin ve jüri değerlendirme süreçlerinin etkili olduğu saptanmıştır. Bu tema altında yer alan şartname konusunda telif ve intihal gibi konuları içeren maddelerin yer alması ve yarışmanın içeriğinin net bir şekilde anlaşılabilir olmasının oldukça önemli olduğu görülmüştür. Yarışmalardaki diğer bir konu olan ödüllendirme sistemleri hem yarışmanın bilinirliğinin artırılması hem de yarışmaya katılım için oldukça önemli bir etkidir. Bu ödül sistemindeki çeşitliliğinin fazla olmasının katılımcı sayısının artışına olan etkisi olumlu olarak değerlendirilmiştir.

Sektör

Mobilya tasarım yarışmalarının pek çoğunun sektör tarafından oluşturulmasından dolayı görüşme yapılan katılımcılara yarışmaların sektörel katkılarının neler olduğu sorulmuştur. Bu doğrultuda yapılan benzer içerikli görüşmeler sektör teması altında kodlanmıştır. Görüşmelerin içerikleri sektörel katkının dışında, sektörün ihtiyaçlarının neler olduğu, mobilya üretiminde yaşanan problemler, yarışma sonucunda çıkan derece almış ürünlerin yer almaması, mobilya üretiminde yatırım ve teknolojik eksikler, eğitim ve sektör ilişkisi vb. gibi sorunların yer alması ve bu sorunlara dair çözüm önerilerinin az olması temanın içeriğini genişletmiştir.

Tablo 4.2. Sektör Temasının Kod Yoğunluğuna Göre Karşılaştırılması

Sektör	Sektörel Katkı	Eğitim
Üretim		
İhracat		
Yatırım		
	Katma Değer	
	Sektörel İhtiyaçlar	

Sektör teması altında yer alan en önemli problem ele alınan her iki yarışmada da sonuçta çıkan ödül almış tasarımların sadece sunum ya da prototip düzeyinde kalması ve seri üretime alınmaması olarak görülmektedir. Bu konudaki katılımcı görüşleri şu şekildedir;

Bugüne kadar tanıklığımda belki ben yanılıyor ya da atlamış olabilirim ama hiç bir kuruma daha doğrusu mobilya sektörüne katkı sağlayacak Türkiye’de bir kimlik ya da tasarım dili oluşturacak ve bu çerçevede de uluslararası pazarda başarılı olabilecek bir ürün çıkmadı... (J3, 2021).

Söyledikleri şey biz Türkiye’de özgün ihracat potansiyeli olan mobilya tasarımları çıkarmak ve bunları ihraç etmek istiyoruz söyleminin alt başlığına baktığımız zaman on yıldır ve daha uzun süredir düzenlenen bir yarışmada bir tanesi bile üretilip seri üretime alınmamış. Yola çıkış güzel ama hikâye yarım kalıyor (Y1, 2021).

Yarışmaların bir diğer önemli noktası da eğitim ve sektör arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Yarışmalara öğrenci katılımının çoğunlukta olmasından kaynaklı olarak eğitim müfredatında üretim detayları, malzeme bilgisi gibi konuların yer alması yarışmalarda daha nitelikli ve üretilebilir tasarımlar elde edilmesine olanak sağlayacaktır. Bu konu hakkındaki jüri üyesi katılımcı görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir;

Türkiye’de de mobilya tasarımı eğitimi doğru verilmediği için mesela bir tek Eskişehir Teknik Üniversitesi içmimarlık bölümünde zannediyorum bir iki üniversite daha var. Yani mobilya derslerinin ağırlığı eğitim programının içerisinde bir yer tutan yani mesleki seçmeli ders ya da tek bir ders olmanın ötesinde daha farkındalık yaratmak konusunda çaba gösteren eğitim veren iki ya da üç bölüm var (J3, 2021).

Yarışmaların tüm bu değerlendirmeler sonucunda sektörel olarak katkısı üretim açısından eksik kalsa da gerek yaratıcı tasarımcı ortaya çıkartmak gerekse de eğitim açısından tasarım disiplinleri oluşturmak ve sektöre tasarımcı kazandırma anlamında büyük bir katkı sağlamaktadır. Katılımcıların bu konu hakkındaki görüşlerine aşağıda yer verilmiştir;

Sektöre katkısı çok fazla. Çünkü sadece bir akademisyenle veya sadece sanayici jüri üyeleriyle yapılmıyor bu iş. Bunun ekosistemi çok büyük. Üreticiler var, sektöre yön vermiş sponsorlar var, ham maddeciler var, aksesuarcular var, tasarım ofisleri var hepsi buraları takip ediyor. Burada amaç hem sektöre hem akademik camiaya hem de bir gence fayda sağlamak. Burada çünkü altı alanda birinci çıkıyor (K2, 2021).

Yarışma sonucunda çıkan ürünleri bilmiyorum ama yarışmaların sektöre katkısı olduğuna kesinlikle inanıyorum. Mobilya sektörüne yenilikçi bakış açıları getiriyor. Çünkü piyasa zaten standart belirli şeyler üzerinden birbirini taklit etme üzerinden gidiyor. En azından yarışmalar olayın nerede olduğunu yani mobilyanın bir ürün olarak, mobilyanın yeni trendlerinin ulusal, uluslararası pazarda ya da kullanıcıların aslında nerede ne beklediklerini, değişen yeni yaşam şartlarını, koşullarını neler olduğu konusunda bilgi veriyor nereye gittiğine dair. Bunun için önemli görüyorum (J3, 2021).

Sektör teması altında ele alınan konularda yarışmalara katılan öğrencilerin yeterliliği, mobilya tasarımı ve üretimi konusundaki bilgi birikimlerinin doğru ve tam oluşabilmesi açısından üniversitelerde verilen mobilya tasarımı derslerinin önemi anlaşılmaktadır. Bununla birlikte uzun yıllar devam eden yarışmalarda dahi ortaya çıkan

tasarımların sektör tarafından üretilmemiş olması, tanıtım veya reklamlarının yapılmamış oluşu, satışa sunulmaması ve firmaların ürün koleksiyonları içinde yer almayışları, sektörel katkı anlamında bir olumsuzluk olarak değerlendirilmektedir. İncelenen her iki yarışmanın da gerek tasarım bilincine ait bir kültürün oluşturulması gerek üreticilerin tasarımcılar ile birlikte çalışması ve sektöre yeni tasarımcıların kazandırılması anlamında büyük katkıları katılımcı görüşleri sonucunda gözlemlenmiştir.

Kazanımlar

Yarışma sonuçlarından elde edilen çıktılar kazanımlar teması altında kodlanmıştır. Yarışmacı katılımcılar ve jüri üyelerinin yarışmaların prestij kazanmaya yönelik bir araç olduğunu dile getirmeleri temanın içeriği açısından önemli bir bulgudur. Bununla birlikte gelişen ve yarışma sonucunda sunulan jüri raporu, yapılan kolokyumlar ve yarışmacılara verilen geri dönüşler gibi tüm unsurlar da temanın oluşmasına katkı sağlamıştır.

Kazanımlar teması altında iki ana konu başlığı yer almaktadır. Bunlar; prestij ve geri dönüşler olarak ele alınmıştır. Bu tema altındaki prestij konusu hem yarışmanın kendisi hem de jüri üyeleri açısından olumlu yönde değerlendirilmiştir ve katılımcıların buna ilişkin bazı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir;

Bence Türkiye’de Dünya’da da bu prestijdir bir jüriye davet almak, orada karar verici olmak önemlidir. Dolayısıyla katkı sağlamak önemlidir (J3, 2021).

Dünyaya baktığımız zaman çoğu iyi olan ve nasıl okuduğumuz okul bize marka oluyorsa aslında aldığımız ödül de yarışan bir marka oluyor, ben bunu yaptım, ben ödülü aldım. Ödül tabii ki önemli olabilir ama hepimiz tasarımcılar olarak bu ülkenin dışında da var olmak istiyoruz (Y3, 2021).

Bunların yanı sıra yarışmaların yarışmacılara olumlu ya da olumsuz geri dönüşler yapması tasarımların daha geliştirilebilir olması açısından oldukça önemlidir. Bu geri dönüşlerin olmasında yarışma sonuçlarından sonra jüri raporları hem yarışmacılara hem de halka sunularak daha şeffaf bir ortam yaratmaya olanak sağlamaktadır. Sürecin bu şekilde olmasının aynı zamanda yarışma güvenilirliğine de pozitif yansıdığı düşünülmektedir. Yarışmalarda geri dönüşlerin ve jüri raporunun olmasının olumlu olacağına dair jüri üyesi ve yarışmacı katılımcıların görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Yani jüri karar raporu var, böyle bir karar raporu var. Ama herkese yayınlanmıyor. Yayınlanması en doğrusu. Jüri raporu bu proje kazandı bu pafta, artıları bunlar, eksikleri bunlardı veya şu da olabiliyor bazı yarışmalarda. Birinciliğe değer hiç bir proje görülmemiştir, neden görülemedi? İkincide ve üçüncüde ne eksiklikler vardı da birinci olmaya yetmedi? Onun açıklanması çok önemli (Y1, 2021).

OMKO yarışmasına katılmadan hemen önce Furniture diye bir yarışma var onu da takip edebilirsin aslında. O da mobilya tasarım yarışması hangi kurumundu hatırlamadım şu anda. Ondan mesela geri dönüş olarak yarışma sonucu olarak bu finale kalmıştır ama şu ürünler seçilmemiştir. OMKO’ da böyle bir şey olmadı diyeceğim. Olması tabii ki daha pozitif olur. Niye olmadığını anlayabilirsin ya da o kazanan ürünün neden kazandığını anlamak açısından daha pozitif bir şey olabilir (Y3, 2021).

Bu tema altında ele alınan konu başlıklarında araştırmaya katılan tüm katılımcıların ortak görüşleri doğrultusunda; yarışma sonucunda çıkan yarışma sonuç raporlarının eksik olması her iki yarışmada da olumsuz olarak görülmüştür. Jüriliğin her iki yarışmada da gönüllülük esasına dayandığı, herhangi bir karşılık beklenmeden ve idealistlik çerçevesinde jüri görevlerini yerine getirdikleri hem jüri üyeleri hem de düzenleyen kurumlar tarafından açıkça belirtilmiştir. Fakat yine de kaliteli bir jüri değerlendirmesi için bunun karşılığında bedeli ortaya koymak ve bu durumu etik açıdan profesyonel anlamda ele almak gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada mobilya tasarım yarışmaları ekseninde seçilmiş olan halen düzenlenmeye devam eden OAİB Design For Export Ulusal Mobilya Tasarım Yarışması ve artık düzenlenmeyen MOSDER Ulusal Ev Mobilyaları Tasarım Yarışması’nın bileşenleri ve bu bileşenlerin mobilya sektörüyle olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmada tasarım yarışmalarının geçmişten günümüze kadar olan süreçte hep varlığını sürdürdüğü ve yaratma eyleminin bir rekabet ortamı oluşturduğu gözlemlenmiştir. Yarışmaların tasarımsal inovasyonları ve üretimle olan bağlantısı sektörel bir katkı sağlarken, yarışmaların oluşumlarının ve süreçlerinin de elde edilen katkıyı destekler nitelikte olması gerekmektedir. Bu nedenle mobilya tasarım yarışmalarının oluşumunda varlık gösteren tüm bileşenlerin etik kurallar çerçevesinde gerek yönetmelikler gerek denetleyici ve düzenleyici kurumların oluşumu ile ortaya çıkması oldukça önemlidir.

Yapılan araştırmalar sonucu elde edilen veriler kapsamında oluşturulan çalışmanın içeriğindeki temaların çıktılarıyla aşağıdaki saptama ve değerlendirmeler yapılmış bunlara dair öneriler sunulmuştur.

- Bu çalışma kapsamında ele alınmış olan iki yarışmada da yarışmayı düzenleyen kurumların organizasyon süreçleri ve bu konuda görev alan kişilerin, raporörlerin bu anlamdaki çalışmalarının olumlu yönde sonuç verdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte yarışmaların organizasyon ve oluşum sürecinde bilinirliklerini arttırmaları, istenilen katılımcı sayılarına ulaşmalarını sağlayacak reklam ve tanıtımların yetersiz, yarışma sonunda çıkan derece almış ürünlerin sektörle buluşturulması konusundaki çalışmaların eksik olduğu belirlenmiştir.
 - Yarışmalardaki değişken yapıların oluşumunda MOSDER Ulusal Ev Mobilyaları Tasarım Yarışmasındaki jüri üyelerinin sürekli değişmesi olması, OAİB Design For Export Ulusal Mobilya Tasarım Yarışmasında da jüri üyelerinin hep sabit kalması bu anlamdaki olumsuzluklar olarak görülmüştür. Bu yapının diğer bir basamağı olan değerlendirme süreçleri ve bu süreçte yaşanan sıkıntılar ele alındığında MOSDER Ulusal Ev Mobilyaları Tasarım Yarışmasında farklı yıllarda jüri üyeliği yapmış kişiler yarışmanın bu aşamasında yaşanan zaman konusundaki yetersizlik ve jürilerin bir araya toplanmasındaki aksaklıkların yarışmayı olumsuz olarak etkilediğini belirtmiştir.
 - Tüm süreçleri içinde barındıran ve her türlü bilgiyi yarışmacıya aktaran şartnameler yarışmaların düzenlendiği yıllar boyunca değişim ve büyük bir gelişim göstermiştir. Fakat jüri seçim kriterleri ve yeterlilikleri seçilmiş olan her iki yarışmada farklılık göstermiş ve ortak bir payda da buluşamadıkları görülmüştür. Oysa ki yarışmalarda jüri üyesi olmak için davet almak, yarışmada karar verici olmak gibi unsurlar jüri üyeleri açısından prestij olarak değerlendirilirken meslek etiği gereği yapılan her işin ve hizmetin bir ücreti olması gerektiği konusundaki düşüncelerini de ayrıca dile getirmişlerdir.
 - Yarışmaların en önemli maddesi olan ödül kavramına bakıldığında ise MOSDER Ulusal Ev Mobilyaları Tasarım Yarışmasında ödül sisteminin sadece para ödülü üzerinden olması katılımcılar açısından olumsuz olarak değerlendirilirken OAİB Design For Export - Ulusal Mobilya Tasarım Yarışmasında ödül çeşitliliğinin olması katılımcılar için olumlu yönde bir kanaat oluşturmuştur. Diğer yandan yurtdışı eğitim ödülü için grup katılımlarında tek bir kişinin ödülü alıyor olması katılımcıların hem motivasyonunu hem de yarışmaya olan bakış açılarını olumsuz yönde etkilemiştir. Yarışmalarda ödül verilecek kategorilerin fazla olmasının hem katılımcı sayısının artırılması hem de mobilya tasarımına dair farklı kategorilerde daha çok ürün ortaya konulmasında sektöre olumlu katkısı olacağı değerlendirilmiştir.
 - Ele alınan yarışmalarda ödül sistemi kadar yarışmacılara yapılacak geri dönüşlerin de önemli olduğu görülmüştür. Bunun için her iki yarışmada da kolokyum düzenlenmemesi ve kazanan veya kaybeden yarışmacıların neden kazandıkları ya da neden elendiklerine dair geri dönüşler almaması bir eksiklik olarak tespit edilmiştir.
 - Ayrıca ülkemizde yarışma yapısını denetleyen özel kuruluşların olmaması, sadece meslek odaları veya meslek kuruluşları tarafından yapılan yarışmaların yine onlar tarafından desteklenmesi ve denetlenmesi bir eksiklik olarak görülmektedir. Görüşülen jüri üyeleri, kurumlar ve yarışmacılar tarafından ortak olarak dile getirilen ve olumsuz olarak görülen bir durum da mobilya sektörünün üretim ve malzeme alanındaki eksiklikleri, AR-GE faaliyetlerinin yetersizliği, sektördeki üretici firmaların tasarım algısının ve bakış açısının oluşmamış oluşu ve sektör örgütlenmesinin eksik kaldığı yönündedir.
- Çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler sonucunda Türkiye’de mobilya tasarım yarışmalarında mobilya sektörüne ilişkin katkı sağlayabilecek öneriler şu şekilde özetlenebilir;
- Tasarım yarışmalarında bilinirliğin artması ve yarışma kimliğinin oluşması için reklam faaliyetlerinin artması gerekmektedir. Günümüzde geçerli reklam araçları olan sosyal medya ağlarına bu konuda yapılacak yatırımlar oldukça önemlidir.
 - Yarışma bilinirliğinin artmasında önemli bir etken olan yarışma isminin seçiminde kolay okunabilirlik, akılda kalıcılık gibi unsurlar düşünülerek karar verilmesi ve reklam, tanıtım çalışmalarının bu çerçevede yapılması birçok açıdan pozitif bir katkı sağlayacaktır.
 - Bununla birlikte yarışmaların sürdürülebilir olması için yarışmanın başarısının da artması gerekmektedir. Bu açıdan yarışmalarda organizasyonun doğru yönetilmesi, değişken ve sabit unsurların önceden belirlenmesi sürdürülebilirliğe olumlu yönde etki edecektir. Organizasyonu oluşturan ve süreci yöneten kişi olan raporörlerin devamlılığı yarışma hafızasının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu hafızanın oluşmasında etkili olan jüri üyelerinin de belirli aralıklarla değişkenlik göstermesi gerekmektedir. Her yıl düzenlenen yarışmalarda aynı jüri üyelerinin olmaması, seçilen jüri üyelerinin kendi alanlarında uzman kişilerden oluşturulmuş bir jüri havuzunun içinden seçilmesi oldukça önemlidir.
 - Yarışmaların her yıl daha fazla katılımcıya ulaşması başarısının artmasında etken olacaktır. Katılımcı sayısının artmasında büyük bir etken olan ödül sisteminde de farklılıkların olması gerekmektedir. Para haricinde yurtdışı eğitim bursu, fuarlara katılım gibi ödüllerin mutlaka yer alması ve bu ödüllerde

yarışmacıların ek masraflarının karşılanması katılımcı sayısının artmasına katkı sağlamaktadır. Ödül sistemindeki bir diğer pozitif durum da yarışmada ödül verilecek kategorilerin fazla olmasıdır.

- Oluşturulan mobilya kategorilerinden her birinin kendi içinde bir tema oluşturması katılımcı sayısını olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum aynı zamanda yarışmanın başarısını da etkileyecektir.
- Başarı güven gerektiren bir unsurdur. Bundan dolayı yarışmaların güvenilirliğine katkı sağlanması açısından yurtdışında düzenlenen yarışmalarda danışmanlık hizmeti veren ve aynı zamanda yarışmaları denetleyen kurumların örnek alınması, benzer sistemlerin Türkiye’deki yarışmalarda uygulanması yarışmalara olumlu yönde katkı sağlayacaktır.
- Tasarım yarışmalarına katkı sağlayacak bir diğer unsur da tasarım eğitimi içerisinde yer alan disiplinlerde mobilya tasarım ve mobilya üretim derslerinin yer almasıdır. Bununla birlikte atölye derslerinin fazlaştırılması yarışmaya katılan öğrencilerin daha nitelikli tasarımlar ortaya çıkarmasına olanak sağlayacaktır.
- Mobilya tasarım yarışmalarında yarışma sonucunda çıkan ürünlerin üretilmeleri veya yarışma sunumlarında prototip uygulamasının olması yarışmaya katılımı motive edici bir unsur olmaktadır. Bundan dolayı sektörel yatırımların artması ve buna bağlı olarak mobilya sanayisinin rekabet gücünü arttırmaya yönelik olarak malzeme ve üretim yöntemlerini geliştirmesi, AR-GE ve tasarım faaliyetlerine gereken önemin verilmesi gerekmektedir.

Günümüz mobilya sektöründe markalaşmanın ve rekabet gücünün yaratılmasıyla birlikte mobilya tasarım yarışmaları da yeni bir boyut kazanmıştır. Sektör ihtiyaçlarının karşılanması, üretimdeki yenilikler, eğitim sistemindeki eksiklerin giderilmesi ve yarışma süreçlerinin doğru organize edilmesi mobilya sektörünün gelişmesinde önemli bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Akansel, M. (2002). *Türkiye’de mimari proje yarışmalarında elde edilen ürün ile ön proje arasındaki uyumsuzlukların değerlendirilmesi ve çözüm önerileri* [Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi]. 57-61.
- Allemer, A. (2016). *Öğrenci yarışmalarında ödül iptalleri: İntihal ve etik*. Mimarlık Dergisi, Mayıs-Haziran 2016, 389, 22-25.
- Atkinson, Rita L. Atkinson, Richard C. Simith E. Bem, D.J. Nolen, S. H. (1999). *Psikolojiye giriş*. [Çev. Yavuz Alogan]. Arkadaş Yayınları.
- Benbasat, I. Goldstein, D. K. Mead, M. (1987). *The case research strategy in studies of informarion systems*. MIS Quarterly, 11(3), 369-386.
- Bezci, İ. Dündar Türkan V. Elibol G. C. (2015). *Kavramdan biçime: Mobilya tasarımı üzerine bir deneme*. I. Ulusal İç Mimari Tasarım Sempozyumu Bildiri Kitabı, 468
- Burdurlu, E. ve Diğerleri. (2004). Mobilya ürün özellikleri ile ilgili tüketicilerin tercih öncelikleri. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 17 Haziran 2004
- Çağlar, N. (2013). *Mimarlık yarışmaları iyi şeyler(Mi)Dir?*. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya 31, 5
- Çalışkan, İ.C. (2005). *Globalleşme sürecindeki dünyada, türkiye mobilya tasarım anlayışındaki değişmeler* [Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi]. 54-55
- Çobanlı, O. (2014). History of design awards & competitions. *Designamid Design Lifestyle Magazine*, January 14.
- Demirbaş, D. (2017). *Mobilya tasarımı alanında ödül almış ürünlerin tasarlanma ve değerlendirilme süreçlerinde kullanılan kriter ve özelliklerin karşılaştırılması üzerine bir çalışma*. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 6, 984-996
- Eke, M.S. A, (2018). Türkiye’de mobilya tasarım yarışmalarının içmimarlık eğitimine katkıları. 5. *Uluslararası*

- Ellinger, A. D. ve Diğerleri (2005). *Case study research methods*. In R. A. Swanson & E. F. Holton III (Eds.), *Research in Organizations: Foundations and methos of inquiry*, San Francisco, CA: Berrett-Koehler, S:327-350
- Erdinç, E.J. (2020) “*Design For Export’ Mobilya Tasarım Yarışmalarının Anlamlı Deneyimleri Ve Tasarım Eğitimine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme*” Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi, IFC2020 6. Uluslararası Mobilya Kongresi, 2-5 Kasım 2020
- Eriş E. Ağan M. (2021). *Türkiye’de tasarım yarışmalarının iç mimarlık alanındaki yerine ve durumuna dair bir değerlendirme*. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 11 (3), 847-885.
- Gardiner, H. G. (1977). *The 1977 international chair design competition*. San Diego, American Institute of Architects, 7
- Garip, E. Garip, B. (2008). *Ziyapaşa’ya çok işlevli kent meydanı*. Yenimimar (61), 10.
- Garip, E. Garip, B. (2012). İçmimarlık eğitiminde yaratıcılık ve yarışmalar. *İçmimarlık Eğitimi 2. Ulusal Kongresi Bildiri Kitabı*, 29.
- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, teknik-yaklaşım-uygulama*. Nobel Yayıncılık, 319-345
- Gültaş, İ. (2019). *Türkiye’de müze yarışma projeleri uygulamaları: deniz müzesi’nin sergileme bağlamında değerlendirilmesi* [Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi].11-33
- Hasdoğan, G. (2007). *Türkiye endüstriyel tasarım markası ve ödülleri tasarımıyla ilgili sektörler hakkında durum analizi*. Endüstriyel Tasarımcılar Meslek Kuruluşu Ankara, 3.
- Kafadar, O. (2009). *Rekabetçi üstünlüğün sağlanmasında ürün tasarımı: türk mobilya sektöründen bir uygulama* /Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi].19-29.
- Karagöz, T. Sevim Korkut, D (2017). Mobilya sektörünün sorunları ve çözüm önerileri (Kocaeli ili örneği). *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 6 (3), 85-92.
- Kaya, E. (2016). *Mobilya sektöründe üretim ve tasarımcı etkileşimi; günümüzde türkiye örneği araştırma süreci* [Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi]. 2-3
- Lipstadt, H. (1989). *The experimental tradition: Essays on competitions in architecture*. Princeton Architectural Press.
- Meltem, İ.A. (2010). *1930-2010 Yılları Arasında Bir Proje Elde Etme Yöntemi Olarak Türkiye’deki Mimari Tasarım Yarışmalarının İrdelenmesi* [Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi]. 5-19.
- Nalbantoğlu, O. (2011). *Proje yarışmaları sürecine eleştirel bir bakış*. Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 54, 67-70.
- Nasar, J. L. (1999). *Design by competition*. Cambridge University, Press. 29.
- Prinz, F. (2011). *Competition architecture*. Braun Publishing, 9.
- Söhmen, Z.G. (2013). *Türkiye’deki tasarım yarışmaları ve desing Turkey tasarım ödül sistemi üzerine bir inceleme*. Yekon, İstanbul Tasarım Haritası Atölyesi Final Raporu, Rapor 10, 64-70.
- Spreiregen, P. D. (1979). *Design competitions*. McGraw-Hill, S:2

Tomak, A. (2010). *Grafik ve endüstriyel tasarım yarışmalarının tasarım eğitimi sürecine etkileri ve good 50x70 2008 örneği*. Sanat Dergisi, 15,1-10.

Velioğlu, S. (2001). Jürinin sorumluluğudur, forum: Proje yarışmaları. *Mimarlık Dergisi*, 298, 12-13.

Yorgancılar, F. (2011). Sürdürülebilir rekabet anlayışı olarak yenilik yeteneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11 (21) , 379-426

12. ulusal ev mobilya tasarım yarışması sonuç almanağı (2016). Türkiye Mobilya Sanayiciler Derneği, Ankara, 87.

12. ulusal mobilya tasarım yarışması kitabı (2020). Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri, Ankara, 87.

4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, *Mimarlık, peyzaj mimarlığı, mühendislik, kentsel tasarım projeleri, şehir ve bölge planlama ve güzel sanat eserleri yarışmaları yönetmeliği* (2002). T. C. Resmi Gazete, 24973, 24 Aralık 2002.

http-1: <https://10layn.com/olympusun-ilk-guzellik-yarismasi-ya-da-parisin-yargisi/> (Erişim Tarihi: 12.12.2020)

Yazar Katkı Oranı

Araştırma hipotezlerinin oluşturulması, uygun yöntemin seçimi ve analizlerin yapılması başta olmak üzere 1. yazarın araştırmaya katkısı %70'dir. Araştırmanın diğer süreçleri için ikinci yazarın katkı oranı %30'dur.

Etik Beyanı

Etik Beyanı Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik kurulunun 11.10.2021 189966 protokol nolu kararı ile uygun bulunmuştur.